

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
STUDIA TERRITORIALIA I – 2001

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

S T U D I A

TERRITORIALIA

I – 2001

PRÁCE KATEDRY
AMERICKÝCH STUDIÍ
IMS FSV UK

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2002

Vědecký redaktor: doc. PhDr. Miloš Calda

Recenzovali: PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.
prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

© Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2002

ISBN 80-246-0288-1

ISSN 1213-4449

Obsah

Úvod	
MILOŠ CALDA	7
Místo raných amerických dějin v českém historickém bádání a v univerzitní výuce po roce 1989: příklad, inspirace, občanská výchova nebo zbytečnost?	
SVATAVA RAKOVÁ	15
Československo-americké diplomatické vztahy ve 20. letech	
DANIEL BĚLOUŠEK	53
Pozitivní akce: inspirativní cesta k vyrovnání startovacích podmínek	
MARCELA CHOLEVOVÁ	155
Česká emigrace po roce 1968: proměna identity a integrace	
LENKA VÍTKOVÁ	275
Ronald Reagan: Umění manipulace	
KATEŘINA SOBOTKOVÁ	363

Úvod

V předkládaném sborníku se odborné veřejnosti představuje tým katedry amerických studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK. Naše katedra, která vznikla v roce 1993, tedy až v polistopadové době, se snaží vycházet z jiného pohledu na amerikanistické bádání než většina jejích sesterských kateder v České republice. Od samého počátku je orientována interdisciplinárně, nikoli jako disciplína sloužící potřebám dávno zavedených oborů, jako jsou literární věda a lingvistika. Katedra amerických studií IMS FSV UK klade důraz na čtyři hlavní „sloupy“: historii, politický systém, zahraniční politiku a kulturu v širším slova smyslu.

Netřeba zdůrazňovat, ani zvláště zdůvodňovat, že studium problematiky Spojených států má pro naši zemi velký význam. Po sklesnutí jejich protivníka zůstaly USA jedinou zbývající supervelmocí (a dodejme také, že hlavním spojencem České republiky v alianci, do níž naše země vstoupila na základě demokratického, svobodnými volbami legitimizovaného rozhodnutí). Jejich značný vliv na světovou bezpečnost a ekonomiku i na kulturní vývoj v mnoha zemích je mimo veškerou pochybnost. Ať už máme sebekritičtější názor na různé aspekty americké společnosti či na americký politický systém, bylo by pštrosím provincialismem, kdybychom studium Spojených států podceňovali.

Studium americké společnosti ovšem nemá pouze politickou dimenzi. V celém světě se prosazují produkty americké masové kultury. Často vzniká mylný dojem, že tato kultura věrně ukazuje americkou skutečnost, nebo že v USA jiná kultura než masová neexistuje.

Zatímco před patnácti dvaceti lety čeští čtenáři hltali Hemingwayovy a Faulknerovy prózy, tedy produkty „vysoké“ kultury, dnes na nás dopadá příval amerických komerčních produktů. Za komunismu mnozí Češi – snad až příliš romanticky – vzhlíželi k Americe jako ke vzdálené a úžasné říši. Dnes jsme však většinou konfrontováni s hlučným a triviálním Disneylandem v podobě laciných a plytkých seriálů, donekonečna se táhnoucích srdceryvných filmů, hudby stvořené pro hitparády, zkrátka komerce. Je toto „ta pravá“ Amerika? Co masová kultura o Americe vypovídá? Co vypovídá o širším světě, který tuto kulturu – mnohdy s takovým nadšením – konzumuje? Nemá americká společnost i další dimenzi, která se za hlučnou oponou masové kultury ztrácí? Nestála by za prozkoumání i morální situace americké společnosti, která se v tolika aspektech liší od situace evropské, jak o tom mimo jiné svědčí i odlišný typ a projevy americké religiozity? Vyučující i studenti katedry amerických studií IMS FSV UK si naléhavost těchto otázek uvědomují. Smíme tedy doufat, že jim v našem příštím sborníku budeme moci věnovat víc místa.

* * *

V příspěvku „Místo raných amerických dějin v českém historickém bádání a v univerzitní výuce po roce 1989: příklad, inspirace, občanská výchova nebo zbytečnost?“ doc. Svatava Raková mapuje situaci české amerikanistiky v době, kdy se tento obor může po desetiletích izolace a reglementace obnovovat a v mnohých ohledech nově konstituovat.

Autorka upozorňuje na jeden ze společensky nejvýznamnějších úkolů naší amerikanistiky v současnosti: promýšlení témat, jež česká společnost dosud dostatečně nereflektovala – nebo je nereflektovala vůbec – a o nichž se přitom již po mnoho let diskutuje v USA i v západní Evropě, jako jsou *gender*, rasa, etnicita, princip různorodosti (*diversity*). Také zkoumáním těchto témat může česká amerikanistika přispívat ke sblížení naší společnosti s euroatlantickou civilizací.

Ve druhé části svého příspěvku předkládá doc. Raková analýzu koncepce amerických dějin, zejména raných, a formuluje tři základní

funkce jejich výuky: poznávací, která by neměla jen seznamovat s faktografií, ale také upozornit na dobovou podmíněnost a omezenost pramenů, na to, že dějiny obsahují daleko více než jen „krále a bitvy“. Upozorňuje na dva typy minulosti: na použitelnou minulost (*usable past*), která je součástí tradované národní sebeidentifikace, a na jinakost (*otherness*) – minulost, která se odehrála, ale nezapadá do dosavadních interpretačních paradigmat. Jako druhou funkci uvádí výchovné působení, které může nabýt zvláště velkého významu v české postkomunistické společnosti, v níž jsou jen s námahou resuscitovány základní občanské návyky a postoje a která ještě mnohdy nechápe, jak nezbytné je zachování liberálně demokratické společnosti pro možnost jakýchkoli dalších alternativ. Za třetí funkci výuky amerických dějin považuje autorka roli mýtotvornou, tedy zpřístupnění „nadnárodního, civilizačního identifikačního mýtu“, který nejen umožní překonávání nacionální provinciálnosti, ale také učí schopnosti být odlišným a odlišnost tolerovat.

* * *

Ve stati „Československo-americké diplomatické vztahy ve dvacátých letech“ se mgr. Daniel Běloušek na základě archivních materiálů ministerstva zahraničních věcí České republiky a SÚA zabývá počátky československo-amerických vztahů v období po vzniku Československa a skončení první světové války. Jeho text obsahuje cenné charakteristiky prvních vyslanců Československa ve Washingtonu a amerických diplomatů v Praze. Podrobně rozebírá působení prvního diplomatického zástupce československé vlády v USA Jana Masaryka (upozorňuje i na takové skutečnosti, jako bylo Masarykovo „nevelké nasazení v oblasti klasické administrativní práce, které se projevovalo tím, že na ministerstvo zahraničí nedocházelo mnoho zpráv o situaci v USA“ a o depresivních stavech, jimiž Jan Masaryk trpěl a jež si léčil na klinice ve Vinelandu v New Jersey) a jeho nástupce Bedřicha Štěpánka. Zmiňuje se i o tom, že v USA působili jako českoslovenští diplomaté František Chvalkovský a Zdeněk Fierlinger. Bělouškova práce přináší i charakteristiky dvou amerických vyslanců v Českoslo-

vensku: Richarda Cranea (švagra Jana Masaryka, syna chicagského obchodníka, který v r. 1918 Masaryka v USA významně podporoval) a Lewise Einsteina (vůbec prvního amerického vyslance židovského původu v Evropě). Za připomenutí zde stojí autorem uvedené informace o nekritičnosti vyslance Cranea vůči československému prostředí, které mu vyneslo ostrou kritiku jeho nadřízených.

Běloušek se podrobně zabývá působením československého vyslance ve Washingtonu, technickými metodami jeho spojení s Prahou, informačním působením Československa zaměřeným na americké obyvatelstvo a krajany. Tehdejší americký tisk byl Československu velmi nakloněn, jak je patrné z běžného označování Čechoslováků za Yankee Evropy.

Ve zvláštní kapitole se autor věnuje vlivu, jaký měla slovenská problematika (především spory čs. oficiálních míst se slovenskými stoupenci autonomistického výkladu Pittsburghské dohody) a maďarská propaganda na československo-americké vztahy.

Pozoruhodné jsou Bělouškem přinesené informace o jazykové nevybavenosti vrcholných politiků první republiky, např. Švehly, Udržala, Klofáče a Stříbrného, která jim zabraňovala v běžných kontaktech s diplomaty. Nejde pouze o neznalost tehdy ještě poněkud exotické angličtiny; vyslanec Einstein uměl dobře francouzsky, německy a italsky a přesto pro něj nebylo snadné s uvedenými politiky hovořit. Ti sice „obvykle uměli německy“, ale nebyli ochotni německy hovořit. Jedinou vrstvou, která v dostatečné míře jazyky ovládala, byla šlechta, jež ale nebyla Československu příliš nakloněna.

* * *

Svůj příspěvek „Pozitivní akce – inspirativní cesta k vyrovnání startovacích podmínek“ věnuje mgr. Marcela Cholevová pozitivní akci (*affirmative action*)*, tématu, které je pro českou společnost velmi významné. Na základě nejnovější literatury se autorka zamýšlí nad dosud nedosaženým ideálem faktické rovnosti černých Američanů ve vztahu k bělošskému etniku, problémem, který nebyl vyřešen zrovnoprávněním právním. Je zjevné, že před obdobným problémem stojí

a ještě dlouho bude stát i Česká republika, v níž přetrvávají značné rozdíly vzdělanostní, kvalifikační, příjmové a ve způsobu života mezi většinovým bílým etnikem a romskou menšinou. Jsou tyto rozdíly dané jednou provždy, nebo je možné k nim přistoupit pragmaticky a alespoň se pokusit o zlepšení? Americká pozitivní akce, v jejíchž stopách se mezitím vydaly i další anglicky mluvící země (především Velká Británie), je důkazem toho, že v průběhu několika desetiletí lze situaci zásadně zlepšit.

Na tom, že odstranění právní segregace a diskriminace nestačí, se shodly relevantní síly v americké společnosti již v 60. letech 20. století. Podle jejich názoru, který byl v hlubokém souladu s americkou tradicí důrazu na vzdělání a individuální odpovědnosti, bylo nutné co největšímu počtu Afroameričanů umožnit co nejlepší vzdělání, aby se tak vytvořila černošská elita, jež by ostatní Afroameričany táhla za sebou vzhůru. To měl umožnit program pozitivní akce, s nímž poprvé přišel prezident Lyndon B. Johnson a který podstatně rozšířila administrativa Richarda Nixona.

Cholevová poukazuje na dvě základní dilemata programu pozitivní akce. Zaprvé: každý takovýto program se musí nutně opírat o ten či onen systém kvót (rezervování míst na vysokých školách a v dalších institucích pro příslušníky etnických či jiných menšin). To mohou právem pocítovat jako příkoří příslušníci většiny, kteří mohli mít jinak lepší předpoklady pro studium či práci. Zadruhé: pozitivní akce se stává obětí vlastního úspěchu, neboť vzestup menšin, v první řadě Afroameričanů, rozšířil řady těch, kdo nechtějí být s pozitivní akcí spojováni, neboť mají zato, že by byli obstáli i bez preferencí a kvót. Obávají se určité stigmatizace pozitivní akcí, toho, že by na

*Dodejme, že k adekvátnímu reflektování této problematiky a ke klidnému, věcnému diskursu je zapotřebí neutrální terminologie. Přiměřený překlad amerického termínu *affirmative action* dosud v češtině nevznikl, resp. se neprosadil. Místo toho se běžně – v duchu angažovaného, leč nereflektujícího posměchu – hovoří o „pozitivní diskriminaci“ (jeden nadějný, ale jazykově nenadaný český politik dokonce přišel s „pozitivní segregací“ !!!). V podobně mělkém duchu se v češtině ujal – původně recesisticky míněný – termín „sexuální harašení“ (sexual harassment).

jejich vzdělání a společenské postavení bylo pohlíženo jako na důsledek preferování na úkor jiných.

V závěrečné části svého příspěvku se autorka opírá o významnou práci Williama G. Bowena a Dereka Boka *The Shape of the River: Long-Term Consequences of Considering Race in Colleges and University Admissions* (Princeton University Press, 1998), v níž je pozitivní akce poprvé hodnocena na základě empirických údajů.

* * *

Ve stati „Ronald Reagan: Umění manipulace“ mgr. Kateřina Sobotková pojednává o významu rétoriky v politickém životě v amerických dějinách v posledních sto padesáti letech, od Abrahama Lincolna a Franklina Roosevelta až po Johna Kennedyho. Těžiště její práce, jak je ostatně patrné z titulu, spočívá v analýze rétoriky 40. prezidenta Spojených států Ronalda Reagana, jehož kariéra by bývala bez vynikajících rétorických schopností nemyslitelná. Reaganovi se právem říkalo „Velký komunikátor“; i jeho nejzarytější odpůrce oslňovaly jeho schopnosti verbální i neverbální komunikace. Ronald Reagan, narozený v r. 1911, se stal prezidentským kandidátem v roce 1980, tedy ve věku devětašedesáti let.

Po čtyřech politických atentátech na významné osobnosti (patřil k nim nepochybně i Malcolm X), po angažmá ve Vietnamu, které rozdělilo národ, poté, co se mnohým zdálo, že SSSR nezadržitelně zvyšuje svoji moc a již již sahá po světovládě, po ropné krizi a dvojciferné inflaci potřebovala americká společnost jako prezidenta někoho, kdo by jí vlil novou energii do žil, vrátil jí hrdost, bojovného ducha. To vše Reagan dokázal, v neposlední řadě zásluhou své rétoriky. Reaganovo prezidentství zaznamenalo i dva významné neúspěchy: jedním bylo nesplnění slibu, že státní moloch bude postupně omezován, zatlačen do svých mezí. Přes rétorická ujišťování se státní mašinérii nepodařilo významně omezit. A machinace známé v češtině jako „Írángate“ (*Iran-Contra*) by jinému politikovi vynesly impeachment. Reagan ale měl zvláštní schopnost – nejen rétorickou – ze sebe problémy shazovat tak, aby na něm neulpěly (skvěle to vyjádřila

přezdívka *Teflon President*). To vše Sobotková ve své stati podrobuje detailní textové analýze.

* * *

Svůj příspěvek „Česká emigrace po roce 1968 a její integrace do americké společnosti“ založila mgr. Lenka Vítková na dotazování respondentů, kteří v období 1968 až 1975 emigrovali z Československa do Spojených států. Zkoumá jejich sociální složení, motivaci odchodu z vlasti, jejich osudy po příchodu do USA. Sama uvádí, že „cílem nebylo provést numerické šetření, ale pokusit se o interpretaci sociální reality posrpnových, pokusit se o porozumění této skupině české emigrace, a proto výsledky jsou kvalitativní povahy a nikoli kvantitativním hodnocením“.

Pozoruhodné jsou údaje, které Vítková přináší o sociálním složení emigrace, o dosti nízkém zastoupení osob ze Slovenska v celku československého exilu v USA. Autorka konstatuje, že u posrpnových emigrantů nelze striktně rozlišovat mezi motivacemi politického a ekonomického rázu.

Vítková píše i o právním rámci, do něhož imigranti přicházeli. V šedesátých letech sílilo v USA přesvědčení, že dosavadní imigrační legislativa je diskriminační a že musí být změněna. Systém národnostních kvót se v šedesátých letech stával něčím zcela nepřijatelným.

Ve příspěvku je věnována pozornost i roli nevládních, mezinárodních a mezivládních organizací, jejichž prostřednictvím se imigranti do USA dostávali. V případě Čechoslováků šlo především o American Fund for Czechoslovak Refugees (AFCR). Tyto organizace byly často založeny na náboženských či etických základech a na scénu vstupovaly již v zemích prvního azylu.

* * *

Zbývá ještě připomenout, že se na předkládaném sborníku autor-
sky podíleli převážně amerikanisté nejmladší generace, nedávní absol-
venti magisterského studia na katedře amerických studií Institutu
mezinárodních studií FSV UK.

MILOŠ CALDA
vedoucí katedry amerických studií,
Institut mezinárodních studií FSV UK

**MÍSTO RANÝCH AMERICKÝCH DĚJIN
V ČESKÉM HISTORICKÉM BĀDÁNÍ
A V UNIVERZITNÍ VÝUCE
PO ROCE 1989:
PŘÍKLAD, INSPIRACE,
OBČANSKÁ VÝCHOVA NEBO
ZBYTEČNOST?**

SVATAVA RAKOVÁ

Mezi nesčetnými úkoly, které vyvstaly před českou historickou vědou po revoluci 1989, stála na neposledním místě nutnost obnovit nadlouho přerušené spojení s evropským a americkým dějepisectvím. Normalizační politika a cenzura zmrazily nejen možnosti osobních a pracovních setkání historiků na mezinárodních konferencích a zahraničních stážích, ale i pravidelný tok informací v podobě knih a časopisů, nezbytných pro udržování kroku se světovými trendy. Pro nápravu situace bylo třeba nejprve systematicky identifikovat, poté si osvojit a konečně začít ve vlastní práci využívat tematické, koncepční, metodické i technické převraty a novinky, jež v období naší izolace zásadním způsobem měnily vnímání dějin v zemích s možností svobodného nebo alespoň méně reglementovaného rozvoje společenských věd.¹

¹ O striktním omezení vztahů oficiální československé historické vědy v období normalizace i k dříve přijatelným periodikům typu *Annales* vypovídá článek MAREK Jaroslav – ŠMAHEL František, *Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví*, Český časopis historický (dále ČČH) 97, 1999, s. 13–15.

Modernizace českého historického bádání ovšem neznamenala pouhé oproštění od povinného doktrinálního marxismu (nebo lépe marx-leninismu), nýbrž vyžadovala schopnost přijmout vlastní názorovou orientaci, identifikovat se se soustavou doposud jen zpovzdálí pozorovaných občanských a mravních postojů, a to vše ve světě, který po zhroucení mocenské opory komunistické ideologie procházel jedním z největších hodnotových otřesů tohoto neklidného století. Voláním po scientismu, objektivitě a nestranném bádání mnozí členové historické obce na počátku 90. let přirozeně reagovali na zánik normalizačního ideologického diktátu, zároveň však – často podvědomě – oddalovali nevyhnutelný okamžik volby vlastních občanských a badatelských východisek.

Zároveň se stále více stávalo zřejmé, že pouhé důkladné seznámení se se světem západního dějepisectví nepřináší automaticky lék na domácí neduhy. Češi v 90. letech žili v rozdílných očekáváních, byli formováni odlišnou historickou zkušeností a cítili naléhavost jiných otázek, než jaké poutaly zájem jejich západních kolegů. Mechanické přenášení pojmových kategorií a příslušného kognitivního aparátu, vyvinutých s ohledem na potřeby a neduhy internacionalizovaného společenství demokratických „společností hojností“, muselo v domácím prostředí nutně působit cizorodě, uměle a někdy i směšně. Nicméně tato témata, zčásti rozpačitě a zčásti pejorativně označovaná za postmoderní – rasa, etnicita, gender a jiné formy odlišnosti, popřípadě stavy nevyhraněnosti a nejednoznačné identity -, existují a budou spolu s vyžíváním české společnosti nepochybně přitahovat stále více naši pozornost bez ohledu na sympatie či odpor nebo dokonce opovržení jednotlivých badatelů. Větší ohled na politicky korektní dějiny si ostatně vynucuje rychle se měnící společenská objednávka, kterou přináší české úsilí o koordinaci právních – a tím přirozeně i morálních, společenských a etických – norem a standardů s poměry evropských a euroatlantických společenství.²

² Tato změna společenské objednávky se mimo jiné odráží i v zadání diplomových prací studentů magisterského oboru amerických studií na Institutu mezinárodních studií FSV UK, kde byla v roce 1999 (resp. 2000) úspěšně obhájena témata *Pozitivní (afirmativní) akce* (Marcela Cholevová) a *Politická korektnost jako snaha o společenskou změnu* (Jiří Schneider).

Studium a výuka dějin států, které se staly průkopníky nejrazantnějších průlomů do tradičních představ o pojetí a poslání historické vědy, nabývají v tomto kontextu zvláštní význam. Vedle základní povinnosti vyplnit informační mezery a možnosti použít historického příkladu západních demokracií jako svého druhu výchovy k modernímu občanství poskytuje tento zdánlivě marginální přívěsek k mohutnému tělu národní historiografie příležitost uvést na domácí scénu nejen nová témata, ale především nové diskursy a perspektivy pohledu, které citlivá místa národní paměti dosud snášejí jen obtížně.³ Právě proto, že se jedná o cizí (a tedy emocionálně inertní) látku, mohou tyto diskursy a koncepce či lépe konceptualizace nalézt ohlas i u konzervativnějších konzumentů historie, odchovaných v tradicích pozitivismu a marxismu a rezervovaných vůči osobní angažovanosti (a snad i badatelskému riziku), jež s sebou nese uplatňování průkopnických hledisek v domácích poměrech.⁴

Jestliže zavedení systematické výuky dějin euroatlantických demokracií do univerzitních studijních programů mělo splnit tyto ambiciózní cíle, musely být do curricula vedle kursů o dějinách samých zahrnuty i kursy o jejich poznání. Teprve tímto způsobem se uvolňuje cesta k postupné domestikaci původně exotických koncepcí a paradigmat, které vznikaly v rámci radikálních inovací teorie znalostí od konce 60. let, včetně zrušení univerzálního subjektu a rozbití velkého příběhu. Obezřetnost v otvírání pomyslných dveří měla své opodstatnění, neboť postmoderní rozkolísání jistot a matoucí nahrazení „jiného“ (tedy protivníka a nepřítele) „jinakostí“ (otherness), t.j. rovnocennou množinou odlišnosti, konfrontovalo české vzdělance právě ve chvíli, kdy byli spíše připraveni na bezproblémovou změnu loajality.

³ Že se jedná nejen o pouhá témata, ale mnohem spíše o jejich místo v diskursu, dokazuje nedávný příklad „ženských dějin“ (LENDEROVÁ Milena, *K modlitbě i k bříčbu*, Praha 1999). Poměrně obsáhlá kniha je sice věnována různým aspektům existence českých žen v 19. století, od společensko-politické a literární angažovanosti po hygienu a kosmetiku, chybí však konceptualizace těchto témat a doprovodný výklad je zcela konvenční (např. kosmetika je vnímána jako znak ženské emancipace, nikoli jako součást *disciplining body*).

⁴ V tomto ohledu bylo možno stav českého historického vědomí diagnostikovat z průběhu jednání IX. sjezdu historiků v Hradci Králové 10.–12. září 1999.

Po rozdělení Československa a zejména s blížícím se výhledem na okamžik, kdy se proklamovaná duchovní a historická sounáležitost se Západem změní ve formální členství v evropských či euroatlantických strukturách, začala pak být v českém dějepisectví za úkol číslo jedna považována potřeba národního sebevymezení vůči „novým“ evropským sousedům.

Právě mnohostrannou roli výuky dějin měli na mysli univerzitní učitelé, kteří v roce 1994 zakládali magisterská americká studia v rámci Institutu mezinárodních studií na Fakultě sociálních věd Karlovy univerzity v Praze. Americká historická věda může sloužit jako příkladný model národní historiografie, která do sebe ochotně nasává myšlenkové a teoretické podněty zvenčí, aby je vzápětí přetavila podle vlastních potřeb a aplikovala na stále otevřené otázky vlastní minulosti, identity a tradice. Výuka amerických dějin, která měla tvořit součást v českém vysokém školství unikátní koncepce amerikanistiky jako komplexního teritoriálního, nikoli jazykovědného a literárního studia, tak dostala mnohem širší poslání než jen prezentovat řetězec dat, konvenčně chápaných jako národní milníky. Zároveň však bylo nutno při sestavování sylabů respektovat skutečnost, že americké dějiny nikdy nebudou pouhou historií jednoho národa; tak jako minulost Německa představuje veliké memento, USA svými dějinami znamenají pro většinu světa přes všechny nedostatky symbol svobody a záruku spravedlnosti, ať se to vnitřním kritikům zamlouvá či nikoli.

Tento příspěvek bude pojednávat především o situaci v oblasti raných amerických dějin (zhruba do skončení občanské války), jejichž studium a výuka je vlastním autorovým metier. První závažný koncepční problém se vynořil již s otázkou, v níž nejsou zajedno ani američtí univerzitní profesionálové, totiž kdy by měly standardní americké dějiny začínat. Jestliže byl nakonec ponechán v platnosti tradiční Jamestown, stalo se tak nikoli pro zvláštní zálibu pedagogů v anglocentrismu, nýbrž proto, že právě od tohoto okamžiku se na území dnešních Spojených států začal odvíjet velký příběh civilizačního střetávání, vzájemného tvořivého přizpůsobování příslušníků nejméně tří civilizačních okruhů, různých ras, etnických skupin, náboženství a ži-

votních stylů, typický pro formování amerického národa.⁵ Takto pojat měl kurs poskytnout první příležitost představit studentům „jiné dějiny“, odlišné od popisu tradičního sledu událostí, jimiž postupovala anglosaská demografická i ideologická expanze z atlantických břehů na Západ. Na druhé straně však bylo zřejmé, že má-li výuka plnit své občansko-výchovné funkce a mají-li studenti pochopit historické kořeny autority, jíž se USA těší v současném světě, je nutno odevzdat daň historickému presentismu a jako hlavní osu výkladu ponechat vznik a rozvoj politických institucí a funkcí sloužících k zakotvení a ochraně dodnes uznávaných demokratických a liberálních hodnot.

Významnou inspirací a zároveň užitečnou lekcí při sestavování takto koncipovaného výukového programu se stala diskuse, která se rozvinula v amerických akademických kruzích i mimo ně v souvislosti se zveřejněním tzv. standartů národních dějin v říjnu 1994.⁶ Osud tohoto velkorysého pokusu o reformu školské výuky historie na různých úrovních, jehož se podjali prominentní představitelé domácí historické vědy, příkladně ilustroval obtíže, na něž bude podobná iniciativa patrně narážet ve všech zemích budovaných na principu národního státu. Zažité představy o obsahu národní paměti a názory na jádro a podstatu národní svébytnosti jsou prostřednictvím škol a univerzit po generace předávány jako tezaurus formující společné vědomí národní hodnotové hierarchie. Jistota o kolektivní dějinné identitě a o národních prioritách, „zájmech“, přitom představuje jednu ze záruk předvídatelnosti společenského chování, tak potřeb-

⁵ V samotném úvodu kursu však není možné nezmínit nedávnou připomínku pětistého kolumbovského výročí. Záplava prací týkajících se zhruba prvního století americko-evropsko-afričké interakce, které mnohdy vznikaly na přímou objednávku či popud vědeckých a vzdělávacích center, totiž představují vynikající příklad velmi radikálního přehodnocení dějinné matérie v souladu s potřebami a požadavky multikulturní koncepce společnosti konce 20. století. Přehled nového bádání o kolumbovské problematice a relevantní literatury přináší AXTELL James, *Columbian Encounters: 1992-1996*, William and Mary Quarterly (dále WMQ) 52, 1995, s. 649–696.

⁶ Vznik projektu a jeho osud jsou popsány v NASH Gary B. – CRABTREE Charlotte A. – DUNN Ross E., *History on Trial: Culture Wars and the Teaching of the Past*, New York 1998. Autoři náleželi k hlavním iniciátorům a tvůrcům výukové reformy.

ných v demokracii. Spor o to, které a kým vyprávěné příběhy z minulosti mají představovat závazné penzum historických znalostí (a tedy ovlivňovat představy o hierarchii obecných hodnot), je zároveň sporem o nasměrování vývoje občanské společnosti, o obsah otázek, které si bude klást.

Jinou odbornou diskusí, která poskytla cenné informace o zkušenostech z univerzitních výukových experimentů a přinesla řadu postřehů týkajících se kladů i záludností zásadnějších zásahů do tradiční výkladové struktury, bylo fórum k multiteritoriální koncepci raných amerických dějin, uveřejněné v časopise *William and Mary Quarterly* na podzim 1994.⁷ Popudem k této diskusi se stala provokativní studie reprezentanta tzv. *New West History* Jamese Hijiyy vybízející k revizi whigovského, nacionalistického a etnocentrického pojetí amerického vývoje jako vítězného tažení nositelů WASP hodnot směrem na západ, z něhož byly ovšem vyloučeny všechny skupiny, které se na prosazování zásad liberální demokracie přímo nepodílely.⁸ K nápravě situace a k odstranění především teritoriální a etnické marginalizace navrhoval autor projektu vypustit z výuky některá tradičně uváděná, avšak „zbytečná“ fakta (náboženské, stranické a zájmové střety uvnitř oficiálního příběhu, jako byly puritánská dohoda o „poloviční cestě“, spor o druhou národní banku či jednotlivé proudy pokrokářského hnutí z počátku 20. století), popř. méně významné prezidenty typu Ch. Arthura, a tak uvolnit místo pro nová témata, která by rovnoměrně reprezentovala etnika a kultury z nejrůznějších geografických oblastí pozdějších USA (Španělé, Mexičané, Francouzi, Rusové, indiáni). Na výzvu redakce reagovali na článek s různou mírou empatie a sympatie přední představitelé americké historické vědy (G. Wood, E. Countryman, R. Menard, M. Egnal, J. Rakove, D. Merwick), přičemž jejich příspěvky se většinou vyjadřovaly k obecnější problematice zavádění politicky korektních kritérií do výukových programů. Argumenty jednotlivých účastníků diskuse postihovaly nejširší škálu otázek, které s sebou taková revize přináší, od úvah o smyslu a hranicích kulturní války

⁷ WMQ 51, 1994, s. 717–754.

⁸ HIJIYA James A., *Why the West Is Lost*, WMQ 51, 1994, s. 276–292.

o ovládnutí minulosti přes pochyby o možnosti spravedlivě uspokojit marginalizované skupiny po praktické výčty výpustek a dodatků v nových sylabech. Sdělené zkušenosti znamenaly vodítko v neprozkoumaném terénu a snad umožnily vyhnout se krajnostem politicky korektní interpretace, k nimž by sváděla výlučná inspirace nejnovějšími výzkumnými texty.

Je trochu paradoxní skutečností, že reforma americké výuky dějin v podobě standardů, která tak nadějně začala uprostřed konservatismu 80. let, skončila na sklonku liberálních 90. let, po zhruba dvou desetiletích prosazování norem multikulturalismu a politické korektnosti v americkém veřejném životě, ve slepé uličce.⁹ Je tedy zcela namístě otázka, jak budou nové pohledy na dějiny, jež se snažila zavést, přijaty v zemi, která nemá ani zlomek americké zkušenosti s moderní etikou a technologií korekce dosavadního vnímání společenských hierarchií, ať se jedná o etnikum, rasu, majetkovou třídu či gender. Lze předpokládat, že přívětivější recepce „jiných dějin“ bude dána právě nízkou nebo dokonce nulovou emotivní angažovaností studentů v přednášené látce, která neohrozí žádnou z dosud vstřebaných základních jistot o jejich vlastní národní identitě. Jiným problémem k překonání je ovšem dlouholetou střeoevropskou tradicí vypěstovaná úcta k pozitivistické metodě, k dějinám jako kumulaci faktografických údajů a poznatků; přemýšlet o dějinách, natož rozpoutat historickou imaginaci dosud legitimně náleží spíše esejistům než akademikům-profesionálům.¹⁰

Jak tedy odpovídají kursy amerických dějin na otázku „komu náleží minulost“? Jeden z pěti bodů výukové strategie národních standardů, týkající se historické analýzy a interpretace, požadoval vštípit studentům schopnost uvědomovat si a porovnávat různé zkušenosti,

⁹ Tak soudí F. Kevin Simon v recenzi výše zmíněné práce Nashe, Crabtree a Dunna ve *William and Mary Quarterly* 56, 1999, s. 425. Ke konservativní kritice Standardů se připojila v lednu 1995 i rezoluce Senátu, která je odsoudila v poměru 91 ku 1. Multikulturní a pluralitní výuka dějin je ovšem na mnoha amerických univerzitách a kolejích samozřejmostí.

¹⁰ I v tomto ohledu se situace pozvolna mění, jak o tom svědčí např. TŘEŠTÍK Dušan, *Myslet dějiny*, Praha–Litomyšl 1999.

přesvědčení, pohnutky, tradice, naděje a obavy různých skupin lidí pocházejících z různého prostředí, brát v úvahu mnohostrannost perspektiv, v nichž vznikaly výpovědi zaznamenané v historických pramenech, i pluralitu jejich pozdějších výkladů.¹¹ Na druhé straně, jak již bylo uvedeno, nepovažovali autoři výukové koncepce za vhodné zcela z výkladu vymýtiti tzv. nacionalistické paradigma amerických dějin, tj. rozvíjení puritánského a osvícenského dědictví přes boj za nezávislost ke vzniku Unie, jejíž politický systém ztělesňoval principy zastupitelské demokracie a zaručoval občanské svobody. Přestože ideály amerických patriotů jistě zdaleka nesdíleli všichni členové koloniálního multikulturního společenství (natož všichni obyvatelé území dnešních USA, jak někdy vytýkají radikální historikové), jevila se tato výkladová linie jako základní a nadřazená. Pouze svobodná společnost s fungujícími demokratickými institucemi a právními zárukami totiž umožňuje prosazovat nároky menšin či marginalizovaných skupin, byť jde o zdlouhavý a složitý proces.

Jestliže tedy za základní výkladovou platformu přijmeme dohodu, že americké dějiny jsou především dějinami cesty k moderní liberální demokracii a občanské společnosti, že je však nelze redukovat pouze na tuto cestu a „organizovat dějinný příběh jako soustavu přímých odkazů k současnosti“,¹² můžeme začít diskutovat o tom, která další témata by měla být do příběhu zahrnuta. Je přitom zřejmé, že nebezpečí prezentismu se opět nevyhneme, neboť vhodná mimo-whigovská témata nám podsouvají změněné priority současnosti, nikoli vědomé úsilí o „objektivizaci“ minulého světa. Historický diskurs se rozšiřuje o skupiny, které se v posledních desetiletích zvučně hlásí o pozornost, avšak nemáme záruku, že nám neunikají jiné ve své době významné sociální struktury, mocenské vazby, souvislosti a průniky, které se míjejí se současnou poptávkou.¹³ Zdá se, že zamě-

¹¹ *National Standards for United States History: Exploring the American Experience*, Los Angeles 1994, cit. podle NASH Gary B., *Early American History and the National History Standards*, WMQ 54, 1997, s. 583.

¹² BUTTERFIELD Herbert, *The Whig Interpretation of History*, Londýn 1931, s. 30.

¹³ Mezi nejvýznamnější výzvy ke koncepčnímu rozšíření výzkumných témat náleží zatím poslední fórum ve *William and Mary Quarterly* 56 (1999), č. 2, věnované prů-

ření některých nedávných prací poskytuje určité koncepční řešení nevyhnutelného omezení vědeckého zájmu na „módní“ předměty, jejichž široká škála zahrnuje zanedbávaná etnika stejně jako okrajové profesní skupiny či ostrakizované jedince. Výzkum se totiž zaměřuje nikoli na definitivní status (etnicita, společenské zařazení, *gender*), popřípadě genezi tohoto statutu, nýbrž na přechodný stav, nevyhraněnost, nepříslušnost, rozdělenou identitu symbolizovanou skutečným moderním pasem, zhmotnělou propustkou do jiného světa.¹⁴ I tento pohled je ovšem projekcí dnešní reality, oplývající emigranty, uprchlíky a lidmi vykořeněnými, nicméně v amerických poměrech se jedná o všudypřítomný jev od samého počátku koloniální historie. Na rozdíl od starší koncepce *middle ground*, která se soustřeďovala na proces přizpůsobování a akulturace v průběhu civilizačního střetávání,¹⁵ snaží se historikové přechodu z různých písemných i materiálních projevů vyčíst myšlenkový a emoční stav lidí, kteří se trvale nalézají na pomezí určitých definovaných společenství.

Nutno však přiznat, že tyto nadějně nové pohledy na sebe zatím berou podobu spíše hloubkových sond a analytických článků, zkoumajících různé metodické postupy a mapujících nejvhodnější možné předměty takto definovaného zájmu.¹⁶ Jejich reflexe ve výukovém programu se zdá být záležitostí budoucnosti, a to především zařazením vhodných textů do seminárních rozborů. Dosavadní zásahy do

niku etnokultur v atlantickém světě (včetně pobřežních oblastí Afriky a Jižní Ameriky) 18. a 19. století, i když se bezpochyby jedná o *sui generis* odpověď na současnou ideu globální vesnice.

¹⁴ Pojem přecházení (*passing*) je konceptualizován například v pracích sborníku *Passing and the Fiction of Identity*. Vyd. GINSBERG Elaine K., Durham 1996; též SOLLORS Werner, *Neither Black nor White Yet Both: Thematic Explorations of Interracial Literature*, New York 1997.

¹⁵ Pojem *middle ground* konceptualizoval WHITE Richard, *The Middle Ground: Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650–1825*, Cambridge (Mass.) 1991.

¹⁶ O zájmu historiků o fenomén nevyhraněné identity svědčí i práce věnované transvestitismu či hermafroditismu, viz např. BONOMI Patricia, *The Lord Cornbury Scandal: The Politics of Reputation in British America*, Chapel Hill 1998, v níž však autorka sleduje spíše vývoj dobových postojů a funkci pomluvy než samotnou konstrukci pojmu.

tradičního vršení faktů vztahujících se k vývoji koloniálního společenství směrem k nezávislé, svobodné, republikánské a federativní Unii přinesly především zařazení jednak nových témat, jednak nových výkladů založených na obrovském nárůstu výzkumu. Nové výklady jsou založeny v první řadě na výsledcích tzv. nových sociálních dějin, které se hlavní měrou podílely na podstatných změnách, jimiž koloniální a rané národní dějiny prošly v posledních desetiletích. Sociální dějiny narušují nacionalistické paradigma nejen svou nepolitickostí; samou povahou svého zpracování mají daleko blíže ke struktuře omezeného vzorku kvantitativních údajů než k příběhu vyprávěnému vševědoucím autorem – historikem.¹⁷ Formulace výzkumných cílů a objevené, v mnoha případech interdisciplinární metody nových sociálních dějin byly nejprve ověřovány v hloubkových analytických studiích věnovaných relativně malým demograficko-geografickým jednotkám, nejčastěji v rozsahu venkovského města (obce).¹⁸ I když se tento lokálně zaměřený typ výzkumu objevoval i později,¹⁹ postupně se zájem historiků obracel k jednotlivým vrstvám a skupinám populace vyčleněným na základě etnicity, věku, pohlaví, rodinné příslušnosti, sociálního postavení a dalších demografických a sociologických kritérií. V průběhu 70. let se tak etablovaly jako samostatné odnože koloniálních sociálních dějin ženská studia, studia rodiny, studia věnovaná indiánům a Afroameričanům. Fenomén migrace se stal rovněž předmětem podrobných kvantitativních analýz, a to z hlediska

¹⁷ Na sociální dějiny jako antitézi tradičního historického příběhu poukázali ANDERSON Fred – CAYTON Andrew R., *The Problem of Fragmentation and the Prospects for Synthesis in Early American Social History*, WMQ 50, 1993, s. 299–300.

¹⁸ DEMOS John, *A Little Commonwealth; Family Life in Plymouth Colony*, New York 1970; GREVEN Philip J., *Four Generations: Population, Land, and Family in Colonial Andover, Massachusetts*, Ithaca 1970; LOCKRIDGE Kenneth A., *A New England Town, the First Hundred Years: Dedham, Massachusetts, 1636–1736*, New York 1970; ZUCKERMANN Michael, *Peaceable Kingdoms: New England Towns in the Eighteenth Century*, New York 1970. Za jediného významného předchůdce těchto demografických sond lze považovat POWELL Sumner Ch., *Puritan Village: The Formation of New England Town*, Middletown 1963.

¹⁹ RUTMAN Daret B. – RUTMAN Anita H., *A Place in Time: Middlesex County, Virginia, 1650–1750*, New York, 1984, je pokusem o odlišné vymezení místního společenství jako systému sociálních vazeb.

místního původu, sociálního složení, demografické charakteristiky i dalších ukazatelů.²⁰

V následujících desetiletích se netradičním tématům koloniálních dějin věnovali přední američtí historikové, kteří je obohacovali o nové pohledy a metodické postupy. O slovo se však přihlásily také nově pojímané hospodářské dějiny, jejichž nejvýznamnější představitelé poukázali na provázanost organizace ekonomického života s přenosem moci mezi různými vrstvami sociální struktury, a to z hlediska nejen dosud běžně mapovaných hierarchií třídních a majetkových, ale především rasových, rodových (*gender*) a rodinných vztahů. Právě nový koncepční pohled na koloniální ekonomiku a na její širší společenské funkce, který se zformoval do ucelené podoby počátkem 90. let, se stal výchozím bodem pro zásadní a všestrannou inovaci výkladu koloniální epochy.²¹ Důraz na ekonomické hledisko se také stal významným, i když nikoli jediným podnětem k jeho teritoriálnímu rozšíření, a to z třinácti budoucích států Unie o dosud z velké části opomíjenou britskou Západní Indii. Osud těchto okrajových kolonií v americké historiografii odrážel po dlouhou dobu priority prezentistické whigovské linie, podle níž rané americké dějiny vrcholily vznikem nezávislé republikánské Unie. Ačkoli barbadoští plantážníci použili v odporu vůči londýnským intervencím heslo *no taxation without representation* jako první již v polovině 17. století, tamní parlament náležel mezi nejstarší koloniální sněmy na západní polokouli a bílí osadníci se těšili jednomu z nejliberálnějších volebních cenzů v britském impériu,²²

²⁰ BAILY Bernard, *Voyagers to the West: A Passage in the Peopling of America on the Eve of the Revolution*, New York 1986.

²¹ Přehled stavu bádání v tomto směru a nejvýznamnější přínosy nové koncepce hospodářských (zejména agrárních) dějin USA koloniálního období přinesla konference *The Economy of Early British America: The Domestic Sector*, která se konala v Huntingtonově knihovně v kalifornském San Marinu v říjnu 1995. Konferenci organizoval a tématicky zabezpečil jeden z nejvýznamnějších badatelů v oblasti hospodářských dějin John J. McCusker, spoluautor velké syntetické práce o koloniální ekonomice: McCUSKER John J. – MENARD Russel R., *The Economy of British America, 1607–1789*, Chapel Hill 1991.

²² SPURDLE Frederick G., *Early West Indian Government; Showing the Progress of Government in Barbados, Jamaica, and the Leeward Islands, 1660–1783*, Palmerston

v očích historiků lojalita v období revoluce nadlouho vyloučila britské osady v Karibském moři z pokrokového příběhu. Vnitřní politický a institucionální vývoj cukerných ostrovů zůstával ve stínu jejich obchodního a kapitálového významu, jímž přispívaly k rozkvětu a prosperitě „historicky perspektivních“, úspěšně rebelujících kolonií kontinentálních.²³

Snaha zbavit se diktátu budoucnosti se však podílela na zahrnutí britského Karibiku do americké koloniální historie jen zčásti. Podrobný výzkum koloniálního zemědělství jako klíčové ekonomické činnosti osadníků postupně odhalil existenci určitých rysů, společných všem britským osadám a všem typům agrární výroby včetně cukerní ekonomiky karibských ostrovů. Zatímco dříve historikové vyzdvihovali rozdíly mezi domácím farmařením v Nové Anglii, obchodováním se zemědělskými přebytky ve středoatlantických koloniích a plně tržně orientovanou ekonomikou monokultur pěstovaných na plantážích Jihu za pomoci otrocké práce (tabák ve Virginii, indigo v Jižní Karolíně, cukr v Západní Indii),²⁴ v poslední době naopak zdůrazňují, jak hluboce byla v zemědělském podnikání bílých osadníků zakořeněna myšlenka individuální soběstačnosti zaručující jistou autonomii roz-

North (N.Z.), 1963; též DUNN Richard S., *The Barbados Census of 1680; Profile of the Richest Colony in English America*, WMQ 26, 1969, s. 3–30.

²³ Vyloučení karibských ostrovů z americké koloniální společnosti a zúžení jejich role na obchodní funkci cukerního průmyslu je patrné například v jinak vysoce ceněné práci HENRETTA James A., *The Evolution of American Society 1700–1815: An Interdisciplinary Analysis*, Lexington-Toronto-Londýn 1973, zvl. s. 52–55. V době vydání knihy se však již objevily první práce zásadního významu o povaze koloniální společnosti a otrockého systému na ostrovech britské Západní Indie z pera O. Pattersona, R. Sheridana a R. Dunna, mezi nimiž klíčové postavení zaujala monografie DUNN Richard S., *Sugar and Slaves: The Rise of the Planter Class in the English West Indies, 1624–1713*, New York 1972.

²⁴ Z tohoto hlediska velmi fundovaný rozbor problematiky, přehled dosavadních výsledků a naznačení perspektiv podal LEMON James T., *Spatial Order: Households in Local Communities and Regions*, in: Greene Jack P. – Pole J.R. (vyd.), *Colonial British America: Essays in the New History of the Early Modern Era*, Baltimore-Londýn 1984, s. 86–122.

²⁵ Konceptní shrnutí nových pohledů na specifiku agrárního vývoje USA v 18. a 19. století podal KULIKOFF Allan, *Households and Markets: Toward a New Synthesis of American Agrarian History*, WMQ 53, 1996, s. 322–355.

hodování.²⁵ Mezi soběstačné hospodářství a zámořský obchod s farmářskými přebytky a plantážními produkty vstoupil velmi silný místní trh, na němž se od samého počátku realizovala podstatná část koloniální směny.²⁶ A nejen to: v rozporu s předpokládanou postupující komercializací koloniálního zemědělství a stále výlučnější specializací na plodiny úspěšně vyvážené do zámoří se ukázalo, že v 18. století rostla produkce určená pro domácí spotřebu, a to i za cenu omezení tržních kultur.²⁷ Plantážníci z Chesapeake, kteří v polovině 17. století osazovali každou volnou plochu tabákem, se stále více věnovali pěstování obilí a zeleniny, chovali drůbež, prasata i dobytek, stloukali máslo a vyráběli sýry. Domácí zásobování ostatně od počátku doprovázelo i nesmírně výnosnou cukernou ekonomiku britské Západní Indie. Jak ukázaly výzkumy, vedle rozsáhlých třtinových plantáží se na ostrovech udržovala početná vrstva drobných a středních farmářů produkujících potraviny zčásti pro sebe, zčásti pro místní trh; tato síť byla doplňována výnosy z otrockých políček, jejichž přebytky se rovněž ocitaly na nedělních tržištích.²⁸

Představa soběstačné rodinné agrární jednotky, ať již farmy či plantáže, za níž zjevně směřovala do koloniální Ameriky většina přistěhovalců z britských ostrovů i z kontinentu, zdaleka ne vždy splňovala požadavek nejvyššího zisku v přísně ekonomickém smyslu. Ačkoli ve vývoji koloniálního zemědělství hrál trh a dálkový obchod významnou roli, nebyly jedinými činiteli, které ovlivňovaly ekonomické rozhodování a sociální chování osadníků.²⁹

Ryze ziskové propočty a úvahy nezřídka ustupovaly sociálnímu ideálu patriarchálního společenství ztělesněného v podobě venkovského hospodářství v čele s vládnoucím mužem – správcem a hospodářem, s ustálenými rolami všech členů rozdělenými podle věku,

²⁶ Přední hospodářský historik J. McCusker uvádí, že k domácí spotřebě nebo pro místní trh bylo určeno dokonce kolem 75 % koloniální zemědělské produkce; McCUSKER John J., *Measuring Colonial Gross Domestic Product: An Introduction*, WMQ 56, 1999, s. 4.

²⁷ WALSH Lorena S., *Summing the Parts: Implications for Estimating Chesapeake Output and Income Subregionally*, WMQ 56, 1999, s. 53–94.

²⁸ DUNN Richard S., *The Barbados Census*, s. 12n.

²⁹ Syntézu raných amerických agrárních dějin podal KULIKOFF Alan, *The Agrarian Origins of American Capitalism*, Charlottesville (Va.) 1992.

pohlaví, postavení v rodině a právního statutu (otroci, námezdní sluhové).³⁰ Patriarchální model společenského mikrokosmu se jako řídicí norma promítal do nejrůznějších projevů veřejného i soukromého života, počínaje dědickými a majetkovými zákony, které diskriminovaly nároky manželek a omezovaly ekonomickou aktivitu žen vůbec, a konče ikonografií koloniálních rodinných portrétů a architektonickými symboly jižanských sídel, manifestujících dominantní postavení majitelovo. Krajní podřízení osudů dětí otcovské vůli, patrné zejména v puritánských společenstvích, a vykázání žen do výlučně domácí sféry, patrné téměř všude, představovaly nejviditelnější každodenní důsledky patriarchálního vnímání řádu, odpovědnosti a hierarchie.³¹

Jestliže přijmeme argumenty svědčící o průraznosti mimoekonomických faktorů v obecném chování zemědělské populace, musíme ovšem z tohoto zorného úhlu přehodnotit i dosavadní soudy týkající se vln vzestupu či úpadku koloniální společnosti.³² Byla-li pro dosažení pocitu komfortu a uspokojení míra ekonomické nezávislosti a soběstačnosti důležitější než čistý peněžní zisk, nemusel pokles tržní produkce a snížení objemu vývozu nevyhnutelně znamenat celkové zhoršení poměrů. Právě v období demografického úpadku Nové Anglie na počátku 18. století došlo k renesanci místní samosprávy, což současníci shledávali jako jednoznačně pozitivní jev.³³ Stagnace příjmů z vir-

³⁰ Vědomí napětí mezi „penězi“ a „patriarchátem“ jako kulturními metaforami symbolizujícími vzorce sociálního chování se objevilo již v jedné z nejpozoruhodnějších prací posledních desetiletí o koloniální Virginii 18. století, psané za použití metod historické antropologie, viz ISAAC Rhys, *The Transformation of Virginia, 1740–1790*, Chapel Hill 1982, s. 21, 40.

³¹ Demografické důsledky puritánského patriarchátu zkoumal podrobně GREVEN Philip J., *Four Generations*; o typologii rodinných modelů se pokusil ve své pozdější práci *The Protestant Temperament: Patterns of Child-Rearing, Religious Experience, and the Self in Early America*, New York 1977.

³² Takové fáze vzestupu a úpadku uvádí např. McCUSKER John J. – MENARD Russel R., *The Economy of British America, 1607–1789*, 2. vyd., Chapel Hill 1991, s. 67n.

³³ Obecně přijímaný názor o úpadku Nové Anglie v 18. století je obsažen (vedle řady monografických prací) i v monumentální a dosud uznávané syntéze koloniálních hospodářských dějin McCUSKER John J. – MENARD Russell R., *The Economy of British North America, 1607–1789*; pokus o radikální revizi tohoto pohledu viz MAIN Gloria L. – MAIN Jackson T., *The Red Queen in New England?* WMQ 56, 1999, s. 121–150, kde autoři využili zádušních inventářů k důkazům o růstu předrevoluční novoanglické ekonomiky a vzestupu bohatství na všech majetkových úrovních.

ginského tabáku ve 20. a 30. letech byla doprovázena změnou životního stylu plantážníků, jehož projevem byla stavba okázalých sídel, orientace na luxusní spotřebu na úkor investic a již zmíněná tendence k ekonomické autonomii jednotlivých hospodářství. „Netržní“ chování zemědělských podnikatelů, jakým byl například opakovaný exodus na Západ za vidinou samostatnosti či pěstování nevýnosných subsistenčních plodin, doprovázel příznivý vývoj některých ukazatelů životní úrovně, jako byla nutriční hodnota potravy, průměrná délka života či rozšíření vzdělanosti.³⁴

Vzdáme-li se představy, že určujícím rysem rané americké ekonomiky bylo více či méně přímočaré směřování od subsistenčního farmářství ke kapitalistické zemědělské produkci, a přijmeme-li skutečnost, že vlastní usedlost s velkou mírou hospodářské autarkie představovala v rozhodování lidí hodnotu často nadřazenou tržnímu zisku (jinak se dá jen obtížně pochopit vytrvalý proud osadníků opouštějících výnosné okolí rostoucích měst a směřujících k západní hranici), zbavíme se další tradiční opory whigovsko-progresivistické vývojové linearity.³⁵ Všudypřítomná existence samostatných rodinných hospodářství nutně vtiskovala systému společenských vztahů podobu patriarchální pyramidy, jejíž mikromodel představovala právě venkovská rodina.³⁶ Tento vzorec společenské interakce s celou řadou odstupňovaných hierarchií

³⁴ Soudobý trend doporučuje doplnit měřitelné ukazatele životní úrovně (především velikost HDP na hlavu) tzv. indexem lidského rozvoje, který počítá s kvalitativními faktory (úroveň vzdělání, diskriminace, distribuce příjmů), viz DAVIS Lance – ENGERMAN Stanley, *The Economy of British North America: Miles Traveled, Miles Still to Go*, WMQ 56, 1999, s. 11. O rostoucí kvalitě stravy píše několik autorů, viz např. McMAHON Sarah F., *A Comfortable Subsistence: The Changing Composition of Diet in Rural New England, 1620–1840*, WMQ 42, 1985, s. 26–65.

³⁵ Na obavu z ohrožení ekonomické nezávislosti rodinných farem jako jednu z hlavních příčin boje za politickou nezávislost kolonií poukázal BUSHMAN Richard L., *Massachusetts Farmers and the Revolution*, in: Jellison Richard M. (vyd.), *Society, Freedom, and Conscience: The American Revolution in Virginia, Massachusetts, and New York*, New York 1976, s. 77–124.

³⁶ Obecnou platnost tohoto modelu potvrdily práce z posledních let, zkoumající klíčový význam venkovských domácností pro preindustriální ekonomiku a sociální poměry v různých oblastech Unie (CRAIG Lee A., *To Sow One Acre More: Childbearing and Farm Productivity in the Antebellum North*, Baltimore 1993; McMURRY Sally, *Transforming Rural Life: Dairying Families and Agricultural Change, 1820–1885*,

nadřazenosti a podřízenosti, který se mimo rodinu promítal do složité sítě sousedských, patronážních a klientelních vztahů, tvoří jeden z klíčových prvků současného výkladu o rozložení moci v koloniální Americe. V rolnické společnosti se snadným přístupem k půdě (ve formě vlastnictví nebo řidčeji nájmu) byla autorita manžela a otce, uplatňovaná v rodinném kruhu, nejvýznamnější pobídkou k práci jednotlivých členů společenství; rodinné vztahy a vztahy uvnitř „domácností“ do značné míry nahrazovaly třídní strukturu a třídní pracovní motivy Starého světa.³⁷ Zakořeněný rodinný řád a přijatá společenská etika, které ovládaly venkovské městysy Nové Anglie stejně jako sousedsko-příbuzenské sítě plantážnického Jihu, konservovaly nerovnoměrné rozvrstvení moci a vštěpovaly podřízené postoje značné části členů venkovského společenství, nemluvě o existenci takřka bezprávné skupiny zotročených Afro-Američanů.

Objevny důraz na strukturu rodinných vztahů jako klíče k zodpovězení otázky distribuce moci a způsobů jejího výkonu přinesla vlna novátorských prací z historické demografie, které se objevily na počátku 70. let a znamenaly první velký nástup tzv. nových sociálních dějin.³⁸ Závěry vyvozené z kvantitativních analýz a následných rekonstrukcí demografických trendů v životě novoanglických obcí vyvrátily dosavadní předpoklady, podle nichž odloučenost a mobilita rodinných

Baltimore 1995; BARDAGLIO Peter W., *Reconstructing the Household: Families, Sex, and Law in the Nineteenth Century South*, Chapel Hill 1995; McCURRY Stephanie, *Masters of Small World: Yeoman Household, Gender Relations, and the Public Culture of the Antebellum South Carolina Low Country*, New York 1995).

³⁷ VICKERS Daniel, *Competency and Competition: Economic Culture in Early America*, WMQ 47, 1990, s. 3–29; TÝŽ, *Working the Fields in a Developing Economy: Essex Country, Massachusetts, 1630–1675*, in: Innes Stephen (vyd.), *Work and Labor in Early America* Chapel Hill 1988, s. 49–69. Převahu rodinných pracovních vztahů odráží podle autora například menší frekvence a intimní povaha rolnických svátků (což platí od Nové Anglie až po Chesapeake) ve srovnání s komunální, ritualizovanou povahou obdobných slavností v Anglii, kde měly symbolizovat třídní smír (*Competency and Competition*, s. 24–25).

³⁸ Viz pozn. 18. Americká historická demografie brala podněty z prací školy *Annales* a ještě více Cambridgeské skupiny pro dějiny obyvatelstva a sociální struktury v Anglii, jejíž hlavní výsledky byly shrnuty do monumentální syntézy WRIGLEY E. A., SCHOFIELD R. S., *The Population History of England, 1541–1871: A Reconstruction*, Londýn 1981.

farem poskytovaly jejich členům prostor pro emancipaci od tradičních tyraní společenských norem a umožňovaly svobodnější seberealizaci. P. Greven, K. Lockridge, J. Demos a jejich následovníci naopak shodně konstatovali převažující vliv otcovské kontroly a disciplíny a přetrvávání patriarchálních modelů rodinné organizace.³⁹ Další výzkumy prokázaly, že nejen novoanglické, ale i středoatlantické a jižní rodiny vesměs přísně respektovaly zavazující normy protestantismu a kolektivního étosu v mezilidských vztazích.⁴⁰ Zároveň historikové odhalili a systematicky prozkoumali propastné demografické rozdíly mezi jednotlivými geografickými oblastmi a z nich plynoucí odlišnosti fungování patriarchálních vzorců.⁴¹

Revoluční poznatky historické demografie vytvořily nepostradatelnou věcnou základnu pro jakékoli další seriózní bádání, neboť přinesly kvalifikovaný obraz nejvýznamnějších demografických trendů a definovaly vzorce biologického chování rodin v jednotlivých regionech. Nicméně její závěry byly do značné míry omezeny na kvantifikovatelné kategorie a jejich deriváty, jako byl populační růst, rodová skladba, plodnost, úmrtnost, délka života, velikost rodiny a její struktura, reprodukční chování. Až důkladné zpracování demografického materiálu umožnilo od druhé poloviny 70. let obrátit pozornost k vnitřnímu životu rodiny, ke světu jejích hodnot a mezilidských vztahů, ke způsobu, jakým patriarchální model ovlivňoval chod celé společnosti jako její formativní mocenský princip. Tato oblast bádání se záhy

³⁹ SMITH Daniel B., *The Study of the Family in Early America: Trends, Prospects, Problems*, WMQ 39, 1982, s. 6–7.

⁴⁰ Studie rodinných poměrů ve středoatlantických koloniích viz FROST J. William, *The Quaker Family in Colonial America: A Portrait of the Society of Friends*, New York 1973; též WELLS Robert V., *Quaker Marriage Patterns in Colonial Perspective*, WMQ 29, 1972, s. 415–442. Vývoj na Chesapeake podrobil rozboru SMITH Daniel B., *Inside the Great House: Planter Family in Eighteenth-Century Chesapeake Society*, Ithaca (N.Y.) 1980.

⁴¹ Po zmíněných průkopnických pracech, které podrobně prozkoumávaly situaci v jednotlivých obcích Nové Anglie, věnovali historikové soustředěnou pozornost plantážnímu osídlení kolem zátoky Chesapeake, a to především kolonii Maryland, v níž se zachovala pramenná základna lépe než v sousední Virgínii; nejvýznamnější studie pocházejí z pera Lois Green Carr, Loreny S. Walsh, Russela Menarda a Alana Kulikoffa.

dostala do středu zájmu nových sociálních dějin, neboť hierarchie rodinných vztahů byla podle názoru historiků hlavním poutem, které spojovalo koloniální a porevoluční společnost, a ve srovnání s Evropou mnohem více ovlivňovala politickou sféru, zdánlivě vyhrazenou pro aktivitu bílé mužské populace.⁴² Rodinu a především domácnost (*household*) pojali badatelé již nejen jako demografickou entitu, nýbrž jako základní hospodářskou a sociální jednotku, jejíž členové byli právně i ekonomicky závislí na její hlavě – patriarchovi. Z tohoto pohledu spadaly do kategorie domácnosti rodinné farmy stejně jako otrokářské plantáže a k závislým členům náleželi vedle žen a „dětí“, tj. všech ekonomicky nesamostatných potomků, i otroci a polonevolné pracovní síly – nájemní sluhové. Prameny umožnily historikům zařadit do těchto závislých skupin v roce 1774 54 % dospělých obyvatel kolonií; s dětmi dosahoval tento podíl výše až 80 %.⁴³ Vyloučit patriarchální domácnost z raných amerických dějin by znamenalo vyloučit z politického dění většinu tehdejší populace a omezit dějinný příběh na „interakci svobodných, majetných bílých mužů“.⁴⁴

Rekonceptualizace politických dějin ve smyslu jejich rozšíření o rozsáhlou síť mocenských závislostí, které charakterizovaly vztahy v rodinách a hospodářstvích, je naléhavá tím spíše, že patriarchální princip hluboko do 19. století nejen neatrofoval, nýbrž díky působení nejrozličnějších vlivů spíše nabýval na síle.⁴⁵ I v koloniích, původně zalo-

⁴² SHAMMAS Carole, *Anglo-American Household Government in Comparative Perspective*, WMQ 52, 1995, s. 106. Podstatné teze článku byly předneseny jako hlavní referát na zvláštním zasedání Semináře Jižní Kalifornie k raným americkým dějinám v Huntingtonově knihovně v lednu 1994.

⁴³ Tamtéž, s. 123.

⁴⁴ Tamtéž, s. 143.

⁴⁵ Patrnou výjimku představují změny ve struktuře domácnosti, provázející vznik novoanglického textilnictví po roce 1820. Odchod žen (zejména bývalých farmářských dcer) do továrních systémů přinesl dočasnou emancipaci z patriarchálních vztahů a povzbudil dělnice (přes společné bydlení, vzdělávání, zájmovou činnost) k hledání náhradní kolektivní identifikace (PRUDE Jonathan, *The Coming of Industrial Order: Town and Factory Life in Rural Massachusetts, 1810–1860*, New York 1983; DUBLIN Thomas, *Women at Work: The Transformation of Work and Community in Lowell, Massachusetts, 1826–1860*, New York 1979; WOLOCH Nancy, *Women and the American Experience*, New York 1984).

žených jako útočiště náboženského disentu, se vážky mocenských mikrostruktur stále více přesouvaly z autority církevní na rodinnou. S rehabilitací místní samosprávy a sekularizací životního stylu v novoanglických přístavech a posléze i farmářských městečkách puritánská církev-obec v průběhu 18. století podstatně omezila svou kontrolu nad obecnými mravy a přestala výrazněji zasahovat do pravomocí hlavy domácnosti. Jižní plantážnické rodiny zase upevnily svou prestiž, majetek a vliv díky příznivým demografickým trendům (vyrovnání rodového poměru, více dětí, delší věk, snížená úmrtnost), neboť při zajištěné generační posloupnosti byly schopny lépe udržovat a rozšiřovat rodová panství. Nerovnost mezi jednotlivými členy domácnosti a privilegované postavení patriarchy podporovala i rozhodnutí koloniálních zákonodárců. Rozmach plantážního otroctví po roce 1700 nejprve na Chesapeake a posléze v Karolínách a Georgii přinesl soustavu zákonů definujících podřízené postavení černocho, jejichž vzory vytvořili v britských koloniích již v 60. letech 17. století otrokáři z Malých Antil. Až do sklonku koloniální vlády se v podřízeném právním (a samozřejmě i sociálním) postavení dočasně ocitala i velká část bělošských přistěhovalců, kteří přicházeli jako nesvobodná pracovní síla, ať již to byli irští námezdní sluhové, angličtí vězni či němečtí *redemptioners*.⁴⁶ Ekonomické partnerství žen v rodině, manifestované například existencí manželek-podnikatelek zejména ve středoatlantických přístavních městech, bylo po roce 1750 ohrožováno zákony oklešťujícími jejich možnosti disponovat majetkem a dědické nároky.⁴⁷ Vítězství republikánských zásad a politické svobody, potvrzené v revoluci 1776–1789, pak provázelo striktní vykázaní žen do domácí, soukromé sféry a zesílení jejich ekonomické závislosti na mužské hlavě rodiny.⁴⁸ Právě hierarchické a neplnoprávné vztahy uvnitř domácnosti

⁴⁶ Shrnutí problematiky bílé nesvobodné práce v 18. století viz DUNN Richard S., *Servants and Slaves: The Recruitment and Employment of Labor*, in: Greene Jack P. – Pole J.R. (vyd.), *Colonial British America*, s. 169–172.

⁴⁷ GUNDERSEN Joan R. – GAMPEL Gwen V., *Married Women's Legal Status in Eighteenth-Century New York and Virginia*, WMQ 39, 1982, s. 115, 133.

⁴⁸ Z dosavadních studií na toto téma je patrně nejhodnotnější KERBER Linda K., *Women of the Republic: Intellect and Ideology in Revolutionary America*, Chapel Hill (N.C.) 1980, viz též WILSON Joan H., *The Illusion of Change: Women and the American*

stí či hospodářství zrodily některé nejzávažnější politické diskursy amerických dějin první poloviny 19. století: protiotrokářské hnutí a ženskou emancipaci. Americká předindustriální domácnost tak představuje vzorový příklad přerůstání soukromé sféry ve sféru veřejnou, které provázelo a spoluutvářelo euroatlantické modernizační procesy.⁴⁹

Závratný vzestup kvantitativní historické demografie⁵⁰ a následně dějin rodiny podnítil rozmach bádání o podprivilegovaných skupinách populace, diskvalifikovaných rasou či rodovou příslušností, a to dokonce to do té míry, že v 70. letech ženská problematika téměř ovládla odborná diskusní fóra. Ve výkladovém plánu přehledných kursů je postavení žen osvětleno v několika významech. Především je jeho prostřednictvím oslabena jednodimensionální představa uceleného dějinného příběhu (v případě USA vzniku národního státu na republikánských principech) se samozřejmými protagonisty a staty.⁵¹ Bez znalosti společenského zařazení žen a výkladu sociální konstrukce ženství v jeho vývojových souvislostech nelze objasnit síť mocenských hie-

Revolution, in: Young Alfred E. (vyd.), *The American Revolution: Explorations in the History of American Radicalism*, DeKalb 1976, 383–445. Upevňování patriarchálních institucí na předválečném Jihu konstatovali GENOVESE Eugene, *The World the Slaveholders Made*, New York 1969, a FOX-GENOVESE Elisabeth, *Within the Plantation Household: Black and White Women of the Old South*, Chapel Hill, 1988. Tzv. modernizace rodinného modelu, k níž podle některých badatelů došlo po roce 1800, nemusela zároveň znamenat uvolnění patriarchálních vztahů, Větší respekt vůči dětské osobnosti a zdůraznění emočních prvků v rodinné výchově byly zpravidla provázeny větším připoutáním ženy-matky a manželky k domácí, privátní sféře, viz k tomu REINIER Jacqueline S., *Rearing the Republican Child: Attitudes and Practices in Post-Revolutionary Philadelphia*, WMQ 39, 1982, s. 150–163.

⁴⁹ K zakladatelskému dílu Jürgena Habermase viz nověji *Habermas and the Public Sphere*. Vyd. Calhoun CRAIG, Cambridge (Mass.) 1992.

⁵⁰ Dílčí přehled výsledků historické demografie shromáždil jeden z nejvýraznějších představitelů této disciplíny M. A. Visnovskis, viz *Studies in American Historical Demography*. Vyd. Maris A. VISNOVSKIS, New York 1979.

⁵¹ V této souvislosti je třeba přiblížit studentům myšlenku, že jakýkoli rodový pohled a identita, tedy i mužská, převažující ve výkladu tradičních politických dějin, jsou sociální konstrukcí a jako takové je nutno je chápat; na to upozornila např. K. M. Brown: „We must be careful not to mislead ourselves and our readers that histories of men are synonymous with human history or the histories of entire groups“ (BROWN Kathleen M., *Braue New Worlds: Women's and Gender History*, WMQ 50, 1993, s. 325).

rarchií, vztahů dominance, závislosti a podřízenosti, které se promítaly do oblasti práva, náboženství i dělby práce. Konkrétní podoba těchto vztahů, situovaná místně i časově, pak tvoří významnou položku v celkové charakteristice odlišností a specifik, jimiž se vyznačovaly jednotlivé geografické oblasti a v nich vznikající typy politické kultury. Na druhé straně však nelze složitou problematiku rodových vztahů redukovat na další sugestivní příběh, tentokrát o všestranném úpadku autonomie žen a jejich postupné přeměně v nesvéprávné strážkyně domácího krbu.⁵² Zvláště svůdnou explanativní představou je ztráta ženské svobody a rovnoprávného postavení v případě indiánských společenství, jejichž příslušnice byly působením evropského kolonialismu zbaveny důstojné sociální náplně svých rodových rolí a tak pozbyly své dosavadní ženské identity.⁵³ Nicméně je potřeba zdůraznit, že rodové vztahy a v jejich rámci i postavení žen nejsou v přehledných kursech výlučným výkladovým principem, nýbrž dílčím tématem, bez něhož nelze postihnout komplexní mocenskou strukturu koloniální společnosti.

Jestliže jsme jako výchozí organizační princip výkladu zvolili hospodářsko-sociální vývoj s ústředním důrazem na fenomén rodinných hospodářství (farem či plantáží), ovlivnil tento přístup pochopitelně

⁵² Význam revoluce pro oslabení patriarchální moci diskutoval FLIEGELMAN Jay, *The American Revolution against Patriarchal Authority, 1750–1800*, Cambridge (Mass.) 1982; na zlepšení ženského údělu díky revoluci poukázala NORTON Mary Beth, *Liberty's Daughters: The Revolutionary Experience of American Women, 1750–1800*, Boston 1980.

⁵³ Rodové vztahy považují někteří badatelé za klíčové téma amerického encounteru, neboť změny rodových rolí a sociální konstrukce rodové identity v domorodých společenstvích zásadně ovlivnily strukturu mocenských vztahů, podvázaly funkci společenských mechanismů a rozvrátily jejich dosavadní chod; viz např. GUTIERREZ Ramón A., *When Jesus Came, the Corn Mothers Went Away: Marriage, Sexuality, and Power in New Mexico, 1500–1846*, Stanford 1991; ANDERSON Karen, *Chain Her By One Foot: The Subjugation of Women in Seventeenth-Century New France*, Londýn 1991; o významu žen v kulturním přenosu i WHITE Richard, *The Middle Ground: Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650–1815*, New York 1991, kap. 2. Závislost biologické identity na sociální náplni rodové příslušnosti zaznamenala PERDUE Theda, *Slavery and the Evolution of Cherokee Society, 1540–1866*, Knoxville 1979, 15–17; TÁŽ, *Cherokee Women: Gender and Culture Change, 1700–1835*, Lincoln 1998; též THORNTON John, *African Dimension of the Stono Rebellion*, *American Historical Review* (dále AHR) 96, 1991, s. 1101–1113.

i způsob, jakým se výklad vyrovnává s diskursem multikulturalismu. Domorodí indiáni a importovaní černí otroci nepředstavovali dva rovnocenné typy podprivilegovaných skupin znevýhodněných rasou a civilizačními návyky, neboť v systému mocenských vztahů rané americké společnosti zaujímali podstatně odlišné místo. Zatímco Afroameričané byli ve velké většině jako plantážní, popřípadě domácí otroci neplnoprávními příslušníky domácností a tedy bezprostředně zahrnuti do společenských hierarchií, na jejichž žebříčku jim bylo vykázáno nejnížší místo, indiáni, ač postupně zasahováni všemožnými negativními vlivy evropské kolonizace od epidemií po alkohol, zůstávali (s omezeným využitím na plantážích zejména v britské Západní Indii a v Jižní Karolíně) na značné části kolonizovaného území po dlouhou dobu do velké míry mimo tento systém.⁵⁴ Bělošská společnost ovšem od samého počátku vytvářela sociální konstrukce pojmu rasa, které vycházely z předpokladu inferiority nositelů odlišných kulturních a civilizačních znaků, i když zvláště v případě indiánů se zdaleka nejednalo o přímocharý proces.⁵⁵ Nicméně těsný vztah černošství a otroctví, všudypřítomná intergrace černochoů (snad s výjimkou maroonských bratrstev Západní Indie) do koloniální společnosti a v neposlední řadě i vytrvalost, s níž se černošská otázka udržuje mezi prioritami americké rasové a sociální politiky, dostatečně ospravedlňují požadavek na odlišení obou případů rasové diskriminace.

Koloniální a předválečné černé otroctví bylo v komunistickém dějepisectví téma výsostně *politicky korektní*, jemuž nečetní historikové zabývající se dějinami USA věnovali mimořádnou pozornost, neboť

⁵⁴ Domorodci ovšem prakticky od samého počátku střetávání vstupovali s Evropany do dosti intenzivních obchodních vztahů, které měly zásadní vliv na rozbití prekoloniálních indiánských kultur; z hojné literatury uvádím alespoň kontroverzní práci MARTIN Calvin K., *Keepers of the Game: Indian-Animal Relationship and the Fur Trade*, Berkeley 1978.

⁵⁵ Proměnami obrazu indiána v písemných svědectvích raných cestovatelů a osadníků se zabývá množství studií, od NASH Gary B., *Image of the Indian in the Southern Colonial Mind*, WMQ 29, 1972, s. 197–230, po KUPPERMAN Karen O., *Presentment of Civility: English Reading of American Self-Presentation in the Early Years of Colonization*, WMQ 54, 1997, s. 193–228. K osvětlení sporné otázky vzniku negativního obrazu černochoů přispěla významně práce JORDAN Winthrop, *White over Black: American Attitudes Toward Negro, 1550–1812*, New York 1968.

tento bezesporu klíčový historický fenomén představoval jeden z hlavních důkazů farizejství buržoazní ideologie vůbec a nelidskosti severoamerického kapitalismu zvláště.⁵⁶ Sama o sobě tedy jeho přítomnost v přednášené látce – na rozdíl od předchozích námětů – neznamenal žádnou tématickou revoluci. Tím spíše však bylo zapotřebí zbavit je (pokud možno) zděděné ideologické zátěže a předložit studentům poznatky současného bádání o postupném vytváření rasových postojů a upevňování instituce otroctví jako jejich extrémní projekce do sociálních vztahů.⁵⁷ Celou problematiku pak bylo nutno začlenit do širšího tématického plánu utváření a vývoje mocenských struktur prostřednictvím identifikačních konstrukcí, který tvoří jednotící princip výkladu.

V tradičním marxistickém pojetí byl vztah dominantní bílé většiny k zotročeným i svobodným Afroameričanům raných amerických dějin povětšinou generalizován a zúžen na materialistickou simplifikaci černocho jako objektu bělošského vykořisťování, pouhé levné pracovní síly, později výnosnější obdoby bílého továrního dělníka ve výrobní mašinérii jižních plantáží. Tento zkreslený obraz navíc vykazoval pozoruhodnou sterilitu vůči jakýmkoli proměnám v čase, které přece musely respektovat požadavky vyvíjející se ekonomiky.⁵⁸ Úko-

⁵⁶ Z chudé produkce normalizačního dějepisectví, věnovaného vývoji USA, uvádím alespoň NAVRÁTIL Jan, *Stručné dějiny USA*, Praha 1983; viz též reprezentativní sovětskou syntézu BOLCHOVITINOV Nikolaj N. et al., *Istorija SŠA. Tom I (1607–1877)*, Moskva 1983.

⁵⁷ Výmluvný důkaz o setrvačnosti zjednodušených představ o povaze amerického černého otroctví v duchu *Chaloupky strýčka Toma* Harriet Stoveové přináší skutečnost, že v přijímacích zkouškách na magisterská americká studia volí již po několik let naprostá většina uchazečů právě toto téma pro esej, neboť povrchní černobílé vidění rasové problematiky, udržované nepochybně petrifikovanou středoškolskou výukou, pokládá za samozřejmý, obecně přijatý a bezproblémový návod k prezentaci „vlastního názoru“.

⁵⁸ Ve třech kapitolách výše zmíněných sovětských Dějin USA, věnovaných cestě k občanské válce, jejichž autorem byl z největší části N. N. Bolchovitinov, paradoxně chybí jakákoli zmínka o podmínkách života otroků. Veškerý výklad spočívá na obecných ekonomických souvislostech a „velkých“ politických událostech, jedná se tedy o typické výlučné dějiny bílého muže. Jediná skoupá sonda do poměrů na jižních plantážích zmiňuje pouze průměrnou velikost plantáže a počet otroků, údaje pro svou aproximativní povahu prakticky bezcenné (s. 232–233).

lem kursů bylo v první řadě rozbít zakořeněnou schématickou představu rozlehlé jižanské plantáže se stovkami otroků jako nejběžnějšího (a téměř univerzálního) životního prostředí amerických černochů, zrušit prostomyslné rozdělení na zlé plantážníky a hodné, leč bezbranné černochy, osvětlit rasovou koexistenci nikoli jako jednostranný diktát podmínek se strany silnějšího, nýbrž jako vzájemný proces kreativní adaptace, a podnítit studenty k úvahám o pozitivním přínosu často bolestivého rasového střetávání pro kultivaci občanské společnosti.

Aby výklad získal jednak sociální a geografickou plastičnost, jednak časovou dimenzi, bylo třeba do něho uvést a přednostně rozvíjet tři dotud zanedbávané tématické linie. Studenti si nejprve museli uvědomit, že rasové postoje se v koloniální Americe vyvíjely od prvotních nejistých náznaků nerovnoprávného postavení po jeho postupnou právní institucionalizaci v podobě otroctví, kterou v plné míře přinesly teprve otrocké zákoníky 18. (v Západní Indii 17.) století.⁵⁹ Dále, proti jednodimensionální představě černocha jako otroka na velké plantáži bylo zapotřebí vyzdvihnout rozdíly, které charakterizovaly mezirasové vztahy v jednotlivých oblastech, včetně poukazů na existenci různě početných vrstev svobodných černochů a zdůraznění specifik, jimiž se otrokářská praxe vyznačovala při různých druzích otrocké práce a v různých regionech, od fakticky polosvobodných černých zaměstnanců filadelfských řemeslnických dílen přes fluktuující nájemné otroky na Chesapeake po vražedné polní gangy na Jamajce.⁶⁰ Třetí závažnou inovaci přinesl podrobnější pohled

⁵⁹ DEAL Douglas, *A Constricted World: Free Blacks on Virginia's Eastern Shore, 1680–1750*, in: Carr Lois Green – Morgan Philip – Russo Jean B. (vyd.), *Colonial Chesapeake Society*, Chapel Hill-Londýn 1988, s. 275–305; VAUGHAN Alden T., *Blacks in Virginia: A Notes on the First Decade*, WMQ 29, 1972, s. 469–479; BILLINGS Warren S., *The Cases of Fernando and Elisabeth Key: A Note on the Status of Blacks in Seventeenth Century Virginia*, WMQ 30, 1973, s. 467–474.

⁶⁰ Životní podmínky černochů v oblastech mimo plantážní ekonomiku osvětlují nedávné práce NASH Gary B., *Forging Freedom: The Formation of Philadelphia's Black Community, 1720–1840*, Cambridge (Mass.) 1988; PIERSON William, *Black Yankees: The development of an Afro-American Subculture in Eighteenth Century New England*, Amherst 1988; WHITE Shane, *Somewhat More Independent: The End of Slavery in New*

na konkrétní podobu života na velkých plantážích, které představovaly nejvyhraněnější – i když zdaleka nikoli nejběžnější – jeviště rasového střetávání. Zde se výklad soustředil zejména na méně známou oblast vnitřní struktury a života černošských komunit a jejich propojení s okolním světem: na jejich mocenské a majetkové rozvrstvení, existenci nájemné práce mezi otroky, možnosti volného pohybu, rozsah samostatného rozhodování a podnikání otroků na plantážích i mimo ně, otrocké příjmy a výdělky umožňující vykoupení apod.⁶¹ Na celém Jihu byli otroci od samého počátku nikoli pouhými zneužívanými roboty, nýbrž aktivními podílíky na místní ekonomice a směně, což otevíralo cestu k majetkové i mocenské diferenciaci uvnitř černošského společenství.⁶² Vymezený prostor pro individuální uplatnění ovšem tím pevněji svazoval nesvobodné černochoy se stávajícím systémem a posiloval paternalistické funkce otrokáře, na jehož benevolenci (a přirozeně i podnikatelském smyslu) závisely přídělky

York City, 1770–1810, Athens (Ga.) 1991. Rozdíly mezi různými typy jižanských plantážních ekonomik a podmínkami otrocké práce demonstroval DUNN Richard S., *A Tale of Two Plantations: Slave Life at Mesopotamia in Jamaica ant Mount Airy in Virginia, 1799 to 1828*, WMQ 34, 1977, s. 32–65. O rozšířené migraci otroků spojené s jejich pronajímáním na farmy i do měst píše HUGHES Sarah S., *Slaves for Hire: The Allocation of Black Labor in Elisabeth City County, Virginia, 1782 to 1810*, WMQ 35, 1978, s. 260–286.

⁶¹ Z rozsáhlé literatury k tématu náleží do zakladatelského fondu GENOVESE Eugene D., *Roll Jordan, Roll: The World the Slaves Made*, New York 1976; BLASSINGAME John, *The Slave Community: Plantation Life in the Antebellum South*, New York 1972; FOGEL Robert W. – ENGERMANN Stanley L., *Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery*, 2 sv., Boston 1974; GUTMAN Herbert G., *The Black Family in Slavery and Freedom, 1750–1925*, New York 1976; FOX-GENOVESE Elisabeth, *Inside the Plantation Household*. Současné práce mnohem více respektují místní a typologické odlišnosti plantážního života, viz např. HUDSON Larry E., *To Have and to Hold: Slave Work and Family Life in Antebellum South Carolina*, Athens 1997; DUSINBERRE William, *The Dark Days: Slavery in the American Rice Swamps*, New York, 1996; STEVENSON Brenda E., *Life in Black and White Family Community in the Slave South*, New York 1996; MORRIS Christopher, *Becoming Southern: The Evolution of a Way of Life, Warren County and Vicksburg, Mississippi, 1770–1860*, New York 1995.

⁶² Pro koloniální období dokládá tuto skutečnost WOOD Betty, *Women's Work, Men's Work: The Informal Slave Economics of Lowcountry Georgia*, Athens (Ga.) 1995.

otrockého komfortu.⁶³ Všechna tato tři témata – historické souvislosti vytváření černošské identity, pluralita černošské zkušenosti s rasismem a otroctvím a konečně vnitřní hierarchie života na jižanských plantážích – jsou propojena leitmotivem patriarchální nadvlády, který jako organizující princip vřazuje černošskou problematiku do klíčového schématu distribuce moci v předindustriální Americe.

V případě černých otroků stejně jako v případě žen byly důsledky neplnoprávného postavení nejvíce pocítovány ve vztazích uvnitř jednotlivých „domácností“ (plantáží, farem, hospodářství) jako základních výrobně-sociálních jednotek, i když právní a zákonné normy tuto faktickou nerovnost formálně sankcionovaly a v řadě případů vymezovaly její konkrétní podobu. Právě všudypřítomné napětí mezi právní formalizací moci a jejím skutečným výkonem poskytuje prostor pro rozšíření výkladu o lekce občanské výchovy, neboť konkrétní podmínky života neplnoprávných skupin spíše než samotný fakt jejich nerovného postavení před zákonem podnítily reformní hnutí první poloviny 19. století a učinily z dotud domácích záležitostí předmět občanského zájmu a veřejné diskuse.⁶⁴ Poněkud odlišnou optiku přístupu ve výkladu raných amerických dějin však vyžadovalo pojetí problematiky domorodého obyvatelstva, neboť indiáni byli v daleko menší míře integrováni do neformální sítě mocenských vztahů charakterizovaných patriarchální dominací. V tomto případě bylo především nutno zbavit domorodé etnikum vžitého stigma viktimizace

⁶³ K problematice „spolupráce“ otroků na instituci otrokářství faktickým přijetím bílého paternalismu a rodinným a pracovním konformismem viz například nedávný článek MORRIS Christopher, *The Articulation of Two Worlds: The Master-Slave Relationship Reconsidered*, *Journal of American History* (dále JAH) 85, 1998, s. 982–1007. Na nové možnosti ve výzkumu majetkových rozdílů a sociálně-pracovních hierarchií mezi plantážními otroky poukázal PENNINGTOTH Dylan, *Slavery, Freedom, and Social Claims to Property among African Americans in Liberty County, Georgia, 1850–1880*, JAH 84, 1997, s. 405–435.

⁶⁴ A. Stanley ve své nedávné práci snesla řadu důkazů, že nemožnost prodávat svobodně na trhu svou pracovní sílu (paradoxně včetně ženské prostituce – níže citovaná práce s. 240n.) byla jedinou částí právní diskriminace otroků, kterou abolicionisté podrobovali důsledné kritice; viz STANLEY Amy Dru, *From Bondage to Contract: Wage Labor, Marriage, and the Market in the Age of Slave Emancipation*, Cambridge (Mass.) 1998.

a zároveň oparu romantické idealizace a představit je jako nositele svébytných civilizačních hodnot, které byli jeho příslušníci schopni po dlouhou dobu hájit v postavení rovnocenného partnera kolonistů. Indiáni jako obchodníci, válečníci i diplomaté spoluvytvářeli podstatnou měrou koloniální dějiny a zároveň měli své vlastní dějiny, do nichž přímo či nepřímo zasáhla evropská invaze. Je třeba přiznat, že z koncepčních i praktických důvodů výklad na sledování této poslední tématické linie do značné míry rezignoval, používá ji však do té míry, aby se vyhnul anglocentrickým interpretacím klíčových událostí civilizačního střetávání. Chování indiánů vůči vetřelcům motivovala taktika vzájemných kmenových válek a spojenectví přinejmenším stejně silně jako potřeba reagovat na nepřátelské či ohrožující kroky koloniální politiky i praxe.

Zrušení dějnotvorného monopolu, který zužoval střetávání na jednosměrný proces zatlačování, popřípadě přímo fyzické likvidace indiánů Anglosasy, a vyzdvižení úlohy domorodých civilizací jako samostatného činitele amerických dějin bylo potřeba rozšířit o diferencovaný obraz vzájemných styků v jejich každodenní konkrétní podobě.⁶⁵ Kromě oboustranných přepadů, válečných střetů a diplomatických jednání se výklad věnuje i podmínkám soužití indiánských a bělošských komunit na území kolonií, vzájemným představám a očekávání, způsobu řešení sporů, realizaci obchodních transakcí, fenoménu spřátelených kmenů, místu indiánů v koloniálním právním systému, misijním pokusům o selektivní akulturaci a dalším tématům, tvořícím obsah *middle ground*, prostoru, v němž obě strany usilovaly zvládnout nedobrovolnou situaci, v níž se ocitly. Stejně jako v případě černochoů, i u indiána – symbolu neznámého kontinentu upozornil výklad na otázku evropské konstrukce jeho obrazu, charakterizovaného na rozdíl od Afroameričanů mnohem bohatší složitostí významů a vyvíjejícího se od původní sympatické odlišnosti přes „krutost“

⁶⁵ K tomuto problému existuje rozsáhlá literatura zejména díky rozvoji etnohistorie od konce 60. let, jejíž vývoj a nejdůležitější mezníky shrnula pro českého čtenáře RAKOVÁ Svatava, *Severoameričtí indiáni 17. století: interpretace a obraz*, ČCH 95, 1997, s. 349–384.

a „barbarství“ až po vznik rasově motivovaných odsudků a před-
sudků.⁶⁶

Integrovat domorodce do amerických dějin jako jejich samozřej-
mou součást, nikoli jako moralizující memento či exotickou kamej
zdobící velký příběh vítězného tažení na Západ,⁶⁷ znamená odstra-
nit krajní (a občas sousedící) představy „civilizování panenské pusti-
ny bílými osadníky“ a „ztraceného ráje ušlechtilých divochů“ (z nichž
ona poslední je v českém povědomí díky kulturně historickým okol-
nostem patrně mnohem běžnější). Konceptuální obtížnost a zálud-
nost tohoto úkolu si dobře uvědomují sami američtí historikové,
neboť indiánské téma se snad více než černošské dotýká samé
podstaty mýtotočrné role dějin jako jednoho z nejvýznamnějších
prostředků národní identifikace.⁶⁸ Protože český výklad může být
od mýtotočrného břemene osvobozen – vzhledem k výše uvedené
potřebě zachovat ideovou osu „západního příběhu“ – jen částečně,
spočívá hlavní přínos historických kursů ve zvýraznění přítomnosti
indiánů, v charakteristice procesu střetávání jako trvalého napětí
a kolísání mezi spoluprací a konfliktem na všech úrovních, od kaž-
dodenní koloniální koexistence sousedících etnických mikrospolečen-
ství po politické a diplomatické styky na nejvyšší oficiální úrovni.
Takto postavený výklad se snad může úspěšně vyhnout nebezpečí

⁶⁶ Ke vzniku koncepce rasy v 18. století (vedle průkopnické obsáhlé studie Winthrop
Jordana z roku 1968, která se zabývá i nečernošskými etniky) lze využít nedávných
prací HUDSON Nicholas, *From Nation to 'Race': The Origin of Racial Classification in
Eighteenth-Century Thought*, *Eighteenth-Century Studies* 29, 1996, s. 247–264; *Race:
The Origins of an Idea, 1760–1850*. Vyd. AUGSTEIN Hannah F., Bristol 1996; *Race and
the Enlightenment: A Reader*. Vyd. EZE Emmanuel Ch., Cambridge 1997. Projevy
barevného rasismu jsou ovšem mnohem starší; nedávný přehled diskuse k tématu
podal VAUGHAN Alden T., *Roots of American Rasism: Essays on the Colonial Experience*,
New York, 1995. Na pozitivní obrazy amerického etnika v rané anglické percepci a na
nepřítomnost systematického rasismu poukázala KUPPERMAN Karen O.,
*Presentment of Civility: English Reading of American Self-Presentation in the Early Years
of Colonization*, *WMQ* 54, 1997, s. 193–228.

⁶⁷ Teorii kameje neboli indiánských dějin jako ozdobného přívěsku anglosaského *mas-
ter narrative* vyslovil indiánský historik DELORIA Vine, *We Talk, You Listen: New
Tribes, New Turf*, New York 1970, s. 39.

⁶⁸ Obtížnost tohoto problému vystihl ve své inspirující úvaze RICHTER Daniel K.,
Whose Indian History? *WMQ* 50, 1993, s. 379–393.

„indiánských příspěvků“ k bílému příběhu, jaké představují například domnělé irokézské výpůjčky amerického federalismu.⁶⁹ Společná zkušenost unikátní historické situace může ovšem tvořit organizující princip multietnického výkladu pouze pro období, kdy kooperativní složka tvořila její významnou součást, tj. do prvních desetiletí 19. století.⁷⁰ Pro rané národní období pak je potřeba věnovat pozornost nejen odsunu jižních kmenů za Mississippi, ale i organizovaným protestům proti Jacksonově indiánské politice, které spoluvytvářely reformní proud občanské angažovanosti založené na solidaritě „podprivilegovaných“.⁷¹

Pro všechny historiky bez ohledu na jejich postavení v ideologickém, metodickém i hodnotovém spektru zůstávají vrcholnými událostmi raných amerických dějin revoluce, válka za nezávislost, vznik Unie a přijetí ústavy. Osvětlit smysl a význam této epochy tak, aby výklad odpovídal celkové koncepci sledování zjevných i skrytých mechanismů výkonu moci v sociálním systému, není ovšem nijak jednoznačnou záležitostí. Všechny hlavní interpretační linie posledních desetiletí (republikánská, neoprogresivistická, liberální) podávají přesvědčivé důkazy o své autenticitě a oprávněnosti; záleží na tom, chápeme-li revoluci spíše jako osvobození od minulých omezení nebo jako startovní čáru ke vzniku liberálního, popřípadě demokratického kapitalismu. Zdá se, že položíme-li těžiště této politické či ideologické

⁶⁹ Velmi podnětnou diskusi k tomuto tématu přineslo fórum historiků, uveřejněné ve *William and Mary Quarterly* 53 (1996), 341–386.

⁷⁰ Na revoluční možnost interpretace prvních dvou století amerických dějin v termínech nikoli tradičně časoprostorových (tažení bělochů na Západ), nezbytně implikujících ideologické konsekvence, nýbrž strukturálně regionálních (dějiny veškeré populace a jejích přesunů mezi Atlantikem, kanadskou hranicí, Floridou a Mississippi) poukázal v nedávné diskusi COUNTRYMAN Edward, *Indians, the Colonial Order, and the Social Significance of the American Revolution*, *WMQ* 53, 1996, s. 342–362.

⁷¹ HERSHBERGER Mary, *Mobilizing Women, Anticipating Abolition: The Struggle against Indian Removal in the 1830's*, *JAH* 86, 1999, s. 15–40, upozorňuje na významné zapojení žen do kampaně proti odsunu indiánů. Ženy často osobně dobře znaly indiánskou problematiku díky své misijní a charitativní činnosti, tj. převažovaly opět motivy povýtce praktické.

výkladové vrstvy do výsledků revoluce, do textu ústavy, Listů federalistů a dalších základních dokumentů amerického konstitucionalismu, váže se k budoucímu vývoji spíše linie liberální, která je spjata s ekonomickými podmínkami nastupujícího agrárního kapitalismu.⁷² Dodržení koncepčního rámce však vyžaduje sledovat ještě další vrstvu: skloubit revoluci představující mohutný emancipační akt celonárodního rozvoje, obrovský přínos k upevnění politických svobod a propracování systému vlády lidu s fenoménem revoluce, v němž „lidem“ rozuměla republikánská rétorika pouze bílé muže a revoluční hesla o právech, svobodě a rovnosti byla vytvářena jimi a pro ně.⁷³ Revoluce a ústava nepochybně znamenaly radikální odvrát od předchozího režimu, v němž inherentní lidská nerovnost byla předpokládána jako nezměnitelný základ mezilidských vztahů (což ovšem nevyklučovalo požadavky na adekvátní politickou reprezentaci).⁷⁴ Revoluční proces sám však nepřinesl okamžitou změnu mocenských vztahů uvnitř společnosti, nýbrž vytvořil prostor, kapacitu, potencialitu, kterou teprve budoucnost mohla využít a naplnit. Jistě není náhodou, že velké americké emancipační dokumenty 19. století, ať se již jedná o „Prohlášení citů“ – program Americké protiotrokářské společnosti sepsaný při jejím vzniku v roce 1833, nebo památnou deklaraci „ženského“ shromáždění v Seneca Falls z roku 1848, jež se stala jedním z klíčových textů raného amerického feminismu, para-

⁷² K nejvýznamnějším představitelům liberálního směru náleží Joyce Appleby, John Diggins a Isaac Kramnick (APPLEBY Joyce, *Capitalism and a New Social Order: The Republican Vision of the 1790s*, New York 1984; DIGGINS John P., *The Lost Soul of American Politics: Virtue, Self-Interest, and the Foundations of Liberalism*, Chicago-Londýn 1984; KRAMNICK Isaac, *Republican Revisionism Revisited*, AHR 87, 1982, s. 629–664).

⁷³ Omezení republikánské rétoriky na privilegovanou skupinu bílých mužů dokazuje rozbořením textů SMITH-ROSENBERG Carroll, *Dis-Covering the Subject of the „Great Constitutional Discussion,“ 1786–1789*, JAH 79, 1992, s. 841–873.

⁷⁴ Edward Countryman v odpovědi v diskusi v časopise William and Mary Quarterly 53 (1996), s. 382. Američtí historikové nejsou zdaleka zajedno v otázce, nakolik radikální posun k rovnosti americká společnost během revoluce zažila, jak o tom svědčí materiály z diskuse o knize Gordona Wooda *The Radicalism of the American Revolution* na výročním zasedání Organizace amerických historiků 1993, uveřejněné ve William and Mary Quarterly 51, 1994, s. 677–716.

frázuji rétoriku *Founding Fathers* a výslovně se odvolávají na zásady „revoluce otců“ 1776–1789.⁷⁵

Zůstává ovšem nespornou skutečností, že bezprostřední porevoluční vývoj nejen potvrdil, ale dokonce prohloubil podřízené postavení příslušníků neprivilegovaných vrstev diskvalifikovaných etnicitou, rasou či rodem. Americký liberální kapitalismus, k němuž revoluce otevřela cestu, byl kapitalismem agrárním, jehož rozvoj a prosperita těsně závisely na dostatku půdy a pracovních sil. Revoluce bezpochyby uvolnila mnoho pout a omezení koloniální společnosti, které agrární expanzi na principu svobodné soutěže bránily. Hospodářský i územní rozvoj, těžící z rovných příležitostí bílých mužů, však na druhé straně přinesl urychlené vyhánění indiánů ze západní půdy; Unii stačilo pouhých čtyřicet let, aby odklidila za Mississippi silné domorodé kmeny, které po předchozí téměř dvě staletí dokázaly udržovat kolonisty při pobřeží. Podobně zákon zisku v podmínkách liberálního kapitalismu vedl nejprve k masívnímu importu černochoů a po roce 1808 k systematickému pěstování domácí otrocké populace, která zajišťovala pracovní síly pro expanzivní ekonomiku Jihu. Revoluce neodstranila ani podřízený sociální statut třetí hlavní neprivilegované skupiny americké společnosti, totiž bílých žen. Jejich kolektivní existence získala jen nakrátko politickou dimenzi v podobě „republikánského mateřství“, vznešené úlohy výchovy amerického potomstva v duchu republikánských občanských ctností, avšak porevoluční vývoj ženskou nerovnoprávnost a závislost spíše prohloubil.⁷⁶ Rozmach podnikatelského individualismu počátkem 19. století vykázal ženy dosti striktně do domácí sféry, v níž ctnosti ztrácely občanskou kvalifikaci a měnily se ve vlastnosti očekávané od poslušné ženy a matky v patri-archální rodině.⁷⁷

⁷⁵ Oba mnohokrát publikované texty nalezneme např. v *Basic Readings in American Democracy*. Vyd. UROFSKY Melvin I., Washington D.C. 1994, s. 114, 121.

⁷⁶ O metafoře revolučního mateřství psala KERBER Linda K., *Women of the Republic*, s. 283n; též WILSON Joan H., *The Illusion of Change*, s. 412n.

⁷⁷ Na otázku vzestupu či poklesu sociálního postavení žen v důsledku revoluce není v americké historiografii jednotný názor, někteří badatelé vidí v revoluci start k ženské emancipaci a ke stírání rozdílů rodových rolí; viz např. NORTON Mary Beth, *Liberty's Daughters*“ (pozn. 52).

Přes kontinuitu většiny předrevolučních mocenských struktur je však revoluci nutno vykládat jako přelomový jev amerických dějin. Revoluční praxe počínaje bojkotem britského zboží a konče účastí ve vojenských kampaních zapojila do aktivní politiky po dlouhou dobu nejrůznější vrstvy americké společnosti včetně nemajetných, žen a černochů.⁷⁸ Revoluční rétorika a ideologie, adresované původně bílým mužům, byly vtěleny do ústavy a právního řádu, což poskytovalo ostatním skupinám nástroje k boji za rozšíření občanských práv a zrušení nejrůznějších diskriminací v řadě reformních hnutí. Revoluce rovněž učinila cosi velmi podstatného s americkým chápáním společenských vztahů a hodnotovým systémem. Revoluční zkušeností se demokrati- zovala politická kultura, z revolučních idejí vyrostlo protitrokářské hnutí, které existenci „zvláštní instituce“ morálně deklasovalo a poli- ticky zpochybnilo. Při následné expanzi na Jih a Západ byly ovšem zakládány nové a nové farmy a plantáže spravované podle patriarchál- ního modelu, jehož okruh působnosti se tak teritoriálně stále rozšiřo- val. Dosavadní mocenská hierarchie revoluci přežila, avšak vztahy pod- řízenosti a nerovnosti a z nich pramenící napětí se mohly stát a postup- ně také staly předměty veřejné diskuse s politickým rozměrem. I samo ovzduší rovných příležitostí a rozšiřujících se možností pro podnikání měnilo soukromé zájmy na politickou agendu, zcela v duchu Madi-

⁷⁸ Těto otázce se věnovali především historikové příslušející k tzv. nové levici a jejich neoprogresivističtí následovníci (YOUNG Alfred, *The Democratic Republicans of New York: The Origins, 1763–1797*, Chapel Hill 1967; LEMISCH Jesse, *The American Revolution Seen from Bottom Up*, in: Bernstein Barton J. (vyd.), *Toward a New Past: Dissenting Essays in American History*, New York, 1968, 3–45; TÝŽ, *Jack Tar in the Streets: Merchant Seamen in the Politics of Revolutionary America*, WMQ 25, 1968, s. 371–407; HOFFMAN Ronald, *A Spirit of Dissention: Economics, Politics, and the Revolution in Maryland*, Baltimore 1973; HOERDER Dirk, *Crowd Action in Revolutionary Massachusetts, 1765–1780*, New York 1977; NASH Gary B., *The Urban Crucible: Social Change, Political Consciousness, and the Origins of the American Revolution*, Cambridge (Mass.) 1979; COUNTRYMAN Edward, *A People in Revolution: The American Revolution and Political Society in New York, 1760–1790*, Baltimore 1981). Doktorská disertace, na níž Lemisch založil svůj avantgardní článek ve *William and Mary Quarterly* z roku 1968, byla publikována nedávno (LEMISCH Jesse, *Jack Tar vs. John Bull: The Role of New York's Seamen in Precipitating the Revolution*, New York 1997) s poněkud rozčarovanou recenzní odezvou.

sonovy představy o jejich roli v republikánském systému.⁷⁹ Vznikající tovární systémy v Nové Anglii, které se pokoušely dělnicím poskytnout náhradu navyklého rodinného sociálního a morálního zázemí, pak paradoxně přinesly průlom do tradičních rodinných vztahů moci a závislosti.

Výklad raných amerických dějin podle zásad nastíněných v tomto článku se nesnaží být přehlídkou módních témat ani nechce postihnout veškeré revizionistické interpretační postupy, které charakterizují vývoj americké historické vědy za poslední desetiletí. Pokouší se podat koherentní pohled na toto historické období, který sice na jedné straně respektuje tradiční výkladovou linii vzniku národního státu na republikánských principech, na druhé straně však jako hlavní výkladovou strategii chápe vývoj mocenských struktur založených na konstrukci skupinových identit. Je samozřejmé, že pro národní období je hodnocení tohoto procesu odvozeno od základního porozumění revoluci a jejím důsledkům, od odpovědi na otázku, nakolik bylo republikánské pojetí rovnosti schopno nejen ohrozit základní hierarchizující mikrokosmos patriarchálních domácností, ale také vyrovnat se s rostoucí sociální nerovností, která přicházela ruku v ruce s rozvojem liberálního kapitalismu.⁸⁰ Výklad se tak pokouší o nesnadnou úlohu kombinovat přinejmenším tři funkce přemýšlení o dějinách, k nimž by měla výuka raného amerického období české studenty podněcovat. První, poznávací funkce by je měla nejen seznámit s faktografickými údaji o minulosti země, kterou si zvolili za předmět studia, ale upozornit je rovněž na podmíněnost historických svědectví, na limity dobových výpovědí, na subjektivitu a účelovost koncepčních vyprávění, na záludnost selekce předmětů historikova zájmu, na nebezpečí zobecňování zástupných symbolů a na nutnost

⁷⁹ Inspirující studií o vztahu soukromých zájmů a občanských postojů v americké republikánské ideologii je HOWE Daniel W., *The Political Psychology of the Federalist*, in: Ball Terrence – Pocock J.A.G. (vyd.), *Conceptual Change and the Constitution*, DeKalb, Kansas UP 1988, s. 107–136.

⁸⁰ Např. roční příjem potřebných osob do filadelfského městského chudobince vzrostl z 500 na konci 18. století na 2250 v roce 1815 (HABER Carole, *Aging in Colonial America*, in: Shumsky Neil L. – Crimmins Timothy J. (vyd.), *American Life, American People I.*, New York-Chicago 1988, s. 46.

hluboké sebereflexe při vynášení soudů. Dějiny národa obsahují mnohem více než „krále a bitvy“, a nejsou ani pouhým více či méně úspěšným usilováním o současné ideály. Vedle důvěrně známé usable past, použitelné minulosti, té části dějinného příběhu, jež je po generace předávána jako součást tezauru tradiční národní pozitivní sebeidentifikace, existuje nezměrný prostor jiných dějin, otherness – minulosti, která se odehrála, avšak nijak nezapadá ani se nehodí do dosavadních poznávacích i emočních schémat. Toto vědomí nemá studentům přinést pocit rozkolísání a relativizace všech hodnot, nýbrž jejich rozšíření o dimenze dosud zanedbávané.

Druhou funkcí výuky dějin je působení výchovné, které v tomto případě nabývá zvláštní důležitosti. Američané byli během svého vývoje konfrontováni s nejrůznějšími situacemi a problémy, jimž čelí každý politický systém založený na zásadě vlády většiny, a jejich řešení má pro společnost, která musí znovu získávat demokratické návyky, přímo instruktivní význam. Soudím, že pro české poměry je zapotřebí vyzdvihnout tradiční občanské kvality, jak je Američané prokazovali v mnoha rozhodujících okamžicích svých dějin, a to nejen lásku ke svobodě a samosprávě, ale ochotu a odvahu za ně bojovat. Americký příklad by měl studentům potvrdit, že zachování liberálních svobod je naprosto nutnou podmínkou k jakémukoli dalšímu společenskému pokroku ve smyslu odstraňování chudoby a diskriminace všeho druhu.

S touto úlohou již těsně souvisí třetí role, totiž role mýtotvorná. Má-li se pro studenty stát příslušnost k těmto hodnotám a pocit souvazečnosti se světem, který tyto hodnoty vyznává, samozřejmostí, musí výklad obsahovat i odlesk nadnárodního, civilizačního identifikačního mýtu, který by vyvažoval sebestřednost a provinciálnost úzce nacionální ideje. Snadněji pak přijmou i nezvyklé a zprvu nepříjemné povinnosti, které s sebou tato příslušnost přináší: nejen občanskou angažovanost a odvahu, ale i umění naučit se žít s odlišnými a nakonec i být odlišným.

Summary

The Place of American Colonial and Early National History in the Czech University Teaching and Research after 1989: Example, Inspiration, Civic Education, or No Use?

Besides a brief survey of the teaching of U.S. history through the last decade, the article summarizes principles and important points which the author thinks could serve as guidelines to improve the contemporary knowledge and understanding of American history at Czech universities.

Before 1989, teaching and writing about early American history had been badly neglected and in many cases grossly distorted for many decades. For the colonial period, the official narrative was limited to white Anglo-Saxon march to the „first bourgeois revolution“, the only conflict being between „capitalist“ colonies and „feudal“ or „reactionary“ British government. By gaining independence, the Americans created a mighty empire of bourgeois pseudo-liberties as well as imperial ambitions, the wealth of which was based on slave labor and exploitation of wage earners. Although the Civil War was admitted to be a liberation movement, this „second bourgeois revolution“ opened the way to another social evils – unrestrained capitalism, ubiquitous racism and aggressive imperialism. Ironically, the real life conditions of American underprivileged classes – slaves, hired farmhands, factory workers, women – were constantly out of attention of Marxist historians in Eastern Europe.

With the breakdown of the Communist rule, new demands in this field emerged. First, the history of the United States had to be made much more available to Czech students as a part of Western civilization knowledge, particularly through the newly established university courses at the related faculties and institutes. Second, the official Marxist narrative had to be replaced with polyfunctional explanation of what happened in British North America and the Union 1600 through 1865, to render the history which would be spirited with respect to basic democratic and liberal values. The conventional „nati-

onal story“, i.e. the development of colonial thought and actions through the anti-British fight to the free, republican and federal Union, has also to be re-narrated. Now the Revolution appears as a complex movement of various motives, interests, and expectations, produced by no unanimous patriotic citizens but structured colonial social groupings.

Third, the new narrative had to encompass the scope of new findings that American historical science has discovered in last decades about the nature of power relations in colonial and early national America. To comply with his demand, the teacher has to include into the explanatory web various underprivileged classes – blacks, natives, women, indentured servants, outsiders of all kinds, and to point out their place in the hierarchy of American society, with particular regard to patriarchal household. Respecting grossly the dynamic growth of colonial and early national economy, the teacher would define the early American household – farm, plantation – as a basic unit where most of power was distributed and applied well until the Reconstruction, the patriarchal order and values often suppressing the law of the highest profit. In this connection, the last discoveries about the beloved Marxist topics – Blacks and Indians – should be included in teaching, correcting the simplified but still living black-and-white picture of winners and losers (inner hierarchy of slave societies, complex character of various civilization encounters, etc.). Fourth, with all respect to the social and political outcomes of the Revolution, its complex heritage would be pointed out, including the consolidation of white men power, gradual disenfranchisement of women, territorial expansion of slavery, and active anti-Indian policy of the new state.

Through various courses in early American history, the teacher should explain how a Western nation coped with its immense historical burden, how and why its people chose their attitudes and decisions, and why democratic and liberal values: government of law – not men, civic liberty, personal freedom, property rights, have been worthy of protection and defense. Moreover, the early stages of American capitalism and democracy bore vices similar to the con-

temporary Czech development, and it is very helpful for students to know how these problems were faced and solved. Last but not least, through complex American history, students should learn to respect the existence of marginalized and minority groups including various „others“, the demands of which are mostly ignored in the Czech history as well as in Czech present.

ČESKOSLOVENSKO-AMERICKÉ DIPLOMATICKÉ VZTAHY VE DVACÁTÝCH LETECH

DANIEL BĚLOUŠEK

Studie mapuje diplomatickou rovinu československo-amerických vztahů ve dvacátých letech 20. století a analyzuje nejdůležitější problémy, které bylo nutno mezi oběma zeměmi řešit.

Vzhledem k tomu, že archivní materiály týkající se této problematiky byly před rokem 1989 nedostupné, existovaly u nás zatím pouze ojedinělé práce zabývající se některými aspekty československo-amerických vztahů. Tato práce se snaží o komplexnější zpracování tohoto tématu. Přístupuje k němu zejména z československého pohledu. Kromě nevelkého množství publikované sekundární literatury byly poznatky čerpány z rozsáhlých dosud nezpracovaných archivních pramenů (archiv ministerstva zahraničních věcí, výstřižkový archiv státního ústředního archivu). K reflexi amerických postojů byly využity také americké materiály archivní povahy (Papers Relating to the Foreign Relations of the United States a Congressional Records).

Text je rozčleněn na čtyři hlavní části. První z nich se zabývá vznikem Československa v souvislosti s pobytem T. G. Masaryka ve Spojených státech v roce 1918. Stručně pojednává o fázích procesu, který byl završen uznáním představitelů Československé národní rady za vládu samostatného státu.

Předmět zájmu ve druhé kapitole tvoří problematika československých diplomatických zástupců ve Spojených státech. Pojednává o personálních otázkách a blíže se věnuje působení některých československých reprezentantů v USA, především Janu Masarykovi a Bedřichu Štěpánkovi. Je rovněž zaměřena na konkrétní aktivity československé ambasády, včetně technických a administrativních záležitostí ovlivňujících chod úřadu.

V další části se blíže seznámíme s působením vyslanců Richarda Cranea a Lewise Einsteina v Československu. Součástí této kapitoly je rovněž problematika sjednávání smluv, představující jednu z hlavních oblastí zájmu amerických vyslanců.

Vypořádání válečných dluhů bylo pro Spojené státy důležité nejen ve vztahu k největším evropským mocnostem, ale i k Československu. Závěrem se proto zabýváme touto tematikou a otázkami s ní souvisejícími, jako byly německé reparace nebo poskytování úvěrů Československu.

Rozsah kapitol není rovnoměrný, je ovlivněn množstvím dostupného materiálu a souvislostí s těžištěm práce, které je vymezeno lety 1920–1930. Tato perioda je však pouze orientační, neboť úvodní a závěrečná část vzhledem k svému zaměření přesahují rámec tohoto období.

Československá zahraniční akce ve Spojených státech

V průběhu první světové války se v prostředí zahraniční akce rodil styl československé propagandy, která se po válce stala nedílnou součástí diplomacie nového státu. T. G. Masaryk, Edvard Beneš a Milan Rastislav Štefánik, kteří v průběhu roku 1916 vytvořili jako hlavní orgán protirakouského odboje Českou, později Československou národní radu v Paříži, se neorientovali ve svém úsilí jen na Dohodové mocnosti, ale i na USA.

Ve Spojených státech se Rada zaměřila na několik oblastí. Jednou z nich byla snaha navázat kontakty s krajanskými organizacemi a získat jejich podporu pro československé emancipační snahy.

Situace byla poněkud usnadněna tím, že již v roce 1914 došlo v krajské obci k prvním protirakouským vystoupením. Dne 25. 8. 1914 bylo založeno České národní sdružení jako hlavní orgán, soustřeďující krajské aktivity s cílem bojovat proti Rakousko-Uhersku za získání československé samostatnosti. Zpočátku existovala dvě centra této organizace. Středisko v Chicagu řídil Ludvík Fischer, v New Yorku byl předsedou Karel Pergler. Postupně se začala vytvářet síť poboček po celých Spojených státech. V roce 1915 byla valná většina české komunity soustředěna ve dvaceti osmi pobočkách Českého národního sdružení. Chicagská větev spolu s Ludvíkem Fischerem, Karlem Perglerem a Vojtou Benešem se stala hlavním řídicím orgánem celé struktury.¹

Současně česká krajská obec zahájila jednání s americkými Slováky. Východiskem snah amerických Slováků bylo úsilí o autonomii, ať už v rámci nového státu nebo jako součást Rakousko-Uherska. Jejich nejvlivnější organizace, Slovenská liga v čele s Albertem Mamateyem, začala jednat se zástupci Českého národního sdružení. Na podzim roku 1915 se podařilo dospět k dohodě. V Clevelandu byla uzavřena Clevelandská deklarace, ve které obě strany vyjádřily ochotu realizovat myšlenku samostatného státu za podmínky federativního soužití Čechů a Slováků.²

Skutečnost, že se hlavní krajské české i slovenské organizace postavily příznivě k myšlence vytvoření nového Československého státu, neznamenal, že by Národní rada nemusela překonávat v souvislosti krajskou problematikou žádné překážky. Situace byla složitá zejména mezi katolicky orientovanými krajany, kteří po vzoru Českého národního sdružení založili ve Spojených státech Národní svaz českých katolíků. Podpora pro československou samostatnost se zde sháněla obtížně. T. G. Masaryk byl v Americe chápán jako nepřítel katolicismu. Katolické kruhy se proto stavěly k podpoře rozbití Rakousko-Uherska skepticky. Zejména díky snaze reverenda Oldřicha Zlámala z Clevelandu však nakonec Národní svaz českých katolíků

¹ K. PERGLER, *Politická bilance československé Ameriky*, Praha 1920, s. 13.

² JOSEF KALVODA, *Genese Československa*, Praha 1998, s. 75.

dospěl ke konsenzuálnímu řešení. Dne 17. 5. 1917 na společném shromáždění Českého národního sdružení a Národního svazu českých katolíků bylo přijato prohlášení požadující vytvoření Česko-Slovenské republiky. Po vzoru Českého národního sdružení se také Národní svaz připojil pod politické a organizační vedení Národní rady v Paříži. Pomoc katolíků nebyla zanedbatelná. Národní svaz přispěl finančně na potřeby Národní rady částkou několika set tisíc dolarů. Politicky se angažoval např. tím, že vypracoval memorandum, které spolu s šekem na 5000 dolarů zaslal Svatému stolci s požadavkem papežovy podpory československé svobodě a nezávislosti.³

Dalším důležitým úkolem, který si Československá národní rada vytkla, bylo získat americké politiky a veřejné mínění pro myšlenku samostatného Československa a bojovat proti rakouské či maďarské propagandě a všem formám austrofilství.

Na neutrální půdě USA se mohla protičeskoslovenská propaganda nerušeně rozvíjet. Její hlavní nebezpečí spočívalo v nezanedbatelných sympatiích, kterým se těšila ze strany americké veřejnosti i politických kruhů. Podunajská monarchie totiž pro mnoho Američanů představovala životaschopný útvar, protiváhu Německa, hráz možné balkanizace Evropy. Vize rozbití Rakousko-Uherska a vznik samostatných národních států nebyla pro USA přijatelná.

Československá propaganda se proto soustředila především na informace o porušování občanských práv a práv národnostních menšin. V reakci na tyto snahy Národní rada proto publikovala zprávy o procesu s Karlem Kramářem a Aloisem Rašínem. Rovněž uvěznění Alice Masarykové bylo náležitě využito: „Když i ženy jsou vězněny, věc je opravdová; ženy v Americe organizovaly v celé zemi petice k prezidentovi, aby zakročil a samy zakročily americkým vyslancem ve Vídni. Tou agitací v Americe a Anglii se stal náš odboj známým.“⁴ Není bez zajímavosti, že Masarykův přítel s politickými kontakty na demokratickou vládnoucí elitu Charles Crane, spolu s významným představitelem amerického protirakouského odboje Emanuelem V. Voskou

³ Tamtéž, s. 260.

⁴ T. G. MASARYK, *Světová revoluce*, Praha 1928, s. 103.

intervenovali za propuštění Alice Masarykové z vězení. Navštívili státního tajemníka Roberta Lansinga, který jim přislíbil pomoc. Výsledek byl ten, že rakouská vláda souhlasila s propuštěním a nabídla, aby Masarykova dcera Alice a manželka Charlotta odcestovaly do USA. Voska o tomto závěru ihned informoval T. G. Masaryka, který byl v Londýně. Masaryk důrazně odpověděl, že Alice ani manželka nesmí do Ameriky. Na zásah Lansinga byla Alice Masaryková propuštěna, Masaryk si však uvědomoval, že příjezd obou žen do Ameriky by mohl ohrozit protihabsburské nálady, které byly ve spojitosti s těmi to případy v USA českou propagandou živeny.⁵

Další stránku protirakouského úsilí představovala činnost Emanuela V. Vosky, jenž rozvinul systém špionáže a kontrašpionáže. Jeho součástí kromě jiného byly i zprávy o skutečném vývoji na frontě, které se zpravodajci snažili uveřejňovat v německých a maďarských listech. Cenzura nebyla často dostatečně ostražitá, a tak se mohlo stát, že např. Štefan Osuský pod rouškou polemiky v budapeštském listu informoval o pomoci USA Dohodovým mocnostem.⁶

V květnu 1917 iniciovala Národní rada vznik Slavic Press Bureau - centra, které by koordinovalo československé propagační aktivity. Tiskovou agenturu, sídlící v New Yorku, řídil již zmíněný americký Čech Karel Pergler, právník ze státu Iowa, který sehrál významnou roli v prvních letech fungování československé diplomacie. Činnost agentury spočívala v rozesílání zpráv a článků o emancipačních snáhách středoevropských národů do více než 500 vybraných druhů novin a časopisů na celém území USA. Dalším jejím důležitým posláním bylo navazování osobních kontaktů s americkými spisovateli a novináři.⁷ Na podporu československých požadavků začal rovněž vycházet časopis *The Bohemian Review*, který byl později přejmenován na *Czechoslovak Review*.

Souběžně s fungováním Slavic Press Bureau pokračovaly přednáškové aktivity formou vystoupení Karla Perglera, Alberta Mamateye,

⁵ J. KALVODA, *Genese*, s. 80.

⁶ T. G. MASARYK, *Světová*, s. 103–104.

⁷ K. PERGLER, *Politická*, s. 20.

Vojty Beneše a mnohých dalších na různých fórech, např. v univerzitních klubech apod. Příznivě byl hodnocen například projev Karla Perglera na sjezdu akademie politických a sociálních věd ve Philadelphii. Přednášky byly pak publikovány v podobě brožur a rozesílány americkým státním institucím.⁸

V květnu 1917 propagandisté Československa zaznamenali další úspěch. Senátor William Kenyon z Iowy navrhl rezoluci požadující nezávislost Československa. Tato akce měla především informační význam. V odůvodnění rezoluce byl vylíčen staletý boj československého národa za samostatnost. Senát se sice k rezoluci nevyjádřil ani ji nezačal projednávat, ale byla to vítaná příležitost, jak seznámit americké zákonodárce s myšlenkou československých národních požadavků.⁹

Posun ve vývoji první světové války nastal po přímém zapojení USA. Ty vyhlásily válku Německu 6. dubna 1917, Rakousko-Uhersku až 7. prosince téhož roku. Několik dní předtím americký prezident Woodrow Wilson prohlásil v Kongresu: „Jsme si však sami sobě povinni prohlásit, že si nepřejeme Rakousko-Uherskou říši oslabit nebo přetvořit. Nic nám do toho není, jak průmyslově nebo politicky chce žít.“¹⁰

Na zdrženlivém přístupu k československým požadavkům se po vstupu USA do války mnoho nezměnilo. Spojené státy stále chápaly Rakousko-Uhersko jako stabilizační faktor ve střední Evropě a v jeho rozbití nespatořovaly žádná pozitiva. Rakouský předsudek, jak Masaryk tento postoj označoval, stále přetrvával. Výmluvně o tom svědčí stěžejní čtrnáctibodové memorandum, ve kterém Spojené státy shrnuly své válečné cíle. Prezident Wilson je přednesl na půdě Kongresu 8. 1. 1918. K existenci habsburské monarchie se vyjadřuje desátý bod: „Národům Rakousko-Uherska, jejichž místo mezi jinými si přejeme zajištěno a potvrzeno, mělo by být poskytnuto co nejsvobodnější příležitosti autonomního vývoje.“¹¹

⁸ EDVARD BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, Praha 1927, s. 171.

⁹ HALINA PARAFIANOWICZ, *Sprawa czeska i slowacka w polityce administracji Woodrowa Wilsona (1914–1918)*, Warszawa 1997, s. 7.

¹⁰ T. G. MASARYK, *Světová*, s. 311–312.

¹¹ A. KLIMEK, *Jak se dělal mír roku 1919*, Praha 1989, s. 5.

V první polovině roku 1918 se na evropské frontě začalo ukazovat, že konec války se blíží. „Vyřazení Ruska z řady bojujících, sílení pacifismu, únava válčících vojsk a zřejmá nespokojenost v armádách, obtížnost rozhodujícího vítězství na frontách, tajná a veřejná jednání – to vše vnucovalo poznání, že válka dlouho nepotrvá.“¹² Těžiště aktivit se proto stále více přenášelo ze sféry vojenské na diplomatickou. Rovněž bylo zřejmé, že jednou z rozhodujících zemí, která bude určovat podmínky míru a podílet se na poválečném uspořádání Evropy, budou Spojené státy.

T. G. Masaryk se tedy v dubnu 1918 rozhodl odjet do USA s jasným cílem – překonat rakouský předsudek a změnit americký oficiálně deklarovaný austrofilský postoj ve prospěch vytvoření nových národních států.

Myšlenka federalizace Rakousko-Uherska představovala vážnou překážku pro vytvoření samostatného státu. Ve snaze přispět k odvrácení těchto nebezpečných federalizačních plánů vypracoval Karel Pergler důvěrné memorandum pro zahraniční výbor Senátu. Pergler se v dokumentu snažil přesvědčit americké zákonodárce tím, že upozorňoval na propojenost rakouských a německých zájmů a argumentoval, že federalizace Rakouska by nic nevyřešila. „Ve federativním Rakousku zahraniční politika by musela zůstat v rukou rakouských a maďarských Němců, nejlepších nástrojů Berlína. Tato rakousko-maďarsko-německá politika by ohrožovala mír světa.“¹³

Před příjezdem Masaryka do Washingtonu Albert H. Putney, šéf blízkovýchodního oddělení státního departmentu, který československé požadavky podporoval, připravil s asistencí Karla Perglera dvě memoranda, tentokrát pro státního tajemníka Roberta Lansinga a prezidenta Wilsona s názvem „Slované Rakousko-Uherska.“ Putney v nich poukázal na historické postavení Čech jako volební a nezávislé části v rámci habsburské monarchie a podpořil názor, že Čechy mají právo ukončit svůj dynastický poměr k Rakousku a Spojené státy a spojenci by měly toto právo uznat. V následném memorandu pro

¹² T. G. MASARYK, *Světová*, s. 254.

¹³ K. PERGLER, *Politická*, s. 19.

prezidenta Wilsona pak navrhoval, aby USA vydaly tříbodové prohlášení: „1. uznávající Čechy za nezávislou volební monarchii; 2. prohlašující, že nynější habsburská vláda je nekonstituční a že Češi mají právo odmítnout uzurpátora, aniž se dopustí zrady; 3. uznávající Národní radu za skutečného zástupce československého národa, protože v Čechách neexistuje vláda, jež by mohla být považována za vládu de iure a de facto.“¹⁴

Masarykova mise ve Spojených státech byla od počátku organizována jako propagandistická akce, konaná v duchu tradic amerických veřejných shromáždění. Masaryk se zprvu okázalým metodám bránil, ale příjezd do Chicaga v květnu 1918, který byl připraven jako velkolepá emotivní podívaná plná barev a symbolů, jej svým ohlasem mezi americkou veřejností přesvědčil, že se mýlil. „Já jsem před válkou dost nahromoval proti fangličkářství – byl jsem přece také profesorem („kantorem“) a nedocenil, že dobře aranžovaný průvod není méně cenný než domněle světoborný politický článek nebo řeč v parlamentě.“¹⁵

Chicago nebylo pro uvítání podobného typu vybráno náhodou, neboť zde byla soustředěna silná krajanská komunita, T. G. Masaryk zde měl mnoho kontaktů již z předválečné doby a pocházela odsud také významná část finanční podpory. Průběh chicagského příjezdu se pak stal vzorem pro podobné akce, které se v menším měřítku odehrály v Clevelandu, New Yorku a dalších městech.

T. G. Masaryk se v Americe okamžitě pustil do práce a navázal kontakt s vlivnými americkými přáteli. Cestu k americkým politickým špičkám Masarykovi usnadňovaly osobní vazby, které si vybudoval již před válkou. Jedním z nejvýznamnějších podporovatelů byl již zmíněný Charles Crane, chicagský obchodník.¹⁶ Charlesův syn pracoval

¹⁴ J. KALVODA, *Genese*, s. 260.

¹⁵ T. G. MASARYK, *Světová*, s. 260.

¹⁶ Masarykovo přátelství s Cranem vzniklo již v roce 1896, kdy Crane na doporučení prezidenta chicagské univerzity Samuela Harpera na cestě do Ruska kontaktoval při své zastávce v Praze Masaryka jako odborníka na ruské záležitosti. Na jeho a Harperovo pozvání pak Masaryk v roce 1902 podnikl přednáškové turné po Americe, in: P. ROHON, *Richard Teller Crane, první vyslanec USA v ČSR v letech 1919–1921 a Slovensko*, Historický časopis 42/1, Bratislava 1994, s. 100.

jako asistent státního tajemníka Lansinga a později se stal prvním velvyslancem USA v Československu.

Masaryk se snažil setkávat zejména s důležitými lidmi z amerického zákonodárního sboru. V Kongresu jednal s představiteli vládnoucí demokratické strany, např. s předsedou zahraničního výboru Senátu senátorem Hitchcockem. Neopomíjel rovněž styky s republikánskými politiky jako byl senátor Henry Lodge apod. Významná byla též podpora ze strany Židů, které se Masarykovi dostalo. Jak sám poznamenal, Židé nezapomněli na hilsneriádu, která se mu nyní vyplatila. „V Americe mají Židé, jako v Evropě, velký vliv v žurnalistice, bylo nám velmi výhodné, že jsme tuto velmoc neměli proti sobě. I ti, kdo nesouhlasili s mojí politikou, chovali se zdrženlivě a nestranně.“¹⁷

Ve snaze proniknout do médií a co nejvíce zviditelnit československou otázku se Masaryk obrátil na mnohé žurnalisty (ve svých vzpomínkách v této souvislosti uvádí např. W. Harda nebo I. Benneta z Bostonu), s jejichž pomocí se mu brzy dařilo publikovat články a rozhovory.¹⁸

Přes všechny výborné styky, které se mu v prvním měsíci jeho pobytu v USA podařilo navázat, nebyl přijat nejvyššími americkými politickými představiteli – státním tajemníkem Robertem Lansingem a prezidentem Woodrow Wilsonem. Charles Crane, který měl blízko k prezidentu Wilsonovi, se snažil, aby prezident Masaryka přijal. Wilson ani Lansing to ale zatím nehodlali učinit. Důvod nespočíval v Masarykově činnosti v USA, nýbrž v tom, že mezi Masarykem a americkými politickými špičkami existoval rozdíl v hodnocení postavení a role československých legií v Rusku. T. G. Masaryk proto pokračoval dál v propagačním turné, v jehož rámci mimo jiné podepsal se slovenskou komunitou v Pittsburghu dohodu, která se ve dvacátých letech stala předmětem sporů (blíže v kapitole II., v části Slovenská problematika).

Jeden z důležitých prvků, který by posílil snahy o emancipaci československého národa, viděli představitelé Československé národní

¹⁷ T. G. MASARYK, *Světová*, s. 279–280.

¹⁸ Tamtéž, s. 288.

radu ve vytvoření zahraniční armády. Ještě za carské vlády se tento záměr podařilo uskutečnit v Rusku, kde vznikla armáda z řad českých a slovenských zajatců. Únorová revoluce v této zemi, která znamenala pád monarchie, situaci změnila. Nová ruská vláda požadovala od Masaryka, který mezitím do Ruska přijel, záruky, že se československá armáda nebude vměšovat do vnitřních ruských záležitostí. Masaryk to přislíbil a rovněž se snažil, aby se legie přesunuly do Francie. Po vypuknutí bolševické revoluce na konci roku 1917 však události dostaly novou dynamiku. T. G. Masaryk zastával politiku neutrality československých legií a zpočátku se snažil, aby bolševické Rusko západní svět uznal. Masarykův postoj nevyplýval ze sympatií k bolševickému režimu, byl do značné míry výrazem určitého podcenění jeho ambicí. T. G. Masaryk nepovažoval bolševiky za příliš nebezpečné, chápal je spíše jako součást standardního politického spektra a domníval se, že budou respektovat demokratická pravidla hry a po volbách do ústavodárného shromáždění se vzdají moci. Dne 10. 4. 1918 napsal Masaryk v Tokiu důvěrné memorandum pro amerického prezidenta Wilsona s cílem seznámit jej se situací v Rusku. Mimo jiné v dokumentu doporučil uznání bolševické vlády spojeneckými silami. „Budou-li Spojenci s bolševiky v dobrém poměru, budou na ně moci mít vliv.“ Zároveň dodal, že zná slabé stránky bolševiků, ale zná také slabé stránky ostatních stran, „které nejsou lepší ani schopnější.“¹⁹

Masarykovy názory, které také vyjádřil mimo jiné v dopise státnímu tajemníkovi Lansingovi, se neseťkaly v USA s příznivou odezvou. Lansing a další američtí činitelé Masarykovy myšlenky zcela odmítali. Zkreslený pohled na Masaryka, který se v důsledku těchto jeho postojů projevil, dostával někdy až absurdní podobu. Při jeho příjezdu do USA z Ruska přes Tokio a Vancouver uvedl imigrační úředník, že Masaryk cestuje do USA v zájmu bolševické vlády. Stejný člověk také informoval státní department o příjezdu „profesora Masaryka alias Marsdena od bolševické vlády v Rusku.“²⁰

Masaryk v rámci svého pobytu v USA však odmítal přímé vojenské angažování legií, a stále prosazoval myšlenku stáhnout všechny

¹⁹ J. KALVODA, *Genese*, s. 257.

²⁰ Tamtéž, s. 271–272.

československé oddíly co nejdříve do Francie. Veškeré úvahy a plány však předběhla realita. Sovětské Rusko uzavřelo s Německem brest-litevský mír a uvolnilo si tak ruce k tomu, aby se mohlo zbavovat vnitřních nepřátel. Na počátku června 1918 došlo v Rusku k povstání, ve kterém se československé legie postavily na ozbrojený odpor vůči bolševické moci. Informaci o tomto činu přinesly mnohé americké noviny. Dne 3. 6. 1918 New York Times napsaly o tom, že se spiknutí proti bolševickému režimu rozšířilo po celém Rusku a že se legionáři zmocnili důležitých dopravních uzlů.²¹

Zprávy o vývoji v Rusku v konečném důsledku významně pomohly k prosazení cílů československé zahraniční akce a zároveň Masarykovi otevřely dveře k vrcholným americkým představitelům.

Státní tajemník Lansing se s ním setkal již 3. 6. 1918. Rovněž prezident Wilson se rozhodl, že by bylo dobré si s Masarykem pohovořit. Vedla jej k tomu zejména snaha využít československé legie v boji proti bolševické moci. Prezident Wilson napsal Charlesi Craneovi, který se setkání již delší dobu pokoušel zprostředkovat: „Samozřejmě přijmu profesora Masaryka. Plánuji jednání s ním a dalšími, abychom vypracovali plán pomoci Rusku. Jsem rád, že vím, kde profesor Masaryk bude.“²²

Prezident Wilson přijal Masaryka dne 19. 6. 1918. Hlavním tématem rozhovoru, podobně jako při audienci u státního tajemníka Lansinga, nebyla otázka rozbití Rakousko-Uherska. Wilson se nejvíce zajímal o intervenci v Rusku.²³ Masaryk však ještě v této době zastával v otázce zapojení československých legií do protibolševického boje odmítavé stanovisko. Důležitost rozhovoru s Wilsonem spočívala pro Masaryka v tom, že si uvědomil, jak Američané stojí o to, aby se legie zapojily do intervence proti bolševické vládě a dospěl k závěru, že v této věci musí svoje stanovisko přehodnotit. V druhé polovině června 1918 tedy souhlasil, aby legie, které v té době stejně již aktivně v Rusku bojovaly, kladly bolševikům nadále odpor.

²¹ Tamtéž, s. 272.

²² V. MAMATEY, *The United States and East Central Europe 1914–1918*, New Jersey, 1957, s. 284.

²³ Tamtéž, s. 285.

Spojenecké vlády si vojenského úspěchu československých legií velmi považovaly. Československá kontrola Transsibiřské magistrály totiž komplikovala či přímo znemožňovala repatriaci rakousko-uherských a německých vojenských zajatců, kteří by jinak mohli být posláni na frontu.²⁴ Vojenský výkon nevelkého počtu příslušníků československých legií zvýšil prestiž Národní rady a zvýraznil československé emancipační snahy.

Odpor legií v Rusku, který vyvolal ve spojeneckých zemích silný pozitivní ohlas, se zasloužil o to, že Československá národní rada byla považována za účastníka válečného konfliktu, za bojující stranu. Tento vývoj vedl k tomu, že Francie jako první uznala v červnu 1918 de facto Národní radu za zákonnou vládu československého státu. V srpnu 1918 pak podobný krok provedla britská vláda. Národní radu potvrdila jako nejvyšší orgán československých národních zájmů a její představitele prohlásila za členy budoucí československé vlády. Americká vláda tento důležitý akt učinila v září 1918. Dne 2. 9. 1918 USA prohlášením státního tajemníka Roberta Lansinga uznaly Československou národní radu za vládu válčící proti Rakousko-Uhersku a Německu a za skutečného reprezentanta československého národa.²⁵ Po několika letech tak vyvrcholilo diplomatické a propagační úsilí představitelů zahraničního odboje v čele s T. G. Masarykem.

Dne 16. 10. 1918 předložil Masaryk návrh Deklarace nezávislosti americkému státnímu tajemníkovi. Washingtonská deklarace byla významným dokumentem, který Masaryk koncipoval s cílem dát najevo americké politické scéně, že nový československý stát bude vytvářen na amerických ideálech demokracie a humanity. „Nová republika bude vyznávat americké principy, jak je stanovil prezident Wilson: principy osvobození lidstva a skutečné rovnosti národů.“²⁶ V deklaraci se rovněž dotkl témat, která nový demokratický stát po svém vzniku začal naplňovat, jako bylo například zrušení šlechtických privilegií, zrovnoprávnění žen, odloučení církve od státu apod.²⁷

²⁴ J. KALVODA, *Genese*, s. 341.

²⁵ T. G. MASARYK, *Světová*, s. 463–465.

²⁶ J. B. KOZÁK, *T. G. Masaryk a vznik washingtonské deklarace*, Praha 1968, s. 15.

²⁷ Tamtéž.

Ve stejný den, kdy Masaryk zveřejnil Deklaraci nezávislosti, vydal rakousko-uherský císař Karel I. manifest o změně monarchie na svaz svobodných států. Manifest přišel pozdě – procesy, které rozhodly o rozpadu podunajské říše, byly již dávno v pohybu. Nóta, kterou prezident Wilson odpověděl na císařův pokus o federalizaci říše, zmařila veškeré naděje habsburské monarchie. Pohled USA se totiž od čtrnáctibodového memoranda změnil. Spojené státy tím, že uznaly Národní radu za „...de facto válčící vládu vybavenou skutečnou autoritou k řízení vojenských a politických záležitostí Čecho-Slováků“, již nemohly trvat na požadavku autonomie v rámci Rakousko-Uherska. Prezident Wilson zdůraznil, že „Čecho-Slováci, nikoli on, budou posuzovat, jaký čin rakousko-uherské vlády uspokojí jejich aspirace a jejich představu o právech a vlastním osudu jako příslušníků rodiny národů.“²⁸

Dne 26. října 1918 byla Národní radou v Paříži vyhlášena dočasná československá vláda. Pod dojmem aktuálních zpráv z fronty oznámil rakouský ministr zahraničních věcí v diplomatické nótě z 27. října 1918, že monarchie přijímá všechny podmínky amerického prezidenta. Nóta byla zveřejněna v Praze 28. října a byla pochopena jako bezpodmínečná kapitulace Rakousko-Uherska. Téhož dne došlo v Praze ke spontánní akci, která vyústila ve vyhlášení Československé republiky. Národní výbor pod vedením Karla Kramáře převzal veškerou výkonnou moc v zemi.

V listopadu 1918 byl Edvard Beneš pozván na mírovou konferenci do Versailles. Na jednání vítězných mocností, které vymezily mantinely nového evropského uspořádání, bylo Československo pozváno jako jediný nástupnický stát bývalé habsburské monarchie.

* * *

Úspěch zahraniční akce, který vyústil v uznání československých snah, přispěl k popularizaci Spojených států a osoby prezidenta Wilsona v naší zemi. Po vzniku Československa se zároveň začala rozšiřovat představa o tom, že USA aktivně podporovaly rozbití

²⁸ J. KALVODA, *Genese*, s. 390.

Rakousko-Uherska, rovněž kontakty T. G. Masaryka s prezidentem Wilsonem byly vydávány za důkaz přátelského přístupu USA vůči mladému státu. Ačkoliv se často tyto pohledy vzdalovaly od skutečnosti, vytvořily předpoklady pro to, aby se Československo, které se otevřeně přihlásilo k americkým ideálům demokracie, snažilo rozvíjet své vztahy s USA nadstandardním způsobem.

Československá diplomacie ve Spojených státech

Českoslovenští diplomatictí reprezentanti

Po uznání Československé národní rady v Paříži za vládu samostatného státu Rada přeměnila svoji strukturu a její jednotliví členové si mezi sebou rozdělili ministerská křesla. Dne 14. října 1918 předal Edvard Beneš nótu francouzskému ministerstvu zahraničí a informoval ostatní spojenecké vlády o ustavení prozatímní československé vlády s dočasným sídlem v Paříži. Předsedou vlády a ministrem financí se stal T. G. Masaryk, Edvard Beneš obsadil post ministra zahraničí a vnitra a Milanu Rastislavu Štefánikovi bylo přiděleno ministerstvo války. Zároveň se představitelé této nové vlády dosud fakticky neexistujícího státu rozhodli jmenovat své zástupce u jednotlivých spojeneckých vlád. Funkcí *chargé d'affaires* byli pověřeni Štefan Osuský ve Velké Británii, Lev Sychrava ve Francii, Lev Borský v Itálii, Bohdan Pavlů u ruské vlády v Omsku a Karel Pergler ve Spojených státech.²⁹

Jak bylo již dříve uvedeno, Karel Pergler byl americký Čech, blízký spolupracovník T. G. Masaryka, a významným způsobem se podílel na úspěchu československé zahraniční akce. Avšak vzhledem k tomu, že Pergler měl americké občanství, a podléhal tudíž jurisdikci USA, americká vláda jej jako oficiálního zástupce Československa neuznala. Snahy ministra Beneše změnit tento přístup nebyly úspěšné. Žádost, kterou Beneš v tomto smyslu adresoval americkému vyslanci v Paříži M. Sharpovi, byla označena jako „slight misunder-

²⁹ T. G. MASARYK, *Světová*, s. 362.

standing“.³⁰ Pergler tedy působil ve funkci komisaře Československé národní rady, od roku 1919 pak jako komisař Československé republiky.

Jeho působení se soustředilo na pokračování propagační činnosti. Během několika měsíců, kdy ve Spojených státech svůj úřad neoficiálně zastával, uspořádal mnoho přednášek na podporu Československa. Snažil se rozvíjet kontakty v rámci krajanské komunity a prohlubovat styky s americkými politickými činiteli.³¹

Dlouhodobě však byla situace s jeho diplomatickým postavením neudržitelná. Československý vojenský přidělenec ve Washingtonu plk. Vladimír Hurban v polovině roku 1919 naléhavě telegrafoval do Prahy. „Urguji přítomnost vyslance. Každý den je nenahraditelnou ztrátou.“³²

Za datum navázání diplomatických styků mezi oběma státy lze považovat 11. 6. 1919, kdy, aniž by si vyžádal předchozí souhlas československé vlády, předložil své pověřovací listiny první velvyslanec USA v ČSR Richard Crane. Československá vláda pak jmenovala svého prvního oficiálního zástupce Jana Masaryka, který se jako chargé d'affaires a.i. (ad interim – dočasně) ujal vedení vyslanectví ve Washingtonu. Tato skutečnost byla vládě USA notifikována 5. 12. 1919. Od tohoto dne začalo oficiálně úřadovat rovněž československé vyslanectví ve Washingtonu.³³ Pro Jana Masaryka se stal pobyt ve Spojených státech první diplomatickou zkušeností.

O možnosti uplatnění prezidentova syna v diplomatických službách se začalo uvažovat již po vzniku nového státu. T. G. Masaryk a Edvard Beneš hledali místo, kde by se mohl nejlépe uplatnit. Jan Masaryk osobně o svých předpokladech pro diplomacii pochyboval. Později o svých začátcích napsal: „Nikdy jsem se na tu svou budoucnost nepřipravoval. Úspěch mi byl vždycky jaksi vnucen. Zahájil jsem

³⁰ Federální ministerstvo zahraničních věcí (dále FMZV), *Příručka o navázání diplomatických styků a diplomatické zastoupení ČSR v cizině a cizích zemí v Československu, 1918–1985*, Archivně dokumentační odbor 1987, s. 166.

³¹ Působení K. Perglera ve Spojených státech včetně roztržky s E. Benešem in: S. RYSKOVÁ, *K případu Karla Perglera*, Československý časopis historický, 4/92.

³² Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), fond Telegramy odeslané ZÚ Washington (dále TO) 1919, telegram č. 27.

³³ FMZV, *Příručka*, s. 166.

diplomatickou dráhu bez zásluh a kvalifikace. Dovedl jsem si pouze vybrat otce.“³⁴

Poprvé vzal ministr Beneš Jana Masaryka s sebou jako asistenta na jednání pařížské mírové konference. Vzhledem k tomu, že udělal na ministra Beneše dobrý dojem a že prezident Janovo uplatnění v diplomacii podporoval, bylo rozhodnuto o jeho odjezdu do USA. Zde měl fungovat po překlenovací období do příjezdu prvního řádného československého vyslance Bedřicha Štěpánka, který mezitím spolu s Benešem pomáhal budovat struktury ministerstva zahraničí v Praze.

Pobyt ve funkci diplomatického zástupce nebyl první návštěvou Jana Masaryka ve Spojených státech. Jako dvacetiletého mladíka jej poslal otec v roce 1906 do Ameriky na zkušenou. Jan Masaryk zde prošel různými profesemi. V New Yorku chvíli pracoval u podnikatele českého původu Tomáše Čapka jako poslíček v realitní kanceláři. V dalších letech Janovi pomohl otcův americký přítel, průmyslník Charles Crane, který Jana zaměstnal ve svých závodech. Při svých kontaktech s Craneovou rodinou se seznámil rovněž s dcerou Charlese Cranea Frances, s níž se začal přátelit. Frances se však tehdy vdala za jistého pana Leatherbeeho. Jan Masaryk, který pracoval v té době ve slévárně Craneovy firmy, poznamenal: „Co jsem já, ubohý dílovedoucí vedle něho.“³⁵ Masarykův čas tehdy ještě nenastal, musel počkat až do roku 1924, kdy se ve zcela jiném postavení diplomata evropské země s Frances Craneovou oženil.

Příjezd Jana Masaryka do Spojených států v roce 1919 lze chápat také jako určitou osobní satisfakci. Po svém neslavném návratu z této země³⁶ se o šest let později do Ameriky vrátil, aby zde ve funkci nejvyššího diplomatického zástupce nového státu zahájil budování československého vyslanectví.

Jan Masaryk si uvědomoval, že těžištěm jeho činnosti bude propagace ČSR. Československo jako nově vzniklý útvar ve středu Evropy nebylo v Americe dostatečně známé. Jan Masaryk se tedy snažil na

³⁴ V. KOTYK, *Jan Masaryk (diplomat krizových let)*, Praha 1990, s. 21.

³⁵ V. VANĚK, *Jan Masaryk*, Praha 1994, s. 50.

³⁶ Jan Masaryk pobýval před svým odjezdem z Ameriky několik měsíců v psychiatrické léčebně ve Vinelandu ve státě New Jersey.

nejrůznějších fórech rozšířit povědomí o této zemi. Zároveň se ve svém propagačním úsilí soustředil na aktivizaci krajaňské komunity v USA.

První Masarykovou cestou byla návštěva slovenské komunity v Pittsburghu. Tento cíl nebyl vybrán náhodou, neboť právě se slovenskými krajaňy jeho otec uzavřel tzv. Pittsburghskou dohodu, která se stala předmětem napětí a sporů (podrobněji viz kapitola II. 1 v části Slovenská problematika). Přístup Jana Masaryka, který prohlášoval, že je také Slovák a uměl dobře slovensky, měl svůj význam, neboť dokázal alespoň na čas zklidnit separatistické nálady uvnitř slovenské komunity.³⁷

V dalších měsících navštívil krajaňská centra v Clevelandu, Chicagu a dalších městech. Svým veřejným vystupováním si získal řadu příznivců. Jan Masaryk nejen perfektně ovládal angličtinu, ale uměl také složité myšlenky formulovat jednoduchým, srozumitelným způsobem. Janův přítel Bruce Lockhart o jeho lingvistických schopnostech napsal: „Neznám nikoho, kdo by se tak dokonale přizpůsobil psychologii cizího národa. Umí odpovědět na francouzskou slovní hříčku francouzsky. Je to jeden z mála cizinců, který se vyzná v maďarštině a jeho napodobení Maďara, mluvícího německy, se vyrovná jen jeho napodobení ruského žida z Nového Yorku, mluvícího smíšeninou ruštiny, jiddisch a americké angličtiny.“³⁸ O řečnickém umění Jana Masaryka rovněž informoval například československý list Tribuna v příspěvku amerického dopisovatele českého původu: „V posledních dnech jsem viděl taktně a vhodně vystoupiti Jana Masaryka, zvláště na obrovské schůzi v Chicagu, a jsem si jist, že osoba Masarykova, zde v kruzích amerických i našich vlastních, bude počátkem příznivého obratu. To vám píšu proto, aby se správně posuzovalo posláním Masarykovo, tedy ne proto, že je synem prezidentovým, ale pro svou vlastní osobu a své schopnosti zasluhuje, aby byl oceněn.“³⁹

³⁷ P. KOSATÍK, M. KOLÁŘ, *Jan Masaryk – pravdivý příběh*, Praha 1998, s. 64.

³⁸ B. LOCKHART, *Ústup ze slávy*, Praha 1937, s. 213.

³⁹ Státní ústřední archiv, Výstřižkový archiv (dále SÚA, VA), inv. č. 816, kr. 1676, noviny Tribuna z 24. 2. 1920.

Jan Masaryk se rovněž pokoušel získat finanční prostředky pro Československo. V rámci svých vystoupení v různých obchodních komorách a při setkáních s americkými průmyslníky poukazoval na neutěšenou situaci v československém hospodářství. Československo mělo po válce poškozenou průmyslovou strukturu, nedostávalo se základních surovin, chyběly úvěry na rekonstrukci ekonomiky. Narozdíl od úspěchů na rétorickém poli jeho obchodní aktivity již tak zdařilé nebyly. Jan Masaryk se angažoval při jednání o nákupu bavlny a pokusil se zprostředkovat také nákup lokomotiv (blíže viz kapitola IV. 2 v části Bavlnářské úvěry).

Společenským vyvrcholením pobytu Jana Masaryka ve Spojených státech se stala recepce na počest sedmdesátých narozenin československého prezidenta, která za účasti špiček americké politické scény proběhla dne 7. 3. 1920 na sklonku vlády Wilsonovy demokratické administrativy. Byl to slavnostní okamžik, v průčelí sálu hotelu New Willard, kde se akce konala, visela poprvé ve Spojených státech nová československá vlajka vedle americké. Recepce ze zúčastnilo několik set osob, z nichž k nejvýznamnějším patřili státní tajemník Robert Lansing, dcera prezidenta Wilsona Margaret, členové Kongresu, řada vyslanců apod. Na akci byla rovněž přítomna Ema Destinová, v Americe velmi populární, kterou při jejím zpěvu doprovázel na klavír Jan Masaryk.⁴⁰

Jan Masaryk nebyl sice ve Spojených státech v realizaci obchodních záměrů příliš úspěšný, jeho působení v USA však bylo přínosem pro vytvoření příznivého dojmu o československém státu. Prezidentův syn si svým vystupováním získal sympatie a pověst výborného hostitele, okouzujícího společníka a člověka, který se nenechá svazovat nejrůznějšími konvencemi.

Stinnou stránkou Masarykova působení bylo jeho nevelké nasazení v oblasti klasické administrativní práce, které se projevovalo tím, že na ministerstvo zahraničí nedocházelo mnoho zpráv o situaci v USA. Masaryk tuto skutečnost přiznal ministru Benešovi. „Cítím se vinen, že nepodávám ministerstvu častějších a podrobnějších zpráv, ale věřte,

⁴⁰ P. KOSATÍK, M. KOLÁŘ, *Jan Masaryk*, s. 66.

snažím se nezahlálet.“⁴¹ Na druhé straně není pravdou, že by Prahu vůbec o svých aktivitách neinformoval. Z archivních fondů ministerstva zahraničí vyplývá, že Masaryk stručně telegrafoval do Prahy např. v souvislosti s nákupem bavlny, rovněž konzultoval otázky kontrapropagandy vůči Maďarsku. Těsně před svým odjezdem na počátku října upozornil také na pravděpodobnost vítězství republikánů v USA.⁴²

Jan Masaryk opustil Washington 8. 10. 1920, ještě předtím, než se nový vyslanec ujal úřadu. Na přechodnou dobu řídil chod vyslanectví legační rada Karel Halla. Halla byl jeden z těch diplomatů – absolventů konzulární akademie ve Vídni, kteří se pohybovali v zahraniční službě již za Rakousko-Uherska. Od roku 1901 až do vzniku Československa působil na konzulátech na Balkáně. Vyslanectví ve Washingtonu vedl do příjezdu Bedřicha Štěpánka v lednu 1921.⁴³

Neúspěchy provázející proces sjednávání a realizace ekonomických kontraktů urychlily Masarykův odjezd. Situaci rovněž ovlivnily rodinné důvody. Janova matka byla vážně nemocná a její syn cítil, že by měl být v Praze. Návrat oblíbeného diplomata do Prahy se neobešel bez reakcí tisku. Noviny s lítostí připomínaly, že odchází schopný reprezentant demokratického státu, který měl zájem o navázání dobrých hospodářských styků mezi oběma zeměmi.⁴⁴ Kromě krajanů se o Masarykově činnosti vyjadřovali pochvalně i někteří představitelé firem, s kterými jednal o úvěrech pro československý průmysl. Například ředitel South Atlantic Export Company pro list *Tribuna* napsal: „Jan Masaryk se těší vážnosti v mé zemi. Byl jsem proto nepříjemně překvapen zprávou, že má nastati změna v československém vyslanectví ve Washingtonu. Nemyslím si, že by nástupce Jana Masaryka dovedl si tak rychle získati všeobecných sympatií jako on.“⁴⁵

⁴¹ Masarykův dopis z 26. 2. 1920 adresovaný Benešovi, pramen neuveden in: tamtéž, s. 67.

⁴² AMZV, fond Politických zpráv ZÚ Washington (dále PZ) 1920, zprávy z roku 1920

⁴³ F. KOLÁŘ a kolektiv, *Politická elita meziválečného Československa, 1918–1938*, Praha, 1998, s. 78.

⁴⁴ P. KOSATÍK, M. KOLÁŘ, *Jan Masaryk*, s. 69.

⁴⁵ SÚA, VA, inv. č. 816, kr. 1676, *Tribuna* z 9. 8. 1920.

Návrat prezidentova syna z Washingtonu neznamenal konec jeho diplomatické kariéry. Naopak, krátce po svém příjezdu byl přidělen k práci na vyslanectví v Londýně. Odchod do Británie však Jan Masaryk musel odložit. V Praze bylo práce více než dost. Probíhalo ustavování struktur Hradu včetně ministerstva zahraničí, které na Hradě sídlilo.⁴⁶ Zároveň se prohloubily zdravotní problémy v Masarykově rodině. Na počátku roku 1921 prezident vážně onemocněl zápallem plic, podařilo se mu však uzdravit. Janova matka, dlouhodobě nemocná, pobývajíc od roku 1918 v sanatoriu ve Velešlavíně, zemřela v květnu 1923.⁴⁷ Jan Masaryk zůstal v Praze do roku 1925, kdy byl jmenován vyslancem ČSR v Británii, kde působil až do roku 1938. Diplomacii zůstal věrný až do své tragické smrti v roce 1948.

Narozdíl od Jana Masaryka, který v USA své zkušenosti v zahraniční službě teprve získával, měl Bedřich Štěpánek na počátku dvacátých let za sebou léta působení v diplomatických službách.

Absolvent konzulární akademie ve Vídni působil v různých funkcích v rakouských konzulárních službách. Pracoval v Hamburku, Smyrně, v roce 1913 se stal vicekonzulem na rakouském generálním konzulátu v Istanbulu. V roce 1915 se však zapojil do protihabsburského odboje a začal spolupracovat s organizací Maffie. V březnu 1915 byl pro podezření z nepřátelské činnosti z diplomatických služeb habsburské monarchie odvolán. V dalších letech se naplno zapojil do odbojové práce. Od roku 1916 v Praze udržoval kontakty s představiteli domácího protirakouského odboje a koordinoval styky Maffie s českými poslanci ve Vídni. Během roku 1917 se přesunul do zahraničí, kde pomáhal Edvardu Benešovi při činnosti Československé národní rady v Paříži. Po skončení války se účastnil příprav československé delegace na mírovou konferenci v Paříži. V lednu 1919 se na žádost premiéra Kramáře vrátil do Prahy, kde stál u zrodu ministerstva zahraničních věcí. V době nepřítomnosti ministra Beneše, který jednal na mírové konferenci, fakticky tento úřad vedl.⁴⁸

⁴⁶ Do Černínského paláce se ministerstvo zahraničí přestěhovalo až v roce 1934.

⁴⁷ V. VANĚK, *Jan Masaryk*, s. 70.

⁴⁸ *Slovník prvního československého odboje 1914–1918*, Praha 1993, s. 139.

Bedřich Štěpánek byl představitelem bývalých diplomatických činitelů Rakousko-Uherska, kteří se po vzniku Československa dali do služeb nově vzniklého demokratického státu. Československou zahraniční službu bylo po první světové válce nutno budovat od základů. Osob, které by měly alespoň základní zkušenost s fungováním diplomatických mechanismů, byl ale velký nedostatek. V diplomacii proto začali působit jak účastníci domácího nebo zahraničního odboje, kteří nikdy nebyli zapojeni v rakousko-uherských státních strukturách, tak i lidé zaměstnaní nějakou dobu v institucích bývalé habsburské monarchie. Předpokladem jejich činnosti pro Československo však musela být loajalita k novému státu, kterou např. Bedřich Štěpánek nebo Ferdinand Veverka projevili tím, že se v průběhu první světové války aktivně přidali na protihabsburskou stranu.

Bedřich Štěpánek předal jako řádný vyslanec pověřovací listiny americkému prezidentovi dne 5. 1. 1921. Jeho úkolem jako prvního skutečného zástupce ČSR bylo konsolidovat poměry na washingtonském vyslanectví. Štěpánkův příchod vzbudil u některých stávajících pracovníků mise nelibost. Stěžovali si na malé společenské aktivity nového vyslance s tím, že „J. G. Masaryk hostil téměř každý den někoho, ať již z kruhů politických nebo diplomatických.“⁴⁹

Působení vyslance Štěpánka ve Spojených státech nepřispělo ke klidnému chodu zastupitelství. V průběhu roku 1921 se začaly množit stížnosti na vyslancovu práci. Lidé jako legační rada Karel Halla nebo tajemník Otto Křížek jej obvinili z nekompetentnosti, protěžování vlastních oblíbenců a z porušení úředního tajemství. Poukazovali na to, že vyslanec není nikam zván, že do záležitostí vyslanectví zasahuje jeho sestra Anna a v neposlední řadě kritizovali Štěpánkův přístup ke krajské komunitě.⁵⁰

Praha musela na neutěšenou situaci v československém vyslanectví, ze kterého začali odcházet Štěpánkovi oponenti, reagovat.⁵¹ Během roku 1922 byla kvůli těmto událostem v Praze ustavena vyšetřovací komise s cílem prověřit vyslancovy aktivity. Štěpánek byl povolán do

⁴⁹ P. KOSATÍK, M. KOLÁŘ, *Jan Masaryk*, s. 66.

⁵⁰ M. NECHVÁTAL, „Záležitost washingtonská“, *Dějiny a současnost*, 3/1997, s. 42.

⁵¹ Tamtéž, s. 42.

ČSR, kde měl možnost věci zdůvodnit. Před ministerskou komisí se hájil především tím, že poukazoval na motivy zášti svých odpůrců. Například plk. Hurbana zamýšlel Štěpánek odvolat proto, že byl prý závislý na kokainu.⁵² V této souvislosti je možno připomenout, že se o stejném problému dříve zmiňoval i Jan Masaryk.⁵³

Vyšetřování vedené v Praze vyústilo nakonec v obvinění vyslance Štěpánka z porušení úřední a stavovské povinnosti. Bylo mu vytýkáno, že bez povolení opustil na několik měsíců své působišť. Komise dále poukázala na závažné nedostatky v jeho vyslanecké práci. Kupříkladu byl kritizován za to, že ve zprávě o schůzi slovenských organizací, která se konala na půdě zastupitelství, neinformoval o požadavku slovenských autonomistů vtělit text Pittsburghské dohody do československé ústavy. Vyslanci byly rovněž kladeny za vinu nedostatečné referáty o washingtonské konferenci a některé další prohřešky.⁵⁴

V případě posledně zmíněného problému nebyla kritika amerického vyslanectví zcela na místě. Není totiž pravda, že by ministerstvo zahraničí nemělo o washingtonské konferenci dostatek poznatků. V době od 16. 11. 1921 do 6. 2. 1922 bylo z Washingtonu zasláno do Prahy celkem 9 obsáhlých zpráv o této konferenci, včetně závěrečné souhrnné zprávy. Na druhé straně o aktivitách vyslance Štěpánka tato událost příliš nevypráví, neboť ani jeden dokument nenesl vyslancův podpis. Všechny listiny signoval a pravděpodobně i vypracoval ředitel ČTK v USA Milan Getting.⁵⁵

Záležitost washingtonská, jak byla Štěpánkova aféra nazývána, znamenala ukončení mise tohoto československého diplomata. V rovině československo-amerických vztahů není podstatné, zda lze příčinu vyslancova odvolání hledat v rivalitě mezi ministrem Benešem a zkušeným vyslancem Štěpánkem nebo zda šlo opravdu o závažná

⁵² Tamtéž. s. 43.

⁵³ Jan Masaryk o Hurbanovi mimo jiné napsal: „Nemá-li dostatečnou dávku, stává se nezodpovědným, uprostřed konverzace zapomene, o čem je řeč. Teprve krátký odskok do ústraní umožní mu znovunavázání vyjednávání.“, Dopis Benešovi ze 3. 2. 1919 in: KOSATÍK, KOLÁŘ, *Jan Masaryk*, s. 67.

⁵⁴ Blíže o závěrech Štěpánkova vyšetřování in: M. NECHVÁTAL, *Záležitost*, s. 43.

⁵⁵ AMZV, PZ 1921 a 1922.

pochybení v práci zastupitelství.⁵⁶ Důležité je, že Štěpánkova aféra přispěla k prodloužení provizorního stavu, který na československém vyslanectví ve Washingtonu trval již od pobytu Jana Masaryka.

Beneš odvolal Štěpánka z funkce v listopadu 1922. Po skončení vyšetřování však Štěpánek do Československa znovu nepřijel a na vyslanectví zůstal formálně ještě do počátku roku 1923. Tehdy odešel z diplomacie a usadil se natrvalo ve Spojených státech. Do své smrti v roce 1943 působil v San Francisku jako advokát. Po delší pauze se jeho jméno objevilo v diplomatické korespondenci ještě jednou v roce 1929. Bedřich Štěpánek se nečekaně obrátil na československé vyslanectví a prostřednictvím konzula Milana Gettinga žádal o poskytnutí půjčky 300 dolarů. Getting informoval Prahu a doporučil kladné vyřízení: „Štěpánek nemá peníze, a je to poprvé, co se obrací o pomoc.“⁵⁷ Ministr Beneš obratem vyjádřil souhlas a peníze byly Štěpánkovi poskytnuty.⁵⁸

Jmenování Františka Chvalkovského vyslancem ve Spojených státech nebylo překvapující. Vyslanectví totiž potřebovalo člověka se zkušenostmi z diplomatické práce a Chvalkovský se tak stal osobou, která po provizorním působení Jana Masaryka a neklidném období vyslance Štěpánka konsolidovala poměry na zastupitelství ve Washingtonu.

František Chvalkovský, před válkou mimo jiné vykonávající právní praxi, se poprvé dostal k diplomacii v průběhu první světové války, kdy pracoval jako sekretář na španělském honorárním konzulátu v Praze. V listopadu 1920 vstoupil do služeb ministerstva zahraničí. Ve funkci šéfa politické sekce zastupoval Československo na konferenci nástupnických států v Římě. Jeho další kroky vedly do Japonska, kde se stal prvním řádným československým vyslancem. V Japonsku působil od července 1921 do jara 1923, v té době se pokoušel navázat obchodní kontakty s Čínou.⁵⁹

⁵⁶ Názor, že snahou Beneše bylo odstranit Štěpánka jako svého potenciálního konkurenta zastává kromě M. Nechvátala rovněž A. KLIMEK v knize *Boj o brad I.*, Praha 1996, s. 235.

⁵⁷ AMZV, TO 1929, telegram z 19. 7. 1929.

⁵⁸ AMZV, fond Telegramy došlé ZÚ Washington (dále TD) 1929, telegram z 20. 7. 1929.

⁵⁹ F. KOLÁŘ a kol., *Politická*, s. 130.

V červnu 1923 byl jmenován vyslancem ve Spojených státech, současně byl akreditován i na Kubě. Pobýval zde však poměrně krátkou dobu, pouze do září 1925. Během svého působení ve Washingtonu několikrát navštívil Prahu, kde si zřejmě připravoval půdu pro svou další politickou kariéru. Za tento přístup si vysloužil kritiku novinářů: „Pan Chvalkovský je od zimy v Praze a jezdí s ministerským předsedou na politické výlety. Do Ameriky se nevrací, vyslancké požitky bere. Máme tedy v Americe vyslanectví bez vyslance.“⁶⁰ V listopadu 1925 byl zvolen poslancem za Republikánskou stranu zemědělského a maloroľnického lidu. Mandátu se však vzdal koncem ledna 1927, kdy nastoupil znovu na diplomatickou dráhu, tentokrát jako vyslanec v Berlíně. Ve státní službě působil až do své smrti v roce 1945.⁶¹

Jeho nástupcem se stal Zdeněk Fierlinger, který se ujal funkce vyslance 12. 10. 1925.⁶² Pobyt ve Spojených státech byl epizodou, kterou absolvoval v rámci rotace československých diplomatů v meziválečném období. Fierlinger, který sloužil za první světové války u československých legií, vstoupil aktivně do státních služeb hned po vzniku nového státu. V roce 1919 se stal přednostou národohospodářské sekce ministerstva zahraničních věcí a podílel se na sjednávání obchodních smluv Československa s Francií, Itálií a Holandskem. Od května 1921 působil jako vyslanec v Holandsku, od října 1924 do září 1925 zastával stejný post v Rumunsku, kde se podílel na upevňování struktur Malé dohody. V letech 1925 až 1928 byl ve funkci vyslance ve Spojených státech. Po ukončení pobytu v USA se nadále věnoval diplomatické a politické kariéře.⁶³

Ferdinand Veverka měl, podobně jako Bedřich Štěpánek, zkušenosti z rakousko-uherské diplomatické služby. Na počátky války však

⁶⁰ SÚA, VA, inv. č. 1349, kr. 2662, Role z 24. 9. 1925.

⁶¹ F. KOLÁŘ, *Politická*, s. 108.

⁶² Po odchodu vyslance Chvalkovského do příchodu vyslance Fierlingera ambasádu krátce vedl Jaroslav Lípa. Lípa působil ve funkci legačního rady na vyslanectví v USA od roku 1923 až do roku 1929. Sehrál svou aktivní roli mimo jiné při jednání o vypořádání válečných dluhů.

⁶³ F. KOLÁŘ, *Politická*, 57.

vystoupil ze služeb habsburské monarchie a zapojil se do domácího opozičního hnutí. Diplomatickou činnost obnovil na počátku dvacátých let, kdy byl vyslán jako chargé d'affaires do Londýna. Od února 1921 do podzimu 1924 zastával funkci vyslance v Bukurešti, kde se v dubnu 1921 podílel na podepsání spojenecké smlouvy mezi Rumunskem a Československem na vytvoření Malé dohody. Od listopadu 1924 do října 1928 byl vyslancem ve Švýcarsku a současně působil jako stálý delegát u Společnosti národů v Ženevě. V listopadu 1928 se stal řádným vyslancem ve Spojených státech. Veverka narušil praxi krátkých pobytů československých vyslanců ve Spojených státech, neboť svou funkci vykonával až do jara 1936. Za svoji aktivitu při prohlubování vzájemných vztahů mezi oběma zeměmi obdržel čestný doktorát na universitě v Jižní Karolíně. Po roce 1936 zastával funkci vyslance ve Vídni a Bukurešti. Po druhé světové válce odešel ze státních služeb a v roce 1948 emigroval do Spojených států.⁶⁴

Způsob odvolání vyslance Štěpánka byla událost, která se ve vztahu k československým reprezentantům ve Spojených státech již neopakovala. Vyslanci Chvalkovský, Fierlinger a Veverka plnili své úkoly standardním způsobem bez výraznější kritiky ze strany ministerstva zahraničí. Příklady témat, kterými se Československé vyslanectví v průběhu dvacátých let zabývalo, jsou rozvedeny v dalších částech této kapitoly.

Aktivity československého vyslanectví

Diplomatická služba nově vzniklého Československa se musela potýkat s celou řadou problémů. Kromě otázek personálních, o nichž pojednávala předcházející část, byla činnost vyslanectví ovlivňována i možnostmi komunikace, toku informací mezi pražským centrem a jednotlivými vyslanectvími.

Způsobů, kterých československé vyslanectví ve Washingtonu mohlo při komunikaci používat, bylo několik. Nejrozšířenější a nej-používanější metodu představovalo telegrafní spojení. Jeho hlavní výhodou byla rychlost, se kterou bylo možno informace obdržet.

⁶⁴ Tamtéž, s. 281.

Navíc telegraf umožňoval šifrování zpráv, takže byla zajištěna i určitá ochrana dat důvěrného nebo tajného charakteru. Není proto divu, že ministerstvo zahraničí v kontaktu se zastupitelským úřadem ve Washingtonu používalo především telegrafické spojení. Kromě rychlosti hrála roli také skutečnost, že Praha nepotřebovala do USA posílat žádné rozsáhlé zprávy, pro které by telegraf vzhledem k možným chybám při přenosu dat nebyl nejvhodnější.

Československé vyslanectví v USA mělo obecně ve své činnosti značnou autonomii, což se v praxi projevovalo tím, že na politické zprávy, které českoslovenští zástupci posílali do Prahy, zpravidla nepřicházela žádná zpětná reakce. Instrukce byly z Prahy do Washingtonu posílány jen za výjimečných okolností, kdy československá vláda měla eminentní zájem o danou problematiku. Za jeden z těchto případů lze považovat otázku vyrovnání válečných dluhů. Ministr Beneš zaslal do USA několik pokynů k taktice československého vyjednávání a zároveň si vyžádal zprávy o probíhajících jednáních s ostatními dlužnickými státy.

Kromě těchto došlých a odeslaných telegramů představují zvláštní skupinu telegramy cirkulární. V těchto telegramech zejména ministr Beneš informoval všechna důležitá zastupitelská místa o zásadních otázkách československé zahraniční politiky. Například v době konání locarnské konference poslal Beneš důvěrnou zprávu o průběhu jednání, kterou kromě evropských ambasad obdrželo také československé vyslanectví ve Washingtonu. I když pochopitelně existovalo poštovní spojení mezi Prahou a Washingtonem, telegrafní kontakt zůstal v komunikaci ministerstva zahraničí a československého zastupitelství základním informačním prostředkem.

Poštovní služby využívalo československé vyslanectví v USA hlavně v případech zasílání souhrnných politických zpráv. Při těchto příležitostech byla používána kurýrní služba, pošta diplomatická nebo i normální. Tyto zprávy sloužily především k informaci o situaci v USA a jejich doručení do Prahy, necelé tři týdny po odeslání, nezhodnocovalo příliš aktuálnost obsažených informací. Kritiku ministerstva zahraniční lze v tomto smyslu zaznamenat na počátku dvacátých let. Dne 9. 7. 1921 Praha obdržela zprávu odeslanou z Was-

hingtonu 18. 6. Zpráva pojednávala o událostech, které se staly před dvěma měsíci, a ministerstvo zahraničí upozornilo telegramem zastupitelství ve Washingtonu, že informace jsou zastaralé a vesměs nepotřebitelné. Zároveň navrhlo způsob, jak podobným situacím v budoucnu předcházet. Byl vznesen požadavek odeslat zprávu pojednávající o událostech v daném měsíci vždy první den následujícího měsíce, aby zpoždění bylo co nejmenší. Další návrh spočíval v tom, posílat zprávy častěji, třeba ve čtrnáctidenních cyklech.⁶⁵ Postupem času se praxe v této oblasti ustálila, a pokud lze z archivních materiálů vyčíst, vyslanectví těmto situacím předcházelo. Poukaz na neaktuálnost posílaných zpráv, ať už jakéhokoliv druhu, se v průběhu dvacátých let již neobjevil.

Posílání komplexnějších politických zpráv poštou bylo výhodné, neboť odstraňovalo hlavní problém telegrafního spojení, spočívající v malé přesnosti a častých technických chybách. Zejména v první polovině dvacátých let lze v archivu ministerstva zahraničí nalézt určité zmínky o tom, že data přicházející prostřednictvím telegrafu obsahovala nečitelné pasáže, byla použita špatná šifra apod. Bylo proto nutné poslat informace znovu, třeba i vícekrát, než byl text úplný. V případě rozsáhlejších dokumentů se přirozeně možnost výskytu problémů zvyšovala.

Ve výčtu technických prostředků nelze opomenout fenomén „moderní doby“, který od konce dvacátých let začal zaujímat stále větší význam – telefon. První zpráva o připravovaném telefonním spojení mezi USA a ČSR pochází z listopadu 1928, kdy vedoucí diplomatického protokolu ministerstva zahraničí Ludvík Strimpl zaslal vyslanci Ferdinandu Veverkovi zprávu o chystaném telefonování přes oceán. Mělo se uskutečnit 22. 11. a Strimpl se 17. 11. tázal, zda zahájí rozhovor z americké strany prezident Calvin Coolidge nebo ministr zahraničí Frank Kellogg. Podle toho by se pak v Praze přizpůsobili. Na druhém konci linky by byl buď prezident Masaryk, nebo ministr zahraničí Beneš.⁶⁶ Je zajímavé, že v této věci došlo k určitému infor-

⁶⁵ AMZV, PZ 1921, zpráva z 9. 7. 1921.

⁶⁶ AMZV, TD 1928, telegram č. 39.

mačnickému šumu, neboť Veverka za tři dny odpověděl, že americké ministerstvo zahraničí o ničem neví a že první telefonní rozhovor bude vést zřejmě někdy později Kellogg.⁶⁷ Tyto telegramy představují ojedinělou zmínku, kterou lze o telefonování jako prostředku komunikace mezi oběma zeměmi v průběhu dvacátých let v archivních materiálech nalézt.

V průběhu počátečních let rozvoje československé diplomacie se ustálila také pravidla týkající se posílání různých druhů zpráv z USA do pražské centrály. Dne 30. dubna 1921 ministerstvo zahraničí přijalo směrnici, zavazující československé vyslance posílat pravidelné referenční zprávy.⁶⁸ V květnu téhož roku byl schválen dodatek týkající se některých evropských vyslanectví.⁶⁹

Nová metodika rozdělila zprávy politického charakteru do dvou kategorií – na řádné a mimořádné. Řádné politické zprávy měly jednotnou strukturu. V případě československého zastupitelství v USA pojednávaly vždy o nejdůležitějších událostech, které se v zemi staly v uplynulém měsíci. Tyto zprávy bývaly často poměrně obsáhlé (okolo 30 stran strojopisu). Vnitřně se zpravidla dělily na část vnitropolitickou (aktivity Kongresu, jednotlivých amerických ministerstvech, činnost nejvýznamnějších politických stran, zprávy o průběhu parlamentních nebo prezidentských voleb) a zahraničně-politickou (informace o mezinárodních aktivitách USA). Řádné politické zprávy také často obsahovaly poznatky např. o produkci amerického zemědělství, údaje z vojenské oblasti a mnoho dalších informací. Zprávy byly spíše popisné, nezahrnovaly komentáře a postoje vyslanců k daným tématům. Příznačná jsou v tomto smyslu i úvodní slova z první řádné politické zprávy, kterou poslal Chvalkovský do Prahy v červenci 1923: „Ani v oboru vnitřní ani v oboru zahraniční politiky USA nevykazují během července události, jež by zasluhovaly více než pouhého zaregistrování.“⁷⁰ Kromě řádných politických zpráv zasílaných z Washing-

⁶⁷ AMZV, TO 1928, telegram č. 26.

⁶⁸ Směrnice byla přijata pod č.j. 15483/21. In: AMZV, II. sekce, kr. 580.

⁶⁹ Dodatek ke směrnici ze 30. 4. 1921 ukládá vyslanectvím posílat měsíčně zvláštní zprávy o úřední i tajné činnosti sovětských diplomatických zástupců, o restauračních monarchistických snahách apod. In: AMZV, II. sekce, kr. 580.

⁷⁰ AMZV, PZ 1923, I. řádná politická zpráva z července 1923.

tonu přicházely do Prahy rovněž zprávy z jednotlivých československých konzulátů, které řádné politické zprávy s akcentem na místní problematiku doplňovaly.

Mimořádné politické zprávy měly jiný charakter. Jednalo se především o zprávy tematické, které se vždy soustředily na konkrétní problematiku dané oblasti. Některé z mimořádných zpráv doplňovaly nebo rozvíjely události obsažené již v řádných zprávách (např. volební souboje politických stran, profily prezidentských kandidátů apod.), jiné informovaly o otázkách, které se v řádných zprávách neobjevovaly. Československá ambasáda je posílala do Prahy v nepravidelných intervalech. Většinou záleželo na vůli vyslanectví, o jakých otázkách se rozhodlo ministerstvo zahraničí podrobněji informovat. Kromě zásadních priorit, které bylo nutno sledovat stále (např. problematika dluhů), docházelo pouze ojediněle k tomu, že byly mimořádné politické zprávy zasílány do Prahy jako reakce na předem dané požadavky. Za jeden z takových případů lze považovat situaci, kdy si ředitel politického odboru ministerstva zahraničí a Benešův zástupce ministr Václav Girsou vyžádal informace týkající se uznání Sovětů USA. Vyslanec Chvalkovský v telegrafické odpovědi přislíbil periodické podávání mimořádných zpráv k tomuto tématu.⁷¹

Výběr témat u mimořádných politických zpráv nebyl nijak omezen, často pojednával o událostech, které k Československu neměly přímý vztah, ať už se jednalo o vnitropolitickou oblast (např. zpráva o průběhu mobilizačního dne v USA) nebo zahraničně-politické téma (americká politika vůči Španělsku, okupace Haiti apod.).

Mimořádné politické zprávy mají význam především v tom, že vedle rutinních řádných zpráv poskytují určitý obraz o profilových tématech, kterými se československé vyslanectví zabývalo. Nezřídka také obsahují komentáře k jednotlivým oblastem a dávají nám určitou možnost nahlédnout do myšlenek a postojů československých zástupců.

Vyslanec Štěpánek směrnicí ohledně pravidelného posílání řádných politických zpráv nerespektoval. V polovině roku 1921 se objevuje první tzv. situační politická zpráva. Pojednává o jmenování Charlese

⁷¹ AMZV, TD 1925 a TO 1925, telegramy mezi Girsou a Chvalkovským z 9. a 10. 2. 1925.

Hughese státním tajemníkem. Situační zprávy posílal Štěpánek souhrnně za delší časové období, například za únor a březen 1922. S příchodem Františka Chvalkovského se situace poněkud zlepšila, kromě řádných politických zpráv v měsíčních intervalech ministerstvo zahraničí obdrželo rovněž dvě mimořádné politické zprávy. Nutno říci, že na nízkou frekvenci posílání politických zpráv nepřicházely do Washingtonu z Prahy urgency, alespoň o tom nebyly nalezeny žádné doklady. Zcela jiná byla situace na vyslanectví v Londýně. V roce 1923 tým vyslance Vojtěcha Mastného vypracoval rekordních 84 mimořádných politických zpráv,⁷² několik řádných měsíčních zpráv však vyslanectví v druhé polovině roku 1923 ministerstvu zahraniční nezaslalo. Do Londýna okamžitě směřoval dotaz, jak je možné, že ambasáda neplní pokyny metodické směrnice. Vyslanec Mastný v odpovědi poukázal na „přetíženost prací“ s tím, že „...vyslanectví se soustředilo na posílání mimořádných politických zpráv majících cenu aktuální, narozdíl od zpráv řádných majících cenu spíše historickou.“⁷³

Ačkoliv je zřejmé, že vyslanectví ve Washingtonu „přetížeností prací“ netrpělo, ministerstvo zahraničí si na nedostatek zpráv z USA nestěžovalo. Rozdílný přístup k jednotlivým zastupitelstvím vyplýval pravděpodobně z faktu, že zprávy z vyslanectví v Británii či ve Francii byly pro ČSR důležitější než informace ze Spojených států, neboť tyto evropské země byly základními garanty československé mezinárodní bezpečnosti.

Systém řádných a mimořádných politických zpráv fungoval v letech 1923 až 1928. Dne 9. 2. 1928 byla přijata nová pravidla pro posílání zpráv, která se týkala také československého zastupitelství v USA. Řádné politické zprávy byly nahrazeny čtvrtletními tzv. politickými zprávami. Mimořádné politické zprávy byly zrušeny. Místo nich bylo možno zasílat v nepravidelných intervalech podle potřeby tzv. běžné zprávy.⁷⁴

⁷² Československé vyslanectví v Haagu vypracovalo za rok 1923 čtyři mimořádné politické zprávy, vyslanectví v Paříži 14 apod. In: AMZV, II. sekce, kr. 580.

⁷³ Dopis vyslance Mastného ministru Girsovi z 11. 1. 1924. In: AMZV, II. sekce, kr. 580.

⁷⁴ AMZV, tamtéž.

Zastupitelství v USA se však nepodařilo hladce přejít na tuto praxi. Vyslanec Veverka kromě politických zpráv začal posílat do Prahy další neočíslované zprávy. Tyto zprávy byly zasílány pouze v originále a vzhledem k nedostatečné identifikaci byly zařazovány buď pod zprávy politické, nebo tematicky pod heslo, které měly. Ministerstvo zahraničí na tuto skutečnost na konci roku 1929 reagovalo s tím, že požádalo vyslanectví, aby zprávy od ledna 1930 měly odpovídající označení. Vyslanectví tento pokyn splnilo. V roce 1932 byl na ministerstvu zahraničí pověřen referent, aby dodatečně shromáždil všechny zprávy z československého vyslanectví v USA za rok 1929 a ty, jež by mohly být považovány za zprávy běžné, očísloval. Referent se do této práce s vervou pustil a vypracoval seznam běžných zpráv, do kterého zahrnul všechny informace i přepisy krátkých telegramů. Tímto způsobem se dopracoval k číslu, které vysoce převyšovalo počty mimořádných zpráv, které byly do Prahy posílány v přecházejících letech.⁷⁵

Po systémové reorganizaci se hlavní směry zájmu Československa v USA zásadně nezměnily. Mezi stále sledované oblasti patřila témata priorit americké zahraniční politiky a vztah Spojených států ke světovým mocnostem. Stranou pozornosti přirozeně nezůstávaly otázky týkající se propagandy Československa, problematika slovenských autonomistických snah či maďarské protičeskoslovenské propagandy.

Republikánská zahraniční politika vůči Evropě

V polovině roku 1920 Warren G. Harding, republikánský kandidát na funkci prezidenta, v rámci své volební kampaně na shromáždění v Bostonu mimo jiné uvedl: „Co teď Amerika potřebuje, to nejsou hrdinové, nýbrž léčba; to nejsou univerzální recepty, nýbrž normalita; Amerika nepotřebuje revoluci, nýbrž restauraci, nepotřebuje chirurgické zákroky, nýbrž veselou pohodu... Vláda by měla být partnerem světa obchodu, měla by se méně zabývat idealistickými projekty a spíše se soustředit na takové praktické otázky, jakými jsou

⁷⁵ Referent ministerstva zahraničí se dopracoval k počtu 54 běžných zpráv. In: AMZV, PZ 1932, zpráva z 19. 2. 1932.

zajištění zahraničních zdrojů ropy a rozšíření trhů.“⁷⁶ Výrok budoucího amerického prezidenta⁷⁷ charakterizoval proměnu, ke které na počátku dvacátých let s nástupem republikánů do Bílého domu došlo. V oblasti americké angažovanosti se nový přístup projevil vztahem ke státům středoevropského regionu.

Vyslanectví ve Washingtonu zasílalo do Prahy pravidelně zprávy o postojích americké administrativy k otázkám zahraniční politiky. Již v dubnu 1921 zaslal vyslanec Štěpánek do Prahy zprávu o zásadách republikánské politiky, které spočívaly především v uplatňování Monroeovy doktríny a v odklonu od evropských poměrů. K odmítnutí účasti Spojených států v Společnosti národů vyslanec poznamenal: „Neúčast ve Společnosti národů neznačí nezájem o Evropu, naopak Amerika má nejhlubší zájem o stabilizaci a rekonstrukci Evropy jako dlužníka a prvořadého odbytiště.“⁷⁸

Podobné zprávy přinášelo československé zastupitelství v USA i v dalších letech. Referovalo o projevech amerických oficiálních představitelů, zejména prezidenta a státního tajemníka. Pozornost zastupitelství se na ně zaměřila především v případech, kdy se vyjadřovali o situaci ve střední Evropě. Státní tajemník Charles Hughes např. při oslavě stoletého výročí Monroeovy doktríny prohlásil: „USA nejsou zaměstnány starostí o svůj vztah k jiným státům, mohou se věnovat zajištění vlastní svobody... Vůdčí zásady americké politiky vůči Evropě musí být mír, obchod, čestné přátelství se všemi národy, ale žádná aliance s nimi. Spojené státy si přejí vidět prospívající Francii, přejí si také vidět sjednocené a prospívající Německo.“⁷⁹

Zmíněné postoje, které američtí činitelé opakovaně formulovali v průběhu dvacátých let, ukazují na priority jejich politiky. Neratifikování versailleského uspořádání a nechuť podílet se na činnosti orgánů evropské kolektivní bezpečnosti, jako byla Společnost národů nebo Ženevský protokol, nebyla výrazem nezájmu USA o dění v Evropě,

⁷⁶ Peter SCHÄFER, *Prezidenti USA*, Praha 1995, s. 303.

⁷⁷ Republikán Warren Harding vyhrál volby v listopadu 1920 a s rozdílem sedmi milionů hlasů porazil demokratického kandidáta A. Coxe, in tamtéž.

⁷⁸ AMZV, PZ 1921, zpráva z 11. 4. 1921.

⁷⁹ AMZV, PZ 1923, XII. řádná politická zpráva z 6. 12. 1923.

ale projevem realizace vlastní politiky. V roce 1921 Spojené státy ukončily válečný stav uzavřením separátních mírových smluv s Německem, Rakouskem a Maďarskem.

Snahou Spojených států bylo rozvíjet hospodářské a obchodní styky a udržet stabilitu v neklidné Evropě, což podle jejich názoru spočívalo především ve vyvažování vlivu Francie pomocí obnovení německé ekonomiky.

Jednu ze základních cest vedoucích k posílení mírového uspořádání nejen v Evropě, ale i celosvětovém měřítku viděly Spojené státy v podpoře odzbrojovacích iniciativ. Washingtonská konference probíhající od listopadu 1921 do února 1922 řešila omezení námořního zbrojení mezi zeměmi, které měly své zájmy v Pacifiku a na Dálném Východě. Spojené státy v jejím výsledku viděly pozitivní krok a snažily se, aby se procesy vedoucí k omezování zbrojení rozvíjely také v Evropě. Američané se v této souvislosti s nedůvěrou dívali na spojenecké smlouvy, které uzavřela například Francie s Československem a dalšími zeměmi. Spojené státy se obávaly, že tyto dohody budou znamenat růst vojenských výdajů, čímž budou komplikovat vypořádání dluhů těchto zemí.⁸⁰ Do struktury evropského uspořádání však Spojené státy nehodlaly přímo zasahovat. Jedním z prostředků k ovlivňování situace v Evropě se stala jejich politika v oblasti dluhů. Problematice dluhů a otázkám s ní souvisejícím je věnována samostatná kapitola IV.

Československo se přirozeně nezabývalo pouze obecnými zásadami republikánské politiky, ale sledovalo také konkrétní americké chování ke světovým mocnostem. Zvláštní kapitolu v tomto případě představovala otázka uznání sovětského Ruska Spojenými státy. Československé zastupitelství sledovalo diskusi, která se o tomto tématu ve Spojených státech rozvinula. Stoupenci uznání sovětského Ruska, jako např. předseda zahraničního výboru Senátu senátor Borah, argumentovali ekonomickými důvody. Republikánská administrativa zaujala zdrženlivější postoj s tím, že je nutné, aby sovětské Rusko před

⁸⁰ Halina PARAFIANOWICZ, *Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych w latach 1918–1933*, Białystok 1996, s. 181.

tímto krokem splnilo některé podmínky. Američané požadovali navrácení majetku, který byl zkonfiskován americkým občanům za revoluce. S tím souviselo převzetí zodpovědnosti za ruské předválečné závazky vůči USA. Kromě aspektů ekonomických blokovaly uznání SSSR otázky ideologické, neboť SSSR verbálně deklaroval snahu zničit americký společenský systém.⁸¹ Do Prahy byla v tomto kontextu zasílána také stanoviska významných nevládních organizací jako např. Americké federace práce, která podporovala vládní argumentaci a ostře se postavila proti snahám uznat bolševický stát.⁸²

Otázka navázání diplomatických styků mezi USA a SSSR byla vyřešena až za vlády prezidenta F. D. Roosevelta v první polovině třicátých let. Tehdy představoval sovětský trh již nepřehlédnutelný fenomén a obě strany měly zájem na posilování obchodních kontaktů. Dne 16. 11. 1933 došlo k uznání sovětského Ruska ze strany USA. Sovětský zmocněnec při této příležitosti vstřícně reagoval na základní námitky, které se proti sovětskému Rusku po první světové válce objevovaly. SSSR se měl vzdát komunistické propagandy v USA, bylo přislíbeno znovu posoudit otázku předrevolučních dluhů a v neposlední řadě zaručit náboženskou svobodu Američanů žijících v Sovětském svazu.⁸³

Obraz Československa ve Spojených státech

Úkolem každého zastupitelství je vytvářet příznivý obraz o vlastní zemi. Nejinak tomu bylo v případě československého vyslanectví ve Washingtonu. Po vzniku ČSR měl nový stát tuto situaci poněkud usnadněnou. Během první světové války se v Americe rozvinula bohatá informační kampaň týkající se problému národů utiskovaných v Rakousko-Uhersku a propagující možnost vzniku nových samostatných států. Významnou součástí těchto snah byla také podpora většiny krajských komunit. V této době rovněž sklídila uznání činnost československých legionářů v Rusku.

⁸¹ AMZV, PZ 1923, mimořádná politická zpráva č. 1 z 20. 12. 1923.

⁸² AMZV, PZ 1923, mimořádná politická zpráva č. 2 z 26. 12. 1923.

⁸³ G. TINDALL, D. SHI, *Dějiny USA*, Praha 1994, s. 591.

Aktivity, které na propagačním poli provázely vznik Československa, dostaly na počátku dvacátých let svůj institucionální rámec. Slavic Press Bureau založené Karlem Perglerem, které mělo za úkol informovat o situaci v Československu, bylo přejmenováno na Československou tiskovou kancelář. Československé vyslanectví začalo zároveň budovat strukturu svých konzulátů tak, aby byly zastoupeny ve významných krajských centrech. V první polovině dvacátých let vznikly generální konzuláty v New Yorku a Chicagu a konzuláty v Omaze, Clevelandu a Pittsburghu. Krátce fungovaly také konzuláty v Saint Louis a San Francisku.

Nepřehlédnutelný význam pro vytváření pozitivního obrazu Československa měl kredit, který si získali hlavní představitelé zahraniční akce – T. G. Masaryk a Edvard Beneš. Prezident Masaryk, otevřeně propagující americké ideály, se těšil ve Spojených státech velké úctě nejen u stoupenců Wilsonovy politiky, ale i v republikánských kruzích. Vyslanec Chvalkovský v této souvislosti s jistou dávkou hrdosti informoval o svém rozhovoru se státním tajemníkem Hughesem. Ten na adresu československého prezidenta prohlásil: „T. G. Masaryk je pro USA státníkem, jehož úsudku si v evropských věcech americká strana cení nejvýše.“⁸⁴

Mínění o našem prezidentovi rezonovalo i ve zprávách, které o svém pobytu v Československu podávali různí američtí novináři. Americký dopisovatel listu New York Times John H. Finley líčil podrobně svoje dojmy z návštěvy Československa. Ve svém článku popisuje pokročilé poměry, se kterými se zde setkal v oblasti zemědělství, školství a dalších oborech. Ve vztahu k prezidentovi T. G. Masarykovi nešetří uznáním: „Čechoslovákie má výhodu před ostatními novými republikami, jakou měla Amerika ve svém mládí, tím že má svého prezidenta, velkého a vyzkoušeného učitele a vůdce, jenž se těší důvěře veškerého obyvatelstva.“⁸⁵ David Lawrence, reportér novin Washington Star, šel v obdivu k Československu ještě dál, když vzletnými slovy napsal: „Československo jest jako rosa na poušti.

⁸⁴ AMZV, PZ 1924, mimořádná politická zpráva č. 1 z 11. 4. 1924.

⁸⁵ SÚA, VA, inv. č. 816, kr. 1676, článek přetiskl list Večer z 27. 7. 1921.

Výkonnost, svoboda, vzdělanost, snaživost a mírumilovné aspirace dělají z obdivuhodné republiky zářný příklad toho, co může být docíleno tam, kde smysl pro mravnost jde ruku v ruce s hospodářskou prozíravostí.⁸⁶ Tehdy se také v amerických novinách začal objevovat termín charakterizující Čechoslováky jako „Yankees of Europe.“⁸⁷

Ve srovnání s žurnalistickým pohledem se v hodnocení amerických politických představitelů ozývaly střízlivější tóny. Člen zahraničního výboru Senátu senátor Medill McCormick, který v dubnu 1921 navštívil Prahu v rámci své cesty po Evropě, ocenil hospodářské výsledky ČSR. Zároveň se k úvahám o poskytnutí úvěrů vyjádřil skepticky s tím, že je nutné, aby Československo nejdříve odstranilo některé jevy bránící rozsáhlejší americké finanční pomoci. V této souvislosti například uvedl požadavek snížit vojenské výdaje, které byly dle jeho názoru neúměrně vysoké.⁸⁸

Významnou společenskou událostí a místem setkávání americké politické elity s členy našeho zastupitelství se staly pravidelné oslavy narozenin T. G. Masaryka, které pořádalo československé vyslanectví v USA. Za nejvýznamnější z nich, jak bylo již dříve zmíněno, lze pokládat oslavu prezidentových sedmdesátých narozenin, kterou uspořádal za svého pobytu v USA Jan Masaryk.

Dalším ve Spojených státech respektovaným politikem byl Edvard Beneš. Československé vyslanectví prezentovalo Beneše jako moderního evropského státníka, který svou prací ve Společnosti národů a dalších organizacích přispíval k politické stabilizaci Evropy. V průběhu dvacátých let se několikrát diskutovala otázka Benešovy návštěvy Spojených států. Poprvé byl Beneš pozván na přednáškové turné již v roce 1922, k návštěvě však nedošlo. Beneš byl příliš angažován v evropské diplomacii a cestu do USA odsouval. Další pozvání přišlo o dva roky později od Institutu politických studií ve Williamstownu.

⁸⁶ SÚA, VA, tamtéž, noviny Reforma ze 4. 10. 1921.

⁸⁷ Tento termín použil například I. F. Marcoson v listu Saturday Evening Post. Ve svém článku dále uvedl: „Nikdo si nedovede dělati takovou reklamu jako Čechoslováci, Československo nikdy nebude pokulhávati za ostatními národy.“ In: SÚA, VA, inv. č. 816, kr. 1676, článek přetiskl deník Venkov 4. 12. 1921.

⁸⁸ AMZV, PZ 1921, zprávu o reakci senátora McCormicka poslal do Prahy ředitel ČTK Milan Getting 21. 5. 1921.

Benešův pobyt ve Spojených státech byl plánován na půl roku. Beneš pozvání přijal a ministerstvo zahraničí spolu s československým vyslanectvím začalo plánovat jeho program. Vzhledem k aktivní roli Edvarda Beneše na mezinárodním fóru se předpokládalo, že cesta nebude věnována pouze Československu. Beneš měl hovořit také o situaci ve střední Evropě s důrazem na Společnost národů, neměly být opomenuty otázky související s postavením Německa, ale i Ruska. Praha se totiž stále snažila hrát roli experta na ruské záležitosti. Součástí cesty mělo být rovněž udělení čestného doktorátu na Columbia University.⁸⁹

Akce, která by měla pro Československo prestižní význam, se v roce 1924 nakonec neuskutečnila. Beneš nepřijal ani pozvání od U.S. Chamber of Commerce, kterého se mu dostalo o rok později. Oficiálně byly Benešovy neúčasti vysvětlovány ministrovou zaneprázdněností evropskými záležitostmi. V roce 1925 byl Beneš opravdu plně zaměstnán přípravami konference v Locarnu. Odmítnutí Beneše navštívit Spojené státy však ovlivnily i další okolnosti. Jak vyplývá z diplomatické korespondence mezi ministerstvem zahraničí a vyslanectvím ve Washingtonu, Beneš zamýšlel využít cestu k otevření diskuse podílu Spojených států na evropských strukturách kolektivní bezpečnosti a snažil se zapojit tuto velmoc do plánů evropského odzbrojování. Státní tajemník Charles Hughes a vyslanec Lewis Einstein však dali jasně najevo, že tyto plány jsou nereálné.⁹⁰ Rovněž snaha získat USA jako garanta locarnského uspořádání hranic se minula účinkem. Americké konzistentní stanovisko vyjádřil William Castle, šéf západoevropského oddělení státního departementu: „Jsem upřímně přesvědčen, že Společnost národů je nanejvýš důležitým a užitečným fórem pro diskusi o všemožných evropských otázkách a že taková diskuse má veliký vliv na mír... Americká vláda si přeje pomáhati ve všech mezinárodních humanitních podnicích, při nichž je možno použití k prospěchu světa našeho bohatství a naší moci. Avšak nechceme, abychom se skrze Společnost

⁸⁹ AMVZ, PZ 1924, zpráva č. 51.

⁹⁰ AMZV, PZ 1925, zpráva z května 1925.

národů nebo nějak jinak zapletli do politických věcí čistě evropského významu.“⁹¹

Československé propagační úsilí mělo mnoho podob. K popularizaci Československa přispívaly rovněž návštěvy amerických krajanů. Například cesty Tomáše Čapka,⁹² prezidenta Bank of Europe, a dalších obchodníků napomáhaly k rozvíjení ekonomických kontaktů.

Snaha zviditelnit Československo ve Spojených státech se projevovala i na různých mezinárodních akcích pořádaných v ČSR, jako byly mezinárodní obchodní veletrhy v Praze, konané pravidelně od roku 1920. V roce 1924 probíhal v Praze také mezinárodní kongres řízení, kde byly diskutovány otázky amerikanizace československého průmyslu. Zároveň zde českoslovenští představitelé vyzdvihovali americké metody práce a řízení jako například tzv. taylorismus, fordismus nebo gilbertismus.⁹³

Součástí československo-americké spolupráce byly plány na založení Amerického ústavu v Praze. Základním posláním instituce, o jejíž založení vyslanec Einstein usiloval, byl rozvoj všestranné kulturní spolupráce, programy stipendijních výměn a zřízení informační služby v obou zemích. Přestože vznik ústavu provázely z americké strany administrativní průtahy, stala se jeho činnost v meziválečném období výrazem neoficiálních vztahů mezi oběma státy.⁹⁴

Pozitivní obraz, který se o Československu podařilo v meziválečných letech vytvořit, byl podporován také produkcí anglicky psaných propagačních materiálů, které vydávalo ministerstvo zahraničí ve spolupráci s nakladatelstvím Orbis. Na jejich význam poukazovali někteří krajané. Americký Čech z Bostonu upozornil, že „...nelze šetřit na

⁹¹ William CASTLE, *Amerika a Evropa*, přednáška na konferenci Politického institutu ve Williamstownu in: *Zahraněční politika (dále ZP)*, 1925, díl II., s. 1076–77.

⁹² Tomáš Čapek byl velký popularizátor Československa. Například v roce 1926 vydal knihu *Naše Amerika*, kde se široce zabývá krajanským fenoménem v USA. Publikace obsahuje rovněž přílohu nejdůležitějších událostí, které se podle autora udály ve vzájemných vztazích od vzniku republiky do roku 1925.

⁹³ Podrobně se průběhem mezinárodního manažerského kongresu zabývá Helena POLREICHOVÁ v článku „Yankee of Central Europe“, *Prager WISOHIM*, vol 1, 1994, s. 52–53.

⁹⁴ Blíže k problematice Amerického ústavu in: H. PARAFIANOWICZ, *Vytváření obrazu Československé republiky v meziválečném období*, *Acta Universitatis Carolinae* 1/1997, s. 67–85.

článcích, brožurách, mapách, diagramech, vše je třeba mít v nejdokonalejší úpravě a anglicky psané... Směšné a zbytečné jsou prospekty lázní často ještě od Rakouska přejaté a německy psané.“⁹⁵

V propagačních akcích se občas vyskytly drobné přehmaty. V roce 1928 informoval generální konzulát v New Yorku ministerstvo zahraničí o nevhodných formulacích uvedených v letáku *Visit Czechoslovakia*, vydaného v Praze. V anglicky psané brožuře bylo totiž Československo charakterizováno jako „the cheapest country in Europe.“ Konzulát upozornil na škodlivost tohoto textu, neboť slovo „cheap“ zde mělo negativní význam. „Místo ‘cheap country’ má být ‘the least expensive country in Europe’.“⁹⁶ Zásilka letáku byla okamžitě stažena a závada musela být opravena.

Slovenská problematika a maďarská propaganda

Otázka, která mohla negativně ovlivnit pověst Československa v USA, se týkala požadavků slovenské krajanské komunity na autonomii Slovenska v rámci nového státu. Na tyto snahy upozornil československou vládu vojenský atašé plk. Vladimír Hurban již v listopadu 1919. V podrobném dopise referoval o nebezpečí šíření protičeskoslovenské propagandy přicházející nejen z maďarských kruhů, ale také od zastánců slovenské nezávislosti.⁹⁷ Základní problém vyplýval z Pittsburghské dohody, kterou T. G. Masaryk dojednal s představiteli amerických Slováků 30. 5. 1918. V dokumentu byla Slovákům přislíbena vlastní administrativa, sněm a soudy. V závěru textu se uvádí: „Podrobné ustanovenia o zriadení Československého štátu ponechávajú sa osvobodným Čechom a Slovákom a ich pravoplatným predstaviteľom.“⁹⁸

Spor se vedl o interpretaci dohody. Republika založená na ústavně zakotvené ideji jednotného československého národa nemohla slovenským požadavkům vyhovět. Prezident Masaryk ostatně ve svých vzpomínkách zdůraznil, že neuzavřel smlouvu, nýbrž dohodu s malou

⁹⁵ SÚA, VA, inv. č. 816, kr. 1676, Venkov z 14. 11. 1920.

⁹⁶ AMZV, III. sekce, propagace vlastní, kr. 754, informace z 12. 6. 1928.

⁹⁷ AMZV, PZ 1919, zpráva plk. Hurbana z 12. 11. 1919.

⁹⁸ Jan GALANDAUER, *Vznik Československé republiky*, Praha 1988, s. 299.

frakcí amerických Čechů a Slováků.⁹⁹ S tímto názorem ostře nesouhlasili představitelé autonomistů, kteří viděli v dohodě závazný příslib pro uspořádání poměrů v Československu.

V roce 1921 zastánci striktní interpretace Pittsburghské dohody založili Národní stranu, která usilovala o začlenění tohoto dokumentu do československé ústavy. V červnu 1922 proběhl ve Spojených státech XIV. kongres Slovenské ligy (organizace sdružující americké Slováky), který jednal o této otázce. Výsledkem jednání bylo přijetí kompromisního řešení. Slovenská liga sice neustoupila od požadavku slovenské samostatnosti, ale souhlasila s tím, že její uskutečňování bude probíhat postupně, v závislosti na československém politickém a hospodářském vývoji.¹⁰⁰

Českoslovenští vyslanci v USA se snažili udržovat styky se slovenskou krajanskou komunitou a podporovali Slováky, kteří neprosazovali slovenskou autonomii. Někteří jejich představitelé působili v diplomacii nového státu. Mezi ně patřili např. Albert Mamatey (konzul v Pittsburghu) nebo Milan Getting (rada československého vyslanectví, ředitel ČTK v USA). Snahy začlenit tyto představitelé do zahraniční služby však nevedly ke sblížení stanovisek se slovenskou komunitou. Slovenská liga tyto diplomaty jako „Čechoslovakisty“ vyloučila ze svých řad.¹⁰¹

Důležitou událostí související se slovenskou problematikou bylo jednání eucharistického kongresu v Chicagu v polovině dvacátých let. Vyslanectví se na tuto akci dívalo s nedůvěrou a podávalo o jejím průběhu do Prahy podrobné zprávy. Hlavní důvod obav spočíval v návštěvě stěžejního zastávce slovenských emancipačních snah Andreje Hlinky. Ten byl na akci pozván, přijel do USA a strávil zde celkem šest týdnů. Po skončení jeho pobytu si československé vyslanectví mohlo oddychnout a s ulehčením konstatovalo: „Velká většina Slováků se k němu chovala pasivně, pokud nebyla přímo proti němu. Pobyt nepřinesl žádná aktiva ani pro něj ani pro jeho stranu.“¹⁰²

⁹⁹ T. G. MASARYK, *Světová*, s. 262.

¹⁰⁰ S. RYSKOVÁ, *Předpoklady pro rozvoj československo-amerických vztahů po první světové válce*, Sborník k moderním dějinám 19. a 20. století, Praha 1993, s. 140.

¹⁰¹ Josef ŠPETKO, *Slovenská politická emigrácia*, Bratislava 1994, s. 76.

¹⁰² AMZV, PZ 1926, mimořádná politická zpráva č. 7 z 27. 11. 1926.

Další oblast, kterou vyslanectví muselo ostražitě sledovat, se týkala revizionistických aktivit zemí, které zpochybňovaly územní celistvost Československa a poměry vycházející z versailleského uspořádání. Kromě Rakouska a Německa patřilo mezi tyto státy především Maďarsko. Trianonské smlouvy, které Maďarsko postihly rozsáhlou ztrátou území, neznamenal pro tuto zemi uzavření otázky hranic v Evropě.

Cílem maďarské politiky zůstávala i nadále obnova bývalých Velkých Uher, v čemž spočívalo přímé ohrožení územní integrity Československa. Po roce 1921, kdy v Maďarsku proběhly neúspěšné pokusy o habsburský převrat, se vztahy obou zemí poněkud zklidnily. Československo v roce 1922 akceptovalo přijetí Maďarska do Společnosti národů. Podmínka, která musela být zabezpečena ze strany Maďarska, spočívala v potvrzení závazků vyplývajících z detronizace Habsburků.¹⁰³

Československé vyslanectví přinášelo zprávy o propagaci maďarských postojů, které se objevovaly v amerických médiích. Ambasáda se snažila čelit této propagandě publikováním příznivých článků o Československu a líčením revizionistických snah jako ohrožení míru a stability v Evropě, což byl argument, který mohl ovlivnit americké veřejné mínění. V centru zájmu bylo také sledování všech akcí, které by mohly být pokládány za výraz maďarské protičeskoslovenské činnosti.

Kupříkladu v roce 1928 vyslanec Fierlinger poslal do Prahy informaci o pobytu maďarské delegace v USA při příležitosti odhalení pomníku Lájose Kossutha v New Yorku. Ve zprávě se s uspokojením konstatuje, že „...návštěva nezbudila nikde většího ohlasu ani pozornosti ve městech.“¹⁰⁴

Ze všech činů československého vyslanectví proti maďarské propagandě se liší výrazně jeden případ z počátku dvacátých let. Událost je ojedinělá tím, že do věci byl nepřímo vtažen i americký prezident. Pozoruhodný byl také způsob argumentace, který československé vyslanectví v tomto případě zvolilo.

Vše začalo tím, že československé vyslanectví zachytilo v anglických novinách článek pojednávající o tom, že malíř Aurel Lázsló, který malo-

¹⁰³ Alena GAJANOVÁ, *ČSR a střeoevropská politika velmocí 1918–1938*, Praha 1968, s. 120.

¹⁰⁴ AMZV, PZ 1928 mimořádná politické zpráva č. 1 z 6. 4. 1928.

val generála Pershinga a prezidenta Hardinga, vydal knihu vzpomínek a osobních rozhovorů. Prezident Harding se v ní vyjádřil v tom smyslu, jako by Československo bylo pouze dočasný útvar. Tento zveřejněný Hardingův postoj aktivizoval celou československou legaci. Bylo okamžitě rozhodnuto zaslat prezidentu Hardingovi dopis a upozornit jej na to, „jak mohou být jeho výroky zneužívány maďarskými agenty.“¹⁰⁵ List byl americkému prezidentovi doručen prostřednictvím jeho tajemníka Maxe Kirschmana. Vyslanectví se rozhodlo podpořit legitimitu státu zcela neobvyklým způsobem. V dopise se mimo jiné uvádí: „Ony posudky (míněno o ČSR – pozn. D. B.), je-li to pravda, musí naplniti rozhořčením všechny členy svazu Jan Hus slovanských svobodných zednářů, kteří jsou všichni američtí občané a pomohli porážce Rakousko-Uherska za slibů T. G. Masaryka, že nebude kladeno zednářství žádných překážek. T. G. Masaryk dodržel slovo, již před dvěma lety byla zřízena v Praze první zednářská lóže Jana Komenského (Comenius).“ Dále se v dokumentu pokračuje s tím, že Harding takové výroky nemohl pronést, neboť kdyby se to potvrdilo „...byli bychom uschopnění podati o tom důvěrnou a pravdivou zprávu pražské lóži, která se většinou sestává z členů československé vlády.“¹⁰⁶

Prezident Harding na tento list, kde mu bylo v podstatě vyhrožováno zednářskými kontakty, zareagoval. Přes svého tajemníka vzkázal, že se nemíní zabývat tím, když se někdo odvažuje dávat na veřejnost části soukromého rozhovoru. Československé vyslanectví bylo s prezidentovou reakcí spokojeno. Přestože Harding nepopřel slova, která Lázsló Aurel publikoval, na československém zastupitelství zavládlo uspokojení z toho, že „Harding již nyní konečně věděl, že Maďaři mohou zneužít každé jeho prohlášení.“ Jak informoval ministerstvo zahraničí Milan Getting, „Tento úkol byl splněn.“¹⁰⁷

¹⁰⁵ AMZV, PZ 1921, zprávu o této akci podával do Prahy konzul Getting 26. 10. 1921.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Tamtéž.

Američtí vyslanci v Československu ve dvacátých letech

Na počátku roku 1919 Spojené státy neměly obsazeny své diplomatické posty ve většině zemí střední Evropy. Vláda USA potvrzením reprezentantů Československé národní rady v Paříži de facto uznala Československo jako samostatný stát ještě před jeho faktickým vznikem. Před navázáním standardních diplomatických vztahů mezi oběma zeměmi však bylo nutno absolvovat v USA některé prvky zákonné procedury, jak na parlamentní, tak na exekutivní úrovni. Kongres o této záležitosti jednal a v březnu 1919 schválil vznik zastupitelství USA v ČSR.

Zároveň se v americké administrativě začala vést debata o tom, kdo by měl místo vyslance v Praze zastávat. Ačkoliv by se mohlo zdát, že Richard Crane má, vzhledem k přízni prezidenta Masaryka, největší šance, nebyl jediným kandidátem. O místo pražského ambasadora se ucházel rovněž Hugh Gibson. Gibson byl spolupracovník tajemníka obchodu H. Hoovera, který podporoval jeho jmenování u prezidenta W. Wilsona.¹⁰⁸ Prezident Wilson se nakonec rozhodl pro Cranea. Státní tajemník Robert Lansing Cranea neprodleně informoval. Crane nabídku přijal a 23. 4. 1919 byl americkou vládou oficiálně jmenován.¹⁰⁹ Gibson, který s místem v Praze počítal, nakonec získal funkci amerického vyslance ve Varšavě.

Důvody, proč Woodrow Wilson upřednostnil Cranea, lze hledat především v podpoře, které se Richard Crane těšil v nejvyšších československých kruzích. Richardův otec Charles Crane byl dávný přítel T. G. Masaryka i prezidenta Wilsona. Charles Crane také přispěl významnou měrou ke vzniku samostatného státu. Jako bohatý průmyslník a filantrop všestranně podporoval československou zahraniční akci. Zaujetí pro tematiku slovanských národů, které Charles Crane měl (pomáhal při založení slavistické katedry na universitě v Chicagu),

¹⁰⁸ R. SCHWERZECK, *The Diplomatic Career of Hugh Gibson 1908–1938*, University of Iowa, s. 108–112 in: PARAFIANOWICZ, *Czechosłowacja*, s. 123.

¹⁰⁹ FRUS 1919, Vol. II., s. 85.

z něho dělalo přirozeného spojence československých emancipačních snah. Jeho politické styky pomohly otevřít Masarykovi cestu k americkým politickým špičkám. Jak již bylo zmíněno dříve (v kapitole I.), byl to právě Charles Crane, který v létě 1918 doporučil Masaryka prezidentu Wilsonovi a seznámil jej s celou řadou významných politiků demokratické strany.¹¹⁰ T. G. Masaryk znal Charlesova syna Richarda ze svého pobytu v USA, kde s Masarykem spolupracoval. Richard Crane se přátelil také s Janem Masarykem. V průběhu první poloviny dvacátých let se Craneovo pouto s prezidentovou rodinou ještě posílilo. Jan Masaryk se oženil s Richardovou sestrou Frances Craneovou a Richard Crane se tak stal Masarykovým příbuzným.

Vedle Craneových československých kontaktů se pro jeho jmenování ukázala jako nezanedbatelná také podpora a sympatie, které mu projevoval státní tajemník Robert Lansing. Crane, který pracoval za války jako Lansingův asistent, nezůstával v důvěře ke svému šéfovi pozadu. V době, kdy se rozhodovalo o obsazení místa v Praze, Crane Lansingovi napsal: „Má kvalifikace pro to, abych mohl zastávat tento post, se odvíjí od spolupráce s vámi a vaše důvěra v mé schopnosti mi pomůže, abych dospěl k rozhodnutí.“¹¹¹

Vyslanec Richard Crane – „persona gratissima“¹¹²

Na konci května 1919 přijel Richard Crane – „originální syn originálního otce“¹¹³ – do Prahy. Zde se mu dostalo vřelého přijetí. Po uvítání na Wilsonově nádraží ho Jan Masaryk, spolu s americkým vojenským zástupcem plk. Shermanem Milesem, vzal na Hradčany. Rovněž na další dny měl Crane připraven bohatý program, setkal se například s Masarykovým exilovým spolupracovníkem Robertem Seton-Watsonem.¹¹⁴

¹¹⁰ T. G. MASARYK, *Světová*, Praha 1928, s. 277–278.

¹¹¹ Tamtéž, s. 85.

¹¹² Toto nebylo jediné označení, které se Craneovi dostávalo. Jan Masaryk jej například nazval „outspoken Czechophile.“ In: B. LOCKHART, Jan Masaryk. *A Personal Memoir*, London 1951, s. 13.

¹¹³ B. LOCKHART, *Ústup ze slávy*, Praha 1937, s. 94.

¹¹⁴ Richard Crane Papers, f. Diary, Lauinger Library in: PARAFIANOWICZ, *Czechosłowacja*, s. 125.

Oficiálně předal Crane pověřovací listiny prezidentu Masarykovi 11. 6. 1919. V projevu, který předávací akt provázal, Crane poukázal na již existující příznivé vazby mezi oběma zeměmi a deklaroval jménem USA snahu přispět k co nejrychlejšímu obnovení hospodářské prosperity Evropy. Prezident Masaryk v odpovědi tlumočil svou vděčnost a poděkování prezidentu Wilsonovi. Ve svém příspěvku mimo jiné uvedl: „Češi znají nyní USA z těch nejlepších stránek z dobročinnosti, hojnosti a altruismu. Tato stránka byla duší Ameriky. Amerika má mnoho jiných vlastností, a tu bude Vaším velikým a krásným úkolem a také Vaší odpovědností, abyste nám tlumočil všechny ty vlastnosti, abyste našemu lidu na praktických problémech mezinárodního a politického života ukázal, co znamená americký duch a jaké jsou americké ideály. Já jsem hrd na to, že je znám a mohu vás jen ujistit, že náš lid bude rád v tomto smyslu amerikanizován.“¹¹⁵ Dva dny poté se na počest amerického vyslance uskutečnilo představení opery *Prodaná nevěsta*, v jejímž úvodu se hrály obě národní hymny.¹¹⁶

Význam spolupráce s USA na počátku dvacátých let umocňovaly úvahy o tom, že je možné se Spojenými státy udržovat nadstandardní vztahy. Tehdy se vývoj vedoucí k budoucímu republikánskému směru politiky vůči Evropě obecně nepředvídal.

V prvních letech působení vyslance Cranea v Praze se zdálo, že kromě tradičního československého spojení s Francií se nový stát bude orientovat na Británii a také na Spojené státy. Jako důsledek pozitivní role USA při vzniku samostatného státu byla myšlenka všestranné kulturní a ekonomické spolupráce s touto velmocí v československé politice velmi živá. Československo stálo o to, aby se USA staly garantem poválečného uspořádání, ratifikovaly versailleské úmluvy a zapojily se aktivně do evropských struktur. Prezident Masaryk si politický odklon USA od politických záležitostí nehodlal vůbec připustit. „Jestliže Američané Evropy neznají, pak z toho nenásleduje, že ji mají opustit, nýbrž logicky vyplývá, že Evropu mají

¹¹⁵ T. G. MASARYK, *Cesta demokracie*, svazek I., Praha 1933, s. 147.

¹¹⁶ P. ROHON, *Richard Teller Crane*, s. 100.

poznávat. Já sám věřím v americké demokratické ideály; a Amerika už dokázala, že nemá v Evropě teritoriálních aspirací, a právě tím může mít v Evropě blahodárny vliv. Isolace po účasti ve velké válce a na mírové konferenci, zdá se mně býti nemožnou.“¹¹⁷

Richard Crane byl místní politickou elitou přijímán skvěle. Českoslovenští představitelé viděli v Craneově působení nejlepší signál pro rozvíjení vzájemných vztahů. Nutno připomenout, že na počátku dvacátých let se důsledkem války zmenšil význam Vídně, z čehož chtěla těžit především Praha, která se toužila stát jedním z center moderní Evropy. Z československého úhlu pohledu měla činnost vyslance Richarda Cranea tomuto cíli napomoci.

V Praze již před příjezdem vyslance Cranea fungovalo diplomatické zastoupení ve formě konzulátu. Není bez zajímavosti, že konzulát Spojených států byl nejstarším úřadem tohoto typu v Praze. Po válce Severu proti Jihu se Spojené státy snažily upravit vztahy k vystěhovaleckým státům v Evropě, jako bylo Rakousko-Uhersko. První americký konzul v Praze Charles A. Boyce se ujal své funkce 14. 8. 1869, kdy dostal císařský souhlas.¹¹⁸ V roce 1919 zde působil kromě konzula Wallace Younga také jako prozatímní vojenský přidělenec plk. Sherman Miles.¹¹⁹

Význam, který Crane přikládal rozvoji vzájemných vztahů, se projevilo v budování struktury amerického vyslanectví v Praze v letech 1919–1921. Po svém nástupu zřídil funkci stálého vojenského zástupce, kterou po plk. Milesovi převzal od března 1920 plk. Warner McCabe.¹²⁰ Rovněž se naplno rozběhla práce obchodních zástupců apod. Crane v této souvislosti navázal kontakty se šéfem ARA pro Československo Lincolnem Hutchinsem. Bylo přínosné, že se do práce amerického vyslanectví zapojili lidé naklonění ČSR, někdy dokonce i českého půvo-

¹¹⁷ T. G. MASARYK, *Cesta*, svazek II, Praha 1934, s. 185.

¹¹⁸ Konzulární problematikou na našem území do vzniku Československa se zabývá studie P. Horské, J. Kořalky, J. Polišenského, *Zahraniční konzuláty v Čechách do roku 1918*, Sborník archivních prací 2/1987.

¹¹⁹ FRUS 1919, Vol. II, s. 87.

¹²⁰ B. Lockhart charakterizoval McCabea jako dobromyslného člověka se smyslem pro humor. „Býval dobrým boxerem, i v pokročilejším věku dával přednost ráně před argumentem.“ In: B. LOCKHART, *Ústup*, s. 94

du. Jejich znalost československých reálií a jazyka jim přirozeně usnadňovala práci. Mezi ně patřili např. kap. František Jehlička, obchodní atašé Vladimír A. Geringer a tajemník vyslanectví Lewis Jalovec. Na americkém konzulátu v Praze od 22. 10. 1919 pracoval mimo jiné Američan českého původu z Nebrasky, John L. Bouchal. Personál vyslanectví a konzulátu se postupně rozšiřoval, v roce 1922 vzrostl počet zaměstnanců amerického konzulátu ze 4 na 8 osob.¹²¹

Richard Crane jako každý vyslanec začal do Washingtonu posílat politické, ekonomické a finanční zprávy o situaci v Československu. V letech 1919-1921 americké vyslanectví sledovalo legislativní činnost a tvořící se právní rámec nového státu. Crane analyzoval nejdůležitější zákony, které procházely Národním shromážděním, jako byla Rašínova reforma z února 1919 nebo pozemková reforma z dubna téhož roku apod. Ve svých zprávách věnoval pozornost také prvním parlamentním volbám v červnu 1919.¹²²

Není bez zajímavosti, že se Crane okrajově zabýval i levicovými tendencemi, které se objevovaly v československé společnosti. Znamenal rozkol v sociální demokracii i vznik KSČ. Těmto jevům však nevěnoval zvláštní pozornost. Crane také informoval Spojené státy o národnostních problémech nového státu. Nezastíral napětí mezi Čechy a Němci, ale o slovenské problematice dostatečně neinformoval.¹²³

Nelze říci, že by vyslanec tamní poměry neznal. Za dobu svého působení Slovensko i Podkarpatskou Rus několikrát navštívil. Na první cestu se vydal vlakem 1. 10. 1919. Jeho cílem bylo ověřit znepokojivé zprávy, které mu tlumočil například americký konzul W. Young o převládajících snahách vytvořit autonomní stát spojený s Maďarskem. Crane se na Slovensku sice setkal s neutěšenými hos-

¹²¹ Register of State Department, 1922, s. 37 in: PARAFIANOWICZ, *Czechoslowacja*, s. 129.

¹²² Victor S. MAMATEY, *Czechoslovak Internal Politics in the Perception of American Envoys in Prague 1918-1938*, in: Grossbritannien, die USA und die böhmischen Länder 1848-1938, München 1994, s. 302.

¹²³ Mamatey uvádí, že na státní department přicházelo v té době mnohem více zpráv o Slovensku od zvláštního agenta W. A. Duboise působícího ve Vídni, který např. informoval o narůstajícím vlivu Andreje Hlinky in: tamtéž, s. 303.

podářskými poměry, ale celkově si z pobytu přivezl pozitivní dojem. Dostalo se mu vřelého přijetí, lidé většinou projevovali zájem o USA, znali a vážili si prezidenta Wilsona. Vyslanec se rovněž přesvědčil o tom, že Slováci chtějí zůstat ve společném státu s Čechy.¹²⁴

V průběhu Craneova působení v Československu se vyskytly i humorné momenty, o nichž s chutí informoval tisk. Lidové noviny zmínily výlet do Krušných hor, který Richard Crane podnikl spolu s jedním britským poslancem. Oba se během cesty nechali vyfotografovat spolu se skupinkou českých Němců v masopustních krojích. Událost měla kuriózní vývoj. Fotografie se dostala do agentury Central News Office, která ji zveřejnila v amerických novinách s titulkem: „Náš vyslanec v Československu Crane a anglický poslanec Brittain na výletě s malebnými domorodci.“¹²⁵

Zatímco v Praze bylo pohlíženo na Craneovu práci s uznáním, ve Spojených státech jeho činnost nepřinášela jednoznačně pozitivní ohlasy. Craneovi nadřízení mu vyčítali nedostatečnou míru objektivitu a poukazovali na to, že je ovlivněn prostředím, ve kterém se pohybuje. Výtky, že vyslanec Crane nedokáže poskytovat informace bez kritického nadhledu, začaly v hodnocení jeho práce převládat. Stoupající nespokojenost s činností amerického vyslance v Praze vyjadřoval jeho nadřízený, šéf západoevropského odboru státního departmentu W. Castle. V jednom z dopisů americkému vyslanci ve Varšavě Gibsonovi psal, že potřebuje znát skutečné informace o situaci v Československu a nikoli československou propagandu. Pokud by se mělo vycházet pouze z Craneových zpráv, hrozí nebezpečí, že ve státním departmentu převládne názor, že to je „báječná země a nejlepší ideál šlechtnosti, demokracie a pokroku na celém světě.“¹²⁶

Navzdory těmto nepřilíš lichotivým hodnocením, která zaznívala ze státního departmentu, nelze říci, že by Crane informoval Spojené státy o Československu pouze kladně. Kupříkladu, když se v českém tisku objevily kritické zmínky na adresu USA v souvislosti s neochotou

¹²⁴ Paul ROHON, *Richard Teller Crane*, s. 102–103.

¹²⁵ SÚA, VA, inv. č. 1349 kr. 2663, Lidové noviny z 11. 4. 1921.

¹²⁶ H. PARAFIANOWICZ, *Czechosłowacja*, s. 130.

ratifikovat Versailles nebo se zdrženlivostí při poskytování úvěrů, Crane neváhal a neprodleně poslal do Washingtonu zprávu o těchto „protia-merických“ postojích. Dokonce žádal státní department o pokyny, jak zprávy v tisku dementovat. Paradoxně se však jednalo o pravdivé informace, a Crane proto žádné příkazy z Washingtonu nedostal.¹²⁷

Republikánské vítězství v prezidentských volbách na podzim 1920 výrazně ovlivnilo dosavadní orientaci americké politiky. Změny, které přineslo fungování republikánské administrativy, se odrazily také v novém obsazování amerických zastupitelství v Evropě. V případě Československa pak nástup nové vlády ve Spojených státech znamenal ukončení diplomatické mise Richarda Cranea. Crane tedy podal demisi, kterou státní tajemník Charles Hughes přijal. Zároveň Cranea pověřil, aby zůstal v úřadě až do jmenování nového vyslance. Richard Crane tak působil v Praze až do října 1921. Na závěr jeho mise prezident Masaryk uspořádal pro vyslance slavnostní rozloučení, kde mu osobně poděkoval. Richard Crane s dojetím odpověděl. „Když mi byl nabídnut úřad amerického vyslance v Československu, přijal jsem nikoliv bez váhání, ale s pocitý radosti a hrdosti úřad vyslance v zemi, jejíž budoucnost jest tak skvělá... Moje nejkrásnější vzpomínky, pane prezidente, budou se týkati pevných a srdečných styků, které měl jsem s vámi.“¹²⁸

Působení Richarda Cranea ve funkci amerického vyslance v Československu lze hodnotit z různých hledisek. Z pohledu čistě profesního se Craneovi nepodařilo ve strukturách americké diplomacie příliš prosadit. Zprávy, kterými informoval státní department o situaci v Československu, začaly být považovány za tendenční a postupně ztrácely svou přesvědčivost. Na druhé straně z hlediska Československa znamenalo Craneovo působení pro mladý stát nesporný přínos. Richard Crane jako neúnavný popularizátor Československa ovlivňoval pozitivním způsobem jeho obraz ve Spojených státech. Crane byl nejen představitelem, ale do značné míry i symbolem politiky wilsonismu.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ O slavnostním rozloučení s americkým vyslancem referovaly Národní Listy ze 4. 12. 1921. In: SÚA, VA, inv. č. 1349, kr. 2663.

Ztělesňoval naděje, které byly na počátku dvacátých let vkládány do americké angažovanosti v evropských záležitostech a z nich vyplývající možnosti rozvíjet a posilovat vazby mezi ČSR a USA.

Ukončením mise Richarda Cranea se uzavřela jedna kapitola v československo-amerických vztazích. Toto období bylo pro ČSR výjimečné tím, že se již neopakoval případ, kdy by USA zastupoval v Praze člověk s tak silnými pouty k prezidentovi a vládnoucí elitě. Richard Crane po svém odchodu z diplomacie na zemi svého působiště nezaněvřel. V průběhu dvacátých let několikrát navštívil Československo jako host prezidenta Masaryka.

Novou americkou politiku spojenou s odvratem od evropských politických záležitostí začal v Praze reprezentovat Craneův nástupce – Lewis Einstein.

Vyslanec Lewis Einstein – éra standardní diplomacie

Lewis Einstein pocházel z bohatých newyorských podnikatelských kruhů spřízněných s republikánskou stranou. Byl to kosmopolitní a vzdělaný člověk. Mluvil plynule francouzsky, německy a italsky. Zajímal se o historii, architekturu a umění. Jako perličku lze uvést, že v době svého působení v Československu napsal knihu o pražských zahradách, která vyšla v roce 1925 v Londýně.¹²⁹ V rámci svého pobytu v Praze přijal rovněž pozvání Karlovy univerzity a pronesl přednášku na téma: „Jindřich VIII. a kulturní stav Anglie v jeho době“.¹³⁰

V diplomacii nebyl žádným nováčkem. Do služeb státního departmentu vstoupil v roce 1903. Na svou první diplomatickou cestu se vydal o tři roky později, kdy jako člen americké delegace reprezentoval USA na mezinárodní konferenci v Maroku. V dalších letech pak postupně působil na vyslanectvích v Paříži, Londýně, Konstantinopoli, Pekingu, Kostarice a Bulharsku. V roce 1921 byl prezidentem Warrenem Hardingem jmenován vyslancem v Československu. Působení v Československu bylo pro Einsteina vyvrcholením

¹²⁹ Kniha se jmenuje *Italian Gardens in Prague*, nakl. Eyre and Spottiswoode, 1925 in: A Bibliography of Lewis Einstein, in: Lewis EINSTEIN, *A Diplomat Looks Back*, New Haven 1968, s. 251.

¹³⁰ SÚA, VA, inv. č. 1349, kr. 2663, Tribuna z 24. 5. 1922.

jeho diplomatické kariéry. V roce 1930 ve věku 53 let opustil diplomatické služby a nadále se věnoval soukromému podnikání.¹³¹

Lewis Einstein přijel do Prahy v prosinci 1921 a ujal se svého úřadu. Dne 20. 12. předal své pověřovací listiny prezidentu Masarykovi. Při této příležitosti vyzdvihl jeho roli při vytvoření Československa. „Váš zápas za nezávislost zdál se nám býti opakováním našeho vlastního zrození jako národa. Jestliže jsme měli svého Jiřího Washingtona, bude to pro mne vždy hrdostí, že stojím dnes před mužem, jenž v srdcích svých krajanů bude právem žíti jako otec vlasti.“¹³²

Veřejnosti se poprvé představil v lednu 1922 na recepci pražského anglického klubu v Obecním domě. Národní listy psaly nejen o průběhu akce, ale neopomněly čtenářům přiblížit ani Einsteinovu fyziognomii. Ohodnotily ji jako typický vzhled republikánského politika, neboť podle novinářů bývají demokraté spíše hubení. „Velká, rozložitá postava, výrazná tvář s pronikavými ale přívětivě hledícíma očima. Klidná slova, klidná gesta.“¹³³ Americké noviny *The Jewish World* zase poukázaly na fakt, že vyslanec Einstein je prvním vyslancem židovského původu v křesťanské Evropě, což svědčí o toleranci prezidenta Masaryka a československého národa k Židům.¹³⁴

Brzy po svém příjezdu americký vyslanec navázal bližší kontakty s prezidentem Masarykem a ministrem zahraničí Edvardem Benešem. Einstein si Masaryka vážil a respektoval jej jako symbol demokratického Československa. Prezident na něho zapůsobil svou autoritou a jistou přirozenou vznešeností. Ve svých vzpomínkách napsal, že „Masarykova síla spočívala ve vyrovnané morální autoritě a úctě k právu.“¹³⁵ Osobu československého prezidenta však vyslanec neviděl pouze v růžových barvách. K prezidentově literární a akademické činnosti se vyjadřoval spíše kriticky. Masarykovy intelektuální úvahy často označoval za povrchní a didaktické. Rovněž některé reakce preziden-

¹³¹ L. EINSTEIN, *A Diplomat*, preface by Lawrence E. Gefland, s. xv-xxvii.

¹³² Einsteinův projev zaznamenaly noviny *Čas* z 21. 12. 1921. In: SÚA, VA, inv. č. 1349, kr. 2663.

¹³³ SÚA, VA, inv. č. 1349, kr. 2663, *Národní listy* z 11. 1. 1922.

¹³⁴ Článek z amerického listu přetiskl ve svém čísle *Pražský večerník* z 24. 11. 1921. In: SÚA, VA, inv. č. 1349, kr. 2663, *Národní listy* z 11. 1. 1922.

¹³⁵ L. EINSTEIN, *A Diplomat*, s. 196.

tova okolí vyvolávaly v Einsteinovi rozpaky. Již při své první návštěvě Lán byl překvapen mírou pompéznosti a přehnané úcty projevované Masarykovi. Tyto praktiky spíše než zvyklosti demokratického státu připomínaly rituály někdejšího císařského dvora ve Vídni.¹³⁶ Celkově však měl Lewis Einstein s T. G. Masarykem korektní a v podstatě přátelské vztahy. Prezident Masaryk dokonce několikrát sám navštívil budovu amerického vyslanectví, aby si s ním na jeho domácí půdě neformálně pohovořil. Vyslanec Americký vyslanec si tohoto prezidenta přístupů velmi cenil, neboť se vymykal běžným diplomatickým zvyklostem.¹³⁷

Kromě prezidenta Masaryka se Einstein z místních politiků stýkal nejvíce s Benešem. K ministroví zahraničí měl rovněž kladný vztah, oceňoval zejména jeho schopnost úsudku. Charakterizoval jej jako člověka, který „řád přesvědčoval každého svými logickými argumenty.“¹³⁸

Vyslanec ve svém působení narazil na problém, který ovlivňoval již činnost jeho předchůdce Richarda Cranea. Ze špiček československého státu totiž udržovali intenzivnější styky s vyslancem pouze prezident Masaryk a ministr zahraničí Beneš. Velkou překážkou ztěžující kontakty s ostatními představiteli státu se ukázala jazyková bariéra. Lidé jako Antonín Švehla, František Udržal, Václav Klofáč nebo Jiří Stříbrný se s cizími diplomaty často neseťkávali. Hlavním důvodem byla jejich nedostatečná jazyková vybavenost, která kontakt s diplomaty determinovala. Politikové pocházející často ze slabších sociálních poměrů byli handicapováni nedostatkem moderního západního vzdělání.¹³⁹ Typickým příkladem tohoto jevu bylo chování ministerského předsedy Antonína Švehly, který se s americkým vyslancem za dobu svého působení vůbec neseťkal. Jak poznamenal Einstein ve zprávě státnímu tajemníkovi, viděl československého premiéra pouze jednou a to ještě zdálky.¹⁴⁰

¹³⁶ Tamtéž, s. 197.

¹³⁷ Tamtéž, s. 198.

¹³⁸ Tamtéž, s. 200–201.

¹³⁹ V. MAMATEY, *Czechoslovak*, s. 306.

¹⁴⁰ National Archives, Einstein to the Secretary of State, 26. 5. 1926. In: MAMATEY, *Czechoslovak*, s. 305.

Situaci v komunikaci neusnadňovala Einsteinovi ani jeho rozsáhlá jazyková výbava. Českoslovenští politikové sice obvykle uměli německy, ale nebyli příliš ochotni tento jazyk používat. Jedinou sociální vrstvou ovládající jazyky v dostatečné míře představovala šlechta. Informace, které diplomaté z těchto kruhů dostávali, nebyly obvykle vůči Československu příznivé. Šlechta se totiž ve své většině s koncepcí nového státu neztotožňovala a její ideové zakotvení zůstávalo věrné zaniklé habsburské monarchii.¹⁴¹

Aktivity amerického vyslanectví v Československu – smluvní problematika

Jak již bylo uvedeno, Einstein sice nejvíce informací získával od Masaryka a Beneše, ale přesto se snažil posuzovat situaci v Československu s určitou mírou kritického nadhledu. Narozdíl od Craneových, Einsteinovy zprávy a komentáře o postavení Československa, záměrech jeho zahraniční politiky a situaci ve střední Evropě byly ve Washingtonu přijímány se zájmem. Šéf západoevropského odboru státního departmentu William Castle byl s Einsteinovou prací spokojen a s uznáním psal o tom, že našel šéfa mise, který byl znalcem svého působiště.¹⁴²

Činnost amerického vyslanectví v období Einsteinova působení ovlivňovaly priority americké zahraniční politiky. Jak již bylo zmíněno dříve, americká politika verbálně podporovala procesy vedoucí k stabilizaci evropského kontinentu, aktivně se jich ale odmítala účastnit. Republikánská administrativa měla zájem především na ekonomické a finanční spolupráci se zeměmi středoevropského prostoru. Největší pozornosti USA se těšily vztahy s klíčovými evropskými mocnostmi – s Německem, Francií a Británií. Americká snaha přispět svým nepřímým působením k vyvažování sil v evropském prostoru znamenala především soustředění americké zahraniční politiky na obnovu a posí-

¹⁴¹ Einstein charakterizoval bývalou rakouskou šlechtu jako skupinu lidí žijících ve vlastním světě, respektujících zvláštní pravidla bez vazby na politickou scénu demokratického státu. In: MAMATEY, *Czechoslovak*, s. 306.

¹⁴² Hoover Presidential Library, Castle Papers, Box. 8, f. Hungary, Castle Einsteinovi ze 4. 5. 1922. In: H. PARAFIANOWICZ, *Czechoslowacja*, s. 130.

lení hospodářské role Německa. Československo, vzhledem ke své rozloze a poměrně silnému stupni hospodářské stabilizace, stálo na okraji amerických zájmů.

Informace, které posílal Einstein z Prahy do Washingtonu, většinou nevyvolávaly ve státním departmentu potřebu zpětné reakce ve formě doporučení nebo instrukcí. Případy, kdy se tak stalo, se týkaly především oblasti sjednávání smluv. Jejich výčet je uveden v kapitole Přílohy, část Smlouvy uzavřené ve dvacátých letech mezi ČSR a USA.

Smluvní problematiku lze rozdělit do několika rovin. Za nejdůležitější můžeme považovat hospodářskou a finanční spolupráci. Není náhodou, že první smlouva, která byla mezi ČSR a USA ve dvacátých letech podepsána, se týkala finančních záležitostí. Dne 30. 6. 1924 vstoupila v platnost smlouva o výměně poštovních poukázek, upravující praktické otázky převodu peněz v poštovním styku.¹⁴³ Uzavřít obecnou dohodu upravující pravidla obchodní sféry však nebylo již tak hladkou záležitostí, jak o tom svědčí složitá jednání mezi oběma zeměmi v průběhu dvacátých let.

Samostatnou kategorii tvořila problematika válečných spojeneckých dluhů. Obecně lze říci, že otázka dluhů představovala pro Spojené státy v první polovině dvacátých let jeden se základních nástrojů, kterými mohla ovlivňovat dění v Evropě. V případě Československa otázky spojené s vypořádáním dlužných závazků představovaly jeden z hlavních předmětů aktivního zájmu amerického státního departmentu. Procesu uzavírání dohody o dluzích mezi ČSR a USA a tématu poskytování úvěrů je bližší pozornost věnována v kapitole IV. 2.

Kromě otázek smluvní politiky týkajících se spíše ekonomické sféry probíhaly v průběhu dvacátých let mezi oběma zeměmi rozhovory s cílem upravit vztahy, které s hospodářskými otázkami přímo nesouvisely. Do této skupiny patří jednání o naturalizační smlouvě, smlouvě o extradici, smlouvě smírčí a rozhodčí apod.

V případě smlouvy smírčí a rozhodčí mělo projednávání těchto dokumentů v podstatě rutinní charakter. Uzavřené dohody totiž do značné míry přesahovaly rovinu česko-amerických vztahů. V letech

¹⁴³ Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), IV. sekce, kr. 320.

1927 a 1928 vyvrcholily pacifistické aktivity francouzského premiéra Aristida Brianda a státního tajemníka Franka Kellogga. Spojené státy se obrátily na řadu států s nabídkou uzavřít dvoustranné smlouvy o smírném a pokojném řešení možných vzájemných konfliktů. Dne 27. 3. 1928 zaslal státní department návrhy smluv také do Prahy. Československé ministerstvo zahraničí se k americké iniciativě kladně vyjádřilo již v červnu téhož roku. Spojené státy v této době měly podepsány příslušné dohody například s Německem, s Itálií a Dánskem. Slavnostní podpis smlouvy s Československem, v níž oba státy obvyklou formulací odsoudily válku jako prostředek státní politiky, se konal dne 16. 8. 1928 ve Washingtonu.¹⁴⁴ O několik dní později 27. 8. došlo k podpisu Briand-Kelloggova paktu. Dokument podepsaly nejvýznamnější evropské mocnosti jako Francie, Británie, Německo a mnoho dalších států včetně Československa. Do roku 1935 se k této smlouvě připojilo 63 států.¹⁴⁵

Ne všechna jednání o smluvních otázkách se podařilo vyřešit během několika měsíců. Rozhovory týkající se naturalizační smlouvy trvaly šest let; od prvních sondáží v roce 1922 po jejich uzavření a podepsání v roce 1928. Jednání o této smlouvě však neprobíhala po celé toto období. V listopadu 1923, poté, co státní tajemník Charles Hughes seznámil v instrukci vyslance Einsteina s návrhy drobných amerických úprav souvisejících s textem smlouvy, byla tato problematika na několik let odložena.¹⁴⁶ Dne 20. 8. 1926 odeslal státní tajemník Frank Kellogg prostřednictvím chargé d'affaires Johna S. Gittingse na ministerstvo zahraničí návrh naturalizační smlouvy. Američané v něm především upozorňovali na nutnost vyjasnit praktické otázky související s naturalizací manželek, jejich dětí apod.¹⁴⁷ Jednání pak znovu pokračovala na konci roku 1927. V červenci 1928 pak došlo ke konečnému podpisu naturalizační smlouvy mezi oběma zeměmi. Ve čtyřech článcích byly stanoveny reciproční zásady naturalizace občanů ČSR

¹⁴⁴ FRUS 1928, Vol. II, s. 686–692.

¹⁴⁵ D. MORAVCOVÁ, P. BĚLINA, *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914–1941*, Praha 1998, s. 107.

¹⁴⁶ FRUS 1928, Vol. II, s. 659–661.

¹⁴⁷ FRUS 1928, Vol. II, s. 662–676.

a USA. Nad rámec schváleného textu smlouvy bylo rovněž dohodnuto, že americké imigrační úřady budou podávat na československé vyslanectví ve Washingtonu zprávy o průběhu naturalizace obyvatel s cílem předejít možným problémům. Platnost naturalizační smlouvy byla stanovena na deset let.¹⁴⁸

Z archivních materiálů tedy přímo nevyplývá, že by průtahy v jednání o této smlouvě byly způsobeny nutností překonat nějakou dramatickou překážku ze strany ČSR nebo USA. Situaci zřejmě ovlivnil fakt malého přílivu československých občanů do USA v první polovině dvacátých let, který nevyžadoval urychlené řešení této otázky a umožňoval, aby návrhy drobných změn bylo možno v klidu posoudit.¹⁴⁹

Obecně lze říci, že projednávání dohod mezi Československem a Spojenými státy neprovázely ve dvacátých letech zásadní rozpory, které by v případě oboustranného zájmu blokovaly konsenzuální řešení. Výjimku představují otázky související s dohodou o přátelství, obchodu a konzulárních právech, kterou se nakonec uzavřít nepodařilo.

Dne 19. 7. 1923 se americká vláda ve snaze upravit své vztahy se středoevropskými zeměmi na smluvním základě obrátila na vlády Československa a dalších středoevropských států (např. Rakouska) s nabídkou uzavřít smlouvu o přátelství, obchodu a konzulárních právech. Ministr Beneš obratem odpověděl, že „československá vláda velmi ráda takovou základní dohodu podepíše.“¹⁵⁰

Rozběhla se jednání, která měla vyústit v uzavření smlouvy. V otázkách obecného charakteru a konzulárních záležitostí byla situace relativně jednodušší. Ministerstvo zahraničí začalo svědomitě připravovat stanoviska a studovat americké návrhy. Analyzovalo rovněž bývalou rakousko-uherskou smlouvu s USA a německou dohodu tohoto druhu, uzavřenou mezi oběma zeměmi v roce 1923. Během rozhovorů se však objevily problémy v hospodářské části smlouvy, zejména v souvislosti s poskytnutím doložky nejvyšších výhod. Spor se

¹⁴⁸ FRUS 1928, Vol. II, s. 683–686.

¹⁴⁹ Podrobnosti o projednávání smlouvy o naturalizaci mezi ČSR a USA lze také nalézt in: AMZV, VI. sekce právní, kr. 322.

¹⁵⁰ FRUS 1923, Vol. I, s. 866, Beneš odpověděl již 21. 7. 1923.

vedl především o výši cel a množství exportu a importu jednotlivých komodit.¹⁵¹

Podle amerického celního sazebníku fungujícího od roku 1922 Spojené státy velmi silně ochraňovaly domácí průmysl. Zvláštní celní komise mohla rozhodnout o zákazu dovozu zboží nejen kvůli nevhovujícím zdravotním nebo bezpečnostním normám, ale tuto pravomoc měla i v případě tzv. nekalé konkurence. Zároveň platilo anti-dumpingové ustanovení, které dávalo celní komisi možnost zvýšit clo až o 50 % v případě, kdy se prokázalo, že rozdíl mezi výrobní cenou cizího zboží a cenou amerického výrobku je větší než celní tarif.¹⁵² Také Československo, byť se nechovalo tak protekcionisticky jako USA, nechtělo připustit, aby se režim nejvyšších výhod týkal velkého množství jednotlivých produktů, a chtělo si uchovat svůj povolovací režim.¹⁵³ Nakonec po konzultaci s vyslancem Einsteinem byla otázka omezení dovozních kvót odsunuta na později.

Konečná smlouva sice uzavřena nebyla, obě země však přijaly provizorní řešení. Výměnou nót z 29. 10. 1923 se ČSR a USA zavázaly, že od 5. 11. 1923 do 31. 12. 1924 budou obchodní spolupráci realizovat na základě aplikace zásady nejvyšších výhod. Znamenalo to, že Československo a Spojené státy spolu budou obchodovat za stejně příznivých podmínek jako s ostatními státy. Zároveň se Spojené státy zavázaly k tomu, že nebudou požadovat zvláštní výhody, které by mohly vyplývat ze smluv uzavřených mezi ČSR a Rakouskem nebo Maďarskem v důsledku hospodářských klauzulí mírových smluv. Československo recipročně souhlasilo s tím, bude postupovat stejně v případě dohod sjednaných mezi USA a Kubou nebo v pásmu Panamského průplavu.¹⁵⁴

Před uplynutím prosincové lhůty na konci roku 1924 bylo jednání mezi RŠČ a USA opět obnoveno. Jeho výsledkem bylo prodlouže-

¹⁵¹ AMZV, VI. sekce právní, kr. 320.

¹⁵² Z. FIERLINGER, *Obchodní a smluvní politika USA*, ZP 1927, s. 1046–1047.

¹⁵³ Není bez zajímavosti, že již při prvním projednávání obchodní smlouvy v roce 1923 se tento požadavek objevil v souvislosti s povolovacím systémem na dovoz aut z USA. Československá vláda anticipovala problém, který naplno vypukl v roce 1927, viz zpráva z jednání ministerské rady z 8. 11. 1923 In: AMZV, IV sekce, kr. 387.

¹⁵⁴ FRUS 1923, Vol. I., s. 873–874.

ní prozatímní dohody o režimu nejvyšších výhod bez časového omezení, tedy až do doby, než bude smlouva o přátelství, obchodu a konzulárních právech uzavřena.¹⁵⁵

Další rozhovory v tomto směru byly zaměřeny zejména na řešení obchodních překážek. Americké návrhy upravující např. práva Američanů v Československu a ochranu jejich majetku byly odloženy. V březnu 1927 USA prostřednictvím státního tajemníka Kellogga vyzyvaly československou vládu k zahájení dalšího kola jednání o obchodní smlouvě.¹⁵⁶ ČSR a USA se ale opět neshodly na přijatelné míře ochrany svých trhů, a proto k uzavření dohody o přátelství, obchodu a konzulárních právech nakonec nedošlo. Obchodní kontakty mezi Československem a Spojenými státy se tedy v průběhu meziválečného období uskutečňovaly na základě výměny nót z roku 1923 a jejich prolongace z roku 1924.

Vývoj jednání týkající se obchodní smlouvy mezi ČSR a USA nebyl v tehdejší Evropě ničím neobvyklým. Za běžnou praxi lze rovněž považovat dohodu o provizorním režimu nejvyšších výhod. Evropské země se stejně jako USA snažily ochraňovat svoje trhy různými nástroji, nejčastěji celní politikou a zaváděním kvót na dovoz zboží. Fakt, že mezi 180 obchodními smlouvami, které byly uzavřeny v letech 1920-1926, byla drtivá většina sjednána s platností menší než jeden rok, ilustroval silnou míru nedůvěry a nejistoty v poválečné mezinárodní hospodářské spolupráci.¹⁵⁷ Liberalizace mezinárodního obchodu a sblížení celních prostředí jednotlivých států představovaly téma, které se během dvacátých let nepodařilo zásadním způsobem naplnit.

Zvláštní kapitolu v činnosti amerického vyslanectví tvoří snaha USA dosáhnout zvýšení kontingentů na dovoz automobilů do Československa. Tyto aktivity, které lze chápat jako pokračování problematiky neukončené v jednáních o obchodní smlouvě, nebyly ve vztahu k Československu obvyklým jevem. Obzvláště v druhé polovi-

¹⁵⁵ FRUS 1924, Vol. I., s. 615–617.

¹⁵⁶ FRUS 1927, Vol. II., s. 539.

¹⁵⁷ S. BRANDEJS, *Poválečné mezinárodní snahy sblížovací na poli hospodářském*, ZP 1928, s. 46.

ně dvacátých let, kdy došlo ke konsolidaci v otázce válečných dluhů, se obchodní kontakty mezi Československem a Spojenými státy uskutečňovaly většinou bez přímé intervence amerických oficiálních míst.

Problém importu automobilů z USA změnil přístup státního departmentu. Svou roli zde sehrála skutečnost, že automobily tvořily nejvýznamnější položku amerického dovozu do ČSR. Auta amerického původu představovala 50 % automobilového importu.¹⁵⁸ Československo se podobně jako jiné země snažilo v určité míře chránit své trhy. V případě automobilů byl ministerstvem obchodu stanoven kontingent ve výši 800 kusů pro každého z hlavních dovozců aut včetně USA. Americké firmy se snažily přisun aut zvýšit. V Německu vybudovaly automobilovou základnu, odkud se snažily vozy distribuovat na evropské trhy, tedy i do Československa. V polovině dvacátých let Ford vybudoval automobilku v Kolíně nad Rýnem, Studebaker v Hamburгу, pobočka firmy General Motors vznikla v Bogiswalde u Berlína apod.¹⁵⁹

V roce 1927 se americké firmy rozhodly změnit nepříznivou situaci ohledně limitů na dovoz aut a zajistit si tak pro období 1928–29 lepší podmínky. V této věci stály proti sobě dva tábory. Na jedné straně se nacházeli představitelé československého automobilového průmyslu, kteří trvali na ochraně domácí ekonomiky před dravou konkurencí. Z opačných pozic jednali Američané, usilující o co největší průnik na československý automobilový trh.

○ tomto problému se v průběhu roku 1928 rozvinula mezi Prahou a Washingtonem obsáhlá korespondence. Vláda USA se prostřednictvím amerického zastupitelství snažila vyvíjet tlak na ČSR, vedoucí ke snížení nebo zrušení importních limitů. Einstein, který byl pevným zastáncem amerických firem, věnoval automobilové problematice velkou pozornost. Ve svých depeších si stěžoval na neústupnost československého automobilového průmyslu a navrhoval naznačit Československu možná odvetná opatření. V této souvislosti poukázal na rozhovor s francouzským obchodním zástupcem, který

¹⁵⁸ FRUS 1927, Vol. II., s. 692–696, Einstein Kelloggovi.

¹⁵⁹ V. BERNÁŠEK, *Bez slávy a bez iluzí*, Praha 1956, s. 153.

mu sdělil, „že v této zemi (míněno v ČSR – pozn. D. B.) není možné dosáhnout žádných tarifních úlev, pokud není nabídnuta dostatečná odměna nebo použita hrozba účinnou sankcí.“¹⁶⁰ Ne všichni z amerického vyslanectví však zastávali stejné názory jako Einstein. Chargé d'affaires John Gittings upozorňoval na nevhodnost příliš radikálního postupu. Gittings narážel na úvahy o možné výměně československého ministra obchodu. Varoval před těmito snahami s tím, že „...ministr, který je přátelsky nakloněný našim zájmům, by mohl být vystřídán někým mnohem méně vstřícným.“¹⁶¹

Vyslanec Einstein, který jednal s československým ministrem obchodu, dostal příslib dodatečné kvóty dovozu pro 500 automobilů. Je příznačné, že Einstein poděkoval za příznivý začátek, ale zároveň poznamenal, že „...tento návrh je velmi vzdálen uspokojení amerických požadavků.“¹⁶² Státní department v druhé polovině roku 1928 vypracoval strategii, kterou mělo americké vyslanectví v jednání s Československem uplatňovat. Vyslanec Einstein měl stále požadovat zvýšení dovozních kvót. V případě vstřícných československých návrhů pak instrukce zněla nedat najevo přijatelnost možných ústupků. Jako cíl bylo stanoveno zvýšení kontingentu až na 4000 aut. Soustředěný americký tlak nakonec slavil úspěch. Postoj Prahy v tomto smyslu také ovlivnily obavy ze zvýšení celních tarifů na sklo, boty a textil, kterým Washington hodlal reagovat na nedostatečnou československou vstřícnost.¹⁶³ Vyslanec Einstein tak mohl informovat státního tajemníka Kellogga o zvýšení limitů pro americký import z původních 800 na 1500 aut ročně.¹⁶⁴ Nic na tom nezměnil fakt, že v polovině roku 1929 Kongres přijal zvýšení tarifního zákona, kterým se upravovala cla na dovoz některých komodit do USA. Toto opatření, dotýkající se všech evropských zemí, postihlo rovněž Československo.¹⁶⁵

¹⁶⁰ FRUS 1928, Vol. II, s. 697, Einstein Kelloggovi z 11. 2. 1928.

¹⁶¹ FRUS 1928, tamtéž, s. 700.

¹⁶² FRUS 1928, tamtéž, s. 698.

¹⁶³ AMZV, TD 1928, informace legačního rady Aloise Štanglera z 6. 8. 1928.

¹⁶⁴ FRUS 1929, Vol. I., s. 717, zpráva z 2. 2. 1929.

¹⁶⁵ AMZV, TO 1929, zpráva vyslance Veverky z 29. 5. 1929.

Řešení otázky zvýšení kontingentů na dovoz automobilů ilustruje způsob jednání mezi oběma zeměmi. Jak se ukázalo, státní department i americké zastupitelství neváhaly razantně podpořit nároky amerických producentů. Činnost Lewise Einsteina lze v tomto smyslu považovat za příklad standardní diplomacie, která ve vztahu k Československu postrádala stopy jakékoli výlučnosti.

Válečné dluhy

Výsledky první světové války změnilы politickou a ekonomickou mapu světa. Válka nepřinesla jen zánik Rakousko-Uherské monarchie a vznik nových nástupnických států. Znamenala zároveň nové rozložení sil nejen mezi největšími evropskými mocnostmi, ale celkově mezi Evropou a USA. Poražené Německo se v důsledku války stalo nejzadluženější zemí s největšími pohledávkami a povinností platit astronomické částky reparací. Francie s Británií naopak začaly soupeřit o postavení nejvlivnější mocnosti v Evropě.

USA, které se držely stranou evropských záležitostí, po válce vstoupily jako silný subjekt na kontinentální politickou a ekonomickou scénu. Přestože si státy jako Francie a Británie, které vyšly z války vítězně, udržely v Evropě své postavení vedoucích vývozců kapitálu, staly se zároveň hlavními dlužnickými zeměmi USA.

S nástupem republikánské administrativy na počátku dvacátých let, která v politické oblasti začala provádět politiku odklonu od evropských záležitostí, pak otázka úspěšného vyřešení válečných dluhů nabyla na významu. Pro USA, které se přímo neúčastnily versailleského systému a odmítly vstoupit do kolektivních orgánů evropské bezpečnosti, jako byla Společnost národů, či ratifikovat Ženevský protokol, hrála otázka vypořádání dluhů s evropskými státy důležitou roli. Spojené státy v jejím úspěšném řešení začaly postupně vidět hlavní podmínku rozvíjení vztahů s Evropou v oblasti, na které měly největší zájem – v ekonomické a finanční sféře.

Dluhy mezi Evropou a USA

Zadlužení Evropy vůči USA lze rozdělit do několika položek. První a nejvýznamnější položky tvořily válečné půjčky USA. Mezi ně patří zejména úvěry poskytnuté spojencům, které na konci války na základě první a druhé půjčky svobody z 24. 4. a 24. 9. 1917 (tzv. Liberty Bonds) přijal americký Kongres. Dále k válečným úvěrům můžeme zařadit půjčky poskytnuté americkým ministerstvem války na materiál z amerických armádních přebytků. Kromě armádních zdrojů je třeba mezi válečné dluhy zařadit i úvěry na potraviny, které poskytla americká obilní korporace U.S. Grain Corporation zemím střední Evropy na základě zákona z roku 1920. Do této skupiny rovněž patří prostředky poskytnuté prostřednictvím American Relief Administration (ARA) pod vedením Herberta Hoovera na základě zákona přijatého Kongresem v únoru 1919. Celková suma válečných půjček dosahovala až 11 mld. dolarů.¹⁶⁶

Mimo těchto půjček však samozřejmě nelze opomenout prostředky soukromého amerického kapitálu poskytnutého cizím vládám, státům nebo městům, jejich výše je udávána v celkové částce okolo 5 mld. dolarů.

Kvantifikujeme-li všechny uvedené položky, pak celková částka evropského dluhu vůči USA se pohybuje mezi 15 mld. dolarů a 24 mld. dolarů. Konečnou výši této sumy je třeba vidět spíše na horní hranici tohoto rozpětí, protože k výše uvedeným položkám je nutno připočítat některé další náklady. Mezi ně patří např. platby Německa za pobyt americké okupační armády na Rýně v letech 1918 až 1921, které Spojené státy nárokovaly částkou 300 mil. dolarů.

V červnu 1921 vystoupil v Kongresu tajemník financí Andrew Mellon s žádostí o udělení plné moci pro záležitosti dluhů. Mellon podobně jako prezident Harding nechtěl přistoupit na ústupky vůči dlužníkům, a to s ohledem na americké daňové poplatníky. Jak prohlásil Mellon, půjčka Evropě nemůže být prominuta, protože „Spojené státy jsou daňově zatíženy a nesou břemeno ročních úroků válečných půjček.“¹⁶⁷

¹⁶⁶ AMZV, PZ 1921, zpráva ředitele ČTK Milana Gettinga z 20. 8. 1921.

¹⁶⁷ AMZV, PZ 1921, prohlášení Mellona ze situační zprávy Štěpánka, únor 1921.

Dalším krokem v otázce vypořádání válečných dluhů byl v roce 1922 vznik komise pro válečné zahraniční dluhy (World War Foreign Debt Commission). Prezident Harding jmenoval jejím předsedou tajemníka financí Mellona. V komisi dále zasedali státní tajemník Ch. Hughes, šéf departmentu obchodu H. Hoover a kongresmani F. Burton (Ohio) a R. Smoot (Utah). Všichni členové komise byli republikáni.¹⁶⁸

Na prvním jednání komise pro dluhy, které se konalo v dubnu téhož roku, byla stanovena pravidla pro jednání s dlužnickými zeměmi. Komise podle očekávání potvrdila linii americké zahraničně-politické orientace a dospěla k stanovisku neumožňovat dluhy. Současně byla přijata zásada, že je možno měnit a vytvářet nové podmínky splácení těchto závazků. Bylo stanoveno, že jednání v těchto záležitostech je třeba vést s každým dlužníkem zvlášť. Podobná jednání začala postupně v dalších letech vést některé země jako Británie, Francie, Itálie apod. Činnost komise pro dluhy zastřešoval tlak, který americká vláda začala vyvíjet na jednotlivé státy, aby docílila dohody o splacení pohledávek.

Komise zplnomocnila státní department, aby pozval představitele dlužných států do Washingtonu. V létě 1922 vyslala Francie, tedy země, která měla po Británii druhé největší dlužní závazky, do USA své zástupce s pověřením jednat o těchto záležitostech. Během pobytu v USA se francouzští vyjednavací snažili přesvědčit Američany o tom, že Francie je připravena uznat válečný dluh, avšak není schopna dostát neprodleně svým závazkům. Francouzští zástupci poukazovali na finanční situaci země, která neumožňuje splácení dluhů, a požadovali posunout splatnost o 25 let.¹⁶⁹

V srpnu 1922 pak rovněž Británie vydala nótu, nazvanou podle ministra zahraničí Jamese Balfoura. Balfourova nóta vyzývající USA k umoření dluhů a reparací vzbouřila veřejné mínění v USA a administrativě nezbylo nic jiného než ji odmítnout. Bylo to o to snazší, že Francie nepodpořila britské požadavky. Patovou situaci zhoršovala

¹⁶⁸ B. KLÍR, *Amerika a válečné dluhy Evropy*, ZP 1922, s. 570.

¹⁶⁹ J. KIWERSKA, *Między izolacjonizmem a zaangażowaniem*, Poznań 1995, s. 166.

skutečnost, že nebyla vyřešena otázka reparací. Od jara 1921 se americká komise pro dluhy neúspěšně snažila přesvědčit členy reparační komise, aby uznali zásadu závislosti velikosti reparací na platebních možnostech Německa. Americká vláda chtěla sice situaci co nejdříve vyřešit, ale zároveň se obávala toho, aby se příliš silný tlak na Francii neodrazil negativně na jednáních Washingtonské konference.¹⁷⁰

Německé reparace

Na přelomu let 1922 a 1923 nebyl problém německých reparací ani válečných dluhů vypořádán. Američané zastávali své dosavadní stanovisko, že je třeba svolat komisi expertů, která otázky reparací vyřeší. Vycházeli přitom z názoru, že je třeba respektovat platební možnosti Německa.

O tom, že reparace komplikovaly řešení válečných dluhů, se v srpnu 1923 na své cestě po Evropě přesvědčil americký tajemník financí Mellon. Po svém návratu do USA se vyjádřil v tom smyslu, že není vhodné, aby USA naléhaly na vyjednávání o placení válečných dluhů. S placením by bylo dobré podle Mellona počkat až do doby, kdy se situace na evropském kontinentu vyjasní. Mellon tím myslel především to, že pokud nebude stanoven reálný základ pro placení reparací, nelze určit skutečnou platební schopnost jednotlivých států.¹⁷¹

Otazníky kolem výše a smyslu německých reparací se neobjevily náhle. Obecně lze říci, že tyto otázky vyvolávaly spory již od skončení první světové války. Versailleská smlouva totiž hovoří o finanční odpovědnosti Německa za rozpoutání války bez stanovení konkrétní částky. Za tímto účelem byla ustavena reparační komise, která v roce 1921 rozhodla o výši válečných reparací pro Německo. Suma byla stanovena na astronomickou cifru 33 mld. dolarů (132 mld. marek). Nereálná částka, která naprosto neodpovídala možnostem Německa, přinesla spojencům nemalé ztráty. Povinnost platit reparace vedla v roce 1923 k finančnímu bankrotu, který poškodil i investice spojenců.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 167.

¹⁷¹ AMZV, PZ 1923, zpráva vyslance Chvalkovského o Mellonově cestě z 6. 9. 1923.

USA se snažily od počátku prosazovat, aby byly reparace stanoveny rozumným způsobem. Narozdíl od Francie, která se snažila Německo co nejvíce oslabit a maximálně eliminovat jeho vliv, USA chápaly obnovení Německa jako nutnou podmínku evropského hospodářského i politického systému. Ilustrativní je např. prohlášení státního tajemníka zahraničí Hughese, který v roce 1922 zdůraznil, že „...podmínkou zachování míru v Evropě je její stabilita – zvláště stabilita Výmarské republiky.“¹⁷² O tom, že Německo má být rovnoprávný partner, se vyjadřoval také vlivný předseda zahraničního výboru Senátu senátor William Borah a mnozí další američtí oficiální činitelé.

USA byly ochotny poskytnout úlevy ve splácení dluhů, ale vážaly tyto úvahy na vyjádření souhlasu se snížením reparací a omezením zbrojení. Ve vládních kruzích USA byly obavy, že jednostranné umoření části dluhů by ponechalo otázku reparací nevyřešenu. Dluhy umožňovaly USA ovlivňovat dění v Evropě bez nutnosti vzít na sebe politické závazky.

Spojené státy chtěly dosáhnout stability Německa zejména obnovením a posílením jeho ekonomické role. Kromě geopolitických zájmů měli Američané na mysli také ochranu svých rozsáhlých investic v Německu. Rostoucí problémy, s nimiž se v souvislosti s reparacemi muselo Německo potýkat a které Francie ani Británie nebyly ochotny řešit, ohrožovaly americké zájmy a americký kapitál.

Spojenci např. zaknivovali do přijetí Dawesova plánu 10 mld. marek na reparační povinnost Německa. Ve stejné době však přišli přibližně o 15 mld. marek v důsledku znehodnocení měny a bankrotů. Jen ztráty na amerických investicích činily v roce 1923 skoro 8 mld. zlatých marek, tedy asi 770 mil. dolarů.¹⁷³

V roce 1923 neutěšená situace vyústila žádostí Německa o revizi reparačních závazků. Expertní skupina, vytvořená pod předsednic-

¹⁷² H. PARAFIANOWICZ, *Czechoslowacja*, s. 178.

¹⁷³ Jaroslav PÁTEK, *Postavení ČSR na mezinárodním kapitálovém trhu 1918–1938*. Autorem poskytnutý český text vyšel pouze v němčině pod názvem *Die Stellung der Tschechoslowakei auf dem internationalen Kapitalmarkt in der Zwischenkriegszeit 1918–1938*, in: *Der Markt im Mitteleuropa*, Karls-Universität, Prag 1994, s. 169–176.

tvím amerického bankéře Charlese Dawese, dospěla k dočasnému vyřešení reparačních problémů.

Dawesův plán byl kompromisním řešením. Nestanovil sice celkovou částku pohledávek ani dobu jejich splácení, ale určil výši ročních splátek v závislosti na předpokládaném zlepšování německé hospodářské situace. Byl to výrazný krok k věcnému řešení celého problému bez předsudků a emocí, které doposud, zejména ze strany Francie, jednání o německých reparacích komplikovaly. Součástí plánu bylo i poskytnutí mezinárodní půjčky, která by napomohla Německu uhradit první splátku.

Úspěch americké iniciativy, přijaté Británií, Francií a dalšími evropskými zeměmi na londýnské konferenci v srpnu 1924, přispěl k úvahám o vypořádání spojeneckých dluhů vůči Spojeným státům.

Dohoda s Velkou Británií

Problematika německých válečných reparací však jednání o vypořádání dluhů zcela nezmrazila. V jednom případě došlo v této oblasti již na začátku roku 1923 k významnému posunu. V té době totiž začaly rozhovory mezi USA a Velkou Británií o smlouvě, která by stanovila způsob splácení britského válečného dluhu.

Nebyla to první jednání týkající se otázky dluhů. Anglie navrhla již v únoru 1920 Spojeným státům zrušení všech válečných dluhů v tom smyslu, že by Británie pak sama zrušila sumu půjček, kterou poskytla ostatním spojencům. Prezident Wilson v dopise britskému premiérovi Lloydovi Georgeovi anglický plán odmítl s tím, že by navrhované řešení nemělo oporu v americké legislativě a že by bylo negativně přijato americkou veřejností.¹⁷⁴

Jednání pokračovala v lednu 1923, kdy přijela do Washingtonu britská delegace. Londýn se snažil domluvit na vyrovnání svých závazků, protože potřeboval další americkou pomoc a úvěry. Jako obvykle se hlavní spor týkal celkové sumy.

Ve Spojených státech se rozběhla nelehká vyjednávání o britském zadlužení mezi americkými zástupci Herbertem Hooverem a Andre-

¹⁷⁴ B. KLÍR, *Amerika*, s. 568.

wem Mellonem na jedné straně a britským premiérem Stanleyem Baldwinem a šéfem Bank of England Montagu Normanem na straně druhé. USA se domáhaly ročních splátek ve výši 187 mil. dolarů. Angličané se snažili snížit celkový dluh na 161 mil. dolarů splácených prvních deset let a 184 mil. dolarů splatných v následujících 52 letech. Zdálo se, že pokud Británie nechce zhoršit vztahy se Spojenými státy, musí se s americkou komisí pro dluhy dohodnout. Na počátku roku 1923 se podařilo dospět k dohodě. Závěrečná smlouva, která byla podepsána 19. 1. 1923, určila splácení dluhů na dobu 62 let s úrokovou mírou 3 % a 3,5 %.¹⁷⁵

Uzavření dohody a splácení britských dluhů bylo přínosné nejen pro rozvoj americko-britské obchodní spolupráce. Důležitost této první smlouvy spočívala také v tom, že byl vytvořen určitý precedent, který se USA snažily aplikovat i v případě ostatních dlužnických zemí, včetně Československa.

* * *

V letech 1925 a 1926 uzavřely všechny dlužnické země, včetně Francie, dohodu se Spojenými státy o vypořádání válečných dluhů. Činnost americké komise pro dluhy byla ukončena v roce 1927. Konsolidace v této oblasti netrvala dlouho. Na počátku třicátých let nastal zásadní obrat. Řešení obtížné finanční situace, do které se svět dostal v důsledku hospodářské krize, si vyžádalo návrat k diskusím o válečných dluzích a reparacích. Logickým východiskem se zdálo být moratorium. Bylo pravděpodobné, že to jako největší věřitel a hlavní iniciátor vypořádání dluhů s evropskými zeměmi, budou Spojené státy, kdo by měl moratorium vyhlásit. Americká vláda skutečně v polovině roku 1931 začala o moratoriu vážně uvažovat. Vedla ji k tomu špatná hospodářská situace v Evropě, kde zejména Německo bylo postiženo kolapsem průmyslového i bankovního sektoru. Americké investice v Německu byly ohroženy. Ve druhém týdnu června 1931 se situace v Německu zhoršila. Říšská banka v té době přišla

¹⁷⁵ Tamtéž. s. 181.

o dalších 400 milionů marek. Státní tajemník Henry Stimson a jeho spolupracovníci apelovali na prezidenta Hoovera, aby okamžitě jednal. Přesvědčovali ho, že evropské země, tedy i Německo, dříve nebo později pozastaví samy své platby a postaví Ameriku před hotovou věc. Když záměr pozastavit všechny platby podpořil i do té doby kritický tajemník financí Andrew Mellon, bylo rozhodnuto.¹⁷⁶ Dne 20. června vyhlásil prezident Hoover jednostranné moratorium na veškeré mezistátní dluhy na dobu jednoho roku. Jeho snahou bylo dosáhnout, aby evropské země doplnily tento krok moratoriem na německé reparace. Jak Hoover oznámil, po uplynutí této lhůty budou USA znovu všechny pohledávky vyžadovat.

Hooverovo moratorium potvrzovalo, že Spojené státy uznaly bezprostřední vliv zhoršující se ekonomické situace v Evropě na stav amerického hospodářství. Neznamenalo to však, že by se Amerika rozhodla hrát hlavní roli v procesu hospodářské obnovy Evropy, ani že by se chtěla bezprostředně angažovat na evropském kontinentu. Hoover nadále mínil, že USA překonají krizi nezávisle na zbytku světa. Pokud jde o Evropu, pak hlavní tíha hospodářského a finančního zápasu musí spočívat na samotných Evropanech.¹⁷⁷

Na moratorium, které bylo příznivě přijato jak v USA, tak i v Německu, nejkritičtěji reagovala Francie. Obávala se, že Němci své pohledávky už nikdy nezaplatí. Francie se snažila situaci ještě zachránit. Veškeré dohody, které na poslední chvíli Francie s Německem uzavřela, aby zajistila placení reparací po skončení moratoria, měly však jen formální charakter a nebyly nikdy naplněny.

Po uplynutí moratoria se totiž ukázalo, že doba jednoho roku nemůže Německu na ekonomické ozdravení stačit. Na konferenci ve švýcarském Lausanne v roce 1932, kde se setkali zástupci evropských zemí, bylo proto rozhodnuto reparace ukončit. Německo se sice ještě zavázalo zaplatit částku 3 mld. marek, nikdy však tento závazek nesplnilo. Nový kancléř Adolf Hitler závěry z konference v Lausanne neakceptoval.¹⁷⁸

¹⁷⁶ H. HOOVER, *The State Papers*, Vol. I., s. 591–593 in: KIWERSKA, *Między*, s. 295.

¹⁷⁷ tamtéž, s. 296.

¹⁷⁸ D. MORAVCOVÁ, P. BĚLINA, *Kapitoly*, s. 120.

Spolu se zrušením reparací přestaly evropské státy jednostranně, bez dohody s USA, plnit smlouvy o vypořádání válečných dluhů. Francie a Belgie přestaly platit v prosinci 1932. Další státy se přidaly v příštím roce. Jedinou zemí, která závazky vůči USA dodržela, bylo Finsko.

Dluhy mezi Československem a Spojenými státy

Strukturu zadlužení Československa vůči USA je možno odvodit z celkového rozložení pohledávek Spojených států vůči Evropě. Základní položku i v případě Československa tvořily prostředky poskytnuté na základě Liberty Bonds. Tyto peníze, které v objemu státního dluhu vůči USA zaujímaly podstatnou část, byly vynaloženy především ke dvěma účelům. Přispěly k řešení situace, která se projevila jako přímý důsledek války, a byly použity na vypořádání problémů souvisejících s repatriací československých legií ze Sibiře.

Dalším důležitým účelem, na něž byly vynaloženy tyto půjčky, se stala již zmíněná American Relief Administration (ARA). ARA byl plán, který měl překonat bezprostřední situaci válkou poničených evropských zemí, kterým se nedostávaly základní komodity jako potraviny a léky. Do náročného projektu se pustil americký tajemník obchodu Herbert Hoover poté, co získal v listopadu 1918 souhlas prezidenta Wilsona s navrženým způsobem využití americké pomoci. Začal organizovat potravinové dodávky, které byly financovány jak ze soukromých fondů, tak z prostředků vládních, zejména z rezerv amerického ministerstva války. Po exekutivním schválení se Hooverově akci dostalo finanční podpory Kongresu, který přidělil prostředky ve výši 100 mil. dolarů.¹⁷⁹

Po skončení války a uzavření příměří se čelní představitelé naší zahraniční akce začali snažit o to, aby americká pomoc byla poskytnuta také Československu. Politické špičky nového státu zdůrazňovaly potřebnost pomoci. Beneš začal ihned po skončení války jednat s Hooverem o otázce potravinových dávek pro Československo. Také

¹⁷⁹ Hoover Presidential Library, Box 194, f. European Relief in: H. PARAFIANOWICZ, *Czechosłowacja*, s. 113.

prezident Masaryk se osobně snažil o zajištění země potravinami nejen z humanitárních důvodů, ale i z hledisek politických. Zdůrazňoval, že potravinová pomoc bude kladně přijímána, oslabí případné radikální tendence a přispěje k prohloubení vztahů mezi oběma zeměmi.¹⁸⁰

Dne 24. 2. 1919 podepsali v Paříži ministr zahraničí Beneš a tajemník obchodu Hoover dohodu o americké pomoci. V jejím úvodu pak bylo také zdůrazněno, že americká vláda poskytne Československu potravinovou pomoc, aby „... pomohla Československé národní republice udržet pořádek a zarazit šíření anarchie z jiných zemí.“¹⁸¹

V únoru 1919 přijel do Prahy také šéf potravinové mise v Československu Lincoln Hutchinson. Brzy byla uzavřena dohoda, podle níž byla ČSR, podobně jako Polsko a mnoho jiných zemí, zahrnuto do pomoci ARA. Hutchinson a 30 expertů v oboru potravin, léků a financí vytvořili s využitím vydatné pomoci Čechů síť potravinových středisek v ČSR.¹⁸²

V Československu byli do pomoci ARA zahrnuti invalidé, děti, osamocené matky a nemocní lidé. Dodávky ARA v rozsahu 396 010 tun, jejichž hodnota činila více než 115 mil. dolarů, byly financovány převážně úvěry ve výši 80,5 mil. dolarů. Od dubna 1919 do dubna 1920 bylo asi 600 tisíc dětí zařazeno do „akce dokrmování“, tento počet se později zmenšil a ustálil se na hodnotě 500 tisíc dětí, což reprezentovalo 1/5 dětské populace. V roce 1919 fungovalo v Československu jako součást programu ARA více než tisíc kuchyní, v roce 1920 jejich počet ještě vzrostl. Kromě potravinové pomoci se americká pomoc soustředila také na obuv a léky – zboží nezbytné a v Evropě nedostatkové.¹⁸³

Výraznou pomoc získaly rovněž skupiny s malými příjmy. Různou formu pomoci ARA využívalo kolem 20 tisíc takových rodin. Do programu ARA byla zahrnuta i studující mládež. Studentské jídelny v Praze obdržely kolem 80 tun z fondů ARA.¹⁸⁴ Vyslanectví ČSR ve

¹⁸⁰ H. PARAFIANOWICZ, *Czechoslowacja*, s. 113.

¹⁸¹ S. H. BANE, R. H. LUTZ, *Organization of American Relief in Europe 1918–1919*, Stanford University Press 1943, s. 293.

¹⁸² H. HOOVER, *The Memoirs* Vol. II, s. 380 in: PARAFIANOWICZ, *Czechoslowacja*, s. 113.

¹⁸³ H. HOOVER, *The Memoirs* Vol. II, s. 381 in: tamtéž, s. 114.

¹⁸⁴ AMZV, PZ 1921, zpráva č. 43.

Washingtonu a představitelé Československého červeného kříže také podporovali akce pomocí krajanů. Dodávky komodit byly vedeny přes Hamburk a Terst. Dopravu organizovala vláda. Československo využívalo v těchto přístavech své konzuláty a bankovní zastoupení, které usnadňovaly nezbytné transakce. Nevelké množství zboží bylo dopraveno přes přístavy v Brémách, Antverpách a Rotterdamu.

Další z prvků Hooverovy strategie při uplatňování americké pomoci spočíval ve snaze posílit solidaritu střeoevropských zemí. Hoover usiloval o to, aby se v rámci barterových smluv mezi evropskými státy odehrávala výměna chybějícího zboží a surovin, kterými jednotlivé země disponovaly. Československo např. se svých zásob dodávalo cukr nebo uhlí okolním zemím. ARA tyto akce zastřešovala a Hoover se pokoušel vystupovat jako prostředník mezi následnickými zeměmi habsburské monarchie.

Instituce jako ARA a další organizace jako YMCA a YWCA sehrály pozitivní roli při poválečné rekonstrukci Československa. Znamenaly také impuls pro rozvinutí kulturní a vědecké spolupráce mezi Československem a USA. Od roku 1921 se začaly uskutečňovat výměny profesorů a první stipendijní pobyty studentů. Na těchto akcích, které podporovaly vytváření příznivého dojmu o Československu v USA, se podílely naše nejvýznamnější univerzity – Karlova v Praze, Masarykova v Brně a Komenského v Bratislavě.¹⁸⁵

Americkou pomoc originálně zhodnotil Bruce Lockhart: „Vůbec všichni Američané byli velmi čilá cháska a se svými potravinovými missemi a jinými pomocnými organizacemi působili velmi dobře.“¹⁸⁶

Přes svůj úspěch nelze pominout fakt, že ARA vyvolávala rozporné ohlasy. Pomineme-li silnou tendenčnost některých pohledů,¹⁸⁷ není důvodu zastírat, že jedním z motivů poskytnutí americké pomoci

¹⁸⁵ H. PARAFIANOWICZ, *Vytváření obrazu Československé republiky v meziválečném období*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica, I/1997, s. 74.

¹⁸⁶ B. LOCKHART, *Ústup ze slávy*, Praha 1937, str. 94.

¹⁸⁷ Komunisticky laděnou kritiku ARA obsahuje kniha V. BERNÁŠKA *Bez slávy a bez iluzí* z roku 1952. Autor v ní s poukazem na ekonomické parametry hodnotí ARA jako imperialistický nástroj zneužívající situaci vyhladovělé Evropy a prostředek americké špionáže, s. 88–103.

byly i ekonomické faktory. Ani Hoover nepopíral, že formou ARA se Americe podařilo účelně zbavit svých přebytků a likvidovat nadprodukcí. „Je naléhavě nutné, abychom se zbavili svých potravinových přebytků, osvobodili se od nahromaděného zboží a uchránili tak výrobce před katastrofou a jejími chaotickými následky; zároveň pak je velkým štěstím pro ušetření lidských životů, že máme tento přebytek. Naše země se nutně musí vypořádat s oběma těmito naléhavými problémy.“¹⁸⁸

Hodnotit ARA pouze ekonomickými měřítky by však znamenalo zjednodušovat význam celé operace. Americká pomoc nejen přispěla k hospodářskému obnovení Evropy, ale zároveň se podílela na zmírnění všeobecného napětí a podnítila spolupráci zemí střední Evropy. Jako součást určité amerikanizace Evropy se stala nástrojem proti bolševickému nebezpečí. Toto poslání americké pomoci si Hoover dobře uvědomoval. Hoovera podpořil prezident Wilson, když v průběhu debaty o smyslu amerického projektu v Kongresu řekl: „Potravinová pomoc je klíčem k celé evropské situaci a míru. Bolševismus rychle postupuje na západ, zdolal Polsko a zachvacuje Německo. Nemůže být zastaven silou, ale může být zastaven potravinami.“¹⁸⁹ Wilsonovo prohlášení je možno chápat s trochou nadsázky, přesto lze trvat na názoru, že americká akce měla svůj podíl na poválečné stabilizaci Evropy.

V rámci ARA se podařilo nejen zabezpečit dovoz potravin a průmyslových surovin, ale v neposlední řadě byly vytvořeny finanční prostředky k získání těchto komodit přímo v USA. Jednou z nejvýznamnějších transakcí tohoto druhu, k níž ARA vytvořila prostor, byl úvěr na nákup bavlny v USA. Bohužel tato akce neměla očekávaný efekt.

Nedostatek surovin, který se v prvních poválečných letech silně projevoval na našem trhu, se týkal především bavlny, barevných kovů, tuků, minerálních olejů a dalšího zboží.

Rozpadem bývalé habsburské monarchie byly nepříznivě ovlivněny odbytové možnosti československého hospodářství. Bavlnářský

¹⁸⁸ S. L. BANE, R. H. LUTZ, *Organization*, s. 147.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 177.

sektor, který se před válkou orientoval především na rakousko-uherský vnitřní trh, musel po válce čelit nové střeoevropské konkurenci. Bavlnářský průmysl se v Československu potýkal s naprostým nedostatkem bavlny. Bylo proto rozhodnuto pořídit tuto surovinu, nejlépe v USA.

Podnět k jednání o půjčce na nákup bavlny vzešel v roce 1919 v průběhu turné prozatímního diplomatického zástupce Československa v USA Karla Perglera, který se zaměřil na centra amerického obchodu. Navštívil New York, Boston, ale i bavlnářské oblasti, kde zdůrazňoval možnost výhodných investic do českého textilního průmyslu. „Perglerův únorový projev v klubu Kiwanis v Atlantě byl podnětem k zahájení jednání o kreditu na nákup bavlny.“¹⁹⁰

Zároveň v průběhu pařížské mírové konference začala v tomto směru první podrobnější jednání. Ředitel Živnobanky, bankéř Jaroslav Preiss, se snažil domluvit na podmínkách možného úvěru s představitelem ARA Paulem Sheldonem. Již tehdy se podařilo předběžně dojednat úvěr v hodnotě 25 mil. dolarů.¹⁹¹

Američané si však kladli pro přidělení finančních prostředků několik podmínek, kterým Československo muselo vyhovět. Mezi takové podmínky patřila zásada ARA, že každý, kdo žádá o půjčku, musí vytvořit bankovní organizaci, která by za úvěr odpovídala. Československé banky proto vytvořily v roce 1919 syndikát, který měl hladké plnění úvěru na starosti. Rovněž vláda garantovala bavlnářský úvěr, což byl jeden z dalších požadavků Američanů. Na vládní pokyn rovněž vzniklo Nákupní a prodejní družstvo bavlny, které celý obchod koordinovalo.

Chargé d'affaires v USA Jan Masaryk navázal na Perglerovu činnost a prohloubil spolupráci s americkými obchodními kruhy. Jan Masaryk i československá vláda měli o získání úvěru veliký zájem. Motivovala je možnost navázat užší obchodní kontakty s USA a zabezpečit místní obyvatelstvo dostatkem textilu. Zároveň se objevila pří-

¹⁹⁰ E. A. MURPHY, *Od budování státu k jeho propagaci*, Dějiny a současnost 5/95, s. 19.

¹⁹¹ J. NOVOTNÝ, *Americké bavlnářské úvěry z roku 1919 a československý bavlnářský průmysl*, Sborník z dějin textilu 5/1984, s. 53.

ležitost, jak získat potřebné valuty, které v poválečném Československu zoufale chyběly. Tehdy dokonce neexistoval jediný závod či peněžní ústav, který by disponoval valutami pro nákup surovin na světovém trhu.¹⁹²

Jednání o bavlnářské půjčce byla komplikovaná a trvala několik měsíců. Američané byli vůči situaci v Evropě obezřetní. V červenci 1919 došlo k dohodě a americkými bankami Guaranty Trust Company, Chase National City Bank a Union Trust, které poskytly československému syndikátu bank první úvěr 6 mil. dolarů. Za tyto peníze pak mohl být realizován první nákup bavlny od amerických bavlnářských firem. Další prostředky pak následovaly koncem roku, kdy československé banky obdržely dalších 12 mil. dolarů.¹⁹³

Českoslovenští představitelé plánovali, že závazky z uzavřených kontraktů uhradí ze dvou zdrojů – z exportu bavlněných výrobků a z předpokládaných výnosů z. prodeje cukru. Tento záměr se však nezdařil. Českoslovenští nákupčí realizovali své obchody ještě v průběhu roku 1919 a nakoupili 120 tisíc balíků bavlny za cenu 60 liber za tunu. Záhy však její cena v celosvětovém měřítku poklesla. Po dodání do Evropy se cena americké bavlny pohybovala kolem 20 liber za tunu. Na evropském trhu se také objevila silná bavlnářská konkurence z Anglie a Francie, s níž Československo kvůli nevýhodně nakoupené bavlně nemohlo cenou svých výrobků soutěžit. Aby se zabránilo úplné ztrátě, byly nakonec nahromaděné zásoby rozprodány pod cenou na volném trhu. V první polovině roku 1921 vláda dokonce vydala zákaz dovozu surové bavlny z USA, který trval od ledna do dubna 1921.¹⁹⁴

V případě prodeje cukru došlo k dalšímu přehmatu. V očekávání výhodného prodeje pozastavilo ministerstvo financí prodej cukru ze sklizně z roku 1919. Komise pro cukr ustavená vládou počítala s tím, že jeho cena na nenasyceném střeoevropském trhu bude stoupat. Podle předpokladu ministra obchodu Rudolfa Hotowetze se počítalo

¹⁹² Tamtéž, s. 54.

¹⁹³ Tamtéž, s. 65.

¹⁹⁴ S. RAKOVÁ, *Politika Spojených států ve střední Evropě po první světové válce*, Praha 1983, s. 132.

s cenou až 400 dolarů za tunu. Místo růstu cen a možnosti většího zisku nastal v roce 1920 pravý opak. Při spekulaci s cukrem byly totiž opomenuty některé faktory. Ukázalo se, že poptávka po této komoditě není tak velká, jak se očekávalo. Jednou z příčin mohlo být i to, že lidé během válečných let museli jeho spotřebu výrazně omezit. Místo cukru se naučili používat různé náhražky. Další významnou okolností se stala nečekaná konkurence, kterou tvořil cukr z Jávy a Kuby, dovážený na rakouský trh. Došlo tedy opět k poklesu cen a komise pro cukr se nakonec musela spokojit s cenou v průměru 120 dolarů za tunu.¹⁹⁵

Neúspěch bavlnářského úvěru měl na obchodní vztahy mezi USA a ČSR nepříznivý dopad. Československo v důsledku nevydařených spekulací s prodejem cukru a s nákupem drahé bavlny nemělo dostatek deviz, kterými by mohlo americký úvěr splácet.

Neplnění splátkového kalendáře ze strany Československa velmi znepokojovalo naši ambasádu v USA. Vážnost situace si uvědomoval československý vyslanec Štěpánek, který poprvé intervenoval do Prahy v prosinci 1920: „Naše neplacení obnosu poměrně nepatrného (2 mil. dolarů) u bank, které jinak o republice smýšlí příznivě, jest neobyčejně trapné.“¹⁹⁶ Problémy se splácením však pokračovaly v průběhu celého roku 1921. Štěpánek proto opět upozornil Prahu, že pozdním splácením „může být kredit dosud dobrý katastrofálně poškozen a kompromitována budoucí půjčka.“¹⁹⁷ V průběhu srpna 1921 se situace s opožděnými platbami ještě zhoršila. Štěpánek telegramem z 28. 8. 1921 naléhavě upozorňoval československé představitele na možná rizika, která vyplývají z neplnění závazků za úvěr, garantovaný vládou. „Dosud neprovedeno splacení bavlnové splátky. Dlužných 600 000 dolarů je splatno k 30. 8. Banky jichž trpělivost vyčerpána hrozí novinou kampaní. Hleďte vymoci okamžité splacení první poloviny.“¹⁹⁸ Newyorské banky nakonec převzaly závazky vůči americkým bavlnář-

¹⁹⁵ Podrobněji se těmito obchody zabývá článek I. F. Marcosona, *Saturday Evening Post* ze 3. 12. 1921 in: E. VOSKA, *Ve víru poválečném*, Praha 1924, s. 35.

¹⁹⁶ AMZV, PZ 1920, zpráva ze 4. 12. 1920.

¹⁹⁷ AMZV, PZ 1921, zpráva z 21. 1. 1921.

¹⁹⁸ AMZV, PZ 1921, zpráva z 28. 8. 1921.

ským společnostem a souhlasily s prolongací platebních termínů. Důvěra USA v československé obchodní kruhy byla narušena i přesto, že se vyslanec Štěpánek snažil napravit situaci a že se postupně podařilo závazky uhradit.¹⁹⁹

Mimo jiné se to projevilo v neochotě amerických bank umístit československé státní obligace na americkém trhu.²⁰⁰

Po neúspěchu a problémech, které v USA vyvolala bavlnářská půjčka, se Československo pokoušelo dojednat další kontrakt na podporu československého průmyslu. Jednalo se o nákup 200 lokomotiv v ceně 40 mil. dolarů. Tento obchod, v němž podobně jako v případě bavlnářských úvěrů byl osobně angažován Jan Masaryk, se neuskutečnil. Američané totiž po nepříznivých zkušenostech požadovali kromě vládních garancí ještě hypotéční ručení státními objekty, což bylo pro československou exekutivu nepřijatelné.²⁰¹

Lze říci, že po problémech s bavlnářským úvěrem se zájem Československa soustředil především na konsolidaci a vyrovnání dluhů vůči USA a získání státní půjčky.

Struktura dluhů mezi ČSR a USA u československých bank

Válečné dluhy velkou měrou ovlivňovaly vzájemné vztahy mezi USA a státy evropského kontinentu. Z celkového objemu 20 mld. dolarů zadluženosti jednotlivých evropských zemí připadal největší podíl na Británii (4,1 mld. dolarů). Francie byla na druhém místě (3,4 mld. dolarů). Československo přirozeně nepatřilo mezi největší dlužníky, se svým objemem dluhů bylo na sedmém místě po Polsku.

Československý válečný úvěr se skládal z několika položek. Hlavní část dluhu ve výši 61,2 mil. dolarů byla použita na financování výzbroje a transportu sibiřských legií. Vedle této částky dosahoval úvěr týkající se ARA 6,4 mil. dolarů. Nákupy z fondů obilní korporace byly

¹⁹⁹ Bedřich Štěpánek pro list Wall Street Journal sebevědomě prohlásil: „Žádná jiná země neplatí tak dobře jako Československá republika.“ In: SÚA, VA, inv. č. 816, kr. 1676.

²⁰⁰ S. RAKOVÁ, *Důsledky republikánského izolacionismu pro politický a hospodářský vývoj ostatních střeoevropských zemí v průběhu 20. let*, Sborník z dějin imperialismu, 1/1985, s. 22

²⁰¹ AMZV, TO 1920, Jan Masaryk Benešovi z července 1920.

v hodnotě 2,98 mil. dolarů. Poslední součást dluhu představoval dlouhodobý úvěr na nákup amerických armádních přebytků ve výši 20,6 mil. dolarů, poskytnutý v letech 1919-1920. Celková suma tedy v roce 1920 činila 91,8 mil. dolarů. V roce 1923 se však kvůli nesplaceným úrokům zvýšila na 111 mil. dolarů.²⁰²

Význam této částky nebylo možno podceňovat. Pro Spojené státy totiž úspěšné vyřešení otázky dluhů znamenalo impuls pro rozvoj vzájemné obchodní výměny a předpoklad pro udílení půjček na rozvoj investic v zemích střední Evropy. V duchu republikánské politiky pak evropské závazky představovaly také možnost, jak mohly USA ovlivňovat politiku v Evropě, aniž by se přímo účastnily evropských politických a ekonomických struktur.

Spojené státy musely od počátku dvacátých let čelit kritice za svůj zásadový postoj v otázce vymáhání dluhů. V celé Evropě se často ozývaly hlasy volající po prominutí či alespoň umoření dluhů a to nejen z politických, ale i z ekonomických kruhů. K americkému přístupu v této oblasti měl například silné výhrady britský ekonom John M. Keynes, který v roce 1925 prohlásil: „Válečné dluhy nejsou obchodní, ale politickou záležitostí. Při uvážení všech okolností a při spravedlivém rozdělení toho, co bylo válkou získáno, USA by dobře dopadly. Co však USA pouze chtějí jsou peníze, jež jejich poplatníci půjčili vládě a jež vláda půjčila cizím vládám a nic víc.“²⁰³

V Československu se tyto úvahy objevovaly kromě jiného i v oficiálním periodiku *Zahraniční politika*, které vydávalo ministerstvo zahraničí. Jeho přispěvateli byli často lidé, kteří v diplomacii aktivně působili nebo měli úzké napojení na tuto oblast. *Zahraniční politiku* lze proto chápat jako zajímavý pramen, který reflektoval oficiální linii československých zahraničně-politických zájmů. Časopis problematiku válečných dluhů několikrát komentoval. V jednom z článků psal Aleš Brož o malé vůli USA spolupracovat na obnově Evropy. Příčinu viděl ve vítězství republikánů, kteří odmítli pokračovat v kurzu

²⁰² AMZV, IV. sekce, kr. 333, zpráva ze srpna 1923.

²⁰³ AMZV, PZ 1925, mimořádná politická zpráva č. 11, stanovisko Keynesese v otázce dluhů zaslal do Prahy vyslanec Chvalkovský 4. 5. 1925.

Wilsonovy politiky, což se mimo jiné projevilo neochotou poskytnout další úvěry a promlčet válečné dluhy. Brož se domníval, že dojde-li k prohloubení spolupráce USA s Evropou, bude to výsledkem vnitřního amerického přesvědčení a nikoli evropské agitace. „Evropa musí přesvědčit USA, že její poměry nejsou tak špatné, jak jsou líčeny některými pozorovateli.“²⁰⁴ Podobně se k tématu vyjádřil o rok později Otakar Kádner, který ve svém článku s určitou nadějí psal, že Evropa stále počítá s tím, že USA jí poskytnou nejen svůj idealismus, ale i tolik potřebné finance pro překonání poválečného chaosu.²⁰⁵

Zmíněný přístup byl však pro republikánskou administrativu nepřijatelný, což dala po svém nástupu záhy najevo. Prezident Harding již ve své inaugurační řeči v březnu 1921 uvedl, že Spojené státy budou požadovat splacení válečných dluhů poskytnutých USA za války. „Nemůžeme vstupovat do žádných politických úmluv ani brát na sebe ekonomické závazky, které by nás podřizovaly jiné autoritě než naší vlastní.“²⁰⁶

USA mohou sice ochotně pomáhat jiným, kteří se ocitnou v problémech, ale takové přesvědčení, jak podotkl Julius Klein z departmentu obchodu, ztěžuje kapitálovou expanzi na trhy zemí střední Evropy. „USA nemohou být považovány pouze za dobrodince a nelze zapomínat, že jsme také zainteresováni na provozování obchodu.“²⁰⁷ Konzistentnost amerického přístupu dokládá vyjádření W. R. Castlea, šéfa západoevropského odboru státního departmentu, který v roce 1925 opět připomněl, že škrtnutí válečných dluhů by bylo projevem nemorálnosti a sentimentální slabosti. „USA jsou čestným a velkomyslným věřitelem; čestným proto, že nemohou dluhy jiných států přenést na bedra daňových poplatníků, a velkomyslným proto, že nezamýšlejí využít cizí slabosti a nechtějí přeceňovat schopnost dlužníkovu.“²⁰⁸

²⁰⁴ Aleš BROŽ, *Amerika a Evropa*, ZP 1922, s. 1108.

²⁰⁵ O. KÁRDNER, *Amerika a její stanovisko ke světovým problémům*, ZP 1923, s. 515.

²⁰⁶ AMZV, PZ 1921, zpráva č. 79.

²⁰⁷ AMZV, PZ 1922, situační zpráva vyslance Štěpánka ze září 1922.

²⁰⁸ William CASTLE, *Amerika*, přednáška z konference Politického institutu ve Williamstownu v létě 1925, in: ZP 1925, s. 1074.

V těchto intencích se USA zabývaly otázkou vypořádání válečných dluhů. Zároveň odmítaly jakékoli návrhy na spojení válečných dluhů s německými reparacemi, jak se snažila prosazovat zejména Francie.

Proces vypořádání válečných dluhů

Prvním krokem k vypořádání válečných dluhů bylo stanovení přesné výše jednotlivých pohledávek a příprava podkladů k jednání s americkou stranou. Dne 26. 2. 1923 byla na základě usnesení ministerské rady zřízena na ministerstvu financí vyúčtovací komise, která měla vypracovat zprávu o přesné výši všech dlužných položek vůči USA. Finanční analýzu vypracoval pracovník ministerstva financí Stanislav Křenek.²⁰⁹

Na základě podrobné zprávy pak mohli být informováni američtí zástupci. Beneš již počátkem roku 1922 jmenoval legačního radu Aloise Štanglera zástupcem československé vlády pro vyjednávání o záležitostech válečných dluhů.²¹⁰

V květnu 1923 odjela do USA první finanční komise ve složení Stanislav Křenek, Eugen Lippenský a František Písecký, aby dojednala celkovou dlužní částku, předložila vyúčtování a v případě zájmu zahájila jednání s americkou komisí pro dluhy.²¹¹

Motivy československého zájmu uzavřít dohodu s USA spočívaly v tom, že se Československu nedařilo získat ve Spojených státech potřebné úvěry. V březnu 1923 se ministr Beneš dotazoval vyslance Štěpánka: „Sondujte, zdali by se nedalo získat novou půjčku, zejména, kdybychom učinili nějaké definitivní narovnání ohledně našich dluhů v USA jako Anglie.“²¹² Štěpánek Benešovi odpověděl v tom smyslu, že státní půjčku by se možná podařilo získat, ale zároveň zdůraznil, že k vypořádání válečných dluhů nemůže dojít dříve než před prosincovým zasedáním Kongresu.²¹³

²⁰⁹ AMZV, IV. sekce, kr. 333, vyúčtovací zpráva Stanislava Křenka z ministerstva financí, únor 1922.

²¹⁰ Štangler byl jmenován, aby vedl jednání v době nepřítomnosti vyslance Štěpánka, in: FRUS 1922, Vol. I, s. 403.

²¹¹ AMZV, PZ 1923, zpráva Beneše Štěpánkovi ze 30. 3. 1923.

²¹² AMZV, TD 1923, zpráva z 29. 3. 1923.

²¹³ AMZV, TO 1923, zpráva z 2. 4. 1923.

Štanglerovi, stejně jako později členům první československé komise pro dluhy, se ve Spojených státech nic dohodnout nepodařilo. Američané v roce 1923 neměli zájem překotně uzavírat jednání o dluzích se zeměmi jako bylo Československo. V lednu 1923 totiž došlo k podepsání první smlouvy o vypořádání válečných dluhů s Velkou Británií. Spojené státy viděly v této dohodě první krok k řešení problematiky se všemi dlužnickými státy. Před jednáním s dalšími státy ale zřejmě chtěly dát určitý prostor pro to, aby se účinky uzavřené smlouvy s Británií mohly projevit. V polovině roku 1923 si proto od československých zástupců vyžádaly pouze vyúčtovací doklady, které v klidu porovnávaly se svými údaji. V únoru 1924 pak informovaly o zjištěném rozdílu ve výši 404 tisíc dolarů na vrub Československa.²¹⁴

Jednání o válečných dluzích se naplno rozběhla až v roce 1925. V dubnu americká komise pro dluhy znovu připomněla svou strategii pro jednání se středoevropskými zeměmi. USA především opět potvrdily, že nehodlají spojovat otázku dluhů s placením německých válečných reparací. Dále americká strana odmítla snahy některých zemí jako Československa, Belgie a Itálie jednat o dluzích až poté, kdy bude vyřešena otázka dluhů s Francií. Spojené státy se tomuto postupu rozhodly zamezit a vyhlásily zásadu, podle níž nelze hledat v jednání s jednotlivými dlužnickými státy žádnou souvislost. Naopak trvaly na tom, že je třeba jednat s každým zvlášť. Mezi další body, které ve své zprávě zmínil československý vyslanec František Chvalkovský, patřily záležitosti týkající se strategie, kterou hodlají USA pro vedení rozhovorů uplatňovat. Patřilo k nim zejména pravidlo o tom, že při zahájení jednání dají USA hned najevo, že není možné mluvit o jakémkoliv částečném nebo úplném zrušení dluhů. V neposlední řadě bylo také stanoveno, že veškerá jednání se budou konat pouze na území USA resp. ve Washingtonu.²¹⁵

V červenci 1925 obdržel vyslanec Lewis Einstein Benešovu 15stránkovou nótu určenou americké vládě. Beneš v ní především verifikoval

²¹⁴ AMZV, PZ 1924 americké stanovisko zaslal do Prahy vyslanec Chvalkovský 17. 2. 1924.

²¹⁵ AMZV, IV sekce, kr. 333, zpráva z 20. 4. 1925.

částku 80 mil. dolarů jako oficiální výši dluhu s tím, že vyjádřil ochotu naší strany dále o částce jednat. Zároveň nevyločil možnost dohody i o zbývajícím dluhu požadovaném americkou stranou. V otázce vyslání komise pro dluhy se v nótě uvádí, že záleží zcela na vůli USA. Americkou stranu Beneš pouze informoval, že vláda ČSR o této věci dosud nerozhodla. Beneš dále vyjádřil naději, že USA přihlédnou v otázce dluhů k platebním možnostem a ochotě jednotlivých států vypořádat své závazky. V této souvislosti bylo přislíbeno zaplacení první splátky ve výši 2,5 mil. dolarů v roce 1926.²¹⁶

Kromě oficiálního sdělení americké administrativě zaslal Beneš legačnímu radovi Jaroslavu Lípovi do Washingtonu zprávu, ve které mimo jiné znovu připomněl motivy nabídky okamžitého splácení. Šlo o to potvrdit, že ČSR má v otázce dluhů vůči USA korektní přístup. Zároveň se Beneš nezbavil myšlenky uzavřít dohodu o dluzích až po ostatních zemích. Proto také v nótě navrhl, aby Československo začalo jednat se Spojenými státy až po Belgii a Francii. Důvod byl zřejmý. ČSR by pak mělo lepší možnost zahrnout případné ústupky – pokud by je USA těmto zemím učinily – do svých rozhovorů o urovnání otázky válečných dluhů a získat tak větší manévrovací prostor. Proto také jedna z instrukcí Lípovi zněla, že má zdůraznit, jaké úsilí ČSR vyvinulo pro ozdravení svých financí a pro zachování středoevropské stability.²¹⁷

Beneš evidentně počítal s tím, že se Francii podaří dosáhnout v jednání s USA významných úlev, které by pak mohly být vyjednány i pro Československo. Signály, které byly adresovány do Washingtonu o solventnosti a ochotě Československa uspořádat své závazky, byly kombinovány se snahou konkrétní rozhovory s Američany co nejvíce odložit.

Beneš se v odhadu výhodnosti smlouvy uzavřené mezi Francií a USA nemýlil. Francii se opravdu podařilo v tzv. dohodě Mellon-Berenger, podepsané oběma ministry financí 26. 4. 1926, dosáhnout příznivějších podmínek. Kupříkladu úroková míra činila jen 1,8 %, a pro prvních 5 let byla dokonce zrušena.²¹⁸

²¹⁶ FRUS 1925, Vol. 1, s. 129.

²¹⁷ AMZV, TD 1925, Benešovy instrukce z 22. 7. 1925.

²¹⁸ Blíže se jednání o dluzích mezi Francií a USA věnuje J. KIWERSKA, *Między*, s. 221–229.

Jak se dalo očekávat, Spojené státy na Benešovu taktiku nepřistoupily. Šéf departmentu financí Mellon v reakci na československé podněty pouze přivítal ochotu vyslat do USA komisi pro dluhy a zároveň zdůraznil nutnost verifikovat i ostatní části dluhu. Odmítl rovněž československý záměr začít jednat s USA až po skončení rozhovorů s jinými státy s odůvodněním, že mezi dluhem Francie, Belgie nebo Itálie a dluhem Československa není žádná spojitost.²¹⁹

Americká reakce nebyla překvapivá. V roce 1925 bylo hlavním cílem USA dosáhnout co nejdříve dohody o urovnání dluhů se všemi dlužnickými státy, a nebylo zde proto důvodu případným odkladem v jednáních některé státy zvýhodňovat před ostatními. Spojené státy ostatně nebyly ve svém úsilí o vypořádání válečných dluhů osamoceny. Tlak na Československo vyvíjela rovněž Velká Británie.²²⁰

Francouzsko-americká dohoda přišla v tomto směru pro ČSR příliš pozdě. Konečné ujednání o dluzích se odvíjelo od anglické varianty.

Po jasném odmítnutí československých snah nezbylo nic jiného než začít jednat. Jaroslav Lípa proto z pověření československé vlády oznámil dne 21. 9. 1925 státnímu departmentu složení druhé komise určené pro vyjednávání o dluzích. Jejím předsedou se stal Vilém Pospíšil. Dále v ní působili zástupci ministerstva obrany Jan Kučera, ministerstva financí Karel Brabenec, Eugen Lippenský a ministerstva zahraničí Zikmund Konečný.²²¹

Dne 26. 10. 1925 pak na palubě lodi Berengaria odcestovala do Washingtonu v pořadí již druhá komise pro dluhy, tentokrát pod vedením V. Pospíšila. Rozhovory v USA se neobešly bez některých ústupků. Nejspornější téma pro československou delegaci představovala sibiřská armáda a tzv. malé repatriace, což bylo označení pro dopravu československých invalidů na třech lodích Heffron, Nanking

²¹⁹ AMZV, TO 1925, Mellonovo vyjádření vyslanectví zaslalo v 26. 7. 1925.

²²⁰ Jedním z prvních úkolů Jana Masaryka, který se ujal v červenci 1925 funkce československého vyslance v Londýně, bylo vyřešit otázku válečného dluhu vůči Británii. Československo se sice snažilo uzavření dohody odkládat, ale po ostrém protestu Británie smlouvu o splácení svých závazků uzavřelo. In: A. GAJANOVÁ, *ČSR a středoevropská politika velmocí 1918–1938*, Praha 1968, s. 195.

²²¹ FRUS 1925, Vol. I, s. 132.

a Archer, kterou organizoval lodní úřad Shipping Board. Američané požadovali zahrnout náklady na repatriční přepravu, kterou ohodnotili na 1,7 mil. dolarů, do celkové dlužní částky.

Postoj Prahy k uhrazení částky za malou repatriaci byl však silně odmítavý. Ve stanovisku československé vlády pro vyslance Fierlingera se uvádí, že otázky spojené s činností sibiřské armády a jejím návratem by měly být vyjmuty z mezinárodních dluhů. „Tato armáda, která podstatně přispěla k naší samostatnosti totiž nehájila jen zájmy budoucího Československa, ale všech sil Spojenců. Na nákladech souvisejících s legiemi by se měla podílet Francie a další země. Československo již dostatečně vykoupilo svůj díl života svých legionářů.“²²²

Aby se podařilo dospět k přijatelnému řešení, Praha ustoupila v otázce vyjmutí této položky z celkové částky dluhů a USA snížily částku za repatriaci na 1,2 mil. dolarů. Dále se podařilo československým vyjednavacům dohodnout celkové snížení částky, která podle amerických nároků činila spolu s úroky v polovině roku 1925 celkem 122 mil. dolarů, na 115 mil. dolarů. Na začátku října pak již nic nebránilo tomu, aby mohlo být 9. 10. 1925 dosaženo konečné dohody.²²³

Smlouva o urovnání dluhů mezi ČSR a USA byla podepsána ve Washingtonu 13. 10. 1925. Splácení celkové dohodnuté dlužní sumy ve výši 115 mil. dolarů smlouva rozložila na 62 let, přičemž prvních 10 let měly úroky činit 3 %, zbylých 52 let pak 3,5 %. Po podpisu smlouvy byla delegace pozvána na oběd k americkému prezidentovi, večer tajemník obchodu Hoover uspořádal pro její členy slavnostní večeři.²²⁴

Ratifikace v americkém Kongresu proběhla v květnu 1926. Schvalování smlouvy neprovázela obsáhlá debata. Kritika na dosažené podmínky zaznívala jen ojediněle. Např. senátor Howell mínil, že Československu jako hospodářsky nejstabilnějšímu z nových států střední Evropy byly poskytnuty zbytečně úlevy. Při projednávání v Kongresu s dohodou souhlasilo 53 senátorů, jen 17 jich bylo proti.²²⁵

²²² AMZV, TD 1925, telegram pro Fierlingera z 18. 1. 1925.

²²³ AMZV, TO 1925, telegram Fierlinger z 8. 10. 1925.

²²⁴ AMZV, TD 1925, telegram z 12. 10. 1925.

²²⁵ Congressional Record – Senate 1926, Vol. 67, Part. 8, s. 8343–8345.

Uzavření jednání o vypořádání válečných dluhů lze hodnotit jako úspěšné nejen kvůli dosažené slevě. Pro Československo se otevřela cesta k úvěrům a k dalšímu rozvoji vzájemných obchodních vztahů. Získání úvěru od USA nebylo jednoduchou záležitostí. Americká strana totiž poskytování půjček začala blokovat až do vyřešení problému dluhů.

V první polovině roku 1925 se Československo pokoušelo jednat s americkými soukromými bankami s cílem získat půjčku na stabilizaci měny a devizové zabezpečení pro připravované založení Národní banky, která měla převzít operace realizované dříve Živnobankou. Zástupci banky Dillon Read a Co. pod vedením bankéře Clarence Dillona a plukovníka Jamese Logana jednali v létě 1925 při svém pobytu v Československu s Benešem o podmínkách úvěru ve výši 60 mil. dolarů. Američané byli ochotni poskytnout půjčku 30 mil. dolarů. Dillon však o dosud důvěrných rozhovorech informoval vyslance Einsteina. Einstein posléze bankéřům tlumočil stanovisko ministerstva zahraničí, které požadovalo zastavení operace. Einstein zástupcům Dillon Read a Co. sdělil, že americká vláda nemůže podporovat udělení úvěru, dokud nedojde k vypořádání válečných dluhů.²²⁶ Praha se poté pokoušela potřebné peníze půjčit přímo na newyorské burze. Podařilo se předběžně domluvit získání úvěru v hodnotě 20 mil. dolarů, ale i tato akce byla na zásah státního departmentu zastavena.²²⁷

Československá vláda se pokusila vyjednávat ještě se členy vedení National City Bank, kteří v polovině roku 1925 shodou okolností pobývali v ČSR. Rozhovory vedly k úspěchu. Zástupce konkurence Dillon neprodleně informoval státního tajemníka Franka Kellogga o porušení pravidel ze strany této americké banky. Tentokrát to však nebylo nic platné. National City Bank tušila výhodný obchod a poskytla ČSR v červenci 1925 první úvěr v hodnotě 12 mil. dolarů s tím, že další prostředky budou uvolněny až po uzavření dohody o vypořádání dluhů. Nutno podotknout, že National City Bank tuto transakci prezentovala jako půjčku soukromé instituci a tím formálně obešla

²²⁶ FRUS 1925, Vol. II, s. 39–40.

²²⁷ AMZV, PZ 1925, o nezdaru akce informoval legační rada Lípa ministra financí B. Bečku 7. 7. 1925, č. 70.

americký zákaz. Kellogg proto naléhavě požádal Einsteina, aby „diskrétně vypátral všechna fakta.“²²⁸

Einstein ve snaze zorientovat se v situaci a zjistit skutečný stav věci navštívil 8. 8. 1925 prezidenta Masaryka. Prezident existenci úvěru od National City Bank nepotvrdil. Rovněž Einsteinovi neřekl, že Československu poskytly úvěr určený na splácení krátkodobých půjček v červenci 1925 další newyorské banky pod vedením New York Trust Co. Einstein o tom informoval Kellogga až 4. 9. 1925.²²⁹

Podpis smlouvy o splácení válečných dluhů, který američtí investoři očekávali, změnil dosavadní spíše důvěrnou atmosféru jednání. Den po podpisu této smlouvy americké departmenty obchodu financí a zahraničí vyhlásily, že nemají žádné námitky k jednání o půjčkách Československu. Téhož dne National City Bank oficiálně obnovila rozhovory o úvěru Československu s úmyslem dovést je do konce.²³⁰ Konsolidační dohoda o válečných dlužích tak dala zelenou americkým bankéřům, kteří byli dříve často omezováni vládou ve svých finančních iniciativách. Podobně tomu bylo i s ostatními dlužníky USA. Jednání s konsorciem bank byla uzavřena v říjnu 1925, kdy byl Československu poskytnut úvěr ve výši 25 mil. dolarů. Kromě National City Bank se této operace zúčastnily ještě dvě další americké banky a jeden amsterodamský bankovní ústav. Úrok byl stanoven na 7,5 %.²³¹

Bankéři a finančníci mohli sice dělat obchody sami, bez požehnaní oficiálních míst, avšak větší půjčky cizím zemím vyžadovaly souhlas vlády USA. Obecně lze říci, že teprve po podpisu dohod urovnávajících otázku dluhů můžeme pozorovat větší úvěry evropským zemím.

Uzavření dohody o vypořádání dluhů, kterou českoslovenští zástupci učinili v USA, přijala většina významných domácích periodik příznivě. Výrazně odlišně reagovalo Rudé právo, které z komunistických pozic kritizovalo veškerou americkou pomoc Evropě: „Američtí

²²⁸ FRUS 1925, Vol. II, s. 41, Kellogg Einsteinovi 4. 8. 1925.

²²⁹ tamtéž, s. 43.

²³⁰ FRUS 1925, Vol. I, s. 45.

²³¹ SÚA, VA, inv. č. 816, kr. 1680, Národní listy 17. 10. 1925.

kapitalisté měli celý kšeft dobře promyšlený... Celá ta jejich obětavost vůči osvobozeným byla vypočítanou investicí na dobrý úrok.“²³²

Lidové noviny se na uzavřenou dohodu dívaly mnohem příznivěji. Mimo jiné uvedly: „Jednání o konsolidaci našeho dluhu bylo skončeno podle programu. Naši zástupci ustoupili americkým požadavkům. Náš dluh byl většinou obchodní, takže jsme nemohli očekávat nějakých výhod, zejména když jich nedosáhla ani Francie při svých dluzích válečných... Menší rozdíly byly pouze při stanovení výše americké pohledávky za dopravu našich legionářů a za materiál jim v Rusku dodaný. Tento rozdíl však byl v celkové částce nepatrný a naši zástupci v této otázce povolili zvláště, když i ostatní podmínky byly příznivé.“²³³

Národní listy ve svém článku s odvoláním na člena československé komise pro dluhy Viléma Pospíšila napsaly, že Československo splněním svých závazků potvrdilo svou důvěryhodnost.²³⁴ Některé noviny jako např. Československá republika uzavření dohody s USA jen zaznamenaly prostřednictvím krátké agenturní zprávy bez vlastního komentáře.²³⁵

* * *

Československý přístup k vyhlášení Hooverova moratoria a ochota státu plnit nadále závazky vyplývající ze smlouvy o válečných dluzích mezi ČSR a USA z roku 1925 byla zcela odvislá od postoje nejdůležitějších evropských mocností – Francie a Británie. Počkáme, jak se zachovají a pak, ukáže-li se, že je jejich jednání pro nás výhodné, budeme je kopírovat – tak by se dal charakterizovat leitmotiv přístupu československých politických špiček k vývoji na mezinárodní politické scéně v tomto období. Markantně se to odráží v komunikaci mezi ministerstvem zahraničí a naším zastupitelským úřadem ve Washingtonu.

V červnu 1931 po oznámení amerického moratoria Beneš v tele-

²³² SÚA, VA, tamtéž, Rudé právo, 10. 10. 1925.

²³³ SÚA, VA, tamtéž Lidové noviny, 11. 10. 1925.

²³⁴ SÚA, VA, tamtéž Národní listy 11. 10. 1925.

²³⁵ SÚA, VA, tamtéž Československá republika 11. 10. 1925.

gramu pro vyslance Ferdinanda Veverku přivítal možnost ušetřit prostředky, které by bylo nutné vynaložit na splácení dluhů. Zároveň pověřil Veverku, aby tlumočil „že československá vláda přistupuje k moratoriu a očekává od kroku USA počátek hospodářského ozdravení světa.“²³⁶ Zhruba o rok později, když bylo jasné, že Francie s Anglií neobnoví placení svých závazků, poslal v listopadu Kamil Krofta Benešovým jménem do USA depeši s instrukcí pro vyslance Veverku, jak sestavit nótu pro americkou vládu. „Podej nótu, text uprav podle francouzské a anglické verze. Nemožnost placení odůvodni: všeobecnou krizí, společnou krizí zemí střední Evropy, potíže státních financí zaviněnými krizí a úpadkem našeho zahraničního obchodu.“²³⁷

Na počátku prosince 1932 pak Veverka obdržel další podrobnosti o struktuře zmíněné nóty. Měl především zdůraznit, jaké kroky podnikla ČSR k udržení měny, a vysvětlit, že prosincovou pravidelnou splátku ČSR nemůže zaplatit bez těžkého otřesu svého hospodářství. Nóta měla také obsahovat kolonku informace o hospodářské a finanční situaci ČSR. Obzvláště působivě v této souvislosti vyznívá Kroftovo upozornění: „Nepřežeňte při tom ponurost obrazu, aby nebyla ohrožena naše úvěrová schopnost.“²³⁸

Československo po vzoru některých zemí již nezaplatilo prosincovou splátku a de facto tak přestalo splácet své závazky vůči USA v prosinci 1932. Jednostranným neplněním smlouvy ze strany Československa zůstal problém dluhů nedořešen. Jak se ukázalo, tato skutečnost měla nepříznivý dopad na další americko-československé vztahy, zejména v ekonomické oblasti. Naplno se o tom mohl přesvědčit během druhé světové války Ladislav Feierabend.

Feierabend jako ministr financí československé exilové vlády v Londýně navštívil USA v průběhu války několikrát. Poprvé spolu s prezidentem Benešem v roce 1943, o rok později pak přijel na samostatnou misi. Jedním z jeho hlavních cílů bylo připravit a dojednat podmínky

²³⁶ AMZV, TD 1931, telegram z 24. 6. 1931, č. 22.

²³⁷ AMZV, TD 1932, telegram z 19. 11. 1932, č. 27.

²³⁸ AMZV, TD 1932, Krofta Veverkovi ze 3. 12. 1932, č. 35.

pro poválečné čerpání rekonstrukčních úvěrů, které by pomohly ekonomicky oživit válkou poničené Československo. Jednání, která se vyvíjela zpočátku velmi slibně, začal Feierabend v Kanadě. Zde byl vlídně přijat a od kanadských ministrů získal příslib úvěru ve výši 15 milionů kanadských dolarů na nákup kanadského zboží. Po skončení rozhovorů v Kanadě se Feierabend přesunul do USA, kde začal jednat o poskytnutí úvěru s některými americkými bankami. Ve Spojených státech situace rovněž vypadala nadějně. Feierabendovi se podařilo domluvit s americkými bankami poskytnutí prostředků ve výši 20 milionů amerických dolarů.²³⁹ Jaké však bylo jeho překvapení, když ze státního departmentu, který musel úvěr schválit, přišla negativní odpověď. Československo se totiž se kvůli nevypořádání svých dluhů z první světové války dostalo mezi země, na které se vztahoval Johnsonův zákon z roku 1943. Tento zákon zakazoval poskytnout půjčky zemím, jež neměly s USA vypořádané závazky. Feierabend, který netušil, že Československo spadá do této kategorie, tento fakt nemohl změnit. „Marné bylo moje naléhání, že kromě Finska se stejně chovali ostatní dlužníci, zejména také Velká Británie a Francie, že Johnsonův zákon nemůže být uplatňován na jiné situace, než pro jaké byl zamýšlen. Nic neplatila moje důtklivá žádost, že je nutno udělat výjimku, když jde o spojence, který trpí a pomoc Ameriky nutně potřebuje. State Department prohlásil, že proti zákonné překážce se nedá nic dělat, a úvěry jsem nedostal.“²⁴⁰

Po druhé světové válce k vyrovnání československého dluhu vůči USA nedošlo. Po nuceném odmítnutí Marshallova plánu a poté, co se zcela stalo součástí komunistického impéria, Československo již nedostalo příležitost, aby se s problémem dluhů důstojně vypořádalo.

* * *

Zkoumáme-li československo-americké vztahy ve dvacátých letech, je třeba se zabývat činností diplomatických reprezentantů, neboť v komunikaci mezi oběma zeměmi hráli důležitou roli. V oblasti per-

²³⁹ L. K. FEIERABEND, *Politické vzpomínky III.*, Brno 1996, s. 157.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 158.

sonální lze z hlediska československých zástupců ve Washingtonu rozlišit dvě období – neklidné a stabilizované. Neklidnou etapu je možno ohraničit působením Karla Perglera, Jana Masaryka a vyslance Bedřicha Štěpánka. Karel Pergler byl jmenován Československou národní radou v Paříži jako diplomatický zástupce dokonce ještě před faktickým vznikem státu. Vzhledem k americkému občanství nemohl být Pergler Spojenými státy uznán jako diplomatický zástupce ČSR. Na počátku dvacátých let však Praha nebyla připravena funkci řádného vyslance v USA obsadit. Zkušený diplomat Bedřich Štěpánek, se kterým se na tuto funkci počítalo, byl tehdy zcela zaměstnán vytvářením struktur československého ministerstva zahraničí a nemohl do Ameriky odcestovat. Absenci skutečného diplomatického zástupce však bylo nutno řešit, a proto po několika měsících Karla Perglera vystřídal ve funkci chargé d'affaires mladý Jan Masaryk. Diplomatický pobyt prezidentova syna ve Spojených státech přinesl pro ČSR pozitiva zejména v oblasti propagační. Masaryk navázal na Perglerovo úsilí a pokračoval ve snahách o zviditelnění nového státu. Nejen jeho přednášky, ale také společenské aktivity, kterým se věnoval, přitahovaly pozornost.

Příchod prvního vyslance Štěpánka měl bohémské poměry na československém zastupitelství ve Washingtonu zkonsolidovat a dát jeho chodu standardní podobu. Tento záměr se však nepodařilo naplnit. Štěpánek vyvolával svým působením četné kontroverze. Ministerstvo zahraničí muselo reagovat na mnohé podněty přicházející od některých Štěpánkových podřízených, kteří poukazovali na silné nedostatky v jeho práci. Proto se rozběhlo vyšetřování, které vyústilo v Štěpánkovo odvolání. Aféra československého diplomata se sice neodrazila ve vzájemných československo-amerických vztazích, ale měla vliv na činnost vyslanectví. Prodloužila provizorní stav, který se projevoval především v oblasti technicko-administrativní. Směrnici ministerstva zahraničí ohledně pravidelného posílání řádných a mimořádných politických zpráv, která platila od poloviny roku 1921, v případě vyslanectví ve Washingtonu začal realizovat až Štěpánkův nástupce, kterým se stal v roce 1923 František Chvalkovský. Chvalkovský a po něm vyslanci Zdeněk Fierlinger a Ferdinand Veverka přinesli do práce českosloven-

ského vyslanectví ve Washingtonu potřebnou stabilitu a bez vážných otřesů zajišťovali plnění všech standardních funkcí.

Bez ohledu na konkrétní československé diplomatické reprezentanty v USA prioritní aktivity vyslanectví ve Washingtonu a četných konzulátů zůstávaly v průběhu dvacátých let neměnné. Jednalo se zejména o sledování trendů americké domácí a zahraniční politiky, vytváření příznivého obrazu o Československu, boj proti slovenským autonomistickým snahám a revizionistické, zejména maďarské propagandě.

Československé propagační snahy byly velmi ovlivněny procesem zrodu nové republiky. Ve Spojených státech totiž v roce 1918 vyvrcholilo úsilí hlavních představitelů zahraniční akce Tomáše G. Masaryka a Edvarda Beneše o rozbití Rakousko-Uherska a uznání Československého státu. Prosadit myšlenku zániku habsburské monarchie, která pro americkou politickou elitu v čele s prezidentem Wilsonem představovala stabilizační prvek evropského uspořádání, nebylo jednoduché. Otázkou zůstává, zdali by Masaryk a jeho přátelé dokázali s takovou rychlostí během několika měsíců přesvědčit prezidenta Wilsona a jeho administrativu o oprávněnosti svých požadavků, kdyby jim, v souvislosti s bolševickou revolucí a postavením československých legií, nebyla příznivě nakloněna geopolitická situace.

Po vzniku státu však byly počáteční problémy při komunikaci s americkými politickými činiteli rychle zapomenuty. Zájem Československa se soustředil na navázání co nejtěsnějších kontaktů s USA. Záměr byl jasný. Na konci roku 1919 a začátku roku 1920 se počítalo s tím, že Spojené státy budou silně ovlivňovat evropské dění. Přízeň největší světové mocnosti vůči malému státu by byla proto velikým přínosem. Českoslovenští představitelé v této souvislosti nepřestávali zdůrazňovat, že chovají přátelství a vděčnost k prezidentu Wilsonovi za jeho osobní vklad při utváření ČSR. Rovněž otevřeně deklarovaná touha po „amerikanizaci“ a přihlášení se k americkým vzorům napomáhala k propagaci Československa ve Spojených státech.

Velkou výhodou při zviditelňování nového státu byla možnost využít popularity, kterou získal T. G. Masaryk a Edvard Beneš za svého pobytu v USA. Československé zastupitelství ve Washingtonu

například každoročně pořádalo oslavy narozenin prezidenta Masaryka, které se staly příležitostí k setkávání československých reprezentantů s americkou politickou elitou. Československá tisková kancelář, kterou po Karlu Perglerovi převzal Milan Getting, se snažila o uveřejňování příznivých zpráv o situaci v ČSR v americkém tisku. Součástí této strategie byly rozhovory a články, které například Edvard Beneš publikoval ve významných amerických periodikách jako *Foreign Affairs* apod. V průběhu dvacátých let se několikrát uvažovalo o cestě ministra Beneše do USA, nakonec se však tyto plány neuskutečnily.

Cílená snaha prezentovat Československo jako zemi klidu, pořádku a demokracie si ve Spojených státech získávala nemalé sympatie. Někteří američtí novináři po své návštěvě Československa v první polovině dvacátých let psali s uznáním o energii a vůli budovat prosperující stát, kterou zde našli. V této souvislosti dokonce Čechoslováky označili za „Yankees of Europe“, což lze považovat za nesporný úspěch československé propagandy.

Vzájemné vztahy také příznivě ovlivňovala činnost amerických vyslanců. V případě vyslance Richarda Cranea neexistuje sice doklad o udělení oficiálního souhlasu z československé strany (agrémentu), je však zřejmé, že by se u Richarda Cranea jednalo stejně o pouhou formalitu. Československá vláda by si totiž na místo amerického vyslance stěží mohla přát někoho ještě oddanějšího a přátelštějšího než byl Richard Crane. První americký vyslanec byl synem Charlese Cranea, Masarykova přítele, který svou činností napomohl vzniku Československa. Rovněž Richard Crane s Masarykem v Americe osobně spolupracoval a udržoval úzké vazby na celou jeho rodinu, které v polovině dvacátých let přerostly dokonce ve styky příbuzenské.

Po nástupu republikánské administrativy se na konci roku 1921 ujal funkce vyslance v Praze Lewis Einstein. Einstein podobně jako Crane navázal pozitivní vztahy s představiteli československé elity – zejména s T. G. Masarykem a Edvardem Benešem. Narozdíl od vyslance Cranea si však Einstein dokázal zachovat určitý odstup od československých poměrů, což bylo ve státním departmentu pozitivně přijímáno. Einstein, který v Praze působil celkem osm let, byl příznivě nakloněn rozvoji vzájemné spolupráce v oblasti kulturní a společenské.

čenské. Podporoval myšlenku založení Amerického ústavu, instituce, která by pod patronátem amerického vyslanectví koordinovala zájmové aktivity.

Zásadní problém, který se odvíjel od celkového přístupu Spojených států vůči Evropě a ovlivňoval rovněž vztahy mezi ČSR a USA, spočíval v otázce vypořádání válečných dluhů. Tato tematika ukazuje, jak omezené byly možnosti, které Československo v jednání s USA mělo. Československá vláda, poté co si uvědomila, že snahy o zrušení amerických válečných pohledávek vůči Evropě jsou nereálné, se začala otázkami svých závazků intenzivně zabývat. Byla zde totiž šance, že rychlým a úspěšným uzavřením problému dluhů dojde k získání potřebných amerických úvěrů na rekonstrukci československé ekonomiky. Spojené státy však nebyly ochotny přistoupit na žádná přednostní vyjednávání. Teprve poté, kdy na počátku roku 1923 byla uzavřena dohoda o dluzích mezi Velkou Británií a USA, se rozhovory o těchto otázkách s dalšími evropskými zeměmi, včetně ČSR, rozběhly s novou intenzitou. Ministr Beneš se v této situaci pokusil manévrovat a snažil se proces vedoucí k uzavření smlouvy o vypořádání válečných dluhů oddálit. Předpokládal, že podmínky poskytnuté největšímu československému spojenci v Evropě, Francii, budou znamenat výhody rovněž pro ČSR. Američané ale Benešovy návrhy spočívající ve snaze začít řešit otázku dluhů až po jednání s Francií rozhodně odmítly. Navíc daly najevo, že by československé průtahy mohly vést k zablokování veškerých finančních půjček. Československo proto v roce 1925 uzavřelo s USA smlouvu o vypořádání dluhů podle anglického modelu. Dohoda s Francií, ke které došlo o rok později, sice skutečně obsahovala příznivější okolnosti splácení, Československo však vzhledem k nekompromisnímu americkému postoji nedostalo šanci francouzské podmínky využít.

Problematika válečných dluhů je rovněž dokladem toho, že americkou politiku vůči Evropě nelze charakterizovat jako striktně izolacionistickou. Po vítězství republikánské administrativy se USA od Evropy formálně izolovaly. Uzavřely separátní mírové smlouvy s poraženými státy, nepřipojily se k versailleskému uspořádání a v duchu Monroeovy doktríny se důsledně distancovaly od členství v evropských

orgánech kolektivní bezpečnosti apod. Tento přístup však nebyl výrazem lhostejnosti vůči evropskému vývoji. USA naopak dění v Evropě pozorně sledovaly a snažily se je ovlivňovat, byť nepřímými nástroji jako byla například politika v oblasti válečných dluhů. Hlavní zájem USA spočíval v rovině hospodářské a finanční expanze na evropský trh. Podmínkou umožňující rozvoj jakékoliv spolupráce, včetně obchodní výměny, bylo udržet v Evropě mír. Američané se proto orientovali na nejdůležitější evropské mocnosti, zejména na Francii a Německo. S odstupem od záležitostí starého kontinentu a z pozice světové velmoci se snažili vyvíjet tlak na Francii s cílem zmírnit její mocenské ambice a tlumit silný protiněmecký náboj. V případě Německa Spojené státy usilovaly o obnovení ekonomické prosperity, neboť v ní viděly nezbytný předpoklad zajišťující trvalost mírového uspořádání.

Vzhledem ke své rozloze stálo Československo na okraji americké pozornosti. Zároveň však jeho význam není možno zcela opomíjet. V prostoru mezi Německem, zmítaným poválečnými otřesy a sovětským Ruskem, z něhož hrozilo bolševické nebezpečí, ČSR představovala prostor politické plurality a fungující parlamentní demokracie.

Vztahy mezi Československem a Spojenými státy ve dvacátých letech lze charakterizovat jako korektní, ba dokonce přátelské. Československo si ve Spojených státech díky široké a efektivně fungující propagační činnosti dokázalo o sobě vytvořit příznivý obraz. Silný stupeň politické a hospodářské stabilizace však zároveň přispěl k tomu, že ze strany Spojených států nebylo třeba Československu poskytovat žádné úlevy. V případech, kdy se jednalo o sféru amerických zájmů, jako byly například válečné dluhy nebo dovoz amerických aut na československý trh, USA neváhaly důrazně hájit své požadavky a ze svého velmocenského postavení je prosazovat. Přes všechny pozitivní vazby, které mezi oběma zeměmi existovaly, proto převládal v jednáních mezi ČSR a USA standardní, pragmatický přístup.

Přílohy

Přehled mimořádných politických zpráv zastupitelského úřadu Washington v letech 1923–1928

1923 – vyslanec František Chvalkovský

číslo	datum	téma
1	20.12.	Problematika uznání sovětského Ruska Spojenými státy. Informace o obsahu nóty státního tajemníka Ch. Hughese sovětskému komisaři pro zahraniční otázky G. V. Čičerinovi.
2	26.12.	Stanovisko prezidenta Americké federace práce Samuela Gomperse k otázce uznání sovětského Ruska vládou USA.

1924 – vyslanec František Chvalkovský

číslo	datum	téma
1	11. 4.	Rozmluva vyslance F. Chvalkovského s ministrem zahraničí Ch. Hughesem u příležitosti chystané cesty ministra E. Beneše do USA.
2	14. 4.	Imigrační politika USA vůči Japonsku. Protest prezidenta C. Coolidge proti zamýšlenému vyšetřování A. Mellona. Komise pro dluhy a jednání s SHS.
3	2. 5.	Irský svobodný stát a USA.
4	14. 6.	Sjezd republikánské strany v Clevelandu.
5	14. 6.	Informace o kandidátech nominovaných republikánskou stranou – prezident C. Coolidge, viceprezident Ch. Dawes.
6	20. 6.	Sjezd demokratické strany v New Yorku.

pokračování tabulky z předchozí strany

7	7. 7.	Další zpráva o sjezdu demokratické strany v New Yorku. Postoj ke Společnosti národů – text schváleného programu strany spolu se zamítnutými formulacemi oponentské skupiny.
8	18. 8.	Volební kampaň v USA: projevy hlavních prezidentských kandidátů.
9	1. 9.	Zpráva o přípravách mobilizačního dne 12.9.
10	19. 9.	Prezidentské volby a Robert La Follete.
11	22. 9.	Mobilizační den 12.9. – zpráva o jeho průběhu a výsledcích.
12	27. 10.	Řeč prezidenta C. Coolidge – hospodářsko-politický program vlády USA.
13	10. 11.	Zpráva o výsledku prezidentských voleb.

1925 – vyslanec František Chvalkovský

číslo	datum	téma
1	12. 1.	Rezignace státního tajemníka Ch. Hughese.
2	2. 2.	Odzbrojovací konference.
3	19. 2.	Uznání sovětského Ruska Spojenými státy.
4	16. 3.	Projekt nové námořní konference.
5	24. 3.	Ženevský protokol a odzbrojovací konference.
6	25. 3.	Odzbrojovací konference – zpráva listu Washington Post.
7	25. 3.	Okupace Haiti a Společnost národů.
8		Priority zahraniční politiky v projevu státního tajemníka F. Kellogga.
9		Předseda zahraničního výboru Senátu senátor W. Borah a projekt nové washingtonské odzbrojovací konference. Návrhy na její spojení s ekonomickou konferencí – tlak na vypořádání válečných dluhů.

10	2. 4.	W. Borah proti přístupu USA ke Stálému soudnímu dvoru spravedlnosti. Podpora uznání Sovětů ne kvůli bolševismu, ale pro obchod.
11	26. 4.	Senátor Borah a válečný dluh Francie – odpověď na útoky francouzských časopisů. Reakce – Francie musí dluh zaplatit. Úprava podmínek splácení dluhu musí být nezávislá na otázce německých reparací.
12	15. 5.	W. Borah a Stálý soudní dvůr spravedlnosti.
13	15. 6.	Výstraha státního tajemníka F. Kellogga Mexiku.
14	22. 6.	Návštěva polského ministra zahraničí hraběte Skrzyńského v USA. Jednání o válečných dluzích s Polskem.
15	31. 6.	Evropa a Amerika – projev šéfa západoevropské sekce státního departmentu W. R. Castlea na konferenci Institute of Politics ve Williamstownu.
16	10. 9.	Americký tisk o garančním paktu.
17	10. 9.	Vyšetřování poměrů ve vojenském a námořním letectví USA.

Pozn.: V tabulce výše ve dvou řádcích není uvedeno datum. Metodická směrnice o podávání politických zpráv č.j. 15483/21 z 30. 4. 1921 neupravuje po formální stránce identifikaci dokumentu co do povinnosti uvádět datum a název zprávy. Základním identifikačním prvkem bylo chronologické číslování zpráv, v případě mimořádných politických zpráv arabskými číslicemi, u řádných politických zpráv římskými číslicemi. In: AMZV, II. sekce, kr. 580

1926 – vyslanec Zdeněk Fierlinger

číslo	datum	téma
1	16. 2.	Desekvestrace německého majetku. Majetek Němců v USA, který byl zabaven, aby byly splněny požadavky amerických občanů na náhradu škody způsobených válkou na jejich majetku na německém území. Otázky jeho uvolnění v souvislosti s Dawesovým plánem.
2	1. 5.	Ratifikace ujednání o dluzích s ČSR v amerického Kongresu.
3	9. 6.	Příjezd československé delegace na eucharistický kongres v Chicagu. Pozornost věnována účasti A. Hlinky na této akci.
4	26. 6.	Eucharistický kongres v Chicagu – zpráva o jeho průběhu. V příloze program kongresu.
5	2. 9.	Politický institut ve Williamstownu – zpráva o činnosti.
6	9. 9.	O průběhu unionistického kongresu v Chicagu, který se konal v rámci eucharistického kongresu.
7	27. 11.	Zpráva o cestě A. Hlinky po Spojených státech.

1927 – vyslanec Zdeněk Fierlinger

číslo	datum	téma
1	21. 2.	Jmenování nových amerických vyslanců – například H. Gibson přesunut z Bruselu do Bemu. Reorganizace státního departmentu na geografickém podkladu: W. R. Castle v čele nové sekce zahrnující Evropu včetně Ruska.
2	10. 6.	Prezidentské volby v roce 1928, úvaha o možných kandidátech.
3	13. 6.	Obchodní aviatika v USA.
4	14. 6.	Prohlášení francouzského premiéra A. Brianda u příležitosti 10. výročí vypuknutí I. světové války – Francie a USA se mají podílet na odstranění válek mezi oběma zeměmi. Jednání o Briand-Kelloggově paktu.

1928 – vyslanec Zdeněk Fierlinger

číslo	datum	téma
1	6. 4.	Pobyt maďarské delegace u příležitosti odhalení pomníku Lájose Kossutha v New Yorku.
2	10. 5.	Návrh F. Kellogga na protiválečný pakt.
3	12. 5.	Španělská politika za vojenské diktatury a poměr Španělska k USA.
4	28. 5.	Projekt o zamezení války. Briand-Kellogův pakt.
5	23. 5.	Předvolební situace – úvahy o prezidentských kandidátech.
6	24. 6.	Zpráva o jmenování H. Hoovera prezidentským kandidátem.
7	1. 10.	Volební prezidentské období v USA. Zpráva o kampani republikánů a demokratů.
8	10. 10.	Zahraničně politické představy a programy prezidentských kandidátů H. Hoovera a A. Smithe.

Smlouvy uzavřené ve dvacátých letech mezi ČSR a USA

I. Smlouvy, které jsou součástí právního řádu České republiky – dosud platné

Název dokumentu	Vznik
Smlouva mezi Československou republikou a Spojenými státy americkými o výměně poštovních poukázek	30. 6. 1924 Washington
Smlouva mezi Československou republikou a Spojenými státy americkými o vzájemném vydávání zločinců	2. 7. 1927 Praha
Vzájemné prohlášení mezi Československou republikou a Spojenými státy americkými o ochraně autorského práva (výměna nót)	27. 4. 1927 Washington
Ujednání mezi Československou republikou a Spojenými státy americkými o přímé výměně informací týkajících se obchodu s omamnými látkami	15. 6. 1928 Praha
Rozhodčí smlouva mezi Československou republikou a Spojenými státy americkými	16. 8. 1928 Washington
Smírčí smlouva mezi Československou republikou a Spojenými státy americkými	16. 8. 1928 Washington

II. Smlouvy, které platnosti pozbyly

Název dokumentu	Vznik
Nóta mezi Československou republikou a Spojenými státy americkými o zachování režimu nejvyšších výhod po dobu jednání o obchodní smlouvě	29. 10. 1923 Praha
Nóta mezi Československou republikou a Spojenými státy americkými o prodloužení obchodní úpravy režimu nejvyšších výhod ¹	5. 12. 1924 Praha
Smlouva mezi Československou republikou a Spojenými státy americkými o placení československého válečného dluhu ²	13. 10. 1925 Washington
Smlouva mezi Československou republikou a Spojenými státy americkými o naturalizaci ³	16. 7. 1928 Praha

¹ Nóty o obchodní výměně na základě režimu nejvyšších výhod z roku 1923 a 1924 byly nahrazeny uzavřením obchodní smlouvy mezi ČSR a USA, ke které došlo v roce 1938.

² Smlouva o vypořádání válečných dluhů přestala platit vypovězením ze strany ČSR, která zastavila splácení svých závazků v prosinci 1932.

³ Smlouvu o naturalizaci vypověděly USA v květnu 1997.

Summary

The Czechoslovak-American diplomatic relations in the 1920's

This study traces the development of Czechoslovak-American diplomatic relations during the 1920's and analyses the major issues that had to be resolved between the two countries.

The text consists of four main parts, the first of which deals with the creation of Czechoslovakia in the light of T. G. Masaryk's stay in the USA in 1918. It briefly relates the phases of the process that culminated in the recognition of the representatives of the Czechoslovak National Council as the government of an independent state.

The second chapter focuses on the question of Czechoslovak diplomatic representatives in the United States. It deals with personnel issues and specifically traces the dealings of various Czechoslovak representatives in the USA, particularly Jan Masaryk and Bedřich Štěpánek. It also treats the specific activities of the Czechoslovak Embassy, including technical and administration issues connected with its operation.

The next section provides information about the activities of US ambassadors Richard Crane and Lewis Einstein in Czechoslovakia. The chapter also tackles the issue of contracts which were a major area of concern to American diplomats.

The settlement of war debts was important to the United States not only in respect of the major European powers, but also of Czechoslovakia. Hence the final chapter deals with this issues and related questions, such as German reparations or the furnishing of credits to Czechoslovakia.

The various chapters vary in scope due to the quantity of available material and in view of the fact that the study is limited to the years 1920-1930.

The study is undertaken particularly from the Czechoslovak standpoint. Apart from the small quantity of published secondary literature, the author drew on extensive archival sources that have yet to be classified (e.g. the archive the Foreign Ministry and the cuttings section of the Central State Archive). With respect to American

attitudes, use was also made of American archival material such as Papers Relating to the Foreign Relations of the United States and Congressional Records.

The United States played an important role in the creation of Czechoslovakia. However, American attitudes to Europe changed in the years that followed. Wilson's idealistic approach gave way to Republican pragmatism. The USA did not subscribe to the Versailles settlement and refused to enter the League of Nations, thus demonstrating its detachment from political events in Europe. Despite that, Czechoslovakia sought to enhance its good relations with America as much as possible. Its effective publicity campaigns in America succeeded in projecting an image of Czechoslovakia close to American ideals as a country of political pluralism and a functioning parliamentary democracy (and this was assisted by the popularity of Masaryk and Beneš in the United States). However, the country's political and economic stability meant that the United States did not feel obliged to make any concessions to Czechoslovakia. In those cases where American interests were at stake, such as the settlement of war loans or the export of cars to Czechoslovakia, the United States did not hesitate to use its great power status to assert its objectives. Thus in spite of the positive relations that existed between the two countries, negotiations between Czechoslovakia and the USA were predominantly standard and pragmatic.

POZITIVNÍ AKCE – INSPIRATIVNÍ CESTA K VYROVNÁNÍ STARTOVACÍCH PODMÍNEK

MARCELA CHOLEVOVÁ

„...Lidstvo bude nepochybně nuceno vyvarovat se slepého partikularismu, který by se snažil vybradit privilegium lidství jedné rase, jedné kultuře nebo jedné společnosti, ale rovněž nikdy nesmí zapomínat na to, že žádná část lidstva nedisponuje recepty, jež jsou použitelné pro všechny ostatní...“

CLAUDE LÉVI-STRAUSS, *Rasa a dějiny*, 1952

Afirmativní akce aneb pozitivní akce se v posledních letech stala jedním z kontroverzních témat v souvislosti s řešením situace romské menšiny v České republice. Myšlenka těchto pomocných programů není nová. Dostala se k nám ze Spojených států, kde jsou takzvané programy pozitivní akce (affirmative action) součástí federální agendy již zhruba od poloviny 60. let. Samotný termín „pozitivní akce“ zde byl od samého počátku provázen jistou vágností a nejednoznačností a různé pohledy na jeho podstatu byly příčinou kontroverzí, které tyto programy dlouhodobě provázejí. V Britské encyklopedii je definován jako *„aktivní snahy, jejichž cílem je napravit diskriminaci“*

*podle rasy, pohlaví a národnostního původu.*¹ Tato vcelku výstižná definice však dostatečně nezdůrazňuje další důležitý rys pozitivních opatření, kterým je jejich dočasná povaha (tuto rovinu proto snad nejlépe vystihuje jiný překlad – vyrovnávací akce). Cílem pozitivní akce není prosté protežování určitých menšin ve společnosti, nebo dokonce diskriminace většiny, nýbrž zahrnutí těchto menšin a také například žen v dostatečné míře do ekonomických, kulturních a politických institucí systému společnosti tak, aby v ní všichni její občané měli skutečně rovné příležitosti. Spojené státy se za více než třicet let existence programů pozitivní akce tomuto ideálu přiblížily, přestože tato cesta přinesla mnohé nečekané zvraty a paradoxy.

Úkolem předložené studie je podpořit tuto tezi, a to především faktograficky. Za tímto účelem si studie klade za cíl vysledovat kořeny myšlenky pozitivní akce na širším pozadí hnutí za občanská práva, zachytit legislativní základ pozitivních opatření, poznat způsob, jakým byly zaváděny do praxe a seznámit se s úskalími, která bylo během tohoto procesu třeba překonat. Práce se zaměřuje především na vývoj programů pozitivní akce v letech 1965–1972, v závěru se zabývá také jejich současností v perspektivě třech uplynulých desetiletí. Pozitivní akci analyzuje ve dvou hlavních oblastech – ve školství a v zaměstnání. Podrobněji je v ní rozebráno postavení černochů a žen, vzhledem k tomu, že boji za rovné příležitosti v letech 1965–1972 tyto dvě skupiny dominovaly. Právě v tomto období došlo k několika základním změnám a modifikacím, které se pro jejich pozdější podobu staly klíčové. Studie zkoumá tento proces tak, jak se odehrával především na úrovních všech vládních výborů a komisí odpovědných za potírání diskriminace a za dohled nad programy pozitivní akce. Toto období také skýtá cenný pohled na způsob, jakým se s problémy diskriminace potýkala vláda demokratického prezidenta Lyndona B. Johnsona v kontrastu s republikánskou vládou prezidenta Richarda Nixona, která přes svoje konservativní zaměření nejenže tyto programy neodstranila, ale naopak ještě rozšířila.

¹ *The New Encyclopaedia Britannica*, Chicago 1990, s. 127.

Americká poválečná idyla a vznik hnutí za občanská práva

Poválečný vývoj v USA zhruba do poloviny 50. let zdaleka nepřipomínal předzvěst vsutku revolučních změn, které mělo následující desetiletí přinést. Životní úroveň v zemi, jež vyšla ze světového válečného konfliktu jako první světová velmoc, šla rapidně nahoru a ekonomický růst trval po celá 50. léta. Během deseti let se hrubý národní produkt téměř zdvojnásobil.² K dramatickému zvýšení produktivity došlo především díky obrovskému technickému pokroku. Vzrůstající počet lidí byl zaměstnán ve službách, což mimo jiné také přispělo k hromadnému poválečnému stěhování do měst. Ve městech přibývalo profesí bílých límečků oproti modrým a na 60 % Američanů se považovalo za příslušníky středních tříd.³

Stěhování obyvatelstva do měst se stalo jedním z nejtypičtějších rysů poválečné éry. Do města za prací odcházeli především lidé z venkovských farem. Velkou část této skupiny tvořili černoši z Jihu, které mechanizace bavlnářského průmyslu postupně vytlačovala z venkova. Americké rodiny si poprvé ve velkém měřítku mohly dovolit přestěhovat se do vlastního domu na předměstí. Tato nová migrace však nebyla jednosměrná. Naprostá většina Američanů se sice stěhovala do měst, byli to ale z 90 % běloši, kteří se zabýdlovali na úhledných, byť třeba uniformních městských předměstích. Ti zde také požadovali přísné dodržování segregace.⁴ Naopak zchátralé centrální části měst (*inner cities*), které se v americké imigrační historii často stávaly první destinací chudých přistěhovalců, se postupně stávaly domovem nové

² V miliardách dolarů činil HDP v roce 1940 – 200 \$, v roce 1950 – 285 \$ a v roce 1955 – 400 \$, po překonání dvou poválečných recesí v letech 1946 a 1948–49 probíhala v následujících čtyřech letech konjunktura krátce přerušovaná recesí způsobenou korejskou válkou, následný krátký pokles v letech 1957–58 pak ve svém důsledku umožnil ještě větší rozmach v 60. letech. Viz CIHELKOVÁ Eva a HOLUB Alois a JAKŠ Jaroslav, *USA, SRN a Japonsko: Komparace ekonomických systémů*, Praha 1998, s. 27–28.

³ Chafe definuje příslušníky středních tříd jako skupinu lidí s ročním příjmem od 3000 do 10 000 \$. Viz CHAFE William H., *The Unfinished Journey: America Since World War II*, New York 1995, s. 112.

⁴ TINDALL George B. a SHI David E., *Dějiny USA*, Praha 1994, s. 655.

vnitřní migrační vlny černošského obyvatelstva. Černoši odcházeli z jižanských farem z donucení či dobrovolně již od konce 30. let. Někteří se nově usazovali v jižanských městech, naprostá většina z nich však směřovala do metropolí na Severu, případně Severozápadě a Západě.⁵ Při hledání práce a lepšího života se však setkávali s podobnými předsudky a pohrdáním jako na Jihu. Propast mezi životní úrovní v centrálních částech měst a na okrajích v následujících letech přispěla k prohlubující se krizi a napětí. Zejména města na Severu se měla stát ohnisky nejdramatičtějších událostí příštího desetiletí.

V 50. letech se o chudobě a diskriminaci ve společnosti téměř nehovořilo. Ekonomický systém zaměřený na obrovskou stimulaci poptávky přímo přispíval k vytvoření kultury masové spotřeby. Ideálem mnoha lidí se stal spokojený rodinný život pokud možno v domku na předměstí plném nejnovějších technických vymožeností. K uniformitě názorů velkou měrou přispěl také nebývalý rozmach masmédií. Televize se stejnými programy a hrdiny se stala běžným večerním společníkem téměř všech domácností. Většina mladých lidí se na svou budoucnost dívala podobně jako jejich rodiče. Muži toužili nejlépe po manažerském povolání. Dívky se i přes vyšší vzdělání měly stát především ženami v domácnosti.⁶ Snad nikdy předtím nebyla tradiční propast mezi generacemi tak malá. Takové přiblížení sebou neslo notnou dávku konformity, která se následně přenášela do veškerého života.

Konformní myšlení se sice stalo předmětem kritiky, zejména v umění, celkově si však sebevědomá společnost pyšnicí se svými materiálními úspěchy nechtěla připouštět hlubší politické a sociální problémy. Přesto již v 50. letech některé aspekty ekonomického vývoje varovně signalizovaly, že bohatství společnosti se zdaleka netýká

⁵ Číslo vydaná Statistickým úřadem Spojených států (*US Census Bureau*) 27. prosince 1961 ukazují, že počet černošů, kteří opustili v letech 1950–60 americký Jih, byl téměř 1 500 000, nejvíce jich odešlo z Mississippi (323 000), z Alabamy (224 000) a z Jižní Karolíny (218 000). Kalifornie během tohoto desetiletí zaznamenala největší příliv nebílých občanů (354 000). Celkový počet černošské populace podle údajů z března 1961 činil 18 871 381 (10,5 % populace USA). Viz *Keesing's Contemporary Archives*, 3.–10. února 1962, s. 18584.

⁶ CHAFE W. H., *The Unfinished Journey*, s. 123–128.

všech jejích občanů. Životní úroveň těch na dně společenského žebříčku se dále snižovala. Jak uvádí historik William Chafe: „*Jestliže měl člověk za sebou méně než 8 let školní docházky, nebo mu bylo nad 65 let, či nebyl bílý, případně vyrůstal v neúplné rodině, pak měl největší naději na to, že se jeho bídná situace trvale zhorší.*“⁷ Především situace amerických černochoů se stávala uprostřed všeobecného blahobytu stále křiklavější. Až na výjimky byli černoši z podílu na rozhodování či řízení vyloučeni. Narozdíl od jiných etnických imigračních skupin, které si musely nepochybně také prožít své období chudoby a jisté diskriminace v relativně chudé společnosti, se černoši stali nejchudším ostrůvkem uprostřed nejbohatší společnosti světa.⁸

Vláda přišla s několika iniciativami. V některých městech například iniciovala programy zaměřené na najímání černochoů do různých služeb. Většina těchto pokusů však končila neúspěšně. Často se tak paradoxně dělo kvůli nezájmu samotných černochoů. Apatie a lhostejnost, které na první pohled čišely z černošských ghett, však měly své psychologické a historické kořeny.

Spojené státy jako země imigrantů v různých dobách různě přijímaly náporu většinou chudých přistěhovalců, přicházejících za americkým snem lepšího života, za zbohatnutím. Černoši však měli proti ostatním imigrantům tři hlavní nevýhody: za prvé přicházeli nedobrovolně, za druhé byli černí v zemi bílých a za třetí byli po generace udržováni v postavení otroků. Zmíněné tři faktory nutně ztížily a na velmi dlouhou dobu poznamenaly úsilí černochoů o zapojení se do širší společnosti.⁹ Pohnutý osud otroků v nebyvalé míře zasáhl celou černošskou komunitu a snad nejvíce se projevil na její základní jednotce, černošské rodině. Tradiční role byly díky instituci otroctví a následujícím historickým okolnostem vážně narušeny. Bezmocný muž neschopný najít si práci mnohdy nebyl schopen uživit svou rodinu

⁷ *Ibid.*, s. 143.

⁸ Srovnání zkušeností a historie černochoů s některými evropskými etnickými skupinami do roku 1964 detailně popisuje SILBERMAN Charles E., *Crisis in Black and White*, New York 1964, s. 17–58.

⁹ COLEMAN James, *Resources for Social Change: Race in the USA*, New York 1971, s. 85–90.

a pocit zbytečnosti jej častokrát donutil k odchodu. Význačným fenoménem se záhy po 2. světové válce stalo přibývání neúplných rodin vedených pouze matkou.¹⁰ Takové rodiny strádaly nejen z ekonomického hlediska, kdy se většina matek stávala v podstatě závislými na sociální podpoře státu, ale měla i četné psychologické následky. Jak o pár let později se zjevnou zlobou přiznával Malcolm X, jedním z nejhorších důsledků otroctví byla sebenenávist.¹¹

Přední sociolog Seymour Martin Lipset¹² poukazuje na výjimečné postavení, které černoši v americké historii zauímají. Zacházení s nimi bylo podle něj největší odchylkou od základních amerických hodnot. Díky své jedinečné zkušenosti otroctví a následné dlouhodobé perzekuci byli černoši přes své vnitřní rozdíly spojeni v jednu skupinu, jejíž boj za odstranění segregace a rasové diskriminace později ze strany federální vlády vyústil ve snahu hledat řešení na celospolečenské bázi: „*U černošů je, vzhledem k tomu, že byli bráni po většinu své historie jako kasta, daleko více pravděpodobné, že budou uznávat hodnoty založené na skupinové bázi v porovnání s individuálními hodnotami bílých Američanů. Tvoří proto také velkou výjimku...*“¹³ Základní hodnoty americké společnosti, jako jsou individualita a spoléhání se sám na sebe, nebylo podle Lipseta možné v případě černošské komunity uplatnit. Díky specifčnosti problémů daných dědictvím otroctví tato skupina podle něj začala oprávněně požadovat zvláštní přístup. Do poloviny 60. let se však prvořadým úkolem černošského hnutí stal boj za získání základních občanských práv.

V poválečném období se o svá práva začaly postupně hlásit i americké ženy. Také pro ně se válka stala předělem v zaměstnanosti. Ženy vstupovaly jak do ozbrojených sil, tak i na místa mužů do továren,

¹⁰ Na podobné patologické jevy uprostřed černé rodiny již v roce 1939 upozornil ve své vyčerpávající a pro pozdější výzkum jedinečné práci významný černošský psycholog a vědec FRAZIER Franklin E., *The Negro Family in the United States*, Chicago 1939.

¹¹ Apatie, sebenenávist, problém identity a jejich kořeny ve specifické černošské historii na severoamerické kontinentu analyzovány v SILBERMAN Ch. E., *Crisis in Black and White*, s. 12–79.

¹² LIPSET Seymour M., *American Exceptionalism: a Double-Edged Sword*, New York 1996, s. 113.

¹³ *Ibid.*, s. 113.

a poprvé si ve větším měřítku měly možnost samy vydělávat. Těto výhody se samozřejmě v poválečných letech nechtěly vzdát. Zhruba dva miliony žen přesto po válce svou práci ať už z donucení, či dobrovolně opustily. Populační exploze je donutila vrátit se k tradiční roli ženy v domácnosti. Muž byl oproti ženě na počátku 50. let až na výjimky považován za jediného živitele rodiny. Nejen z důvodů rostoucích životních nákladů, vyvolaných nakupováním rostoucího počtu spotřebních předmětů, ale i z přirozené touhy nezůstat pouze doma s dětmi, začala postupně pracovat i žena.¹⁴ Často však byla nucena přijmout podřadně placenou, nekvalifikovanou práci na částečný úvazek. Většina pracovních míst byla v té době segregována podle pohlaví. Ke konci 50. let měly ženy možnost vykonávat různé práce, v porovnání s muži však zdaleka neměly přístup ke všem povoláním a jejich platy byly zpravidla nižší, navíc s malou šancí na zlepšení či povýšení. Na vedoucí místa se ženy dostávaly jen ve výjimečných případech.¹⁵

Možnosti ve společnosti tak zůstávaly pro ženy v 50. letech značně omezeny. Jistá nespokojenost se brzy začala projevovat v podobě takových negativních příznaků, jako byl zvýšený počet alkoholiček, nadměrné používání uklidňujících prášků u žen či vysoká rozvodovost.¹⁶ Ženy si začaly uvědomovat ničující tlak stereotypů a postupně je začaly odmítat. Zpočátku šlo o zpochybnění kultu ženy v domácnosti, který byl v 50. letech tak rozšířen. Později ženy spojilo jejich úsilí o dosažení stejné příležitosti především ve vzdělání a v zaměstnání. Povzbuzeny přelomovou prací americké spisovatelky a feministky Betty Friedanové¹⁷ vytáhly ženy po boku černochoů do boje za rovnoprávnost a odstranění diskriminace na základě rasy a pohlaví.

¹⁴ Do roku 1960 pracovalo dvakrát tolik žen než v roce 1940, počet pracujících matek v tomto období vzrostl o 400 % – z 1,5 mil na 6,6 mil. Viz CHAFE W., *The Unfinished Journey*, s. 126.

¹⁵ V roce 1963 si pracující žena v průměru stále ještě vydělávala pouze 63 % z platu muže. Viz *Ibid.*, s. 124.

¹⁶ *Ibid.*, s. 126.

¹⁷ FRIEDAN Betty, *The Feminine Mystique*, New York 1963.

Podobně jako hnutí nejrůznějších rasových a etnických menšin, také nový feminismus byl inspirován černošským hnutím za občanská práva. Toto hnutí, které se rozhořelo na konci 50. let, zcela ovlivnilo charakter následujícího desetiletí. Poprvé se do hnutí za rovnoprávnost zapojily masy černošského i bělošského obyvatelstva. Na přelomu 50. a 60. let, kdy se většina aktivistů zaměřovala na záležitost občanských práv a jejich činnost byla relativně organizovaná, tedy pod kontrolou starších i nově vznikajících organizací, byly uplatňovány ponejvíce metody nenásilného odporu. Zejména v druhé polovině 60. let se však hnutí mohutně radikalizovalo a začalo zasahovat rostoucí počet lidí, zejména mládeže. Mnozí další se cítili být součástí generace šedesátých let, i když nebyli přímo členy organizací. Skutečně aktivní jedinci (účastníci demonstrací, členové organizací) však i v době vrcholících demonstrací tvořili jen menšinu národa. Přesto si díky nim si „tichá většina“ amerických občanů byla záhy nucena klást provokující otázku, zda je Amerika opravdu státem rasistickým, imperialistickým a sexistickým.¹⁸

Nová moderní fáze černošského hnutí se v literatuře nejčastěji datuje od roku 1954, kdy Nejvyšší soud ve svém historickém rozhodnutí v kauze Brownová rozhodl o povinné desegregaci veřejných škol. Od předchozího boje se lišila tím, že dokázala získat širokou podporu a zmobilizovat i ty, kteří do té doby propadali spíše beznaději a pesimismu. Již před rokem 1954 však působila řada faktorů, které v různé míře změny připravily a umožnily. Jedním z nejdůležitějších momentů bylo takzvané Hnutí pochodu na Washington v únoru roku 1941, organizované Philipem A. Randolphem, prezidentem Bratrstva stevardů lůžkových vozů (The Brotherhood of Sleeping Car Porters).¹⁹ Hnutí požadovalo ukončení diskriminace ve vojenském průmyslu a brzy si získalo rozsáhlou podporu. Randolph mistrně využil časového momentu a jeho výhrůžka protestním tažením na Washington přinesla své ovoce. Protest byl odvolán výměnou za exekutivní nařízení

¹⁸ ANDERSON Terry H., *The Movement and the Sixties: Protest in America from Greensboro to Wounded Knee*, New York 1995, s. 120.

¹⁹ BLAUSTEIN Paul A. a ZAGRANRO Robert L. (ed.), *Civil Rights and the American Negro: A Documented History*, New York 1968, s. 356.

číslo 8802, které prezident Roosevelt vydal 25. června 1941.²⁰ Prezident jím dal příkaz k ukončení diskriminace při přijímání zaměstnanců do sektoru obrany a při náboru do výcvikových programů. Vyjádření otevřeného odporu a nebojácné odhodlání ukázaly černošům jednu z možných a efektivních cest ke změně.

Jedním z hlavních faktorů, které nejvíce přispěly k převratnému běhu událostí v 50. letech, byla také činnost v té době patrně nejznámější organizace černošského hnutí – Národní asociace pro povznesení barevného obyvatelstva (National Association for the Advancement of Colored People – NAACP).²¹ Její hlavní soudní poradce z Fondu pro soudní obhajobu a školství Thurgood Marshall od roku 1950 předložil se svým týmem Nejvyššímu soudu několik případů, které útočily na systém segregace. Přelomovým bodem se stal případ Lindy Brownové, která byla nucena dojíždět do segregované školy daleko od místa bydliště, přestože v jeho blízkosti existovala bližší škola. Ta však byla určena pouze pro bílé děti. Její otec Oliver Brown se v roce 1952 rozhodl podat žalobu na topeckou školskou správu a NAACP se jeho případu ochotně ujala. Kauza Brownová se stala velkým vítězstvím nejen pro NAACP, ale pro celou černošskou komunitu. Jádrem rozsudku vyneseno tehdejším předsedou Nejvyššího soudu Earlem Warrenem bylo přesvědčení, že „*v oblasti veřejné výchovy nemá doktrína odděleného avšak rovného místa,*“ jelikož „*oddělená vzdělávací zařízení jsou samou svou podstatou nerovná.*“²² Případ Brownová tak v podstatě zvrátil rozhodnutí případu Plessy versus Ferguson z roku 1896.²³ Soudce Harlan, který v tomto sporu jako jediný vystoupil proti doktríně

²⁰ GRANT Joanne (ed.), *Black Protest: History, Documents and Analysis 1916 to the Present*, New York 1968, s. 243–250.

²¹ NAACP byla formálně založena v roce 1910 v reakci na rasové nepokoje ve Springfieldu ve státě Illinois v roce 1908 a to jak bílými, tak i černými intelektuály, kteří se společně dohodli na strategii legislativního nátlaku a lobování v Kongresu a sponzorování soudních případů proti segregaci. Tato elitní organizace se soustředila především na soudní nátlak prostřednictvím svého Fondu pro legální obhajobu a školství (*Legal Defence and Educational Fund*). Viz LOWELY Charles D. a MARZSALEK John F., *Encyclopedia of Afro-American Civil Rights*, New York 1992, s. 381.

²² UROFSKY Melvin I. (ed.), *Basic Readings in US Democracy*, Washington 1994, s. 221–222.

„oddělený, ale rovný“ (separate but equal), tehdy svůj nesouhlas zdůvodnil poznámkou, že ústava je „barvoslepá“ (colorblind). Rozsudek v případě Lindy Brownové z roku 1953 známý jako Brownová I., tak pro mnohé zároveň stvrdil tuto Harlanovu myšlenku.

Rozsudek v kauze Brownová byl převratný z několika významných důvodů. Jelikož se jednalo o rozhodnutí na základě žaloby ve veřejném zájmu (class action), netýkalo se pouze Lindy Brownové, nýbrž všech dětí v podobné situaci. Pro Jižany a jejich vládní představitele však byla tato představa neúnosná. Školství bylo vždy tradiční doménou státních a místních úřadů, bez jejichž spolupráce by započetí revolučního procesu desegregace ve školství bylo nereálné. Ovšem nejpodivnějším a pro mnohé soudní teoretiky nejvíce zarážejícím rysem tohoto rozhodnutí byly argumenty vycházející nejen z ústavy, ale především z poznatků moderních vědních disciplín. Předseda Nejvyššího soudu Earl Warren v závěrečné zprávě jménem soudu uvedl, že „*oddělovat je /černé děti/ od jiných dětí stejného věku a stejných předpokladů jenom kvůli jejich rase produkuje – pokud jde o jejich postavení ve společnosti – pocity méněcennosti, jež se mohou možná nenapravitelně dotknout jejich myslí i jejich srdcí...*“²⁴ Tento závěr byl podpořen odkazem na vědecké výzkumy vlivu segregace na černošské děti obsaženým v 11. poznámce pod čarou, ve které Warren citoval z několika studií uznávaných vědců, jakými byli například černošský psycholog Kenneth B. Clark a švédský vědec Gunnar Myrdal.²⁵

Nejvyšší soud překvapivě nereagoval na dřívější Harlanovu poznámku z případu Plessy a neopřel své rozhodnutí o argument, že z klauzule o stejné ochraně před zákony obsažené ve 14. dodatku vyplývá barvoslepost ústavy a tedy zároveň i barvoslepost zákonů jednotlivých států k rasové příslušnosti. Předseda soudu výslovně neřekl,

²³ V kauze Plessy bylo rozhodnuto, že stát Louisiana má právo požadovat „oddělené, ale rovné“ (*separate, but equal*) železniční vozy pro černé a bílé pasažéry, podle soudců tehdejšího Nejvyššího soudu byl tento požadavek v souladu s klauzulí o rovné ochraně před zákony (*equal protection*), obsaženou ve 14. dodatku. Viz BORK Robert H., *Amerika v pokušení: Právo vystavené svodům politiky*, Praha 1989, s. 82–83.

²⁴ UROFSKY M.I. (ed.), *Basic Readings in U.S. Democracy*, s. 221–222.

²⁵ Srov. poznámka pod čarou č. 11 (Footnote Eleven), *Brown v. Board of Education*.
http://www2.law.cornell.edu/cgi-.../bit_headings/words=4/hits-only?

že rasa nehraje žádnou roli, čímž se zároveň vyhnul případnému zákazu ohlížení se na rasovou příslušnost, který by jinak ze zvrácení případu Plessy mohl vyplynout. Nejvíce negativním rysem segregovaných škol tak nebylo rasistické chování států, ale spíše vnímání stigma, které v srdcích černošských dětí vytvářely. Ve svém důsledku to pak znamenalo, že jedině federální soudy mohly do budoucna rozhodovat o tom, jaké chování států je přípustné a jaké už ne.²⁶

Obava z tvrdého odporu bílých Jižanů k desegregaci škol na Jihu a jejich podpora v Kongresu vedla Nejvyšší soud v roce 1955 k rozhodnutí v případě známém jako *Brownová II.*, podle kterého měly být dohledem nad desegregací a vytvářením místních plánů pověřeny okresní federální soudy. Ty zároveň měly dohlédnout na to, aby se vše dělo „s veškerou uvážlivou rychlostí“ (with all deliberate speed). Nejvyšší soud nepožadoval po veřejných školách přijímání svých žáků na nediskriminační bázi, pouze jim přikazoval co nejdříve začít s procesem desegregace. Ostatním soudům bylo zároveň dáno právo schvalovat či neschvalovat dobrovolné desegregační programy (free-choice plans) veřejných škol. Warrenovi se tak podařilo uklidnit protestující Jižany a také některé konzervativní soudce z vlastních řad, neboť státním a místním federálním soudům nebylo dáno konečné datum ani přibližný časový plán, v jejichž rámci měla být desegregace ukončena. Tato benevolence se paradoxně projevila i v případě samotné Lindy Brownové, která přestože svůj případ vyhrála, opouštěla po ukončení školní docházky svou školu v Topece stále ještě segregovanou.

Samotné federální soudy zhruba do poloviny 60. let spíše ustupovaly a trpělivě vyčkávaly.²⁷ Fakt, že Nejvyšší soud přímo neurčil přesný termín pro ukončení desegregace, reálné změny v podstatě oddálil. Na Jihu začalo docházet ke vzniku takzvaných Rad bílých občanů (White Citizens' Councils), které se proti tomuto rozsudku ostře stavěly. Jednotlivé státní legislativy začaly přijímat zvláštní opatření na

²⁶ GRAHAM Hugh D., *The Civil Rights Era: Origins and Development of National Policy 1965–1972*, New York 1990, s. 368.

²⁷ CARTER Henry, *Segregation's Way in One Southern Town*, *The New York Times Magazine*, 5. dubna 1953, s. 3.

omezení jeho dopadu.²⁸ S nárůstem bílé opozice vůči uplatnění tohoto soudního výnosu se počátkem každého školního roku stupňovalo napětí. V září roku 1957 dokonce bylo nutné, aby kvůli odporu místních úřadů v Little Rocku proti desegregaci zakročila Národní garda. Tento rázný zákrok federální vlády narážel v myslích mnoha Jižanů na nechápavý a útočný odpor.²⁹ Monolitní jižanská opozice, která bránila jakýmkoli snahám o desegregaci, byla příčinou selhání běžných politických a legislativních cest k uskutečnění změny. Federální soudy proto začaly postupně rozhodovat takovým způsobem, který byl myšlenkou o barvoslepé ústavě velmi vzdálen.

Vedle NAACP, která stála v čele hnutí za občanská práva až do konce 50. let, se postupně začaly prosazovat i další organizace. V roce 1957 založil kazatel Martin Luther King Konferenci křesťanského vedení Jihu (Southern Christian Leadership Conference – SCLC). V roce 1960 vznikl za Kingovy asistence také Studentský koordinační výbor nenásilného odporu (Student Nonviolent Coordinating Committee – SNCC). Již v roce 1942 byl Jamesem Farmerem založen Kongres za rasovou rovnost (Congress of Racial Equality – CORE). SNCC a CORE se v roce 1961 společně podílely na organizaci takzvaných Jízd svobody (Freedom Rides). Tyto jízdy byly zcela novou a ve svém důsledku úspěšnou metodou přímé akce. Nikdy předtím se ovšem její účastníci nesetkali s takovou brutalitou, zejména ze strany státních a policejních zaměstnanců na Jihu. Jezdci svobody se pouštěli autobusy do segregovaných bašt Jihu, jako byly Birmingham, Atlanta a Montgomery, aby vyzkoušeli dodržování federálního zákona, který zrušil segregaci v autobusech, vlacích a jiných dopravních prostředcích. Teprve až brutální násilí, kterému byli aktivisté vystave-

²⁸ Odpor Jižanů se projevil také např. znovuoživením činnosti KKK a vznikem tzv. Národní asociace na podporu bílého obyvatelstva. Podrobněji o bílém odporu na Jihu SITKOFF Harvard, *The Struggle for Black Equality 1954–1992*, New York 1993, s. 27–29.

²⁹ Pro celkové pochopení síly odporu vůči změně zavedeného pořádku na Jihu je třeba brát v úvahu několik faktorů. Segregace měla pro Jižany velmi emocionální náplň, byla pro ně spojena s významnou, byť pochybenou koncepcí patriotismu, nemísení ras, náboženství, skupinové solidarity, statutu a osobní pýchy. Federální příkaz k desegregaci byl navíc považován za vměšování se do práv jednotlivých států. Srov. LEWIS Anthony, *Portrait of a Decade: The Second American Revolution*, New York 1964, s. 42–53.

ni a o kterém se prostřednictvím televizních obrazovek měl možnost dozvědět celý národ, přinutilo federální vládu k zásahu. V průběhu 60. let se tak mělo stát ještě několikrát.

Kingova strategie nenásilí v kontextu rostoucí a brutální jižanské opozice nicméně nepřitahovala všechny stoupence hnutí. Mnozí se na ni postupem času dívali dokonce jako na neproduktivní, nemožnou až sebevražednou. V roce 1959 byl například americký národ šokován téměř dvouhodinovým televizním dokumentem o organizaci Černých Muslimů nazvaným „Nenávist, která produkuje nenávist“. Černí Muslimové v něm naprosto odmítli možnosti integrace s bílými. Pozornost národa se od té doby stále více soustředila především kolem osobnosti Malcolma X, který se stal stoupencem myšlenek nacionalismu a separatismu.

Federální vláda byla nakonec nucena na kritickou situaci reagoval. K tomu, aby mohla začít prosazovat jakýkoli program, v tomto případě zaměřený na odstraňování segregace a rasové diskriminace, nutně potřebovala podporu občanů – voličů. Většina černochoů byla až do 2. světové války koncentrována na Jihu, kde jí bylo upíráno základní občanské právo volit. Tento fakt do velké míry přispěl k dlouhodobému udržování daného stavu. Migrace na Sever, kde černoši volebním právem disponovali, tuto situaci změnila. Rozdíl, který černošští voliči představovali, byl najednou citelný.³⁰ Černoši začali hrát ve volebním procesu důležitou roli, postupně se budilo jejich sebevědomí a začali se domáhat svých ústavou daných práv.

Jižanské státy od počátku považovaly nařízení Nejvyššího soudu o desegregaci především za útok na práva států.³¹ Ve vztahu k nim se

³⁰ Po prvé se projevil při prezidentských volbách v roce 1948, kdy prezident Truman k volebnímu vítězství potřeboval podporu jak středozápadních a západních zemědělských oblastí, tak i podporu dělníků a černochoů z měst.

³¹ Skupina jižanských kongresmanů nedlouho po rozhodnutí Nejvyššího soudu v případě Brownová vyjádřila svůj protest v tzv. Jižanském manifestu vydaném 12. dubna 1956, kde se mimo jiné píše: „*Odmítáme rozhodnutí Nejvyššího soudu jako neoprávněný zásah do práv vybrazených státům a lidem, který se protíví americké ústavě*“. Viz Jižanský manifest (The Southern Manifesto: Declaration of Constitutional Principles), in: BLAUSTEIN A. P. a ZAGRANNO R. (ed.), *Civil Rights and the American Negro*, s. 451–453.

desegregace a odstraňování rasové diskriminace staly citlivou otázkou, neboť ve federálním systému jsou to právě jednotlivé státy, do jejichž kompetence spadají rozhodnutí týkající se školství, knihoven, parků a také například registrace voličů. V americkém federálním systému jsou samy státy zodpovědné za dohled nad dodržováním zákona a pořádku. Z rozsudku případu *Brownová* vyplynulo, že k odstranění segregace černochů je zapotřebí federálního dohledu nad uplatněním zákonů. To však znamenalo, že dřívější postupy, kdy byly žaloby týkající se segregace řešeny na úrovni jednotlivý občan versus stát, v tomto případě nebyly jediné možné. Zároveň také platilo, že jakékoliv exekutivní zásahy federální vlády musí být odsouhlaseny na prvním místě Kongresem. Za situace, kdy měla vláda zasahovat v oblastech, které byly předtím výhradně doménou jednotlivých států, se otázka občanských práv nutně stávala také testem trvanlivosti a odolnosti federálního systému.³² Federální vláda, která má obecně právo zasáhnout pouze v případě selhání státní ochrany či odmítnutí uposlechnout nařízení soudu, nicméně do počátku 60. let projevovala jednoznačnou nechuť k vydání příkazu pro federální zásah a snažila se ho jakkoli obejít či maximálně oddálit.

Napětí, frustrace a rostoucí netrpělivost až militantnost u černých i bílých aktivistů na Jihu narůstaly. (Extrémem byli zmínění Černí muslimové, kteří měli odpor k nenásilným metodám a separatistické tendence přímo ve svém programu).³³ Především Kingova SCLC a Wilkinsova NAACP nepřestávaly apelovat na nutnost nenásilí a stálého tlaku na federální vládu. Martin Luther King si byl od počátku vědom, že přinutit vládu k jednání je možné jen „...vytvořením plně krizové situace, která by nevyhnutelně otevřela dveře k jednání.“³⁴ Roy

³² Marshall Burke, Kennedyho poradce ve věci občanských práv, upozorňoval na to, že prakticky od 70. let 19. stol. nevznikla situace, kdy by bylo ochrany federální vlády zapotřebí. Situace na Jihu byla podle něj kritická také vzhledem k tomu, že stranou, která se vzpírala vládě, nebyl jednotlivec či např. korporace, ale samotné státy. Viz BURKE Marshall, *Federalism and Civil Rights*, New York 1964, s. 7.

³³ *Ibid.*, s. 76.

³⁴ KING Martin L., *Letter from Birmingham Jail*, in: EASTMAN Amy M. (ed.), *The Norton Reader*, New York 1990, s. 791.

Wilkins se sice netěšil takové popularitě jako King, byl ale především vynikajícím znalcem washingtonských poměrů, a snažil se proto ovlivnit vládní kruhy zevnitř. Předkládal návrhy exekutivních nařízení a formuloval komplexní požadavky jménem většiny organizací za občanská práva. Ty byly předneseny veřejně na jedné z největších demonstrací za občanská práva v americké historii, během takzvaného Pochodu na Washington, který se konal 28. srpna 1963 a kterého se zúčastnilo na 200 000 lidí.³⁵

Zatímco legislativní nátlak a lobování skupin za občanská práva více či méně úspěšně pokračovaly, boj na ulicích jižních měst donutil federální vládu opustit zdrženlivý a umírněný postoj. Podle Kingových předpokladů teprve až zjevné porušování federálních zákonů, nebývalá brutalita a výbuchy otevřeného násilí, mediálně přenášené do celého státu, probudily v širší společnosti zásadní nesouhlas s děním na Jihu a přinutily federální vládu k rozhodným krokům. Prezident si v té době již byl dobře vědom, že jakékoliv oddálení federálního zásahu by velmi pravděpodobně znamenalo propuknutí rasových nepokojů s nepředvídatelnými následky. Jednoznačné přijetí komplexního zákona o občanských právech, který by jednou provždy odsoudil rasovou diskriminaci, se stalo prvním předpokladem nápravy.

Legislativní zákaz diskriminace neznamenal konečné vítězství

Prakticky až do poloviny 60. let bylo postavení černochoů takové, že pro ně bylo obtížné prosazovat své zájmy jakoukoli schůdnou právní cestou. Za prvé proto, že černochoům žijícím na Jihu bylo všemož-

³⁵ Mezi základní požadavky přednesené na demonstraci patřily: 1) komplexní a efektivní legislativa týkající se základních občanských práv, 2) okamžité zadržení federálních fondů v oblastech, v nichž existovala diskriminace, 3) desegregace všech školních distriktů ještě v témže roce, 4) exekutivní nařízení, které by zakazovalo diskriminaci v bydlení, 5) rozšíření pravomocí ministra spravedlnosti. Další požadavky viz *Keesing's Contemporary Archives*, 30. listopad – 7. prosinec 1963, s. 19766.

ně bráněno v právu volit. Těm, kteří toto právo měli, scházely zase materiální a institucionální předpoklady k tomu, aby se politicky organizovali. Za druhé se politika bílé většiny obracela proti nim. Jedním z důvodů pro změnu postoje vlády byla zmíněná obrovská migrace černochoů především do měst na Severu, kde jejich hlasy začínaly mít ve volebním procesu určitou váhu. Do značné míry však působilo i veřejné mínění obyvatel Severu, kteří byli věci občanských práv historicky nakloněni. Vzhledem k tomu, že hnutí za občanská práva začalo na Jihu, byla otázka občanských práv zpočátku vnímána především jako problém jižanských bělochů a černochoů. Tvrdý a často násilný odpor většiny Jižanů ke změně přispěl k rostoucím sympatiím veřejnosti. V dolní komoře Kongresu se rozpolcenost národa odrážela až do poloviny 60. let. Organizace hnutí za občanská práva proto svůj nátlak soustředily zpočátku především na výkonnou a soudní složku. Odtud také zhruba od války přicházely první vstřícné reakce.

Přelom v přístupu federální vlády k záležitosti občanských práv přinesla 2. světová válka, během níž byli příslušníci menšin zaměstnáváni a povoláváni do armády. Brzy se začali dožadovat desegregace ozbrojených složek a poprvé pocítili, že skupinový nátlak může mít na federální vládu vliv. Randolphovo Hnutí pochodu na Washington si jako první vynutilo pádnou odpověď prezidenta Roosevelta a zároveň se stalo významným precedentem metod přímé akce rozšířených v 50. a 60. letech. Exekutivním nařízením číslo 8802 byl mimo jiné zřízen Výbor pro spravedlivé praktiky v zaměstnání (Fair Employment Practice Committee – FEPC).³⁶ Tento výbor však kvůli nedostatku pravomocí a opozici v Kongresu brzy po válce zanikl. Desegregace armády byla dokončena za prezidenta Trumana, což se stalo jeho největším, ale ne jediným triumfem na poli občanských práv. V prosinci 1951 vytvořil Truman na základě exekutivního nařízení Výbor pro

³⁶ Tímto nařízením měla být zrušena diskriminace nejen v armádě a zbrojním průmyslu, ale i ve federální vládě. FEPC byl na základě tohoto nařízení určen k dohledu nad jeho uplatněním a stal se významným precedentem pro vznik budoucích výborů a komisí. Viz GRAHAM D. H., *The Civil Rights Era*, s. 359.

vládní zakázky (Federal Contract Committee – FCC), který měl monitorovat diskriminaci v zaměstnání u všech federálních dodavatelů.³⁷

Ve strategii odstraňování diskriminace pod pohrůžkou zrušení vládní smlouvy pokračovaly všechny následující administrativy. FCC byl o dva roky později přetvořen prezidentem Eisenhowerem na Výbor pro dodržování vládních zakázek (Government Contract Compliance Committee – GCCC).³⁸ Do jeho čela byl jmenován tehdejší viceprezident Richard Nixon. Na doporučení GCCC vydal prezident Eisenhower 3. září 1954 exekutivní nařízení číslo 10577, jímž byli všichni vládní dodavatelé a subdodavatelé zavázáni nediskriminovat zaměstnance či žadatele o zaměstnání na základě rasy, barvy, víry a původu.³⁹ Bez účinných donucovacích mechanismů však měla Eisenhowerova iniciativa ve své době jen velmi omezený účinek. Navíc pod pravomoci GCCC nespádaly odborové svazy, programy federálních dotací a programy pro výstavbu bytů.⁴⁰ Vládní dodavatelé byli pouze donuceni k zanesení klauzule o nediskriminaci do svých smluv a dále k jejímu zveřejnění na žádoucích místech. Eisenhower ve svém druhém volebním období podnikl ještě jeden významný krok. V lednu 1955 vydal exekutivní nařízení číslo 10590, jímž byl založen Prezidentský výbor pro politiku zaměstnání ve vládě (President's Committee on Government Employment Policy – PCGEP).⁴¹ Pětičlenný výbor byl pověřen dohledem nad odstraňováním diskriminace v zaměstnávání ve všech vládních úřadech.

Nátlak organizací za občanská práva se zhruba od poloviny 50. let soustředil nejen na soudnictví a exekutivu, ale také na legislativní složku vlády. K tomu, aby mohlo nově probuzené úsilí černochoů získat podporu zákonodárných sborů jednotlivých států či samotného Kongresu, bylo zapotřebí dvojího: získat ještě větší počet bělošských

³⁷ *Ibid.*, s. 360.

³⁸ *Ibid.*, s. 365.

³⁹ LOWELY D. L. a MARSZALEK F. J. (ed.), *Encyclopedia of African-American Civil Rights*, s. 175–176.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 175.

⁴¹ PCGEP byl na základě tohoto nařízení oprávněn prezidentu radit, konzultovat s ním, případně přinášet doporučení. Viz *Ibid.*, s. 176.

spojenců a změnit taktiku boje tak, aby se problém černochoů stal veřejnou záležitostí.⁴²

V Kongresu neměl jakýkoliv návrh týkající se občanských práv dlouhou dobu šanci na přijetí. I kdyby byl prošel Sněmovnou, byl by nutně narazil na odpor jižanských senátorů. Přesto byly ještě před rokem 1964 přijaty dva zákony o občanských právech. Významným průlomem se stal zákon o občanských právech z 9. září 1957. Týkal se především volebního práva černochoů a byla jím založena významná Komise pro občanská práva (Civil Rights Commission – CRC), která měla za úkol radit exekutivě a legislativě na poli občanských práv. Příhodná politická situace pro přijetí dalšího zákona nastala v prezidentském volebním roce 1960. Tím, že se obě soupeřící politické strany nyní snažily ukázat své rozhodné liberální vedení, byla připravena půda pro přijetí dalšího legislativního opatření týkajícího se rasových otázek. Nový zákon o občanských právech byl přijat 6. května 1960.⁴³ Byl zaměřen na mechanismy pro potlačování mezirasového násilí a federální soudy jím byly oprávněny k přísnějšímu dohledu nad dodržováním nediskriminace ve volbách. Zákon nicméně v žádném bodě nesnižoval a nezpochybňoval autoritu příslušných státních a místních orgánů. Od příchodu prezidenta Kennedyho do Bílého domu si sice mnozí slibovali zásadní pokrok v otázce občanských práv, většině svých volebních slibů však nový prezident dostal až ve druhé polovině svého období.⁴⁴

⁴² WILSON James Q., *Jak se vládne v USA*, Praha 1992, s. 276.

⁴³ BLAUSTEIN A.P. a ZAGRANNO R.L. (ed.), *Civil Rights and the American Negro*, s. 477–482.

⁴⁴ Kennedy ve své volební kampani kritizoval vlašný přístup předchozí administrativy a sám sliboval, že diskriminaci v bydlení odstraní „jedním škrtnutím pera“, bude-li zvolen. Tento slib však splnil až po kongresových volbách. Jedinou významnou iniciativou na poli občanských práv do roku 1963 tak bylo nařízení číslo 11063, vydané 20. listopadu 1962, kterým byla zakázána rasová a náboženská diskriminace v pronájmu nebo prodeji bytů postavených s federální finanční pomocí. Viz *Keesing's Contemporary Archives*, 3.–10. prosince 1962, s. 19772.

Organizace za občanská práva nepřestávaly vyvíjet systematický tlak na všechny vládní složky. K nejzkušenějším a nejúspěšnějším organizacím v té době stále patřila NAACP v čele s Royem Wilkinsem. Její představitelé především zdůrazňovali myšlenku nutnosti zákazu rasové diskriminace ve všech federálně financovaných programech. Kongres se zpočátku vzpíral myšlence přijetí jednoznačného zákona o zákazu diskriminace. Wilkins se proto snažil vyvinout tlak na samotného prezidenta. V roce 1961 mu předložil návrh na vydání komplexního exekutivního nařízení, jež by prohlásilo nediskriminaci za jednoznačnou podmínku všech federálně financovaných projektů.⁴⁵ Přestože Kennedy odmítl nařízení v této podobě vydat, 7. března 1961 vydal exekutivní nařízení číslo 10925, kterým byl mimo jiné vytvořen Prezidentský výbor pro spravedlivé zaměstnání (President's Equal Employment Committee – PEEC).⁴⁶

Exekutivní nařízení číslo 10925 je všeobecně považováno za první dokument, v němž se objevilo kontroverzní spojení „pozitivní akce“. PEEC byl pověřen potíráním diskriminace ve vládních institucích a u firem pracujících na vládních zakázkách. Podle tohoto nařízení byli vládní dodavatelé zavázáni podniknout „*pozitivní akci, která zajišťuje, že žadatelé budou zaměstnání a se zaměstnanci se během pracovního poměru bude zacházet bez ohledu na jejich rasu, barvu, náboženské vyznání a původ.*“⁴⁷ Mužem, kterému je často připisováno autorství termínu „pozitivní akce“, byl Hobart Taylor Jr., černošský právník a poradce

⁴⁵ Wilkins předložil prezidentu Kennedymu v únoru 1961 návrh komplexního exekutivního nařízení, kterým mělo být dosaženo 3 důležitých cílů: 1) konce diskriminace ve státním sektoru, 2) zajištění rovné příležitosti v zaměstnání ve všech podnicích, které byly alespoň zčásti financovány federální vládou, 3) ukončení diskriminace ve všech vládou financovaných stavebních projektech. Viz MATUSOW Allen J., *The Unraveling of America: A History of Liberalism in the 60s.*, New York 1986, s. 234.

⁴⁶ Exekutivním nařízením číslo 10925 byly sloučeny dva již dříve vzniklé výbory: Výbor pro dodržování vládních smluv (GCCC) a Prezidentský výbor pro politiku zaměstnání ve vládě (PCGEP). Viz exekutivní nařízení číslo 10925, in: *Public Papers of the Presidents, John F. Kennedy*, Washington D.C., s. 150.

⁴⁷ SHULL Steven A., *The President and Civil Rights Policy: Leadership and Change*, Westport 1989, s. 153.

prezidentů Kennedyho a Johnsona v záležitostech týkajících se rovné příležitosti v zaměstnání.⁴⁸ Tento pojem se však objevoval ve slovníku občanských práv již několik let a jeho kořeny sahají do roku 1935.⁴⁹

Celou koncepci pozitivní akce od počátku poznamenávala jistá dvojznačnost. Na jedné straně byla jasně spojena s cílem nediskriminovat, tedy přijímat do zaměstnání bez ohledu na rasovou příslušnost, na druhé straně měla znamenat zvýšenou ochotu přijímat příslušníky menšin. Žádná z organizací za občanská práva si tehdy pod tímto pojmem nepředstavovala kompenzační či preferenční programy. Jejich společné úsilí mělo jediný cíl – boj za odstranění diskriminace a segregace.

Přestože byl PEEC narozdíl od předchozích podobných výborů obdařen novým posláním (vyžadoval po podnicích „pozitivní akci“), mechanismy pro rozvinutí této koncepce nebyly ještě zdaleka pracovány. Do jeho čela byl prezidentem jmenován tehdejší viceprezident Lyndon B. Johnson. Vedle něj nesl odpovědnost za dohled nad odstraňováním diskriminace ze zaměstnání také ministr práce. PEEC se pod Johnsonovým vedením pustil do eliminování diskriminace ve státních službách a u všech vládních dodavatelů, k čemuž mu byly zákonem dány poměrně účinné donucovací prostředky. Jako zřejmě nejtvrďší sankce smělo být použito pravomoci zrušit smlouvu mezi federální vládou a daným příjemcem. PEEC směl dále publikovat jména dodavatelů a odborů, kteří podmínky tohoto nařízení nesplňovali, případně byl zplnomocněn uložit ministerstvu spravedlnosti, aby daný případ prošetřilo. Brzy po založení vyvinul PEEC vlastní strategii takzvaných Plánů pro pokrok (Plans for Progress). Ty však byly založeny na myšlence dobrovolné iniciativy korporací spíše než na důsledné snaze uplatnit zákon. Vládní dodavatelé navíc nebyli povinni podávat federální vládě zprávu o tom, jakým způsobem je jejich

⁴⁸ Viz článek *Africare Honours Black LBJ Aide with Fellows Program in Washington*, Newsweek, srpen 1992, s. 26–27.

⁴⁹ Spojení „pozitivní akce“ bylo vůbec po prvé užito ve formulaci tzv. Wagnerova zákona z roku 1935, který předepisoval Národní radě pro pracovní právní vztahy (*National Labour Relations Board*), aby podnikla patřičnou pozitivní akci v případě zjištění nespravedlivých pracovních postupů. Viz GRAHAM H.G., *The Civil Rights Era*, s. 33.

nediskriminační program naplňován. Hlavním terčem PEEC se sice stal důležitý sektor soukromých podnikatelů pracujících na vládních zakázkách, v mnoha případech se však firmy pouze přihlásily k Plánům pro pokrok a nechaly se zaregistrovat. PEEC tak docílil jen toho, že získal jen rozsáhlé seznamy jmen. V praxi se ovšem mnohé nezměnilo.⁵⁰

Situace ve školství také zůstávala bez většího pokroku a většina škol převážně na Jihu byla i nadále segregována. Zpráva CRC z počátku roku 1961 kritizovala zejména fakt, že federální finanční pomoc v několika zatvrzelých státech na Jihu proudila výhradně do bělošských škol.⁵¹ Roy Wilkins z NAACP, který nebyl spokojen s Kennedyho odpovědí na svůj návrh exekutivního nařízení, předložil 29. srpna 1961 jménem 35 liberálních organizací Bílému domu studii, která byla pojmenována Federálně podporovaná diskriminace.⁵² Zpráva dokumentovala využívání federálních fondů pro přetrvávající segregaci. Znovu v ní byl prezident žádán o ukončení či přerušování smluv s těmi federálními partnery, kteří se dopouštěli diskriminace.

Teprve ve třetím roce svého volebního období se Kennedy stal přesvědčeným zastáncem hnutí za občanská práva. Hnutí bylo v roce 1960 jen jednou z mnoha nelehkých výzev, jimž musel nový prezident čelit. V roce 1963 se stalo přijetí komplexního zákona zakazujícího diskriminaci jeho jasnou prioritou. Prezident během tohoto roku opakovaně apeloval na Kongres i na americkou veřejnost. Rozhodl se jednat zřejmě i na popud další zprávy CRC z února 1963, která nesla

⁵⁰ *Keesing's Contemporary Archives*, 3.–10. července 1961, s. 18128.

⁵¹ Zpráva CRC o rasové diskriminaci ve školství byla vydána 15. ledna 1961 a obsahovala dvě důležitá doporučení. CRC doporučovala federální vládě, aby zadržela veškerou finanční podporu vysokým školám, které diskriminovaly černochoy a dále, aby byly zákonné procedury pro černochoy žádající o přijetí na desegregované univerzity zjednodušeny. Viz *Keesing's Contemporary Archives*, 3.–10. června 1961, s. 18127–18128.

⁵² Tento dokument napadal pomalý proces odstraňování segregace hlavně ve školách. Bylo otázkou, do jaké míry se může prezident v této otázce angažovat, vzhledem ke znění rozsudku v případě Brownová, podle něhož měly být školy desegregovány „s veškerou uvážlivou rychlostí“. Kongres sám v té době pokračoval ve financování podniků nezávisle na tom, zda byly školy desegregovány či ne. Viz MATUSOW J. A., *The Unraveling of America*, s. 67.

název Svobodu svobodným (Freedom to the Free).⁵³ Dne 28. února 1963 vystoupil prezident před Kongres a požádal jej o přijetí nové legislativy.⁵⁴ Ve své zvláštní zprávě předložil některé konkrétní návrhy týkající se upevnění statutu CRC, zvýšení technické a finanční pomoci školství, desegregace veřejně prospěšných zařízení a zákazu diskriminace v odborových organizacích. Kongres na tuto zprávu nereagoval.

Vývoj událostí na Jihu, zejména v Birminghamu, Alabamě a Selmě v té době pobouřil již značnou část veřejnosti. Kennedy byl plně přesvědčen, že neměnný stav legislativy může pouze přispět ke zvýšení rasového napětí ve společnosti. Obrátil se proto na americkou veřejnost v jednom ze svých nejpůsobivějších projevů, v němž apeloval na svědomí celé bílé Ameriky: „*Kdo z nás by si změnil barvu kůže a postavil se na jeho /černocho/ místo? Kdo z nás by se spokojil s radami o trpělivosti a odkladu?*“⁵⁵ Poté Kennedy znovu požádal Kongres o přijetí komplexního zákona zakazujícího diskriminaci, tentokrát s důrazem na rovnou příležitost v zaměstnání.⁵⁶ Kennedy ve svém poselství propojil otázku odstraňování diskriminace a politiku rovných příležitostí s širší otázkou zajišťování plné zaměstnanosti a prosperity celého národa. Zhruba od počátku 60. let bylo totiž stále častěji poukazováno na prohlubující se rozdíl mezi nezaměstnaností bělochů a černochů, u nichž dosahovala více než dvojnásobku.⁵⁷ Tehdejší tajemník

⁵³ Zpráva CRC vycházela ze zákona o občanských právech z roku 1957. Odstranění diskriminace v zaměstnání a zajištění rovného přístupu černochů k síti společenských vztahů v sobě skrývalo podle ní i zřejmé ekonomické výhody. Černoši totiž jako kupci i jako pracující síla představovali velký potenciál z hlediska profitu celé země. Viz zpráva CRC, in: BLAUSTEIN P. a ZAGRANNO R. (ed.), *Civil Rights and the American Negro*, s. 496–500.

⁵⁴ KENNEDY John F., *Special Message to the Congress on Civil Rights*, 28. února 1963, in: *Public Papers of the Presidents, John F. Kennedy*, s. 221–230.

⁵⁵ KENNEDY John F., *Radio and Television Report to the American People on Civil Rights*, 11. června 1963, in: *Ibid.*, s. 468–469.

⁵⁶ Kennedy přednesl v Kongresu projev speciálně věnovaný občanským právům, ve kterém mimo jiné zhodnotil slovně i numericky dosavadní pokrok PEEC. Viz KENNEDY John F., *Special Message to the Congress on Civil Rights and Job Opportunities*, 19. června 1963, *Ibid.*, s. 228.

⁵⁷ V červnu 1963 se nezaměstnanost bílých odhadovala na 5,1 %, zatímco nezaměstnanost černých až na 11,2 %. Viz POMFRET John D., *Economic Factors Underline Negro Discontent*, *The New York Times*, 18. srpna 1963, s. 2.

ministerstva práce W. Willard Wirtz v Kongresu správně argumentoval tím, že americká ekonomika nezaměstnává svou pracovní sílu efektivně, ani demokraticky. Její struktury podle něj historicky znevýhodňovaly černošské dělníky.⁵⁸

Jednou z konkrétních oblastí, ve které prezident navrhoval změny, byly federálně financované programy ve stavebnictví.⁵⁹ Prezident vydal 22. června 1963 exekutivní nařízení číslo 11114, ve kterém rozšířil pravomoci PEEC o dohled nad dodavateli ve stavebním průmyslu.⁶⁰ Jednalo se o politicky obtížné rozhodnutí, neboť dostávalo do konfliktu dvě různé skupiny voličů z demokratického tábora: dělníky z řad příslušníků menšin a členy odborových organizací. Vedení odborové centrály Americká federace práce-Ústředna průmyslových organizací (AFL-CIO) bylo pro zahrnutí odborů do tohoto nařízení, neboť jim umožňovalo lepší kontrolu místních organizací. Tato národní organizace stála již od války rozhodně na straně desegregace v odborech a stejně rozhodně se nyní na počátku 60. let postavila proti diskriminaci státních a místních odborových organizací. Bělochy ovládané místní odborové organizace totiž díky kolektivním smlouvám získaly právo spolurozhodovat o přijímání do zaměstnání. Navíc odborové organizace nebyly přímými vládními dodavateli, ti se pouze na odbory obraceli při hledání pracovní síly.

Zavedení tohoto nařízení do praxe se stalo těžkým oříškem pro všechny následující administrativy. Na půdě Kongresu vzbudila otázka nezaměstnanosti černochoů a diskriminace odborů v roce 1963 bouřlivé debaty týkající se zejména způsobů nápravy a kompenzace. Dvě z organizací za občanská práva přišly v tomto období s myšlenkou

⁵⁸ *Congressional Records*, 4. červen 1963, s. 443.

⁵⁹ V tomto prohlášení Kennedy oznámil rozšíření pole působnosti PEEC o vládní dodavatele při stavbách veřejných budov a jiných veřejně prospěšných zařízeních. Viz KENNEDY John F., *Statement by the President on Equal Opportunity in Federal Apprenticeship and Construction Programs*, in: *Public Papers of the Presidents, John F. Kennedy*, s. 439.

⁶⁰ V pův. znění *Federally Assisted Construction Contracts*. Kennedy tak rozšířil své nařízení číslo 10925 o oblast přijímání do zaměstnání ve stavebním průmyslu. Viz LOWELY Ch. a MARZSALEK J. F. (ed.), *Encyclopedia of African-American Civil Rights*, s. 177–178.

preferenčního zacházení. Jednalo se o CORE pod vedením Jamese Farmera a Národní ligu pro problémy měst (National Urban League – NUL) v čele s Whitney Youngem. Podle nich bylo třeba pro vyřešení nezaměstnanosti černochoů udělat více, než jen legislativně odstranit diskriminaci. Obecně se při přijímání příslušníků menšin do zaměstnání mělo uplatnit „energické úsilí“ tak, aby došlo k viditelnější a tolik potřebné nápravě. Farmer a Young se však při své argumentaci v Kongresu dostali na horkou půdu otázky rasových kvót.⁶¹ Jejich názor odrážel vlnu militantnosti a zvýšeného sebevědomí části černošské komunity. Hlavně však vyvěral z nepopiratelného faktu, že životní úroveň černošského obyvatelstva zůstávala statická, případně se zhoršovala. Bylo tomu tak dokonce i v některých osvícených severních státech, kde byla již po nějakou dobu zavedena jistá protidiskriminační opatření. Jejich argumentace se z tohoto pohledu zdála být pochopitelná a jisté kompenzační programy opodstatněné. Jakákoliv zmínka o preferenčním zacházení však narážela na hluboký odpor nejen na půdě Kongresu, ale i u velké části veřejnosti.

Přijetí přelomového a komplexního zákona o občanských právech napomohly čtyři hlavní faktory. Za prvé došlo ke změně veřejného mínění ve prospěch hnutí za občanská práva. Na Severu k ní přispěli především mladí studenti elitních univerzit, většinou z dobře situovaných rodin. Mnozí z nich aktivně pomáhali v rámci organizací přímo na Jihu. Za druhé se na této změně velkou měrou podepsala masmédiá. Díky velkému rozšíření televize měl prakticky celý národ možnost sledovat vývoj násilných událostí na Jihu. Přijetí zákona o občanských právech dále výrazně urychlila tragická smrt prezidenta Kennedyho, který se prakticky okamžitě po své smrti stal symbolem boje za občanská práva a oblíbeným prezidentem všech příslušníků

⁶¹ Při svém vystoupení ve Sněmovně reprezentantů Farmer na otázku, co si myslí o kvótách řekl: „*Nejsme z těch organizací, které věří v kvóty. Nicméně věříme v energické úsilí při zajišťování zaměstnanosti menšin, ale ne v rámci kvót... Jestliže dva lidé žádají o zaměstnání a mají zhruba srovnatelnou kvalifikaci, přičemž jeden je běloch a jeden černocho, a jedná se o společnost, která historicky nezaměstnávala černochoy, potom si myslím, že by měla dát přednost černochovi tak, aby byly napraveny nevýboby minulosti*“. Viz GRAMHAM D. H., *The Civil Rights Era*, s. 108.

menšin. Poslední důležitý faktor souvisel s výměnou administrativ v Bílém domě. Ve volbách v roce 1964 jednoznačně zvítězil Lyndon B. Johnson a demokraté získali většinu jak ve Sněmovně, tak v Senátu.⁶²

Zákon o občanských právech byl podepsán prezidentem Johnsonem 2. června 1964. Tím vyvrcholil boj v zákonodárných sborech.⁶³ Žádný předchozí zákon ve svých důsledcích natolik nepozměnil tvář americké společnosti. Hlavní samostatné kapitoly zákona se týkaly těchto oblastí: hlasování (kap. I.), zneužívání mechanismů typu testů gramotnosti tak, aby černochům bylo zabráněno v hlasování černochů ve volbách se nyní stalo obtížnějším; veřejného ubytování a veřejně prospěšných zařízení (kap. II. a III.), ministr spravedlnosti jimi byl v případech přetrvávající diskriminace oprávněn podat žalobu jménem stěžující si osoby; školství (kap. IV.), ministru spravedlnosti byla svěřena pravomoc prosazovat desegregaci veřejných škol; Komise pro občanská práva (kap. V.), které tak byla prodloužena životnost až do roku 1967; federálních fondů (kap. VI.), podle níž se zákaz diskriminace měl vztahovat na všechny činnosti, jimž se dostávalo finanční podpory ze strany federace; a konečně zaměstnání (kap. VII.), v níž bylo zaměstnavatelům zakázáno diskriminovat na základě rasy, barvy, pohlaví, víry či původu.

Kapitola VII. zákona o občanských právech, která byla při jeho přijímání nejvíce diskutovanou částí, se stala jedním ze základních legislativních kamenů programů pozitivní akce.⁶⁴ Tato kapitola se vztahovala na soukromé zaměstnavatele, vlády států, místní úřady, vládní organizace, vzdělávací instituce, úřady práce a odborové organizace práce, které měly 15 a více členů.⁶⁵ Těm všem zákon zakazoval diskriminovat při přijímání do zaměstnání, při pracovním zaučení

⁶² WILSON J. Q., *Jak se vládne v USA*, s. 281–282.

⁶³ Zákon prošel Sněmovnou reprezentantů 10. února 1964, Senátem ovšem až 19. června. Stalo se tak po nejdéle trvajícím filibustru jižanských demokratů v celé tehdejší historii Senátu. Debata o zákonu na jeho půdě trvala plných 83 dnů. Viz *Keesing's Contemporary Archives*, 1.–8. srpna 1964, s. 20205.

⁶⁴ KATZ Paula A., *Towards the Elimination of Racism*, New York 1976, s. 386.

⁶⁵ § 701, odd. 2000e, (a-e) kap. VII zákona o občanských právech 1964, <http://www.eeoc.gov/laws/vii.html>

a v jakémkoli dalším aspektu zaměstnání. Obsahoval však i několik výjimek. Dvě nejvýznačnější se vztahovaly na zaměstnavatele působící v zahraničí a podnikatele, jejichž firmy pro svůj normální chod nutně vyžadovaly určitou pracovní kvalifikaci.⁶⁶ Tímto článkem byla dále vytvořena Komise pro rovnou příležitost v zaměstnání (Equal Employment Opportunity Commission – EEOC) pro dohled nad uplatňováním zákona a prošetřování v případě jeho porušení. EEOC byla oprávněna obrátit se na federální soudy v případě, že by selhaly její donucovací metody. Při porušení některého z ustanovení kapitoly VII. měly soudy právo zakázat diskriminační praktiky a nařídit „...*takovou pozitivní akci, která by byla adekvátní a mohla zahrnovat... znovupřijetí či přijetí zaměstnanců, včetně finančního vyrovnání nebo bez něj...*“⁶⁷

Dosahování rovné příležitosti v zaměstnání bylo v americké společnosti vždy přímo spojeno se zajištěním rovného přístupu ke vzdělání. Kapitola IV. zákona o občanských právech se zabývala především dokončením procesu desegregace. Školám, které tak neučinily a byly u nich zjištěny diskriminační praktiky, hrozilo odříznutí federálních fondů. Na základě kapitoly IV. byl ministr spravedlnosti zplnomocněn k podání žaloby jménem rodičů či studenta po obdržení jejich písemné stížnosti. Zákonem byla jasně zakázána segregace *de iure*, tedy segregace vzniklá jako přímý následek politiky místních či státních úřadů. Jak však předpověděl deník *The New York Times*, nejzávažnějším problémem příštích let se měla stát segregace *de facto*, často související se soukromým rozhodnutím, dále diskriminace v zaměstnání a segregace v bydlení.⁶⁸

Úřadu školství (Office of Education), spadajícímu pod tehdejší společné ministerstvo zdravotnictví, školství a sociálních věcí (Health, Education and Welfare Department – HEW), byla tímto zákonem dána zodpovědnost za dohled nad desegregací veřejného školství a zajišťováním rovných příležitostí. Narozdíl od jasných cílů a pro-

⁶⁶ *Ibid.*, § 702, odd. 2000e-1 (a-c).

⁶⁷ *Ibid.*, § 706, odd. 2000e-5 (a-k).

⁶⁸ Viz článek *Civil Rights Act: the Larger Problems*, *The New York Times*, 6. července 1964, s. 7.

středků k dosažení desegregace měla být koncepce rovné příležitosti ve vzdělání teprve důkladně analyzována. Výzkumem byl na základě §402 kapitoly IV. zákona o občanských právech explicitně pověřen právě Úřad školství.⁶⁹ Nová studie se podle původních představ Kongresu měla stát nástrojem pro zavedení zákonných opatření k potírání rasové diskriminace ve školství. Francis Keppel, tehdejší ministr školství, požádal tým odborníků vedený Jamesem S. Colemanem, profesorem na Univerzitě Johnse Hopkinse, o vypracování rozsáhlého výzkumného projektu na téma rovných příležitostí ve vzdělávání.⁷⁰

Úspěchy v legislativě a náklonnost federálních soudů přispěly ke zvětšenému očekávání černochoů, které se záhy projevilo v jejich rostoucí nespokojenosti s omezenými dopady legislativních opatření. Přelomovým zákonem o občanských právech byly právní překážky pro účast černochoů na politickém a hospodářském životě teoreticky eliminovány. Po přijetí zákona o volebním právu v roce 1965⁷¹ již černoši nemuseli bojovat o přístup k politickému systému, směli vystupovat jako zájmová politická skupina a reálně se zasazovat o konkrétní změny ve svém každodenním životě. Hnutí za občanská práva se však právě uprostřed těchto úspěchů začalo štěpit. Jeho hlavní představitelé se sice shodovali na dvou základních směrech příštího vývoje – odstraňování ekonomické a sociální diskriminace a využití politického potenciálu černých mas. Nicméně ještě v témž roce došlo k první velké rasové bouři v losangeleské černošské čtvrti Watts, která

⁶⁹ Jak je uvedeno v § 402, kap. IV. zákona o občanských právech 1964 o desegregace ve veřejném školství: „*Ministr školství je pověřen provést výzkum a podat o něm zprávu Prezidentu a Kongresu, do dvou let uplynulých od přijetí tohoto zákona, která se bude zabývat nedostatkem rovné příležitosti ve vzdělání.*“ Viz text zákona o občanských právech 1964, in: BLAUSTEIN A.P. a ZANGRANDO R.L. (ed.), *Civil Rights and the American Negro*, s. 533.

⁷⁰ Výsledkem byla tzv. Colemanova zpráva, ve své době vůbec nejvýznamnější a nejrozsáhlejší vědecká analýza procesu dosahování akademických výsledků u různých etnických a rasových menšin.

⁷¹ Zákon o volebním právu, schválený v roce 1965, umožnil ministru spravedlnosti vyslat federální kontrolu, aby kontrolovala registraci voličů a mimo jiné zrušil i zkoušky gramotnosti. Viz BLAUSTEIN A.P. a ZANGRANDO R.L. (ed.), *Civil Rights and the American Negro*, s. 566–572.

byla jen počátkem rasových nepokojů ve velkých amerických městech v několika příštích letech. Jejich přímou příčinou byla kritická a dále již neúnosná situace většiny černošského obyvatelstva.

V polovině 60. let žilo 70 % amerických černochoů v městech, převážně v ghettech v centrech měst, kterým se vyhnula poválečná prosperita.⁷² Faktická segregace ve školství, obrovská nezaměstnanost, bydlení ve slamech a všeobecná nevraživost vůči černochoům způsobovaly stále častější případy násilného rebelování. Bylo zřejmé, že metody přímé nenásilné akce v ghettech na Severu ve velké míře neuspěly a ani uspět nemohly. Mnoho rasových problémů zde bylo způsobeno segregací v bydlení, jež se dala jen těžko měnit na základě zákona. Segregace v bydlení černochoů byla v porovnání s ostatními menšinami nejrozsáhlejší. Jejich koncentrace v centrálních částech měst byla výsledkem několika sil, mezi nimiž na předním místě figurovala diskriminace v zaměstnání a segregace ve školství. Stinné stránky života v ghettech však nebyly jen důsledkem diskriminace způsobené bělochy. Podle průzkumu deníku *The New York Times*, provedeném v newyorském ghettu Harlem v roce 1964, většina černochoů dávala vinu za svou špatnou situaci bělochům, mnozí z nich však přikládali vinu také nevědomosti, lhostejnosti a nebezpečnému chování opilců, zlodějů a drogově závislých ve vlastní komunitě.⁷³

V polovině 60. let veřejné mínění vyvíjelo nátlak na federální vládu, aby adekvátně řešila situaci v městských ghettech. Pro zajištění správného a účinného postupu bylo třeba situaci a příčiny krize v ghettech nejprve důkladně analyzovat. Daniel Patrick Moynihan, tehdejší tajemník na ministerstvu práce, přišel s vlastní iniciativou, jejímž výsledkem byla zpráva nazvaná *Černošská rodina* – argumentace ve prospěch celostátní akce.⁷⁴ Tato zpráva byla významná zejména tím, že postihla přelomový moment v černošském hnutí. Po odstranění umělých bariér k rovné příležitosti zákonem o občanských právech a zákonem o volebním právu se emancipační proces černo-

⁷² TINDALL G. B. a SHI E. D., *Dějiny USA*, s. 702.

⁷³ ROBINSON Richard, *The Negroes' View: a N. Y. Poll*, *The New York Times*, 28. července 1964, s. 1.

⁷⁴ MOYNIHAN Daniel P., *The Negro Family: The Case for National Action*, Westport 1981.

chů dostal do své další fáze. Moynihan předpokládal, že černoši v této nové fázi začnou požadovat rovnost nejen jako fakt, ale také jako distribuci výsledků své komunity zhruba srovnatelnou s výsledky bílé komunity. Okamžité naplnění takového cíle však bylo podle něj nereálné. Ve své studii upozorňuje na fakt, že tento cíl zůstane nenaplněn po celé generace, jestliže nebudou podniknuta zvláštní opatření. Moynihan dochází k závěru, že se černoši nejenže k ideálu rovnosti s bílými nepřibližují, nýbrž že se propast mezi bílými a černými dokonce zvětšuje. To vysvětluje zhoršující se situací černošské rodiny, která se ocitla na samém dně společenského žebříčku a nemá daleko k úplnému rozpadu. Největší měrou se podle něj na katastrofální situaci rodiny podílí obrovská nezaměstnanost černých mužů, otců rodin (pro černošskou rodinu bylo a dosud stále ještě je typické velké procento rozpadů a mimomanželských dětí). Otec, který není schopen uživit svou rodinu, od ní v naprosté většině případů odchází a upadá do bludného kruhu nezaměstnanosti, alkoholu, násilí a drog. Moynihanova obecná argumentace ve prospěch celostátní akce proto spočívala v nutnosti přijetí opatření, která by v první řadě posílila černošskou rodinu.⁷⁵

Moynihanova zpráva se téměř okamžitě po svém zveřejnění v srpnu 1965 stala předmětem bouřlivých diskusí a byla ostře odmítnuta především černošskými intelektuály.⁷⁶ Zajímavé přitom bylo, že některé Moynihanovy argumenty byly předtím použity v několika významných analýzách života černochoů v ghettech. Jednalo se téměř výhradně o práce černošských vědců a psychologů, jako byli například Kenneth B. Clark, E. Franklin Frazier a Bayard Rustin.⁷⁷ Moynihanova zpráva se s těmito předešlými analýzami shodovala v tom, že základním problémem černošské komunity opravdu jsou rozvrácené rodiny,

⁷⁵ Viz předmluva k Moynihanově zprávě.

⁷⁶ Diskuse, které tato zpráva vyprovokovala, intenzivně probíhaly také na půdě Kongresu. Viz *Congressional Records*, 5. srpna 1965, s. 19522–19523.

⁷⁷ FRAZIER E. F., *The Negro Family in the United States*; CLARK K. B., *Youth in the Ghetto: A Harlem Youth Opportunities*, in: HARYOU Report, 1964; RUSTIN Bayard, *From Protest to Politics: The Future of the Civil Rights Movement*, in: *Commentary*, 39, 1965, s. 25–31.

ve většině případů závislé na státní podpoře. Tyto práce se shodovaly také v tom, že krizový stav nebylo možné napravit „pouhým“ odstraněním překážek k rovné příležitosti. Většina lídrů hnutí za občanská práva se však přesto proti zprávě ostře postavila. Podle nich totiž dávala vinu hlavní oběti – černošské rodině – a odmítala tak uznat, že její stav je výsledkem nepříznivých vnějších podmínek.⁷⁸

Přes svůj kontroverzní obsah se Moynihanova zpráva stala hned po svém předložení prezidentu Johnsonovi určujícím podkladem pro jeho následné kroky ve vztahu k černošské menšině. Důkazem je především významný Johnsonův projev na černošské Howardově univerzitě, přednesený 4. července 1965.⁷⁹ Moynihan se sám podílel na textu a některé závěry jeho zprávy se přímo odrážejí v okřídlených a často citovaných pasážích projevu. Prezident Johnson v něm přirovnává rovné příležitosti ve společnosti ke stejné startovací čáře, na které si nemohou být všichni rovni vzhledem k tomu, že někteří „běžci závodu“ byli před ním dlouhou dobu drženi v „okovech“. Prezident ve svém projevu oznámil počátek další a důležitější fáze boje za občanská práva, v níž bylo zapotřebí dosáhnout „*rovnosti nejen jako práva a teorie, ale rovnosti jako faktu a rovnosti jako výsledku*.“⁸⁰ Johnson označil za jádro problému situaci černošské rodiny. K odstranění krize rodiny bylo podle něj v první řadě třeba vyhlásit válku bídě. Na dalších konkrétních krocích se mělo intenzivně pracovat. Tom Wicker z *The New York Times* přirovnal ve svém dobovém článku historický

⁷⁸ Rozporuplné reakce, které později Moynihanova zpráva vzbudila, jsou podrobně analyzovány v práci Williama J. Wilsona, profesora sociologie na Chicagské univerzitě. Podle Wilsona zpráva příliš naturalisticky popisovala patologické aspekty černošské rodiny a soustředila se především na její negativní stránky; konkrétní cesty k nápravě však zmiňovala jen okrajově. Ve svém důsledku podle něj tato jinak historicky cenná analýza odradila mnohé vědce od dalšího výzkumu životních podmínek těch opravdu znevýhodněných – nejnižších černošských tříd. Viz WILSON William J., *The Truly Disadvantaged: The Inner City, The Underclass and the Public Policy*, Chicago 1987, s. 4–6, s. 20–21.

⁷⁹ Viz zpráva CRC (*To Fulfill These Rights*), in: *Public Papers of the Presidents, Lyndon B. Johnson*, 4. července 1965, s. 635–640.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 637.

význam tohoto prezidentova projevu k přelomovému rozhodnutí Nejvyššího soudu v případě Brownová.⁸¹

Konsensu, jehož v rasových otázkách dosáhla americká společnost v polovině 60. let, využil prezident Johnson záhy po svém howardském projevu k oficiálnímu vyhlášení nové fáze boje za občanská práva, jehož důležitou součástí se měly stát nové programy pozitivní akce. Legislativní jádro těchto programů tvoří tři hlavní složky: ustanovení 14. dodatku ústavy o stejné ochraně, kterou občanům Spojených států poskytují zákony, kapitola VII. zákona o občanských právech z roku 1964 a exekutivní nařízení číslo 11246, jež prezident Johnson vydal 24. září 1965.⁸² Zákonem o občanských právech byla zakázána diskriminace v různých oblastech, federální vláda dostala možnost dohlížet na jeho uplatňování a přímo si je vynucovat zejména u federálně financovaných projektů. Zaměstnání, veřejné školství a smlouvy uzavřené federální vládou s jejími dodavateli byly stěžejními oblastmi, ve kterých si vláda do značné míry mohla diktovat své podmínky.

Exekutivní nařízení číslo 11246 vycházelo z kapitoly VI. zákona o občanských právech o smluvních zakázkách federální vlády. Bylo zaměřeno na odstranění diskriminace ve dvou hlavních bodech: ve vztazích s vládními dodavateli a subdodavateli (government contractors and subcontractors) a ve všech federálně financovaných stavebních programech. Jádrem celého nařízení bylo závazné ustanovení pro firmy podepisující smlouvu s federální vládou, které měla každá tato smlouvy obsahovat. Na jeho základě byli příjemci federálních dotací povinni: „(1)...nediskriminovat žádného zaměstnance či žadatele o zaměstnání a... podniknout pozitivní akci, ...která zahrnuje, ale není omezena na: zaměstnání, povýšení, propuštění z práce, sesazení, nebo přeřazení; přijímání nebo v inzerátech na práci, odvolání nebo ukončení pracovního poměru; vyšší platu nebo jinou formu kompenzace, výběr pro zaškolení, včetně vyučení. Dodavatelé souhlasí s vyvěšením zpráv o zavede-

⁸¹ WICKER Tom, *Civil Rights: The Battle to Come*, The New York Times, 8. června 1965, s. 6.

⁸² Viz Equal Employment Opportunity Executive Order 11246, <http://www.dol.gov/do...tes/ofccp/eo11246.htm>

*ní tohoto nediskriminačního ustanovení... na místech viditelných pro zaměstnance a žadatele o zaměstnání.*⁸³

Tímto ustanovením byly vázány také odborové organizace, se kterými vládní dodavatelé spolupracovali. Ustanovení ve stejném znění mělo být vloženo do všech subdodavatelských smluv či objednávek. Sankce při porušení exekutivního nařízení číslo 11246 zahrnovaly zrušení nebo ukončení smlouvy, její vypovězení v celém rozsahu nebo jen zčásti a zbavení práva na jakoukoli příští smluvní spolupráci s vládou. Veškerá zodpovědnost za dohled nad jeho uplatněním byla přenesena na ministra práce, který byl povinen sledovat dodržování tohoto příkazu, prošetřovat jednotlivé případy a vyřizovat případné stížnosti. Hlavní donucovací pravomoci ministra práce zahrnovaly možnost publikovat jméno dodavatele či odborové organizace, která svůj závazek nediskriminovat nedodržela, doporučit ministerstvu spravedlnosti nebo EEOC přijetí patřičných opatření, nebo přímo trestní stíhání a konečně možnost smlouvu zrušit či ukončit.⁸⁴

Částí III. exekutivního nařízení číslo 11246⁸⁵ byla zakázána diskriminace ve federálně financovaných stavebních programech. Zvláštní pozornost zde byla věnována případu, kdy vládní dodavatel podepíše stavební smlouvu se subdodavatelem, který není přímým příjemcem federální podpory. Dodavatel byl na základě tohoto opatření povinen zajistit uplatnění stejného nediskriminačního ustanovení v jakékoli další smlouvě, kterou by uzavřel. Provedení tohoto kroku se stalo přímo podmínkou pro udělení grantu, podepsání smlouvy, poskytnutí půjčky, pojištění či jiné výhody. Ve všech případech byli vládní dodavatelé nebo subdodavatelé požádáni o zpracování tzv. Zprávy o plnění (Compliance Report), která měla obsahovat informace o praktikách, programech, zaměstnavatelské politice a statistikách zaměstnanců. Ministr práce měl dodatečně určit formu a obsah požadované zprávy.

Tehdejší ministr práce W. Willard Wirtz proto na podzim roku 1965 pod tímto ministerstvem vytvořil Úřad pro dohled nad federálními

⁸³ *Ibid.* § 202 (a).

⁸⁴ *Ibid.* § 209 (d).

⁸⁵ *Ibid.* § 301.

dodavatelů (The Office of Federal Contract Compliance – OFCC) v rámci ministerstva práce.⁸⁶ OFCC vznikl na základě exekutivního nařízení číslo 11246 a byl přímo zodpovědný za dohled nad jeho dodržováním. Vedle OFCC působila již existující EEOC. Oba orgány se v příštích letech staly hlavními federálními úřady určenými k dohledu nad plněním programů pozitivní akce v zaměstnání. Tyto programy se měly týkat čtyř hlavních skupin: černochoů, Asijských (Orientals), amerických Indiánů a španělských Američanů (ti byli definováni jako Latinoameričané, Mexičané, Portoričané a Američané španělského původu).

Samotné programy pozitivní akce byly v polovině 60. let pouze jednou ze součástí nebývale rozsáhlých liberálních programů boje s chudobou. Prezident Johnson na samém počátku svého volebního období využil demokratické většiny v Kongresu a celkové atmosféry ve společnosti k prosazení bezprecedentní řady zákonů a programů, kterými měla být realizována jeho vize velké společnosti (Great Society).⁸⁷ Johnson toužil po vybudování partnerského vztahu mezi nejrůznějšími skupinami ve společnosti a po poskytnutí rovné příležitosti opravdu každému občanu tak, aby jednotlivci byli sami motivováni vymanit se z kruhu bídě. Nebývalý rozsah těchto programů nutně přispěl ke zvýšenému očekávání změn ve společnosti. Právě kvůli svému záběru a způsobu uplatnění však v mnoha případech vedl pouze k boji o moc mezi jednotlivými zainteresovanými skupinami, k administrativním zmatkům a korupci. Programy tak zůstaly spíše jen idealistickou představou prezidenta toužícího po veřejném uznání než úspěšnými kroky k nápravě.⁸⁸

⁸⁶ LOWELY Ch. D. a MARSZALEK J. F. (ed.), *Encyclopedia of African-American Civil Rights*, s. 411–412.

⁸⁷ Jádrem Johnsonovy vize velké společnosti byla tzv. válka vyhlášená bídě (War on Poverty), která představovala mnoho různých programů a zároveň i různých taktik k jejich prosazení. Jednalo se např. o programy Medicaid, Head Start, Upward Bound, Job Corps, či CAP (programy místní akce). Viz CHAFE W. H., *The Unfinished Journey*, s. 239–240.

⁸⁸ Některé programy však slavily úspěch, viz TINDALL B. G. a SHI D. E., *Dějiny USA*, s. 700–701. Zejména kvůli spleť byrokracie nicméně mnohé zkrachovaly. Další důvody pro selhání programů Johnsonovy velké společnosti viz též CHAFE W. H., *The Unfinished Journey*, s. 240–246.

Nespokojenost středních tříd s náklady a mrháním při realizaci programů velké společnosti, rasové výbuchy v ghettech na Severu a stále vlivnější koncepce Černé moci patřily mezi hlavní faktory, které se při listopadových volbách do Kongresu v roce 1966 odrazily v obratu ke konzervatismu.⁸⁹ V roce 1966 vůbec poprvé v tomto desetiletí došlo k tomu, že Kongres nepřijal nový zákon o občanských právech. Násilí v amerických městech však mělo i jiný zdroj. Silným motivem protestů se v té době stala také zvýšená intenzita bojů ve Vietnamu. Kvůli rostoucím výdajům na válku se Johnsonova představa velké společnosti a pomoci chudým a potřebným postupně rozpadávala. Bylo otázkou, nakolik mohly právě v citlivé oblasti odstraňování diskriminace pomoci „pouhé“ mohutné federální finanční injekce. Významná analýza metod pro odstraňování diskriminace ve školách z roku 1967 takové tvrzení do jisté míry popřela.

Na základě kapitoly IV. zákona o občanských právech z roku 1964 měla být do dvou let vypracována podrobná analýza, která se měla stát podkladem pro další opatření Kongresu. V červenci roku 1966 byla zveřejněna takzvaná Zpráva o rovné příležitosti ve vzdělávání vypracovaná týmem pod vedením Jamese S. Colemana.⁹⁰ Přes extrémně krátkou dobu potřebnou k vypracování zprávy (výzkum probíhal až do ledna 1966, poté zůstalo Colemanovu týmu na vypracování zprávy pouhých pět měsíců) se jejím autorům podařilo shromáždit nebyvalé množství dat. To bylo do velké míry umožněno rozvojem počítačové techniky a změnou metodologie výzkumu v sociálních vědách. Výsledkem se stal nejdůležitější a nejrozsáhlejší projekt své doby, který se zabýval vztahem rovných podmínek a rovných výsledků ve školách.⁹¹

Colemanova zpráva znamenala především průlom ve způsobu měření rovnosti příležitostí ve vzdělání. Zhruba do poloviny 60. let se

⁸⁹ Demokratická většina ve Sněmovně byla zredukována o 47 křesel, v Senátu o 3 křesla, čímž byla ukončena krátká éra převahy liberálů v Kongresu. Viz MATUSOW J. A., *The Unraveling of America*, s. 214.

⁹⁰ COLEMAN James S. a kol., *Equality of Educational Opportunity*, Washington D.C. 1966.

⁹¹ MOSTELLER Frederick a MOYNIHAN Daniel P. (ed.), *On Equality of Educational Opportunity*, New York 1972, s. 3–5.

tato rovnost měřila podle zařízení a vybavení škol, podle úrovně učitelů a rasového složení žáků s důrazem na integraci (school input). Všeobecně se mělo za to, že takto měřitelné rovné podmínky jsou předpokladem pro dosažení porovnatelných výsledků. Po zveřejnění Colemanovy zprávy se naopak objevila tendence poměřovat úspěchy či neúspěchy žáků především na základě výsledků akademických testů (school output).⁹²

Tento výzkum překvapil zejména zjištěním, že rozdíly ve školním vybavení mají jen nepatrný vliv na rozdíl v dosažených výsledcích. Navíc okolo 90 % rozdílů tvořily rozdíly mezi žáky v rámci škol a ne mezi školami. Dále bylo zjištěno, že na jejich výsledky má největší vliv rodinné zázemí a nikoli školní prostředí: „Zdá se, že zdroje nerovnosti... na prvním místě pramení z domova a kulturních vlivů bezprostředně obklopujících domov, až poté spočívají v neschopnosti škol osvobodit výsledky žáků od vlivů rodiny a dále v kulturní homogenitě škol...“⁹³ Zpráva naznačovala, že tehdejší programy finanční podpory škol v chudých oblastech mohou mít pouze relativně malý vliv na akademické výsledky žáků.

Zpráva dokazovala, že výsledky testů černochoů byly lepší u studentů ve třídách s 50 % nebo větším počtem bílých studentů v porovnání s plně segregovanými třídami. Coleman v této souvislosti později dodal, že „*studenti, kteří vstoupí do desegregovaných škol už na nižším stupni, prokazují lepší výsledky testů než studenti, kteří vstoupí do desegregovaných škol na pozdějším stupni.*“⁹⁴ Jinými slovy to znamenalo, že integrace škol narozdíl od finančních injekcí segregovaným školám může významnou měrou napomoci ke zvýšení úrovně vzdělanosti žáků.⁹⁵

Tyto nečekané závěry Colemanovy zprávy se setkaly v polovině 60. let, kdy se všeobecně mělo za to, že špatné vybavení škol v ghettech má přímý vliv na výsledky žáků, s odmítavou reakcí. Colemanův jednorázový rozsáhlý výzkum se měl původně stát nástrojem federální

⁹² *Ibid.*, s. 6.

⁹³ *Ibid.*, s. 15.

⁹⁴ *Congressional Records*, 2. prosince 1969, s. 36374.

⁹⁵ *Ibid.*, s. 36374.

politiky, přesto neměl do roku 1970 na politiku vlády ve školství téměř žádný vliv. Zpráva byla buď napadána či ignorována a federální vláda pokračovala ve svých programech obecné finanční podpory a kompenzace v chudých oblastech. Úřad školství proto navrhl, aby bylo téma rovnosti příležitostí ve vzdělání dále prozkoumáno univerzitními profesory a dalšími odborníky. Seminář týkající se Colemanovy zprávy proběhl ve školním roce 1966-67 na Harvardu za účasti předních osobností vědy a vzdělávání. Jeho výsledkem se stal soubor přednášek hodnotících metody výzkumu, výsledky a význam Colemanovy zprávy. Byl vydán Frederickem Mostellerem a Danielem Patrickem Moynihanem pod názvem *O rovnosti příležitosti ve vzdělání*.⁹⁶

K plné integraci černochoů do společnosti bylo zapotřebí odstranit diskriminaci nejen ze zaměstnání a školství, ale také z bydlení. Kongres přijal poslední významný zákon týkající se občanských práv v bytové politice v roce 1866.⁹⁷ Po přijetí zákona o občanských právech z roku 1964 se navíc objevily další problémy, které bylo třeba legislativně postihnout. Prezident Johnson předložil svůj návrh nového zákona Kongresu v rámci své zvláštní zprávy 28. dubna 1966.⁹⁸ K tomuto kroku jej vedly nejméně tři hlavní důvody. Hnutí za občanská práva se vedle boje za rychlou desegregaci soustředilo především na lobování za přijetí „bytového“ zákona. Paralelně se objevovalo stále více případů napadání demonstrantů a aktivistů hnutí. Zvýšená činnost rasistické organizace Ku Klux Klan se v té době dokonce stala předmětem intenzivního prošetřování v Kongresu. Navrhovaný zákon měl proto zpřísnit podmínky pro odstraňování segregace a zjednodušit postupy pro podávání žalob ministerstva spravedlnosti, zakázat diskriminaci v bytové politice, zavést efektivnější mechanismy pro potírání rasových nepokojů a přijmout opatření na ochranu napadáných aktivistů.

⁹⁶ MOSTELLER F. a MOYNIHAN D.P. (ed.), *On Equality of Educational Opportunity*.

⁹⁷ Zákon o občanských právech z roku 1866 přisuzoval všem občanům Spojených států stejná práva pro nakládání se svým majetkem, tedy včetně bydlení, neobsahoval však specifický zákaz diskriminace ve službách, prodeji, inzerci, financování apod. Srov. se zákonem z roku 1968, in: KATZ A.P. (ed.), *Towards the Elimination of Racism*, s. 431.

⁹⁸ *Keesing's Contemporary Archives*, 4.–11. června 1966, s. 21431.

Na půdě Kongresu byl intenzivně diskutován především problém diskriminace v prodeji a pronájmu bytů. V dubnu 1966 vyzval Federální výbor proti diskriminaci v bydlení (Federal Committee on Housing Discrimination) Kongres k efektivnější regulaci federálních fondů a přijetí nové legislativy.⁹⁹ Exekutivní nařízení číslo 11063 prezidenta Kennedyho, kterým byla diskriminace v bydlení zakázána, se vztahovalo pouze na byty či programy, jež spadaly pod Federální správu pro bytovou politiku (Federal Housing Administration – FHA) a Správu pro záležitosti veteránů (Veteran’s Administration – VA). Kapitola VI. zákona o občanských právech o neposkytnutí federální podpory podnikům, které se dopouštějí diskriminace, samozřejmě pokrývala i federálně financované programy výstavby a pronájmu bytů. Kapitola nicméně obsahovala řadu výjimek, které bylo třeba po dvou letech přehodnotit. Návrh nového zákona sice prošel Sněmovnou, narazil však na tuhý odpor v Senátu. Tam republikánské křídlo označilo většinu nových opatření přímo za neústavní.¹⁰⁰

Prezident Johnson znovu požádal Kongres o přijetí upravené verze zákona o občanských právech na počátku roku 1967.¹⁰¹ Změny ve znění zákona se týkaly především Senátem zamítnuté části o diskriminaci v bytové politice. Prezident navrhoval, aby nové mechanismy odstraňování diskriminace při prodeji a pronájmu bytů byly zavedeny ve třech postupných fázích a nikoli okamžitě, jak tomu bylo u jeho původního návrhu. Vedle toho navrhoval uzákonit prodloužení mandátu CRC a posílit pravomoci EEOC. Nový zákon však kvůli některým jižanským senátorům opět zůstal zablokovaný.

Po přijetí kompromisních dodatků republikánského senátora za stát Illinois Everetta Dirksena, který byl od roku 1966 jeho hlavním odpůrcem, byl nový zákon o občanských právech konečně schválen i Senátem.¹⁰² Nejdůležitějším ustanovením zákona byl zákaz diskrimi-

⁹⁹ *Congressional Records*, 3. května 1966, s. 9513.

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 9521.

¹⁰¹ Nový zákon předložil Johnson Kongresu 15. února 1967. Viz *Keasing’s Contemporary Archives*, 14.–21. června 1967, s. 22305.

¹⁰² Senát jej schválil 11. března, 10. dubna Sněmovna reprezentantů a 11. dubna 1968 podepsal nový zákon prezident Johnson. *Ibid.*, s. 22653.

nace v prodeji či pronájmu bytů a domů určených k bydlení (kapitola VIII., zákon o spravedlivé bytové politice – Fair Housing Act). Touto kapitolou se veškeré operace související s prodejem či pronájmem bytů, při nichž by došlo k diskriminaci, stávaly nezákonnými.¹⁰³ Ve svém důsledku se měl zákon vztahovat na více než 80% všech bytových jednotek ve Spojených státech, včetně soukromých vlastníků, kteří prodávali nebo pronajímali své domy bez využití služeb realitních kanceláří.¹⁰⁴

Dohled nad uplatňováním kapitoly VIII. byl svěřen HUD, které na něm mělo spolupracovat s příslušnými federálními, státními a místními úřady. Právo podávat soudní žaloby bylo na základě této kapitoly vyhrazeno pouze ministru spravedlnosti. Každý postižený jednotlivec měl dvě možnosti: buď se na soudy obrátit sám, nebo zaslat stížnost HUD. Jestliže toto ministerstvo nebylo schopno zajistit dobrovolné uplatnění zákona a obdobně neuspěly ani státní soudy, celá kauza se posunula na úroveň federálních soudů. Federální soudy měly za úkol celý případ posoudit a po zvážení mohly využít své pravomoci nařídit „*pozitivní akci k nápravě následků diskriminace v minulosti*.“¹⁰⁵ Zákon o občanských právech z roku 1968 nabyl platnosti v atmosféře celospolečenského smutku způsobeného atentátem na Martina Luthera Kinga. Kingova smrt se stala jen dalším podnětem k nepokojům. Naprostý pokles popularity prezidenta Johnsona související

¹⁰³ Souhrn nejdůležitějších bodů obsažených v kap. VIII. viz KATZ A.P. (ed.), *Towards the Elimination of Racism*, s. 433–434.

¹⁰⁴ Okamžitě po nabytí platnosti zákona se měl zákaz vztahovat na všechny federálně vlastněné bytové jednotky, případně na byty, jejichž hypotéky byly vydány FHA nebo VA /1/; od 31. 12 1968 měl zákaz platit pro majitele bytových jednotek obsahujících čtyři či méně bytů /2/; a od 1. 1. 1970 se měl zákaz vztahovat na všechny domy či byty prodávané či pronajímané prostřednictvím makléřů /3/. Podle těchto podmínek se usuzovalo, že zákon postihne přibližně 52 600 000 bytových jednotek z celkového počtu 65 000 000. Zákon však i v těchto případech obsahoval četné výjimky, např. se nevztahoval na byty pro jednotlivce prodané či pronajaté bez pomoci realitních kanceláří, na pokoje či domy, které mají méně než čtyři byty a které obývá vlastník sám, a na náboženské organizace. Viz *Keesing's Contemporary Archives*, 14.–21. června 1967, s. 22653.

¹⁰⁵ Viz § 610 (d.), kap. VIII. zákona o občanských právech 1968, in: KATZ A.P. (ed.), *Towards the Elimination of Racism*, s. 434.

s eskalací války ve Vietnamu, s jeho prohrou ve významných primárkách s Robertem Kennedym a v neposlední řadě také s jeho neschopností zabránit rasovým nepokojům jej těsně před podepsáním zákona donutily vzdát se kandidatury pro nové volební období.¹⁰⁶

Rok 1968 zůstal v americké historii zapsán jako traumatický. Americká společnost byla rozdělena na stoupence války ve Vietnamu a její odpůrce, na příznivce Johnsonových liberálních programů a konzervativně naladěnou „mlčící většinu“, která toužila po vládě zákona a pořádku. Podle takzvané Zprávy Kernerovy komise se Spojené státy ocitly na pokraji rozpadu na dvě oddělené společnosti: černou a bílou. Bílá i černá Amerika byla pobouřena, zastrašena a do velké míry překvapena násilím ve společnosti. Po rozsáhlých rasových nepokojích zahájených v roce 1965 v losangeleském ghettu Watts následovaly ještě destruktivnější nepokoje ve městech Newark, Detroit a Cleveland.¹⁰⁷ Situace v černošských ghettech v těchto městech zůstávala bez vážnější změny, což vedlo černochoy k přesvědčení, že soubor soudních rozhodnutí, zákonů a exekutivních nařízeních ve svém důsledku neovlivnil jejich podřadné postavení. Žádná metoda nemohla zákonnou cestou ukončit diskriminaci v odborech a policejní brutalitu. Rostoucí počet obyvatel ghett se začal přiklánět k násilí jako k jedinému možnému prostředku, jak skoncovat se segregací a podřízeným postavením.¹⁰⁸

Prezident Johnson reagoval na tyto události tím, že 29. července 1967 povolal Národní poradní komisi pro občanské nepokoje (National Advisory Commission on Civil Disobedience – NACCD), kterou pověřil úkolem odpovědět na tři základní otázky: „*Co se stalo?*

¹⁰⁶ Prezident Johnson oznámil svůj záměr v nadcházejících volbách dále nekandidovat 30. března 1968. Viz TINDALL B. G. a SHI E. D., *Dějiny USA*, s. 708.

¹⁰⁷ Podrobnosti k průběhu nepokojů v těchto a dalších městech viz Keesing's Contemporary Archives, 14.–21. října 1967, s. 22301–22303.

¹⁰⁸ Vážnost situace postihla ve své zprávě EEOC z 5. srpna 1967. Mimo jiné v ní byla srovnána celostátní míra nezaměstnanosti (2,6 %) s mírou nezaměstnanosti v městských centrech (15,5 %). Průzkum mínění černochoů v losangeleském ghettu Watts v roce 1967 ukázal, že 48,4 % černochoů věří, že rasové nepokoje v roce 1965 zvětšily jejich šanci na rovnost v zaměstnání, bydlení a školství. Viz *Keesing's Contemporary Archives*, 14.–21. října 1967, s. 22301.

*Proč se to stalo? Co může být uděláno proto, aby se podobná situace v budoucnu již neopakovala?*¹⁰⁹ Nezávislá jedenáctičlenná komise byla složena z představitelů obou politických stran, hnutí za občanská práva a odborových organizací. Do jejího čela byl jmenován guvernér státu Illinois Otto Kerner. NACCD měla vypracovat průběžnou zprávu do 1. března 1968 a konečnou zprávu do jednoho roku.¹¹⁰

Navzdory relativně krátkému času na vypracování byla průběžná zpráva důkladnou studií příčin rasových nepokojů, tehdejších mezirasových vztahů a jejich dopadů na celou americkou společnost.¹¹¹ Konečná zpráva obsahovala tři doplňkové studie zabývající se různými aspekty otázek položených v průběhu výzkumu jejími členy. První se zabývala černochoy, kteří byli přímými účastníky rasových nepokojů v létě roku 1967, druhá rozebírala postoje černochoy a bělochů a třetí zkoumala fungování institucí a úřadů v černošských čtvrtích měst.¹¹² V celkovém shrnutí průběžné i konečné zprávy byla NACCD nucena varovat před vznikem: „...*dvou oddělených a nerovných společností: jedné převážně bílé, žijící na městských předměstích, v menších městech a vzdálenějších oblastech, a druhé převážně černé, žijící v městských centrech.*“¹¹³

Zpráva hledala odpověď na otázku „Co se stalo?“ ve zpětném pohledu na převratné společenské události několika posledních let, ve kterých se však postavení drtivé většiny černochoy nijak nezměnilo. Zabývala se přechodem od používání nenásilných metod, které v ghettech na Severu evidentně selhaly, ke strategii násilí jako metody vymáhání požadavků. Nová teorie rasového separatismu, shrnutá sloganem Černá moc, si začala získávat stále více příznivců, zejména

¹⁰⁹ NACCD byla založena na základě exekutivního nařízení číslo 11365. Prezident položil tyto tři základní otázky ve svém projevu k celému národu 27. července 1967. Viz *Keesing's Contemporary Archives*, 14.–21. října 1967, s. 22303.

¹¹⁰ *Keesing's Contemporary Archives*, 14.–21. října 1967, s. 22303.

¹¹¹ Shrnutí detailních závěrů průběžné zprávy Kernerovy komise zveřejněné 2. března 1968 viz *Keesing's Contemporary Archives*, 20.–27. dubna 1968, s. 22647–22653.

¹¹² Konečná zpráva byla zveřejněna 27. července 1968, detaily ke třem doplňkovým studiím viz *Keesing's Contemporary Archives*, 5.–12. září 1970, s. 24174–24175.

¹¹³ Viz *Report of the National Advisory Commission on Civil Disobedience*, Washington D.C. 1968, s. 220.

mezi mladými lidmi. Negativní asociace, které vyvolávala Černá moc u naprosté většiny bílých, však nebyly vždy oprávněné. Snaha o emancipaci černochoů se v rámci této koncepce měla například na ekonomické úrovni projevit vytvořením nezávislého, soběstačného podnikatelského sektoru černochoů. Institucionální a jiné překážky a především postoj většinové bílé Ameriky takové představy ovšem do té doby znemožňoval. Černoši, v převážné většině soustředění v ghettech, slovy zprávy NACCD nemohou nikdy zapomenout, že tato ghetta „*bílá Amerika vytvořila, bílé instituce je udržují a bílá společnost je odsuzuje.*“¹¹⁴

Navzdory zjištění, že příčiny nepokojů byly různorodé, neobvyklé, komplexní a nepředvídatelné, označila NACCD rasové předsudky bílých vůči černým za jeden z hlavních zdrojů existujících problémů. Postoje bílých měly podle jejího zjištění tyto alarmující následky: za prvé diskriminace a segregace v zaměstnání, školách a bydlení vyústila v přetrvávající vytěsnění velkého množství černochoů z podílu na výhodách hospodářského rozvoje; za druhé rostoucí koncentrace chudých černochoů ve velkých městech paralelně znamenala i rostoucí krizi, projevující se rapidním zhoršením zařízení a služeb a neuspokojováním lidských potřeb; za třetí se varovným důsledkem stal vliv segregace především na mládež, která se sebedestruktivně uchýlovala k drogám, krádežím a závislosti na státní podpoře, přičemž zcela zamítala svět bílých a pohrdala jím.¹¹⁵ Ke vzniku rasových nepokojů podle závěrů NACCD přispěla celková „*výbušná směs*“ bídy, nezaměstnanosti, nedostačujícího bydlení, segregovaných škol a nedostatečné federální pomoci.

Zpráva ve své poslední kapitole obsahovala doporučení pro celostátní akci ve čtyřech hlavních bodech: v zaměstnání, vzdělání, v systému sociálního zabezpečení a bydlení. Zpráva poukazovala na nutnost pokračovat v započatých programech „*války s chudobou*“, u kterých ovšem doznávala jen omezený účinek. Viditelný vliv na zlepšení života v ghettech mohlo podle NACCD mít vytvoření dal-

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 115.

¹¹⁵ *Keesing's Contemporary Archives*, 20.–27. dubna 1968, s. 22647–22648.

ších nových programů a tím paralelně i zvýšení investičních prostředků.¹¹⁶ V zaměstnání NACCD mimo jiné přímo navrhovala vytvoření jednoho milionu pracovních příležitostí ve veřejném sektoru a jednoho milionu v sektoru soukromém.¹¹⁷ Otevření sítě pracovních příležitostí mělo být docíleno především zpřísněným dohledem nad dodržováním již existujících zákonů (kapitola VI. a VII. zákona o občanských právech z roku 1964, exekutivní nařízení číslo 11246) a posílením pravomocí příslušných výborů a komisí (EEOC, OFCC). Zpráva se tedy jinými slovy jednoznačně postavila za prohloubení a rozšíření programů pozitivní akce.

Při zpracovávání závěrů na poli vzdělávání členové Kernerovy komise vycházeli ze závěrů výše zmíněné Colemanovy zprávy. Zpráva Kernerovy komise jednoznačně vyzvala k integraci a maximálnímu zkvalitnění výuky v těchto školách a jedním z mnoha dalších doporučených kroků ke zlepšení kvality vzdělávání měl být i jistý posun k multikulturalismu ve školních osnovách. NACCD jednoznačně uznala, že nejen z důvodu motivace musí být osnovy přizpůsobeny zkušenostem a zájmům žáků a studentů. Do učebnic se měly dostat kapitoly o historii, kultuře a přínosu menšin ve Spojených státech.¹¹⁸

Reakce na zprávu a zvláště na doporučení NACCD byla dvojí. Liberálové přes vnitřní rozpory o míře investic do jednotlivých oblastí jednoznačně podpořili myšlenku masivních federálních výdajů na zlepšení materiálních podmínek ghett jako ten nejistější způsob zastavení rasových nepokojů. Konzervativci případné zvýšení výdajů v této oblasti naopak vnímali spíše jako odměňování kriminálního počínání. Účastníci nepokojů by podle nich měli být potrestáni, jediné tak bylo možné zajistit zákon a pořádek.¹¹⁹ Rapidně rostoucí výdaje na eskalující válku ve Vietnamu nakonec znemožnily i sebemenší zvýšení výdajů na domácí potřeby. Prezident Johnson tak vlastně nikdy nenaplnil doporučení Kernerovy komise, kterou sám založil.

¹¹⁶ *Report of the National Advisory Commission on Civil Disorders*, s. 222.

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 233.

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 248.

¹¹⁹ SITKOFF H., *The Struggle for Black Equality*, s. 191–192.

Richard Nixon se dostal k moci v době vrcholících protiválečných demonstrací, násilí, plně rozpoutaného hnutí různých menšin, žen, homosexuálů a hnutí studentů na amerických univerzitách. Aktivisté hnutí si tak byli ve volbách roku 1968 nuceni znovu připomenout, že po celá 60. léta tvořili jen menšinu národa. V demokratických volbách rozhodl hlas „mlčící většiny“ (silent majority), který zvolil konzervativního prezidenta v naději na obnovený klid a pořádek. Nový prezident, který byl zvolen jen těsnou většinou, ve své kampani přislíbil čestné ukončení války ve Vietnamu a nalezení kompromisu mezi znesvářenými stranami ve společnosti. Mottem Nixonova přístupu k záležitosti občanských práv se měla stát myšlenka „neškodného zanedbávání“ (benign neglect), formulovaná jeho blízkým spolupracovníkem a dlouholetým stoupencem občanských práv Danielem P. Moynihanem.¹²⁰ Moynihan navrhoval, aby vláda zaujala k otázce občanských práv odměřený postoj. Jedině tak mohly podle něj být hysterické vášně, přemrštěné požadavky a nekonečné diskuse na téma rasových otázek utlumeny.

Nixonův postoj k občanským právům nebyl jednoznačně zamítavý a proto také vyvolával odmítavé reakce a rozdmýchával vášně v obou táborech – liberálů i některých konzervativců. Od počátku byl Nixon rozhodnut odstranit většinu finančně náročných a nepříliš efektivních programů Johnsonovy velké společnosti. Zamýšlel například změnit podle jeho názoru kontraproduktivní systém státních podpor.¹²¹ Mnohé z programů minulé administrativy však již nebylo možné zastavit a Nixon tak ani učinit nehodlal. Významně se angažoval v rozšíření programů pro poskytnutí rovné příležitosti ve vzdělání. Za Nixonovy vlády došlo k výraznému snížení počtu segregovaných škol i přes jeho vehementní odpor vůči převážení dětí do jiných škol autobusy. Byl často kritizován liberály a stoupenci hnutí

¹²⁰ NIXON Richard, *The Memoirs of Richard Nixon*, New York 1979, s. 540.

¹²¹ Tzv. Plán pro pomoc rodině (*Family Assistance Plan – FAP*) měl být podle Nixona založen na myšlence podpor za určitých podmínek, a to jak nezaměstnaným chudým, tak i pracujícím chudým. Prezident tak mimo jiné chtěl docílit snížení počtu rodin vedených pouze matkou, které pouze pod touto podmínkou měly právo na státní podporu. Viz *Ibid.*, s. 526–529.

za občanská práva za oslabení reforem, které přinesla předchozí léta. Kritické hlasy se však ozývaly i ze samotného Nixonova tábora, kde byl osočován z přílišného posunu doleva a snahy vyjít oběma stranám vstříc.

Na poli rovných příležitostí v zaměstnání došlo za Nixonova volebního období k pokroku ve třech významných oblastech. V tomto období byly vytvořeny nové programy pro podnikání menšin, byly zpřísněny podmínky pro odstranění diskriminace v zaměstnání ve federální vládě a dále v odborových svazech. Prosadit programy zaměřené na zvýšení zaměstnanosti menšin v Kongresu se při demokratické většině nezdálo být těžké. Nixonovy návrhy však často narážely na odpor jeho stranických kolegů. Zejména senátní lídr republikánů Everett Dirksen, který v roce 1968 po dlouhou dobu blokoval přijetí zákona o občanských právech, odmítal opět přistoupit na podobné iniciativy, zvláště ze strany republikánského prezidenta. Nixon proto několikrát využil svých pravomocí a nařídil určité programy exekutivně.

Programy zaměstnanosti menšin měly být v naprosté většině případů uplatněny v rámci státního sektoru. Nixon soustředil pozornost své vlády také na poskytnutí příležitosti menšinám soukromě podnikat. Prezident vydal 5. března 1969 exekutivní nařízení číslo 11458, kterým odstartoval Národní program pro podnikání menšin (National Program for Minority Business Enterprise).¹²² Tímto nařízením byly v rámci ministerstva obchodu zřízeny dva úřady: Úřad pro podnikání menšin a Správní rada pro podnikání menšin. Cílem programu měla být stimulace soukromého podnikání menšin za federální podpory a asistence příslušných úřadů. Nařízení podporovalo a dále rozšiřovalo existující programy. Hlavními skupinami, jichž se měl program týkat, byli černoši, mexičtí Američané, Portoričané a Indiáni. V říjnu 1969 rozběhl Úřad pro podnikání menšin svůj první velký projekt Enterprise, na jehož základě byla založena Investiční společnost pro drobné podnikání menšin.¹²³

¹²² NIXON Richard, *Statement About a National Program for Minority Business Enterprise*, in: *Public Papers of the Presidents, Richard Nixon*, s. 197–198.

¹²³ LOWELY D. a MARSZALEK J. (ed.), *Encyclopedia of African-American Civil Rights*, s. 412–413.

V roce 1969 vydal prezident Nixon exekutivní nařízení číslo 11478, kterým pověřil vládní Komisi pro státní službu (Civil Service Commission – CSC) celkovou zodpovědností za federální zaměstnavatelské programy a dohledem nad odstraňováním diskriminace. CSC při té příležitosti požádal o zhodnocení dosavadního pokroku v zaměstnávání menšin a vypracování podrobné zprávy.¹²⁴ Prezidentovo nařízení zakazovalo diskriminaci ve federálním zaměstnání nejen na základě rasy, barvy, náboženství a původu, ale tentokrát i na základě pohlaví. V Nixonově nařízení bylo navíc zdůrazněno, aby všechna ministerstva a úřady vlády „vytvořily a pracovaly na programech pozitivní akce v zaměstnání, týkajících se všech státních zaměstnanců a žadatelů o zaměstnání.“¹²⁵ Nový zákon o rovné příležitosti v zaměstnání z roku 1972 k tomuto bodu jen doplnil požadavek na vytvoření vlastních výcvikových programů, týkající se každého vládního oddělení. Podle kapitoly VII. tohoto zákona EEOC od té chvíle navíc směla přímo podat žalobu jménem diskriminované osoby.¹²⁶

Třetí oblastí, ve které se podařilo nové vládě udělat průlom, byl boj s odborovými organizacemi. Příslušníci menšin si často nemohli najít práci právě kvůli diskriminační politice velkých odborových svazů dělníků. Federální vláda se už několik let snažila diskriminaci odborů zamezit diktováním podmínek, na které měla právo u federálních zakázek, především ve stavebnictví. Nixon sám mohl vycházet ze zkušeností, které nabyl jako vedoucí GCCC za Eisenhowerova období. GCCC používal taktiky přesvědčování a veřejného nátlaku na firmy pracující na federální zakázky. George Shultz, tehdejší ministr práce, byl pověřen úkolem vypracovat novou, účinnější strategii. Shultz předložil plán, na jehož základě byli dodavatelé v rámci federálně financovaných stavebních programů nuceni prokázat své úsilí při zaměstnávání menšin a zároveň vypracovat „cíle“ (goals), podle kterých se měl počet zaměstnaných dělníků z řad menšin postupně

¹²⁴ NIXON Richard, *Memorandum on Equal Employment Opportunity in the Federal Government*, 28. března 1969, in: *Public Papers of the Presidents, Richard Nixon*, s. 259.

¹²⁵ KATZ A.P. (ed.), *Towards the Elimination of Racism*, s. 422.

¹²⁶ *Ibid.*, s. 423.

zvyšovat.¹²⁷ Shultzův plán vzbudil nevoli kongresových republikánů a samozřejmě samotných odborů, jejichž členové se snažili využít veškeré své politické moci při lobování v Kongresu. Sněmovna dokonce navrhla dodatky, které by zabránily uskutečnění celého plánu.¹²⁸ Prezident byl se svým kabinetem nucen postavit se proti odpůrcům v Senátu i ve Sněmovně. Nakonec byl v roce 1969 takzvaný Filadelfský plán Kongresem schválen.

Proces odstraňování diskriminace ze školství byl podobně složitý jako v zaměstnání. Republikánský kandidát Richard Nixon se již během své volební kampaně netajil odporem k desegregaci škol převážním dětí autobusy.¹²⁹ Tato metoda se za Nixonovy administrativy stala nejvýbušnějším tématem na poli občanských práv. Konzervativní zaměření nové vlády se odrazilo v celkové umírněnosti v otázce desegregace i na dalších odpovědných místech: ministerstvu spravedlnosti a HEW. Převážně jižanští kongresmani opět začali přicházet s novými zákony a dodatky, které by zmírnily dopad rostoucího tlaku na desegregaci škol. Konzervativním ideálům holdující Nixon nepřestával do konce svého období klást důraz na výhody a tradici škol v sousedství (neighborhood schools), na primární odpovědnost místních školských správ za veškerou politiku související s desegregací, na omezení role federálních soudů a vyzdvižení úlohy soudů místních a v neposlední řadě na svobodnou volbu rodičů.

Nejvyšší soud, narozdíl od výkonné a zákonodárné větve, ve své započaté tvrdé linii s jediným cílem – dosažení jednotného školského systému – za republikánské vlády Nixona pokračoval. Pod vedením předsedy Warrena Burgera 29. října 1969 Nejvyšší soud v případě Alexander versus okres Holmes (Alexander vs. Holmes County) jednomyslně rozhodl, že rozhodnutí z roku 1954 o provedení desegregace „s veškerou uvážlivou rychlostí“ není nadále platné a že

¹²⁷ Viz *Statement Urging Senate and House Conferees to Permit Continued Implementation of the Philadelphia Plan*, in: *Public Papers of the Presidents, Richard Nixon*, 19. prosince 1969, s. 1038.

¹²⁸ NIXON R., *Statement on a House of Representatives Amendment to the Philadelphia Plan*, 22. prosince 1969, in: *Ibid.*, s. 1038–1039.

¹²⁹ SITKOFF H., *The Struggle for Black Equality*, s. 212.

desegregace musí být nyní dosaženo najednou.¹³⁰ Po tomto rozhodnutí bylo jakékoli dřívější odkládání znemožněno. Leon E. Panetta, vedoucí Úřadu pro občanská práva na HEW, označil nařízení soudu o desegregaci „s veškerou uvážlivou rychlostí“ za synonymum pro odklad a toto rozhodnutí Nejvyššího soudu jednoznačně podpořil.¹³¹ V republikánské vládě však byl spíše výjimkou.

Prezident Nixon se proti rozhodnutí Nejvyššího soudu z října 1969 postavil. Považoval je za nereálné, nemožné a kontraproduktivní. Jako prezident je nicméně byl nucen respektovat a dohlédnout na jeho uplatnění.¹³² Nixon se přesto ve svém zamítavém stanovisku v průběhu volebního období ještě dále utvrdil. Prezident vydal 24. března 1970 obsáhlé prohlášení, které obsahovalo jeho postoje, názory a návrhy k otázkám ve školství.¹³³ Jádrem prohlášení byl rozhodný souhlas s potřebou eliminovat duální systém školství. Nixon v něm jednoznačně podpořil desegregaci, přičemž zdůraznil, že jeho vláda nebude potírat faktickou segregaci a dále vyjádřil svůj odpor k nucenému převážení dětí autobusy. Svůj nesouhlas s převážením dětí zdůvodnil zákazem daným zákonem o občanských právech z roku 1964 a zákonem o základních a středních školách z roku 1965.

Prezident ve svém prohlášení poměrně podrobně analyzoval problém týkající se potírání segregace de iure versus de facto. O segregaci de iure se podle něj jednalo pouze v případech, kdy byla důsledkem záměrných kroků představitelů škol. Prokázání záměru by tedy mělo být klíčovým faktorem pro soudní nařízení nápravy. Faktická segregace pramenící ze soukromého rozhodnutí o místě bydliště oproti segregaci de iure neústavní nebyla. Neměla tedy podle Nixona nikdy vyústit v nařízení školským správám a distriktům vyrovnat poměr dětí obou ras. Vzhledem k obrovskému množství dětí, které byly fakticky segregovány podle místa bydliště, bylo podle prezidenta nereálné a nepraktické nuceně školy desegregovat. Nixon se na

¹³⁰ *Keesing's Contemporary Archives*, 19.-26. září 1970, s. 24193.

¹³¹ PANETTA Leon, *The Drive for Equal Rights: Yesterday, Today – Tomorrow?*, in: *Congressional Records*, 2. září 1969, s. 36372–36375.

¹³² NIXON R., *The Memoirs of Richard Nixon*, s. 545.

¹³³ *Ibid.*, s. 546.

závěr své zprávy jednoznačně postavil za desegregaci učitelských sborů a celkové zlepšení kvality výuky hodnotným výkladem a novým vybavením. Koncepce škol v sousedství jednoznačně podpořil. Odpovědnost za vytváření, posuzování a dodržování plánů měla spočívat v první řadě na bedrech místních školských správ a federální soudy se tak měly zdržet uvalování příkazů. Prezident jednoznačně odmítl převážení dětí do jiných škol za účelem jejich integrace.¹³⁴

Pozitivní akce nebo diskriminace? Federální programy v oblasti zaměstnání

Vznik a historický vývoj programů pozitivní akce není časově přesně ohraničen. Již bylo zmíněno, že snaha federální vlády o prosazení pozitivní akce za účelem odstranění diskriminace z různých aspektů života společnosti sahá do období před 2. světovou válkou. Toto úsilí samozřejmě nekončí rokem 1972, naopak, politika pozitivní akce je součástí federální agendy a předmětem mnoha diskusí dodnes. Její historie je poznamenána pokusy definovat a naplnit tento od počátku poněkud nejasný termín, který přes svou pozitivní náplň rozdělil americkou společnost na dva tábory. Odhlédneme-li od úplných kořenů a prvních pokusů zavést pozitivní akci v armádě a státním zaměstnání, jasnějším a také oficiálním počátkem těchto programů se stalo exekutivní nařízení prezidenta Johnsona z roku 1965. Období 1965–1972 je v historii pozitivní akce významné tím, že v něm došlo k několika klíčovým posunům ve významu a metodice těchto programů. Vždy znamenaly „něco více“, než jen prostředek k zajištění nediskriminace a rovné příležitosti. „Něco více“ však bylo v tomto období zásadním způsobem přetvořeno.

Postupné dotváření obsahu a prostředků programů pozitivní akce a snahy o jasnější definici byly od počátku provázeny několika paradoxy. Již výše byla popsána celospolečenská situace, za které prezident Johnson vyhlásil ve svém projevu na Howardově univerzitě

¹³⁴ *Ibid.*, s. 550.

záměr podat menšinám a především černochům ve Spojených státech pomocnou ruku. Původní programy pozitivní akce měly být založeny na cílené snaze pomoci příslušníkům menšin překonávat následky dřívější diskriminace, případně byly určeny k potírání všech jejích přežívajících forem. Odstranění diskriminace se stalo jasným cílem. Proč ale došlo k tomu, že při zaznamenávání pokroku byla najednou používána taková kritéria jako rasová či etnická příslušnost? Jak došlo k tomu, že se najednou vedle rovnosti příležitostí začalo hovořit o rovnosti výsledků? Staronová citlivá debata o kvótách provázela vývoj programů pozitivní akce od jejich vzniku. Přestože nikdy nedošlo k doslovnému zavedení rasových kvót (žádné vládní či jiné nařízení se tímto způsobem nevyjadřovalo či se takovému spojení obezřetně vyhýbalo), obhájci pozitivní akce museli neustále odrážet obavy a osočování kritiků právě z těchto praktik. Kritici se přitom odvolávali na jazyk zákona o občanských právech z roku 1964, který jasně hovořil o nediskriminaci a přímo zakazoval jakýkoliv ohled na rasovou a náboženskou příslušnost či pohlaví.

Jako další paradox se jeví také Johnsonovo exekutivní nařízení číslo 11246 z roku 1965, které zákaz diskriminace na základě pohlaví nezmiňovalo. Měly či neměly být ženy zahrnuty do programů pozitivní akce, jestliže se na ně zákon o občanských právech přímo vztahoval? Jaký byl rozdíl mezi požadavky žen v porovnání s rasovými či etnickými menšinami? Ženské hnutí jednoznačně tvoří v rámci pozitivní akce zvláštní kapitolu. Svě požadavky formulovalo hlavně během druhé poloviny 60. let a ženy dosáhly významnějších úspěchů na poli rovných příležitostí teprve v následujícím desetiletí.

Zaměstnavatel, který ve svém podniku po roce 1965 s konečnou platností desegregoval své zaměstnance, z něj ještě nemusel zaručeně odstranit diskriminační praktiky. To bylo také jedním z hlavních důvodů, proč byly na základě příslušných zákonů vytvořeny odpovědné komise a výbory, které měly nad uplatněním nediskriminace dohlížet. V rámci programů pozitivní akce směly jít ještě dál. Záleželo na jednotlivých případech a na samotných komisích, jakým způsobem interpretovaly tyto zákony v praxi. Samy směly vydávat pokyny, směrnice a termíny pro jejich splnění. Zákon o občanských právech z roku

1964 jasně hovořil o zákazu diskriminace ve všech oblastech zaměstnání a diskriminační praktiky byly zpočátku poměrně jasně identifikovatelné. Jakýkoliv nápis o nepřijímání černochoů do zaměstnání nebo viditelné zařazení černošských dělníků v továrně pouze do kategorií málo placených, nekvalifikovaných typů práce a jiné případy segregace byly prokazatelně nezákonné a poměrně snadno napadnutelné. Komise a soudy však brzy začaly narážet na méně čitelné a komplikovanější případy.

Přestože EEOC neměla až do roku 1972 žádnou prováděcí pravomoc, stala se ústřední institucí pro realizaci pozitivní akce v zaměstnání. Prakticky po celé toto období usilovala o rozšíření a zefektivnění svých pravomocí. Zároveň se však musela potýkat s problémy personálního obsazení a rozpočtu. Činnost EEOC v tomto období byla ze všeho nejvíc poznamenána konflikty nad její strategií. EEOC se totiž v té době pohybovala na tenkém ledě rozlišování nediskriminace a odškodnění, „barvosleposti“ a zaznamenávání rasové příslušnosti, vyřizování jednotlivých stížností a napadání zakořeněných forem diskriminace. V neposlední řadě byla nucena vyrovnávat se se stále silnějšími hlasy po odstranění diskriminace nejen na základně rasy, ale především pohlaví.

EEOC byla ze zákona pověřena vyřizováním individuálních stížností, které měla prošetřovat případ od případu. Po ověření oprávněnosti dané stížnosti se musela soustředit na eliminaci nezákonných diskriminačních praktik především prostřednictvím takových metod jako „dohoda, arbitráž a přesvědčování“ (*jednání, conciliation, persuasion*).¹³⁵ Pětičlenná komise byla povinna příslušné úřady na státní a místní úrovni informovat a spolupracovat s nimi. Pokud by se však ani na jedné úrovni nepodařilo dosáhnout dohody, EEOC měla právo předat celý případ do rukou ministra spravedlnosti, který měl po jeho posouzení pravomoc podat jménem postiženého žalobu k příslušnému soudu. Teprve shledal-li soud obviněného vinným z nezákonných zaměstnaneckých praktik, měl možnost nařídit mu provedení ade-

¹³⁵ Ustavující článek EEOC, § 706, Odd. 2000e-5. (b), kap. VII zákona o občanských právech 1964. Viz <http://www.eeoc.gov/laws/vii.html>

kvátní pozitivní akce vůči žalujícímu.¹³⁶ Vzhledem k tomu, že soudci přistupovali k podobným případům tradičně s opatrností a zdrženlivostí, bylo pravděpodobné, že se celý proces může táhnout velmi dlouhou dobu.

Již v prvním roce působení EEOC se naplno projevil dopad omezeného rozsahu jejich pravomocí daný svazujícím systémem stížností. NAACP v tomto roce iniciovala rozsáhlou kampaň vedenou černošským předákem Herbertem Hillem, na jejímž základě černí zaměstnanci doslova zavalili EEOC množstvím stížností.¹³⁷ Pro EEOC nebylo zdaleka možné prošetřit všechny jednotlivé případy. Takové zátěži neodpovídal počet členů komise ani její finanční rozpočet. Bylo na ní, aby zvážila, jakým způsobem je třeba se s celou situací vyrovnat.

Jednou z prvních oblastí, ve které se EEOC rozhodla podniknout novátorské kroky a vypořádat se s případnými legislativními překážkami, bylo shromažďování dat (record-keeping). EEOC, za kterou se tehdy postavil i tehdejší ministr práce W. Willard Wirtz, argumentovala především praktičností získávání těchto údajů. Při zkoumání zaměstnavatelských praktik totiž až příliš často narážela na nepřekonatelnou překážku – podniky nebyly schopny podávat vyžadované informace, neboť o rasové příslušnosti svých zaměstnanců do té doby záznamy prostě nevedly. Členové EEOC, většinou mladí ambiciózní právníci, se snažili přesvědčit Kongres o nutnosti opírat se o minimální informace, které by představovaly právě jisté statistiky zaměstnanců.¹³⁸ EEOC svůj záměr prosadila a výsledkem tohoto úsilí se stal první v řadě formulářů pro získání dat, Standardní formulář 100 (EEO-1), který měl být rozeslán přibližně 60 000 zaměstnavatelům počínaje březnem 1966.¹³⁹ EEOC prostřednictvím tohoto formuláře

¹³⁶ *Ibid.*, (g).

¹³⁷ Během prvního sta dní fungování obdržela EEOC 1 383 oficiálních stížností, na základě svého rozpočtu však byla schopna vyřídit v průměru jen 2000 stížností v celém fiskálním roce. Viz *The New York Times*, 14. prosince 1965, s. 8.

¹³⁸ Jistou legislativní překážku představoval § 709 (c) kap. VII zákona o občanských právech, který především kvůli duplikaci dat nedovoloval sbírání informací o zaměstnavatelích, úřadech či organizacích, které zároveň spadaly pod jurisdikci staršího zákona o spravedlivých praktikách v zaměstnání (*fair employment practice law*).

¹³⁹ *The New York Times*, 26. listopadu 1965, s. 1.

vyžadovala údaje o zaměstnaneckých praktikách od všech zaměstnavatelů, na které se vztahovala kapitola VII. zákona o občanských právech a zároveň i od všech vládních dodavatelů, pro které navíc platilo exekutivní nařízení číslo 11246. Původně byli zaměstnavatelé žádáni o zasílání informací o svých zaměstnancích, kteří patřili do jedné z těchto menšin: černoši, Asijci, američtí Indiáni a španělští Američané.

EEOC se v následujících letech intenzivně zaměřila na budování nové celostátní sítě záznamů jakožto nejslibnějšího prostředku k efektivnímu uplatňování zákona. K tomu, aby EEOC co nejvíce rozšířila pole své působnosti, musela nutně zasahovat i do soukromého sektoru. Mnohé z důležitých segmentů tohoto sektoru však nezaměstnávaly dostatečně velký počet pracovníků k tomu, aby se na ně vztahovaly zákony pro rovnou příležitost v zaměstnání.¹⁴⁰ EEOC si však vynutila, aby byly formuláře EEO-1 rozesílány do všech podniků, které spolupracují s federální vládou (například banky operující s federálními vklady). Nutně tak do její jurisdikce museli spadat i další významní vládní dodavatelé – stavební společnosti, které často spolu s odborovými organizacemi řídily své vlastní výbory pro pracovní výcvik (apprenticeship committees). EEOC se snažila získat údaje o případných diskriminačních praktikách také od nich. V březnu 1967 rozeslala 7 500 výborům své nové formuláře EEO-2. V příštím roce EEOC svůj poměrně velký záběr ještě dále rozšířila o 52 000 místních odborových organizací (EEO-3) a konečně i o všechny úřady regulující soukromý sektor (EEO-4).¹⁴¹

Tento obrovský zdroj dat vůbec poprvé umožnil porovnávání distribuce zaměstnání podle rasy a také pohlaví v jednotlivých geografických regionech a v rámci jednotlivých průmyslových odvětví. Otázkou bylo, jakým způsobem tato data použít. Stále rostoucí počet stížností dokládal existenci jistých forem diskriminace ze strany zaměstnavatelů, v jejichž důsledku nebyli náhodně postiženi jen různí jed-

¹⁴⁰ Podle kap. VII zákona o občanských právech se měla její ustanovení do roku 1967 vztahovat na podniky zaměstnávající více než 50 zaměstnanců.

¹⁴¹ GRAHAM D. H., *The Civil Rights Era*, s. 240.

notlivci, ale celé skupiny zaměstnanců podle jejich rasové příslušnosti v určitých profesích a regionech. To se projevovalo například tím, že v určitých zaměstnáních nebyli příslušníci menšin vůbec zastoupeni, nebo naopak byli až příliš koncentrováni v zaměstnáních málo placených a nekvalifikovaných. Právě shromážděná data měla posloužit jako nezvratný důkaz těchto zavedených způsobů diskriminace. EEOC si zároveň kladla za cíl získat takové pravomoci, které by jí umožnily uplatnit zákon na celá odvětví (wholesale enforcement). Vzniklo však dilema, zda by mělo zastoupení příslušníků menšin jistým způsobem odrážet jejich proporční zastoupení v dané oblasti. EEOC se k takovému pojetí přikláněla, kdežto Kongres a federální soudy do té doby podobné zásahy jednoznačně odmítaly.

Kongres se k jakémukoli modelu proporčního zastoupení vyjádřil jasně právě v kapitole VII. zákona o občanských právech. Žádné její ustanovení nemělo být interpretováno jako požadavek na zaměstnavatele o poskytování „*preferenčního zacházení jakémukoli jednotlivci či skupině na základě jejich rasové příslušnosti... nebo na základě nerovnováhy existující v souvislosti s jejich celkovým počtem či procentuálním zastoupením... v porovnání s celkovým počtem či procentuálním zastoupením osob této rasy... v jakékoli komunitě, státu, oddělení či jiné oblasti.*“¹⁴² Členové EEOC tak byli nutně zahrnuti do kouta ustanovením zákona, na jehož základě právě tato komise vznikla. S tím, že tradiční a doslovná interpretace kapitoly VII. otupí jejich útoky na některé diskriminující zaměstnavatele, však počítali prakticky od počátku.¹⁴³ Proto také příliš neočekávali změnu postoje Kongresu. Členové EEOC prakticky od svého založení bezúspěšně žádali Kongres o udělení pravomoci, na základě které by mohli vydat příkaz k zastavení činnosti dané firmy (cease and desist authority).

Zatímco na půdě Kongresu probíhaly na konci 60. a na počátku 70. let intenzivní debaty o míře a způsobu rozšíření výkonných pravomocí EEOC, její členové se zároveň soustředili na soudní složku

¹⁴² § 703 (j), odd. 2000e-2, kap. VII zákona o občanských právech z roku 1964. Viz <http://www.eeoc.gov/laws/vii.html>

¹⁴³ BULLOCH Charles S., *Law and Social Change: Civil Rights and Their Consequences*, New York 1982, s. 113–115.

vlády. Jedním z cílů EEOC se stalo iniciování takových zásadních soudních případů, které by se staly významnými precedenty v programech pozitivní akce a umožnily by tak maximální využití případně rozšíření donucovacích prostředků EEOC. Federální soudy byly členy EEOC žádány o prošetření rostoucího počtu případů, které však soudy směly posuzovat pouze jednotlivě (case by case). Na základě obsahu mnoha stížností a tlaku EEOC a také některých organizací hnutí za občanská práva se soudy zaměřily na odhalování takových podobných způsobů obcházení černochoů a jiných příslušníků menšin v určitých profesích, které byly navenek neutrální, či jinými slovy u kterých nebyl patrný *záměr* diskriminovat. Za své nedlouhé historie se EEOC setkala se dvěma nejčastěji se opakujícími případy diskriminace zaměstnavatelů – prostřednictvím zavedených systémů služebního věku (seniority systems) a způsobů testování zaměstnanců.¹⁴⁴

EEOC se zpočátku zaměřila především na případy diskriminace spojené se systémem služebního věku. Po zákazu segregace v polovině 60. let se mnohé odborové organizace a podniky rozpadly. Nicméně i po jejich rozpadu si bílí pracovníci zachovávali výhody na základě počtu odpracovaných let a měli tak mnohem větší šanci na stejně dobré či ještě lepší nové pracovní umístění. Systém služebního věku, který platil i pro černošské dělníky, jim ovšem dopomohl pouze k přístupu ke stejně špatně placeným a nekvalifikovaným typům práce jako před zákazem segregace. Uplatňování systému služebního věku mělo samozřejmě své výhody. Znemožňovalo například upřednostňování oblíbených pracovníků. Za dané situace však tento systém umožňoval přežití negativních důsledků diskriminace. Jeho napadnutí bylo ovšem značně komplikované, neboť naráželo na zájmy vedoucích odborových organizací a podnikatelů. EEOC, která hrála v občanskoprávních sporech důležitou roli, se podařilo dosáhnout několika významných úspěchů v případech, kdy soud přijal její interpretaci zákona.

¹⁴⁴ MARSHALL Ray a KNAPP Charles B., *Employment Discrimination: The Impact of Legal and Administrative Remedies*, New York 1978, s. 13–15.

V letech 1968 a 1969 rozhodly soudy v několika případech v neprospěch systému služebního věku.¹⁴⁵ Případ Griggs versus Duke Power Company z roku 1971 se stal přelomovým bodem v procesu přecházení od rovnosti příležitostí (tedy od odstraňování diskriminačních záměrů) k rovnosti výsledků v zaměstnání (směrem k cílenému potírání následků dřívější diskriminace).¹⁴⁶ Z užšího hlediska se tento případ zabýval oprávněním zaměstnavatele testovat zaměstnance takovým způsobem, jež by je v souvislosti s minulými praktikami diskriminoval a – ať již záměrně či nezáměrně – soustředil pouze do určitých profesí. Z širšího hlediska rozhodnutí Nejvyššího soudu v případě Griggs významnou měrou rozšířilo uplatnění antidiskriminačních zákonů reinterpretací kapitoly VII. zákona o občanských právech z roku 1964.

Kořeny případu sahaly do druhé poloviny 60. let, kdy se černošský dělník Griggs spolu se svými třinácti černošskými spolupracovníky rozhodl zažalovat společnost Duke Power v Severní Karolíně. Tato společnost nechávala jako podmínku pro povýšení všechny své zaměstnance od roku 1965 testovat bez ohledu na jejich rasovou příslušnost.¹⁴⁷ Management společnosti argumentoval tím, že pro obě rasy byla použita stejná kritéria. Proč tedy dělník Griggs svou firmu vůbec žaloval? Před rokem 1964 v ní byli černošští dělníci přísně segregováni a obsazováni pouze do dělnických profesí. Už v roce 1955 společnost rozhodla o požadavku středoškolského vzdělání pro všechna oddělení s výjimkou těch, ve kterých byli soustředěni černoši. V roce 1965, kdy vstoupila v platnost kapitola VII. zákona o občanských právech, byl spolu se zrušením segregace tento požadavek rozšířen na všechny zaměstnance s výjimkou bělošských dělníků zaměstnaných před rokem 1955, kterým středoškolské vzdělání chybělo. Management společnosti v roce 1965 zavedl dva typy testů pro bílé i černé

¹⁴⁵ Charles Murray ve své knize poukazuje na dva významné soudní případy: *Quarles v. Phillip Morris*, 1968; *Spojené státy v. Organizace 189, Odborová unie výrobců a zpracovatelů papíru*, 1969. Viz MURRAY Charles, *Příliš mnoho dobra: Americká sociální politika 1950 – 1980*, Praha 1998, s. 96.

¹⁴⁶ MARSHALL R. a KNAPP B.CH., *Employment Discrimination*, s. 4–5.

¹⁴⁷ Společnost Duke Power zaměstnávala 95 pracovníků, z toho 14 černochoů.

dělníky, kteří chtěli na pracovním žebříčku postoupit, ale chybělo jim maturitní vysvědčení. Bez ohledu na fakt, že tyto písemné testy jen velmi nepřesně měřily schopnost vykonávat určitou práci dobře, Griggs a jeho spolupracovníci se cítili popuzeni hlavně tím, že tyto rádobý rovné podmínky je ve svém důsledku opět diskriminovaly. Jako příklad uvedli negativní důsledky segregovaného a podřadného systému školství, kterým černoši prošli. Navíc byla výjimka povolena pouze bílým. Griggs, který se obrátil na federální soud ve svém distriktu, svůj spor prohrál.

Jeho případu se ujala NAACP, která se odvolala k Nejvyššímu soudu. Vyvrcholením její několikaleté snahy bylo jednomyslné rozhodnutí Nejvyššího soudu pod vedením Williama Burgera v roce 1971. Přestože byla podle tohoto rozsudku praxe přijímání a povýšení v zaměstnání „*po formální stránce spravedlivá*“ a nebylo v ní tudíž žádného záměru diskriminovat, byla nezákonná, jestliže ve vztahu k menšinám fungovala jako „*vestavěná zábrana*“. Podle soudu „*Kongres... uvalil na zaměstnavatele břímě důkazu, že daný požadavek má jasný vztah k danému zaměstnání.*“¹⁴⁸ Soudce Warren vycházel z formulace kapitoly VII. zákona o občanských právech, kterou ovšem interpretoval způsobem, který byl v polovině 60. let přinejmenším podezřelý.¹⁴⁹ Především se jednalo o tu část kapitoly VII, ve které se říká, že „*pro zaměstnavatele není nezákonné použít či jednat na základě výsledků profesionálně rozvinutých testů způsobilosti, za předpokladu, že daný test a z něj vyplývající výsledky, nejsou zavedeny, zaměřeny nebo použity k diskriminaci na základě rasy, barvy, náboženství, pohlaví či národnostního původu.*“ /zdůrazněno autorkou/¹⁵⁰ V tomto smyslu chtěla EEOC poukazovat především na ty diskriminační praktiky, které se tak navenek nejeví, přesto ve svém důsledku mají negativní vliv na zaměstnanost příslušníků menšin. Nejvyšší soud v kauze Griggs postavil své rozhodnutí na výše zmíněné části kapitoly VII., konkrétně na části hovořící o „*použití*“ testů. Podle soudce Burgera Kongres zakázal jak

¹⁴⁸ MURRAY Ch., *Příliš mnoho dobra*, s. 96–97.

¹⁴⁹ GRAHAM D.H.: *The Civil Rights Era*, s. 387.

¹⁵⁰ § 703 (h) kap. VII zákona o občanských právech.

Viz <http://www.eeoc.gov/laws/vii.html>

záměrné, tak i nezáměrné použití výsledků testů, jež by vedlo k diskriminaci. Také obsah nových směrnic komise EEOC, která byla konečnou na základě této kapitoly – a zároveň i k její interpretaci – vytvořena, vypovídá o snaze potírat nezáměrnou diskriminaci s podobně negativními důsledky. Proto také soudce Burger při svém rozhodnutí odkazoval na názor EEOC, jejíž směrnice bylo podle něj možno považovat za vyjádření vůle Kongresu. Jádrem rozsudku bylo odsouzení takových stanovených pravidel dané firmy, díky kterým docházelo k disproporčnímu propouštění černochů bez ohledu na to, bylo-li záměrné či ne. To nemělo platit pouze v případech, kdy byla firma schopna prokázat, že stanovená pravidla či předpoklady významně souvisí s úspěšným výkonem práce.¹⁵¹

Toto rozhodnutí se stalo významným mezníkem v historii boje proti diskriminaci, neboť značně rozšířilo její definici. Podle očekávání vzbudilo vlnu kritiky, která poukazovala na to, že jeho cílem bylo podpořit nové směrnice EEOC. Sama EEOC jistě měla dobrý důvod toto rozhodnutí přivítat. Kauza Griggs se dotkla interpretace do té doby dvou nejasných legislativních záměrů zákonodárců v kapitole VII. o zákazu preferenčního přijímání na rasové bázi a používání profesionálně rozvinutých testů. Navíc toto rozhodnutí mohlo být následně použito při prověřování nejrůznějších pracovních pravidel a praktik zaměstnavatelů. Bylo na nich, aby prokázali skutečnou nutnost jejich zavedení. Podle sociologa Fullinwidera již za diskriminaci nemusely být považovány „jen“ důsledky skrytých a povrchních pravidel firmy: „*diskriminace mohla být od nynějška spatřována jako hluboce zabudovaná v institucích.*“¹⁵²

Vyloučení černochů či příslušníků jiných menšin z přístupu k určitým profesím, které nepochybně na přelomu 60. a 70. let stále v hojné míře existovalo, nebylo důsledkem jednoznačných, izolovaných a tedy snadno napadnutelných nařízení daných společnostmi. Vzhledem k tomu, že se u diskriminujících podniků jednalo přinejmenším o směsi-

¹⁵¹ FULLINWIDER Robert K., *Civil Rights and Racial Preferences: A Legal History of Affirmative Action*, in: The Report from the Institute for Philosophy & Public Policy, sv. 17, zima-jaro, 1997, s. 10.

¹⁵² *Ibid.*, s. 10.

ci několika nařízeních působících současně, bylo v některých případech zapotřebí předělat jejich celkový provozní systém. A právě tam měly být uplatněny programy pozitivní akce. Stále asertivněji se o svá práva týkající se rovných pracovních a platových podmínek začaly hlásit také ženy.

Boj za rovnoprávnost žen, který sdílel s hnutím ostatních menšin jisté společné cíle, se v mnoha směrech od těchto hnutí lišil. V první řadě se požadavky žen překrývaly především s požadavky ekonomickými. Ty byly úzce spojeny s bojem za přístup k lépe placeným povoláním, která byla po dlouhou dobu otevřena pouze mužům. Naopak černoši přes své vnitřní rozdíly vystupovali jako jedna skupina, sjednocená zejména díky rasovým předsudkům většinové společnosti. Ženy na rozdíl od nich nebyly nikdy přímo utlačovány a nebylo jim obecně jejich „opresory“ vědomě ubližováno. Ženy se svým „nepřítelem“ v tomto boji narozdíl od černošů často sdílely společnou domácnost a společenské postavení. Některé zákony, na které feministky začaly poukazovat jako na diskriminační, byly dokonce původně vytvořeny zřejmě s dobrým paternalistickým úmyslem v souvislosti s jejich přece jenom rozdílnými fyziologickými předpoklady (patří sem například zákony stanovující maximální hmotnost předmětů, jež by měla žena v rámci své práce zvedat, či dřívější zákony o maximální pracovní době žen). Ženy narozdíl od černošů, kteří bojovali proti právní tradici, tak musely argumentovat proti tradici, která se vydávala za jejich ochranu.

Přestože byl v polovině 60. let uzákoněn zákaz diskriminace na základě rasy a *pohlaví*, na tuto skutečnost nebyla celkově připravena široká veřejnost, nebyly na ni připraveny ani samotné ženy. Ženské hnutí, jehož kořeny sahaly do dob před občanskou válkou, bylo přes svou dlouholetou tradici oslabeno nejednotností zejména v otázce dodatku o rovnosti práv (Equal Rights Amendment – ERA), který byl v Kongresu připraven ke schválení už od roku 1923.¹⁵³ Hnutí za občanská práva v první polovině 60. let navíc dominovali černoši, i když právě účast žen v tomto boji je do značné míry inspirovala

¹⁵³ WILSON J. Q., *Jak se vládne v USA*, s. 284–285.

k uvědomění si vlastních práv. Pro černošské hnutí bylo přijetí zákona o občanských právech v roce 1964 velkým vítězstvím, jemuž předcházela nekonečná řada demonstrací, pochodů, diskusí a naléhání. Debata o diskriminaci na základě pohlaví před přijetím tohoto zákona ovšem neproběhla. Společnost měla za to, že tento zákon řeší především černošskou otázku. Vědomé či nevědomé předsudky se začaly poněkud paradoxně projevat i u bílých či černých mužů, kteří byli jinak horlivými členy nejrůznějších organizací za občanská práva (například NAACP se mohla pochlubit téměř výhradně mužskou členskou základnou, stejně tak jako AFL-CIO). Nespokojenost některých žen však v polovině 60. let měla daleko k organizační propracovanosti a rozšíření černošského hnutí.

Poněkud nečekané zařazení zákazu diskriminace na základě pohlaví do zákona o občanských právech, které inspirovalo mnohé muže včetně státních představitelů k nesčetným vtípkům, představovalo pro nově vzniklou EEOC pole neorané.¹⁵⁴ Nebylo pochyb, že převážná většina zákonodárců měla při vytváření tohoto zákona na mušce diskriminující systém Jima Crowa, s nímž bylo třeba jednou provždy skoncovat. Jak ale aplikovat stejná ustanovení v případech nově interpretovaných státních zákonů, které sice měly původně za úkol ženy rádoby chránit, na které se však nyní mnohé ženy dívaly s podezřením a ve kterých objevovaly analogii s diskriminačními zákony pro černochoy? Tyto zákony a předsudky mnohých mužů začaly ženy odmítat jako diskriminující systém „Jane Crowové“. Státní zákony, které upravovaly některé pracovní podmínky pro ženy, se od sebe v různých státech lišily. Mohla tedy například žena podat na zaměstnavatele v jiném státě žalobu, odmítl-li ji zaměstnat na určitý počet hodin, který byl v jejím rodném státě větší, než maximální počet pra-

¹⁵⁴ Graham osvětluje události, které vedly k zařazení zákazu diskriminace na základě pohlaví do zákona o občanských právech. Pro mnohé muže zřejmě šokující představy s tímto zákazem spojené Graham dokumentuje citáty slovních hříček, vtípů a komentářů v tisku: FDR ml., který byl zvolen prvním předsedou EEOC, např. na otázku novinářů související se zahájením činnosti EEOC „A co pohlaví?“ (*“What about sex?”*), s úsměvem na rtech odpověděl: „Jsem úplně pro.“ (*“I’m all for it.”*). Viz GRAHAM H. D., *The Civil Rights Era*, s. 211.

covních hodin pro ženy ve státě zaměstnavatele? Měl vůbec zaměstnavatel právo snižovat ženám pracovní dobu oproti mužům? Zákon o občanských právech v tomto případě jasně hovořil o rovných příležitostech a podmínkách pro práci. S diskriminujícími státními zákony se také vypořádával jednoznačně. Ty zákony, které s ním nebyly v souladu, byly jednoduše prohlášeny za neplatné.¹⁵⁵

Podobně problematická jako ochranné zákony států byla pro EEOC i otázka oddělených inzerátů na práci pro muže a ženy. I v tomto případě jasně hovořila kapitola VII, která zakazovala nejen oddělené inzeráty pro „černé a bílé“, ale i inzeráty rozdělené podle pohlaví.¹⁵⁶ Jakmile tento zákon vstoupil v platnost, segregované inzeráty pro černošské adepty o práci postupně a poměrně rychle vymizely. Naopak velmi rozšířené byly inzeráty přísně oddělující nabídky pro muže (většinou rozdělené do dvou kategorií – manažerské a řídicí pozice a povolání „pro muže typická“ jako například zedník, instalatér, opravář) a ženy (v naprosté většině nabízející příležitost v „typicky ženských“ zaměstnáních – sekretářka, učitelka, zdravotní sestra, uklízečka a prodavačka).

V listopadu 1965 vydala EEOC první směrnice zabývající se diskriminací na základě pohlaví.¹⁵⁷ Tyto směrnice obsahovaly především tři důležité body. Za prvé byl vydán zákaz odmítnout zaměstnání ženě na základě rozšířených stereotypů. Za druhé komise potvrdila zákaz oddělených inzerátů pro muže a ženy a za třetí byl vyhlášen zákaz odmítnutí pracovního poměru vdané ženě. Již v následujícím roce EEOC od těchto směrnic k rozhořčení mnoha feministek upustila. Jejich nesouhlasná reakce způsobená zdrženlivým a nepřiliš vstřícným postojem EEOC ženy stmelila a nepřímo tak přispěla ke zformování významné Národní organizace pro ženy (National Organization for

¹⁵⁵ Ustanovení o nediskriminaci kap. VII zákona o občanských právech měla být uplatněna bez výjimek pramenících pro jakoukoliv osobu „ze současného či budoucího zákona kteréhokoliv státu“. Viz <http://www.eeoc.gov/laws/vii.html>

¹⁵⁶ §704 odd. 2000e-3, kap. VII. zákona o občanských právech prohlašuje za nezákonné „vytisknout či publikovat jakékoliv oznámení či inzerát o práci, ... naznačující jakoukoliv preferenci, omezení, specifčnost, nebo diskriminaci na základě... pohlaví... s výjimkou případů, kdy je příslušnost k pohlaví... součástí nutné kvalifikace pro zaměstnání.“ Viz *Ibid.*

¹⁵⁷ GRAHAM D.H., *The Civil Rights Era*, s. 216.

Women – NOW) v roce 1966.¹⁵⁸ Jednotný útok této feministické organizace zahájil proces, během něhož měly být otázky rasy a pohlaví intenzivně diskutovány. Tato dvě kritéria byla nakonec postavena na stejnou úroveň, paralelně s posunem ve strategii hnutí za občanská práva od rovnosti příležitostí k rovnosti konkrétních výsledků (v tomto případě například nárok žen získat za stejně kvalitně odvedenou práci stejný plat).

Počínaje rokem 1966 se EEOC stále častěji ocitala pod tlakem požadavků NOW a dalších nově vznikajících organizací za práva žen volajících po efektivním potírání diskriminace na základě pohlaví. EEOC sice ve svých postupně vydávaných formulářích (EEO1-3) do konce Johnsonova volebního období nepožadovala udání příslušnosti k pohlaví, nicméně disponovala významnými údaji o rozšíření a způsobech diskriminace na základě pohlaví, které pramenily z početných stížností žen zaslaných této komisi. Na základě těchto stížností tak EEOC mohla ve své první výroční zprávě publikovat některé překvapivé závěry.¹⁵⁹ Zatímco si velké procento černochoů stěžovalo na diskriminaci při přijímání a propouštění ze zaměstnání (23,7 %), ze stejného důvodu si stěžovalo jen malé množství žen (5,5 %). Největším trnem v oku byly ženám nerovné zaměstnanecké výhody (30 %), následovány diskriminujícím systémem služebního věku (24 %) a dále restriktivními opatřeními ochranných zákonů států (12 %). Tyto rozdílné způsoby diskriminace u žen a černochoů ve své době nevzbudily žádný mimořádný ohlas a EEOC pod tlakem ženského hnutí postupně směřovala ke stejné kategorizaci diskriminace na základě pohlaví a rasy. Přesto měly ženy své specifické požadavky, které například NOW v roce 1968 prezentovala ve formě jakési „Listiny práv“.¹⁶⁰ Ta obsahovala všechny hlavní oblasti, v nichž byly ženy rozhodnuty bojovat za svá práva: rovný přístup ke vzdělání a pracovním příleži-

¹⁵⁸ NOW představovala umírněné křídlo feminismu, jež si kladlo za cíl reformovat stávající systém. Mezi její zakládající členky patřily jmenovitě: Betty Friedanová, Pauli Murrayová a Mary Eastwoodová. Viz ANDERSON H.T., *The Movement and the Sixties*, s. 312.

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 229.

¹⁶⁰ *Ibid.*, s. 330.

tostem, důslednější uplatnění zákona zakazujícího diskriminaci na základě pohlaví, mateřskou dovolenou pro pracující matky, federální vládou financované jesle a mateřské školky, kontrolu vlastního reprodukčního života včetně práva na interrupci a konečně prosazení ústavního dodatku o rovnoprávnosti žen.

Útok na diskriminaci zůstal jedním z hlavních cílů feministického hnutí také během Nixonovy administrativy. Samotná EEOC bojovala na přelomu 60. a 70. let v Kongresu za rozšíření a zefektivnění svých pravomocí, zatímco byla ročně zaplavována nezpracovatelným množstvím stížností, z nichž podstatnou část tvořily stížnosti pocházející právě od žen. Přístup EEOC k požadavkům žen byl podobně jako přístup celé vlády stále poněkud vlažný. Ministr práce James Hodgson dokonce v roce 1970 vyhlásil, že vláda podpoří pouze ty směrnice pro programy pozitivní akce, které potírají diskriminaci na základě rasy, ne pohlaví.¹⁶¹ Na počátku 70. let ovšem již existovala poměrně rozsáhlá síť ženských organizací na obou stranách politického spektra. Toto politické rozdělení a přetrvávající historické neshody nad otázkami týkajícími se například ERA, ženské hnutí na jedné straně oslabovaly, na druhé straně se nově smýšlející ženy pevně spojily díky šokujícímu odhalení hloubky sexismu v americké společnosti. Aktivistky hnutí v boji proti diskriminaci v zaměstnání a především ve školství dále zavalovaly příslušné vládní instituce a soudy množstvím stížností. Už v roce 1967 dosáhly ženy vítězství, které jim otevřelo dveře k prosazování jejich požadavků v další rozsáhlé oblasti. Podařilo se jim přesvědčit vládu, aby bylo kritérium pohlaví zařazeno do programů pozitivní akce. Stalo se tak na základě exekutivního nařízení číslo 11375.¹⁶² Ženy se následovně neobávaly zaútočit na velké korporace, kterým se dostávalo finanční podpory ze strany federální vlády. V červnu 1971 se půl milionu žen zúčastnilo stávky na protest proti diskriminační politice největšího národního zaměstnavatele žen – telefonní společnosti AT&T.¹⁶³

¹⁶¹ *Ibid.*, s. 337–338.

¹⁶² MARSHALL R. a KNAPP B.M., *Employment Discrimination*, s. 5.

¹⁶³ Ženy tvořily více než polovinu zaměstnanců této společnosti, nicméně byly za stejnou práci placeny méně než muži a navíc byly vyloučeny z manažerských postů a řemeslnických prací; (99,9 % operátorek tvořily ženy). *Ibid.*, s. 362.

Společnost AT&T se pod tlakem ženského hnutí a nakonec i federálních soudů stala jednou ze společností, které souhlasily s uskutečněním takzvaného Modelového plánu pozitivní akce (Model Affirmative Action Plan), výměnou za vyhnutí se finančním a jiným postihům.¹⁶⁴ Na první pohled bylo uvnitř této společnosti patrné, že v jejích jednotlivých úsecích jsou přísně odděleny ženské a mužské práce. Vláda rozhodla, že tento plán musí být zaměřen na dosažení poměrně rozsáhlé restrukturalizace, na jejímž základě by měl velký počet žen možnost obsadit do té doby výhradně mužská pracovní místa. K nabourání a efektivnímu narušení celkové kultury korporací, založené na přísně oddělených mužských a ženských sférách, si vláda zvolila cestu stanovení flexibilních cílů (goals, targets, objectives) a časových rozvrhů (timetables). AT&T se tímto plánem zavázala k „náboru zaměstnanců bez diskriminace“, ale zároveň i k dosažení „...během přiměřeného období takového profilu zaměstnanců, který by bral ohled na rasu a pohlaví v každém pracovním zařazení, a to rychlejším způsobem, než by se dělo normálně.“¹⁶⁵ Tento Modelový plán také explicitně vysvětloval způsob použití rasových preferencí a preferencí pro ženy. Jestliže by společnost nedosáhla svých čtvrtletních cílů, plán nařizoval „provedení selekce mezi libovolnými alespoň základně vzdělanými kandidáty na povýšení či přijetí ze skupiny nebo skupin, u kterých nebylo daných cílů dosaženo.“¹⁶⁶

Kritici tohoto plánu argumentovali tím, že dané cíle nejsou ničím jiným než numerickými, nepružnými kvótami. Jeho obhájci na druhé straně poukazovali na nutnost mobilizace všech prostředků společnosti a tedy prokázání skutečné snahy jako nutné podmínky pro změnu situace. Dané cíle byly podle nich dostatečně flexibilní a zároveň zavazující. Navíc byly podobné plány zaváděny vždy s dočasnou platností. Modelový plán pro AT&T byl po dosažení určitých výsledků po šesti letech stažen, tato společnost si nicméně mnohé z jeho rysů uchovala i v následujících letech.¹⁶⁷

¹⁶⁴ FULLINWIDER K. R., *Civil Rights and Racial Preferences*, s. 12.

¹⁶⁵ *Ibid.*, s. 12.

¹⁶⁶ *Ibid.*, s. 12.

¹⁶⁷ *Ibid.*, s. 13.

Hugh Davis Graham, profesor historie a politických věd na Univerzitě v Marylandu, zdůrazňuje čtyři základní oblasti, ve kterých byla EEOC v letech 1965–1972 nucena přehodnotit své metody.¹⁶⁸ První změna se týkala přehodnocení samotné definice diskriminace. Zákon o občanských právech z roku 1964 zakazoval diskriminaci, u které byl prokazatelný „záměr“ (intent), potíral tedy především původní segregční praktiky a zakazoval diskriminaci každého jednotlivce. Toto pojetí však bylo po roce 1964 nutno rozšířit o případy diskriminace, u kterých po jejím formálním odstranění přetrvávaly „následky“ (effects) a které byly viditelné především na černošské komunitě. Ukázalo se, že diskriminace v některých institucích setrvačně přežívá díky své zakořeněnosti a že k udržení dominantnosti bílé většiny již není třeba vyvíjet žádné diskriminační záměry. Za druhé, prokázání podobných následků dřívější diskriminace v určité oblasti vyžadovalo shromáždění jistých statistických údajů, které by dokládaly nepoměrnou distribuci pracovních příležitostí a odměn mezi zaměstnanci obou ras. Žádná celostátní databáze obsahující podobné informace však z historických důvodů ve Spojených státech neexistovala. Udržování záznamů o rasové příslušnosti se původně vzpírala i většina organizací za občanská práva. EEOC byla v tomto směru tedy průkopníkem. Za třetí, shromažďování těchto dat logicky vedlo k tomu, že byl vytvořen jakýsi model spravedlivé distribuce, s nímž se dal existující stav porovnávat. To znamenalo, že rovná příležitost byla postupně definována jako rovná šance příslušníků různých skupin podílet se na účasti na pracovní síle v míře závislé na velikosti dané skupiny, což dále vyžadovalo aplikaci určitého druhu teorie proporčního zastoupení.¹⁶⁹ Za čtvrté, EEOC, která si postupně vytvořila potřebnou databázi, nutně vyžadovala pro aplikování těchto dat při potírání diskriminace větší a efektivnější pravomoci.

¹⁶⁸ GRAHAM D. H., *The Civil Rights Era*, s. 190–193.

¹⁶⁹ V takovém případě bylo samozřejmě nutné srovnávat zastoupení černochoů a dalších menšin v zaměstnáních v rámci určité skupiny, např. celkové populace, místní populace, populace pracujících, počtu žadatelů o zaměstnání apod., což sebou však nutně přinášelo nelehkou otázku, jakou skupinu a z jakého důvodu je vhodné zvolit. Viz *Ibid.*, s. 192.

Vraťme se nyní k procesu odstraňování rasové diskriminace v zaměstnání, který probíhal zároveň v několika rovinách a ve kterém byla vláda prezidenta Nixona nucena přistoupit k radikálnějšímu řešení, než tomu bylo za minulé administrativy. Tuto polohu budeme ilustrovat na práci Úřadu pro dohled nad federálními dodavateli (OFCC) v souvislosti s prosazením takzvaného Filadelfského plánu. Již ke konci Johnsonova volebního období, tedy období rasových nepokojů a vydání Zprávy Kernerovy komise, byl opět zvýšen tlak na řešení otázky nezaměstnanosti menšin. Výkonná složka vlády se rozhodla maximálně využít svých prostředků a rozhodněji vstoupit do boje za nápravu. Legislativní oporou jí při tom byla kapitola VI. Zákona o občanských právech z roku 1964 o zákazu diskriminace ve federálně asistovaných programech a exekutivní nařízení číslo 11246 prezidenta Johnsona z roku 1965, na jehož základě byl vytvořen Úřad OFCC.

Programy OFCC se měly týkat odstraňování diskriminace z podniků, případně odborových svazů, jež byly alespoň zčásti financovány federální vládou. Narozdíl od EEOC se jednalo o úřad, který vládl poměrně velkými pravomocemi. Právo zrušit či alespoň na čas přerušit vládní smlouvu a zmrazit tak veškeré vládní finance porušovateli zákona představovalo pro OFCC velmi efektivní donucovací prostředek. Brzy po svém založení se OFCC začal soustřeďovat na vládní dodavatele a subdodavatele podle dolarového žebříčku, tedy podle finanční výše vládních zakázek. Zvláštní pozornost měl OFCC podle slov exekutivního nařízení také věnovat stavebním dodavatelům, kteří v naprosté většině případů uzavírali další vlastní výhodné kolektivní smlouvy s odbory nebo s jinými organizacemi provádějícími odborný výcvik zaměstnanců.

Stavebnictví, úzce napojené na odbory, představovalo pro OFCC specifickou a komplikovanou oblast vzhledem k tomu, že v něm byla pracovní síla organizovaná na základě regionálních potřeb a dále na základě kvalifikace a odbornosti pracovníků. To znamená, že při plnění určitých vládních zakázek nehrál zaměstnavatel v souvislosti s najatými zaměstnanci příliš velkou roli. Úkolová práce byla často kontrolována přijímacími úseky odborů a navíc byla ve většině případů

pouze dočasná či nepravdělná. Ministerstvo práce, pod které OFCC spadalo, tak nemohlo účinně uplatnit standardy, které byly vytvořeny pro přímé příjemce federálních fondů. Kámen úrazu – odbory ve stavebnictví – nepodléhaly jeho přímé kontrole.

Malá kontrolovatelnost odborů byla také jedním z důvodů, proč nový OFCC přišel v květnu 1966 s programem, který si kladl podmínky pro garantování smlouvy ještě před jejím podepsáním (pre-award program) a který byl vytvořen speciálně pro stavebnictví.¹⁷⁰ Základní myšlenka tohoto programu se opírala o výhodné postavení vlády v období před poskytnutím zakázky a podepsáním smlouvy. Zaměstnavatelský systém potenciálního dodavatele byl prošetřen tak, aby odpovídal zásadám daným exekutivním nařízením číslo 11246. K podepsání smlouvy se mohlo přikročit teprve poté, co data odpovídala.

OFCC narozdíl od EEOC měl k dispozici jistou databázi potřebnou k monitorování pokroku a od počátku směl také vydávat regulující směrnice. Jedno z prvních nařízeních, které vydal ministr práce Willard Wirtz v roce 1967, se týkalo požadavku zákazu segregace v podnicích všech žadatelů o federální zakázky přesahující 10 000 dolarů.¹⁷¹ Segregace jako taková byla samozřejmě již několik let nezákonná, za Wirtzovým nařízením se však skrývala snaha maximálně rozšířit pole působnosti OFCC. V květnu následujícího roku vydal OFCC konkrétnější směrnice, na jejichž základě byl od všech větších vládních dodavatelů písemně požadován plán jejich programů pozitivní akce.

V tomto nařízení se mimo jiné uvádělo: *„Nezbytnou podmínkou pro rozvinutí uspokojujícího programu pozitivní akce je identifikace a analýza problémových oblastí v zaměstnávání menšin a zhodnocení příležitostí pro využití jejich příslušníků. Program daného dodavatele musí detailně popisovat specifické kroky směřující ke garanci rovné příležitosti v zaměstnání v závislosti na problémech a potřebách příslušníků menšinových skupin; v problémových oblastech navíc musí zahrnovat vytvoření specifických cílů a časových plánů pro rychlé dosažení plné a rovné*

¹⁷⁰ GRAHAM D. H., *The Civil Rights Era*, s. 284.

¹⁷¹ GLAZER Nathan, *Affirmative Discrimination*, New York 1975, s. 45.

*příležitosti v zaměstnání.*¹⁷² Písemný plán pozitivní akce byl vyžadován od všech dodavatelů, kteří zaměstnávali více než 50 zaměstnanců a podepsali smlouvy na více než 50 000 dolarů. Důležitým bodem tohoto nařízení bylo, že si daný numerický, časový či procentuální plán vytvářeli dodavatelé sami. Ministerstvo práce se tak spolu s OFCC vyhnuly podezření z vydávání nezákonných kvót.

OFCC ještě za Johnsonovy administrativy inicioval takzvaný Filadelfský plán, který byl v té době sice prohlášen za nezákonný, za vlády prezidenta Nixona byl však poněkud paradoxně znovuoživen. Jeho tvůrci jej od počátku obhajovali jako experimentální a výjimečný vzhledem ke kritickým podmínkám právě v tomto městě.¹⁷³ Filadelfský plán byl založen na následující podmínce: veškeré vládní smlouvy byly pozastaveny, dokud dodavatelé, jimž byla udělena vládní zakázka, neodevzdali detailní rozpis obsahující specifický počet příslušníků menšin, jež se zavazují přijmout do jednotlivých odvětví ve všech úsecích pracovního procesu. Novátorským a poněkud kontroverzním prvkem tohoto plánu bylo upřesňování či vyžadování specifických podmínek až po zadání vládní zakázky, přestože do té doby vláda všechny podmínky vždy předložila předem. V dalších aspektech plán příliš detailní a omezující nebyl. Neobsahoval například žádná kritéria, podle kterých by bylo možno stanovit, jaký počet potřebných příslušníků menšin je přijatelný a jaký už naopak není.

Filadelfský plán byl okamžitě po svém zveřejnění v roce 1968 napadnut z několika stran a ministerstvo práce si díky němu proti sobě poštvalo své tradiční příznivce (constituency) – organizované dělníky v čele s národní odborářskou organizací AFL-CIO. Historická solidarita, která existovala mezi organizacemi za občanská práva a AFL-CIO byla narušena, neboť proti sobě postavila zájmy dodavatelů a tím i odborových organizací proti černošským

¹⁷² *Ibid.*, s. 46–47.

¹⁷³ Z celkové populace města, 2 milionů, tvořili v roce 1967 30 % černoši. V jeho okolí existovalo na 225 000 členů odborových svazů, z tohoto počtu se jich 28 000 nacházelo přímo ve Filadelfii; 4 % odborových organizací byla výhradně bílá. Viz GRAHAM D. H., *The Civil Rights Era*, s. 291.

dělníkům. Klíčovou roli, která vedla k upuštění od tohoto plánu, sehrál Hlavní úřad pro revizi účtů (General Accounting Office – GAO), v jehož čele stál kontrolor (comptroller) Elmer Staats. Přestože hlavním úkolem tohoto úřadu byla kontrola fiskální a rozpočtové politiky Kongresu, nárokoval si také výkon kvazisoudní pravomoci nad vládními úřady. V případě OFCC si vyhrazoval právo zasahovat při neshodách do vládních smluv. Kontrolor Staats prohlásil Filadelfský plán za nezákonný. Jeho hlavním argumentem byl fakt, že všichni žadatelé o vládní zakázky musí být předem informováni o přesných podmínkách smluv. Tvůrci tohoto plánu se tak ocitli ve zdánlivě neřešitelné situaci. Jakýkoliv podobný plán vytvořený OFCC nemohl být příliš specifický ve smyslu numerických či procentuálních požadavků, protože by tak porušoval pověstný § 703 kapitoly VII. zákona o občanských právech. Na druhou stranu nemohl být příliš vágní a neurčitý, neboť dodavatelům musely být pokud možno ještě před udělením vládní zakázky předloženy všechny konkrétní podmínky a požadavky obsažené ve smlouvách.

Po zamítnutí Filadelfského plánu se již téměř nepočítalo s jeho pozdějším využitím. Po příchodu prezidenta Nixona do Bílého domu se navíc podobná možnost zdála být nereálná. Mužem, který se nakonec o prosazení Filadelfského plánu zasloužil nejvíce, byl nově jmenovaný ministr práce George Shultz. Shultz byl podobně jako ostatní vysoce vzdělaní republikáni konzervativcem v ekonomických otázkách a spíše liberálem v otázkách sociálních. Podařilo se mu přesvědčit Nixona o potřebě Filadelfského plánu, který by alespoň částečně řešil kritickou situaci vysoké nezaměstnanosti černošského obyvatelstva a zároveň by napomohl rozšíření černošské střední třídy.

Samotného prezidenta vedly k souhlasu s tímto plánem poněkud jiné pohnutky. Nixon v něm viděl především své výhody. Zájmy odborových organizací a černošských dělníků a organizací, zejména AFL-CIO a NAACP, které se díky tomuto plánu dostávaly do střetu, činily Nixonovi neskrývané potěšení a stavěly jeho vládu do světla „*sladkého a logického středu*“.¹⁷⁴ Nixon se ke své obhajobě Filadelfského plánu

¹⁷⁴ *Ibid*, s. 325.

ovšem vyjádřil takto: „*První problém, na který jsme se zaměřili, byla nezaměstnanost. Požádal jsem ministra práce George Shultze, aby se podíval, co se s tím dá dělat. Přišel s plánem, který by po všech zaměstnavatelích, jimž byla vládou udělena stavební zakázka, vyžadoval vypracování projektů, které by dokládaly jejich dobrovolnou snahu o dosažení cíle přijímat reprezentativní počet menšinových dělníků... Domníval jsem se, že plán, který Shultz vytvořil, je nezbytný a zároveň správný. Nezavedli bychom kvóty, ale od dodavatelů bychom požadovali prokázání pozitivní akce za účelem dosažení cíle zvýšení počtu zaměstnaných příslušníků menšin.*“¹⁷⁵

Ať už ke znovuoživení Filadelfského plánu vedly jakékoliv pohnutky, jeho původní podobu bylo nutno alespoň zčásti přepracovat. Pozměněný plán byl vyhlášen nově zvoleným pracovníkem ministerstva práce, černošským republikánem Arthurem A. Fletcherem 27. června 1969 ve Filadelfii. Přestože se v jeho jádru opět nacházel model proporčního zastoupení, odrážela se v něm reakce na předchozí Staatsovy výtky. Nejdůležitější změnou byl požadavek zvolení místních koordinátorů, kteří by na místě hodnotili podmínky každého daného odvětví. Na jejich základě by nevytvářeli numerické cíle (targets), nýbrž cílové rozmezí (range) vyjádřené pouze procentuálně. Vedle toho nový plán obsahoval závazek, že požadované cílové rozmezí není míněno a nesmí být použito k diskriminaci žádného kvalifikovaného žadatele o zaměstnání či zaměstnance. Plán se měl vztahovat na čtyři hlavní menšiny – černochoy, Asiaty, americké Indiány a španělské Američany. Nezahrnoval ženy, ale překvapivě se vztahoval ještě na jednu skupinu dosud v programech pozitivní akce nezahrnutou – Kubánce. Avšak ani tentokrát s tímto plánem Staats nesouhlasil a opět jej označil za nezákonný. Také reakce Kongresu byla zamítavá.

Klíčovým momentem pro přijetí Filadelfského plánu se stalo vypracování zprávy experta na poli pracovního práva Lawrence H. Silbermana, který se rozhodl shromáždit data a důvody pro obhajobu upraveného plánu.¹⁷⁶ Silberman v první řadě poukazoval na to, že

¹⁷⁵ NIXON R., *The Memoirs of Richard Nixon*, s. 541.

¹⁷⁶ GRAHAM D. H., *The Civil Rights Era*, s. 330–332.

dodavatelé si mohou plány pozitivní akce připravit sami, před zažádáním o zakázku. Dostatečně jsou tak seznámeni s podmínkami, které v případě uzavření smlouvy již dále nemůže nikdo upravovat. Jádrem Silbermanovy obhajoby bylo poukázání na existenci programů pozitivní akce ještě před rokem 1964, tedy před vydáním zákona o občanských právech. Silberman se tak snažil prokázat, že jejich legislativním základem nejsou na prvním místě zákony vydané Kongresem, ale statutární zákony vycházející z výkonné složky vlády (exekutivní nařízení). Zdůraznil přitom, že samotné pracovní cíle, které berou ohled na rasovou příslušnost, nejsou zákonem o občanských právech zakázány. Tato volná a především nová interpretace odůvodněnosti programů a plánů pozitivní akce ve svém důsledku do značné míry otevřela dveře dalším podobným plánům. Nicméně ani tentokrát s ní Staats nesouhlasil. Jeho tvrdošíjná opozice přiměla ministra práce Shultze i samotného prezidenta Nixona k zaujetí rozhodného postoje. Shultz Staatsovy námitky napadl s tím, že ve své podstatě zabraňovaly existenci nejen Filadelfského plánu, nýbrž i samotných institucí jako byly EEOC a OFCC. Staatsovy názory sice podle něj vyjadřovaly vůli Kongresu, nicméně nebraly ohled a nesouhlasily s pohledem výkonné složky vlády, zejména ministerstev práce a spravedlnosti.

Prezident Nixon musel vyvinout značné úsilí při přesvědčování Kongresu o nutnosti přijetí Filadelfského plánu. V té době se totiž na jeho půdě připravovaly dodatky, které si kladly za cíl tento plán z velké části omezit či jej úplně odstranit. Nixon osobně požádal Kongres o přijetí Filadelfského plánu. Ve svém poselství Senátu z prosince 1969 říká: „...*Ministr spravedlnosti potvrdil ministru práce, že Filadelfský plán není v konfliktu s kapitolou VII. zákona o občanských právech z roku 1964. Já samozřejmě respektuji právo a povinnost.../Staatse/ předkládat své poctivé a otevřené názory Kongresu. Jestliže se nyní jedná o spor o interpretaci zákona mezi ministrem spravedlnosti a jím, poslední slovo musí být vyřčeno soudy.*“¹⁷⁷ Dodatek, který byl ve Sněmovně při-

¹⁷⁷ Viz *Statement Urging Senate and House Conferees to Permit Continued Implementation of the Philadelphia Plan*, in: Public Papers of the Presidents, Richard Nixon, s. 1039.

praven ke schválení a který se týkal především posílení zákonné Staatsovy kvazisoudní role, prezident nařkl ze záměru „zničit Filadelfský plán“. Nixon se jednoznačně postavil na stranu ministra spravedlnosti, který již před tím vyjádřil obavy z ústavnosti připravovaného dodatku, a sdělil, že jeho případné podepsání odmítne.¹⁷⁸ Tlak Bílého domu nakonec přinesl své ovoce. Sněmovna 22. prosince 1969 zamítla dodatky Senátu a ten následně od svého beznadějného návrhu upustil. Proti dodatkům se postavili především republikáni, kteří následovali výzvu prezidenta. Hlasování rozdělilo demokratickou stranu, jejíž značná část chtěla zachovat loajalitu organizovaným dělníkům.¹⁷⁹

Konečné rozhodnutí Kongresu, které znamenalo vítězství pro Nixona a zejména pro Shultze, potvrdil v březnu roku 1970 také Nejvyšší soud. Stalo se tak ve věci žaloby, kterou proti ministru práce vznesla Asociace dodavatelů z východní Pennsylvánie (Contractors Association of Eastern Pennsylvania versus Secretary of Labour).¹⁸⁰ Asociace podala na ministra Shultze žalobu podepřenou Staatsovou argumentací. Filadelfský plán byl podle ní neústavním zásahem výkonné moci, který nebyl odsouhlasen Kongresem a který navíc porušoval usnesení o nezákonnosti kvót dané zákonem o občanských právech z roku 1964. Tento plán podle Asociace porušoval jak zákony Spojených států, tak i Pennsylvánie. Vrchní soudce v této souvislosti poukázal na to, že koncepci pozitivní akce je třeba podpořit jakožto vážený způsob a součást výkonu prezidentských pravomocí a dodal: „*Jádrem pozitivní akce je politika rozvíjení takových programů, které přináší detaily pro specifické kroky nezbytné ke garanci rovné příležitosti v zaměstnání. Filadelfský plán není ničím jiným, než jen pouhým uplatněním závazků k pozitivní akci vyplývajících z exekutivního nařízení číslo 11246...*“; navíc podle rozhodnutí soudu: „*...Tento plán nepožaduje po dodavatelích přijetí určitého procenta příslušníků menšin. Naopak, pouze po nich požaduje, aby prokázali opravdovou snahu v dosahování určitých*

¹⁷⁸ NIXON R., *Statement on a House of Representatives Amendment to the Philadelphia Plan*, in: *Ibid.*, s. 1038–1039.

¹⁷⁹ GRAHAM D. H., *The Civil Rights Era*, s. 340.

¹⁸⁰ MARSHALL R. a KNAPP B.Ch., *Employment Discrimination*, s. 9.

*cílů. Jestliže nejsou dodavatelé schopni dosáhnout tohoto cíle, ale projeví dostatečně velkou snahu, potom by uvalení sankcí... mělo být předmětem soudního přezkoumání.*¹⁸¹

Zavedení Filadelfského plánu nakonec nepředstavovalo pro Nixonovu administrativu jednoznačný úspěch. Model tohoto plánu byl následně prohlouben a rozšířen do mnoha amerických měst a měl se vztahovat na všechny vládní dodavatele. Jeho poněkud kontroverzní náplň rozvířila debatu o rasových preferencích a kvótách. Obhájcí tohoto programu většinou poukazovali na legitimnost exekutivního nařízení i celé koncepce pozitivní akce. Oponenti na druhé straně argumentovali tím, že takový plán vyžaduje kvóty. To ovšem pravda nebyla. Tedy alespoň do té míry, že zaměstnavatelé neměli přijít o své smlouvy v případě, že se jim nepodařilo přijmout daný počet černošských pracovníků.

V samotné černošské komunitě tento plán vyvolal rozporuplné reakce. Prominentní organizace jako NAACP stály od počátku proti zavádění jakýchkoli rasových preferencí a identifikaci rasové příslušnosti v žádostech o zaměstnání a podnicích vůbec. Filadelfský plán ostře odmítly s tím, že celý plán byl podle nich vytvořen za účelem poštvat proti sobě historicky spjaté a solidární skupiny – černošskou pracující třídu a bílé dělníky organizované v odborech.¹⁸² Odpor bělošských dělníků pramenil zejména z obavy před upřednostňováním černošských dělníků, a to i přes jejich nižší kvalifikaci. Plány pozitivní akce se však měly týkat především stejně kvalifikovaných pracovníků, případně si kladly za cíl umožnit rovný přístup k poskytnutí stejné kvalifikace. V neposlední řadě byl tento počín republikánské vlády již od počátku podezřelý nejen představitelům hnutí za občanská práva, ale i některým demokratickým liberálům. Rozhodně nenaplnil Nixonovu představu o zaujmutí „sladkého středu“. Nixon ve svých pamětech neskrývá zklamání nad vlažnou podporou černošských předáků, kterou komentuje slovy: „*Při formulování své poli-*

¹⁸¹ *Ibid.*, s. 10.

¹⁸² Tento názor opakovaně vyslovil černošský právník, člen NAACP, Clarence Mitchell. Viz LIPSET S. M., *American Exceptionalism*, s. 121.

*tiky /občanských práv/ jsem se snažil o zaujetí umírněného, středního postoje. Nevyhnutně jsem zklamal představitele obou extrémů.*¹⁸³

Na základě zkoumání programů pozitivní akce v zaměstnání v jeho počátečních fázích jsme poznali, jakým způsobem se koncepce rovných příležitostí postupně rozvinula ve snahu či potřebu monitorovat rovné výsledky. V komplexním zákoně o občanských právech z roku 1964 americká společnost obecně vyjádřila touhu skoncovat s ohlídáním se na rasovou a jinou příslušnost. Vzápětí však byly vydány první signály směřující k uznání toho, že zákonem garantovaná rovná příležitost se automaticky nemusí promítat do reálného života. Ze snahy pomoci zajistit skutečně rovnou příležitost pro všechny občany se zrodila myšlenka pozitivní akce. Vstřícná snaha, ke které se zavázal prezident Johnson, vycházela z nečistého svědomí bílé Ameriky, která ovšem teprve měla poznat hloubku následků svého dřívějšího a na mnohých místech stále přežívajícího rasismu. Jedním z jeho vážných a znepokojujících následků byla také vlna násilí a rabování v ghettech mnoha amerických měst. Efektivní snaha o nápravu musela nutně znamenat krok od pasivní rovné příležitosti ke skutečné pozitivní akci. Úřady pověřené vládou k jejímu zavádění v praxi záhy zjistily, že monitorování výsledků není možné bez ohlídání se na takové kategorie jako byla příslušnost k rase či pohlaví. Úspěšnost programů postupně závisela na zpřísnění kritérií paralelně s maximalizací dostupných zákonných donucovacích prostředků. Právě získání účinných prováděcích pravomocí se stalo primárním cílem EEOC. Přestože se tak stalo až v roce 1972, od poloviny 60. let se již naplno projevíly některé rozpory a paradoxy, které pozitivní akci provázejí prakticky dodnes.

Pozitivní akce jako prostředek k integraci na základních, středních a vyšších školách

Pozitivní akce ve školství je spojována především se zvažováním rasy při přijímacích zkouškách (race-sensitive admissions) do vyšších vzdělávacích institucí tak, aby bylo určitému vzorku jedinců z těchto

¹⁸³ NIXON R., *The Memoirs of Richard Nixon*, s. 539.

skupin zaručeno přijetí. Zároveň si klade za cíl přispět k žádoucímu obohacení a rozmanitosti těchto institucí (cultural diversity). Zkoumáme-li však počátky programů pozitivní akce ve školství, zjistíme, že jejich primárním cílem v námi vymezeném období bylo především dokončení procesu desegregace. V jeho pozdějších fázích, zejména v souvislosti s hnutím na amerických univerzitách, některé z nich začaly přicházet s převážně vlastními iniciativními programy, směřujícími k usnadnění přístupu k vyššímu vzdělání příslušníkům menšin a žen.

Počáteční fáze procesu desegregace, která byla započata přelomovým historickým rozhodnutím Nejvyššího soudu v kauze Brownová v polovině 50. let, byla krutým zápasem černochoů s odporem bílých Jižanů. Ve chvíli, kdy do hry vstoupil prezident a Kongres svým zákonem o občanských právech, našly federální soudy frustrované pomalou rychlostí desegregace potřebnou oporu krozhodnější akcí. Role soudů se v procesu desegregace a zavádění programů pozitivní akce stala rozhodující. Vedle nich se v tomto procesu angažoval také Úřad pro občanská práva na HEW, který byl na základě IV. kapitoly výše zmíněného zákona pověřen plánováním programů a monitorováním procesu desegregace v úzké spolupráci s ministerstvem spravedlnosti. Tyto instituce nastoupily podobnou cestu, kterou si paralelně prorážely EEOC a OFCC. Jednalo se o cestu, kterou nastartovala myšlenka o „barvoslepé“ ústavě v souvislosti s případem Brownová, k takové politice, která vědomě rozeznávala příslušníky různých ras a začala hovořit o zvláštním zacházení s některými z nich.

Programy pozitivní akce ve školství se v několika směrech lišily od podobných iniciativ a plánů v zaměstnání. Vzdělávací instituce totiž nabízely a nabízejí širší rozměr. Státní vysoké školy, slovy profesora Jihokaliifornské univerzity Williama G. Tierneyho,¹⁸⁴ byly v průběhu 20. století brány jako „hlavní prostředek zvýšení spravedlnosti ve společnosti“. I když jsou podle něj způsoby dosahování tohoto cíle předmětem přetrvávajících debat, značný vzorek americké společnosti se

¹⁸⁴ TIERNEY G. W., *The Parameters of Affirmative Action: Equity and Excellence in the Academy*, Review of Educational Research, sv. 67, léto 1997, s. 173.

shoduje na tom, že vysokoškolský diplom je „cestou příležitosti pro všechny jednotlivce a zvláště pro ty, kteří byli v minulosti znevýhodněni.“ Má být vysokoškolské vzdělání umožněno jen těm, kteří si je na základě nejlepších výsledků zaslouží, nebo je důležitější otázka jeho přístupnosti co nejširším vrstvám? Systém amerického školství je v dnešní podobě skutečným příkladem snahy otevřít dveře příležitostí ke vzdělání co nejširším vrstvám obyvatelstva. Jeho osnovy dnes také odrážejí rasovou a etnickou různorodost tamního obyvatelstva, jeden ze základních předpokladů efektivnosti a smyslu vzdělávání. Pozitivní akce se měla stát jedním z prostředků, jak k takovému vývoji napomoci.

V roce vydání zákona o občanských právech, tedy deset let po rozhodnutí v případě Brownová, bylo více než jasné, že „veškerá uvážlivá rychlost“ znamenala na Jihu hlemýždí tempo. Podle průzkumu deníku *The New York Times* tvořili černoši v roce 1964 v desegregovaných školách na Jihu 1,18 %. V pohraničních státech byl jejich počet vyšší, celkově 54,8 %.¹⁸⁵ Federální soudy, pověřené nařizováním desegregace po posouzení jednotlivých případů, byly úspěšné jen částečně. V roce 1965 byly na základě nařízení soudů desegregovány školy ve 142 školských distriktech na Jihu, nicméně 1 668 distriktů v této oblasti si stále udržovalo oddělený systém černošských a bělošských škol.¹⁸⁶ Na Severu se také pomalu začínala zvedat vlna odporu k nepoměru bílých a černých dětí ve školách a na univerzitách. Ve městech Severu byla segregace sice po dlouhá léta zakázána a děti ve většině případů docházely do škol, které měly k domovu nejbližší, nicméně černoši a běloši žili až na výjimky v oddělených distriktech. Jenom ve městě New York bylo z celkového počtu 863 veřejných škol 165 prakticky segregovaných, neboť je navštěvovaly výhradně černošské či portorikánské děti. Černoští lídři hnutí za občanská práva si často stěžovali, že vybavení škol v ghettech je horší a navíc je v nich daleko více žáků než ve školách v oblastech, kde žijí běloši.¹⁸⁷

¹⁸⁵ *Keesing's Contemporary Archives*, 1.–8. srpna 1964, s. 20207.

¹⁸⁶ *The New York Times*, 3. května 1965, s. 6.

¹⁸⁷ *Keesing's Contemporary Archives*, 1.–8. srpna 1964, s. 20208.

Proces odstraňování segregace zpomalil také nevyjasněný způsob dosahování desegregace a podoba takovýchto škol. Na základě rozhodnutí Brownová II byla jednotlivým školským správám dána možnost vypracovat svůj vlastní plán desegregace. Podstata těchto programů „svobodné volby“ tkvěla v tom, že každý žák bude moci bez jakéhokoli právního omezení chodit do té školy, kterou si sám zvolí. Zde se ovšem dalo předpokládat, a v mnoha případech tomu i tak bylo, že bělošské děti prostě ve svých bělošských školách zůstanou. Jestliže tedy podle rozsudku v kauze Brownová byly oddělené školy samou svou podstatou nerovné, jak měly vypadat školy neoddělené? Profesor Wilson podává toto vysvětlení: *„Jelikož soud neřekl, že rasa nebraje žádnou roli, neoddělenou školou bude buď taková, do níž by černošské děti mohly chodit, kdyby chtěly, nebo taková, do níž černošské a bělošské děti skutečně chodí, ať chtějí nebo ne. V prvním případě by se mohlo hovořit o škole desegregované, v druhém o škole integrované.“*¹⁸⁸

Celá záležitost byla ještě komplikovanější na americkém Severu, neboť zde neexistovaly podobné zákony, které na Jihu bránily černochům ve vstupu na bělošské školy. Uzákoněná segregace, segregace de iure, byla od roku 1964 jednoznačně neústavní. Koncentrace černošského obyvatelstva v chudých čtvrtích severských městských center a bělošského obyvatelstva především na předměstích ovšem vyústila v rezidenční segregaci, neboli segregaci de facto. V místech, kde přece jenom obě rasy žily bezprostředně vedle sebe, byly školy v mnoha případech také fakticky segregované díky zaběhlým správním praktikám, podle nichž byly hranice distriktů jednotlivých škol vytyčeny tak, že školy pro děti jen jedné rasy z nich prostě vyplynuly. K tomu, aby faktická segregace mohla být prohlášena za nezákonnou, bylo ovšem potřeba prokázat, že školské správy *záměrně* vytvářely oddělené školy.

Na základě zákona o občanských právech měl být proces desegregace monitorován a podporován federálně, vláda jím však byla ve své snaze dokončit proces desegregace poměrně omezena. Odpovědnost za dohled nad desegregací škol prováděnou jednotlivými škol-

¹⁸⁸ WILSON J. Q., *Jak se vládne v USA*, s. 279.

skými správami byla svěřena Úřadu školství na HEW. Tento úřad byl podle zákona mimo jiné pověřen poskytováním technické asistence školským distriktům při zavádění desegregačních plánů, organizováním výcvikových středisek pro nové potřebné učitele a udělováním grantů školským správám. Vedle toho jim mohla být na základě kapitoly VI. uvedeného zákona odepřena finanční podpora všem distriktům, v nichž se školy dopouštěly diskriminace. V její části zabývající se případnými směrnicemi vydanými HEW se konstatuje: „*Žádná osoba ve Spojených státech nemůže být na základě své rasy, ... vyloučena z účasti na, ochuzena o výhody plynoucí z, či diskriminována v rámci jakéhokoli programu nebo činnosti finančně podporované federální vládou.*“¹⁸⁹ Ačkoli bylo připuštěno, že ministr školství smí ovlivnit přemístění dětí z jedné školy do druhé, dokud by nebyla dosažena jistá rasová rovnováha, kapitola IV. zákona o občanských právech mu k takovému zásahu nedávala žádné oprávnění.¹⁹⁰

Úřad školství se po vstupu zákona o občanských právech v platnost v roce 1965 pustil do aktivního potírání segregace a ještě též rok v dubnu vydal své první obecné prohlášení.¹⁹¹ Tehdejší ministr školství Francis Keppel v něm oznámil, že všechny federálně dotované školské distrikty jsou povinny do začátku nového školního roku prokázat skutečnou snahu dokončit desegregaci a pokud možno do té doby integrovat nejméně čtyři stupně tříd. Do roku 1967–68 měly podle něj být rasové bariéry odstraněny ze všech tříd na základních a středních školách.¹⁹² Tyto obecné cíle byly brzy upřesněny v prvních konkrétních směrnicích, které vydalo HEW 1. března 1966.¹⁹³ K tomu, aby školy splnily požadavky pro získání finanční podpory, musely

¹⁸⁹ Viz text zákona o občanských právech, in: *Congressional Records*, 27. září 1966, s. 23906.

¹⁹⁰ *Congressional Records*, 1. června 1965, s. 15535.

¹⁹¹ Prohlášení bylo vydáno v pův. znění pod názvem: *General Statement of Policies under the Title VI. of the Civil Rights Act of 1964 Requiring Desegregation of Elementary and High Schools*. Viz HERBERS John, *U. S. Bids School End Segregation*, *The New York Times*, 3. května 1965, s. 8.

¹⁹² *Ibid.*

¹⁹³ Viz *Guidelines for School Desegregation*, in: *Congressional Records*, 27. září 1966, s. 23906–23911.

samozřejmě eliminovat veškeré praktiky, které by nebyly v souladu s kapitolou VI. Ve zprávě HEW byly zdůrazněny dvě cesty, jak takového stavu dosáhnout: buď naplněním nařízení federálního soudu, nebo splněním vlastního dobrovolně vytvořeného desegregačního plánu. Školy bez duálního systému byly povinny své postavení potvrdit ve formuláři 441, který rozesílal HEW. Naproti tomu školy s vlastním dobrovolným plánem byly žádány o provedení desegregace takovým způsobem, který by splňoval požadavky dané ve formuláři 441-B. Nejpozději do 15. dubna 1966 měl být tento vyplněný formulář zaslán ministru školství jako potvrzení o plnění podmínek uvedených v těchto směrnících. Školám, které tak neučinily, hrozilo pozastavení federálních dotací.

Ve zprávě bylo dále uvedeno, že neexistuje jednotný desegregační plán pro všechny školy. Pouze samotné školy byly odpovědné za „*vytvoření takového plánu, který by účinně eliminoval systém duálního školství a všech dalších forem diskriminace.*“¹⁹⁴ Vedle odstranění segregace žáků zpráva zmiňovala i desegregaci učitelských sborů. Velmi důležitou částí celého procesu mělo být zajištění rovných podmínek a stejně kvalitního zařízení a vybavení ve školách. Integrace škol se měla dále odrážet i v samotných osnovách, tedy v náplni vzdělávacích programů. Žáci měli od té chvíle navštěvovat školy v zóně, ve které bydlí, bez ohledu na docházku do kterékoli předešlé školy. Zároveň ovšem mělo být zajištěno jisté procentuální vyvážení docházejících černošských a bělošských žáků v jednotlivých třídách.¹⁹⁵ Výjimky byly povoleny pouze v určitých případech: pokud si žák zvolil odbornou školu, která se v místě jeho bydliště nevyskytovala, nebo byl-li žák handicapován a vyžadoval speciálně vybavenou školu (a); dále mohl školský systém povolit přeřazení žáka ze školy, ve které byli žáci jeho rasy ve většině, do školy v níž byli v menšině, případně mu takové přeřazení

¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 23907.

¹⁹⁵ Ve zprávě byla uvedena některá obecná procentuální kritéria: jestliže ve školním roce 1965–66 bylo na základě plánu svobodné volby dané školy přeřazeno na dříve jen bělošskou školu 8–9 % černošských dětí, v dalším školním roce bylo očekáváno, že se jejich počet nejméně zdvojnásobí. Jestliže bylo toto procento v prvním roce malé, byl očekáván výrazný, tzn. až trojnásobný nárůst apod.. Viz *Ibid.*, s. 23910.

nařídít (b); a konečně mohlo být žákovi dovoleno navštěvovat jinou školu, pokud k ní měl speciální kvalifikaci a ministr školství na základě jeho žádosti s takovým přeřazením souhlasil (c).¹⁹⁶ Formulář 441-B měl být jakousi deklarací záměru uposlechnout tyto nové směrnice. Školy se jím ovšem automaticky nevázaly k plnění jakýchkoli dalších či nově upravených směrnic.

Dobrovolné plány „svobodné volby“ se však projevíly jako pomalé a nepříliš účinné. Již 9. dubna 1966 vydal nový ministr školství Harold Howe II. memorandum,¹⁹⁷ ve kterém zdůraznil nutnost vytváření skutečně efektivních plánů vzhledem k tomu, že dlouhodobé postoje v mnoha oblastech často zabraňovaly uskutečnění svobodné volby menšinovým žákům. Bílí žáci v naprosté většině volili své dřívější „bílé“ školy. Břemeno volby tedy dopadalo především na černošské děti a jejich rodiče. To by bylo v pořádku, kdyby ovšem tyto černošské rodiny nebyly předmětem výhrůžek a ohrožování na zdraví. Takové případy nebyly na Jihu výjimkou. Členové CRC, kteří zde prováděli průzkum postupu desegregace, byli např. v mnoha oblastech svědky střelby na majetek černošských rodin, jejichž děti začaly chodit do bílých škol. Podle zprávy CRC bylo běžné i vyhrožování černošským rodičům vyhazováním z práce či vyhnáním z domova. CRC na základě těchto zjištění ve své zprávě doporučila legislativě okamžité přijetí patřičných zákonů, které by napomohly a ulehčily proces podávání žalob a vymáhání spravedlnosti u soudů.¹⁹⁸

Federální soudy v té době již vynesly několik zásadních rozsudků. Patrně nejvýznamnějším případem, který ve své době ovlivnil podobu a způsob desegregace, byl případ Spojené státy versus Školská správa v Jeffersonském okrese z roku 1966 (United States versus Jefferson County School Board).¹⁹⁹ Soudce John Minor Wisdom, jmenovaný za

¹⁹⁶ *Ibid.*, s. 23908.

¹⁹⁷ Viz Memorandum to School Superintendants and Chief State School Officers, in: Congressional Records, 27. září 1966, s. 23911.

¹⁹⁸ Podle této zprávy, vydané 7. srpna 1967, se navíc počet dětí na pouze černošských školách na Jihu odhadoval na 2,5 mil. v porovnání s rokem 1954, kdy byl počet černošských dětí na těchto školách paradoxně menší – 2,2 mil. Viz *Keesing's Contemporary Archives*, 14.–21. října 1967, s. 22302.

¹⁹⁹ GRAHAM D. H., *The Civil Rights Era*, s. 373.

republikánské vlády prezidenta Eisenhowera, projevil svůj nesouhlas s pomalým a málo účinným způsobem desegregace na základě plánů „svobodné volby“. Toto rozhodnutí bylo významné tím, že se stalo precedentem, který přinesl několik zásadních změn v dosavadním způsobu desegregace. Za prvé soudce Wisdom nařídil školským správám v Jeffersonském okrese upuštění od jejich desegregačních plánů „svobodné volby“. Za druhé měly školy desegregovat nejen podle nových směrnic vydaných HEW, ale zároveň takovým způsobem, kterým by „odčinily škodu“ způsobenou jejich rasistickou minulostí. Za třetí se nápravné kroky neměly vztahovat jen na jednotlivce, nýbrž na celou skupinu černochů. Soudy měly mít právo trestat za nespravedlnost pramenící z dávné minulosti, a to i osoby, které v dobách Jima Crowa nežily. Soudce Wisdom tento proces nazval „organizovanou nápravou následků dřívější segregace“.²⁰⁰

Z dnešní perspektivy byl tento případ počátkem myšlenky kompenzující spravedlnosti vedoucí k některým důležitým budoucím rozhodnutím Nejvyššího soudu, které se týkaly především kontroverzního převážení dětí autobusy do jiných škol za účelem integrace a dále posuzování a nařizování dalších programů pozitivní akce.²⁰¹ Případ Jefferson jednoznačně signalizoval upuštění od volných závazků školských rad, na jejichž splnění trpělivě dohlížely soudy, k progresivním a komplexním plánům integrace škol. Komplexnější se ovšem stávala i úloha federálních soudů, které byly nyní vtaženy do posuzování způsobů desegregace, nápravných kroků, politiky jednotlivých školských správ, finančních dotací školám a do mnoha dalších otázek.

Radikálnost tohoto rozhodnutí se projevila hned na počátku následujícího roku ve státě Alabama, kde federální soud ve městě Montgomery nařídil okamžitou desegregaci všem základním a střed-

²⁰⁰ *Ibid.*, s. 380.

²⁰¹ Graham cituje historika J. Harvie Wilkinsona, podle něhož byly tímto rozsudkem zásadním způsobem přetransformovány desegregační zákony. Z poněkud ironického úhlu Wilkinson tvrdí, že se tímto rozhodnutím dostal zákon do „popředí společenských změn za účelem dosažení obdivuhodného a zřejmě nemožného cíle“. Viz *Ibid.*, s. 381.

ním školám ve státě tak, aby byla dokončena ještě týž podzim. Vedle toho soud nařídil guvernérce státu Lurleeně Wallaceové společně s deseti dalšími odpovědnými státními představiteli, aby nařídila podniknutí takové „*pozitivní akce, která by vedla ke zrušení všech státem podporovaných segregovaných veřejných škol.*“²⁰² Alabamská guvernérka se odvolala s tím, že státní úřady nemají pravomoc regulovat politiku místních školských správ. Její odvolání však bylo v příštím roce Nejvyšším soudem zamítnuto.²⁰³

Důkazem toho, že se Nejvyšší soud začal důsledně angažovat ve věci, která byla tradiční doménou státních a místních úřadů, bylo i rozhodnutí v případě Green versus Okresní školská správa (Green versus County Board of Education) z roku 1968.²⁰⁴ V rozsáhlém venkovském okrese New Kent ve Virginii existovala dlouholetá tradice rozvážení dětí autobusy do segregovaných škol i za cenu toho, že se v mnohých případech jednalo o školy velmi vzdálené. Obyvatelé obou ras byli v tomto okrese jižanského venkova poměrně integrováni co se bydlení týče, jejich děti však byly díky zavedenému systému autobusové přepravy ve školách přísně odděleny. Školská správní rada v okrese New Kent vypracovala svůj plán „svobodné volby“ založený na tom, že si žáci sami zvolí školu, do které chtějí chodit. Výsledkem bylo to, že všechny bílé děti zůstaly ve svých původních školách a jen pár černých dětí začalo navštěvovat dříve čistě bílé školy. Zůstalo tedy při starém. Soudce Nejvyššího soudu William Brennan tento plán „svobodné volby“ zamítl jako průhledný způsob vyhýbání se integraci a označil podobná řešení jako nedostatečná vzhledem k tomu, že jejich výsledkem nejsou rasově smíšené třídy. V rozsudku byla vyzdvihována tradiční koncepce škol v sousedství. Kdyby bylo totiž dětem umožněno navštěvovat školu v nejbližším sousedství, automaticky by podle něj došlo k jejich integraci. Nejvyšší soud v konečném rozsudku případu Green přikazoval školám v okrese New Kent vytvoření „*tentokrát skutečně efektivních plánů pozitivní akce,*“ neboť ústava vyžaduje, aby se děti ve školách smísily. Nové plány měly přenést tíhu

²⁰² *Keesing's Contemporary Archives*, 14.–21. října 1967, s. 22302.

²⁰³ *Ibid.*, 20.–27. dubna 1968, s. 22653.

²⁰⁴ GLAZER N., *Affirmative Discrimination*, s. 85.

odpovědnosti, která často dopadala pouze na černošské rodiče a jejich děti, na bedra místních školských správ.²⁰⁵

Soudy se ve 2. polovině 60. let pod tlakem celospolečenských událostí pustily do procesu restrukturalizace společnosti, který měl vést k větší spravedlnosti cestou nápravy minulých křivd a který byl paralelně doprovázen zvyšováním moci federální vlády. Prioritou soudů se stalo urychlení procesu desegregace, celostátním zájmem pak poskytnutí kvalitního vzdělání co nejširším vrstvám obyvatel. Oba případy, Jefferson i Green, ilustrují posun v rozhodování federálních soudů od trpělivého tolerování a malých ústupků v období po vynesení rozsudku v kauze Brownová II ke snaze zavést kompenzující spravedlnost pro příslušníky určitých menšin po roce 1964. Podobně jako v zaměstnání, tak i ve školství bylo záhy zřejmé, že k vypracování kompenzačních kroků je třeba opírat se o jisté numerické údaje a statisticky splňovat určitá kritéria. Soudy se proto postupně přikláněly na stranu nově vydávaných směrnic HEW oproti dobrovolným plánům jednotlivých škol.

Na základě výše uvedených soudních výnosů bylo rozhodnuto, že je třeba poskytnout zvláštní pomoc či ochranu určitým skupinám obyvatel. Skupina obyvatel, která se původně skládala z jednotlivců – příslušníků menšin, kteří měli možnost obrátit se individuálně na soudy v případech diskriminace, byla najednou brána jako jednolitá masa. V této souvislosti se nabízela otázka, zda by měli všichni příslušníci dané menšiny automaticky právo žádat kompenzaci včetně těch, kterých se represivní systém minulých let přímo nedotkl. Měli za hříchy svých předchůdců nyní platit lidé, kteří s dřívějším diskriminujícím systémem neměli nic společného? Nebylo přiznání práv určitým menšinám diskriminací vůči všem ostatním? Ve 2. polovině 60. let, kdy si stále ještě mnohé základní a střední školy zachovávaly svou podobu z dob Jima Crowa a nespokojenost většiny černošského obyvatelstva s postupem změn oprávněně vzrůstala, měla zajisté koncepce kompenzace své opodstatnění. To bylo také jedním z hlavních důvodů, proč se federální soudy postupně nezdráhaly přikročit k dale-

²⁰⁵ *Ibid.*, s. 86.

ko radikálnějším řešením vedoucím k integraci škol, než byla jen „pouhá“ zamítnutí často neefektivních plánů „svobodné volby“.

Desegregace škol se za vlády Richarda Nixona stala nejvýbušnější otázkou na poli občanských práv.²⁰⁶ Neschopnost odpovědných vládních úřadů vytvořit důslednější nátlak na dokončení desegregace a naopak jejich rostoucí tendence ustupovat a poskytovat úlevy popudila Nejvyšší soud natolik, že se ve svém rozhodnutí případu *Alexander versus okres Holmes* rozhodl nařídit okamžité provedení desegregace.²⁰⁷ Desegregace měla být dokončena najednou. Znění rozsudku, které přednesl předseda Nejvyššího soudu Warren Burger, bylo jednoznačné: „...pokračující provoz segregovaných škol, kterým bylo dovoleno provádět desegregaci veškerou uvážlivou rychlostí, není již déle ústavou povolen... je povinností každého školského distriktu ukončit najednou duální systém školství a spravovat od této chvíle pouze jednotné školy...“²⁰⁸ Reakce na tento rozsudek byla na Jihu různá. Velká většina bílých dětí v Mississippi po zimních prázdninách v lednu 1970 odešla do narychlo zřízených soukromých škol. Mnoho dětí v ostatních distriktech začalo navštěvovat již existující soukromé školy. V několika málo distriktech školské správy nařízení Nejvyššího soudu ignorovaly. V některých oblastech naopak došlo ke skutečné integraci. Celkově se tento proces neobešel bez násilí.²⁰⁹

Otázka fakticky segregovaných škol na Severu nadále zůstávala předmětem sporů. Jestliže Nejvyšší soud logicky směřoval ke konečnému nařízení zákazu všech segregovaných škol, měl se tento zákaz týkat i škol na Severu? Jestliže ano, měly být bílé děti z městských předměstí převáženy za hranice svých školských distriktů, tedy do městských center, kam chodila do škol naprostá většina černošských dětí a naopak? Jestliže měly být děti převáženy, jak dlouho mělo tako-

²⁰⁶ NIXON R., *The Memoirs of Richard Nixon*, s. 543.

²⁰⁷ Rozsudek v případě *Alexander v. Holmes County* byl jednomyslně vynesena 29. října 1969. Viz *Keesing's Contemporary Archives*, 19.–26. září 1970, s. 24193.

²⁰⁸ *Keesing's Contemporary Archives*, 19.–26. září 1970, s. 24193.

²⁰⁹ V Jižní Karolíně rozvášněný dav dvou set lidí napadl tři autobusy přivázející černošské děti do školy. Dvě černošské děti byly vážně zraněny. Viz *Keesing's Contemporary Archives*, 19.–26. září 1970, s. 24194.

vé nařízení platit? Jakým způsobem hodlali úředníci ve Washingtonu kontrolovat postup integrace? Jak mohla být efektivně monitorována specifika jednotlivých oblastí tak, aby se zabránilo případným nesmyslným zákrokům proti vůli rodičů a dětí, kteří například nedisponovali finančními prostředky na možnou další volbu – soukromou školu? Na Jihu bylo jasným důkazem o selhání do té doby používaných metod stále ještě malé procento integrovaných škol. Jak uvádí sám Nixon, v roce 1969, tedy při jeho nástupu do úřadu, docházelo 68 % černošských dětí do čistě černošských škol a 78,8 % černošských dětí navštěvovalo školy, v nichž bylo 80 % a více dětí stejné rasy.²¹⁰ Hlavním prostředkem, pomocí kterého měly být odstraněny oddělené a tedy zákonitě nerovné školy na Jihu, se mělo stát převážení autobusy.

Nejvyšší soud v případě Swann versus Charlotte-Mecklenburgská školská správa (Swann versus Charlotte-Mecklenburg Board of Education) z 20. dubna 1971 jednomyslně označil převážení dětí autobusy za ústavní.²¹¹ Předsedající soudce Warren Burger jménem Nejvyššího soudu podpořil rozhodnutí soudce federálního soudu v Severní Karolíně Jamese McMillana, ve kterém McMillan nařídil základním školám v Charlotte-Mecklenburgském okrese, aby složení jejich žáků odráželo procentuální zastoupení dětí obou ras ve školském systému v celém okrese. V tomto případě se mělo jednat o dosažení poměru 71 % bílých a 29 % černých žáků a federální soudce proto vydal příkaz, aby byly některé děti převáženy i do vzdálenějších škol, čímž se mělo dosáhnout větší míry integrace. Warren Burger ve svém písemném výnosu v souvislosti s celkovým rozhodováním o integraci a zvláště o převážení dětí zdůraznil především čtyři problematické oblasti. Nejvyšší soud si při rozhodování kladl tyto otázky: „(1) *V jakém rozsahu mohou být používány rasové kvóty a rasové vyrovnávání jako kompenzující prostředky pro nápravu dříve segregovaného systému.* (2) *Má být každá zcela bělošská a zcela černošská škola eliminována jako nedílná součást procesu desegregace.* (3) *Jaké existují limity... pro přetvoření školských*

²¹⁰ *Ibid.*, s. 543.

²¹¹ *Keesing's Contemporary Archives*, 6.–13. května 1972, s. 25420.

*distriktů a příslušných docházkových zón, jakožto prostředků nápravy. (4) Jaká existují omezení... pro používání dopravních prostředků pro nápravu státem vynucené rasové segregace škol.*²¹²

Odpovědi Nejvyššího soudu na tyto otázky se v podstatě staly pravidly, která do značné míry ovlivnila rozhodování všech pozdějších sporů týkajících se desegregace škol. Za prvé soud rozhodl, že žalobce v podobné kauze musí napříště prokázat na straně veřejných škol *úmysl* diskriminovat, ať už v důsledku zákona, správního rozhodnutí, nebo pouze v praxi. Za druhé, jestliže se výlučně bělošské a výlučně černošské školy vyskytovaly v oblastech, ve kterých předtím docházelo k segregaci, *úmysl* diskriminovat se v takovém případě předpokládal. Za třetí bylo rozhodnuto, že diskriminaci nelze napravit na základě svobodné volby. Součástí nápravy podle Nejvyššího soudu měly být rasové kvóty pro určování vzájemného poměru učitelů a žáků obou ras, dále vymezování nových školských distriktů a soudem nařízené převážení dětí. Soud se však explicitně nevěnoval otázce, zda lze při převážení dětí překračovat hranice měst a zavedených školských distriktů, a to zejména v případech, kdy v určitých místech bylo možno dosáhnout integrace pouze převážením dětí z center měst do předměstských čtvrtí a naopak. Posledním principem, na kterém se soud usnesl, bylo uznání, že napříště nemusí každá škola odrážet rasové složení školského systému jako celku.²¹³ Okresní federální soudy začaly okamžitě po vydání tohoto rozsudku důsledně dohlížet na místní programy vytváření nových školských distriktů a převážení dětí v celé zemi. Na mnoha místech se proti nařízením soudů zvedaly rozhořčené vlny odporu, zejména bílých rodičů. Náklady na autobusovou přepravu se dále několikanásobně zvýšily. Například právě v Charlotte-Mecklenburgském školském distriktu se během let 1968–69 a 1969–70 tyto náklady zečtyřnásobily v závislosti na zvýšeném počtu převážených dětí (jejich počet se v daném období zvýšil z 27 % na 61 %).²¹⁴ Stále však zůstávalo otázkou, zda je nutné převážet děti

²¹² Podrobné vyjádření Nejvyššího soudu k těmto otázkám v kauze Swann viz *Keesing's Contemporary Archives*, 6.–13. května 1972, s. 25240.

²¹³ WILSON J. Q., *Jak se vládne v USA*, s. 279.

i za hranice daných školských distriktů a měst. V některých místech bylo skutečně rozhodnuto, aby byly děti sváženy do měst, či z města do města.²¹⁵

Prezident Nixon se proti převážení dětí autobusy za účelem desegregace ostře stavěl od samého počátku. V květnu roku 1971 předložil prezident Kongresu návrh zákona, na jehož základě měla být poskytnuta částka 1,5 miliardy dolarů z federálních fondů na pomoc školám při odstraňování rasové segregace, případně školským distriktům, které si přály eliminovat segregaci způsobenou bydlením.²¹⁶ Upravený Nixonův návrh byl následně předložen ve formě dodatku k zákonu o vyšším školství (Higher Education Act) 5. prosince 1972 spolu s dalšími třemi dodatky, které se týkaly omezení převážení dětí autobusy.²¹⁷ Federální dotace neměly být na základě těchto dodatků použity na zaplacení dalších autobusů a řidičů v rámci nových desegregačních plánů. Federální představitelé neměli nutit místní úřady k využívání jejich vlastních fondů pro převážení dětí. V neposlední řadě také nemělo platit žádné nařízení federálních soudů týkající se převážení dětí, dokud nebyly vyčerpány všechny možnosti pro odvolání, nebo již vypršel čas pro podání dalších odvolání.

Prezident Nixon, který usiloval o znovuzvolení, vystoupil 16. března před televizní diváky. Oznamoval, že se chystá požádat Kongres o přijetí takových zákonů, na jejichž základě by byla pozastavena všechna nová nařízení soudů týkající se převážení dětí a která by garantovala rovnou příležitost ve vzdělání všem dětem bez ohledu na jejich rasovou příslušnost. Nixon v něm prohlásil: „...*Existuje pouze jediný způsob, jak s celým problémem nyní naložit, a tím je jednání Kongresu. Proto zítra pošlu Kongresu zvláštní zprávu, ve které budu žádat o okamžité posouzení dvou návrhů. Za prvé... uvalení moratoria na veškeré další převážení dětí. Dále předložím... zákon o rovné příležitosti ve*

²¹⁴ GLAZER N., *Affirmative Discrimination*, s. 88.

²¹⁵ Konkrétní případy viz poznámka pod čarou č.19 ke kap. o občanských právech in: WILSON J. Q., *Jak se vládne v USA*, s. 398.

²¹⁶ Tento Nixonův návrh však byl Sněmovnou zamítnut. Viz *Keesing's Contemporary Archives*, 6.–13. května 1972, s. 25240.

²¹⁷ *Ibid.*, s. 25241.

vzdělání 1972... Tento zákon bude obsahovat Listinu práv o vzdělání pro mexické Američany, Portoričany, Indiány a další osoby, které začínají chodit do škol s jazykovými handicapy a kterým také musí být garantována rovná příležitost ve vzdělání“.²¹⁸ Prezident Nixon požádal 17. března 1972 Kongres o přijetí svého návrhu, na jehož základě by bylo soudům zabráněno až do 1. června 1973 vydávat příkazy k převážení dětí. Zároveň mu předložil svůj návrh zákona o rovné příležitosti ve vzdělání, podle kterého měla být na zlepšení standardů ve školství a na pomoc chudým rodičům věnována částka 2,5 miliardy dolarů.²¹⁹

Díky výše zmíněným nařízením Nejvyššího soudu však byl proces desegregace značně urychlen a převážení dětí autobusy na mnoha místech pokračovalo. Okresní federální soudy si na základě řady rozhodnutí (přijatých ovšem nikoli jednomyslně) stanovily následně pravidlo, že převážení jsou ospravedlnitelná pouze v případech, kdy jsou školy v centrech měst a na předměstí fakticky segregovány. Zároveň bylo nutné prokázat úmysl diskriminovat. Ten například neměl existovat v situaci, kdy se velká část bílých obyvatel rozhodla odejít na předměstí z plně integrovaného distriktu, který se tím pádem stal téměř výlučně černošský. Během 70. let pak na základě dalších rozhodnutí vyšlo najevo, že soudy svými příkazy nemíní vyžadovat neustálé přizpůsobování hranic školských distriktů podle měnícího se rozložení obyvatelstva. Odpůrci převážení dosáhli svého částečného vítězství v roce 1974, kdy Nejvyšší soud rozhodl, že nedobrovolné převážení žáků z center měst na předměstí je neústavní. Integrované školy měly nakonec existovat pouze v integrovaných distriktech.²²⁰

Americká informační služba (U.S. Information Agency) ve své zprávě z počátku roku 1970 shrnula názory kritiků a obhájců na převážení dětí autobusy.²²¹ Kritizovala zejména narušení koncepce škol v sousedství. Mnozí bílí rodiče se obávali snížení úrovně vzdělání

²¹⁸ *Ibid.*, s. 25241.

²¹⁹ Nixonem navrhované zákony (*Student Transport Moratorium Bill; Equal Educational Opportunities Bill*), viz *Ibid.*

²²⁰ TINDALL B. G., SHI E. D., *Dějiny USA*, s. 723.

²²¹ *Ibid.*, s. 723.

svých dětí, jakmile se jejich spolužáky měly stát špatně připravené černošské děti. Naproti tomu někteří černošští rodiče odmítali dávat své děti do vzdělávacích institucí, které podle nich uznávaly a vyzdvihovaly pouze hodnoty bělošských středních stavů. Podle některých kritiků převážení dětí, ke kterému již dobrovolně došlo na několika místech na Severu, nemělo na výsledky žáků zásadní vliv.²²² Další negativní stránkou podle nich bylo, že do dříve bílých škol většinou přecházeli schopnější černošští žáci, čímž jen dále oslabovali školy s většinou černošských žáků. Obhájci převážení dětí se s poukazem na předchozí neúspěšné snahy o dokončení desegregace snažili přesvědčit své okolí, že se jedná o jediný možný způsob, jakým bylo možno skutečně přinutit zbývající školské distrikty k integraci. Bez integrace by totiž podle nich, zvláště pak na Jihu, nebyla zaručena rovnost příležitostí ve vzdělání. Školy s převážnou většinou černošských dětí byly obvykle v mnohém podřadné v porovnání se školami s většinovým počtem bílých žáků.

Kontroverzní otázka převážení dětí přežila na americké politické scéně hluboko do 80. let. Většina lidí převážení dětí stejně jako veškeré numerické či procentuální kvóty odmítala. Důvody, kvůli kterým se vláda a především Kongres ne vždy přidržely veřejného mínění, vysvětluje profesor James Q. Wilson takto: „*Kongres chtěl na jedné straně podpořit občanská práva a vyjádřit svou úctu k soudům, na druhé straně chtěl respektovat názory voličů. Tváří v tvář takovému dilematu se přiklonil k oběma stránkám problému zároveň.*“²²³ Situace ovšem nebyla tak jednoznačná. Zdaleka ne všichni zastánci hnutí za občanská práva podporovali převážení dětí autobusy. Běloši a černoši zůstávali uvnitř svých komunit dále rozdělení. Černochoy proto nelze jednoznačně považovat za zastánce desegregace prostřednictvím převážení dětí. Důkazem toho byl například Národní černošský politický sjezd (National Black Political Convention), ve své době největší černošská politická konference v historii Spojených států. Konala se ve dnech

²²² Proti takovému tvrzení ovšem stál v té době nejrozsáhlejší výzkum svého druhu zabývající se dopadem segregace a desegregace na výsledky žáků.

²²³ WILSON J. Q., *Jak se vládne v USA*, s. 280.

10.-13. března 1972 v Gary ve státě Indiana za účasti nejširšího spektra představitelů černošského veřejného a politického života.²²⁴ Jedním z výsledků konference byla společná rezoluce, v níž bylo záměrné a povinné převážení dětí autobusy odsouzeno jako „*rasistické, zkorumpované a sebevražedné*“. Černošští představitelé se v ní ostře postavili proti „*převládajícímu mylnému názoru, že se černošské děti nejsou schopny učit, pokud nesdílí stejné prostředí s bílými dětmi.*“ Požadovali v ní vlastní kontrolu černochoů nad oddělenými školskými distrikty.²²⁵ Tato rezoluce proto signalizovala určité separační tendence. Také například CORE již po několik let neskryval svoji skepsi vůči jakékoli podobě integrace s bílými. Naproti tomu NAACP, která sama po celá léta vedla na půdě federálních soudů bitvu za integraci škol, převážení dětí silně podporovala.

V době před vypuknutím moderní fáze hnutí za občanská práva existovaly podobně jako segregované základní a střední školy také výlučně černošské vysoké školy. Jejich počet byl ovšem minimální a pouze minimální procento studentů ze samotné černošské komunity si mohlo dovolit na tyto instituce vstupovat. Tyto školy navíc často trpěly nedostatkem finančních zdrojů a jejich osnovy byly často oproti bělošským školám různě omezeny. Ostatní vysoké školy ve Spojených státech, snad kromě výběrových škol pro ženy, byly zhruba do konce 50. let centry vzdělávání pro bílé muže. Bílí muži převažovali v pedagogických sborech, v administrativě a hlavně mezi studenty.²²⁶ Podle profesorů Williama G. Bowena a Dereka Boka lze téměř bezpečně tvrdit, že žádná z výběrových vysokých škol před rokem 1960 vědomě nevyhledávala ani neusilovala o přijetí většího počtu černochoů. Ještě v roce 1965, tedy v době vrcholící fáze hnutí za občanská práva, tvořili černoši pouze 4,8 % všech studentů na vysokých školách.²²⁷

²²⁴ *Keesing's Contemporary Archives*, 22.–29. dubna 1972, s. 25218.

²²⁵ *Ibid.*, s. 25219.

²²⁶ Studijní program žen a barevných studentů, kterým se ve výjimečných případech podařilo na takovou instituci dostat, byl však také často jistým způsobem omezen v porovnání s bílými muži. Viz TIERNEY W. G., *The Parameters of Affirmative Action*, s. 169.

²²⁷ BOWEN William G. a BOK Derek, *The Shape of the River: Long-Term Consequences of Considering Race in Colleges and University Admissions*, Princeton 1998, s. 4.

Tento stav zapříčinily především předsudky uzavřeného bílého mužského světa, který si po dlouhá léta nepřipouštěl myšlenku, že by vzdělání mělo být záležitostí širokých vrstev. Tento status quo na první pohled také umocňoval samotný zákon o občanských právech, který přímo zakazoval jakékoliv preferenční zacházení a tedy cílené nabírání studentů s ohledem na jejich rasovou příslušnost. Vedle toho zůstávaly výběrové školy především raději výběrové, než aby své studenty integrovaly. Žádným způsobem se nesnažily upravit podmínky pro přijetí či alespoň zvýšit finanční výpomoc studentům. Do velké míry platilo, že hůře připravení černošští studenti, kteří přicházeli z podřadných, segregovaných škol, měli jen velmi malou šanci na úspěch. Akademické požadavky pro ně byly prostě příliš vysoké a finanční poplatky vyšší, než si mohla většina černošských studentů dovolit.

Zhruba od poloviny 60. let se situace na univerzitách začala pozvolna měnit, a to zejména ze dvou hlavních důvodů. Na jedné straně ke změnám docházelo na základě uskutečňování požadavků formulovaných sociálním hnutím menšin a na druhé straně díky osvícenému přístupu některých univerzitních představitelů, kteří začali podnikat vstřícné kroky. Například v roce 1965 byl děkan Právnické fakulty Harvardovy univerzity Erwin Griswold rozhořčen faktem, že mezi přijatými studenty této fakulty a zároveň i všech ostatních elitních právnických škol nejsou téměř žádní černoši, přestože právo hrálo v životě černochoů již několik let klíčovou roli. Rozhodl se proto otevřít zvláštní letní seminář pro mladé studenty z výlučně černošských univerzit, který si kladl za cíl připravit a přitáhnout co největší počet z černochoů do právnických škol s převážnou většinou bílých studentů. O rok později byli na Harvardovu univerzitu přijímáni černošští studenti s upravenými požadavky.²²⁸ Griswoldova snaha byla jedním z prvních velkých příkladů pozitivní akce ve vyšším školství. Na popud exekutivního nařízení 11246 se jádrem nového přístupu stalo aktivní a cílené vyhledávání, přitahování, přijímání a podporování studentů, kteří byli příslušníky znevýhodněných menšin. To se nutně

²²⁸ *Ibid.*, s. 5.

projevilo ve zvýšené pozornosti, která musela být věnována rasové příslušnosti studentů.

Profesorské sbory se většinou pouštěly do procesu jisté restrukturalizace až pod nátlakem samotných studentů a jejich organizací. Právě učitelské sbory na univerzitách byly totiž mnohdy symbolem světa, ve kterém všechny klíčové instituce ve státě řídili bílí muži. Útoky na takový svět byly ve 2. polovině 60. let stále častější. Koncepce černé moci dodávala patřičné sebevědomí mnohým černochům, kteří v případech nerovného zacházení již neváhali dát svou nespokojenost najevo. K vyhocené situaci došlo na Kalifornské státní vysoké škole v San Francisku (San Francisco State College), do které docházelo na 18 000 studentů, z nichž bylo přibližně 700 černochů.²²⁹ Ve městě, ve kterém černoši tvořili 20 % populace, to byla jen pouhá 4%. Studenti záhy vytvořili Unii černošských studentů (Black Student Union – BSU), která úzce spolupracovala s místními aktivisty a Černými pantery. V roce 1967 přišla BSU s požadavkem založení oddělení černošských studií (Black Studies). Ten však tato škola nedokázala okamžitě splnit, neboť k jeho založení neměla potřebné materiální vybavení ani kvalifikované instruktory. BSU na sanfranciské státní škole požadovala okamžitou změnu. Kromě založení nového oddělení navíc požadovala snížení přijímacích kritérií pro černošské studenty, zvýšení stipendií a snížení školného (tuition). Univerzita nakonec přistoupila na to, aby bylo přijato 400 nových studentů, kteří by se na tuto školu za „normálních“ okolností nedostali.

V podobné situaci se nacházelo mnoho dalších vysokých škol po celých Spojených státech.²³⁰ Mnohé z těchto institucí začaly aktivně vyhledávat profesory či instruktory patřičně kvalifikované pro výuku černošských studií. Těch byl v celém státě nedostatek. Nedostatečná však byla i úroveň vzdělání studentů, kteří byli přijímáni s ohledem na nová doplňková kritéria. Tato propast mohla být překonána až během několika let či dokonce desetiletí. Situace na vysokých školách se proto v následujících letech vyhrotila. Během jarního semestru

²²⁹ ANDERSON H. T., *The Movement and the Sixties*, s. 293–296.

²³⁰ *Ibid.*, s. 299.

v roce 1969 protestovali studenti na 230 vyšších školách v různých státech a ostré konfrontace se nevyhnuly ani elitním univerzitám jako byla například Cornellova univerzita ve státě New York. Černošští studenti, kterých zde bylo 250 z celkového počtu 14 000, byli tentokrát při vznášení svých požadavků na založení centra pro afroamerická studia dokonce ozbrojeni. Mnozí Američané byli po shlédnutí televizních zpráv šokováni.²³¹

Protest černošských studentů na vysokých školách inspiroval příslušníky ostatních menšin v celé zemi k tomu, aby se také postavili proti bílému establishmentu. Asijsí a mexičtí Američané a američtí Indiáni začali požadovat zanesení kurzů o historii a kultuře jejich národů do osnov. Na počátku 70. let proto mnohé vzdělávací instituce ve Spojených státech rozšířily své programy pro přijímání příslušníků menšin o uchazeče z řad Hispánců, ale také Indiánů a asijských Američanů. Vedle nich se na dříve výhradně „mužské obory“ hlásilo i nerosovatelně větší množství žen. Vysoké školy se zejména díky programům pozitivní akce stávaly různorodými.

Zatímco byla pod výhrůžkou pozastavení federálních dotací a nej-různějších pokut komplikovaně odstraňována diskriminace v zaměstnání, cesta k větší integraci byla na univerzitách od počátku postavena na dobrovolnosti a vlastní iniciativě. Kompenzační faktor a snaha po nápravě minulých křivd byly jen dílčí příčinou změn v přístupu univerzit. Vysokoškolští představitelé měli přinejmenším dva další stěžejní důvody. Začali si uvědomovat rozpor mezi svým odporem k rasismu a svojí „čistě bílou tvář“. Součástí tohoto uvědomění bylo i uznání, že skutečně hodnotná výuka, která má přinášet ovoce v podobě lepší budoucnosti celé společnosti, musí být určena pro a upravena podle rasové a etnické skladby existující ve státě. Začalo se hovořit o potřebě rozmanitosti studentů (diversification) za účelem obohacení učebního procesu.

V roce 1964 byl v Berkeley ve státě Kalifornie vytvořen první plán pro přijímání studentů s jistým ohledem na jejich rasovou a etnickou

²³¹ *Ibid.*, s. 300–302.

příslušnost.²³² Mottem tohoto plánu bylo uznání, že každý student s ukončeným středoškolským vzděláním v Kalifornii má právo na umístění na vysoké škole. Proces přijímání studentů, který do té doby závisel především na výsledcích celonárodních standardních testů (Scholastic Aptitude Test – SAT), měl být postupně upraven tak, aby byl vstup na vysokou školu umožněn co nejširšímu počtu studentů. Uchazeči museli splňovat určité podmínky.²³³ Byli vybíráni z vrchní osminy nejlepších studentů středních škol, museli projít přiměřeně náročnými kurzy na své střední škole a samozřejmě museli dosáhnout určitých, poměrně vysokých výsledků v testech SAT. Přibližně polovina z takto vybrané skupiny měla být přijata na základě běžných akademických požadavků. Zhruba 45 % studentů z této kvalifikované skupiny mělo být vybíráno s ohledem na další doplňková kritéria, jako byla rasová a etnická příslušnost. Zbývajících 5 % studentů tvořilo zvláštní kategorii uchazečů, kteří měli být přijati, přestože do této kvalifikované skupiny nespádali. Galston dodává, že většina černošských studentů spadala do prvních dvou kategorií a jen menší procento bylo vybíráno ze třetí skupiny.²³⁴

Plány pozitivní akce byly na různých školách různé. Některé školy zůstávaly zdrženlivé, jiné reagovaly okamžitě a začaly pracovat na vlastních kvalitních programech. Neexistoval jednotný vzor ani předpis, pouze inspirace příkladnými plány typu plánu z Berkeley. Instrukce vyššího školství sice byly nabádány ministerstvem školství k vypracování konkrétních plánů, ve kterých by byly stanoveny konkrétní cíle a časová rozmezí, nicméně náplň těchto cílů vždy záležela především na zaměření a přístupu dané instituce. Vysokým školám tak byla na jedné straně přiznávána akademická svoboda, na druhé straně si vláda oprávněně kladla jisté nároky vzhledem k tomu, že školy vedle soukromých patronů také finančně podporovala.

²³² V pův. znění: *Master Plan for Higher Education*. Viz GALSTON A.W., *An Affirmative Action Status Report: Evidence and Options*, in: *The Report from the Institute for Philosophy & Public Policy*, sv. 18, jaro–podzim, 1997, s. 4.

²³³ *Ibid.*, s. 5.

²³⁴ *Ibid.*

Vytváření plánů pozitivní akce do velké míry zatížilo administrativní pracovníky univerzit a na školách se v důsledku toho značně rozrostla byrokracie. Profesorka Amy Gutmannová na konci 70. let přiznala, že čas a peníze, které univerzity věnovaly na plnění vládních nařízení byly často časem a penězi, které by jinak jednotlivé fakulty mohly věnovat na své potřeby a potřeby studentů. Tyto vedlejší účinky legislativních nařízení způsobily, že některé školy dokonce nařkly federální vládu z porušování jejich svobody. Gutmannová přesto dodává, že „...*veřejná politika brála a měla by i nadále brát ve spojení s vysokými školami klíčovou roli v odstraňování diskriminace... díky pozitivní akci se podařilo podstatně snížit diskriminaci na mnoha akademických institucích... a mnohé ze zavedených plánů jsou i nadále užitečné při odstraňování diskriminace.*“²³⁵

Téměř všechny univerzity, kterým se podařilo uskutečnit první konkrétní změny ve skladbě svých studentů, se přes rozdílné přístupy shodovaly na tom, že ve snaze o diverzifikaci je třeba brát ohled na rasovou příslušnost uchazečů. Rasově neutrální přijímací řízení by žádné skutečné změny podle nich nepřineslo. K provedení úspěšného plánu bylo zapotřebí zaměřit se na skupiny menšin a hodnotit jejich potenciál ve světle specifických nevýhod, kterým byla daná rasa v minulosti vystavena. Profesor McGeorge Bundy ve svém článku z *Atlantic Monthly* z roku 1977²³⁶ popisuje, co vše taková úspěšná strategie obnášela: „*Jestliže chcete přitáhnout schopné kandidáty, musíte si nejprve získat reputaci skutečné přístupnosti; musíte se stát místem, které je známé přijímáním příslušníků menšin ve více než jen zlomkovém počtu. Potom musíte věnovat čas a peníze daleko přesahující vaše běžné standardy na to, abyste jim pomohli udržet se a uspět*“ a v zápětí dodává, že „...*rasově neutrální standardy nepovedou ke stejné příležitosti pro černochohy právě kvůli tomu, že být černochem dosud v Americe „rasově neu-*

²³⁵ GUTMANN Amy, *What Counts As Quality in Higher Education?*, in: FINIFTER David a BALDWIN Roger a THELIN John (ed.), *The Uneasy Public Policy Triangle in Higher Education; Quality, Diversity and Budgetary Efficiency*, New York 1991, s. 49.

²³⁶ BUNDY McGeorge, *The Issue Before the Court: Who Gets Ahead in America?*, *The Atlantic Monthly*, listopad 1977, s. 10.

*trální“ není.*²³⁷ Jistý ohled na rasu při přijímání menšinových studentů se tak stal nejen logickým, ale jednoduše nezbytným.

Ohled na rasovou příslušnost studentů byl pouze jedním z celé řady přijímacích kritérií. Při přijímacím řízení na vysoké školy rozhodovala mimo jiné také motivace studenta, jeho zvláštní schopnosti a talent.²³⁸ Tento postup však od samého počátku vzbuzoval u mnoha institucí a jedinců nedůvěru. Pochybnosti kritiků pramenily zejména z obavy ze způsobu realizace těchto plánů, který se podle nich nemohl obejít bez zavádění kvót. Mnozí se ptali, zdali je přijímání méně kvalifikovaných studentů s horšími výsledky ospravedlnitelné a do jaké míry se tak mělo dít na úkor ostatních adeptů zapojených do soutěže. Zastánci pozitivní akce vysvětlovali, že prostřednictvím těchto programů měla být podána pomocná ruka *stejně kvalifikovaným* příslušníkům menšin, kteří měli v porovnání s bílými studenty menší šanci na přijetí. Cílem těchto programů nemělo být upřednostňování hůře připravených či méně schopných studentů. Takový postup by nebyl žádoucí (nekvalitní doktoři či právníci by neměli šanci uspět v konkurenci a jejich handicap by se dříve či později projevil).

Co tedy znamenalo zohledňování rasové příslušnosti studenta? Jestliže byl někdo černý a stejně nadaný, mělo to snad znamenat, že je o to více kvalifikován? Jaká bodová hranice u testů dokazovala, že je daný student pevně rozhodnut věnovat se studiu? Ptát se však bylo možno i jinak. Přinášeli tito studenti do škol rozdílné perspektivy a obohacovali tak zkušenosti ostatních? Existovala potřeba absolventů

²³⁷ V letech 1967–1968, kdy se přijímání studentů s ohledem na jejich rasu začalo pomalu rozšiřovat, studovalo na lékařských školách 735 černošských studentů. Celkový počet nově přijatých studentů na lékařské fakulty v celých Spojených státech činil 211, tedy 0,6 % z celkového počtu přijatých, přičemž černoši tehdy představovali 12 % celkové populace. O deset let později, v roce 1977, se počet černošských studentů na lékařských školách podařilo zvýšit na 5 %. Podle Bundyho se tak stalo především díky programům pozitivní akce. Viz *Ibid.*, s. 8.

²³⁸ Profesor Tierney v této souvislosti připomíná, že ve Spojených státech vždy existovala nejrůznější kritéria pro přijímání studentů a všechna byla vnímána jako spravedlivá. Typickým příkladem je podle něj zvláštní sportovní talent u studentů. Dále poukazuje na to, že si některé veřejné a soukromé univerzity stále jako kritérium pro přijetí stanovují to, zda rodiče studenta docházeli na onu školu. Viz TIERNEY G. W., *The Parameters of Affirmative Action*, s. 174.

z řad menšin na úřadech, v nemocnicích a u soudů? Neexistence zkušeností, znalostí a dat znamenala, že se mnohé univerzity pouštěly do experimentů, jejichž pozitivní výsledky nebyly zaručeny. Nicméně pouze jejich prostřednictvím bylo možné rozšířit řady studentů o nejrůznější příslušníky menšin.

Toto hledání podle mnohých kritiků způsobilo snížení úrovně a kvality výuky. Na nejrůznější nebezpečí ostatně upozorňovali i někteří významní lídři hnutí za občanská práva, například Roy Wilkins z NAACP či černošský psycholog Kenneth B. Clark. Podle něj zohledňování rasy znamenalo: „...opakující se rasismus – černoši je /dvojí standardy/ berou jako okázalé gesto a také je podle toho využijí. Ti, kteří byli v minulosti utlačováni a znevýhodněni, musí pochopit, že jsou nyní jako lidské bytosti bráni vážně. Nemají být bráni jako zvláštní lidské bytosti, které nejsou schopny podávat takové výkony, jako podávají ostatní více privilegované lidské bytosti.“ K této kritice dále dodává: „Obávám se, že viditelné zhroutení efektivnosti amerického veřejného školství nepramení primárně z rasových předsudků a cílené snahy vytvářet oběti, ale z dobrých úmyslů, zejména z krkolomných, sentimentálních, dobrých úmyslů pedagogů snižovat kritéria pro studenty z menšin a chudých rodin.“²³⁹ Jinými slovy rasová kritéria se mohou podepsat na pocitu méněcennosti a dalších negativních jevech u černochoů. Nelze proto popřít, že programy obsahující zvláštní kategorie pro přijímané studenty mají svá úskalí a něco stojí.

Pozitivní akce po třiceti letech – je zajištěna rovnost příležitostí?

Programy pozitivní akce v zaměstnání a ve školství byly přes recesi 70. let a navzdory ostré kritice neokonzervativců v 80. letech dále rozvíjeny a v mnohých se dodnes pokračuje. Také debata o pozitivní akci pokračuje a v jistém smyslu si debatující kladou tytéž otázky. Je pozitivní akce popřením základního zákona o občanských právech

²³⁹ MARSHALL R. a KNAPP B. Ch., *Employment Discrimination*, s. 12–13.

z roku 1964? Je možné brát rasu jako kritérium při přijímání do zaměstnání či do školy? Nejsou snad schopnosti a zásluhy tím nejspravedlivějším kritériem pro přijímání? Není každá pozitivní akce pozitivní diskriminací? Nejsou cíle a časové plány pouhou zástěrkou pro kvóty? Nestojí celá koncepce pozitivní akce založená na přiznání práv skupinám proti americké tradici, jež klade na první místo jednotlivce? Není snad základní americkou hodnotou zajišťování rovné příležitosti a ne rovných výsledků?

Programy pozitivní akce, které si kladou za cíl usilovně vyhledávat kvalifikované příslušníky z řad menšin a žen, přinášejí řešení v různých podobách. Může se například jednat o stanovení číselných ukazatelů, které určují, kolik žen a příslušníků menšin se má přijmout. Kritici pozitivní akce v takových případech hovoří o nezákonných kvótách, obhájci pouze o cílech a časových plánech. Dlouhodobý kritik pozitivní akce Nathan Glazer ve svém článku z *The New Republic* hodnotí současnou debatu o pozitivní akci jako nekonečný „soubor mezi jasným principem na jedné straně a jasnou realitou na straně druhé. Principem je to, že by schopnosti, kvalifikace a zásluhy měly zůstat nezávisle na rasové příslušnosti, národnostním původu a pohlaví základním kritériem při žádosti o zaměstnání či povýšení, při vstupu na vysoké výběrové školy, nebo při udělování státních zakázek. Realitou je to, že přísné dodržování tohoto principu by vedlo k tomu, že by jen malý počet černochů získal práci, byl přijat na školy, či obdržel vládní zakázky.“²⁴⁰

Frustrace z nekončící debaty vedla obyvatele státu Kalifornie v roce 1996 k přijetí Návrhu 209 (Proposition 209), kterým byly v podstatě veškeré programy pozitivní akce v tomto státě zrušeny. Formulace návrhu kopíruje jazyk zákona o občanských právech z roku 1964: „Stát nesmí diskriminovat, či poskytnout preferenční zacházení žádnému jednotlivci nebo skupině na základě rasy, pohlaví, barvy, etnicity či národnostního původu při provozování veřejného zaměstnání, veřejného školství či při veřejném uzavírání smluv.“²⁴¹ Podobný zákon byl prosazen i ve státě Texas, Louisiana a Mississippi a podobně uvažují i některé další státy.

²⁴⁰ GLAZER Nathan, *In Defense of Preference*, The New Republic, 6. dubna 1998, s. 18.

²⁴¹ Návrh 209 viz <http://vote96.ss.ca.gov/bp/209text.htm>

Pozitivní akce má však i své četné obhájce, mezi které patřil také prezident Clinton. Oblast mezirasových vztahů hrála v jeho agendě od počátku poměrně významnou roli. Dělo se tak nejen vzhledem k výzvám na prahu nového tisíciletí, ale zejména pod tlakem některých znepokojujících domácích událostí a přetrvávající nerovnosti mezi rasovými a etnickými skupinami ve Spojených státech. V rámci prezidentových programů orientovaných především na zlepšení domácí situace a povznesení úrovně všech občanů zůstávalo zajištění rovnosti příležitostí jedním z ústředních cílů Clintonovy administrativy. V souvislosti se stále rostoucím počtem příslušníků nejrůznějších menšin se Spojené státy postupně stávají zemí, ve které již brzy nemusí platit, že se většina obyvatel bude hlásit ke kategorii „bílý“.²⁴² Významným úkolem a výzvou pro 21. století proto v této zemi zůstává především vytvoření či zajištění dobrých mezirasových vztahů, které jsou nezbytné pro udržení její jednoty a prosperity.

Po třiceti letech úsilí o ztlumení rasové nenávisti a předsudků není situace příliš uspokojivá. V roce 1992 byly poté, co kalifornská porota osvobodila čtyři losangelské policisty obviněné ze surového útoku na černochoa Rodneyho Kinga v černošské čtvrti South Central v Los Angeles, rozpoutány rasové bouře trvající několik dní.²⁴³ V říjnu roku 1995 proběhl v hlavním městě Spojených států takzvaný Pochod milionu mužů na Washington.²⁴⁴ Rada ekonomických poradců, která každoročně zveřejňuje zprávu o ekonomických trendech, inflaci a nezaměstnanosti, do své zprávy v roce 1998 zahrнула i míru nerovnosti v příjmech mezi rasovými a etnickými skupi-

²⁴² Podle údajů z června 1998 se sice 82,6 % Američanů hlásí ke kategorii „bílý“, nicméně celkový počet ostatních menšin je dohromady poměrně velký a stále vzrůstá: 12,7 % se hlásí ke kategorii „černý“; 11,2 % tvoří Hispánci; 3,8 % Asijci a 0,9 % se označuje za americké Indiány. Viz BŘEZINOVÁ Kateřina, *Američan mluví anglicky*, Respekt, č. 40, 28. 9.–4. 10. 1998, s. 14.

²⁴³ Nepokoje si vyžádaly 54 mrtvých a na 2400 zraněných, 17 000 osob bylo zatčeno, na 10 000 podniků bylo zničeno, což zapříčinilo v beztak kritické oblasti ztrátu 50 000 pracovních míst. Viz TINDALL B. G. a SHI E. D., *Dějiny USA*, s. 779–780.

²⁴⁴ WALSH Kenneth T., *Handholding as Policy*, U.S. News, <http://www.usnews.com/issue/970623/23race.htm>

nami ve Spojených státech.²⁴⁵ Zpráva přinesla mnohá znepokojující zjištění. Konvergence k rovnosti mezi bělochy a černochoy se podle ní přibližně v polovině 70. let zastavila a od té doby příjem černošských rodin neprodělal v porovnání s bělošskými rodinami téměř žádný pokrok. Zpráva jasně konstatuje, že problém nerovnosti mezi rasami dodnes stojí za celostátní pozornost. Je v ní také analyzována otázka programů pozitivní akce, které se na jedné straně ocitají pod stále silnějším útokem federálních soudů, na straně druhé zůstávají jedním z neúčinnějších prostředků pro zajišťování rovnosti příležitostí. Podle zprávy ekonomických poradců nadešel čas k jejich revizi.

Prezident Clinton požádal 7. března 1995 tým svých poradců pro rasové otázky pod vedením George Stephanopoulose a Christophera Edleyho o vypracování přehledu všech federálních programů pozitivní akce, jež se měl stát základem pro vypracování nové strategie a počátkem široké diskuse o vytváření rovných příležitostí.²⁴⁶ Rozsáhlá zpráva, která byla dokončena 19. července 1995, přinesla nejen podrobný rozbor existujících programů pozitivní akce v jednotlivých oblastech a jejich zhodnocení z hlediska úspěšnosti, ale také četná doporučení týkající se nápravy a zefektivnění těchto programů. Po přezkoumání funkčnosti pozitivní akce na poli zaměstnání, konkrétně v činnosti OFCCP²⁴⁷ při udělování vládních zakázek, došli autoři zprávy k závěru, že stížnosti na takzvanou diskriminaci naruby tvoří jen zanedbatelné procento. Průkazně v ní konstatují, že námitky kritiků těchto programů týkající se rozšířeného zneužívání nejsou oprávněné.

Po dokončení této zprávy vystoupil prezident Clinton s dlouho očekávaným projevem o nové strategii pozitivní akce, který přednesl

²⁴⁵ Ve zprávě se mimo jiné dále uvádí, že míra chudoby je u černochoů třikrát větší než u bílých; nezaměstnanost je dvakrát tak velká mezi černochoy než mezi bělochoy a černí absolventi škol si vydělávají o 26 % méně než jejich bílí vrstevníci. Viz LOURY Glenn C., *Unequalized*, The New Republic, 6. dubna 1998, s. 10–11.

²⁴⁶ STEPHANOPOULOS George a EDLEY Charles, *Letter to the President*, <http://www.whitehouse.gov/WH/EOP/OP/html/aa/aa-lett.html>

²⁴⁷ OFCC byl v 90. letech přejmenován na OFCCP (*Office of Federal Contract Compliance Program*, Program úřadu pro dohled nad federálními dodavateli).

19. července 1995 v Národním archivu.²⁴⁸ Prezident v něm zhodnotil dosavadní pokrok, kterého bylo dosaženo v průběhu třicetiletého trvání programů pozitivní akce. Odsoudil v něm jejich extrémní podobu, uvalování kvót. Vzhledem k přetrvávající vysoké nezaměstnanosti černošského obyvatelstva, která podle jeho slov „*zůstává téměř dvojnásobkem míry nezaměstnanosti bílých*“, se proto jednoznačně postavil za jejich pokračování. Prezident v něm také zmínil ženy, které si ve společnosti značně polepsily, ale: „...*stále vydělávají pouze 72 % z platů mužů za srovnatelnou práci.*“ Dále zmínil otázku obsazování nejvyšších manažerských pozic v největších podnicích ve Spojených státech. Přestože podle prezidentem citované zprávy (Glass Ceiling Report) „...*tvoří bílí muži 43 % veškeré pracovní síly, obsazují 95 % pracovních míst.*“ Programy pozitivní akce jsou podle Clintona zapotřebí také vzhledem k tomu, že jen v roce 1994 „*obdržela federální vláda více než 90 000 stížností na diskriminaci v zaměstnání... pouhá 3% z nich představovaly stížnosti na diskriminaci naruby.*“²⁴⁹

Pozitivní akce není a nikdy nebyla jediným, neomylným a časově neomezeným prostředkem pro pomoc znevýhodněným. Podle Clintona je prozatím stále potřebným a účinným prostředkem, který je ovšem třeba reformovat. Prezident Clinton proto na závěr své zprávy vyhlásil jednoduchý slogan pro novou strategii: pozitivní akci je třeba „*opravit, ale nezrušit*“ (Mend it, but do not end it). Nová strategie spočívá v tom, že přetrvávající nerovný status quo by se měl změnit „*postupně, ale rozhodně, vytvářením skupin kvalifikovaných uchazečů o studia, o zakázky, o práci, poskytováním šance učit se, pracovat a vydělávat většímu počtu lidí*“. V závěru svého projevu prezident znovu zdůraznil, že „*pokud je pozitivní akce uplatněna správně, je flexibilní, spravedlivá a funguje.*“²⁵⁰

Přestože se Clinton v následujících letech projevil jako konstruktivní kritik a zároveň zastánce programů pozitivní akce, žádné roz-

²⁴⁸ Projev prezidenta Clintona v Národním archivu (*Remarks by the President on Affirmative Action*), viz

<http://www.monroec.edu/wusers/coteropiersante/eng101/lectures/affirm.b>

²⁴⁹ *Ibid.*

²⁵⁰ *Ibid.*

hodné či radikální kroky nepodnikl. Podle některých kritiků přistupoval prezident k celé otázce od počátku poměrně opatrně, volbou bezpečných možností tak, aby si nezneprátil ani jednu z menšin a zároveň ani bílé střední stavy. Od počátku prosazoval zejména myšlenku zdravé a potřebné celonárodní debaty o rasové různorodosti. Také Kongres se začal na tomto poli angažovat. Již v červenci 1995 byl ve Sněmovně reprezentantů předložen nový zákon o rovné příležitosti.²⁵¹ Právní výbor sněmovny ho přijal teprve po dvou letech s tím, že se bude vztahovat pouze na programy federální vlády a neovlivní tak patrně nejvíce diskutovanou část programů pozitivní akce, jejich využití při přijímání na vysoké školy.²⁵²

Zatímco v Kongresu stále probíhá staronová debata o neústavnosti preferenčního zacházení, ministerstvo spravedlnosti vydalo v roce 1997 nové směrnice upravující programy pozitivní akce v určitých bodech.²⁵³ Podle tohoto nového plánu by mělo například ministerstvo obrany, které je dlouholetým a úspěšným provozovatelem programů pozitivní akce, věnovat 1 miliardu dolarů na zakázky pro dodavatele z řad příslušníků menšin. Dále by se mělo v nezměněné podobě pokračovat v nejrozsáhlejším programu pozitivní akce, který je zaměřen na pomoc drobným menšinovým podnikatelům.²⁵⁴ Novum tohoto plánu spočívá v tom, že již nemá platit jasně stanovené procento pro „rezervaci“ federálních zakázek příslušníkům menšin (dříve 5 %), ale každým rokem má být zvlášť vyhodnocováno, kolik menšinových firem funguje v dané průmyslové oblasti a jaké procento z federálních zakázek tyto firmy obdržely. Pokud se zjistí, že jsou firmy v nevýhodě, mají právo na získání až 10 % zvýšení možnosti získání vládních zakázek. V srpnu téhož roku Clintonova administrativa prosadila změny v programech pozitivní akce týkajících se podpory

²⁵¹ II. kap. tohoto zákona se např. zabývala zákazem diskriminace a preferenčního zacházení ve všech federálních programech, ve vládním zaměstnání a při udělování federálních zakázek. Viz *Equal Opportunity Act of 1995* H.R. 2128, 27. července 1995, <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c104:H.R.2128>.

²⁵² CARNEY David, *Federal Affirmative Action Ban Clears First House Hurdle*, Social Policy, 12. července, 1997, s. 1635.

²⁵³ WALSH T. K., *Handholding as Policy*, s. 6.

²⁵⁴ V pův. znění: *Small Business Administration*.

menšinového podnikání, které by však na druhou stranu měly zjednodušit získávání státních zakázek firmám, které jsou vedeny bělochy.²⁵⁵

Prezident Clinton v prosinci roku 1997 společně s viceprezidentem Gorem přijal v Oválné pracovně Bílého domu devět významných kritiků pozitivní akce, s nimiž více než hodinu oba představitelé debatovali.²⁵⁶ Clinton, který vyzval všechny přítomné k diskusi o rasových problémech, zároveň varoval před vypuknutím zbytečného boje o pozitivní akci. Zatímco debatující nedospěli k žádnému jednoznačnému závěru, jisté návrhy na případnou reformu programů pozitivní akce v debatě zazněly. Studentům by neměla být podávána pomocná ruka při přijímacím řízení, ale již před ním. Jistá alternativa by tedy spočívala ve zřízení letních přípravných škol, které by měly pomoci uchazečům k dosažení lepších výsledků v testech SAT.

Vedle exekutivní složky podobu a trvání pozitivní akce významně ovlivnily zejména federální soudy. Sám Nejvyšší soud se stal klíčovým bitevním polem pro určování podoby programů pozitivní akce a ovlivnil tak i soudy na nižších úrovních. Jednotlivá rozhodnutí se z dnešní perspektivy často jeví jako protichůdná a navzájem si odporující. Nejvyšší soud rozhodl v letech 1978–1990 zhruba 12 případů týkajících se pozitivní akce. V polovině těchto případů rozhodl ve prospěch pozitivní akce, ve druhé polovině rozhodl proti ní. Profesor Caplan, který ve své studii předkládá evoluci zákonů týkajících se pozitivní akce u Nejvyššího soudu, ukazuje, jak byla tato evoluce odlišná od způsobů, kterými byly programy pozitivní akce po celých

²⁵⁵ HOLMES Alexander S., *U.S. Acts to Open Minority Program to White Bidders*, The New York Times, 3. srpna 1996, s. 5.

²⁵⁶ Mezi osobnostmi, které prezident přijal, byli jmenovitě: Thaddeus Garret ml. z Howardovy univerzity; Stephan a Abigail Thernstromovi, spoluautoři kontroverzní knihy o rasových vztazích „*America in Black and White: One Nation, Indivisible*“; Charles T. Canady, republikánský poslanec ve Sněmovně reprezentantů; Linda Chavez, bývalá členka Reaganovy vlády; Ward Connerly, člen představitelstva na Kalifornské univerzitě; Lynn Martin, ministr práce za Bushovy administrativy; Elaine L. Chao, bývalá členka Bushovy vlády; Thomas H. Kean, prezident Drewské univerzity. Viz článek *Excerpts From Round Table With Opponents of Racial Preferences*, The New York Times, 22. prosince 1997, s. 24.

Spojených státech zaváděny.²⁵⁷ Zejména proto je podle něj dnes právo, jímž jsou programy pozitivní akce řízeny, složité a matoucí.

Zřejmě nejznámějším případem v historii pozitivní akce ve školství se stal případ Bakke z roku 1978.²⁵⁸ Běloch Alan Bakke zažaloval lékařskou fakultu Kalifornské univerzity ve městě Davis kvůli tomu, že nebyl přijat, neboť tato škola v rámci svého programu pozitivní akce „rezervovala“ 16 míst příslušníkům menšin. Bakke svůj spor vyhrál a Nejvyšší soud nařídil jeho přijetí, přičemž v rozsudku prohlásil, že sice „*rezervování specifického počtu míst v každé třídě pro jednotlivce z řad preferovaných etnických skupin může přispět k dosažení značné rozmanitosti studentského tělesa,*“ přesto podle něj, „*fixní počet míst pro menšinové skupiny není nezbytným prostředkem k dosažení takového cíle.*“²⁵⁹ Nejvyšší soud tedy rozhodl, že vyhrazená místa jsou protiústavní, neboť porušují 14. dodatek, zejména jeho ustanovení o rovné ochraně před zákony. Na druhou stranu uznal, že vysoké školy, které si kladou za cíl vytvoření a udržení různorodého studentského tělesa, tak činí v souladu s ústavou. Tímto bylo brání ohledu na rasu při přijímání prakticky povoleno. Mnohé další univerzity začaly následně zohledňovat rasovou příslušnost s cílem zajistit co nejrozmanitější skladbu studentstva.

Nejvyšší soud byl také nucen prošetřovat programy pozitivní akce v zaměstnání. Konkrétně se jednalo o případy „rezervování míst“ příslušníkům menšin. Z celé řady z nich se jednalo například o kauzu Fullilove versus Klutznik z roku 1980.²⁶⁰ Nejvyšší soud v ní potvrdil ústavnost vyhlášky, podle níž mělo být vyhrazeno 10 % všech federálních zakázek firmám, které vlastnili příslušníci menšin. Tento případ byl v pozdějších letech do jisté míry popřen v rozsudcích jiných případů. Vyhláška příslušných orgánů ve městě Richmond ve Virginii, podle které mělo být 30 % stavebních zakázek vyhrazeno firmám, jež vlastnili příslušníci menšin, byla prohlášena Nejvyšším soudem za

²⁵⁷ CAPLAN Lincoln, *Up Against the Law: Affirmative Action and the Supreme Court*, Washington 1997, s. 56–99.

²⁵⁸ Celý název kauzy v pův. znění: *Regents of the University of California versus Bakke*.

²⁵⁹ UROFSKY I. M. (ed.), *Basic Readings in U.S. Democracy*, s. 252–253.

²⁶⁰ WILSON J. Q., *Jak se vládne v USA*, s. 288.

neústavní v kauze město Richmond versus společnost J. A. Croson (City of Richmond versus J. A. Croson Company) z roku 1989. Z tohoto případu také vycházel Nejvyšší soud v jiné kauze, která vyzněla proti pozitivní akci. Novým přelomovým případem, který v podstatě zvrátil rozhodnutí z případu Bakke, se stal případ Hopwood (Hopwood versus Texas University) z května 1996. Po odvolání čtyř bílých uchazečů o studium na právnické fakultě Texaské univerzity soud rozhodl, že používání rasových kritérií již není dovoleno, neboť „není samo o sobě racionálnější než výběr uskutečněný na základě fyzické velikosti či krevní skupiny uchazečů.“²⁶¹ Kruh se jakoby uzavřel.

Přestože Nejvyšší soud zůstává ve svých rozhodnutích i nadále rozpolcen, jisté obecné standardy lze na základě předchozích rozhodnutí vysledovat. Ronald Dworkin vysvětluje, proč bylo pro soudy tak složité v těchto případech rozhodovat a jakým způsobem úzce souvisí jednotlivé případy týkající se pozitivní akce především se 14. dodatkem a jeho ustanovením o rovné ochraně před zákony.²⁶² U všech případů podle něj záleží na tom, zdali dané rozhodnutí soudů vážně poškozuje či nepoškozuje příslušníky znevýhodněné třídy (suspected class).²⁶³ Jestliže by totiž jakékoliv rozhodnutí takovou třídu vážně poškozovalo, potom by mělo být soudy opět podrobeno přísnému přezkoumání (strict scrutiny). Jestliže se pak u daného rozhodnutí nepodaří prokázat nějaký přesvědčivý (compelling) vládní zájem, který takové znevýhodnění vyžaduje, potom daný rozsudek prokazatelně porušuje 14. dodatek ústavy. Jestliže však osoby, které zákon údajně poškozuje, nejsou příslušníky určitým způsobem definované znevýhodněné skupiny, potom je zákon znovu posuzován, avšak pouze na základě volného přezkoumání (relaxed scrutiny).

²⁶¹ TIERNEY G. W., *The Parameters of Affirmative Action*, s. 176.

²⁶² DWORKIN Ronald, *Is Affirmative Action Doomed?*, *The New York Review of Books*, sv. XLV, č.17, 5. prosince 1998, s. 57.

²⁶³ Za tzv. „suspected class“ je označována třída, „která je postižena takovými nevýhodami, či má za sebou historii účelového nerovného zacházení, či byla uvržena do pozice takové politické bezmoci, která si vyžaduje zvláštní ochranu v majoritním politickém procesu“. *Ibid.*, s. 59.

Z případu Croson a několika dalších podobných případů vyplynulo, že přesvědčivým zájmem, na jehož základě může být ospravedlněn daný plán pozitivní akce, může být pouze snaha o nápravu diskriminačního systému, který v minulosti existoval, nebo dodnes skutečně existuje.²⁶⁴ Rozhodování o ústavnosti programů pozitivní akce bývá často velmi komplikované, závisí na interpretaci ústavy jednotlivými soudci, na konkrétní situaci a požadavcích, které vyplývají z reality, na cílech daných programů a prokazatelnosti jejich přesvědčivého společenského zájmu.

Postoj americké veřejnosti je v otázce pozitivní akce rozpolcený. Těsným vítězstvím Návrhu 209 v Kalifornii v roce 1996 se nejlidnatější stát Spojených států s výrazným zastoupením hispánského a černošského obyvatelstva prakticky vzdal zavedených programů pozitivní akce. Na Kalifornské univerzitě podobně jako v Texasu, kde se rozhodli učinit obdobná opatření, byly dopady těchto rozhodnutí okamžité a podle mnohých univerzitních představitelů katastrofální.²⁶⁵ Značná část americké veřejnosti je však debatou o pozitivní akci do velké míry znechucena. Podle průzkumu, který připravil deník *Washington Post* ve spolupráci s *ABC News* v roce 1995, byli tři ze čtyř Američanů proti pozitivní akci a více než dva ze tří byli přesvědčeni, že by se existující programy měly změnit či úplně eliminovat.²⁶⁶ Průzkum navíc ukázal, že o přínosu pozitivní akce velmi pochybují i ti, pro něž jsou tyto programy určeny: „*Dvě ze tří žen jsou proti preferencím v rámci pozitivní akce... 52 % dotázaných černochoů tyto preference sice podporuje, téměř stejný počet, 46 %, je ovšem proti.*“²⁶⁷

²⁶⁴ *Ibid.*, s. 58.

²⁶⁵ V akademickém roce 1997–98 se na Texaskou univerzitu přihlásilo o 20 % menšinových studentů méně a např. Právnická fakulta Kalifornské univerzity v Los Angeles přijala o 80 % černošských a 32 % hispánských studentů méně. Viz WALSH Mark, *House Hearing Latest Stage for Sparring Over Affirmative Action*, <http://www.edweek.org/ew/vol-16/35affirm.b16>

²⁶⁶ Průzkum byl proveden mezi 1 524 náhodně vybranými Američany, z nichž bylo 40 podrobně dotazováno. Viz MORIN Richard a WARDEN Sharon S., *Americans Vent Anger at Affirmative Action*, *Washington Post*, 24. března 1995, s. A01.

²⁶⁷ *Ibid.*

Při podobných průzkumech veřejného mínění se však ukázalo, že velmi záleží na formulaci otázky. Pokud jsou lidé dotazováni, zdali souhlasí se zvýhodňováním menšin, které definujeme jako jejich upřednostňování při přijímání do zaměstnání či do škol, při povyšování a při udílení zakázek, potom si můžeme být téměř jisti jejich negativní reakcí. Hovoří-li se o opatřeních směřujících k nápravě, jejichž cílem je pomoc znevýhodněným prostřednictvím poskytnutí vzdělání či určitých služeb navíc, větší část veřejnosti souhlasí. Podle profesora Wilsona se tak v americké politické kultuře odráží prvek, který v ní přetrvává: „výrazné přitakávání individualismu („nikdo nemá dostat nic, co si nezaslouží“) spojené s ochotou pomoci těm, kdo jsou v nevyhově (,každý, kdo trpí něčím, co si sám nezpůsobil, zaslouží, aby se mu pomohlo“).“²⁶⁸

Vedle průzkumů veřejného mínění přispívají k objektivnějšímu hodnocení pozitivní akce samozřejmě seriózní výzkumy a analýza jejich přínosu pro americkou společnost. Nejnovější a dosud nejrozsáhlejší studií o programech pozitivní akce ve vyšším školství je práce profesorů Dereka Boka a Williama G. Bowena nazvaná „*Tvar řeky: dlouhodobé důsledky zvažování rasy při přijímání na vysoké školy.*“²⁶⁹ Autoři shromáždili údaje o důsledcích a významu pozitivní akce ve vyšším školství za posledních třicet let. Podrobná analýza využívá nejmodernějších metod sociálního výzkumu a je opřena o ohromnou databázi, na které pracoval tým expertů nadace zhruba čtyři roky. Má samozřejmě svá omezení – zabývá se především černošskou komunitou a hodnotí pozitivní akci pouze na vysoce výběrových vysokých školách, přesto se jedná o průkopnickou práci, která dosud nemá obdoby. Výsledky výzkumu mají posloužit především jako příspěvek do objektivní a správně informované debaty vzhledem k tomu, že celá myšlenka pozitivní akce byla často opředena mnoha mýty, nepřesnostmi a polopravdami.

Studie obecně konstatuje, že pozitivní akce byla a je velkým úspěchem. Díky ní absolvoval vyšší přípravné školy větší počet černoš-

²⁶⁸ WILSON Q. J., *Jak se vládne v USA*, s. 288.

²⁶⁹ Viz pozn. 227.

ských studentů, vyšší počet černošských lídrů se nyní nachází v nej-
různějších profesích a více černochoů slouží ve svých komunitách
a v sousedstvích. Pozitivní akce podpořila větší interakci a přátelství
mezi rasami, než by bez těchto programů bylo vůbec možné. Studie
dokládá, jak je tento úspěch měřitelný nejen v rámci srovnání platů,
ale také podle ochoty zaujmout vedoucí postavení a ochoty pracovat
pro svou komunitu. V tomto ohledu jsou podle ní černošští absol-
venti motivováni úplně stejně jako běloši. Černoši dokonce inklinují
o něco více k angažovanosti v takových oblastech jako sociální služ-
by, mládežnické kluby a organizace základního a středního školství
apod.²⁷⁰ Takové zjištění je v rozporu s poměrně rozšířenou obavou
některých černošských představitelů, že černoši, kteří dosáhli jistých
akademických úspěchů, nejsou ochotni svou komunitu „vést“, ale
naopak mají tendenci se svým komunitám vzdalovat a opouštět je.²⁷¹

Námítka, že pozitivní akce neřeší situaci nejnižších vrstev a napo-
máhá pouze elitám menšin, je přesto oprávněná. „Tvar řeky“ se ovšem
zabývá pozitivní akcí uskutečňovanou na prestižních amerických
vysokých školách, které si právě kladou za cíl vychovat budoucí elity.
V případě úspěšného zakončení studia z těchto škol podle autorů
vycházejí vzdělaní lidé, kteří tvoří páteř středních a vyšších vrstev
minoritních skupin. Podobná pomoc studentům z rodin s nízkými
příjmy a nízkou úrovní vzdělanosti rodičů (samozřejmě ne vždy tyto
kategorie korespondují s horšími výsledky žáka) by znamenala sníže-
ní hranice požadovaných bodů v testech SAT, což by se stejně záhy
projevilo jako kontraproduktivní (přílišné požadavky a z nich vyplý-
vající stres, s tím související velké procento těch, kteří ze škol odchá-
zejí apod.).

Dalším z mýtů, které se snaží tato práce vyvrátit, je ne vždy oprá-
vněná kritika špatných výsledků, které dosahují studenti z řad menšin
přijatí v rámci pozitivní akce. Kritici v tomto bodě často poukazují na
znepokojující fenomén slabého výkonu (underperformance): černoši,

²⁷⁰ *Ibid.*, s. 260.

²⁷¹ Mezi takové osobnosti patří např. významný černošský profesor Henry Louis Gates.
Viz *Ibid.*, s. 170–171.

kteří dosáhli v testech SAT stejných výsledků jako běloši, mají v průběhu studia v průměru slabší výsledky. Autoři tento fenomén nepopírají a snaží se jej vysvětlit několika faktory, mezi které patří rozdíly před nástupem na vysokou školu (rodinné prostředí, úroveň střední školy), stres vyplývající z vědomí příslušníka malé a navíc viditelné menšiny a možný psychologický nátlak spolužáků. Připouští také možnost demotivace, ale také zjištěný velký zájem černochoů o pokračování ve studiu teorii o nízké motivaci vyvrací. Většina zkoumaných studentů se totiž rozhodla pokračovat ve studiu a po dosažení bakalářského titulu (undergraduate studies) se přihlásila na magisterské a poměrně velké procento i na doktorské studium. Výsledky výzkumu ukazují, že platový rozdíl mezi černochoy a bělochoy ze zkoumaných škol je daleko menší než celonárodní průměr, černošští absolventi magisterského studia získali mnohem lépe placená místa než jen absolventi bakalářského cyklu. Pokud tedy bereme plat jako ukazatel úspěchu, studie jednoznačně podtrhává pozitivní roli, kterou zde sehrálo přijímací řízení zohledňující rasu uchazečů. Nepotěšujícím zjištěním přesto je, že na výši příjmů má ve Spojených státech stále vliv barva kůže, alespoň u mužů. Absolvování prestižní univerzity dodnes nesmazalo rozdíl v příjmech jak mezi etnickými a rasovými skupinami, tak i mezi pohlavími.

Udržování rozmanitosti, které se stalo jedním ze základních cílů, které ve vzdělávacím procesu univerzity záměrně sledují, přináší možnost interakce různých skupin, narušení stereotypů a odstranění nepřátelských nálad mezi studenty. Kritici přesto poukazují na to, že rasové preference jsou příčinou nevraživosti a stoupání rasového napětí na akademické půdě, zmiňují patrné sdružování studentů stejných rasových a etnických skupin a hovoří v této souvislosti o nové resegregaci. Studenti ze zkoumaného vzorku škol byli proto dotázáni, jaký význam přikládají mezirasovým vztahům, jak podle nich ke vzájemné toleranci a úctě přispívá vysokoškolské vzdělání a jaká je míra interakce mezi příslušníky minorit a majority. Studie přináší zjištění, že vědomí nutnosti dobře vzájemně vycházet u studentů od šedesátých let výrazně vzrostlo. Přístup k lidem jiné rasy není samozřejmě formován pouze ve škole, podle dotázaných studentů jej však pozitivně ovlivňuje.

Interakce je podle nich velká – devět z deseti bývalých studentů poznalo dobře dvě a více osoby jiné rasy. Možnost interakce ve školním prostředí jim navíc často usnadnila interakci v pozdějším zaměstnání, kde se tak vzájemné vztahy měly možnost dále prohlubovat (ti, kdo poznali příslušníky jiné rasy už ve škole, přikládali daleko větší význam dobrým vzájemným vztahům i po škole).

Autoři studie Tvar řeky na závěr dodávají: „*Předpokládejme, že na základě rasově neutrálního přijímacího řízení by byla zamítnuta více než polovina takto přijatých černošských studentů. Pravděpodobnost přijetí na nejvíce selektivní vysoké školy by se tím pro každého bílého studenta zvýšila z 25 % na, řekněme, 27 %. Můžeme tedy hovořit o tom, že by na tom byla společnost lépe? Zvážíme-li přínos pro vzdělání plynoucí z rozmanitosti a potřebu společnosti zařadit daleko větší počet černošských absolventů na nejvyšší pozice v podnikatelských, profesionálních, vládních a neziskových institucích, které řídí naši společnost, domníváme se, že ne.*“²⁷²

Závěry výzkumu Bowena a Boka samozřejmě nemohou být použity jako argumenty pro jednoznačnou obhajobu programů pozitivní akce, tento koncept musí naopak neustále čelit mnohým výzvám na křižovatce právních a morálních otázek. Je legitimní a nutné ptát se po ústavnosti jednotlivých kroků a zároveň také reflektovat rozšířený názor veřejnosti, která nezřídka vnímá programy pozitivní akce jako nespravedlivé. Dlouholetá debata o barvosleposti americké ústavy není u konce. Programy pozitivní akce měly i své oběti, ať již jimi byli nepřijatí bílí uchazeči (zde ovšem například práce Bowena a Boka dokládá, že za neexistence pozitivní akce by se jejich počet nijak výrazně nezvýšil) či černoši obávající se o svou prestiž (ti jsou zase podle těchto autorů v naprosté menšině). Z práce vyplývá, že by tato cena byla daleko větší, kdyby se od podobných programů naprosto upustilo.

* * *

²⁷² Viz recenze knihy *The Shape of the River*, in: DWORKIN Ronald, *Affirming Affirmative Action*, The New York Review of Books, sv. XLV, č.16, 22. říjen 1998, s. 98.

Pozitivní opatření či programy pozitivní akce tvoří jen část spektra, ve kterém působí americké protidiskriminační zákony. Jsou však jejich neoddelitelnou a dnes také pravděpodobně nejvíce diskutovanou součástí. Tyto programy vznikaly na přelomu 60. a 70. let, kdy byla diskriminace ve Spojených státech již několik let protiústavní. Navzdory zákonům však byla hluboce zakořeněna a tudíž skryta v systému společnosti. Uplatňování pozitivní akce v praxi se proto stalo dlouhodobým a složitým procesem, který se odehrával jak na rovině institucionální, tak na rovině legislativní a soudní. Skupiny, na které se pozitivní akce měla vztahovat (vybrané etnické a rasové menšiny a ženy), navíc vycházely z rozdílné situace a stavěly své požadavky na poněkud odlišných předpokladech. Komplikovaný proces uplatňování programů pozitivní akce a jejich různorodé podoby tak nutně odrážely mnohohrstevnost problému diskriminace.

Pozitivní akce se od počátku do velké míry odlišovala v zaměstnání a ve vzdělávání, kde měla rozdílné cíle, priority a metody. Na poli zaměstnání se pověřené výbory a komise pokoušely odstranit a napravit již existující případy diskriminace a zavést taková opatření, která by napomohla jejímu předcházení do budoucna. Pod pohrůžkou ztráty či přerušení výhodné smlouvy s federální vládou nebo dokonce soudního stíhání byli zaměstnavatelé nuceni odstranit ze svých podniků diskriminační praktiky a aktivně vycházet vstříc příslušníkům menšin. Univerzity se v naprosté většině staly propagátory a tvůrci vlastních, dobrovolných programů pozitivní akce. Při přijímacím řízení začali univerzitní představitelé brát ohled také na rasovou či etnickou příslušnost uchazečů. Chtěli tak zvýšit jejich počet. Zpočátku tak činili především ve snaze kompenzovat jejich dřívější obcházení. Později, když se počet menšinových studentů významnou měrou zvýšil, šlo univerzitám především o zachování různorodé skladby studentů.

Klíčovou roli při realizaci programů pozitivní akce v letech 1965-1972 sehrály zejména EEOC, OFCC a Úřad školství. Tyto orgány stály u zrodu nové éry sociální regulace, do které Spojené státy vstoupily počínaje 2. polovinou 60. let. Právě na těchto úřadech záleželo, jakým způsobem budou v praxi interpretovány zákony a exekutivní naříze-

ní prezidentů, jež tvořily legislativní jádro pozitivní akce. Donucovací prostředky, kterými tyto úřady disponovaly, nebyly vždy stejné. EEOC, která vznikla na základě zákona o občanských právech z roku 1964, se směla ve zjištěných případech diskriminace v zaměstnání obracet na federální soudy. Větší výkonné pravomoci jí však byly až do roku 1972 odpírány. OFCC měla v rukou poměrně účinnou zbraň v podobě zákazu či přerušení federálních dotací těm vládním dodavatelům a subdodavatelům, kteří odmítali přijmout alespoň jistý počet příslušníků z řad menšin. Podobně mohl o přerušení finanční podpory ze strany vlády za účelem dosažení desegregace veřejných škol rozhodovat i Úřad školství. Tyto úřady měly přesto jedno společné. Staly se permanentní součástí vládní struktury a nemohly být tudíž příliš ovlivněny střídáním vlád demokratů a republikánů. Při bližším zkoumání rozvoje jejich vlastních strategií můžeme vysledovat další společný trend. Všechny tyto úřady postupně, poněkud nečekaným způsobem, transformovaly své původní zamýšlené cíle.

Tento trend se dá nejlépe demonstrovat na rozvoji strategie EEOC v letech 1965-1972. Vzhledem k neúměrnému přetížení a nedostatku výkonných pravomocí byla tato komise nucena hledat vlastní účinné metody a donucovací prostředky. Postupně si vytvářela rozsáhlou databázi, která zahrnovala informace o rasové příslušnosti stále rostoucího počtu zaměstnanců. Vydáváním nových cílů a směrnic, které každým rokem zpřísnovala, začala přecházet od dohledu nad zajišťováním rovných příležitostí k monitorování rovných výsledků. Nová strategie postupně vedla k číselnému srovnávání příslušníků menšin v jednotlivých oblastech a oborech podle jejich zastoupení v populaci. Tento postup se ovšem pohyboval na hranici zákona. Uvalování jakýchkoli rasových kvót jím bylo jasně zakázáno. EEOC, podobně jako federální soudy, stavěla své argumenty na poměrně uznávané potřebě jisté kompenzační spravedlnosti.

Samotný Kongres neměl s tímto novým typem regulace zkušenosti. V podstatě od počátku zavádění pozitivní akce a s tím související jisté redistribuce byli mnozí konzervativní zastánci individuálních práv proti. Z těchto rozporů také nakonec vyplynula mnohdy protichůdná nařízení Kongresu pro komise a výbory odpovědné za zajišť-

ťování rovných příležitostí v zaměstnání. EEOC se ocitala pod stále větším tlakem nově zmobilizovaných menšin, které ji doslova zahlcovaly svými stížnostmi. EEOC byla přesto postupně donucena k upuštění od individuálního přístupu při posuzování jednotlivých případů a logicky směřovala k vytváření jednodušších, účinnějších a časově méně náročných pravidel hry. V její činnosti bylo možno záhy vysledovat odklon od tradice rovného zacházení směrem ke sledování rovných výsledků podle modelu proporčního zastoupení, který byl založen na teorii skupinových práv.

Vedle regulujících vládních úřadů sehrály významnou roli v procesu odstraňování diskriminace také federální soudy, které v přístupu k menšinám prodělaly v 50. a 60. letech zásadní změnu. Počátkem určitého skupinového přístupu byl případ *Brownová*, který se vztahoval na všechny černochoy. Federální soudy se postupně začaly stavět na stranu nových regulačních orgánů. Například v kauze *Asociace dodavatelů* z roku 1969 Nejvyšší soud uznal potřebu Filadelfského plánu vytvořeného OFCC. V kauze *Griggs* z roku 1971 tento soud ospravedlnil nové směrnice EEOC pro testování zaměstnanců. Dopad podobných případů zabývajících se diskriminací v zaměstnání byl dalekosáhlý. Znamenaly totiž vyjádření široké podpory nové, přísnější verzi pozitivní akce.

Rozšířená role soudů ve vytváření sociální politiky byla od samého počátku terčem kritiky, která je otevřeně obviňovala ze soudního aktivismu. Soudy ve svém počínání narážely zejména na dva problémy. Za prvé se v politickém procesu značně zviditelnily a sehrávaly nyní daleko aktivnější roli v řízení společnosti než kdykoli předtím. Za takové situace bylo těžké zachovat si svou nezávislost a prestiž jako neutrální třetí strana při rozsuzování sporů. Určitý rozpor se projevil také mezi přijímáním dočasných opatření a prosazováním permanentních principů. Federální soudy, které v rámci Filadelfského plánu v podstatě začaly souhlasit se zaváděním numerických kvót, tak činily s omluvnými argumenty o nutnosti kompenzace za minulou diskriminaci. Jedině tak se podle nich bylo možno přiblížit k ideálu „barvoslepé“ společnosti. Soudy, jakož i tvůrci pozitivní akce, tyto programy v té době obhajovali s tím, že se jedná o opatření dočasná

a nanejvýš několikaletá. V politickém procesu se však klienti pozitivní akce postupně začali organizovat jako zájmová skupina, podobně jako například farmáři a váleční veteráni. Z nové jednotné strategie pro zavádění programů pozitivní akce tak v praxi vplynuly protichůdné síly. Na jedné straně se jednalo o dočasné preference pro určité menšiny a na straně druhé byl do politického procesu zanesen nový model proporčního zastoupení a skupinových práv.

Ženy a černoši, dvě zdánlivě spojené síly, se začaly na své společné cestě ke konci 60. let rozcházet. Narozdíl od černochoů byly ženy od počátku zastoupeny ve všech vrstvách společnosti, existovaly mezi nimi tudíž třídní rozdíly. V polovině 60. let navíc nebyly ženy ve svém úsilí o dosažení rovnoprávnosti narozdíl od černochoů ještě sjednoceny. Po vzniku NOW a prosazení feministických požadavků v rámci EEOC se ženské hnutí začalo postupně upevňovat. Hnacím motorem, který ženy sjednotil, byla víra v rovné zacházení, které si chtěly vydobýt prostřednictvím navrhovaného dodatku o rovných právech každého jednotlivce (ERA). Úsilí černochoů, nyní reprezentované vládními úřady jako EEOC a OFCC, však směřovalo ke skupinové kompenzaci a preferencím. Černoši postupně upouštěli od prosazování individuálních práv a rovných příležitostí právě v okamžiku, kdy o ně začaly ženy společně usilovat. Ještě v průběhu 60. let vycházelo feministické vedení z pracující třídy a bylo jednoznačně na straně demokratů. V roce 1972, kdy byl ERA odeslán Kongresem jednotlivým státům k přijetí, však nová vlna feministek vycházela ze středních a vyšších tříd. Ženy se tak staly spíše zastánkyněmi klasické liberální teorie individuálních práv, jejichž obhajobu stavěly především na kapitole VII. zákona o občanských právech z roku 1964 o zákazu jakékoliv diskriminace na základě rasy a pohlaví. Černošské hnutí, které bylo v této druhé fázi chyceno do kontroverzní pasti rasových preferencí a doslova zmítáno výbuchy rasových nepokojů a výkřiky Černé moci, v té době zaznamenalo posun ke zdůrazňování rasové odlišnosti.

Programy pozitivní akce prodělaly v letech 1965 – 1972 některé nečekané a překvapivé změny. Jedním z nich byl uvedený posun v cílech černošského a feministického hnutí. Dalším paradoxním

momentem byl fakt, že právě za vlády republikánského prezidenta Nixona, který se netajil svým odporem k jakékoli podobě preferenčního zacházení, došlo k prosazení „tvrdší“ linie programů pozitivní akce. Nixonově éře dominovaly především rozpory kolem povinného převážení dětí autobusy do jiných školských distriktů za účelem integrace veřejných škol. Bodem zvratu ve vývoji programů pozitivní akce se stalo přijetí Filadelfského plánu, který poprvé přinášel závazné numerické kvóty pro zaměstnavatele. Z těchto důvodů byl také v roce 1968 Kongresem zamítnut. Kongres navíc odmítal udělit novým regulačním orgánům kvazisoudní pravomoci, o které již několik let žádaly. Tyto protichůdné tlaky vyústily v posílení role federálních soudů, které nakonec nejvíce přispěly k rozšíření programů pozitivní akce.

Existence stále početné skupiny nejchudších černochoů, žijících uprostřed mnoha amerických měst v bludném kruhu sociálních podpor, nezaměstnanosti a kriminality, je důkazem toho, že programy pozitivní akce nejsou a nikdy nebyly všelékem. Pozitivní akce nepochybně významnou měrou napomohla k vytvoření a rozšíření černošské střední a vyšší třídy. Zatímco však černošské střední třídy dokázaly dokonale využít všech výhod pozitivní akce, nejnižší vrstvy dále upadaly, a tento proces se dokonce jistým způsobem zrychloval. Podobně jako v roce 1968, kdy Kernerova komise přinesla zprávu o rozdělení Ameriky na dva světy – černý a bílý, se v této souvislosti zhruba od 80. let hovoří o dvou černých Amerikách. Právě kvůli problému početné černošské podtřídy (underclass) mnozí neokonzervativci v 80. letech kritizovali veškeré sociální programy započaté v 60. letech včetně programů pozitivní akce.

Vzhledem k přetrvávajícím problémům, zejména u černošské komunity, se v duchu Clintonovy strategie v současné době spíše uvažuje o reformě těchto programů než o jejich zrušení. Většina elitních vrstev americké společnosti (představitelé univerzit, ředitelé korporací a lídři náboženských komunit), si uvědomují, že úplné zrušení pozitivní akce by bylo stále nežádoucí. Veřejné mínění je však v otázce zvýhodňování menšin od počátku rozpolceno.

Seznam zkratek

- AFL-CIO** – American Federation of Labour – Congress of Industrial Organizations
Americká federace práce – Kongres průmyslových organizací
- BSU** – Black Student Union – Unie černošských studentů
- CAP** – Community Action Programs – Programy místní akce
- CORE** – Congress of Racial Equality – Kongres za rasovou rovnost
- CRA** – Civil Rights Act – Zákon o občanských právech
- CRC** – Civil Rights Commission – Komise pro občanská práva
- CSC** – Civil Service Commission – Komise pro státní službu
- EEA** – Emergency Employment Act – Zákon o nouzovém zaměstnání
- EEOC** – Equal Employment Opportunity Commission – Komise pro rovnou příležitost v zaměstnání
- ERA** – Equal Rights Amendment – Dodatek o rovných právech
- ESEA** – Elementary and Secondary Education Act – Zákon o základním a středoškolském vzdělání
- FAP** – Family Assistance Plan – Plán pro pomoc rodinám
- FBI** – Federal Bureau of Investigation – Federální úřad pro vyšetřování
- FEPC** – Fair Employment Practice Committee – Výbor pro spravedlivé praktiky v zaměstnání
- FHA** – Federal Housing Administration – Správa federálních bytů
- GAO** – General Accounting Office – Hlavní finanční úřad
- GCCC** – Government Contract Compliance Committee – Výbor pro dodržování vládních smluv
- HEW** – Department of Health, Education and Welfare – Ministerstvo zdravotnictví, školství a sociálních věcí
- HUD** – Department of Housing and Urban Development – Ministerstvo bydlení a městského rozvoje
- NACCD** – National Advisory Commission for Civil Disorders – Národní poradní komise pro občanské nepokoje
- NAACP** – National Association for the Advancement of Coloured People
Národní asociace pro povznesení barevného obyvatelstva

- NLRB** – National Labour Relations Board – Národní rada pro zaměstnanecké vztahy
- NOW** – National Organization for Women – Národní organizace žen
- NUL** – National Urban League – Národní liga pro problémy měst
- OE** – Office of Education – Úřad školství na HEW
- OFCC** – Office of Federal Contract Compliance – Program Úřadu pro dohled nad plněním federálních smluv
- OFCCP** – Office of Federal Contract Compliance Program – Úřad pro nad plněním federálních smluv
- PEEC** – President's Equal Employment Opportunity Committee – Prezidentův výbor pro rovné příležitosti v zaměstnání
- PCGEP** – President's Committee on Government Employment Policy – Prezidentův výbor pro politiku zaměstnání ve vládě
- SAT** – Scholastic Aptitude Test – Test způsobilosti pro studium
- SCLC** – Southern Christian Leadership Conference – Konference křesťanského vedení Jihu
- SDS** – Students for Democratic Society – Studenti za demokratickou společnost
- SBA** – Small Business Act – Zákon o drobném podnikání
- SNCC** – Student Nonviolent Coordinating Committee – Studentský koordinační výbor nenásilného odporu
- VA** – Veterans' Administration – Správa pro záležitosti veteránů
- VISTA** – Volunteers in Service to America – Dobrovolníci ve službě Americe

Summary

Affirmative Action: An Inspiring Way of Getting to the Same Starting Line

The development of the concept of affirmative action in the United States has been closely connected to the intent to eliminate and prevent discrimination that had been part of the society structure for decades. The roots of the affirmative action programs are to be found in the new phase of civil rights movement with its turning points of Linda Brown case and the passage of the Civil Rights Act in 1964. The legislative ban on discrimination on the basis of color, sex and national origin, however, could not fully change the discriminating practices that were deeply rooted in the system. In the second half of the 1960s the situation of the black community, in particular, remained critical and urgently required further action. It was the concept of affirmative action that was supposed to bring the blacks and some other groups in the society to the same starting line and thus ensure equal opportunity for all its citizens. The aim of the affirmative action was to include the formerly disadvantaged minorities and women to the economic, political and cultural institutions of society.

The early period of affirmative action development (1965–1975) was dominated by blacks and women. Shortly after the affirmative action was introduced, these two groups started to formulate similar claims. They were based on very different arguments, however. The concept of affirmative action partly stemmed from the claims of some civil rights organizations that believed the government should do more than just legally ban discrimination. Women wanted to gain equal opportunity through consistent implementation of the non-discrimination law and thus later necessarily took a slightly different road than blacks. At the government level these claims met with a wider approval especially after the publication of the Moynihan report that concerned the desperate situation of the black families and called for national action. Based on this report, president

Johnson issued an executive order in which he asked employers in the state sector and the federal contractors and subcontractors to take an affirmative action towards certain minorities and women. At the same time, elementary and high schools were forced by the government to finish the process of desegregation. More independent American colleges and universities gradually began to create their own affirmative action programs. They were to be changed from predominantly white male to open multiethnic and multiracial institutions of higher education.

The key institutions responsible for implementing the idea of affirmative action were Equal Employment Opportunity Commission, Office of Federal Contract Compliance and Office of Education at the Ministry of Health, Education and Welfare. These committees and offices were required to develop their own strategies in two main areas – employment and education. At the beginning, they were struggling with the lack of effective means to eliminate discrimination, particularly with the lack of executive powers and the lack of personnel and finances. Soon it became obvious that they could not be colorblind but needed race- and sex-based records of employees or students in order to be efficient in their work. This was one of the reasons why they gradually developed such strategies and gained such powers that had been unimaginable before. Overloaded with individual cases of discrimination, they started to solve them en bloc and attack discrimination at the group level. The concept of individual rights and colorblindness was transferred to the concept of group rights and color-consciousness. This trend became even more evident at the time of Richard Nixon's administration, although he and his Republican government generally opposed the affirmative action.

The period of the early developments of the affirmative action programs appears to be crucial for their future form and content. At a later stage, the key role in terms of their limits and possibilities was played by the courts. It was up to them to determine the limits of legality as these programs became quite frequently attacked for discriminating against the white majority. These arguments have con-

sequently led to the abolition of affirmative action in the states of Texas and California in the 1990s.

Recent studies evaluating the effects and consequences of affirmative action prove that it has been a success despite all the side effects, paradoxes and unexpected changes that have arisen during more than thirty years of its existence. Its preservation is highly debated at the present time. There are voices that call for its reform and voices that call for its abolition. President Clinton supported the former by labeling his strategy in his own words as: „Mend it, don't end it“. It is quite clear that especially the black middle and upper class greatly benefited from these programs. The situation of the so-called black underclass, on the contrary, in many aspects deteriorated. Their situation perhaps requires different action. Nevertheless, it is highly questionable whether these deprived groups would be better off if the affirmative action had not been implemented or if it were now abolished. At the same time, the gap between the blacks and whites in the USA is still quite deep in spite of the progress made in the last thirty years.

**ČESKÁ EMIGRACE PO ROCE 1968:
PROMĚNA IDENTITY A INTEGRACE
DO AMERICKÉ SPOLEČNOSTI**

LENKA VÍTKOVÁ

Spojené státy americké jsou často nazývány ‚zemí imigrace‘. Nutno říci, že po právu. Vždyť jak napsal prezident John F. Kennedy, „všichni Američané jsou imigranti nebo potomci imigrantů; dokonce i Indiáni na americký kontinent imigrovali. Můžeme proto mluvit pouze o lidech, jejichž kořeny v Americe jsou starší či novější.“¹ Přínos imigrantů k rozvoji americké společnosti je nepostradatelný. Z analýzy Charlese O. Paullina uvedené v *Dictionary of American Biography* vyplývá, že v průběhu osmnáctého a devatenáctého století se dvacet procent podnikatelů, dvacet procent akademiků a vědců, dvacet tři procent malířů, dvacet osm procent architektů, čtyřicet šest procent hudebníků a celých šedesát jedna procent amerických herců narodilo mimo Spojené státy. Jména imigrantů figurují mezi nejvýznamnějšími osobnostmi americké historie, příkladem mohou být Andrew Carnegie, Albert Einstein, Alexander Graham Bell či Enrico Fermi. Také typické americké menu, které dnes obsahuje chop suey, nachos, chili con carne nebo ravioli, bylo do velké míry vytvořeno imigrací.

Čechy, na druhé straně, byly vždy ‚zemí emigrace.‘ V 19. století byla emigrace uznána českou společností za přijatelný způsob řešení problémů a pohyb mezi českým územím a Spojenými státy se tak stal

¹ KENNEDY John F., *A Nation of Immigrants*, New York 1964, s. 64.

výlučně jednosměrným. Češi v Americe hledali to, co jim v jejich domovině scházelo: politickou a náboženskou svobodu, práci, volnou zemědělskou půdu, materiální dostatek či dobrodružství. Vlivem historických událostí se postupem času USA staly zemí s jednoznačně největší koncentrací Čechů žijících v zahraničí. Jak vyplývá ze sčítání obyvatelstva v roce 1990, ve Spojených státech jich žije téměř 800 000.² V žádném jiném cizím státě nepřesahuje jejich počet 60 000 osob.³

Češi do této ‚země zaslíbené‘ přicházeli ve větších či menších vlnách, které byly někdy dlouhodobé, jindy zase jen nárazové. Jednou z těchto vln byla také imigrace ze socialistického Československa, která začala v srpnu roku 1968. Právě ta však byla první, která výsadní postavení USA jako tradiční cílové země českých emigrantů do jisté míry zpochybnila. Poprvé od poloviny devatenáctého století směřovali Češi stejně často jako do USA také do jiných evropských i neevropských zemí. Tisíce z nich zvolily za svůj nový domov Kanadu, Švýcarsko, Austrálii, Německo, Jihoafrickou republiku či Švédsko. Navíc ti, kdo do USA přišli v posrpnovém období, nevyvíjeli politickou činnost tak aktivně, jako posrpnoví emigranti v jiných zemích. Ti, kdo emigrovali do Spojených států, tak byli méně viditelní, což zcela pochopitelně vedlo k tomu, že se pozornost odborníků zabývajících se problematikou emigrace přesunula na emigraci evropskou. Na osudy posrpnových, kteří se usadili ve Spojených státech, se trochu pozapomnělo.

Tato studie si klade za cíl alespoň částečně tuto mezeru zaplnit. Svědectvím o generaci posrpnových emigrantů⁴ a specificky těch, kdo se usídlili ve Spojených státech, se snad podaří rozptýlit dohady, které

² Podle sčítání obyvatelstva v roce 1990 žije v USA 772 087 osob českého původu. <http://www.census.gov/czech.txt> (4. 6. 2000). CPH-L-149 Selected Characteristics for Persons of Czech Ancestry. Zdroj US Bureau of the Census; zveřejněno na Internetu dne 18. 2. 1998.

³ Archiv Mladé fronty DNES, Československo/Obyvatelstvo 1, Vystěhovalectví z Československa, Praha 17. 1. 1991, s. 5/H7.

⁴ Zde je na místě poznamenat, že pojmy ‚emigrant‘ a ‚imigrant‘ jsou používány bez jakéhokoliv emotivního nádechu k popisu lidí, kteří opustili svou vlast a usídlili se v jiné zemi. Označení ‚uprchlík‘ je použito pouze tam, kde to odpovídá právnímu sta-

panují o jejich počtech, demografickém složení, motivacích, stejně jako o jejich osudech po příchodu do USA.

Následující text velkou měrou čerpá z informací shromážděných pomocí dotazníků a rozhovorů v období mezi lednem a zářím roku 1997. Přestože počet osob, které vyplnily dotazníky nebo se zúčastnily rozhovorů, byl vyšší než padesát, základní vzorek pro tuto práci tvoří celkem 31 respondentů, kteří emigrovali z Československa v období let 1968 až 1975 a do Spojených států přišli mezi lety 1968 a 1979. Dvanáct respondentů byly ženy. Vzorek obsahoval také sedm manželských párů, z nichž pět už jako manželé do Spojených států přišlo.⁵

Při hodnocení výsledků je nutno vzít v úvahu, že metodou ‚sněhové koule‘ (*snowball sampling*),⁶ která byla pro výzkum zvolena, není možné dosáhnout teoretické nasycenosti a vzorek proto nemůže být nikdy plně reprezentativní. Cílem nebylo provést numerické šetření, ale pokusit se o interpretaci sociální reality posrpnových, pokusit se o porozumění této skupině české emigrace, a proto výsledky jsou kvalitativní povahy a nikoli kvantitativním hodnocením.

tutu v daném okamžiku. S přívlastkem ‚posrpnový‘ jsou pak všechny zmíněné termíny užívány k popisu osob, jež emigrovaly v období od invaze vojsky Varšavské smlouvy v srpnu roku 1968 až do konce první poloviny sedmdesátých let. Stejně je uváděn termín ‚osmašedesátníci.‘

⁵ Otázky v dotazníku obsažené by se daly rozdělit do tří skupin: 1) týkající se odchodu respondentů, jejich motivací k emigraci a také k imigraci do USA, 2) věnované integraci do americké společnosti a 3) spojené s integrací do česko-americké komunity v USA. Větší důraz byl kladen na poslední dva okruhy.

⁶ Technika ‚sněhové koule‘ spočívá ve výběru vzorku ‚nabalováním‘ nových respondentů na jednoho původního informátora. Použita byla proto, že populace posrpnových imigrantů je v USA značně rozptýlená a má nízkou frekvenci mezi celkovou americkou populací. Nákladnost a pracnost jakékoliv pravděpodobnostní techniky z těchto důvodů přesahovala rámec možností. Jako výchozí zdroj kontaktů posloužily adresář Společnosti pro vědy a umění a seznam českých a československých etnických organizací.

Emigrace

„Začal házet do kufrů věci, halabala kupit nezbytné minimum oblečení na zcela zbytečné maximum osobních suvenýrů, plácát dohromady chaotické základní vybavení pro nový život v osobní nezávislosti: fotoalba a spodní prádlo, krabici s milostnými dopisy z doby, kdy byl na vojně, slovníky, teplé ponožky, křestní listy a kartáčky na zuby. Měl namířeno do země svobody, neónů, whisky, hojnosti a nezávislosti, prosté od starostí s mládenečky v maskáčích a se samopaly.“

(JAN NOVÁK, *Miliónový jeep*)

V době srpnové invaze pobýval v cizině poměrně vysoký počet československých občanů. Většina z nich využila poprvé za dvacet let uvolněných cestovních předpisů, které s sebou přineslo Pražské jaro. Získání výjezdních doložek a pasů bylo poměrně snadné, což vedlo nejen k předsrpnové emigraci stovek lidí, ale také k výraznému zvýšení cestovní aktivity obecně. Rodiny mohly užívat sluníčka na zahraničních dovolených, studenti se mohli účastnit letních škol a profesoři hostovat na zahraničních univerzitách. Informace o tom, kolik vlastně bylo těch, kteří v srpnu, v době invaze a době dovolených, v zahraničí pobývali, se však podle jednotlivých zdrojů výrazně liší a pohybují se mezi 25 a 100 tisíci osobami.⁷ Vezmeme-li v úvahu počty uváděné pro jednotlivé země, podle kterých jen v Jugoslávii bylo na 50 000 Čechů a Slováků,⁸ zdají se být odhady pohybující se okolo 80 000–90 000 nejpravděpodobnější.⁹

⁷ Ve zprávě UNHCR z ledna 1969 uvádí Vysoký komisař Sadruddin Aga Khan 25 000, ICEM ve své zprávě udává 80 000, AFCR, shodně se senátorem E. H. Kennedym (dem., MA), uvádějí 100 000 čs. občanů. *UNHCR Report: January 1969*, Ženeva 1969, s. 12; *The Significance of August 1968*, Intergovernmental Committee on European Migration, Ženeva 1970, s. 6; Archiv AFCR, složka New York 1969, schůze předsednictva 1. 3. 1969, s. 1 (Archiv AFCR v New Yorku není dosud plně zpracován, a proto jsou odkazy uváděny často v neúplné podobě); KENNEDY Edward H., *Czechoslovak Refugee Situation*, Records of the American Council for Nationalities Services, (49) 1969.

⁸ *The Significance of August 1968*, s. 6.

⁹ V USA pobývalo na všech krátkodobých vízech, tj. v první řadě turistických a studentských, nejméně 3 300 osob. KENNEDY E. H., *Czechoslovak Refugee Situation*, s. 300.

Rozhodování o tom, zda zůstat v zemi, ve které se nacházeli, či zda se vrátit podle původních plánů do nyní již okupovaného Československa, bylo v této situaci velice těžké. Narozdíl od svých spoluobčanů doma se totiž museli rozhodnout jen na základě zprostředkovaných zpráv, útržků konverzací jiných lidí a podle informací z tisku, který v poinvazním období vysílal střídavě signály alarmující a signály naděje. Navíc tito ‚turisté‘ nemohli před svou emigrací uskutečnit v Československu žádná osobní ani základní finanční opatření. V nejtěžší situaci se pak ocitli ti, kteří cestovali bez svých rodin. Mnohdy neměli prakticky jinou alternativu, než se vrátit do Československa. Nebylo však výjimkou, že po svém návratu využili otevřených hranic a ještě stále platných víz a se svou, teď již sjednocenou, rodinou se vydali zpátky do zahraničí.¹⁰

‚Turisté‘ však nezůstali jedinými Čechoslováky v zahraničí dlouho. Už 22. 8. 1968 přinesl americký deník *New York Times* pod titulky „*„Rescue Committee‘ pracuje na pomoci českým uprchlíkům“*“, „*Bratislavská okupace vylíčena motoristy přijíždějícími do Rakouska*“ a „*Tisíce utíkají do Německa*“ hned několik článků vypovídajících o stovkách lidí proudících přes československé hranice.¹¹ Stejně tak i o týden později zůstal „*exodus Čechů stále neztkrocený*“.¹² Hranice zůstaly otevřené, získání nutných cestovních dokladů poměrně neproblematické, a tak opuštění republiky nestály v cestě prakticky žádné překážky. V říjnu 1968 se odhadovalo, že z Československa do Rakouska odešlo denně více než 1500 lidí. Hranici československo-německou denně překračovalo dalších 150 osob.¹³

¹⁰ *The Significance of August 1968*, s. 6.

¹¹ *New York Times* (dále NYT), 22. 8. 1968, s. 19.

¹² NYT, 1. 9. 1968, s. 3.

¹³ *The Significance of August 1968*, s. 6.

Rušný provoz neprobíhal jen ve směru z ČSSR do zahraničí, ale cestovalo se směry oběma. G. Husák v této souvislosti přirovnal čs. hranice ke ‚korzu‘. K dokreslení intenzity provozu nám dobře poslouží údaj uvedený v *New York Times*, podle kterého do konce srpna 1968 svou zemi opustilo 11 012 osob, přičemž za stejné období se do republiky ze zahraničí vrátilo 19 025 osob. Někteří se vraceli ze svých cest, jiní si rozmysleli své rozhodnutí emigrovat, ještě jiní se do Československa vraceli jen nakrátko, jen aby učinili některá nezbytná opatření, sbalili si cennosti či sjednotili rodinu. Pak se vydávali do zahraničí znovu, tentokrát do emigrace. *The Significance of August 1968*, s. 5; NYT, 17. 9. 1968, s. 4.

Většina Čechoslováků opouštějících po invazi republiku tak činila legálně, se všemi potřebnými cestovními dokumenty.¹⁴ Ze vzorku těch, kteří přišli do USA v roce 1971 a pobývali v západní Evropě od roku 1968, jich odešlo přímo z Československa nelegální cestou jen 10 %. Ostatní nastoupili cestu k nelegálnímu činu emigrace legálním překročením státních hranic. Asi 40 % osob tak činilo pomocí víz do některé neazylové země. Jinými slovy, namísto návratu ze své skutečné či fiktivní dovolené, pracovní cesty či studijního pobytu v některé zemi východní Evropy zvolili raději nelegální útěk do jedné ze západoevropských zemí (nejčastěji Rakouska, popř. Německa či Itálie), kde pak požádali o azyl. Ostatní (přibližně 50 %) přišli do zemí prvního azylu legálně, tedy s platnými cestovními doklady, přímo z Československa.¹⁵

Sami posrpnoví emigranti uvedli ve výzkumu psychologa Z. Cernovského, že jejich odchod z Československa proběhl v 84 % bez jakýchkoliv komplikací. To však neznamená, že by hranice překračovali lehkomyšlně a bez starostí. Téměř stejný počet z nich, 83 %, totiž ve stejném výzkumu uvedl, že opuštění republiky bylo riskantní, a to především proto, že „lidi normálně nemohli předem vědět, zda československá policie nezpřísnila opatření proti útěkům“. Nicméně i tento výzkum potvrdil, že „nelegálně za nebezpečných okolností“ uniklo z Československa jen necelých 11 % posrpnových emigrantů.¹⁶

Podstatná část této emigrační vlny neodcházela přes hranice pěšky, ale odjížděla svými osobními automobily. Poté, co bylo obnoveno invazí přerušené železniční spojení mezi Prahou a Vídní, se lidmi opouštějícími svou vlast naplnily také vlaky. Mnozí odjížděli s třice-

¹⁴ Kromě pasu a vstupních víz potřebovali Čechoslováci k vycestování v srpnu roku 1968 také výjezdní doložky, které byly vydávány jen se souhlasem zaměstnavatele. Nicméně existují případy, kdy byl Čechům a Slovákům těsně po 21. srpnu 1968 umožněn přechod hranic jen s občanským průkazem.

¹⁵ Archiv AFČR, složka New York 1972, schůze předsednictva, 4. 4. 1972.

¹⁶ Vzorek tvořilo 38 posrpnových emigrantů žijících ve Švýcarsku, kteří opustili Československo do třech let po invazi. Výzkum byl proveden v r. 1978. CERNOVSKÝ Zack Z., *Escape Stress, Sleep Disorders, and Assimilation of Refugees*, *Social Behavior and Personality*, 2 (1990), s. 289–290.

tidennými turistickými vízy na dlouho plánované letní dovolené, zároveň však nevěděli, zda se do Československa někdy vrátí.¹⁷

Zahraniční konzuláty byly okamžitě po invazi denně zavaleny stovkami žádostí o víza. Lidé o ně žádali nejen proto, že vážně přemýšleli o emigraci, ale mnozí také z obav, že jde o poslední šanci si vízum, a tím i možnost vyemigrovat, pořídit. Mnohé konzuláty vyšly Čechoslovákům vstříc rozšířením své činnosti. Rakouský konzulát například vydával okolo dvou tisíc víz denně, britský měl zase otevřeno i o víkendech.¹⁸

Někteří z těch, kteří se v posrpnovém období ocitli v cizině, ať už náhodou či na základě uváženého rozhodnutí opustit Československo, zabouchli za sebou okamžitě po příchodu do některé ze západoevropských zemí dveře a stali se uprchlíky. Těch však byl jen malý počet. Do 30. 8. 1968 požádalo o azyl v Rakousku pouze 390 Čechoslováků.¹⁹ Většina Čechoslováků v cizině však zůstala podle slov Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky prince Sadruddina Aga Khana „v limbu ve světě a stále nerozhodnuta, zda se stát uprchlíky a nebo se vrátit do okupovaného Československa.“²⁰ Přestože si prozatím jako místo svého pobytu volili zahraničí,²¹ nadále doufali, že se budou moci brzy vrátit domů. Dříve než učinili svá rozhodnutí, zvolili vyčkávací přístup. Sledovali z ciziny vývoj domácí situace a své konečné rozhodnutí odkládali. Do konce roku 1968 z desetitisíců československých občanů v cizině požádalo o azyl celkem jen 6500 osob.²²

Nešlo tedy o masový exodus uprchlíků, jaké byly známé z minulosti, kdy jednou ze základních charakteristik prchajících bylo odhod-

¹⁷ NYT, 1. 9. 1968, s. 3.

¹⁸ *Ibid.*, s. 3. Žádostí o americká víza bylo mnohem méně, pouze 15 až 20 denně, a to především proto, že byly zrušeny přímé lety do New Yorku a k cestě za oceán tak bylo potřeba i víz tranzitních. NYT, 4. 9. 1968, s. 2.

¹⁹ Zpráva UNHCR, srpen 1968, cit. podle NYT, 30. 8. 1968, s. 2.

²⁰ *UNHCR Report: January 1969*, s. 13.

²¹ Podle zprávy ICEM jich k 1. 10. 1968 bylo více než 50 % v Rakousku, přibližně 20 % ve Švýcarsku, 15 % v Německu, 6 % ve Francii a asi 3 % v Itálii. Zbytek se nacházel v Anglii, Skandinávii, Belgii, Lucembursku, Holandsku a Řecku. Archiv AFČR, složka New York 1968, schůze předsednictva – zpráva ICEM, 11. 11. 1968.

²² *UNHCR Report: January 1969*, s. 13.

lání vzdát se ochrany své země a tudíž také své státní příslušnosti, ale šlo o zcela novou, zvláštní formu „cestování“. Tím, že raději volili prodlužování svých krátkodobých víz, než aby se vzdali svých pasů, totiž Čechoslováci nesplňovali jeden ze základních předpokladů pro poskytnutí mezinárodní ochrany, tedy pozbytí státní příslušnosti. Tím, že se odmítali zříci svých pasů, zůstali *de jure* občany své domovské země, *de facto* se však stali uprchlíky. Byli tedy „polouprchlíky“.²³ Za to, že mohli v zahraničí zůstat, vděčili „polouprchlíci“ zahraničním vládám, které jim ochotně prodlužovaly víza či poskytovaly dočasný azyl.²⁴

Důvodů ke svému váhavému postoji měli „polouprchlíci“ hned celou řadu. Na jedné straně na ně silně působila lákadla emigrace, tedy především svoboda a možnosti, které nabízel život v jiných zemích. Na straně druhé však stála naděje, že se situace v Československu ještě zvrátí a že změny započaté v období Pražského jara budou dále pokračovat. Velice silně působil také prostý strach stát se emigrantem.

Vlivné byly také signály (a to jak prosby, tak i varování) vysílané československou vládou v naději, že se tak vrátí alespoň část odborníků a inteligence z řad „polouprchlíků“, jež podle *Rudého práva* „utekli z pouhé nerozumnosti v důsledku pomatení některých základních pojmů, ale nikoli ze zavilé nenávisti a z vůle zradit.“ *Rudé právo* tyto lidi dále varovalo, že ten, kdo se zaregistruje jako uprchlík, se nevyhnutelně „vystavuje v nebezpečí, že bude chtě nechtě, dříve nebo později nucen definitivně zradit třeba to, co mu bylo donedávna nejdražší, počínaje nejbližšíma doma.“²⁵ Naděje československé vlády na návrat alespoň některých „polouprchlíků“ byla vyjádřena také několika konkrétními opatřeními: řadou výzev k návratu,²⁶ ponecháním

²³ UNHCR Report: January 1969, s. 12; *The Significance of August 1968*, s. 5; KENNEDY E. H., *Czechoslovak Refugee Situation*, s. 297.

²⁴ USA prodloužily víza dvakrát, pokaždé na šest měsíců. Archiv AFCE, složka New York 1969, PAPÁNEK Ján, *Výroční zpráva 1969*.

²⁵ *Rudé právo*, 23. 12. 1968, s. 3.

²⁶ Nejvýznamnější byla výzva A. Dubčeka ze září 1968, kdy slíbil, že ty, kteří se vrátí, nečekají žádné postihy.

otevřených hranic, agitací zastupitelských úřadů v západoevropských zemích spojenou s nabídkou zpátečních letenek do Prahy²⁷ a nejjasněji pak udělením amnestie prezidentem Svobodou v květnu roku 1969.²⁸ Všechny tyto aktivity, včetně květnové amnestie, na základě které se vrátilo pouze 3723 osob,²⁹ měly jen mizivý úspěch.³⁰

Důvodem, který především u intelektuálů a aktivních účastníků reformy Pražského jara sehrál snad roli nejdůležitější, bylo zpochybnění morálního práva opustit „potápějící se loď“. Novinář a spisovatel A. Liehm vyjádřil své pochyby následovně: „Nikdo z nás nemá právo udělat to, co jsme udělali my, a pak odejít, když mu to přímo před očima vybuchne. Nakonec, my jsme to všechno začali.“³¹ Zda člověk má toto právo či zda se jedná o zbabělý útěk, musel každý jednotlivec zvážit sám za sebe, podle svého nejlepšího svědomí.

Na jaře roku 1969 začala být čím dál zřetelnější změna v přístupu Čechoslováků k otázkám azylu. Zatímco ti, kdo do zahraničí odcházeli ihned po invazi, váhali o azyl požádat a v některých případech se po nějaké době dokonce vraceli domů, lidé odcházející na jaře roku 1969, kdy došlo k odvolání Alexandra Dubčeka z funkce prvního

²⁷ Ambasády a konzuláty nezůstaly ve svých snahách osamoceny. Do zahraničí byli vysláni mnozí loajální členové intelligence, agitace se zúčastnil rovněž Československý Červený kříž. Jejich hlavním argumentem bylo to, že ti, kdo zůstanou v zahraničí, dávají Sovětskému svazu jasný důkaz o československé kontrarevoluci. Archiv AFCR, složka New York 1968, schůze předsednictva, 11. 11. 1968.

²⁸ Amnestie byla udělena všem československým občanům, kteří opustili republiku po 5. květnu 1968 a vrátili se zpět nebo požádali některý československý zastupitelský úřad o prodloužení pobytu v cizině do 15. září 1969.

²⁹ ŠPETKO Jozef, *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí*, Praha, 1994, s. 208.

Americké listy vidí dva důvody tak malé úspěšnosti amnestie: za prvé amnestie přišla příliš pozdě a většina „polouprchlíků“ či uprchlíků již překonala nejtěžší první období a v zahraničí si začínala zvykat, za druhé přišla až po vystřídání A. Dubčeka G. Husákem, takže jen málokdo věřil ve zlepšení domácí situace. Americké listy, 20. 6. 1969, s. 5.

³⁰ Ukázkou neúspěšné agitace může být ženevský příklad. Vládní delegace, která tam byla v září 1968 vyslána, aby zorganizovala recepci, na které požádala asi 5600 československých občanů pobývajících v té době ve Švýcarsku, aby se vrátili do Československa. Uspořádané recepce se však zúčastnilo jen 85 „polouprchlíků“ a z toho návrat přislíbilo pouhých dvanáct. Time, 4. 10. 1968, s. 30.

³¹ *Ibid.*, s. 30.

tajemníka, odcházeli čím dál častěji s pevným odhodláním okamžitě po příchodu do západní Evropy podat žádost o azyl. Také mnoho ‚polouprchlíků‘ v zahraničí již pobývajících se v této době rozhodlo tam s konečnou platností zůstat. Kromě zhoršení politické situace v Československu byla impulsem pro jejich stále častější registrace také již zmíněná květnová amnestie, kterou mnozí chápali jako ‚přiložení nože na krk‘ a která tak měla do jisté míry kontraproduktivní účinek.³²

Skutečný konec ‚polouprchlíků‘ však nastal, když ministerstvo vnitra země s jejich největší koncentrací – Rakouska, které do té doby udržovalo uprchlické tábory, stejně jako některé jiné služby, přístupné nejen pro skutečné uprchlíky, ale také pro československé ‚polouprchlíky‘, oznámilo, že už nadále nemůže nést finanční náklady spojené s velkým počtem těchto nerozhodných. V červenci roku 1969 proto vyhlásilo, že do budoucna budou opět striktně dodržovány platné azylové předpisy. Za hodného ochrany byl na základě tohoto usnesení dále považován pouze ten, kdo do 13. 12. 1969 formálně požádá o azyl. ‚Polouprchlíci‘, kteří tak neučiní, budou pokládáni pouze za turisty a budou se muset přizpůsobit existujícím rakouským zákonům na turisty se vztahujícím.³³

Konec ‚polouprchlíků‘ však v žádném případě neznamenal konec emigrace z Československa. Ta pokračovala i nadále, avšak s různou intenzitou. Největší počet Čechoslováků opustil republiku v letech 1968 až 1971 v přímé reakci na invazi a okupaci. Ministerstvem vnitra ČSSR udávaný počet 106 135 osob,³⁴ které v tomto období emigrovaly, představoval více než 90 % z celkové emigrace z Československa za sedmileté období následující invazi (1968–1975).³⁵ Z toho drtivá

³² KENNEDY E. H., *Czechoslovak Refugee Situation*, s. 297.

³³ Archiv AFČR, složka Vídeň 1969, zpráva vídeňské kanceláře, 16. 12. 1969.

³⁴ Přesné a spolehlivé záznamy o tom, kolik osob v posrpnovém období emigrovalo, bohužel neexistují. Počty uváděné v jednotlivých zdrojích se značně liší, a proto nezbyvá, než je brát jen jako přibližnou tendenci.

³⁵ Za 10 let od invaze emigrovalo 125 918 osob. Archiv MV, A2/9 i.č. 601, Operativní porada vedení FMV, 3. 5. 1979.

většina – podle záznamů Ministerstva vnitra 91 910 osob – odešla v období od srpna 1968 do konce roku 1969.³⁶

Navzdory odlišným početním údajům se však všechny zdroje shodují ve vytýčení časových vln posrpnové emigrace. Nejpočetnější byl exodus v období od 21. srpna 1968 do října 1969. 8. října 1969 však bylo jako reakce na nevydařenou amnestii a na dramatické zesílení emigračního proudu spojeného s násilnostmi, které poznamenaly první výročí invaze,³⁷ vydáno vládní nařízení číslo 114/1969 Sb., na základě kterého došlo k výrazným omezením v celém cestovním ruchu.³⁸ Nejstriktnější opatření se ne náhodou týkala soukromých cest občanů do kapitalistické ciziny.³⁹

Přestože tato opatření vedla v zimě roku 1969 k útlumu emigrace, zastavit úniky úplně se nepodařilo. Místo přímých odchodů do Rakouska nebo Německa se stále častěji začaly využívat zájezdy do Jugoslávie či lety na Kubu s mezipřistáním v kanadském Montrealu. V létě roku 1970 pak došlo k opětovnému nárůstu počtu československých uprchlíků, což je připisováno jednak nové Československo-sovětské smlouvě o přátelství z května 1970, která s sebou přinesla

³⁶ Ostatní zdroje uvádějí počty vyšší. Např. statistiky Mladé fronty DNES hovoří za stejné období o 103 910 osobách a R. Zukal, který vycházel z porovnání skutečného a přirozeného přírůstku obyvatelstva, dokonce o 138 389 osobách jen za r. 1969. Archiv Mladé fronty DNES, Československo/Obyvatelstvo 1, Vystěhovalectví, Praha 17.1.1991, s. 5/H6; ZUKAL Rudolf, *O emigraci z Československa*, Listy, 6 (1985), s. 30.

³⁷ V posledních dnech srpna 1969 zažádalo o azyl v Rakousku dvakrát více Čechů a Slováků než týden před výročím. (Archiv AFKR, složka Vídeň 1969, zpráva vídeňské kanceláře, 17. 10. 1969) Tento dramatický nárůst je evidentní také ze záznamů USRP, podle kterých se ve třetím kvartálu roku 1969 registrovalo k emigraci do Spojených států více než 10 000 Čechoslováků (jen v září jich byly téměř 4000), kdežto v kvartálu předcházejícím to bylo necelých 6000. KENNEDY E. H., *Czechoslovak Refugee Situation*, s. 297.

³⁸ ŠPETKO J., *Slovenská politická emigrácia*, s. 12.

³⁹ Možnost získat pozvání k návštěvě bylo nyní limitováno pouze na nejbližší příbuzné, do kapitalistické ciziny, stejně jako do Jugoslávie, se mohlo cestovat jen jednou za rok, výjezdní doložky byly namísto původního roku vydávány maximálně na dobu tří měsíců, s účastí na jakémkoliv zájezdu musel souhlasit zaměstnavatel a požadován byl také nejdéle tři měsíce starý výpis z rejstříku trestů. Rudé právo, 17. 10. 1969, s. 2.

obavy ze zhoršení situace a z případného zatýkání, jednak prostému faktu, že léto je tradičně obdobím zvýšené cestovní aktivity.⁴⁰

K přechodnému snížení počtu lidí každoročně emigrujících došlo v letech 1972 až 1976. Situace emigraci nepřála doma ani v zahraničí. Zpřísnila se kontrola občanů, některým byly odebírány pasy, „nespolehliví“ byli neustále sledováni a hranice přísně střeženy. Poměry v Československu byly nyní již stabilizovány, respektive normalizovány,⁴¹ a chyběly tedy podněty k hromadným odchodům. Západní země zažívaly hospodářskou recesi, v jejímž důsledku začaly přijímat nejrůznější opatření k tomu, aby byl příliv uprchlíků a imigrace vůbec omezen: byl adoptován restriktivnější přístup k imigrační a azylové politice, omezen počet přijímaných azylantů a v některých táborech se začaly účtovat poplatky.⁴² Počet každoročně emigrujících Čechoslováků se tak v průměru snížil na necelých 2300 osob.⁴³ Jediná skupina, která právě v této době zaznamenala početní nárůst, byli rodinní příslušníci těch, kdo do zahraničí odešli v předcházejícím období.

Navíc se začaly stále častěji objevovat také návraty. Vraceli se především ti, kdo využili možnosti snadné emigrace v minulých letech, ale nebyli na ni připraveni. Svou roli zde sehrál stesk, nenaplněná očekávání a v neposlední řadě také opětovná nabídka beztrestného návratu ve formě amnestie udělené v roce 1973. Na jejím základě se jen do České republiky z ciziny vrátilo 13 314 lidí.⁴⁴

⁴⁰ ŠPETKO J., *Slovenská politická emigrácia*, s. 208; Archiv AFČR, složka New York 1970, schůze předsednictva, 27. 5. 1970; Archiv AFČR, složka New York 1971, schůze předsednictva, 4. 5. 1971.

⁴¹ Politika „normalizace“ byla oficiálně vyhlášena 2. srpna 1969 prostřednictvím zvláštního zákonného opatření podepsaného Dubčekem, Svobodou a Černíkem.

⁴² ŠPETKO J., *Slovenská politická emigrácia*, s. 208; Archiv AFČR, složka New York 1974, schůze předsednictva, 16. 5. 1974.

⁴³ Archiv MV, A2/9 i.č. 601, Operativní porada vedení FMV, 3. 5. 1979. Opět je nutné říci, že údaje v jiných zdrojích sice potvrzují tuto tendenci, avšak počty jimi uváděné jsou vyšší. Např. Archiv Mladé fronty DNES uvádí cifru 3000 osob ročně. Archiv Mladé fronty DNES, Československo/Obyvatelstvo 1, Vystěhovalectví, Praha 17. 1. 1991, s. 5/H6.

⁴⁴ ZUKAL R., *O emigraci z Československa*, s. 31.

V tomto období se také uzavřela kapitola bezprostředně poinvazní posrpnové emigrace. Odchody z okupovaného a normalizovaného Československa pokračovaly v menších počtech i nadále, avšak nebyly již přímou reakcí na srpnovou invazi a následnou okupaci. Přesně určit, kdy posrpnová emigrace končí, je nemožné, nicméně pro naše účely budeme za posrpnovou označovat emigraci, která proběhla v období od srpnové invaze v roce 1968 až do poloviny sedmdesátých let. Za celé toto období, tedy od roku 1968 do roku 1975, podle údajů Ministerstva vnitra ČSSR odešlo natrvalo do zahraničí 115 622 osob, což znamená, že v průměru svou zemi opustilo denně asi čtyřicet osob.⁴⁵

Kdo byli lidé, kteří z Československa v této době odcházeli? Podle *New York Times* byli „velice nepodobní těm 200 000 otrhaných a zoufalých jedinců, kteří utíkali z Maďarska [po roce 1956]“. Většina z nich patřila ke střední vrstvě, ze své republiky odjížděli v autech a dobře oblečení. V jejich chování nebyla patrná žádná panika, zmatek ani bezmocnost, ale jen „tichý a hluboký smutek nad tím, co se děje jejich zemi, zatímco svět přihlíží“.⁴⁶ Organizace *Intergovernmental Committee for European Migration (ICEM)*, která podrobila svému průzkumu vzorek 5400 Čechoslováků, jež se zaregistrovali pro emigraci v prvních třech měsících po invazi, uvádí, že ze 3270 zaměstnaných osob ve vzorku bylo 25 % kvalifikovaných „odborníků a inteligence“ (např. inženýři, architekti, univerzitní profesori, učitelé, lékaři, fyzici, spisovatelé, žurnalisté, právníci, zdravotní sestry, výzkumníci a duchovní), 44 % z nich patřilo do kategorie „kvalifikovaných dělníků a pracovníků v sektoru služeb“ a 33 % spadalo do kategorie „ostatní“, kam se řadil úřednický personál, studenti, řemeslníci, zemědělci a nekvalifikovaní dělníci. Čtvrtina těchto lidí byla podle výzkumu ve věku 19 až 24 let a dalších přibližně 50 % bylo ve věkovém rozmezí 24 až 44 let.⁴⁷ Z tohoto popisu je zřejmé, že odchody znamenaly pro Československo obrovské ztráty věkově i sociálně velice důležité složky společnosti.

⁴⁵ Archiv MV, A2/9 i.č. 601, Operativní porada vedení FMV, 3. 5. 1979.

⁴⁶ NYT, 31. 8. 1968, s. 2.

⁴⁷ *The Significance od August 1968*, s. 8.

V novinách a časopisech ve Spojených státech začal být tento odliv kvalifikovaných osob velice rychle označován za *brain-drain* (odliv mozků). Je proto zřejmé, že československá vláda měla „pochopitelně zájem na tom, aby se co největší počet z těchto našich občanů, kteří podleli emocím, vrátil zpět do vlasti.“⁴⁸ Podle záznamů *Amerického fondu pro uprchlíky z Československa (AFCR)* začal v roce 1969 v souvislosti s uzavřením hranic počet vysokoškolsky vzdělaných emigrantů klesat a v roce 1971 byl už pokles vzdělanosti výrazný.⁴⁹

Nejvíce posrpnových emigrantů pocházelo z velkých měst. Vezme-li jako ilustraci výzkum O. Ulče, zjistíme, že neúměrně vysokým počtem – 31,6 % – byli zastoupeni obyvatelé hlavního města Prahy. V ostatních městech nad 100 000 obyvatel před svým odchodem žilo podle stejného výzkumu dalších přibližně 33 % emigrantů. Zastoupení venkovského obyvatelstva bylo naopak mizivé. Ve městech s méně než 10 000 obyvateli bydlelo před odchodem jen 5 % dotazovaných.⁵⁰

Přestože spolehlivé informace o tom, jaké bylo v posrpnové emigraci početní zastoupení české a slovenské národnosti, nejsou nikde uvedeny, je nesporné, že výraznou většinu tvořili Češi. Do srpna 1970 podle J. Žatkuliaka odešlo ze Slovenska pouze 11 203 osob.⁵¹ O tom, že u obou republik byl emigrační trend velice odlišný, informuje také R. Zukal, jehož výpočty založené na statistických ročenkách nemusí přesně odpovídat realitě, bezpochyby však poměrně přesně vyjadřují obecnou tendenci. Za období 1964 až 1983 odešlo podle jeho výpočtů z České socialistické republiky celkem 188 939 občanů (to je 1,83 % z počtu obyvatelstva v r. 1983), zatímco Slovensko za stejné období natrvalo opustilo jen 45 699 osob (0,90 % obyvatelstva).⁵²

⁴⁸ Rudé právo, 23. 12. 1968, s. 3.

⁴⁹ Archiv AFRCR, složka New York 1977, schůze předsednictva, 3. 6. 1977.

⁵⁰ Vzorek tvořili emigranti, kteří Československo opustili v osmdesátých letech, nicméně na základě mých rozhovorů a názorů odborníků, kteří se tímto tématem zabývají, je pravděpodobné, že kompozice v období předešlém byla velice podobná. ULČ Ota, *Profil a motivace československých emigrantů v osmdesátých letech našeho století*, Sociologický časopis, (31) 1995, s. 475–477.

⁵¹ ŽATKULIAK J., *Ostro sledované úteky (II)*, Práca, 9. 8. 1992, s. 7, cit. podle ŠPETKO J., *Slovenská politická emigrácia*, s. 209.

Z těchto údajů vyplývá, že Češi se v daném období podíleli na celkové emigraci z Československa 80,5 %, kdežto občané národnosti slovenské jen 19,5 %.

To, že Slováci emigrovali v posrpnovém období vzhledem k počtu obyvatel v polovičním rozsahu než Češi, je připisováno v první řadě tomu, že normalizační politika se Slovenska nedotkla tak výrazně jako ČSR. Změny Pražského jara se totiž odehrávaly na Slovensku v mnohem menší míře než v Čechách, takže i potřeba normalizovat zde byla menší. To dokládá například fakt, že přibližně jen 10 % z obětí posrpnových stranických čistek bylo slovenského původu.⁵³ Navíc byla normalizační politika oslabena silnějším národním vědomím Slováků. Také skutečnost, že na Slovensku byl podíl venkovského obyvatelstva, které v poválečném období obecně emigrovalo jen málokdy, větší než v ČSR, měla pravděpodobně na nižší početní zastoupení Slováků vliv.

Snad nikdo z těch, komu nehrozilo přímé pronásledování či vězení, se nerozhodl opustit svou vlast jen na základě jedné pohnutky. Naopak, téměř vždy působila na toto životní rozhodnutí celá řada politických, ekonomických a osobních vlivů, které se vzájemně kombinovaly a proplétaly. Snažit se určit jediný dominantní motiv je tudíž prakticky nemožné.

Rovněž nemožné je u posrpnových emigrantů striktně rozlišovat mezi motivacemi politického a ekonomického rázu. Komunistický režim představoval výrazně nižší životní úroveň, než jaké bylo možné dosáhnout v západních zemích. Tvrdit proto, že většina emigrantů nedoufala, či si dokonce od emigrace nepřála vylepšení svého ekonomického postavení, by bylo absurdní. Zároveň však není možné tvrdit to, co pro rozhovor s *Lidovými novinami* uvedl v roce 1993 ve funkci předsedy zahraničního výboru Poslanecké sněmovny ČR J. Payne, tedy že posrpnoví emigranti „si ulehčili situaci tím, že odešli“ a motivováni „egoistickými ekonomickými pohnutkami“ se odstěhovali raději do Ameriky než do Afriky či Indie.⁵⁴

Pohnutky ekonomického charakteru působily do jisté míry na

⁵² ZUKAL R., *O emigraci z Československa*, s. 29, 31.

⁵³ ULČ Ota, *My a oni: Před a za Atlantikem*, Zürich, 1987, s. 89.

⁵⁴ Československý týdeník, 29. 7. 1993, s. 1, 4.

posrpnovou emigraci ve všech obdobích, nicméně u těch, kdo neo-
dešli ze své země hned v bezprostředně poinvazním období, ale emi-
grovali až později, jsou obecně považovány za častější. Ani v tomto
pozdějším období však úvahy o ekonomickém přilepšení nebyly do-
minantní. To dosvědčuje i výzkum O. Ulče, jenž byl proveden na
vzorku emigrantů z let osmdesátých. Z výzkumu vyplývá, že mezi
motivy dodávajícími odvalu k emigraci dosahovaly „úvahy o ekono-
mickém zlepšení“ na desetibodové stupnici průměrné hodnoty 4,05,⁵⁵
což bylo výrazně méně, než například hodnoty uváděné pro touhu po
svobodě (7,64). Když pak byli respondenti konkrétně tázáni na jejich
hlavní důvod k emigraci, nevybral ani jeden ze stodvacetičlenného
vzorku důvod „výlučně ekonomický“, jen čtyři označili svou motivaci
za „převážně ekonomickou“ a dvacet dva respondentů přiznalo „čas-
tečně ekonomickou“ motivaci. Naopak za nejfrekventovanější byl
označen motiv „převážně politický“ (58 respondentů) a u 28 dotáza-
ných šlo dokonce o motiv „výlučně politický“. Je pravděpodobné, že
mnohé přivádělo do rozpaků připustit své materialistické pohnutky,
neboť tím by si, jak dobře věděli, vysloužili morální odsouzení. I přes
tuto odchylku však výsledky ukazují, že motivace politického charak-
teru přesahovaly nad vidinou ekonomického přilepšení, a to dokonce
i v letech osmdesátých.⁵⁶

Tomu, že z převážné většiny neopouštěli posrpnoví emigranti
Československo proto, že by chtěli získat kariéru či rychle zbohat-
nout, nasvědčuje i skutečnost, že velký počet z nich patřil v ČSSR
mezi občany s průměrnou nebo nadprůměrnou životní úrovní.⁵⁷
Mnozí emigrací o kariéru a své postavení naopak přišli, neboť v zahra-
ničí je čekal nový začátek, spojený se studiem nového jazyka, nových
technologií, nových dovedností. Také respondenti z mého vzorku toto
potvrzovali. „Když jsem se rozhodoval, jestli mám emigrovat nebo ne,

⁵⁵ Respondenti byli požádáni, aby ohodnotili řadu motivů, každý zvlášť, stupněm inten-
zity od nuly až k deseti.

⁵⁶ Osm respondentů otázku nezodpovědělo. ULČ O., *Profil a motivace*, s. 479, 480.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 479; ZUKAL R., *O emigraci z Československa*, s. 29; ULČ Otto, *Those Who Left: A Current Profile*. In: PEHE Jiří (ed.), *The Prague Spring: A Mixed Legacy*, New York, 1988, s. 152.

věděl jsem, že když zůstanu doma, můžu mít docela slušnou kariéru, když odejdu, budu muset začít od nuly a bez jazyka. Přesto jsem odešel," vysvětloval během našeho rozhovoru technik, který přišel do USA ve věku 30 let v roce 1973. Také další z mých respondentů (29, 1979) vyjádřil stejný názor: „Podívejte, já jsem herec. V Čechách dostal herec vždycky angažmá a vždycky se to nějak zaplatilo. Ale na Západě herec živoří a musí se o sebe starat sám. Kdybych chtěl být národním umělcem a mít vilu, neodcházel bych.“

Podívejme se tedy nyní na jiné než ekonomické motivace. Politické důvody, tedy obavy z pronásledování a postihů za vlastní názory a přesvědčení či nemožnost své názory a přesvědčení vyjadřovat, hrály důležitou roli nejen u skupiny aktivních účastníků obrodného procesu Pražského jara a v případě disidentů, ale prakticky u všech demokraticky smýšlejících lidí. Rovněž by se jako politická měla chápat emigrace těch, kdo zvolili odchod, neboť měli ‚dědičný hřích‘, kvůli kterému bylo pro ně prakticky nemožné v Československu studovat či pracovat v zaměstnáních odpovídajících jejich kvalifikaci. Za někdejší ‚přestupky‘ své či svých příbuzných byli trestáni uvalením ‚kádrového stropu‘, jenž jim bránil v jakémkoliv růstu, a tak hledali možnosti seberealizace v zahraničí.⁵⁸

Jako silný katalyzátor působilo v období bezprostředně následujícím srpnovou invazi zklamání z porážky obrodného procesu. Naděje, které byly v lidech probuzeny na jaře roku 1968, rázem zmizely. Ne všichni však byli ochotni vzdát se výtobytků v tomto krátkém období naděje získaných. Klíčovou roli přitom hrála touha po svobodě. Svobodě politické, svobodě slova, myšlení, svobodě rozhodování o svém vlastním osudu. Padesátiletý zdravotní technik, který z tohoto důvodu Československo okamžitě po invazi opustil, tyto pocity vyjádřil v časopise *Time* následovně: „Žijete dvacet let ve strachu o svůj život a najednou se to zlepší. Pak už se nikdy nemůžete vrátit k životu, jaký jste žili předtím.“⁵⁹

⁵⁸ ZUKAL R., *O emigraci z Československa*, s. 31.

⁵⁹ *Time*, 4. 10. 1968, s. 30.

Dalším důvodem k emigraci byly obavy z „politické a morální schizofrenie“, které byli vystaveni všichni, od nejmenších dětí ve školách až po důchodce. Ideologie byla všudypřítomná a všemocná. Zasažovala do všech sfér života, nárokovala si právo kontrolovat soukromí jednotlivců, rodinný život i výchovu dětí. Předepisovala, jaké názory jsou správné a jaké nikoliv, určovala, kdo je přítel a kdo nepřítel. Úcta k jednotlivci a k osobnímu názoru prakticky neexistovala. Ti, kteří s touto ideologií a s jejím prosazováním nesouhlasili, pak často raději volili život v emigraci.

S tím úzce souvisí obava o výchovu dětí, touha poskytnout jim lepší, to je svobodný a důstojný život, která se na základě mých dotazníků ukázala být jedním z dominantních motivů. Respondenti často uváděli, že „museli odejít pro děti“ (chemik, 34, 1971), neboť „zůstat by vůči nim bylo nezodpovědné“ (zdravotní sestra, 27, 1973). Lékař (35, 1976) uvedl: „Poslední kapkou bylo, když k nám přišel Mikuláš a můj sedmiletý syn mu nechtěl říct jinou než komunistickou básničku, kterou se právě naučil ve škole. Uvědomil jsem si, že nemůžu dopustit, aby bylo moje dítě dál infikováno pitomou komunistickou ideologií.“ Zajímavé bylo, že tento důvod uvedli také tři respondenti, kteří byli v době své emigrace svobodní a bezdětní.⁶⁰

Snad všichni, kdo si dobrovolně vybrali život v cizině, tak do jisté míry učinili pod vlivem frustrace – frustrace všeobecnou atmosférou v československé společnosti. Mnohé přímo urážela tupost propagandy, ale také nedostatek informací a jejich zkreslování a zatajování. Nesplněné sliby komunistického režimu, nemožnost seberealizace, celková bezperspektivnost, degradace osobnosti či prohlubující se zaostalost za kapitalistickými zeměmi se všechny staly zdroji pocitu značné marnosti až ztráty smyslu života. Lidé byli unaveni. Po nástupu normalizace jim navíc chyběla jakákoliv naděje na zlepšení situace v politické sféře, a tím také v jejich osobním životě. R. Zukal toto shrnul: „...značná část mladé inteligence odchází ... proto, že celkové

⁶⁰ U O. Ulče bylo „pomyšlení, že by ... děti musely dospívat a žít v takovém systému“ na stupnici 1–10 uvedeno pod hodnotou zcela nejvyšší, 8,34. ULČ O., *Profil a motivace*, s. 479.

ovzduší [v Československu] musí nutně jít myslícímu člověku na nervy“.⁶¹

Také touha po dobrodružství a po cestování, kterých se jim v jejich uzavřené zemi nedostávalo, byla pro posrpnové dostatečným důvodem k emigraci. „Spousta lidí šla prostě do světa, ve kterém se mohlo to, co se doma nesmělo,“ řekla spisovatelka (35, 1968). Na stupnici O. Ulče dosahovala touha cestovat vysokého aritmetického středu 7,96.⁶²

Rozhodnutí emigrovat je nadmíru individuální a osobní záležitostí a tvrdit proto, že výše uvedené motivy k odchodu byly jedinými, by bylo nesprávné. V naprosté většině případů působily v kombinaci, navzájem se doplňovaly a u potenciálního emigranta utužovaly přesvědčení o tom, že emigrace je ta správná volba.

Imigrace

„Imigrace je hnůj země... a už ji nejmíň dvě století proměňuje v kvetoucí sad.“

(ZDENA SALIVAROVÁ, *Hnůj země*)

Právo na odchod z vlastní země stanoví jako první již *Všeobecná deklarace lidských práv*, kde se ve čl. 14 praví, že „každý má právo hledat a užívat v jiných zemích azyl před pronásledováním“. Právo na příchod do země jiné však už mezinárodní systém nezaručuje.⁶³ Zde je uprchlík plně odkázán na dobrou vůli té které země a „záleží ... na vrchnosti, – zda posoudí přísně či velkodušně.“⁶⁴

⁶¹ ZUKAL R., *O emigraci z Československa*, s. 31.

⁶² ULČ O., *Profil a motivace*, s. 479.

⁶³ Nicméně existují základní mezinárodní zásady pro nakládání s žadateli o azyl, z nichž nejdůležitější jsou obsaženy v Úmluvě OSN o právním postavení uprchlíků z r. 1951 a jejím doplňujícím Protokolu z r. 1967. Tyto nástroje kromě jiného zaručují žadateli o azyl minimální starostlivost a především ho chrání před násilným vyhoštěním zpět do země, ve které by byl ohrožen jeho život nebo svoboda.

⁶⁴ ULČ O., *My a oni*, s. 39.

Jak již vyplývá z předcházející části, v posrpnovém období byla ‚velkodušnost‘ a velkorysost značná, a to ať už v zemích prvního azylu, či ve ‚třetích zemích‘, tedy ve státech, kam českoslovenští uprchlíci odcházeli ze zemí prvního azylu a kde se natrvalo usazovali. Nejčastějšími zeměmi prvního azylu se pro většinu posrpnových uprchlíků staly Rakousko, dále Švýcarsko, Německo a především později, pro ty, kdo emigrovali přes Jugoslávii, také Itálie.

Procedura, kterou musel každý žadatel o azyl projít, byla před srpnem 1968 poměrně komplikovaná a hlavně zdoluhavá. Vyřízení potřebných dokumentů trvalo až několik měsíců a žadatel musel často absolvovat několik slyšení před azylovou komisí. Podle slov jednoho z předsrpnových uprchlíků v německém Zirndorfu bylo jednání před azylovou komisí „jakási fraška; způsob, jakým [bylo] vedeno, [byl] ponižující a politováníhodný. Zívající soudcové vás netrpělivě [vyslechli], [položili] pár otázek a během 15 minut jste [byl] vyřízen; [šlo] to jak na drátku, skutečně dobře organizováno. Člověk, který [neznal] situaci, mohl nabýt dojmu, že asyl je jen taková maličkost pro formu, a že je tedy jedno, jestli ho někdo má, nebo nemá... Je to nechutná záležitost.“⁶⁵ Invaze se však stala impulsem ke změně tohoto přístupu. Posrpnoví uprchlíci byli úřady azylových zemí vnímáni jako ‚političtější‘ než jejich předchůdci z let padesátých a šedesátých a azylové procedury byly výrazně urychleny.

První stanicí většiny žadatelů o azyl se staly uprchlické tábory, z nichž mezi nejfrekventovanější patřily rakouský Traiskirchen, německý Zirndorf a později italský Terst. Jak však vyplynulo ze všech mých rozhovorů, oblibě se mezi uprchlíky netěšily. Většina táborů byla umístěna v budovách bývalých kasáren, pokoje byly často přeplněné, mezi jednotlivými skupinami žadatelů o azyl docházelo ke sporům a násilnostem. V letech sedmdesátých a osmdesátých se s rostoucím počtem uprchlíků z různých zemí a se zhoršující se ekonomickou situací zhoršovaly také podmínky v táborech. Není proto divu, že velký počet posrpnových táborů brzy opouštěl. Vzhledem k tomu, že jim byla v převážné většině vládami azylových států udělena krátko-

⁶⁵ Naše Hlasy, 18. 5. 1968, s. 6.

dobá pracovní povolení, mnozí byli schopni najít si skromné podnájemy. V táborech pobývala dlouhodobě jen asi jedna pětina posrpnových uprchlíků.⁶⁶

Také ‚třetí země‘ nabídly českým a slovenským posrpnovým uprchlíkům pomocnou ruku. Přeplněné tábory, potřeba ulehčit ekonomicky i politicky zemím prvního azylu, stejně jako tlak veřejnosti sympatizující s uprchlíky vyhnanými ze své země násilnou invazí umožnily výrazné urychlení udělování víz k imigraci. Obecně převládl pocit, že pomoci posrpnovým je morální povinností. Spojené státy například zkrátily přijímací procedury z pěti až šesti měsíců až na pouhé čtyři týdny,⁶⁷ Kanada a Austrálie přijímaly československé uprchlíky prakticky okamžitě.⁶⁸

Kromě urychlení byrokratických procedur vyšly některé země československým poinvazním uprchlíkům vstříc také zavedením zvláštních programů. Nejvýznamnějšími byly programy kanadský, australský, švýcarský a v menším rozsahu také program jihoafrický. Je nutné poznamenat, že rovněž mnohé jiné země jako například Nový Zéland, Švédsko, Chile, Argentina či Brazílie umožnily československým uprchlíkům vstup na základě zvláštních opatření. Rozsah těchto programů byl však mnohem menší.⁶⁹

⁶⁶ Archiv AFČR, složka Mnichov 1969, zpráva mnichovské kanceláře, listopad 1969.

⁶⁷ Archiv AFČR, složka New York 1969, zpráva předsednictva, 16. 9. 1969, s. 2.

⁶⁸ S postupujícím časem byla doba potřebná k získání imigračních víz opět značně prodloužena. V sedmdesátých letech trvalo například přesídlení ze země prvního azylu do Spojených států 6–8 měsíců, tedy dobu dokonce delší než v období předsrpnovém. Archiv AFČR, složka New York 1972, schůze předsednictva, 4. 4. 1972.

⁶⁹ Krátkodobý program kanadské vlády, který skončil 10. 1. 1969, byl určen k přijetí přibližně 10 000 osob. Kanadská vláda do něho investovala 4,7 milionů dolarů v podobě půjček a dotací. Na základě australského zvláštního programu bylo přijato celkem 2500 československých uprchlíků, z čehož 2300 imigrovalo do konce r. 1968. Švýcarské úřady umožnily do prosince 1968 imigrovat přibližně 8000 osob. Pro srovnání, Jižní Afrika, Nový Zéland, státy Skandinávie, Chile, Brazílie a Argentina přijaly na základě svých programů dohromady 1200 osob. Všechny tyto země nabízely čs. uprchlíkům možnost přistěhování okamžitého. Je pochopitelné, že zmíněné země sledovaly těmito opatřeními také své vlastní cíle: dosáhnout přistěhovalectví mladé vysoce kvalifikované (popř. bělošské) pracovní síly. Archiv AFČR, složka New York 1968, schůze předsednictva, 11. 11. 1968; složka New York 1969, zpráva z 1. 3. 1969, s. 2,3; schůze předsednictva. 16. 9. 1969; *Annual Report: Department of Manpower and Immigration. 1968 – 1969*, Ottawa, 1969. s. 11.

Odchodem ze zemí prvního azylu do „třetích zemí“, který se mohl uskutečnit až poté, co dotyčný uprchlík obdržel všechny dokumenty k tomu nutné, což v případě USA znamenalo potvrzení o sponzorství, potvrzení o lékařské prohlídce, vízum a v neposlední řadě také letenku, se začala v životě emigranta psát nová kapitola. Ta byla neoddělitelně svázána se zemí, kterou si ke svému trvalému usídlení vybral, v našem případě se Spojenými státy americkými.

Jak již bylo výše zmíněno, Spojené státy nebyly v posrpnovém období jednoznačně nejčastější cílovou stanicí české emigrace, jak tomu bylo po desítky let ve století devatenáctém, na začátku století dvacátého a rovněž v případě předcházející vlny z roku 1948. Spíše než na straně samotných emigrantů je však nutné hledat příčiny tohoto poklesu na straně „nabídky“, na straně přijímacích zemí. Právě tam totiž došlo k výrazným posunům. Zatímco atraktivnost jiných přijímacích zemí od druhé světové války stále stoupala (což je nejzřetelnější na příkladu Německa), přitažlivost Spojených států utrpěla vážné šrámy. Narozdíl od dob po druhé světové válce, kdy emigrovali osmačtyřicátníci, Spojené státy ztratily svou jednoznačnou převahu v oblasti ekonomické a ve výši životní úrovně. Zkrátka, USA už nebyly jedinou bohatou a demokratickou zemí, ve které by každý měl možnosti uplatnění a zároveň záruku dodržování lidských práv a politické a náboženské svobody. To, že se podmínky v západních zemích od války značně vyrovnaly, pak znamenalo, že Švýcarsko, Německo, Švédsko či Kanada mohly posrpnovým emigrantům nabídnout stejné nebo dokonce lepší možnosti než Spojené státy. Když pak na misky vah přibyly ještě zvláštní programy, které některé země posrpnovým nabízely, bylo pro mnohé rozhodnuto. Tisíce se chytily natažené ruky a využily možnosti založit nový domov okamžitě, jednoduše a v zemi, která o ně jevila zájem. Tak například Kanada přijala mezi 20. srpnem 1968 a 31. březnem 1969 10 975 imigrantů z Československa,⁷⁰ což je přibližně stejný počet, jaký do Spojených států imigroval za období čtyř let po invazi.⁷¹

⁷⁰ *Annual Report: Department of Manpower and Immigration*, s. 11.

⁷¹ V období od 1. 7. 1968 do 30. 6. 1972 imigrovalo do USA celkem 11 409 Čechů a Slováků. *Annual Report: Immigration and Naturalization Service*, U.S. Department of Justice, Washington D.C., 1968–1972, tab. 8.

Poté, co vypršely lhůty zvláštních programů, snížily se také rozdíly mezi počty přicházejících do těchto zemí a do USA.⁷²

Kromě zvláštních programů svou roli sehrála také vzdálenost mezi domovem a Spojenými státy. V nejisté situaci, kdy stále ještě existovala jistá naděje na návrat, bylo jen logické dát přednost Evropě před vzdálenou zemí za oceánem. Také rychlejší a snadnější spojení s domovinou, a tudíž i lepší možnost sledovat dění v Československu, které Evropa nabízela, bylo určitě pro mnohé, především pro politiky aktivní emigranty, faktorem, který působil ve prospěch imigrace do některé z evropských zemí.

Nejen vzdálenost fyzická, ale také „vzdálenost kulturní“ však mohla mít na rozhodování značný vliv. Evropské kulturní tradice byly srdcím posrpnových emigrantů jistě bližší než kulturní základna Spojených států. K této otázce se vyjádřil jeden z mých respondentů (35, 1976): „V táboře v Rakousku jsme měli známé. Chtěli jsme, aby šli s námi, a tak jsem jim říkal: ve Švýcarech budete muset skládat kapesníky do pravých úhlů a čekat dlouhé roky, než vám dají občanství, pojdte radši s námi do Ameriky. Na to mi vždycky přednesli řeč o ‚civilizované‘ Evropě a ‚barbarské‘ Americe. A tak jsme sem museli sami.“

Avšak vzdálenost, a to ať už fyzická či kulturní, nebyla jediným důvodem menšího zájmu o imigraci do USA, neboť Kanada, vzdálená a ‚barbarská‘, stejně jako Austrálie, byly mezi posrpnovými naopak velice populární. V této souvislosti přichází jako inhibitor v úvahu aktuální politická situace ve Spojených státech. Ta na konci šedesátých let nebyla právě lákavá. Pověst USA trpěla jak na zahraniční tak také na domácí scéně: v zahraničí byla Amerika odsuzována jako imperia- listická a nemorální, doma pak jako rasistická, sexistická a odosobněná. V zahraničí se vedl boj proti severovietnamským vojskům a par- tyzánům, doma proti masám vlastních občanů, kteří útočili na řadu zavedených zvyklostí a institucí, od univerzit přes vládní úřady až po samotný kapitalismus. Američtí občané protestovali proti rasismu,

⁷² PAPANĚK Betka, *Vienna Journal*, World Refugee Report: 1969 Annual Survey Issue, U. S. Committee for Refugees, New York, 1969, s. 14.

proti upírání základních občanských práv, proti nespravedlnosti a nerovnosti a v neposlední řadě také proti válce ve Vietnamu, která se protahovala a nepřinášela výsledky, pouze mnohé oběti, a to jak v podobě lidských životů, tak v podobě obrovských finančních nákladů. Protestní akce s sebou přinášely kromě pokrokových myšlenek také násilí, zatýkání a mnohdy i oběti na životech. Ke zlepšení pověsti země jistě nepřispěl ani značný nárůst počtu atentátů na osobnosti veřejného života. Jen v roce 1968, ve kterém se Američané dověděli o invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa, zemřel rukou atentátníka černošský vůdce Martin Luther King a senátor Robert Kennedy. V zemi panoval zmatek a nejednotnost. Mezi občany se vytvořila propast, která se stávala stále hlubší a nebezpečnější. K problémům šedesátých let se v letech sedmdesátých navíc přidaly stále silněji se projevující ekonomické potíže a s nimi spojený růst cen a nezaměstnanosti. Vrcholem zklamání však byla aféra Watergate (1972-1974), kdy americký prezident podvedl své voliče a byl za to téměř odvolán.

Není divu, že pod vlivem zpráv o těchto bouřlivých událostech se u některých potenciálních imigrantů objevily pochyby o tom, čím Amerika vlastně je. Najednou se totiž zdálo, že to není ta demokratická, bohatá a morální spasitelka, jak ji znali z předešlých let, ale naopak, že je nespravedlivá, chudá a nemorální. Nelákavá vnitropolitická situace Spojených států dohromady s obavou z možné mobilizace v souvislosti s Vietnamskou válkou⁷³ jistě nebyly tím, co by imigranty do USA přitahovalo. K tomu se při našem rozhovoru vyjádřil také jeden z posrpnových imigrantů, který od roku 1969 žije v Kanadě. Na otázku, proč dal přednost Kanadě před Spojenými státy, odpověděl: „Kanada byla prostě mnohem atraktivnějším místem. Kanadská města jenom kvetla, kdežto americká ve stejné době hořela, v Chicagu mlátili demonstranty,⁷⁴ prostě skoro jako v Praze. Pocit, který člověk zís-

⁷³ Obava z možného nasazení ve válce ve Vietnamu je uváděna jako primární důvod nižšího procentuálního zastoupení mužů v české předsrpnové imigraci do USA. SMITH Philip D., *The Decline of Czechoslovak America: An Examination of Czechoslovak Immigration and Adjustment to the United States since 1960*, University of Tulsa, Oklahoma, 1992.

⁷⁴ Odkaz na nepřiměřeně násilný zásah policie proti provokacím demonstrantů během předvolebního sjezdu demokratické strany v Chicagu v srpnu roku 1968.

kal ze zpráv z obou zemí, byl velice odlišný. Navíc kanadský konzulát sliboval po příjezdu placené jazykové kurzy, které jsem já i moje manželka nutně potřebovali.“

Tím se dostáváme k dalšímu vlivnému aspektu. Úroveň starostlivosti o imigranty po příjezdu byla v USA značně nižší, než v případech jiných zemí, a to nejen v otázce jazykové výuky, ale také z hlediska nabízených sociálních a zdravotních služeb. Tradičně individualisticky založené Spojené státy, ve kterých je zodpovědnost do velké míry ponechávána na každém jednotlivci, tedy i na imigrantovi, stály v kontrastu k zemím, kde značnou část této zodpovědnosti přebírá stát. Je tedy velice pravděpodobné, že sociálně založená Kanada, Švédsko či Německo působily na posrpnové emigranty z Československa, kteří byli zvyklí na státem zajišťovanou sociální starostlivost, mnohem přitažlivějším dojmem.

Při posuzování posledních dvou faktorů by však bylo nutné zvážit, do jaké míry byli posrpnoví imigranti informováni o dění v jednotlivých zemích a do jaké míry informacím, které dostávali, věřili. Podle mých respondentů se znalosti, které si každý z nich odnesl z rodné země, rozšířily zejména pobytem v zemích prvního azylu, kde jako zdroj kromě tisku a televize sloužily také konzuláty jednotlivých zemí a samotné uprchlické tábory a jejich klienti. Jak řekla zdravotní sestra (27, 1973), „nejvíce informací člověk získal v táborech, kde se každý snažil zjistit od přátel, od konzulátů a vzájemně jeden od druhého, co nejvíce o těch zemích, do kterých jsme mohli odejít. A tak jsme brzy všichni věděli, že když půjdeme do Ameriky, tak nám nikdo nic zadarmo nedá. Hodně lidí se toho polekalo a zůstali radši v Evropě, nebo šli do Kanady a Austrálie.“

To, co bylo právě řečeno o nižším zájmu posrpnových o imigraci do Spojených států, však neznamená, že by jich do USA odešlo početně znatelně méně než do jiných zemí. Takové tvrzení by bylo nesprávné. Celkové počty příchozích do USA a do ostatních států byly naopak poměrně vyrovnané, a to především po ukončení zvláštních programů. Například do Švýcarska, které je společně s Kanadou považováno za zemi s největší koncentrací posrpnových,⁷⁵ přišlo za

⁷⁵ Např. ŠPETKO J., *Slovenská politická emigrácia*, s. 208.

prvních pět let po invazi přibližně třináct tisíc Čechů a Slováků.⁷⁶ Spojené státy jich za stejné časové období podle *INS* přijaly 12 961. Nerovnoměrnost nastane až při srovnání rozlohy a počtu obyvatel jednotlivých zemí a především pak při zvážení předchozích imigračních trendů, podle kterých byly Spojené státy jednoznačně nejčastější cílovou stanicí českých a slovenských emigrantů. Z tohoto pohledu pak musí být posrpnová imigrace do Švýcarska, Kanady, Švédska či Německa skutečně hodnocena jako mnohem významnější než imigrace do Spojených států. Posrpnoví navíc byli v těchto zemích „viditelnější“ také proto, že zde působili mnohem aktivněji než v USA, k čemuž mohou být spatřovány dva základní důvody. Za prvé to, že jednu z evropských zemí jako svůj nový domov mnohem častěji volili z komunikačních důvodů ti posrpnoví, kteří byli politicky aktivní již ve své domovině a ve své práci pokračovali i v emigraci. Za druhé skutečnost, že evropské země nebyly v minulosti obvyklými zeměmi imigrace, a tudíž v nich narozdíl od USA chyběly početné a silné organizační základny starších českých a slovenských imigrantů (především z generace pounorových), což vedlo k tomu, že posrpnoví zde mohli rozvinout svou činnost bez vyčerpávajícího soupeření o pozice se svými předchůdci. Jejich aktivity se tak mohly rozvinout snadněji, rychleji a viditelněji.

Ti, kdo se i přes všechny nepříznivé vlivy odhodlali hledat nový domov v USA, měli pro své rozhodnutí také pádné důvody. Nejčastěji jím byla výjimečnost Spojených států a role symbolu, kterou USA v očích posrpnových plnily. Symbolu svobodného a demokratického západního světa. „Když jsem se rozhodl emigrovat, věděl jsem, že jediná možnost je jít do Ameriky. Buď to udělám pořádně, anebo vůbec. Když chci pryč ze socialismu, tak to dá rozum, že přece musím do kapitalismu. Když chci pryč z totality, tak přece musím do demokracie. No prostě, když chci pryč z Východu, tak přece musím na Západ. Cokoliv mezi tím je kompromis,“ vyjádřil tento názor programátor (31, 1977). Tento nebo podobný důvod uvedlo 12 z 26 respondentů, kteří otázku týkající se jejich rozhodnutí pro imigraci do USA zodpověděli. Jednou

⁷⁶ Telefonický rozhovor s Milošem Traplem, Centrum pro československá exilová studia, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc, 12. 2. 1998.

z nich byla také profesorka slovanských studií, která řekla: „Tenkrát jsme naprosto nekriticky věřili, že Spojené státy jsou tou jedinou opravdu svobodnou zemí na světě. A tak jsme se všichni, jen co jsme se trochu zabydleli, utíkali podívat na sochu Svobody.“ O pravdivosti jejího tvrzení svědčí to, že ze 14 respondentů, kterých jsem se zeptala, zda někdy navštívili sochu Svobody, odpovědělo 11 kladně, z toho 6 ji navštívilo během prvního roku po imigraci. Jeden z respondentů se na ni jel podívat dokonce hned první týden svého pobytu v USA.

Přesvědčení o tom, že Spojené státy jsou zemí svobody a demokracie, nepodlomily ani zprávy o bouřlivých událostech, které jimi v té době otřásaly. Ba naopak. Některé imigranty informace o hnutí za občanská práva, o protestech proti vietnamské válce a v neposlední řadě také informace o rozvoji ‚opoziční kultury‘,⁷⁷ jen utvrdily v tom, že Spojené státy jsou skutečně zemí svobodnou, ve které může každý veřejně vyjádřit svůj názor.

Především pro mladé lidi byly Spojené státy navíc symbolem ‚dobrodružství a rokenrolu.‘⁷⁸ USA byly ‚centrem všeho dění,‘⁷⁹ ‚kolébkou hippies,‘⁸⁰ zemí vzdálenou a exotickou. Pro lidi, kteří toužili po cestování a dobrodružství, tak byly nesmírně přitažlivé. Osm z 26 dotázaných zmínilo, že tento důvod při jejich rozhodování jistou roli sehrál. Zajímavé je, jak často se jako katalyzátor rozhodnutí k cestě za oceán objevovala v odpovědích mých respondentů hudba. Již zmíněný programátor (31, 1977) například řekl: „Doma jsme na černém trhu sháněli desky Boba Dylana, hráli a komolili jsme jeho písničky a se slovníkem v ruce jsme je překládali a snili o tom, že se někdy podíváme do Ameriky a na Woodstock.“ S jistou dávkou nadsázky ho doplnila také knihovnice (29, 1979): „Kdo kdy slyšel o německém rockerovi? Všichni jsou Američani! To jste měli vidět moje zklamání, když jsem zjistila, že Rolling Stones jsou z Evropy.“ Naprosto zřejmá byla tato motivace také u muzikanta (24, 1969), který do dnešního dne žije v newyorském Woodstocku.

⁷⁷ Známejší jako hnutí ‚hippies‘.

⁷⁸ Muzikant (24, 1969).

⁷⁹ Aranžérka (23, 1969).

⁸⁰ Technik (30, 1973).

Faktorem, který ovlivnil výběr USA jako ‚třetí země‘ v první řadě u intelektuálů, bylo zaměstnání. Dvěma respondentům z mého vzorku byla pracovní nabídka zajištěna jejich známými, dva si příslib pracovního místa vykořisťovali ze země prvního azylu a jednomu byla nabídnuta práce Čechoameričanem z pounorové vlny prostřednictvím *AFCR*. Čtyři z těchto lidí byli vysokoškolsky vzdělaní.

Několik respondentů dalo Spojeným státům přednost před jinými zeměmi proto, že v USA žili jejich příbuzní (3 respondenti) či známí (2 respondenti). Jeden z dotazovaných následoval do USA svou přítelkyni, která z Československa emigrovala o dva roky dříve.

Velice významnou roli sehrál pro ty respondenty, kteří ho ovládali, jazyk. Jako rozhodující pro výběr cílové země byl uveden čtyřmi respondenty a jako doplňující dalšími třemi respondenty. Je však nutné říci, že na jejich rozhodnutí působil zároveň jeden z již zmíněných katalyzátorů, který nakonec rozhodl o tom, že respondenti neimigrovali do Kanady, Austrálie, Velké Británie či Jihoafrické republiky.

Faktorem, na který měli emigranti jen minimální vliv, ale který pravděpodobně ovlivnil rozhodnutí častěji, než byli respondenti ochotni přiznat, bylo rozhodnutí *INS* o tom, zda a jak rychle dotyčnému udělí vízum k imigraci. Jak řekla noční vrátná (28, 1979), která do USA imigrovala se svým manželem, „americký konzulát byl první, který nám přidělil víza, a tak jsme se sbalili a jeli.“

Abychom dobře pochopili situaci, do které posrpnoví odjížděli, musíme se podívat také na právní rámec, do kterého byla jejich imigrace zasazena. V šedesátých letech vrcholilo v USA hnutí za revizi existujících imigračních zákonů. Ty byly v platnosti už od dvacátých let 20. století a svou diskriminační povahou založenou na systému národnostních kvót byly v nové politické i ekonomické situaci naprosto nepřijatelné.⁸¹ Názory veřejnosti se v šedesátých letech značně libe-

⁸¹ Typickými znaky imigrační politiky od 20. let byl především restriktionismus a prohlášení o podřadnosti slovanské a románské rasy, které našly svou právní podobu v zákonech o imigračních kvótách z let 1921 a 1924. Jejich výsledkem byla naprostá změna skladby přistěhovalců. Od roku 1924 bylo 84,1 % všech evropských imigrantů ze zemí severní a západní Evropy. *History of Immigration and Nationality Legislation*, U.S. Department of Justice, Immigration and Naturalization Service, Washington, D.C., 1987, s. 15.

ralizovaly, což v kombinaci s velkým počtem výjimek, které umožnily většině přistěhovalců imigrovat mimo existující kvóty,⁸² připravilo půdu pro výraznou právní úpravu. Tou se stala v roce 1965 Hart-Cellerova novela⁸³ imigračního zákona z roku 1952, která skoncovala se základním prvkem restriktivní politiky předešlých let: s kvótami podle národnostního původu.⁸⁴ Namísto zrušených kvót byl zaveden systém založený na preferenčních kategoriích,⁸⁵ podle nichž byli pro imigraci upřednostňováni žadatelé odpovídající požadavkům definovaným v sedmi skupinách. Nový systém kladl zřejmý důraz na sjednocení rodin.⁸⁶ Ze sedmi preferenčních skupin patřily čtyři, které dohromady tvořily 74 % z celkového počtu preferenčních míst, rodinným příslušníkům amerických občanů a osob s povolením k trvalému pobytu. Další tři preference se týkaly profesionálních, uměleckých a vědeckých oborů,⁸⁷ určitých kvalifikovaných a nekvalifikovaných dělnických profesí, a konečně také „osob, které jsou vykořeněny ze svých domovů vinou přírodní katastrofy, a některých uprchlíků.“ Zave-

⁸² Šlo především o výjimky udělené uprchlíkům z různých zemí světa, např. zvláštní programy pro uprchlíky z Maďarska (1956), z holandské Indočíny (1957) či z Kuby (1966).

⁸³ *Immigration and Nationality Act Amendments*, 3. 10. 1965 (79 Statutes-at-Large 911, P.L.89-236).

⁸⁴ Zavedení zákona vedlo k výrazné změně ve složení imigrace. Zatímco mezi lety 1920 a 1960 přicházelo 60 % přistěhovalců z Evropy a jen 3 % z Asie, v roce 1975 tvořili Evropané jen 19 % imigrace, kdežto Asiati zvýšili svůj podíl na 34 %. Nejpočetnější skupinou se s 43 % stali přistěhovalci z Jižní a Střední Ameriky. BERNARD William S., *Immigration: History of U.S. Policy*. In: Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups, Cambridge a Londýn, 1980, s. 495; REIMERS David M., *Recent Immigration Policy: An Analysis*. In: CHISWICK Barry R. (ed.), *The Gateway: U.S. Immigration Issues and Policies*, Washington, D.C., a Londýn, 1982, s. 39-40.

⁸⁵ Nový systém preferencí namísto kvót nabyl účinnosti k 1. 7. 1968.

⁸⁶ Díky této charakteristice působil zákon jako silně humanitární, čímž uspokojil požadavky americké veřejnosti. I z dalších 120 000 imigračních míst, která byla ponechána pro ‚nepreferenční přistěhovalce‘, byl jistý počet věnován nejbližším příbuzným amerických občanů, tj. manželkám a manželům, rodičům a svobodným dětem, kteří nebyli zahrnuti v žádné z preferencí. Brzy se tomuto zákonu začalo proto říkat ‚sourozenský zákon‘. REIMERS D., *Recent Immigration Policy*, s. 35.

⁸⁷ Opatření podporující proces nazývaný ‚brain-drain‘, který začal už po druhé světové válce, kdy do USA přicházeli nedostatkoví profesionálové především ze západní Evropy. Po r. 1965 pak šlo hlavně o lékaře a zdravotní sestry z oblastí třetího světa. *Ibid.*, s. 41.

dením právě poslední zmíněné preference nový zákon sice uznal existenci celosvětového uprchlického problému, nicméně 6 % neboli 10 200 preferenčních míst, která byla uprchlíkům přiřčena, se později ukázalo být absolutně nedostačujícími. Také použitá definice pojmu uprchlík, která se vztahovala pouze na ty, kdo utíkali z „komunistických nebo komunisty ovládaných zemí nebo z Blízkého Východu,“ musela být později rozšířena.⁸⁸

Když do USA začali přicházet posrpnoví uprchlíci z Československa, prožíval tento zákon teprve první roky své platnosti. Jako jedni z prvních tak byli do USA přijímáni podle oddílu 203 Hart-Cellerovy novely, tedy přesněji na základě rodinných, odborných či uprchlických preferencí. Mimo tyto preference se v prvních pěti letech po invazi kvalifikovalo méně než 10 % z celkového počtu posrpnových.⁸⁹ Těch, kdo spadali pod první, druhou, čtvrtou a pátou preferenci, tedy těch, jež měli v USA příbuzné, však byl také jen malý počet. O něco více bylo těch, komu byla imigrace povolena díky jejich odborné kvalifikaci nebo dovednostem, to je na základě třetí či šesté preference.⁹⁰ Jednoznačně nejvíce posrpnovým, a to přibližně 67 procentům z jejich celkového počtu v roce 1969, byla udělena preference sedmá, což znamená, že jim bylo – v důsledku komunistické orientace jejich země původu – Spojenými státy přiznáno postavení uprchlíků. Jen ve fiskálním roce 1969 (období od 1. 7. 1968 do 30. 6. 1969) byl americkými úřady přiznán uprchlický status 2215 Čechům a Slovákům.⁹¹

Zařazení do sedmé preferenční skupiny znamenalo pro uprchlíky přiznání takzvaného ‚podmínečného vstupu‘. Zodpovědnost za jeho udělování nesl ministr spravedlnosti (*Attorney General*). Přijímat a pro-

⁸⁸ Tato definice byla v rozporu s mezinárodní definicí pojmu uprchlík obsaženou v Úmluvě OSN o právním postavení uprchlíků z r. 1951. USA však tuto úmluvu dodnes neratifikovaly a do roku 1968 neratifikovaly ani její doplňující Protokol (1967).

⁸⁹ Ve fiskálních letech 1969 až 1972 bylo přijato do USA mimo preference 1121 Českoslováků, což představuje 9,8 % z celkového počtu. *Annual Report: Immigration and Naturalization Service. 1969–1972.*

⁹⁰ Do třetí preferenční skupiny spadali z posrpnových imigrantů především lékaři, univerzitní profesori a inženýři technických směrů. Archiv AFCR, složka Vídeň 1969, dopis newyorské kanceláře kanceláři vídeňské, 26. 3. 1969.

⁹¹ *Annual Report: Immigration and Naturalization Service. 1969.*

věřovat jednotlivé žádosti a nakonec také rozhodovat o způsobilosti jednotlivých osob k udělení uprchlického statutu bylo zase povinností Imigračního a naturalizačního úřadu (*Immigration and Naturalization Service, INS*). Žádosti mohly být podány pouze osobami nacházejícími se na území Rakouska, Belgie, Francie, Německa, Řecka, Itálie nebo Libanonu. Každý případ byl přešetřován individuálně a zvýšená pozornost byla věnována prověření všech ustanovení oddílu 212 (a) zákona o imigraci a národnostech, který se týkal „nezpůsobilosti ke vstupu“ do USA. Jedním z důvodů „nezpůsobilosti ke vstupu“ mohlo být členství v kterékoliv komunistické straně.⁹²

Přesto byl určitý počet členů či bývalých členů KSČ v posrpnové vlně do USA přijat. Poslední slovo v tom, kdo přijat bude a kdo nebude, měl, ústy amerického konzula v té zemi, ve které bylo o imigraci požádáno, úřad *INS*, který každou žádost pozorně prověřoval. Při svém rozhodování *INS* rozlišoval mezi komunisty ,z přesvědčení‘ a komunisty ,z donucení‘ a při výběru aplikoval kritéria, podle kterých byla imigrace do USA umožněna jen tomu, koho považoval za ‚nedobrovolného‘ člena strany, tedy toho, kdo vstoupil do KSČ ‚pod nepřipustným tlakem a pod hrozbou ztráty zaměstnání.‘⁹³

V otázkách praktického provedení pomoci uprchlíkům a jejich přesídlení ponechává mezinárodní právo každému státu volné ruce.⁹⁴ Jinými slovy, každá země se rozhoduje sama podle svých vlastních podmínek a potřeb o tom, jakým způsobem se o své uprchlíky postará. Přijímací procedury a rozdělení pravomocí se proto v jednotlivých zemích poměrně výrazně liší. Přesto je možné vysledovat existenci dvou základních modelů: v prvním je výrazný podíl angažovanosti přenechán státu, ve druhém je aktivita státních orgánů minimální a většina zodpovědnosti leží na nevládních, mezinárodních a mezi-

⁹² *Immigration and Nationality Act Amendments*, 3. 10. 1965 (79 Statutes-at-Large 911, P.L. 89-236): section 203(a) (7); *Immigration and Nationality Act*, 27. 6. 1952 (66 Statutes-at-Large 163): section 212(a) (28).

⁹³ Archiv AFRC, složka Vídeň 1969, Syrový, vídeňská kancelář, v dopise Papánkovi, 22. 5. 1969; Rudé právo, 23. 12. 1969, s. 3.

⁹⁴ Jedinou podmínku, kterou v této oblasti mezinárodní právo stanoví (Čl. 2, Protokol týkajícího se právního postavení uprchlíků, 1967), je spolupráce všech zemí s Úřadem Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky.

vládních organizací, které stát morálně a především finančně podporuje. Ve Spojených státech byla a stále zůstává pomoc uprchlíkům založena téměř výhradně na zásadách druhého modelu.

Také v případě Čechů a Slováků z roku 1968 považovala americká administrativa za „úsporné, účelné a účinné poskytnout materiální pomoc uprchlíkům prostřednictvím soukromých dobrovolných agentur.“⁹⁵ Tento pro USA již tradiční způsob pomoci byl tedy znovu potvrzen jako vhodný a dostačující pro danou situaci. Žádný zvláštní program pro posrpnové Čechoslováky schválen nebyl s odůvodněním, že „počet československých uprchlíků, kteří hledají azyl ve Spojených státech, je relativně malý a existující opatření obsažená v zákonu o imigraci dohromady s pomocí, kterou poskytuje *U.S. Refugee Program*, se zdají být odpovídající pro zvládnutí problému v takovém rozsahu, v jakém v současnosti je.“ Zároveň však bylo přislíbeno, že „dojde-li k významnému vývoji ... [vláda] bude hledat možnosti, jak zajistit, aby [její] programy byly dostačující...“⁹⁶ Stejně tak, podle záznamů jedné ze soukromých dobrovolných organizací, by opatření podobná například těm, která byla zavedena v případě maďarské krize v roce 1956, neměla vzhledem k počtu přicházejících žádné opodstatnění.⁹⁷ Nejvstřícnějšími přímými kroky americké vlády tak bylo zkrácení přijímacích procedur z pěti až šesti měsíců na pouhé čtyři až šest týdnů a šestiměsíční prodloužení víz nejméně 3300 Čechoslovákům, které invaze zastihla v USA.⁹⁸

Přestože americká administrativa nechystala žádnou zvláštní úpravu svých imigračních předpisů, začalo být brzy zřejmé, že finanční

⁹⁵ KENNEDY E. H., *Czechoslovak Refugee Situation*, s. 299.

⁹⁶ Archiv AFRCR, složka Mnichov 1968, Martin (křestní jméno nečitelné) z *U S Refugee and Migration Office* (Ženeva) v dopise z 26. 9. 1968. Jak již bylo řečeno, fiskální rok 1969 (1. 7. 1968–30. 6.) byl prvním rokem, ve kterém nebyly uplatňovány národnostní kvóty. Vzhledem k tomu, že kvóta určená Československu do té doby umožňovala vstup pouze 2874 osobám ročně, je pravděpodobné, že kdyby nedošlo k jejímu zrušení, USA by byly nuceny přijmout po invazi zvláštní program pro československé uprchlíky. *Annual Report: Immigration and Naturalization Service. 1969*, tab. 8, s. 49.

⁹⁷ Archiv AFRCR, složka New York 1968, schůze předsednictva, 11. 11. 1968.

⁹⁸ Archiv AFRCR, složka New York 1969, schůze předsednictva, 16. 9. 1969; KENNEDY E. H., *Czechoslovak Refugee Situation*, s. 299.

prostředky určené pro rok 1969 na pomoc uprchlíkům, jejichž výše byla schválena již na začátku roku 1968, budou nedostačující. Už během prvních třech měsíců roku 1969 byla většina schváleného rozpočtu vyčerpána.⁹⁹

„Pochopitelně státní zákonodárci, kteří definovali kritéria pro uprchlický status, nemohli předvídat situaci, kdy by tisíce občanů jedné východoevropské země byly zastiženy v bezvýchodné situaci v západní Evropě vinou domácího politického vývoje. Avšak stalo se.“¹⁰⁰ Počty přicházejících uprchlíků výrazně vzrostly, a to nejen kvůli neočekávanému proudu posrpnových Čechoslováků, ale také proto, že srpnová invaze vedla k okamžitému, téměř dvojnásobnému, nárůstu v počtu uprchlických žádostí ze všech zemí komunistické Evropy.¹⁰¹ V únoru 1969 prezident Nixon reagoval na tuto neočekávanou situaci schválením transferu 5 706 000 dolarů z fondu zahraniční pomoci (*Foreign Assistance Fund*) na účet určený k pomoci migrantům a uprchlíkům (*Migration and Refugee Assistance Appropriation*). Tím byla v roce 1969 zvýšena celková částka připadající na činnost Úřadu pro migrační a uprchlické záležitosti (*Office for Migration and Refugee Affairs*) na 11 217 000 dolarů.¹⁰²

Nevládní, mezinárodní či mezivládní organizace, na které se vláda Spojených států spoléhala, byly často založeny na náboženských či etnických základech a na scénu vstupovaly již v zemích prvního azylu. Pro uprchlíky se od momentu prvního kontaktu s nimi staly hlavními koordinátory dalšího okamžitého vývoje jejich života. V období jednoho roku od srpnové invaze se u různých dobrovolných organizací registrovalo pro emigraci do některé ‚třetí země‘ celkem 36 240 Čechů a Slováků.¹⁰³

Americká vláda, ačkoliv se nesnažila zasahovat do pravomocí nevládních dobrovolných agentur, jejich činnost podporovala a kontrolovala hned několika způsoby. Zajišťovala nezdánitelnost jejich příjmů

⁹⁹ *Ibid.*, s. 300.

¹⁰⁰ *The Significance of August 1968*, s. 1.

¹⁰¹ KENNEDY E. H., *Czechoslovak Refugee Situation*, s. 298, 299.

¹⁰² *Ibid.*, s. 300.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 298.

a umožňovala odpisy z daní jim samotným, stejně jako jejich dárcům. Nejvýraznější formou vládní podpory však bezesporu byly smlouvy, které s některými z nich uzavíral státní department v rámci Programu pro uprchlíky (*U. S. Refugee Program, USRP*). Na základě těchto smluv, které mohly být uzavřeny jak v souvislosti s konkrétním projektem, tak také k podpoře činnosti organizace obecně, poskytovala americká vláda nevládním organizacím velice potřebnou podporu finanční. V roce 1969 byl *USRP* přidělen rozpočet ve výši 4,6 milionů dolarů.¹⁰⁴

Cíle a činnost jednotlivých organizací se lišily v závislosti na jejich klientele a prostředcích, nicméně je možné říci, že absolutní většina z nich se zabývala v prvé řadě přesídlováním uprchlíků, kteří se na základě platných zákonů a po schválení *INS* kvalifikovali pro imigraci do USA. Prakticky nenahraditelné byly nevládní organizace také v oblasti registrace a dokumentace uprchlíků, při zajišťování sponzorů a pro samotné sponzorství. Stejně důležitá byla také jejich pomoc při přijímání a umisťování uprchlíků po příjezdu do Spojených států.¹⁰⁵

Činnost dobrovolných organizací však trpěla také nedostatky, které byly v největší míře způsobeny jejich omezeným rozpočtem a neochotou spolupracovat. Jednotlivé organizace mezi sebou poměrně často o uprchlíky soupeřily, neboť právě na počtu případů závisela výše vládních příspěvků jim určených.¹⁰⁶

Nevládní organizací, která svou činností ovlivnila život největšího počtu Čechů směřujících do Spojených států, byl *Americký fond pro uprchlíky z Československa (American Fund for Czechoslovak Refugees, AFCR)*. Jelikož procento posrpnových uprchlíků, kteří přišli s touto

¹⁰⁴ Migration Review, U.S. Catholic Conference, Washington, D.C., (9) 1969, s. 2; *Annual Report: Immigration and Naturalization Service, 1969*, tab. 9.

¹⁰⁵ Některé organizace, jako například *American Council for Emigres in the Professions* nebo *American Council for Nationalities Services*, se soustředily výlučně na tuto formu pomoci. BERNARD William S., *Initial Integration: Programs and Concepts in the Resettlement of Immigrants and Refugees by American Voluntary Agencies*, American Immigration and Citizenship Conference, New York, 1969, s. 2–5, 21–25, 29.

¹⁰⁶ *Ibid.*, s. 29; Archiv AFCR, složka Mnichov 1968, Syrový, vídeňská kancelář, v dopise kanceláři v New Yorku, 17. 11. 1968.

organizací do styku, bylo výrazné, zaslouží si v následujícím výkladu větší pozornost. Podrobnější zkoumání činnosti tohoto fondu také přispěje k lepšímu pochopení činnosti všech dobrovolných organizací, které se přesídlováním uprchlíků zabývaly.

AFCR byl založen už v roce 1948 na podnět dr. Jana Papánka, který v době komunistického převratu v únoru 1948 sloužil jako velvyslanec Československa u OSN. Se skupinkou přátel založil nevládní neziskovou organizaci, jež si kladla za cíl pomoc československým uprchlíkům před komunismem, kterých v době založení fondu proudil přes československé hranice nebyvale vysoký počet. Cílem *AFCR* bylo „poskytovat nejen základní potřeby pro přežití, ale také hledat příležitosti, které by [uprchlíkům] umožnily stát se soběstačnými a nezávislymi v těch zemích svobodného světa, které je přijaly.“¹⁰⁷ V posrpnovém období bylo hlavní prioritou fondu co nejrychlejší přesídlování českých a slovenských uprchlíků ze zemí prvního azylu do „třetích zemí“, především do USA.¹⁰⁸

Finanční zabezpečení činnosti *AFCR* pocházelo především ze dvou zdrojů: z darů od soukromých osob či organizací a od americké vlády. Ve fiskálním roce 1969¹⁰⁹ získalo *AFCR* pouze na darech od soukromých osob přes 43 600 dolarů, což byla položka, která překročila očekávanou výši příspěvků více než čtyřnásobně. Největší část těchto příspěvků pocházela z kapes Američanů českého a slovenského původu žijících v USA již několik let či dokonce několik generací. Finanční podpora *AFCR* ze strany vlády spočívala ve spolupráci fondu s již zmíněným *U.S. Refugee Program*. Pravidelná spolupráce se mezi těmito dvěma institucemi rozvíjela již od padesátých let. Finanční obnos,

¹⁰⁷ Archiv *AFCR*, složka New York 1980, *American Fund for Czechoslovak Refugees, Inc., 1948–1980* (brožurka fondu).

¹⁰⁸ Přestože byl *AFCR* organizací zaregistrovanou ve Spojených státech, jeho činnost se neomezovala jen na USA, ale v menší míře poskytoval své služby také těm, kdo směřovali do jiných zemí, především do Kanady. V půlroce od října 1968 do dubna 1969 dokonce přesáhl počet uprchlíků přesídlených do Kanady a ostatních zemí (8000 osob) počet osob přesídlených do Spojených států (1200 osob). Archiv *AFCR*, složka New York 1969, zpráva předsednictva, 1. 3. 1969, s. 2; schůze předsednictva, 16. 9. 1969; složka New York 1968, schůze předsednictva, 11. 11. 1968.

¹⁰⁹ Období od 1. července 1968 do 30. června 1969.

který na rok 1969 *AFCR* prostřednictvím smlouvy s *USRP* získal k financování činnosti svých evropských kanceláří, činil 230 000 dolarů.¹¹⁰

Absolutní většina všech zaměstnanců i dobrovolníků fondu pocházela z řad zahraničních Čechů a Slováků, a to především těch, kteří z Československa odešli po komunistickém převratu v roce 1948. Členy rady a sponzory se však příležitostně stávaly také významné osobnosti amerického veřejného života, které s Československem sympatizovaly. Mezi těmito osobnostmi byli například Eleanor Rooseveltová, senátor Herbert H. Lehman, ohijský guvernér Frank J. Lausche či Marcia Davenportová.¹¹¹

Činnost *AFCR*, stejně jako činnost mnohých jiných uprchlických organizací, začínala již v Evropě, kde také sídlilo několik kanceláří fondu. Jako hlavní základna sloužil *AFCR* od roku 1949 Mnichov ve Spolkové republice Německo. V období následujícím srpnovou invazí však nejvýznamnější úlohu sehrála vídeňská pobočka, kterou na konci roku 1968 využívalo až 130 uprchlíků denně.¹¹² Později byly, jako reakce na zvyšující se počet československých uprchlíků v těchto zemích, otevřeny kanceláře také v Itálii (Salerno a Terst) a Francii (Paříž).¹¹³ Zvláštní situace nastala ve Švýcarsku, kam posrpnových uprchlíků mířil vysoký počet.¹¹⁴ Jak již bylo řečeno, uprchlík mohl podle platných amerických zákonů požádat Spojené státy o přesídlení jen v tom případě, že se nacházel na území Rakouska, Francie, Belgie, Německa, Itálie, Řecka či Libanonu. Švýcarsko mezi vyvolené nepatřilo, a proto projevil-li uprchlík nacházející se na jeho území zájem o vystěhování do Spojených států, musel se přesunout do jedné

¹¹⁰ Archiv *AFCR*, složka New York 1969, schůze předsednictva, 30. 4. 1969.

¹¹¹ Archiv *AFCR*, složka New York 1980, *American Fund for Czechoslovak Refugees, Inc., 1948–1980* (brožurka fondu), s. 6, 9–11.

¹¹² Archiv *AFCR*, složka New York 1969, zpráva předsednictva, 1. 3. 1969, s. 2.

¹¹³ Kromě již zmíněných centrálních poboček měl fond své základny také ve Frankfurtu, Hamburku, Berlíně a Stuttgartu, v Rakousku pak v Salzburgu. Krátkodobě fungovaly v různých letech kanceláře v Londýně, Oslu, Montrealu, Torontu, Rio de Janeiru či Sao Paulu, vždy jako reakce na vývoj v uprchlické otázce.

¹¹⁴ Podle zprávy *ICEM* bylo ve Švýcarsku k 1. 10. 1968 registrováno 8000 československých uprchlíků, což bylo o 2000 více než v Německu. Archiv *AFCR*, složka New York 1968, schůze předsednictva, 11. 11. 1968.

ze sedmi daných zemí. Teprve tam mohl americký konzulát požádat o dokumenty potřebné k přijetí Spojenými státy.

Každá osoba, která se rozhodla požádat o azyl v některé z evropských zemí a posléze emigrovat do Spojených států, musela být registrována u *USRP*, a to prostřednictvím některé z organizací, se kterou měl *USRP* smlouvu, tedy například *AFCR*. Registrace sloužila k získání osobních dat, informací o vzdělání a zaměstnání žadatelů, jejich jazykových schopnostech a v neposlední řadě také k získání informací o jejich příbuzných a známých žijících v USA. Dotazník, který musel žadatel o přistěhování do USA vyplnit, byl sedmistránkový a není proto divu, že posrpnoví Čechoslováci často využívali pomoc česky či slovensky mluvícího asistenta z *AFCR*.¹¹⁵

Právě za tuto svou činnost si *AFCR* vysloužil kritiku československého tisku, který se jeho „podivnou dobročinností“ snažil zdiskreditovat. Dotazník, který *AFCR* používalo při registracích, označilo *Rudé právo* za zrádčovský a pomoc, kterou *USRP* prostřednictvím *AFCR* nabízel uprchlíkům, za pouhou „průhlednou americkou vějičku“. Vždyť „špionáž, vraždy, ideologické diverze i dobročinnost mají stejný zdroj!“ a tím jsou peníze amerických poplatníků. Tedy „stejný váček, ze kterého [byla] po desetiletí financována rozvratná rozhlasová i tisková propaganda proti [komunistickým] zemím. Jsou to stejné zdroje, ze kterých jsou jidášsky korumpováni různí zrádci a malověrní.“¹¹⁶ Není snad ani třeba dodávat, že všichni uprchlíci, se kterými jsem měla možnost hovořit, byli narozdíl od *Rudého práva* za tuto pomoc amerických poplatníků velice vděční.

Velice důležitou úlohu sehrál *AFCR* v oblasti sponzorství. V souladu s existujícími zákony musel mít každý imigrant přicházející do USA zajištěného sponzora, který by za něho po určitou dobu ručil. Jelikož jen málo posrpnových Čechů a Slováků mělo v USA příbuzné či známé, kteří byli ochotni takto se zavázat, figuroval jako sponzor velice často samotný *AFCR*. Také sám fond dával mnohdy přednost vlastnímu sponzorování uprchlíků před hledáním sponzorů z řad

¹¹⁵ Archiv *AFCR*, složka Vídeň 1968, zpráva vídeňské pobočky, 1. 3. 1969.

¹¹⁶ *Rudé právo*, 23. 12. 1969, s. 3.

amerických občanů. Tato praxe pramenila v první řadě z poznání, že jako zkušená a uznávaná organizace může fond přijímací procedurou postupovat mnohem rychleji a efektivněji než jednotlivci.¹¹⁷

Pokud získali posrpnoví prostřednictvím konzulátů od *INS* víza pro imigraci do Spojených států, ujala se kancelář *AFCR* organizační stránky jejich přesídlení. Finančně nejnáročnější částí pomoci bylo zajištění dopravy ze zemí prvního azylu do Spojených států. Stejně jako většina jiných organizací se i *AFCR* na tomto poli spoléhal na pomoc *Intergovernmental Committee for European Migration (ICEM)*, v jejíž činnosti hrála přeprava ze zemí prvního azylu do ‚třetích zemí‘ hlavní roli. Tato mezivládní organizace disponovala prostředky přímo určenými k financování letenek či k sponzorování zvláštních letů a bez spolupráce s ní by byl *AFCR* prakticky bezmocný.¹¹⁸ Díky jejich spolupráci mohli získat dospělí uprchlíci ‚vstupenky do nového života‘ za cenu 135 dolarů, jejich děti ve věku 2–12 let za 67,50 dolarů a děti do dvou let za pouhých 13,50 dolarů. Letenky však nebyly darem, ale úvěrem, který se uprchlíci zavázali splatit *AFCR* do jednoho roku po příletu do USA.¹¹⁹

Návratnost těchto úvěrů však nebyla zdaleka stoprocentní. Často se neochota posrpnových uprchlíků vracet *AFCR* vypůjčené finanční prostředky stala jedním z argumentů jejich kritiků z řad starších českých a slovenských imigrantských generací. Nicméně samotný *AFCR* označil návratnost za ‚uspokojivou‘.¹²⁰ Podle slov výkonného ředitele *AFCR* V. Jeřábka procento posrpnových, kteří nebyli ochotni ani po několika letech života v USA vrátit peníze zapůjčené na letenku, nebylo o nic vyšší než procento dlužníků z řad těch, kteří do USA přišli po roce 1948. Návratnost mezi posrpnovými uprchlíky dosahovala do roku 1971 přibližně 50 % v USA a 40 % v Kanadě.¹²¹

¹¹⁷ BERNARD W., *Initial Integration*, s. 6.

¹¹⁸ Pouze od vlády Spojených států obdržel *ICEM* jen v roce 1969 tři miliony dolarů určených právě na dopravu uprchlíků ze zemí prvního azylu do USA. *Migration Review*, (9) 1969, s. 2.

¹¹⁹ Archiv *AFCR*, složka New York 1969, zpráva předsednictva, 1. 3. 1969, s. 5.

¹²⁰ Archiv *AFCR*, složka New York 1972, schůze předsednictva, 4. 4. 1972.

¹²¹ Archiv *AFCR*, složka New York 1971, schůze předsednictva, 4. 5. 1971.

První zvláštní let československých uprchlíků do Spojených států byl vypraven 25. října 1968. Na palubě bylo 131 osob pod patronací *AFCR*, zbylých 40 měly na starosti organizace *U.S. Catholic Conference*, *International Rescue Committee* a *United HIAS Service*. Toto početní rozložení zřetelně ukazuje, jakou převahu v počtu přesídlených Čechoslováků *AFCR* především ze začátku měl.¹²² Mezi zářím 1968 a březnem 1969 činila jeho účast téměř 80 % a ačkoliv tato vysoká angažovanost později značně poklesla, jeho pomoc zůstala nenahraditelná. Za deset let následujících invazi přesídlilo *AFCR* do USA přibližně 6 000 osob, což je téměř 40 % z celkového počtu československých imigrantů přijatých Spojenými státy za stejné časové období.¹²³

Ve srovnání s jinými dobrovolnými organizacemi, které se pomocí československým uprchlíkům zabývaly, měl *AFCR* dvě neocenitelné výhody. Za prvé převážná většina jeho zaměstnanců stejně jako dobrovolníků znala mateřský jazyk svých klientů, za druhé tato organizace disponovala úzkými kontakty na československo-americkou komunitu. Její členové pak v několika případech nově příchozí sami zaměstnávali, nebo jim našli práci u svých známých a přátel.¹²⁴ Často tak mohlo *AFCR* nabídnout svým klientům zaměstnání, přestože jejich znalost angličtiny byla minimální a chyběla jim jinde potřebná ‚americká zkušenost‘.¹²⁵

Bohužel, *AFCR* stejně jako většina jiných dobrovolných organizací, nesledoval, a z důvodů finančních a personálních ani nemohl sledovat, další osudy těch, kterým do nové země pomohl a které často také v nové zemi sponzoroval. Jediný styk, který tento fond s česko-

¹²² *Migration Review*, (9) 1969, s. 2; BERNARD W., *Initial Integration*, s. 5; Archiv *AFCR*, složka New York 1968, schůze předsednictva, 11. 11. 1968.

¹²³ Archiv *AFCR*, složka New York 1977, schůze předsednictva, 13. 1. 1977; složka New York 1969, zpráva předsednictva, 1. 3. 1969; složka New York 1968, schůze předsednictva, 11. 11. 1968.

¹²⁴ Např. Archiv *AFCR*, složka New York 1968, Papánek, Ján: Výroční zpráva, 1968; NYT, 29. 10. 1968, s. 49.

¹²⁵ Zmíněná ‚americká zkušenost‘, respektive její nedostatek, byl podle mých rozhovorů a dotazníků jednou z nejvýznamnějších překážek při získávání zaměstnání.

slovenskými uprchlíky později udržoval, bylo právě již zmíněné vybírání peněžních půjček.¹²⁶

Kromě *AFCR* působila v době příchodu posrpnových uprchlíků z Československa na poli přesídlování celá řada dalších agentur. Dobrovolnou organizací, která přesídlila druhý nejvyšší počet posrpnových, byla mezinárodní *International Rescue Committee (IRC)*. Tato organizace, která v roce 1933 vznikla jako organizace pro pomoc pronásledovaným nacismem, svou činnost později soustředila především na uprchlíky intelektuály, odborníky a studenty. Vzhledem k tomu, že *IRC* je organizací necírkevní, mnozí z posrpnových Čechoslováků dávali jejím službám přednost před pomocí poskytovanou například katolickou *U.S. Catholic Conference*¹²⁷ či židovskou *United HIAS Service*, které se na přesídlování posrpnových uprchlíků také podílely.¹²⁸

Organizacemi, které pomáhaly všem přesídlovacím agenturám v jejich činnosti, byla již zmíněná *ICEM* a v otázkách právních pak již tradičně *Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR)*. *ICEM* se, jak již bylo řečeno, zaměřovala hlavně na přepravu uprchlíků ze zemí prvního azylu do zemí trvalého přesídlení. Mezi 1. zářím 1968 a 1. červnem 1970 transportovala 18 248 Čechů a Slováků, z toho 15 151 z Rakouska. Hlavní cílovou stanicí letů sponzorovaných *ICEM* byly Spojené státy, pak Austrálie a Jižní Afrika. Kromě přepravy *ICEM* posrpnovým pomohla také otevřením informačního střediska ve Vídni, jehož účelem bylo poskytovat informace a rady

¹²⁶ *AFCR* jako organizace pro pomoc uprchlíkům zanikl v roce 1990, kdy se přeměnil na Americký fond pro pomoc Československu (*American Fund for Czechoslovak Relief, Inc.*) a začal finančně podporovat vybrané aktivity v Čechách a na Slovensku. Za celou dobu své činnosti (1948–1990), přesídlil fond do USA více než 25 300 uprchlíků ze střední a východní Evropy, z nichž absolutní většina pocházela z Československa. V 70. letech fond přesídloval také uprchlíky z Ugandy, Kambodže, Vietnamu a Laosu. V současné době je jeho činnost pouze omezená a je pravděpodobné, že směřuje k úplnému zániku.

¹²⁷ Nyní *Catholic Relief Service*.

¹²⁸ BERNARD W., *Initial Integration*, s. 7–8; Archiv *AFCR*, složka New York 1980, *American Fund for Czechoslovak Refugees, Inc., 1948–1980* (brožurka fondu), s. 8. K vysoké angažovanosti *IRC* v československém případě a k jejich časté spolupráci s *AFCR* podle slov výkonného ředitele *AFCR* V. Jeřábka přispělo mimo jiné také to, že dlouholetým ředitelem *IRC* byl český rodák Karel Sternberg.

o možnostech přesídlení. Poradit se přišlo mezi zářím 1968 a dubnem 1969 více než 14 200 Čechů a Slováků.¹²⁹

Z dalších organizací podílejících se na pomoci posrpnovým uprchlíkům musí být alespoň jmenovány *Tolstoy Foundation* a *International Catholic Migration Commision*, při zajišťování humanitární pomoci v uprchlických táborech západoevropských zemí pak také lokální pobočky *Červeného kříže*.

Podívejme se nyní blíže na to, kolik posrpnových imigrantů si USA jako svůj nový domov vybralo, a kdo vlastně byli ti, koho *AFCR* společně s ostatními dobrovolnými organizacemi a za podpory americké vlády za oceán přesídlil.¹³⁰

Za prvních deset let¹³¹ po invazi do Spojených států imigrovalo podle záznamů *INS* téměř 16 000 československých občanů, což bylo přibližně 13 % z celkového počtu těch, kteří Československo za stejné období nedovoleně opustili.¹³² Z tohoto počtu bylo 12 961, tedy více než 80 %, Spojenými státy přijato v prvních pěti letech bezprostředně následujících invazi, přičemž absolutně nejvyššímu počtu Čechů a Slováků – 4520 – byl vstup umožněn ve fiskálním roce 1970. Tento jediný rok tedy představoval téměř třetinu (28 %) veškeré československé imigrace do USA za desetileté období následující invazi.¹³³ Přestože není možné přesně určit, kolik z posrpnových imi-

¹²⁹ *The Significance of August 1968*, s. 6–8.

¹³⁰ Údaje o počtu československých imigrantů do USA a o jejich složení uvedeny v následující části pocházejí, není-li uvedeno jinak, z *Annual Report: Immigration and Naturalization Service, 1968–1978*. Narozdíl od údajů o emigraci z ČSSR je věrohodnost informací o počtu osob, které imigrovaly do USA, poměrně vysoká, neboť *INS*, jehož záznamů využívám, je tím orgánem, který rozhoduje o vydání imigračních víz a který každého přistěhovatele při příchodu do USA registruje.

¹³¹ Za posrpnové imigranty považujeme ty, kdo přišli v období deseti let proto, že v sedmdesátých letech trvaly přijímací procedury zpravidla minimálně jeden rok, a tak byly jejich příchody opožděny. Pokud není níže v textu uvedeno jinak, za rok se považuje fiskální rok, tj. období od 1. července daného roku až 30. června roku následujícího, od fiskálního roku 1977 dále se jedná o období mezi 1. říjnem a 30. zářím.

¹³² Archiv MV, A2/9 i.č. 601, Operativní porada vedení FMV, 3. 5. 1979.

¹³³ Je nutné si uvědomit, že více než 50 % těch, kteří do USA přišli v roce 1970, pobývalo v západní Evropě již od roku 1968, a to ve většině případů jako „polouprchlíci“. Archiv *AFCR*, složka New York 1972, schůze předsednictva, 4. 4. 1972.

grantů ve Spojených státech bylo Čechů a kolik Slováků, je pravděpodobné, že okolo 80 % z nich bylo národnosti české.¹³⁴

Zatímco v šedesátých letech v předinvazním období do USA přicházelo více žen než mužů a jen malý počet mužů ve věku 20–26 let,¹³⁵ po srpnové invazi se jednalo v první řadě o celé rodiny a dále pak o velký počet mladých a svobodných lidí.¹³⁶ Početní rozložení žen a mužů bylo velice vyrovnané. Za desetileté období následující invazi byl poměr obou pohlaví mírně ve prospěch mužů, a to 48 ku 52 procentům, nicméně v sedmdesátých letech přesáhl počet přicházejících žen počet mužů dokonce opakovaně v několika letech. Porovnáme-li toto složení s imigrací z jiných východoevropských zemí, zjistíme, že se jedná o trend obecný. Co se týče ostatních komunistických zemí Evropy, jediné výjimky představovaly snad jen Albánie a Bulharsko, kde byl nepoměr mezi muži a ženami ve prospěch mužů výraznější.¹³⁷

Zaměříme-li se na věkové složení posrpnové imigrace, zjistíme, že její věkový průměr byl velice nízký. Více než polovina těchto přistěhovalců (57,8 %) byla v letech 1969–1973 ve věku 20 až 40 let, tedy ve věku nejproduktivnějším. Nejpočetněji, a to asi 39,4 %, tedy více než jednou třetinou z celkového počtu, byla zastoupena věková skupina od 20 do 29 let. Přistěhovalci ve věku 30 až 39 let tvořili dalších 18,4 %. Velkou ztrátu pro Československo a přínos pro USA představovala také skupina dětí do 19 let, kterých do Spojených států přišlo jen za pět let po invazi 2 859, což bylo přibližně 22 % z celkového počtu osob přijatých za stejné období. Naopak věková skupina nad 60 let byla mezi československou posrpnovou imigrací zastoupena jen málo a tvořila pouhých 3,4 % z celkového počtu. Srovnáme-li toto věkové složení s ostatními skupinami přistěhovalců z komunistických

¹³⁴ Toto procento je odvozeno z výzkumu R. Zukala, viz výše.

¹³⁵ Tento jev je připisován v první řadě Vietnamské válce a obavám z možného nasazení v případě imigrace do USA. SMITH P., *The Decline of Czechoslovak America*, s. 86.

¹³⁶ Vzhledem k tomu, že v prvních dvou letech po invazi, byl počet dětí do 19 let ve vzorku procentuálně mnohem vyšší než v letech následujících (1969: 25 %, 1970: 25,3 %, kdežto např. v roce 1974: 13,2 %), je pravděpodobné, že později začalo přicházet více lidí bezdětných a svobodných.

¹³⁷ *Annual Report: Immigration and Naturalization Service*, tab. 9.

zemí, zjistíme, že posrpnoví Češi byli celkově mladší. Například u Poláků představovala v letech 1969–1971 skupina od 20–29 let pouze 20 % celkové polské imigrace do USA, tedy přibližně polovinu toho, kolik tato skupina představovala u Čechů a Slováků. Na druhé straně imigranti starší 60 let tvořili za stejné období více než 10 % celkové polské imigrace, což je téměř třikrát více než u imigrantů z Československa. Také u imigrace maďarské bylo zastoupení osob ve věku 20 až 29 let znatelně nižší, zatímco zastoupení lidí nad 60 let bylo naopak vyšší.

Tabulka 1: Imigrace z Československa do USA podle věku a pohlaví

	Celk. za rok	Celk.		0–19 let		20–29 let		30–39 let		40–49 let		50–59 let		60 a více let	
		žen	mužů	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži
1969	3307	1543	1764	400	427	530	602	262	363	217	250	83	78	51	44
1970	4520	2012	2508	515	429	826	1 053	310	432	233	273	71	85	57	36
1971	1799	878	921	157	154	360	376	150	186	113	133	46	48	52	24
1972	1783	917	866	147	120	398	338	168	191	112	117	38	45	54	37
1973	1552	736	816	140	113	293	327	139	176	87	104	41	57	47	39
1974	683	375	308	48	42	131	105	76	64	43	43	37	34	37	20
1975	525	261	264	37	39	77	93	63	68	28	35	25	18	31	11
1976	551+128	372	307	38	40	104	93	78	71	50	41	47	30	58	33
1977	575	288	287	34	43	69	94	79	61	39	40	30	30	37	19
Celk.	15 423	7382	8041	1516	1407	2788	3081	1325	1612	922	1036	418	425	422	263

Zdroj: U.S. Department of Justice: *INS Annual Report*, Washington D.C., 1969–1977.

Jak již bylo dříve řečeno, přibližně jedna třetina osob, které v posrpnovém období emigrovaly z Československa, byla vysokoškolsky vzdělaná. Také složení imigrace do USA tuto tendenci potvrzuje. Přidržíme-li se i nadále rozdělení na tři základní skupiny, které bylo zvoleno dříve,¹³⁸ pak „odborníci a inteligence“, tedy právníci, lékaři,

¹³⁸ K zjednodušenému rozdělení na tři kategorie podle *ICEM* přistupují proto, že kategorií definovaných *INS* bylo celkem jedenáct a bylo by nepřehledné s nimi pracovat. Mezi jednotlivými kategoriemi definovanými *INS* byla v průběhu prvních pěti

profesoři, zdravotní sestry, žurnalisté, učitelé, atd., tvořili v pětiletém období celkem 34 % z celkového počtu všech zaměstnaných, to je z počtu, který získáme po vyloučení těch, kdo nepatřili do žádné profesní skupiny, tedy především dětí, žen v domácnosti a důchodců. Druhá kategorie „kvalifikovaných dělníků a pracovníků ve službách“, to je nejrůznějších profesí především v těžkém průmyslu, mistrů, prodavačů, atd., představovala asi 31 % ze všech zaměstnaných a konečně „ostatní“, to je dělníci, administrativní pracovníci, nekvalifikovaná pracovní síla a pracovníci v zemědělství, tvořili asi 35 % z celkového počtu všech zaměstnaných Čechů a Slováků přijatých Spojenými státy za období let 1969 až 1973.

Tabulka 2: Imigrace z Československa do USA podle zaměstnání deklarovaného při příjezdu

	odborníci, vědci, technici apod.	manažeři, vyšší úředníci apod.	prac. ve službách (včetně obchodu)	řemeslníci mistři apod.	prac. v zeměd.	administ. pracov.	kvalif. dělníci	pomocníci v domác.	nekvalif. dělníci	ženy v dom., děti, bez zaměst.
1969	701	40	112	402	12	256	241	25	146	1332
1970	676	53	157	673	11	245	369	35	420	1838
1971	434	22	68	254	5	110	151	15	56	626
1972	383	53	144	202	4	100	154	22	57	650
1973	289	48	121	209	3	93	163	15	20	546
1974	140	11	38	69	5	31	39	9	20	311
1975	129	13	30	53	5	34	28	1	15	212
Celkem	2752	240	670	1868	45	869	1 145	122	736	5525

Zdroj: U.S. Department of Justice: **INS Annual Report**, Washington D.C., 1969–1977.

let po invazi naprosto nejpočetněji zastoupena skupina „odborníků, vědců a podobných profesí“, a to 2483 osobami, neboli 31 procenty. Později se ještě poměr zlepšil ve prospěch odborníků a inteligence, kteří v druhé polovině sedmdesátých let tvořili 44 % československé imigrace do USA, kdežto nejméně kvalifikovaná skupina snížila své zastoupení na 29 procent (viz tabulka 2). Podle výkonného ředitele *AFCR* však šlo v mnoha případech o reemigrace z jiných zemí.

Z těchto údajů je zřejmé, že profesní a sociální zastoupení jednotlivých vrstev společnosti bylo mezi posrpnovými emigranty, kteří se rozhodli žít ve Spojených státech, velice vyrovnané. Vzhledem k poměrnému zastoupení jednotlivých vrstev v československé společnosti je však zřejmé, že skupina „odborníků a inteligence“ byla zastoupena nepřiměřeně vysokým počtem. Vzdělaná skupina tvořila nejen výraznou, ale také nejviditelnější složku posrpnové imigrace. Navíc existence tak vysokého zastoupení inteligence byla aspektem, kterým se Češi a Slováci nejvíce odlišovali od většiny ostatních uprchlíků proudících v té době do USA z jiných zemí.¹³⁹ Není proto divu, že to byli právě oni, kdo si získal poměrně značnou pozornost tisku i veřejnosti.

Prakticky jedinou skupinou, která v posrpnové imigraci do USA téměř naprosto postrádala zastoupení, byli pracovníci v zemědělském sektoru. K povolání v zemědělství se za pětileté období přihlásilo pouze 0,4 % osob. Důvodem tak nízkého zastoupení byla faktická nepřítomnost venkovského obyvatelstva mezi posrpnovou emigrací. Jak již bylo řečeno, posrpnoví emigranti se rekrutovali skoro výhradně z městského obyvatelstva, neboť „venkov – dějiště totalitního hororu v 50. letech – se rozvinul v téměř ničím nerušenou, relativně vzkvétající oázu, která nepůsobila vládnoucím osobám nejnepatrnější bolesti hlavy: postavením Leninova učení vzhůru nohama, začal být zemědělec, nikoliv tovární dělník, posuzován jako spolehlivý přívržec politického statutu quo.“¹⁴⁰

Také po příchodu do Spojených států zůstávali posrpnoví imigranti téměř výlučně ve městech, mezi nimiž měla výsadní postavení velkoměsta New York, Los Angeles a Chicago, v němž tradičně žilo mnoho Čechů. Místo usídlení posrpnových zpravidla záviselo na jejich vzdělání a povolání. Proto není divu, že do dalších tradičně českých oblastí, kterými jsou především převážně zemědělsky orientova-

¹³⁹ Největší počty uprchlíků přicházely na začátku sedmdesátých let z Bangladéše, Kuby, Ugandy, Chile, později pak z Laosu a Vietnamu. *Annual Report: Immigration and Naturalization Service, 1970–1977.*

¹⁴⁰ ULČ O., *Profil a motivace*, s. 477.

né státy Středozápadu,¹⁴¹ se uchýlil jen velmi malý počet posrpnových uprchlíků.¹⁴² Naopak poměrně vysoký počet se usídlil v západních státech, především pak v Kalifornii, kam mířil každý čtvrtý nově příchozí.¹⁴³

Integrace do česko-americké komunity

„Učinil jsem osudnej návrh, že by se dalo udělat pásmo z písniček Voskovce a Wericha. No, tos měl vidět! Bratr prezident Jandejsek vyletěl a vypadal na mrtvici. Ty komunisti, co před válkou blbli lidem hlavy? Tak to ne, to teda ne! Tady na půdě demokratický Společnosti se nic takovýho nedopustí. Mně se do hlavy vehnala krev, znáš mě, a začal jsem řvát, že my jsme na V&W vyrůstali, komouši nám je upírali a když teda kulturní pokladnice, tak tam taky patří nejen V&W, ale Semafor a divadlo Na zábradlí a Činoherní klub a Cimrman a Viola a Reduta... Ale to už mě bratr Jandejsek přeřval, jakejpak Semafor, to tu nikdo nezná, beztak je to zas ňáká komunistická ideologie, protože kdyby to nebyla komunistická ideologie, tak je přece nenechaj hrát Pak to vzal do ruky bratr kulturní tajemník Hrdlička, vrátil se k obrození a ... navrhnul Fidlovačku. ... Takže žádný Rolling Stones, žádný Elvis, pěkně se zamyslet nad operetkou. ... Podlehnu jsem zvláštní halucinaci. Zdálo se mi, že na stěně je neviditelnej kalendář, jenom jsem nemoh rozluštit, na kterej rok. 1948? 1939? Nebo dokonce 1848?“

(ZDENA SALIVAROVÁ, *Hnůj země*)

Okamžikem přistání na americké půdě začala třetí fáze v životě člověka, který se po srpnové invazi roku 1968 vydal na cestu za lepší

¹⁴¹ Státem, kde se tradičně usidlovalo mnoho Slováků, je Pensylvánie.

¹⁴² Pokud už tak posrpnový imigrant udělal, bylo to zpravidla proto, že měl v této oblasti příbuzné z předešlých období, nebo mu tam byla nabídnuta možnost zaměstnání, často některou z tamních krajanských organizací.

¹⁴³ Kalifornie je podle sčítání obyvatelstva z roku 1980 také jediným státem, který nepostihl pokles celkového počtu české a slovenské populace. SMITH P., *The Decline of Czechoslovak America*, s. 116.

budoucností v zahraničí. Začala fáze nejdelší a pro samotného imigranta také nejnáročnější, fáze jeho integrace do nové společnosti. Integrace probíhala navíc ve dvou rovinách zároveň, neboť nový svět imigranta byl nezbytně rozdělen na dvě části. První byla česko-americká komunita, druhou pak komunita většinové společnosti, tedy sama společnost americká.¹⁴⁴

Česko-americká komunita měla v době příjezdu posrpnových už svá ‚nejlepší léta‘ za sebou.¹⁴⁵ Přesto posrpnové vítala poměrně početná skupina jejich krajanů, z nichž většina přišla do USA v důsledku únorových událostí roku 1948, a proto je budu dále nazývat pounorovými či osmačtyřicátníky.

Počet pounorových imigrantů ve Spojených státech jen v prvních pěti letech po převratu dosáhl 22 690 osob.¹⁴⁶ Značnou část této vlny tvořili stoupenci demokratických stran, kteří se obávali komunistické perzekuce, nicméně nejvíce pounorových emigrantů – 88 % – bylo bezpartijních.¹⁴⁷ Překvapivé je, že nejpočetnější sociální skupinou pounorové emigrace, celých 39 %, byli příslušníci dělnické třídy. Rovněž početnou složku, a to 29 %, tvořila inteligence, vědečtí pracovníci

¹⁴⁴ Informace v následujícím textu jsou do velké míry čerpány z dotazníků a rozhovorů předložených posrpnovým imigrantům v USA mezi lednem a zářím 1997. Zatímco v předchozím výkladu jsme z praktických důvodů hovořili o posrpnových imigrantech jako o Čechách a Slovácích, v části následující bude pozornost věnována pouze Čechům, a to především proto, že všichni respondenti byli české národnosti. Navíc slovenská komunita v USA vykazuje odlišné rysy od komunity české, a proto by bylo nesprávné ji v dalším textu zahrnovat.

¹⁴⁵ Největší rozkvět česká komunita v USA prožívala na přelomu 19. a 20. století. Viz např. ČAPEK Tomáš, *Naše Amerika*, Praha 1926; CHADA Joseph, *The Czechs in the United States*, SVU Press, Washington 1981; LASKA Vera, *The Czechs in America (1633 – 1977)*, New York 1978.

¹⁴⁶ *Annual Report of the Commissioner General of Immigration*. In: LASKA V., *The Czechs in America*, s. 133. Toto byla největší část pounorové emigrace, která se odhaduje celkem na 60 – 70 tisíc osob. TRAPL Miloš, *Exil po únoru 1948: Počátky politické organizovanosti a činnosti pounorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*, Centrum pro československá exilová studia, Olomouc 1996, s. 38.

¹⁴⁷ Do exilu se uchýlilo 48 bývalých nekomunistických ministrů, poslanců a pověřenců, stejně jako 31 diplomatů a mnoho jiných vysokých představitelů demokratických stran. Zajímavé však je, že druhou nejpočetnější skupinou podle politické příslušnosti byli s 4,64 % komunisté. Archiv ÚV KSČ, fond 100/24, a.j. 928. In: KAPLAN Karel, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 189.

a studenti, kteří ve Spojených státech hledali především svobodu tvorby a přesvědčení. Další skupinou byli veteráni západních zahraničních armád z dob druhé světové války. Odcházeli také mnozí duchovní římskokatolické i jiných církví a příslušníci české historické šlechty, živnostníci, podnikatelé a malí vlastníci půdy, za kterými v první polovině šedesátých let odcházeli jejich příbuzní, v Československu označovaní za ‚nepřátele komunismu‘.¹⁴⁸

Pouňoroví imigranti se poměrně snadno zapojili do všech složek amerického života. Od počátku svého pobytu se snažili být aktivní v oblasti antikomunistické propagandy, přičemž jejich činnost, která se soustředila na přesvědčování světové veřejnosti o nelegálnosti komunistického převratu v únoru 1948, vycházela ve velké míře z tradic první Československé republiky.¹⁴⁹ Ke své činnosti, ať už politické, akademické, společenské či kulturní, založila pouňorová imigrace v USA několik organizací. Mezi nejvýznamnější patří *Rada svobodného Československa* (1949), *Americký fond pro uprchlíky z Československa* (1948), *Českoslovenká společnost pro vědy a umění* (1960), či *Národní rada žen svobodného Československa* (1949). Organizací, která zastřešovala všechny Čechy a Slováky žijící ve Spojených státech, byla *Československá národní rada americká*, která však v roce 1948, kdy začali do USA přicházet a její působení oživovat pouňoroví emigranti, již měla za sebou dvacet let své činnosti.

Pomoc, kterou pouňoroví v USA poskytovali posrpnovým imigrantům, byla mnohdy tou jedinou, které se nově příchozím dostalo. Byla to také pomoc vysoce žádaná, vždyť právě oni byli často první, koho posrpnový imigrant v nové zemi vyhledal. Hovořili jeho jazykem, chápali jeho problémy a rozuměli jeho potřebám, jelikož sami prošli imigrační zkušeností. Kdo jiný by dokázal pomoci lépe?

Pouňoroví chápali pomoc novým českým imigrantům jako svou povinnost, jako cosi, k čemu je zavazoval nejen jejich společný původ, ale také jejich vlastní nelehká přistěhovalecká minulost. Jeden z po-

¹⁴⁸ Mnoho vědeckých pracovníků, univerzitních profesorů, spisovatelů, novinářů a dalších příslušníků inteligence odešlo do emigrace až poté, co se přesvědčili, že svobodně pracovat a tvořit je v komunistickém Československu nemožné. TRAPL M., *Exil po únoru 1948*, s. 38; Archiv ÚV KSČ, fond 100/24, a.j. 928.

¹⁴⁹ TRAPL M., *Exil po únoru 1948*, s. 11, 19.

únorových, vydavatel česko-amerických novin a jeden z lidí, kteří se osobně na pomoci posrpnovým imigrantům aktivně podíleli, k tomu řekl: „Bylo namístě, abychom se jich ujali, vždyť nikdo jiný sem z Čech skoro dvacet let nepřišel. Navíc jsme moc dobře věděli, co to znamená přijít sem, nemít zázemí a neumět anglicky ani slovo. Pro nás bylo prvních pár let tady úplně ztracených, nezbylo nám než se nechat ponižovat a přijmout posluhování, nebo se na několik roků uvrtat v nějaké manuální práci. Kdyby tady pro nás tehdy byly kurzy a někdo, kdo by nám poradil a pomohl, mohli jsme se tu zabydlet mnohem rychleji.“ Není proto divu, že se okamžitě po příchodu prvních posrpnových imigrantů začaly mezi poúnorovými Čechoameričany objevovat desítky výzev k pomoci.

V česko-amerických novinách začaly být pravidelně zveřejňovány rady a odpovědi na mnohé otázky posrpnových a především výzvy k finanční pomoci nebo k pomoci při hledání zaměstnání či ubytování. Kromě již popsaných přesídlovacích a sponzorských aktivit AFRCR, také mnohé jiné české etnické organizace začaly ve prospěch posrpnových imigrantů vyvíjet aktivní činnost. Například SVU začalo shánět pracovní uplatnění pro vědecké pracovníky a intelektuály, jiné organizace zase shromažďovaly finanční prostředky, a to nejen prostřednictvím sbírek, ale také pomocí koncertů, divadelních představení a jiných akcí, jejichž výtěžky byly věnovány posrpnovým příchozím. Kromě finančního zázemí pomáhal velký počet česko-amerických organizací nově příchozím také méně hmatatelným, nicméně pro psychiku posrpnových stejně užitečným, způsobem. Byly vydávány rezoluce a manifesty na protest proti invazi a následné okupaci, organizovány protestní demonstrace či pořádány přednášky o situaci v Československu. Mezi nejaktivnější organizace patřily *Rada svobodného Československa*, *Rada žen svobodného Československa*, *Československá národní rada americká* a *Společnost pro vědy a umění* se svými pobočkami.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Velký počet česko-amerických organizací a také novin si jako distribuční centrum darů vybral AFRCR, kterému shromážděné finanční prostředky a také informace, jako například nabídky zaměstnání či ubytování, zasílaly a ten je pak dále používal ke své činnosti ve prospěch posrpnových imigrantů. Některé organizace zvolily také formu přímé pomoci v místě svého působení.

Ve vztahu mezi oběma skupinami českých imigrantů v USA však nepanovala vždy jen shoda. Naopak. Přestože generace osmačtyřicátníků a osmašedesátníků měly k sobě s ohledem na motivy emigrace a vzdělání mnohem blíže než emigrace předešlé (tedy především ekonomická imigrace přelomu století s politickou imigrací století dvacátého), velice často se mezi nimi objevovala nedorozumění a třenice, které vedly k pomluvám a k odmítání vzájemné spolupráce.

Neshody a mnohdy až nevraživost mezi jednotlivými skupinami přistěhovalců ze stejné země jsou fenoménem dobře známým ve všech etnických skupinách už po staletí. Jak tuto situaci ve svém článku popsal S. Reiniš, „snad už od dob Kryštofa Kolumba vznikaly v emigračních zemích generační spory. Ti, kteří emigrovali za starého Rakouska, pomlouvali ty, kteří emigrovali za první republiky. Ti, kteří emigrovali za první republiky, nevražili na ty, kteří odešli v roce 1948. Ti, kteří emigrovali v roce 1948, pomlouvali (a dodnes pomlouvají) ty, kteří přišli ve vlně kolem roku 1968. Mnozí osmašedesátníci ohrnují nosy nad těmi, kteří přicházejí nyní.“¹⁵¹ Přeli se mezi sebou zastánci jednotlivých politických názorů, Češi se Slováky a snad nejčastěji se mezi sebou přely rozdílné generace českých imigrantů.¹⁵²

V pozadí většiny sporů stál faktor generační. Vzhledem k tomu, že z posrpnových příchozích bylo přibližně 55 % ve věku do 29 let,¹⁵³ byl věkový rozdíl mezi příslušníky posrpnové a poúnorové vlny značný. Generační problémy by se mezi těmito dvěma skupinami vyskytly téměř jistě i v případě, že by k jejich emigraci nikdy nedošlo. „Proč bych s nimi měl trávit svůj volný čas? Vždyť ani doma jsem neměl kamarády, kteří by byli o patnáct, dvacet let starší. O čem si máme povídat?“ komentoval tento aspekt jeden z mých respondentů (24, 1969). Emigrace jen posílila intenzitu generačních střetů. Vinou emigrace žili příslušníci těchto dvou skupin v některých případech až

¹⁵¹ REINIŠ Stanislav, *Emigrovat nebo ne? (A když emigrovat, tak jak?)*. In: Západ, (2) 1984, s. 20.

¹⁵² Zde je na místě pozastavit se nad skutečností, že obecně hodnotili respondenti krajanickou komunitu – tj. druhé a další generace, tedy Američany českého původu, kteří se již v USA narodili – jako mnohem vstřícnější a tolerantnější než Čechoameričany první generace – tj. zpravidla osmačtyřicátníky.

¹⁵³ *Annual Report: Immigration and Naturalization Service, 1968–1972*, tab. 9.

dvacet let naprosto odděleně, s minimálním výskytem vzájemných kontaktů a navíc ve dvou rozdílných společenských systémech. Jejich životní zkušenosti tak byly naprosto odlišné a jedinými pevnými pojítky mezi nimi zůstávaly společný jazyk, stejná země narození a jejich zkušenost s emigrací.

Zde je potřeba zmínit se o jevu, který je popsán v literatuře poměrně hojně a který je fenoménem společným pro emigraci ze všech zemí bez rozdílu.¹⁵⁴ Teorie popisující tento jev je založena na domněnce, že emigrantům se čas zastavil okamžikem, kdy opustili svou zemi. Proto jsou jejich představy a názory na dění v Československu identické s těmi, které měli, když ze země odcházeli. Vývoj, který v rodné zemi probíhá, chápou proto pouze omezeně a v závislosti na vlastní, „zamrzlé“ představě o domovině. To je pak původcem toho, že emigrant „nepřehodnocuje hodnoty podle nových skutečností, nebere je vůbec na vědomí (i když o nich většinou ví) a nepřizpůsobí se jim.“¹⁵⁵ O. Ulč si pro tento jev ve svých pracích zvolil pojem „rozbité hodiny“.

Fenomén „rozbitých hodin“ pak následně vytváří propast v porozumění mezi jednotlivými generacemi přistěhovalců a vede k napětí, k oboustrannému zklamání a povrchnímu zevšeobecnování. Není tedy divu, že je jedním z hlavních zdrojů neshod a třenic. Porozumění teorii „rozbitých hodin“ je také klíčovým předpokladem k pochopení těch sporů, které, jak se na první pohled může zdát, nemají s generační bariérou nic společného. Proto je nezbytné mít při následujícím popisu tento aspekt neustále na paměti.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Tento jev, i když pod různými názvy, byl popsán jak v pracích českých a slovenských autorů (např. ŠPETKO J., *Slovenská politická emigrácia*; ULČ O., *Profil a motivace*), tak také v pracích zahraničních (např. BERNARD W., *Initial Integration*; JENŠTERLE Marko, *Mit o nespremenjeni domovini*. In: GODINA Irena Gantar (ed.), *Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje*, Inštitut za izseljenstvo, Ljubljana 1996, s. 17-25).

¹⁵⁵ ŠPETKO J., *Slovenská politická emigrácia*, s. 8.

¹⁵⁶ Teorie „rozbitých hodin“ slouží také k vysvětlení toho, co J. Špetko nazývá „tragédií emigranta-navrátilce“. Její následky se velice silně projevují v případech, kdy se emigrant vrací zpátky domů. Cítí se být nepochopen, uražen a často reemigruje zpátky do země, kde nebyl zas až tak šťastný, ale které nyní už lépe rozumí. ŠPETKO J., *Slovenská politická emigrácia*, s. 13.

V této souvislosti stojí za zmínku jistě také to, co J. Špetko nazývá ‚donquijotským syndromem‘. Jde o to, že emigrant, který trpí diagnózou ‚rozbitých hodin‘, v našem případě poúnorový Čech ve Spojených státech, není schopen přizpůsobit novým podmínkám ani postupy a zbraně, kterými bojuje proti těm, kdo zavinili jeho odchod z rodné země. Sám si neuvědomuje, že tyto zbraně jsou ve změněných podmínkách nejen neúčinné, ale často i groteskní. Kdo si této grotesknosti naopak dobře všimá a následně jí kritizuje, jsou členové téhož národa, kteří do emigrace přicházejí později a dobře znají a chápou změněnou realitu – v našem případě Češi posrpnoví. Mezi mými respondenty poměrně často panovalo přesvědčení, že poúnoroví imigranti jsou směšní a „zesměšňují a ztrapňují český národ v očích Američanů.“¹⁵⁷ ‚Donquijotský syndrom‘ tak byl také jedním z činitelů, které měly vliv na nezájem posrpnových o účast na česko-americkém životě.

S jevem ‚rozbitých hodin‘ je úzce spojena také snad nejčastější a nejhlasitější výtka poúnorových na adresu posrpnových imigrantů. Poúnoroví přistěhovalci soudili, že jejich posrpnoví následníci jsou příliš ovlivněni komunistickým způsobem myšlení a není proto možné jim důvěřovat. Pravidelně se v diskusích v krajanském tisku objevovala tvrzení zdůrazňující, že „tito ‚posrpnoví‘ uprchlíci prošli deseti-dvaceti i víceletou výchovou komunisticko-marx-leninskou,“¹⁵⁸ což na nich pochopitelně zanechalo negativní stopy. Také z mých rozhovorů s příslušníky generace osmačtyřicátníků jasně vyplynulo, že dvacetiletá zkušenost posrpnových s komunismem, před kterým oni utíkali, byla tím, co v největší míře zapříčinilo podezíravost a nedůvěřivost k posrpnovým příchozím. Jeden z dotazovaných osmačtyřicátníků (který se navzdory svému postoji velice aktivně podílel na pomoci posrpnovým) svůj vztah k nově příchozím vyjádřil takto: „Byl jsem zklamaný tím, jak pokrytečtí noví byli. Nevraceli vypůjčené peníze, tvrdili o sobě, že jsou katolíci jenom proto, aby jim z toho kápily nějaké ty dolary příspěvků, a vůbec postrádali ochotu dodržovat závazky. Marná snaha, dvacet let komunismu na nich zanechalo stopy. Taky ta

¹⁵⁷ Herec (29, 1979).

¹⁵⁸ REINIŠ S., *Emigrovat nebo ne?*, s. 20.

tvrzení o tom, jak vysoce inteligentní byli, jsou zpochybnitelná. Kdo v padesátých letech začal v Československu studovat, nemusel být příliš inteligentní. Spíše naopak. Navíc nám všem bylo jasné, že indexy posrpnových vysokoškoláků obsahovaly z padesáti procent politické předměty. Nemůžete se proto divit, že jsme pochybovali o jejich pravdomluvnosti a že jsme jim příliš nevěřili.“ Jiný osmačtyřicátník reagoval v našem rozhovoru na přednášky I. Svitáka, které se uskutečnily ihned po srpnové invazi v několika městech USA a přímo se invaze týkaly, takto: „Poslouchal jsem ho a musel jsem uznat, že je to chytrý člověk a leccos ví. O jeho upřímnosti a hodnotě jeho přednášek jsem ale pochyboval. Vždyť on sám a vlastně všichni ti, kdo sem po Srpnu přišli, se podíleli na ničení Československa. Vždyť sami zavini-li situaci, nad kterou teď tak naříkali.“

Na tato obvinění osmašedesátníci reagovali rovněž argumenty politického charakteru. Nejčastěji se bránili tím, že to byli právě osmačtyřicátníci, kdo zavinili nástup komunismu v Československu a tudíž nemají právo vyčítat těm, kteří si události Února 1948 ani nepamatují, dvacetiletou výchovu v komunistických školách či současný vývoj v Československu. Nejostřejší kritika byla zpravidla zaměřená proti pravicovým ministrům, kteří podali v roce 1948 demisi, a tím se podle posrpnových přistěhovalců přímo podíleli na vítězství komunismu.

Samotných komunistických reformátorů přišlo do USA jen málo, avšak část posrpnových imigrantů byla skutečně přesvědčena o přednostech socialismu jako společenského systému. Opravdu žili dvacet let v komunistické společnosti a mnozí z nich tedy skutečně patřili k socialistickým intelektuálům, i když v mnohých případech zklamáním.¹⁵⁹ Herec (29, 1979) k tomu řekl: „Když přišla invaze, bylo mi osmnáct. Do té doby jsem miloval partyzány a plál jsem nadšením pro obrozený socialismus. A to všechno padlo se Srpnem. Najednou Stalin i pionýři byli špatní. Přesto jsem pořád doufal v možnost obrody.“ Tváří v tvář těmto názorům byli postaveni pounoroví imigranti, lidé, kteří neměli žádné, či jen minimální zkušenosti se životem v socialistické společnosti.

¹⁵⁹ ZUKAL R., *O emigraci z Československa*, s. 29.

Častá byla rovněž výtky, že posrpnoví přišli jednoduše a k ‚hotevému‘. Jak si všímá W. Bernard, třenice vycházely z toho, že „dříve příchozí měli pocit, že jejich cesta k imigraci byla obtížná a neviděli důvod, proč by pro nové uprchlíky neměla být stejná.“¹⁶⁰ Tento pocit u osmačtyřicátníků pramenil hned z několika zdrojů. Za prvé v době příchodu poučnorových ještě prakticky neexistovala právní úprava týkající se uprchlíků, a tak jim nezbývalo, než se spoléhat na dobrosrdečnost Spojených států. V roce 1968 už byly styky s uprchlictvím z východoevropských zemí každodenní praxí a byly rovněž právně zakotveny. Za druhé díky možnosti získat poměrně snadno víza a díky relativně dlouho otevřeným hranicím osmašedesátníci odcházeli ze své země většinou legálně a nikoliv jako mnozí Čechoslováci po roce 1948 „přes pole a za střelby.“¹⁶¹ Třetím zdrojem těchto výtek je fakt, že někteří posrpnoví imigranti měli už před svým příchodem ve Spojených státech kontakty, které jim umožnily získat zaměstnání.

Ti z posrpnových imigrantů, kterých se týkal poslední ze zmíněných argumentů, patřili zpravidla k vysoce kvalifikované a vzdělané vrstvě, byli mezi nimi umělci, spisovatelé, univerzitní učitelé a jiní odborníci, kteří měli v období Pražského jara možnost publikovat v angličtině či přednášet na amerických univerzitách. Jeden z mých respondentů, univerzitní profesor (43, 1968), který takovýmto způsobem do USA přišel, mi k tomu řekl: „Tenkrát to ještě šlo. Sympatie pro Československo byly tak silné, že když člověk někoho znal na nějaké univerzitě a měl doktorát a nějakou tu publikační činnost, tak mu často hned nabídli práci.“ Několik dalších respondentů – tři poučnoroví a dva posrpnoví – zastávalo názor, že síť známostí si ve Spojených státech vybudovali během šedesátých let především členové komunistické strany, kteří měli k cestování přes oceán nejen ‚požehnutí‘ strany, ale rovněž finanční prostředky.

Důležitým faktorem, který měl vliv na vyčítaný snadnější start posrpnových, byla připravenost, se kterou osmašedesátníci do USA

¹⁶⁰ BERNARD W., *Initial Integration*, s. 6.

¹⁶¹ Poučnorový respondent z New Yorku.

přicházeli. Informace o Spojených státech byly v šedesátých letech a především pak v období Pražského jara mnohem přístupnější než v období před odchodem poúnorových. Navíc narozdíl od osmačtyřicátníků, kteří svůj odchod zpravidla příliš dlouho neplánovali, posrpnoví se v mnoha případech zabývali myšlenkou na jeho uskutečnění poměrně dlouhou dobu a pro mnohé byla invaze jen poslední kapkou, která přeplnila pohár trpělivosti. Proto tyto lidé shromažďovali informace o zemi, do které se chystali odejít, sháněli kontaktní adresy a začali studovat příslušný jazyk. Jejich větší připravenost pak vzbudila u některých poúnorových pocit, že se jim nezaslouženě daří ihned po příchodu lépe, než se dařilo jim.

Další velice frekventovanou výtkou poúnorových imigrantů vůči jejich mladším protějškům bylo obvinění z ‚ekonomické‘ a nikoliv ‚politické‘ emigrace. Poúnoroví často poukazovali na materiální orientaci posrpnových a kritizovali je za honbu za majetkem za každou cenu. V této souvislosti je zvláště popudilo, když osmašedesátníci odmítali splácet vypůjčené peníze od přesídlovacích agentur, jakou byl například *AFCR*. Připisovali to jejich komunistické výchově a snahám rychle zbohatnout. Jeden z příslušníků starší generace a bývalý spolupracovník *AFCR* k tomu řekl: „Věděli jsme, že mají auta a baráky, ale nebyli schopni splatit pár stovek za letenky. Mohli jsme předložit kopie dlužních úpisů na oddělení malých pohledávek nebo na úřad pro udělování občanství, ale nikdy jsme to neudělali.“

Osmačtyřicátníky popudily rovněž ty případy, kdy posrpnoví imigranti po příchodu do USA odmítali špatně placené a manuální práce, jejichž vykonáváním oni sami strávili ne jeden rok.¹⁶² „Místo vděčnosti za jakoukoliv práci čekali, že hned dostanou dobře placené zaměstnání s bílým límečkem. Amerika je přijala s otevřenou náručí a oni začali využívat její dobroty a vybírat sociální dávky, i když měli obě ruce zdravé,“ vyjádřil své rozhořčení další z osmačtyřicátníků.

Na druhé straně se posrpnoví imigranti bránili obviněním z ‚ekonomické‘ emigrace tvrzením, že poúnoroví pocházeli ve velké míře

¹⁶² FREEZE Karen J., *Czechs*. In: Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups, Cambridge a Londýn, 1980, s. 272.

z řad buržoazie a než aby se smířili se ztrátou svého majetku, raději opustili svou vlast a odcházeli do zahraničí.¹⁶³ Tento názor zastává také S. Reiniš, který ve svém článku polemizuje s tvrzením o čistě politických motivech poúnorových emigrantů takto: „Oni ‚skuteční političtí uprchlíci‘ byli velice často podnikatelé, jejichž továrny byly znárodněny. Jestli to není hospodářská emigrace, tak už není hospodářskou emigrací nic.“¹⁶⁴ Nutné je také poznamenat, že v některých případech sehrála svou roli jako příčina nebo přinejmenším jako katalyzátor hádek také závist, kterou někteří posrpnoví chovali k úspěšným dříve příchozím, jimž se chtěli co nejdříve vyrovnat.

Osobní spory se přenesly z roviny osobní také do činnosti česko-amerických organizací, které pro zjednodušení nazývám spolky.¹⁶⁵ Právě vystupování posrpnových ve vztahu ke spolkům tvoří snad nejdelší a nejcitlivější kapitolu ve vzájemných vztazích mezi českými posrpnovými a poúnorovými imigranty ve Spojených státech. Jeden z mých respondentů z řad osmačtyřicátníků, který se narozdíl od většiny ostatních obecně netajil sympatiemi k imigrantské vlně po roce 1968, označil otázku spolkové činnosti za jedinou oprávněnou výtku ze strany osmačtyřicátníků. Co tedy bylo jablkem sváru? Osmačtyřicátníci, kteří se snažili udržet český spolkový život i přes ubývající počet Čechů v USA, doufali, že s příchodem nové přistěhovalecké vlny se obnoví upadající činnost spolků. Brzy však zjistili, že posrpnoví příchozí nemají o organizovanou ‚pročeskou‘ činnost velký zájem.

To se stalo novým zdrojem nepřátelství a posrpnoví byli nařčeni z nedostatku vlastenectví a zájmu o Československo. Jak řekl starosta Sokola Washington J. Kašpar: „Nemají-li synové a dcery tohoto národa vlastenecký cit, nejsou členy tohoto národa, jsou obchodníci, nebo jsou sobci.“¹⁶⁶ Posrpnoví Češi skutečně neměli nazbyt patriotic-

¹⁶³ Toto tvrzení však neodpovídá údajům uvedeným v: A ÚV KSČ, fond 100/24, a.j. In: KAPLAN K., *Nekrvavá revoluce*, s. 189. Podle tohoto zdroje bylo více než 68 % poúnorových příslušníky dělnické třídy, inteligence či studenty.

¹⁶⁴ REINIŠ S., *Emigrovat nebo ne?*, s. 20.

¹⁶⁵ Tento termín budu používat jako všezahrnující pojem pro organizace, jejichž činnost je řízena česko či slovensko-americkou většinou (ať už krajanské – tedy druhé a další generace, či prvogenerační) a které své aktivity jakýmkoliv způsobem – kulturně či politicky – spojují s Československem.

kého cítění. Jejich národní hrdost trpěla tím, že přibližně 20 % z nich se narodilo a dalších 50 % z nich žilo celý svůj dospělý život v Československu politicky, hospodářsky i kulturně upadajícím. Proto není divu, že v průzkumu O. Ulče 74 ze 120 dotázaných, mezi kterými převažovali mladí respondenti, označilo svůj pocit vlastenecké sounáležitosti za absolutně nulový.¹⁶⁷ Podle slov chemika, který do USA přišel v roce 1973 ve věku 27 let, bylo toto odcizení zcela logické, neboť prostě nebylo nic, nač by mohli být hrdí. „Proč bych měl být pyšný na zemi, která neustále znesvěcovala i základní lidská práva, lhala mi a nechtěla uznat mé kvality? Navíc ve škole mě nikdo neučil být hrdým třeba na První republiku a vlastenectví přece nemůže být žive-no pouze staletí mrtvými hrdiny jako byl Karel IV. nebo Žižka.“ Slovy O. Ulče, v okupovaném Československu lidé znali „spoustu domácích ničemů, ale málo domácích hrdinů.“¹⁶⁸

Někteří posrpnoví se zpočátku vyhýbali všem krajanským aktivitám a stykům s těmi, kteří do USA odešli po únorovém převratu, z důvodu, který oni sami nazývali politickým, ale který se osmačtyřicátníkům jevil jako čistá vypočítavost. Tito lidé neplánovali zůstat v USA navždy, ale doufali v návrat do Československa, a to ať už nastalo či pouze jako devizoví turisté. Věděli, že styky se ‚zrádci komunismu‘, jak byli pounoroví pravidelně nazýváni komunistickým tiskem, by mohly stát v cestě k tomuto cíli. Proto se raději jakýmkoliv antikomunistickým frakcím vyhýbali.¹⁶⁹

Tento názor se však jeví jako marginální. J. Horná ve své studii zjistila, že naopak nejčastějšími důvody pro neúčast ve spolcích byl pro posrpnové imigranty v Albertě nedostatek času a nesouhlas s orientací a činností jednotlivých organizací.¹⁷⁰ Také podle odpovědí, které mi poskytli respondenti v USA, patřil především druhý z těchto důvodů k nejméně frekventovanějším. Rovněž způsob práce a vedení spolků často

¹⁶⁶ KAŠPAR Jaroslav v cyklu *Lidé, kteří k nám patří*, Česká televize, 1993.

¹⁶⁷ Když byli respondenti tázáni, do jaké míry je patriotismus odrazoval od emigrace, dosáhl tento faktor na stupnici 1-10 průměru pouhých 1,775. ULČ O., *Profil a motivace*, s. 479.

¹⁶⁸ *Ibid.*, s. 481.

¹⁶⁹ Tento důvod byl zmíněn čtyřmi z mých respondentů. Ne však jako jejich vlastní motivace, ale jako motivace některých jejich známých.

nebyly v souladu s představami respondentů. „Samotné vedení českých spolků bylo neuvěřitelně zkosnatělé a my jsme se nechtěli stát součástí filmu pro pamětníky,“ vysvětlil tento aspekt hospodský (28, 1974).

Vzhledem k tomu, že základna starších členů byla mnohem silnější, měli posrpnoví velké těžkosti při prosazování programu, který by byl pro ně atraktivní. Jako převážně mladí lidé pocházející hlavně z Prahy a ostatních velkých měst byli zpravidla zvyklí na bohatý kulturní život. Tuto jejich potřebu spolky nenaplňovaly. Básnířka (20, 1969), se k tomu vyjádřila následovně: „Třeba Kryla se nám nikdy prosadit nepodařilo. A proč? No, oni ho prostě vůbec neznali, a tak je nezajímal. Nás zase nezajímal jejich mikulášské besídky, na které nás nutili chodit.“ Symbol mikulášských besídek byl u respondentů obzvláště silný. Například počítačový inženýr (29, 1976) je vnímal takto: „Ty všechny mikulášské zábavy, z toho šel mráz po zádech. Nebylo to nic jiného než snaha o typickou českou hospodu na jeden večer. To, před čím jsme utíkali, tady bylo.“ Také herec (29, 1979) sdílel podobný názor: „Od mládí jsem nesnášel organizované veselí. Proto, když jsem viděl mikulášskou besídku, kterou tady jeden krajský spolek uspořádal, musel jsem prostě odejít. Ty smutně-směšné paní a pánové v letech mně prostě nahánějí hrůzu.“

Rozdílnost zájmů vedla k častým hádkám a není divu, že mnozí posrpnoví imigranti podleli pod jejich tlakem dojmu, že je jejich pounoroví předchůdci ve svých spolcích v podstatě ani nechtějí, nebo jak řekl jeden z mých respondentů – programátor (31, 1977), „[je] tam chtějí jenom trošku, jenom aby rozšířili své publikum, aby měli, kdo by jim trpělivě naslouchal a kdo by je poslouchal. Jenom proto, aby se cítili potřební a důležití.“

Nebyly to však jenom ‚mikulášské besídky‘ a hádky, které posrpnové emigranty od účasti ve spolcích odradily. Důležitou roli sehrála také nízká kvalita pořádaných přednášek a ostatních spolkových činností. Posrpnoví se z velké části hlásili k řadám odborníků. K vyplnění svého volného času dávali proto raději přednost programu, který

¹⁷⁰ HORNA Jarmila L. A., *Leisure Re-socialization Among Immigrants in Canada*. In: *Loisir Et Société/Society and Leisure*, 3 (1980), s. 102.

odpovídal jejich profesionálním zájmům. Spolky jim takovýto program nebyly schopny poskytnout. Naopak byl to ostatní, „nečeský“, svět, který jim nabízel kvalitní přednášky a široký výběr aktivit, o něž měli posrpnoví zájem. Profesor americké literatury (43, 1968) považoval spolky za „směšné a nesmyslné. Například takové SVU. Jediná smyslná věc, kterou dělají jsou adresáře. Jejich sjezdy jsou roztráštěné a postrádají zaměření. Každý tam přijde, přečte si ten svůj příspěvek a vůbec mu nevadí, že míchá uhlovodíky dohromady s poezií.“ Počítačový inženýr (29, 1976) na adresu téže organizace přidal: „Tváří se jako prestižní organizace, hraje si na odborníky, ale v Čechách nebyli dvacet let, a tak přednášejí polopravdy a dokonce i lži.“

Ještě větší neshody vznikaly ohledně politické orientace spolků a jejich členů. Kromě neustálého napadání posrpnových za to, že život a vzdělání v komunistickém Československu ovlivnily jejich výchovu a názory, měl tento problém ještě jednu dimenzi. Tou byla rozdílnost politických ideálů a vzorů poučkových a posrpnových imigrantů. Jak již bylo řečeno, řada posrpnových přistěhovalců byla příslušníky v socialismu vychované inteligence a mnozí skutečně věřili v možnost obrody socialismu. Ti z jejich řad, kteří se od socialismu natrvalo odvrátili, pak dávali přednost demokratickým zřízením moderního typu. Na druhé straně stáli osmačtyřicátníci, kteří možnost obrozeného socialistického zřízení radikálně odmítali a kteří sami, stejně jako jejich tisk, velice často propagovali myšlenky masarykovského Československa. To, jak vzdálené byly ideje T. G. Masaryka a první republiky posrpnovým imigrantům, dosvědčují také výsledky výzkumu O. Ulče, podle kterého jen 5,8 % respondentů (což bylo ze všech kategorií nejméně) by jako formu státního zřízení volilo první československou republiku. Pro srovnání, jako nejvhodnější systémy volilo nejvíce dotazovaných pluralistickou demokracii amerického typu (27,5 %) a stát se sociálním zabezpečením švédského nebo rakouského typu (25,8 %). Více zarážející jsou však odpovědi na dotaz týkající se nejpoblíbenější osobnosti. Masaryk v tomto průzkumu získal pouhých 8,3 %, což je mnohem méně než získali hrdinové zahraniční, jako byli například Ronald Reagan (35,1 %) či papež Jan Pavel II.

(20,8 %).¹⁷¹ Není proto divu, že se představy posrpnových o politické orientaci spolků velice často rozcházel s představami těch, kteří do USA přišli o dvacet či více let dříve.

V těch případech, kdy se osmašedesátníci pokusili zapojit do činnosti česko-amerických organizací, to pro ně nebylo vůbec jednoduché. To například dokazuje také vydavatel *Amerických listů* Švehla, který ač sám byl příslušníkem generace starší, dosvědčil, že nově příchozí „se poctivě pokoušeli připojit k některému již existujícímu spolku, ale že všude naráželi na podmínku, že se musí podříditi generální linii organizace, aniž by měli možnost projevit svůj názor“. „Rovněž“, pokračuje Švehla, „vedení spolků je ...nedůvěřivé a obviňuje je z plánů zmocnit se majetku spolku.“¹⁷² Nedůvěra k posrpnovým ze strany vedení spolků pak následovně způsobovala nedůvěru posrpnových ve vedení. Změnu tohoto stavu mohla v mnoha případech přinést jen změna vedoucích představitelů. Ta se však uskutečnila jen zřídka, a proto posrpnoví raději spolky opouštěli, než aby se neustále podřizovali dlouhá léta zavedeným zvyklostem. *Rudé právo* této situace využilo a v článku s názvem „*Emigrantské býčí zápasy*“ informovalo československou veřejnost o tom, že „dostat se ‚ke žlabu‘ je pro nejnovější emigranty velice těžké, protože ostatní nehodlají ani o krok ustoupit s dosažených pozic.“¹⁷³

Třenice, hádky, naschvály, polemické útoky a protiútoky v tisku, toto všechno posrpnové imigranty unavovalo a odrazovalo od snahy stát se součástí hašteřivých spolků. Posrpnoví při svém příchodu byli postaveni do středu sporů, aniž by byli jejich součástí, aniž by jim rozuměli, aniž by chápali jejich podstatu. Není proto vůbec překvapivé, že svou energii a čas raději než na hádky, pro ně „malicherné a směšné“ (zdravotní sestra, 27, 1973), soustředili na vlastní činnost, která jim přinášela větší uspokojení.

Při hodnocení malé účasti posrpnových na česko-amerických aktivitách nesmíme zapomínat ani na roli, jakou sehrál jejich vztah k organizované činnosti obecně. Ten byl negativně poznamenán zkušeností s povinnou účastí v nejrůznějších svazech a organizacích,

¹⁷¹ ULČ O., *Profil a motivace*, s. 480, 481.

¹⁷² Švehla, *Jak žijí naši noví emigranti v Kanadě*. In: *Americké listy*, 21. 3. 1969, s. 4.

¹⁷³ *Rudé právo*, 4. 11. 1969, s. 2.

kteřou museli absolvovat během svého života v socialistickém Československu. S nedůvěřou se pak dívali na všechny, kdo se jakýmkoliv způsobem organizovali k činnosti, jejíž smysl navíc příliš dobře nechápali. J. Škvorecký k tomu v knize M. Ivanova *Čech v Kanadě* říká: „Ti, co přišli koncem šedesátých let z Československa, měli a priori negativní vztah ke spolkům. Protože doma se šlo v těch spolcích buďto po linii, nebo to byly spolky jako zahrádkáři, a tak jsme toho měli všichni plný zuby.“¹⁷⁴ O tom, že posrpnoví imigranti prostě nebyli ‚spolkaři‘, svědčí také nízké členství v organizacích amerických (mezi mými respondenty jen šest dotazovaných, to je 19,4 %).

V případě, že se posrpnoví do činnosti spolků přece jen zapojili, pramenilo jejich rozhodnutí často z poněkud jiných důvodů než u imigrantů poúnorových. Na dotaz týkající se motivace ke členství v některé česko-americké organizaci se mi od respondentů dostalo nejčastěji dvou typů odpovědi: z pocitu dluhu své domovině, „pocitu povinnosti stát se alespoň zaplacením členských příspěvků částí české komunity“ (žena v domácnosti – 29, 1971) či z kariérních důvodů. Druhý důvod uváděli především členové SVU, neboť „napsat si do životopisu členství v organizaci, jejímiž členy jsou Václav Havel a Madeleine Albright pro mnohé stálo za to“ (spisovatelka – 35, 1968).

Nezájem o organizovanou činnost obecně a nedostatek volného času se podepsal také na tom, že si posrpnoví imigranti v USA jen málokdy vytvořili své vlastní organizace, ve kterých by se mohli vyhnout šarvátkám s poúnorovými. Když už ke vzniku nových organizací došlo, tak šlo zpravidla o nečlenské organizace individuálního snažení, často s kulturním zaměřením, jako byly například *Framar Publishers* v Los Angeles nebo *Sixty-Eight Publishers* v kanadském Torontu.¹⁷⁵ Posrpnoví se také účastnili (a stále více účastní) na publikaci česko-amerického a obecně českého emigrantského tisku, jako byly například *Proměny*, *Západ*, *Reportér*, *Svědectví*, *Zprávy SVU*,

¹⁷⁴ IVANOV Miroslav, *Čech v Kanadě*, Praha, 1994, s. 216.

¹⁷⁵ Toto kanadské nakladatelství zde uvádím především proto, že svou činností přesáhlo hranice Kanady a ve velkém rozsahu spolupracovalo s imigrací v USA a bylo závislé na amerických předplatitelích. Nicméně je důležité poznamenat, že situace v Kanadě nebyla stejná jako ve Spojených státech, a není proto možné tyto dvě skupiny posrpnových imigrantů – kanadskou a americkou – ztotožňovat.

Czechoslovak and Eastern European Journal nebo *Cosmas*. V současné době jsou dva nejrozšířenější české čtrnáctideníky v New Yorku v rukou posrpnových imigrantů.

Integrace do americké společnosti

„Tragedie je v tom, že mnozí Američani chtějí býti Evropany (nechtějí být Babbity), a mnozí Evropané chtějí být Američany. To, prosím, zcela dobře nejde. Jen z části.“

(*Amerikán*, 10. 10. 1929)

Stát se plně Američanem by totiž znamenalo asimilaci, tedy „inkorporaci nových členů do dané společnosti tak, že nejsou odlišitelní od ostatních ‚původních‘ členů společnosti.“ Asimilace, která představuje „na jedné straně plnou akceptaci minoritní skupiny skupinou majoritní, na druhé straně plnou akceptaci kultury majoritní skupiny skupinou minoritní,“¹⁷⁶ není v jedné generaci prakticky možná, ale dosáhnou jí zpravidla až generace třetí a následující.¹⁷⁷ Je tedy zřejmé, že asimilace nedosáhli ani čeští imigranti, kteří do Spojených států přišli po roce 1968. Proto je v jejich případě potřeba hovořit o jiné formě sociálního přizpůsobení, kterou je integrace.

Integrace imigrant dosáhne, jakmile se stane „fungující součástí adoptované společnosti, přijme mnohé z jejich postojů a vzorů chování a účastní se volně jejich aktivit, avšak zároveň si uchová jistou míru své původní kulturní identity.“¹⁷⁸ Integrace se od asimilace tedy liší především ve stupni ztráty staré kultury a pocitu příslušnosti k původnímu domovu a v intenzitě přijetí vzorů chování nové společnosti a vybudování pocitu příslušnosti k nové zemi. Probíhá okamžitě

¹⁷⁶ *Velký sociologický slovník*, Praha 1996, s. 108.

¹⁷⁷ BERNARD William S., *Indices of Integration into the American Community*. In: *International Migration*, (11) 1973, s. 87.

¹⁷⁸ *Ibid.*, s. 87.

od příchodu do nové země, s přibývajícímí lety strávenými v nové kultuře se zpravidla prohlubuje a plně dosažena bývá už v první přistěhovalecké generaci.

Úspěšná integrace nového imigranta je velice důležitá nejen pro něho samotného, ale také pro úzkou komunitu, ve které žije, a následně pro celou novou společnost. Nedojde-li k ní, imigrant se cítí nešťastný a může se potýkat s problémy až existenčního charakteru. Společnost na druhé straně trpí roztržitostí a nedostatkem podpory. Domnívat se, že je integrace záležitostí automatickou, by bylo mylné. Dosáhne jí totiž pouze ten přistěhovalec, který o ni aktivně usiluje, jen ten, kdo řeší problémy, na které v jejím průběhu narazí. Ten, kdo to nedokáže nebo nechce dokázat, se neintegruje a zůstává nešťastným cizincem.¹⁷⁹

Klíčovou charakteristikou stojící v pozadí většiny problémů, které musí imigrant řešit, je neznalost, jež vzniká imigrací. A. Schutz tento jev vysvětluje jako náhlou přeměnu diváka v herce, který „vstupuje jako partner do sociálních vztahů se spoluherci a od nynějška se zúčastňuje akce, která už dávno probíhá. Avšak jeho znalost textu hry je velice neurčitá.“¹⁸⁰ Nezná sociální ani kulturní vzorce nového prostředí, a tak se je snaží aplikovat na to, co je mu blízké, avšak brzy shledá, že tímto způsobem není schopen nové vzorce interpretovat. Nejsou přeložitelné, jsou jiné. Proto mu nezbyvá než krok po kroku nové termíny poznávat. Každou, i tu nejběžnější sociální situaci musí zkoumat, musí si ji na vlastní kůži vyzkoušet předtím, než ji může přijmout za samozřejmou. Navíc je jeho postavení ještě komplikováno skutečností, že jako cizinec nedokáže rozlišovat mezi tím, co je v dané společnosti typické a co individuální.

Vzhledem k tomu, že pro imigranta není cílem jen přežít v ‚džungli neznámého‘, ale stát se plnohodnotným účastníkem života nové společnosti, je pro něho nesmírně důležité nejen poznat, ale

¹⁷⁹ *Ibid.*, s. 87.

¹⁸⁰ SCHUTZ Alfred, *Collected Papers*, díl 2., Haag 1962–1966. Cit. podle DISMAN Miroslav, *Jak se vyrábí sociologický výzkum*, Praha 1993, s. 328.

také pochopit.¹⁸¹ Jak říká M. Disman, nestačí mu pouhá ‚znalost ŽE‘, která je dostatečná pro člena majoritní společnosti, ale musí pátrat také po ‚znalosti PROČ‘. Čím více najde odpovědí na svá PROČ, tím více receptů sociálního chování společnosti se mu stane jasnými, a tím lépe je schopen se do přijímací společnosti integrovat.¹⁸²

Většina posrpnových imigrantů okamžitě po svém příchodu do USA oplývala nadšením. Za mnohé to vyjádřil jeden z uprchlíků pro časopis *Migration Review*, když nadšeně oceňoval demokracii, hojnost a „otevřenost americké společnosti, která [jim] nedala pocítit, že [jsou] cizinci a dala mnoho možností těm, kdo chtějí pracovat.“¹⁸³ Pro některé z imigrantů, jako například pro herce, který do USA přišel se slušnou znalostí angličtiny ve svých 29 letech v roce 1979, a který je dnes ve velké míře integrován – jeho žena je rodilá Američanka, stejně jako většina jeho přátel – nepředstavovala integrace žádné vážné problémy, neboť „tolik se toho po příchodu dělo, že člověk by se musel zavřít doma, aby se toho nestal součástí.“ Mnoho jiných však brzy zjistilo, že Spojené státy nejsou jen zemí demokracie, blahobytu a svobody, ale že je to také „tvrdá země, kde vám nikdo nic jen tak nedá,“¹⁸⁴ a kde „dolar vládne a podřizuje si lidi.“¹⁸⁵ New York najednou „nebyl ta světla a paráda jako v televizi, ale špína, odpadky a bezdomovci.“¹⁸⁶ Ocitli se ve stadiu, jehož hlavními charakteristikami byly bezmocnost a neschopnost pomoci si sami a okamžitě ze své nelehké situace. Toto zklamání, které někteří časem překonali a dnes komentují s úsměvem, zatímco jiní nesou jeho následky dodnes, bylo vyvoláno právě postupující integrací a komplikacemi s ní spojenými.

Tempo a míra integrace je ovlivňována řadou faktorů, které bychom mohli rozdělit do čtyř základních skupin. První skupinu tvoří ty faktory, které jsou pro jednotlivce dané a zpravidla neměnitelné,

¹⁸¹ PAVLOVIĆ Mirjana, *At the Crossroads of Myth and Reality – Serbs Overseas*. In: GODINA I. (ed.), *Soočenje mita in realnosti*, s. 93.

¹⁸² DISMAN M., *Jak se vyrábí*, s. 329–331.

¹⁸³ *Migration Review*, (9) 1969, s. 3.

¹⁸⁴ *Vrátná* (28,1979).

¹⁸⁵ *Chemik* (34, 1971).

¹⁸⁶ *Spisovatelka* (35, 1968).

tedy především věk, pohlaví, barva pleti či zdravotní stav. Druhou skupinu spojuje jejich nositel – tím je přijímací společnost. Sem patří hospodářská a politická situace v přijímací zemi, její potenciál pro mobilitu, systém kulturních hodnot, míra podobnosti či odlišnosti s imigrantovou domovinou a v neposlední řadě také očekávání, se kterým nová společnost imigranta přijímá. Jinými slovy to, jaká je v dané době zaměstnanost, jaká je z toho plynoucí imigrační nálada mezi veřejností a je-li imigrant vítán či obviňován z nesnází. Do třetí skupiny spadají znalosti a dovednosti každého imigranta, jeho kvalifikace a vzdělání, a to jak odborné, tak také jazykové. Konečně čtvrtou skupinu tvoří činitelé psychického rázu, jako jsou charakterové vlastnosti a celkový psychický stav emigranta, ale také očekávání a naděje, se kterými do nové vlasti přichází.

Vzhledem k tomu, že v období konce šedesátých a v sedmdesátých letech měl na rychlou integraci do americké společnosti nejlepší šanci zdravý bílý muž co nejmladšího věku, byli čeští posrpnoví imigranti s ohledem na první zmíněnou skupinu v poměrně příznivé pozici. Absolutní většina z nich byla bílé rasy, v dobrém zdravotním stavu a více než polovina byla ve věku do 29 let. Ženy a Romové měli situaci o něco složitější, avšak totéž platilo nepochybně také v jejich domácí společnosti, v Československu.

Zaměříme-li se na druhou skupinu, zjistíme, že situace byla posrpnovým o něco méně příznivě nakloněna. O rozdílnosti politických a ekonomických systémů Spojených států a Československa v sedmdesátých letech snad není potřeba říkat více, než že byla značná a že pro mnohé posrpnové imigranty představovala poměrně silný šok. Tak jako „silný kuřák neodvykne nikotinu přes noc“, nemůže ani člověk, který žije celoživotně se zkušeností státu-nepřítele, ze dne na den změnit svůj postoj, a proto v některých případech trvalo přijetí nového politického systému za samozřejmý mnoho let.¹⁸⁷

Mnohem větší podobnost mezi českou a americkou společností bychom mohli najít v oblasti kultury,¹⁸⁸ avšak i zde docházelo ke kon-

¹⁸⁷ ULČ O., *My a oni*, s. 101, 102.

¹⁸⁸ Kulturou zde rozumíme soubor zvyků, názorů a hodnot, které jsou sdílené určitou skupinou osob. V případě Spojených států k porovnávání slouží hlavní kulturní proud („mainstream culture“).

fliktním situacím. Vážný problém pro některé posrpnové představovala heterogenost americké společnosti. Téměř pro všechny Čechy, kteří celý svůj život strávili v nadmíru homogenní společnosti, byla tato náhlá a výrazná změna šokující, jako například pro grafičku, která do USA přišla v roce 1982 a která při rozhovoru přiznala, že si „už v uprchlickém táboře najednou uvědomila, že si [prohlíží] všechny ty tmavé uprchlíky jako opice v cirkusu a navíc, že se jich [bojí].“ Mnozí si toleranci k jiným rasám a kulturám ani po letech vypěstovat nedokázali.

Také situace v zaměstnanosti se pro posrpnové imigranty začala zhoršovat v sedmdesátých letech, kdy Spojené státy trpěly vleklou hospodářskou krizí, jejímž vlivem rostla nezaměstnanost a obecně se zhoršoval vztah k přistěhovalcům. Proto zatímco v roce 1969 bylo podle dopisu, který dostal AFRC od *Social Research Corporation*, pro posrpnové přistěhovalce „více pracovních míst dostupných, než osob k jejich zaplnění“ a jediným požadavkem kromě kvalifikace k danému povolání byla „znalost angličtiny na úrovni páté třídy,“¹⁸⁹ o několik let později již AFRC uvedl: „... žádnou práci pro československé uprchlíky nemáme. Pokud ano, jde vždy o zaměstnání za velice nízké mzdy.“¹⁹⁰

S ohledem na vztah veřejnosti k posrpnovým našli ti, kdo přišli do Spojených států v prvních několika měsících okamžitě následujících invazi, v USA lepší situaci než ti, kdo imigrovali až později v letech sedmdesátých. Značné sympatie, které Američani měli k národu, jehož pokus o demokracii se stal obětí tanků, se přenesly také na imigranty z řad tohoto národa. *Nový domov* tento jev komentoval s trochou nadsázky takto: „Naši uprchlíci jsou nadále překvapováni, jak kouzelně působí na všechny slova: ‚Československý uprchlík‘. Již na letišti, zatím co ostatním cestujícím otevírají celníci zavazadla, československý uprchlík je propuštěn s úsměvem bez otevření kufru. Mnohý taxikář zaveze našeho člověka zdarma, jakmile pozná, kam chce, i když nerozumí jeho řeči.... A tak dále.“¹⁹¹ O pár let později,

¹⁸⁹ Archiv AFRC, složka New York 1969, Papánek v dopise z 14. 10. 1969.

¹⁹⁰ Archiv AFRC, složka New York 1977, schůze předsednictva, 3. 6. 1977.

¹⁹¹ *Nový domov*, (36) 1968, s. 1.

kdy již veřejnost pozapomněla na násilný akt invaze a zprávy o okupaci zevšedněly, vyprchaly také zvláštní sympatie a Češi se stali jen jedněmi z imigrantů, kteří přicházeli ze zemí za železnou oponou. Avšak je nutné říci, že i toto postavení bylo mnohem příznivější, než kdyby pocházeli odjinud, jak o tom svědčí i oficiální americká definice pojmu uprchlík.

Dobrou situaci posrpnoví našli také v souvislosti s postojem oficiálních míst ke způsobu a míře zapojení imigrantů do společnosti. Bouřlivá doba, ve které přicházeli, vedla v této oblasti k významné, a pro ně přínosné, změně. V sedmdesátých letech již totiž v tomto ohledu panovala obecná shoda o tom, že kultury přistěhovalců mají nejen právo na zachování, ale že existuje dokonce potřeba jejich udržování. V této době došlo k upuštění od teorie „*melting pot*“,¹⁹² která byla nahrazena vizí multikulturní a multietnické Ameriky. Tlak na integraci posrpnových imigrantů tak byl mnohem menší, než ten, kterým prošli přistěhovalci dřívější.

Přestože z předchozího je zřejmé, že faktory druhé kategorie mohly cestu posrpnových k integraci značně zkomplikovat, na největší problémy narazili teprve v souvislosti s třetí a čtvrtou skupinou činitelů podle našeho rozdělení. Pomineme-li ty z nich, které byly velice individuální a není možné je na tomto místě zhodnotit, zůstanou nám čtyři specifické zdroje problémů, které integraci posrpnových do americké společnosti zpomalily nejčastěji a nejvíce. Patří mezi ně neznalost anglického jazyka, nemožnost profesního uplatnění, nedostatek iniciativy a nadměrná očekávání imigrantů.

Jazyková kompetence posrpnových uprchlíků byla dosti nízká, což představovalo jednu z nejvážnějších brzd jejich integrace. Z 31 osob, které zodpověděly mé dotazníky či které se zúčastnily mých rozhovorů, ohodnotily svou znalost angličtiny při příchodu do USA

¹⁹² Teorie „*melting pot*“ formovala přístup k nově příchozím od samotného počátku přistěhovalectví do USA. Hlavní důraz byl kladen na akulturalizaci, která by postupně vedla k úplné asimilaci přistěhovalců. O. Ulč této koncepci říká „amerikánský asimilační ‚*Eintopf*‘“, neboli „hrnec, v němž se asimilačním procesem přistěhovalci převaří a vitamíny jejich etnické a kulturní individuality vypaří.“ Ideálně by tak byla vytvořena vysoce uniformní společnost. ULČ Ota, *Příručka pro zájemce o americký svět*, Praha 1992, s. 10.

jako zcela uspokojivou pouze čtyři – profesor americké literatury, vysokoškolský profesor filozofie, herec a lékař, který pracoval dva roky v Kambodži. Naopak sedmnáct, tedy více než polovina dotazovaných, ohodnotila svou znalost absolutní nulou a dalších pět ji považovalo za základní. Že nešlo o výsledky nikterak výjimečné potvrzuje srovnání s průzkumem Jarmily Horné, která se zaměřila na posrpnové imigranty žijící v kanadské Albertě. Neuspokojivou znalost angličtiny při příjezdu měly přibližně tři čtvrtiny jejích respondentů.¹⁹³

Neznalost jazyka, základního prostředku komunikace, s sebou přináší mnohé negativní důsledky, včetně materiálních. Imigrant může být jednoduše podveden, okraden, může se dostat do konfliktu se zákonem, má potíže se získáním zaměstnání a pokud nějaké najde, může je vinou svého jazykového handicapu zase lehce ztratit. Navíc vede neznalost jazyka k tomu, že si imigrant utvoří falešné představy o svých amerických spoluobčanech. Má je za nezdvořilé, netrpělivé, popudlivé či nespolečenské. Takováto reakce ovšem, k imigrantově smůle, funguje oboustranně. Američani mohou mlčenlivého přistěhovalce pokládat za nespolečenského, hloupého či nezdvořilého. Takto negativně vytvořený dojem pak mívá dlouhotrvající následky, neboť zpravidla ovlivní celý vzájemný vztah.¹⁹⁴

Mezi respondenty mého dotazníku figuroval jazykový handicap jako jeden z nejčastějších zdrojů stresu a frustrace vůbec. Samy návštěvy jazykových kurzů, kterými prošlo dvacet čtyři mých respondentů, byly často stresující záležitostí. „To víte, když je vám třiačtyřicet, je těžké dělat ze sebe blázna a smát se sám sobě,“ komentoval tento jev zubař, který přišel do USA s nulovou znalostí angličtiny. Také M. Disman, který sám do USA v posrpnovém období emigroval, k tomuto ve své knize poznamenává: „Když jsem kdysi v Praze četl překlad [Rostenova románu] líčící heroickou bitvu pana Kaplana s nelogičností angličtiny, mohl jsem se rozsypat smíchy. Ale když jsem o něco později četl tuhle knížku v Americe, nebyla to už taková legrace. Spíše naopak. Najednou jsem já byl pan Kaplan, který se marně snaží zvládnout ty nepostižitelné dimenze jazyka. Takové

¹⁹³ HORNA J., *Leisure Re-socialization*, s. 99–100.

¹⁹⁴ AHIRAM E., *Language Training*. In: *International Migration*, (12) 1974, s. 207.

úsilí je jistě komické. Ale ne pro pana Kaplana.“¹⁹⁵ Obzvláště frustrující byla neschopnost přesně se vyjadřovat pro vzdělané imigranty, kteří měli větší potřebu číst, psát, diskutovat a komentovat dění kolem sebe. Toto jim však jejich jazykové znalosti neumožňovaly. Navíc nyní mnohem častěji než ve své domovině byli neúspěšní v diskusích a slovní střetech. Jádrem tohoto problému pojmenoval v rozhovoru počítačový inženýr (29, 1976): „Člověk věděl, že to, co jeho oponent říká, jsou hlouposti. Problém byl v tom, že je říkal hezky a bez chyb.“

Neznalost jazyka ovlivnila také domácí prostředí přistěhovalců. Jednotliví členové imigrantské rodiny nepostupovali při zvládnutí angličtiny stejným tempem. Zaměstnaný člen rodiny se zákonitě ocitl ve výrazně výhodnější výchozí pozici než ten, který nenašel práci či se rozhodl zůstat doma s dětmi. Jednoznačně nejrychleji a s nejmenšími potížemi zvládly nový jazyk děti.

Nerovnoměrnost v ovládnutí základního komunikačního prostředku vedla v některých rodinách k výrazné změně vztahů. Nebyla-li to totiž hlava rodiny, tedy zpravidla otec, kdo angličtinu zvládl nejlépe a hlavně nejrychleji, přesunula se velká míra zodpovědnosti na toho, kdo byl jazykově vybavený nejlépe, tedy často na děti. Takovýto přesun pravomocí, který byl v mnohých případech hlavou rodiny vnímán jako neschopnost splnit své poslání, způsobil značné napětí v rodině, které se podepsalo jistou měrou na vysoké – více než čtyřicetiprocentní – rozvodovosti těch párů, které do USA emigrovaly již jako manželé.¹⁹⁶

Komunikační bariéra měla ještě další důsledek. Pod jejím tlakem začali někteří z posrpnových imigrantů vyhledávat ostatní Čechy. Několik z nich se dokonce uchýlilo do českých čtvrtí, kterých již v době jejich příchodu v USA nebylo mnoho a nebyly zdaleka tak uzavřené, jako například čtvrti italské, ruské, nebo známé Chinatowny, ale přesto existovaly.¹⁹⁷ Vazby, které v těchto komunitách získali, jim poskytly nejen lepší komunikaci, ale často také možnost najít

¹⁹⁵ DISMAN M., *Jak se vyrábí*, s. 329.

¹⁹⁶ Rozvodovost v mém vzorku mezi lidmi, kteří imigrovali jako manželé, činila 44 %.

¹⁹⁷ Například v New Yorku bylo takovou oblastí okolí 72. ulice na Upper East Side Manhattanu a později pak Astorie v městské čtvrti Queens.

bez znalosti angličtiny zaměstnání. Život v česko-americké komunitě mohl mít na nového imigranta jak pozitivní, tak i negativní dopad. Na jedné straně mohlo být toto prostředí jakýmsi ‚odpočívadlem‘, kde by nově příchozí načerpal síly a také informace a rady potřebné ke vstupu do široké americké společnosti. Na straně druhé si imigranti v etnickém prostředí kolem sebe budovali ochrannou zeď před okolním světem. V těchto případech imigrant jen málokdy později opustil etnické prostředí a jeho integrace se tak značně zbrzdila, ne-li zcela zastavila.¹⁹⁸ Takové byly také osudy dvou respondentů v mém vzorku.

Podle IRC závisí integrace v nové zemi z 80 % na nalezení odpovídajícího zaměstnání.¹⁹⁹ Získání pracovního místa je pro integraci klíčové nejen z důvodu ekonomické samostatnosti, ale také proto, že právě v zaměstnání přichází imigrant v největší míře do kontaktu s novým jazykem a s novou kulturou obecně. Poznává tam vzory chování nové společnosti, způsoby komunikace a vytváří si nové sociální vazby. Pro účely integrace je získání v podstatě jakéhokoliv zaměstnání užitečné, avšak jedině pracovní místo odpovídající schopnostem imigranta je tím, ze kterého pro něho plyne uspokojení.

Značný počet posrpnových imigrantů byl vybaven poměrně vysokým stupněm vzdělání a navíc často v technických profesích, po kterých byla v USA poptávka největší. I přesto však řada z nich, zejména zpočátku, jen těžko hledala uplatnění. Ačkoliv absolutní většina (v mém vzorku všichni) byla v Československu zaměstnaná nebo řádně studovala, po příchodu do USA zůstal značný počet po určitou dobu bez zaměstnání. Ti, co zaměstnání přece jen našli, museli ve většině případů přijmout nižší postavení, než jaké zastávali doma. Tohoto osudu mnohých posrpnových si všimlo i *Rudé právo*, které ho využívalo k propagandě: „Každý poctivý občan této země si učiní svůj názor o člověku, který doma získal vysokoškolské vzdělání, a místo aby vrátil společnosti, co do něho investovala, pobíhá po světě a nabízí se

¹⁹⁸ BERNARD William S., *Immigrants and Refugees: Their Similarities, Differences, and Needs*. In: *International Migration*, (14) 1976, s. 273.

¹⁹⁹ Z tohoto důvodu tato organizace udržovala svůj vlastní zaměstnanecký servis a finančně své klienty podporovala, zatímco oni si hledali práci a až do té doby, než obdrželi svou první výplatní pásku. BERNARD W., *Initial Integration*, s. 8.

do služeb ‚vrátného-uklízeče‘... Kdo ponižuje sebe v cizině, ponižuje i svou vlast.“²⁰⁰ Jelikož obecné údaje o tom, kolik posrpnových imigrantů takto „ponižovalo svou vlast“ ve Spojených státech, nejsou dostupné, obracím se pro srovnání do Kanady. V Albertě, podle Jarmily Horné, si ihned po příjezdu našlo stejné zaměstnání jako v Československu jen 10,7 % posrpnových imigrantů.²⁰¹ V mém vzorku byla situace o něco lepší, neboť stejnou práci našlo 16,1 % respondentů. Zbytek zůstal po nějakou dobu nezaměstnaný či přijal profesní degradaci a to často dosti výraznou.

Důvody počátečního neúspěchu byly mnohé. Vedle nabídky z americké strany hrály klíčovou roli již diskutované nedostatečné jazykové schopnosti, neadekvátní kvalifikace, charakterové vlastnosti každého imigranta a jeho ochota přijmout degradující pozici, stejně jako i absence ‚americké zkušenosti‘ a úroveň jeho znalosti americké společnosti obecně. K snadnějšímu nabytí zaměstnání pak naopak nejvíce pomohlo vedle znalosti angličtiny vzdělání, které imigranti získali až ve Spojených státech. Proto se velký počet z nich navrátil zpátky do školních lavic.

Problémy spojené s kvalifikací ve většině případů nespočívaly v jejím nedostatku, ale spíše v neadekvátnosti znalostí nabytých v socialistických školách, v nízké hodnotě diplomů získaných na československých univerzitách, v potřebě amerických licencí a atestací pro výkon jistých povolání, v nedostatku dokumentace o dosaženém vzdělání a praxi, či v neexistenci doporučení z předešlých zaměstnání. Překonat tyto handicapy trvalo posrpnovým imigrantům mnohdy několik let.²⁰²

Konkrétně tyto problémy uvidíme, podíváme-li se třeba na případ lékařů. Potíže s jejich umístováním po příchodu do USA existovaly, přestože podle AFRCR byl „volných míst v nemocnicích nadbytek,“²⁰³ o čemž svědčí také to, že do Spojených států byli zpravidla přijímáni ne na základě ‚uprchlické‘, ale ‚odborné‘ preference. Jejich potíže pra-

²⁰⁰ Rudé právo, 20. 10. 1969, s. 2.

²⁰¹ HORNA J., *Leisure Re-socialization*, s.100.

²⁰² BERNARD W., *Indices of Integration*, s. 86.

²⁰³ Archiv AFRCR, složka Vídeň 1968, dopis vídeňské pobočky MUDr. Bílkovi z 16. 11. 1968.

menily vedle jazykových nedostatků především z restrikcí, které existovaly v oblasti udělování amerických licencí.²⁰⁴ Prvním krokem, který musel imigrant-lékař podniknout, bylo složení zkoušek lékařského výboru *Educational Council for Foreign Medical Graduates (ECFMG)*, které se skládaly jak z psaného, tak i ústního testu. Ani pak však lékař nemohl ve svém oboru plně pracovat, ale musel začít usilovat o atestaci. Předtím než jí mohl dosáhnout, musel být zaměstnán jako stážista ve státní nemocnici a teprve pak mohl složit *State Board Examination*, na základě které mu byl udělen americký diplom. Jednomu z mých respondentů, lékaři, který do USA přišel v roce 1976, trval tento proces více než čtyři roky.

Ti posrpnoví imigranti, kterým se odpovídající zaměstnání zajistit podařilo, si byli dobře vědomi své zranitelnosti v případě propouštění, což je hlavním důvodem, proč mnozí z nich věnovali značnou část svého volného času sebevzdělávání.²⁰⁵ Profesor americké literatury k tomu při našem rozhovoru řekl: „Předtím, než jsem se tady pořádně usadil a než jsem na univerzitě dostal *tenure*, musel jsem každý den hodiny studovat a připravovat se do školy. Člověk, který tady učí americkou literaturu, musí neustále doplňovat svoje vědomosti a musí se naučit v angličtině vyjadřovat stejně dobře přesně technicky, jako i poeticky... O škole se mi prvních pár let často v noci zdávalo.

Jedním specifickým, které vyplynulo z mého průzkumu, jež by však muselo být ještě dále dokázáno kvantitativním výzkumem, je zvýšení počtu žen, které po příjezdu do USA zůstaly v domácnosti. Podle mého výzkumu se k rodinnému krbu uchýlila přesně jedna čtvrtina respondentek. Některé z žen v domácnosti zůstat chtěly a americká společnost, ve které byla tato role mnohem běžnější než v Československu, jim to umožnila. V jiných případech vyhrála pozice ženy v domácnosti nad povoláním, které jim nepřinášelo uspokojení, avšak které bylo jediným, jež mohly získat. Nejčastěji však nešlo o přání samotné ženy, ale o finanční úspory, které její práce v domácnosti přinesla v případě, že rodina měla malé děti.

²⁰⁴ BERNARD W., *Initial Integration*, s. 7.

²⁰⁵ HORNA J., *Leisure Re-socialization*, s. 101–102.

Žena, která v domácnosti po příjezdu zůstala, pak za několik let zjistila, že její znalosti už neodpovídají americkým standardům. K tomu se ještě přidala skutečnost, že vinou omezených styků s americkým prostředím byly její znalosti angličtiny poměrně nízké. Tyto problémy pak nejednu ženu vedly k tomu, že dala dlouhodobě přednost jistotě role ženy v domácnosti před degradujícím postavením či problematickým bojem o odpovídající zaměstnání.

Specifickým problémem posrpnových imigrantů, jehož příčinou byla rozdílnost mezi československou a americkou společností, byl nedostatek iniciativy a nesamostatnost, kterými především v prvních několika letech po příchodu do USA trpěli. V novém, individualistickém systému postrádali státní kontrolu, která řídila jejich životy v socialistickém Československu, a proto se často cítili macešsky opuštěni okolním světem, bezmocní a ztraceni, což se zpravidla projevovalo pasivitou. Ta pak vedla k potížím při hledání zaměstnání, při změně zaměstnání či při navazování kontaktů a přátelství, a tím k pomalejšímu zapojení do americké společnosti. Nedostatek iniciativy mohl ovlivnit také to, jaký dojem udělali imigranti na své spolupracovníky a americké sousedy. Každodenní rozhodování o vlastním osudu pak vedlo k neustálému napětí a k nejedné stresové situaci. Počítačový inženýr, který do USA přišel ve věku 29 let, to vyjádřil takto: „Už to, že jsem si v obchodě musel vybírat z dvaceti druhů jogurtů, mi činilo neuvěřitelné potíže... Nejhorší to pak bylo, když jsem najednou měl tři nabídky práce. Málem jsem se rozbřečel a otravoval jsem s tím všechny lidi, co jsem tady znal.“

W. Bernard tento problém komentoval slovy: „Jedna z potíží s mladými je, že i když odmítli komunismus a nelíbí se jim život, který opustili, nerozumí ještě ani životu v novém světě a visí ve vzduchoprázdnu, neboť postrádají státem uvalené řízení, jež měli ve své komunistické zemi. Musí být naučeni, jak stát na vlastních nohou, jak si utvářet své vlastní soudy a rozhodnutí a jak plánovat své vlastní životy.... Je štěstí, že díky přizpůsobivosti mladých uprchlíků není přechodná doba delší, než je.“²⁰⁶ Také podle *AFCR*, který považoval

²⁰⁶ BERNARD W., *Initial Integration*, s. 7.

tento jev za jeden z nejvýznamnějších problémů posrpnových imigrantů, se však naštěstí posrpnoví vyrovnali s touto překážkou v poměrně krátkém čase. Slovy fondu, „svoboda rychle změnila jejich postoj k iniciativě a k rozhodování o vlastní budoucnosti.“²⁰⁷

Rovněž samotní posrpnoví přistěhovalci existenci tohoto problému potvrdili. Programátor, po příchodu do USA poslíček, prodavač pomerančové šťávy, novinář a opět programátor, který imigroval ve svých 31 letech, to vyjádřil takto: „Říkal jsem si, jsi přece v zemi neomezených možností, ale žádné jsem neviděl. Čekal jsem, až mi je někdo ukáže, až mi někdo řekne, kam jít a kam napsat, abych dostal práci, nebo abych našel třeba kurzy angličtiny.“ Aranžérka (23, 1969) to dále doplnila: „Hodili nás do vody a řekli plav. Nebo spíš, hodili jsme se do vody a plavat jsme moc neuměli.“ Podobné reakce se mi dostaly od celé řady dalších dotazovaných. Za všechny to však snad nejlépe shrnula profesorka slovanských studií (24, 1977), když řekla: „Teprve tady jsem viděla, že to krásné přísloví o tom, že každý je svého štěstí strojevedoucím, je pravdivé.“

* * *

Otázka očekávání a nadějí imigranta, ačkoliv bývá často opomíjena, má na integraci zásadní vliv. Čím méně realistické jsou představy imigranta o nové vlasti, tím větší zklamání ho čeká při styku se skutečností a tím méně spokojený sám bude. Naopak čím více se blíží jeho očekávání realitě, tím je spokojenější, a tím dříve bude schopný plně se integrovat.²⁰⁸

B. Čebulj-Sajko, která se zabývá slovinskou emigrací, používá pro představy imigrantů o své nové zemi termínu „šťastná země“ („*lucky country*“). Podle ní je „šťastnou zemí“ ideální stát, který existuje pouze

²⁰⁷ Archiv AFČR, složka New York 1969, schůze předsednictva, 16. 6. 1969; výroční zpráva, 1969, s. 5.

²⁰⁸ LUKŠIĆ-HACIN Marina, *The Intertwining of Myth and Reality*. In: GODINA I. (ed.), *Soočenje mita in realnosti*, s. 223–226; PAVLOVIĆ M., *At the Crossroads*, s. 92; ULČ O., *Those Who Left*, s. 151–152; ČEBULJ-SAJKO Breda, „*Lucky Country*“: *Where?*. In: GODINA I. (ed.), *Soočenje mita in realnosti*, s. 159–161.

v mysli emigranta, a to jen do té doby, než se s ním fyzicky setká. Mezi okolnostmi, které ovlivňují, jak nereálná je představa o ‚šťastné zemi‘, patří množství a důvěryhodnost informací, které ve své domovině imigrant o nové zemi mohl získat, důvody k jeho emigraci, emocionální vazby k domovu a některé subjektivní aspekty, jako například to, jak silná je jeho touha po nové zemi.²⁰⁹

Nereálné představy o své ‚šťastné zemi‘ si tvořili i mnozí respondenti z mého vzorku. Zklamání, které jim přinesla konfrontace jejich ideálu s americkou realitou, bylo v mnoha případech velké. Očekávání, že Amerika změní jejich život k lepšímu, se kterým všichni bez rozdílu opouštěli Československo, se totiž především ze začátku většinou z nich nesplnilo. Odešli ze zařízeného života, ve kterém sami sebe vnímali jako střed svého sociálního okolí a kde přesně znali postavení své, stejně jako i postavení ostatních, do ciziny, kde svou jasnou pozici zničehonic ztratili.²¹⁰ Jak říká M. Pavlović, z „Někoho“ se stali „Nikým.“²¹¹ Nový svět, do kterého přišli, jim nenabízel nic víc, než nový začátek, jenž byl často mnohem těžší než v jejich představách. Na tento rozpor mezi očekáváním a realitou imigrant téměř vždy reagoval popíráním toho, že by on sám podlehl sebeklamu. Raději než své naivitě dával vinu realitě a cítil se být „podveden západními zeměmi, jež si troufaly vypadat jinak, než si upředl ve svých představách.“²¹²

Za hlavní aspekt, který měl vliv na utváření nereálných představ o Spojených státech, označili respondenti podceňování problémů, se kterými se USA potýkaly. Byli zvyklí na to, že je československý propagační aparát neustále podvádí, a tak neuvěřili ani zprávám o sociálně ekonomických nesnázích Západu. Po příchodu do Spojených států pak byli často rozčarováni, když narazili například na potíže při hledání zaměstnání, nebo když byli z těžce nabytého místa propuštěni.

Vezmeme-li si na pomoc průzkum, který v osmdesátých letech provedl O. Ulč, zjistíme, že víra v existenci kriminality a sociálních

²⁰⁹ ČEBULJ-SAJKO B., *‚Lucky Country‘*, s. 159–160.

²¹⁰ DISMAN M., *Jak se vyrábí*, s. 329.

²¹¹ PAVLOVIĆ M., *At the Crossroads*, s. 92.

²¹² ULČ O., *My a oni*, s. 101.

nepokojů v západních zemích byla na stupnici 0 – 10 oceněna překvapivě nízkým průměrem 1,12 a víra v ekonomické potíže dokonce neuvěřitelným průměrem 0,73.²¹³ Vzhledem k nevalné informovanosti, kterou většina řadových občanů Československa dlouhodobě trpěla, je pravděpodobné, že by se tyto výsledky příliš nelišily, ani kdyby byl průzkum proveden mezi imigrací z let dřívějších.²¹⁴ Nedostatek informací kombinovaný s nedůvěrou v tvrzení stranického tisku, který je přesvědčoval, že „situace se zaměstnáním v zahraničí není příliš dobrá“ a že by se nad tím „měli zamyslet všichni ti, kdož stále ještě nosí brýle mámení a žijí v iluzích o možnostech, jaké čekají naše lidi všude jinde, jenom ne doma,“²¹⁵ pak působily na utvoření iluzí o „šťastné zemi“ jen jako katalyzátor, tedy přesně opačně, než jak byly auto-ry zamýšleny.

V souvislosti s jejich očekáváním toho, co jim Spojené státy nabídnou, nesmíme zapomínat, že velký počet posrpnových imigrantů měl díky své kvalifikaci v Československu průměrný či nadprůměrný životní standard.²¹⁶ Emigrace je o tuto životní úroveň připravila. Zázrak se zpravidla nekonal, a tak museli v USA začínat od absolutní nuly. Navíc bez podpory příbuzných a známých, kteří jsou obvykle nedílnou součástí začátků v domovině. Zklamání těch, kteří čekali více, bylo často obrovské.

Nejčastějším projevem tohoto zklamání bylo neustálé srovnávání českého s americkým, přičemž to americké nemělo příliš mnoho šancí na úspěch. Jeden z mých respondentů nazval tuto fázi v procesu přivyknání americkému životu jako období „jó-to-u-nás-v-Čechách.“ Obdobím neustálého srovnávání prošla také žena v domácnosti (29, 1971), která jistou dávkou nelibosti k nové vlasti projevuje dodnes: „Všechno mi začalo vadit. Hlavně samotní Američané. Nadávala jsem na jejich chování, na to, co mají na sobě, na jejich věčné úsměvy, ale i na filmy

²¹³ ULČ O., *Profil a motivace*, s. 479.

²¹⁴ Z rozhovorů vyplynulo, že jedinou změnou, která by se pravděpodobně v průzkumu mezi dřívějšími imigranty projevila, byla obava z potíží v souvislosti s Vietnamskou válkou.

²¹⁵ Rudé právo, 20. 10. 1969, s. 2.

²¹⁶ ULČ O., *Profil a motivace*, s. 479.

a na muziku.“ Tyto a podobné reakce nejsou ničím jiným, než projevy etnocentrismu, neboli „tendence poznávat, hodnotit, interpretovat všechny životní jevy z perspektivy kultury vlastního společenství.“²¹⁷ Za jediné správné, užitečné a pravdivé jsou etnocentrickým pohledem považovány hodnoty, normy a ideje té sociální skupiny, se kterou se jedinec identifikuje, což u posrpnových vedlo zákonitě k tomu, že začali nadměru kriticky reagovat na vše, co mělo nálepkou ‚americké‘.

Přitom důvody, které si ke své kritice imigranti vybírali, nebyly vždy zásadního významu, ale naopak se často jednalo jen o nevýznamné maličkosti. M. Disman k tomuto jevu uvádí několik příkladů, jež si zaslouží ocitování: „Jsou prostě barbaři: v restauraci rozkrájí nejdřív všechno maso na talíři a pak jedí jenom vidličkou. A představte si, drží ji v pravé ruce,“ anebo „To jejich pivo! Karel IV. na něj! Kdyby spouštěli do Vltavy toho sládka, co vaří ty patoky a ještě je pojmenuje Budweiser, šel bych se podívat.“²¹⁸

Etnocentrismus neovlivňuje pouze imigranty, ale trpí jím rovněž skupina přijímací, tedy v našem případě Američané. Cizincova rozdílnost je vnímána jako neochota se přizpůsobit a jako překážka integrity. K ilustraci netolerantních etnocentrických reakcí ze strany americké používám opět několika příkladů, které uvádí M. Disman. Ten ve své knize vychází ze svých vlastních zkušeností posrpnového imigranta v USA a cituje několik autentických výtek, jimiž ho Američané obdařili. Vytýkali mu, že „nejen, že nehraje golf, ale čte i takové divné knihy,“ nebo například to, že „vůbec nerozumí pravidlům baseballu, a to má doktorát!“, či dokonce, že „i své příjmení vyslovuje špatně.“²¹⁹

Etnocentrismus se tak stal zdrojem netolerantnosti a konfliktů mezi českými imigranty a majoritní americkou společností a zpomalil proces jejich integrace.

²¹⁷ *Velký sociologický slovník*, s. 278.

²¹⁸ DISMAN M., *Jak se vyrábí*, s. 333.

²¹⁹ *Ibid.*, s. 332.

Trojí identita posrpnových

„Příslušníci první generace vlastně žijí dva životy – ten první v nich stále vyvolává nostalgii a je zdrojem neustálých vzpomínek, ten druhý je pro ně většinou stále cizím světem, který se jim sice může i líbit, ale asi tak jako skvělé šaty, které jsou však příliš velké a stále je to cítit...“

(J. ALNER, *Krajanía. Češi a Slováci vo svete*)

Jako jeden z přímých důsledků integrace do nové společnosti vzniká pro každého imigranta nutnost řešit soukromé dilema o tom, ke které ze dvou kultur se přidat, jakou část své etnické identity obětovat a naopak, které aspekty nové kultury přijmout za vlastní.²²⁰ V průběhu následné integrace do nové společnosti každý přistěhovalec bez rozdílu přijímá vedle své původní identity také určitou část kultury své nové země, a postupně si vytváří takzvanou dvojí identitu. J. Špetko si všímá konfliktu mezi dvěma identitami a nazývá ho ‚bacillus emigraticus‘, schizoidní stav vznikající tím, že se emigrantova jedna tvář dívá na domovinu, zatímco druhá sleduje zemi, ve které žije.²²¹

Živiny etnické identity se pochopitelně stává rodinný kruh a nejbližší přátelé stejného původu, se kterými imigrant sdílí společný jazyk, zvyky a vzpomínky. Na druhé straně zdrojem identity nové, v našem případě americké, je celý veřejný sektor, ve kterém velice významnou roli hraje zaměstnání a pracovní kolektiv.²²²

²²⁰ Etnická identita (příslušnost etnická): „sounáležitost jednotlivce s určitým etnikem nebo jeho částí, která může být vyjádřena vnějšími příznaky, respektive tím, jak se ‚etnický‘ člověk projevuje v každodenních situacích (jazykovými a jinými kulturními projevy).“ Velký sociologický slovník, s. 882.

²²¹ ŠPETKO J., *Slovenská politická emigrácia*, s. 8. V literatuře je tento jev často popisován podle E. Stonequista, který už v roce 1937 nazval emigranta, u něhož se dané dvě identity dostávají do konfliktu, ‚okrajovým člověkem‘ (‚marginal man‘). A. Schutz pak ve studii Cizinec (1966) definuje takového ‚okrajového člověka‘ jako jedince, který je ‚hybridem existujícím na rozhraní dvou kultur nevěda, ke kterému kulturnímu vzorci patří.“ Citováno podle DISMAN M., *Jak se vyrábí*, s. 335.

²²² HORNA Jarmila L.A., *Ethnic Culture or Culture for the Ethnics: A Case Study of Czechs and Slovaks in Alberta*. In: ZUZÁNEK Jiří (ed.), *Social Research and Cultural Policy, Waterloo 1979*, s. 207.

Dvě identity, česká a americká, začaly vedle sebe postupně žít také u českých posrpnových imigrantů. Počáteční nedostatek komunikačních schopností, hrdost na českou kulturu a chování americké společnosti, která je vnímala jako zvláštní, neobvyklé, prostě jiné, je vedlo k potřebě identifikovat se se svou etnickou skupinou. Na druhé straně nedostatek pocitu vlastenectví a neustálý kulturní vliv americké společnosti, jejímiž plnohodnotnými členy se chtěli stát a již si vážili, přispěly ke vzniku jejich identity americké.

Pro udržení identity etnické jsou jako nejdůležitější uváděny zejména dva zdroje: jazyk a náboženství. Nicméně v případě posrpnových Čechů by bylo správnější nahradit náboženství, které hrálo zásadní roli jen u malého počtu posrpnových, položkou ‚etnických symbolů‘, jako jsou národní symboly, předměty materiální kultury a folklor. Tak vznikla zvláštní forma etnické kultury emigraci vlastní, kultura symbolů.²²³ To, co doma často přecházeli s úsměvem, se tak pro ně v americké společnosti stalo prostředkem k vyjádření totožnosti. Jeden z mých respondentů, vysokoškolský učitel (42, 1970), s úsměvem poznamenal: „Když jsme přestali mít starosti o to, co budeme jíst a kde budeme bydlet, když jsme už našli skupinu kamarádů, se kterými můžeme jako s rodinou trávit vánoce, zkrátka, když už jsme se v New Yorku začali cítit jako doma, začali jsme shánět českou muziku, kterou bychom v Praze nikdy neposlouchali, kupovat květinkovanou keramiku, které jsme se kdysi pohrdavě smáli, a chodit na koláčové festivaly. Samotného mě dodnes překvapuje, proč to vlastně dělám.“

Mateřský jazyk imigrantů, tedy čeština, hrál pro uchování etnické identity roli ještě důležitější. Přišli-li do USA s českou partnerkou či partnerem (16 osob v mém vzorku), čeština figurovala jako prostředek komunikace také v jejich nejintimnějším světě, kde se představy o nové zemi a její kultuře utvářejí a upevňují. Jazyk však zároveň

²²³ H. J. Gans (1979) toto nazval ‚symbolickou etnicitou‘. Podle něho ‚etnika nepotřebují etnickou kulturu ani organizaci; místo toho se omezují na používání etnických symbolů. Výsledkem je to, že z etnicity se stává symbolická etnicita. ‚Citováno podle SKRBIŠ Zlatko, *Slovenes in Australia*. In: GODINA I. (ed.), *Soočenje mita in realnosti*, s. 65.

může posloužit jako jeden z nejviditelnějších důkazů toho, že posrpnoví imigranti na sebe do velké míry přijali identitu americkou. I když češtinu ovládali dokonale, mnozí ji postupně zapomínali, přeměnila se u nich na idiolekt a angličtina ji často začala střídat dokonce i v jejich domácnostech.

Do svých jazykových projevů, a to i do publicistických, začali postupně zařazovat *makaronismy*, tedy hybridní složeniny z anglického základu, které pak skloňovali a časovali v souladu s českými gramatickými pravidly.²²⁴ Kromě používání makaronismů imigranti v běžném rozhovoru také často přecházejí z češtiny do angličtiny uprostřed věty (*code switching*) nebo nahrazují anglickými výrazy slova, na která si v češtině prostě nemohou vzpomenout (*lexical gap*). Snad nejzřetelněji se projevuje vliv angličtiny na používání číslovek. Úroveň pronikání angličtiny do českého projevu posrpnových imigrantů zdaleka není u všech stejná. Obecně v mém vzorku vykazovali mnohem větší ztrátu české jazykové kompetence ti respondenti, kteří se začali učit anglicky až po svém příchodu do USA. Naopak ti, kdo anglicky uměli již z Československa nebo s českým jazykem stále pracují (například spisovatelé, učitelé, novináři nebo zaměstnanci českých firem a organizací), se pronikání anglických prvků do svého jazykového projevu úspěšně brání.

Zajímavým aspektem, který u starší generace českých imigrantů najdeme jen zřídkakdy, je poměrně častý přechod k angličtině při výchově dětí, a to i v případech nesmíšených českých manželství. Přestože se děti imigrantů učily anglicky rychleji a snáz než jejich rodiče, ti se v řadě případů domnívali, že v zájmu rychlejšího zvládnutí jazyka, a tím i rychlejší integrace dítěte do americké společnosti, je potřeba používat angličtinu i v domácím prostředí. Snaha udržovat

²²⁴ Charakteristiky svérázného jazykového projevu některých posrpnových jsou známy z humoristických portrétů J. Škvoreckého. Pro ilustraci uvádím úryvek z projevu jedné z jeho románových postav, „Blběnky“: „Hi, Danny! Jak přide, že sem tě neviděla za tak dlouhý čas? To seš tak lejzy, že mi ani nazazvoníš? Já budu rýli engry, když ke mně někdy nedropneš. Anforčnetly ted' jsem zrovna byzy, a enyvej, ty máš vevnitř nějakej dejt, rajt? Tak baj, baj, a já nechci slyšet žádný exkjůzy!“ ŠKVORECKÝ Josef, *Příběh inženýra lidských duší*, Toronto 1977, s. 56.

u dětí znalost češtiny a národní povědomí vůbec u mnohých posrpnových imigrantů chyběla jistě také proto, že jejich vlastní pocit národní sounáležitosti byl mizivý. Navíc v době své emigrace prakticky neviděli možnost návratu do Československa, a proto se raději soustředili na to, aby se z jejich dětí stali plnohodnotní Američané. A tak se v mnoha rodinách – baštách etnické identity – stala angličtina základním jazykem komunikace. Děti vyrostly bez toho, aby český jazyk zvládly na úrovni, kdy by ho mohly sebevědomě používat, a angličtina se stala jediným efektivním jazykem komunikace mezi dětmi a jejich rodiči. To, že při komunikaci se svými dětmi používají angličtinu, dosvědčilo osm z jedenácti osob, které otázku týkající se jazyka dětí v mém dotazníku zodpověděly (72,7 %).²²⁵

Prozatím jsme hovořili pouze o identitách, které jsou založeny na národnostním základě, tedy o identitě etnické a identitě nové země. Z rozhovorů s mými respondenty však vyplynulo, že oni sami kladou důraz na identitu poněkud jiného typu, a to na identitu profesní. Profesní identita, tedy příslušnost pocítovaná k dané profesní skupině, se u těch respondentů, kteří disponovali vyšším stupněm odbornosti, jevila dokonce jako prvořadá. Lékař (27, 1975) vyjádřil převahu pocitu sounáležitosti se svými kolegy nad pocitem sounáležitosti s ostatními Čechy takto: „Víte, já proti ostatním Čechům tady nic nemám. Rád se s nimi občas setkám třeba na nějaké kulturní akci a když ke mně přijdou do ordinace, tak s nimi vždycky strávím více času než s jinými pacienty. Ale abych je vyhledával a chodil s nimi do hospody, pro to nemám žádný důvod. Mnohem lépe se pobavím, když půjdu na návštěvu některému z mých kolegů z práce, se kterými si máme co říct.“ Silný pocit příslušnosti ke své profesní skupině potvrdil také herec (29, 1979), který na otázku jestli je více Čech nebo Američan, odpověděl: „Abych vám řekl pravdu, sám o sobě nikdy neuvažuji jako o Američanovi nebo o Čechovi. Jsem prostě divadelník, herec, loutkář, který se shodou náhod narodil v zemičce ve středu Evropy a který žije v Americe.“ O tom, že tato skutečnost není

²²⁵ Počet respondentů byl v tomto případě jiný než obvykle, neboť se otázka týkala pouze těch, kdo v době rozhovoru měli děti žijící ve společné domácnosti.

nikterak ojedinělá, svědčí také výzkum J. Horné mezi posrpnovými imigranty v Albertě. Podle ní „prakticky všichni respondenti ukázali nesporně jasný důkaz, že primárním aspektem jejich identity je jejich práce, ne jejich etnický původ nebo imigrační status.“²²⁶

Trend uchylvat se k profesní identitě však není možné považovat za specifický pouze pro imigranty. Je totiž velice pravděpodobné, že by se projevil také v Československu. Jak řekl zubař (43, 1972), „vždyť v Praze bych se taky nestýkal s kamarády z dětství, ani se zámečníky nebo řidiči, ale s největší pravděpodobností by to byli zubaři a doktoři, stejně jako tady.“ Život imigranta si pouze vynutil definování identity jako takové a s ní i identity profesní.

* * *

Emigrantem se člověk stává zpravidla na základě svého vlastního, dobře promyšleného rozhodnutí. V sedmi letech po srpnové invazi vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 se takto rozhodlo více než 115 000 Čechů a Slováků. Přibližně 16 000 z nich (z toho asi 80 % Čechů) se rozhodlo hledat nový domov v USA.

Vzhledem k tomu, že do Spojených států přišli v jedné nárazové vlně, neusidlovali se, a ani se nemohli usidlovat, podle etnického klíče, ale odcházeli za prací a ubytováním tam, kde jim byly nabídnuty. Česká komunita nebyla schopna poskytnout tyto základní potřeby, a proto se museli chtě nechtě obrátit při jejich hledání na prostředí americké. Existující česká komunita byla příliš slabá na to, aby je udržela ve svém středu. Z jiného pohledu je však možné namítnout, že se osmašedesátníci do česko-americké komunity nezapojili právě proto, že byla až příliš silná. V době příchodu posrpnových bylo vedení politických a kulturních aktivit česko-americké komunity téměř výhradně v rukou imigrantů, kteří do USA přišli v pounorovém období. Komunita tak byla názorově velice homogenní a vyhraněná a posrpnoví nesouhlasili s programovou náplní, se způsobem vedení, ani s politickou orientací spolků. Přijít s jiným názorem znamenalo narušit její

²²⁶ HORNA J., *Leisure Re-socialization*, s. 100–101.

celistvost, což mělo za následek konflikty, střety a soupeření. Než mohli posrpnoví rozvinout své aktivity, museli si nejdříve vybojovat pozice. K takovému boji, který byl často velice zdlouhavý a únavný, však neměli mladí posrpnoví imigranti čas ani chuť. Často proto po prvotním neúspěchu vzdali snahu zapojit se do česko-amerických činností a místo toho zaměřili svou energii na integraci do většinové společnosti.

Nedošlo tak k očekávanému oživení činnosti česko-americké komunity, která prakticky od poválečných let postupně upadá. Jako jedny z posledních signálů tohoto utlumení, které byly vyslány směrem k domovině, můžeme uvést pasivitu komunity při lobování pro vstup ČR do NATO²²⁷ či prodej Národní budovy v New Yorku české vládě za symbolickou cenu jednoho dolaru. Přestože by se dalo předpokládat, že přirozený vývoj povede k automatické výměně generací ve vedení přetrvávajících aktivit česko-americké komunity, je v případě posrpnových tato výměna velmi pomalá a nedynamická. Ani po více než dvaceti letech od svého příchodu tak do větší míry nenahradili starší emigrantskou generaci. Na druhé straně je nutné všimnout si i signálů vysílaných tímto směrem. Jedním z nich je jistě i to, že dva nejrozšířenější české čtrnáctideníky v New Yorku jsou dnes v rukou imigrantů z generace posrpnové.

O tom, jak dalece se posrpnoví imigranti integrovali na druhé straně do společnosti americké, svědčí jejich vysoká zaměstnanost, to, že absolutní většina se stala naturalizovanými občany v nejkratší možné době, a v neposlední řadě také velice malá návratnost do Československa, respektive České republiky, po listopadu 1989. Důkazem je i obtížnost, s jakou jsem získávala respondenty pro své rozhovory – velká většina z nich nefiguruje na seznamech česko-amerických organizací a nestýká se primárně s českou komunitou. Ve své většině jsou řadovými americkými občany. Nebylo by však správné tvrdit, že na svůj domov zapomněli, že netrpí steskem po lidech, které zanechali v Čechách, či že jim nechybí některé aspekty českého života, jako například bohatý kulturní program.

²²⁷ Zde však musíme vinu připsat také špatné spolupráci českého Ministerstva zahraničních věcí s česko-americkou komunitou při přípravě tohoto kroku.

Stejně tak by nebylo správně zaměřovat jejich úspěšnou integraci do americké společnosti se ztrátou české etnické identity. Tak jako u jiných imigrantů je i u nich zřejmé soužití identit dvou, původní etnické a nově nabyté americké. Není však možné si zároveň nevšimnout toho, že identita založená na národnostním základě, ať už česká či americká, nehraje u posrpnových roli rozhodující. Tu zastává identita jiného typu, identita profesní. Hlavní důraz na příslušnost ke své profesní skupině však není znakem nikterak specifickým jen pro posrpnové emigranty, ale jde o všeobecný trend běžný v moderních společnostech, které stírají rozdíly mezi vlastní na jedné straně a cizinou na straně druhé. Navíc příklon k profesní identitě, ačkoliv se projevuje celosvětově, je ve Spojených státech obzvláště výrazný. Americká společnost klade vysoký důraz na individuální schopnosti a kariéru. Připojíme-li k tomu časté změny bydliště i zaměstnání v USA běžné, nabízí se identifikace s pracovním prostředím jako nej-přirozenější volba. Navíc ve Spojených státech, v zemi, která byla vytvořena imigrací a ve které i dnes představují imigranti prvních generací osm procent populace, není náležitostí k menšinové národnostní skupině ničím neobvyklým, a tak občané, mezi nimi i posrpnoví Češi, považují svou příslušnost k těmto skupinám pro svůj osobní život za stále méně významnou.

Na závěr považuji za nutné uvést ještě poslední poznámku. Mělo by být zřejmé, že názory a hodnocení zde uvedené nejsou ‚objektivní‘ a jedinou pravdou. Ani to nebylo záměrem. Emigrace je záležitostí velice individuální, a proto také všechno, co s ní souvisí, se u jednotlivců liší. Každý pozorovatel navíc přistupuje k problému se svými vlastními předsudky a svou vlastní perspektivou, které nemohou být nikdy neutrální. Doufám proto, že tato studie bude pouze jedním z mnoha dalších příspěvků ke zkoumání otázky české posrpnové emigrace. Pokud rozpoutá diskusi mezi jinými pozorovateli, kteří jistě mohou, a také by měli, přinášet pohledy jiné, pak splnila svůj účel.

„Není možné předat dále to, co ti někdo jiný skutečně řekl; můžeš pouze předat to, co jsi slyšel.“

(RUPERT ROSS: *Returning to the Teachings*)

Seznam použitých zkratk

AFCR	American Fund for Czechoslovak Refugees, Inc.
ČsNRA	Československá národní rada americká
ECFMG	Educational Council for Foreign Medical Graduates
ICEM	Intergovernmental Committee for European Migration
INS	Immigration and Naturalization Service
IRC	International Rescue Committee
IRCA	Immigration Reform and Control Act
SVU	Československá společnost pro vědy a umění
OSN	Organnizace spojených národů
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees (Vysoký komisař OSN pro uprchlíky)
USR	United States Refugee Program

Summary

Post-1968 Czech Emigration to the United States and its Integration into American Society

In the seven years following the Soviet invasion of Czechoslovakia in August 1968, 115 622 people left the country to seek a better future elsewhere. Approximately 16 000 of these refugees found a new home in the United States, a percentage much smaller than that of earlier waves of Czech emigration. The reasons for this can be seen not only in the social upheavals taking place in the US in the 1960's, but also in the fact that many other Western countries could offer a comparable standard of living, while creating special programs for Czechs and Slovaks after the invasion.

Those who did choose the United States were drawn by a sense of adventure and the appeal of the US as a symbol of freedom and

democracy, along with more prosaic concerns such as employment potential.

Czechs were one of the first groups of immigrants to be accepted under the provisions of the Hart-Celler Amendment of 1965, the majority (67 %) falling under its refugee preference. They were helped in this process by voluntary agencies – the most notable of which, the American Fund for Czechoslovak Refugees, resettled approximately 40% from their countries of first asylum to the US.

Demographically, the Czechs who came were young and educated. Fairly evenly distributed between men and women, some 80 % were under 40 years of age, with almost 40 % in the 20–29 age group. Approximately one-third were university-educated. The majority of them came from cities, with almost no agrarians at all.

Despite the existence of a well-developed Czech-American community, the new immigrants generally did not actively participate in Czech-American life. Primarily a result of the generation barrier between the post-68 and older immigrants, most of whom had immigrated in the late 1940's following the Communist takeover of Czechoslovakia, the division between the groups was deepened by their mutual accusations of responsibility for the Communist regime, arguments about the 'economic' motives of the post-68 arrivals and their lack of patriotism, as well as the question of who would determine the activities of Czech-American organizations.

On the other hand, the new 'immigrants' integration into American society, despite certain initial difficulties (with language, qualifications, overcoming inappropriate expectations and a lack of initiative), was in the majority of cases quick and painless. An overwhelming majority became naturalized citizens in the shortest time possible, found adequate employment, and settled into the American way of life. Although they still keep their Czech identity side by side with their acquired American one, in a great number of cases their dominant feeling of identity is in fact their professional identity, their sense of belonging to their professional group.

Information for this study was collected by means of research carried out among Czech-Americans in the United States between January and September 1997. This research was made possible thanks to the generous contributions of Mr. Dobenín and the Nadání J. M. Z. Hlávkových foundation.

**RONALD REAGAN:
UMĚNÍ MANIPULACE**

KATEŘINA SOBOTKOVÁ

*„Ten, kdo vlastní názor na věc vytvořit si umí,
řečí jasnou však vyjádřit jej nedovede, jako
by o ní ani nepřemýšlel.“*

PERIKLES

Rétorika je mocnou zbraní politiky již od Cicera. Isokratem byla označena za sílu, která přesvědčuje. Aristoteles ji o něco později prohlásil za schopnost nalézt vše, co může přesvědčit. Řecké a římské umění dokonce stavělo rétoriku k uměleckým vlohám.

Řečnické umění provází od prvopočátků také americkou historii. Schopnost *vyjadřovat se*, sehrála významnou roli již v raném období při formování nových kolonií, později při boji za nezávislost a především v čase filadelfského ústavodárného shromáždění. Oněch 4300 slov americké ústavy je zářným výsledkem rétorických bojů mezi Otci zakladateli. Jejich dílo se stalo jakýmsi písmem svatým amerického národa a pro jejich dědice znamenalo studnici rétoricky silných prohlášení. Generaci 19. století vévodil svým řečnickým uměním Abraham Lincoln, aby pochodeň ve 20. století převzal Franklin Delano Roosevelt a John Fitzgerald Kennedy. Z uvedeného vyplývá, že rétorika je spojena v americké politice především s prezidentským úřadem. Řečnický pult a hlava státu by měly být v harmonii, neboť jejich soužití se přenáší

do celého národa. Není velkého prezidenta bez účinné rétoriky. Naopak moderní doba si žádá stále dokonalejší řečníky v prezidentském úřadu, neboť díky médiím může jediné zakolísání řečníka znamenat konec politické kariéry.

Nedílnou součástí účinné rétoriky je schopnost komunikace. Ač se oba výrazy zdají býti stejné, komunikace je výrazem, který k umění řečnickému dodává další odstín. Toto slovo pochází z latinského *communicare*, což znamená především komunikovat, ale jeho vedlejší významy vyjadřují *sdílet a spojovat*. Je to tedy určitý způsob, jak pomocí mluveného slova vytvářet atmosféru, která dokáže posluchače spojit do jednoho celku s řečníkem. Mluvené slovo je potom symbolickým poutem, s jehož pomocí je možné motivovat či vyzývat, stejně tak jako utěšovat nebo chválit. Prezidentem, jehož rétorika je spojována především se schopností komunikace, se stal Ronald Wilson Reagan. Jeho komunikační schopnosti ho vynesly až do křesla 40. prezidenta Spojených států a staly se neoddělitelnou součástí nejen jeho politického vystupování, ale i jeho politiky. Pochopil podstatu účinně volených slov a tuto znalost využíval ke svému prospěchu po dobu obou svých prezidentských období.

Tato práce je pozvánkou do světa slov a magického umění rétoriky 40. prezidenta Spojených států amerických, Ronalda Reagana. Prezidenta, který byl nazýván *Velkým komunikátorem*. Prezidenta, v jehož životě byly inspirace a manipulace dvěma stranami stejné mince, tedy umění mluvit.

Směr Bílý dům

Z herce politikem

Ronald Wilson Reagan vstoupil do Republikánské strany a do aktivní politiky vůbec v roce 1962. Díky své nenucenosti, eleganci a viditelně nošenému přesvědčení netrvalo bývalému herci a nedávnému skalnímu přívrženci ideálů Rooseveltova New Dealu dlouho přesvědčit své stranické kolegy o perspektivnosti a nesporné využitelnosti. V roce 1960 se ještě coby nestraník angažoval v podpoře volby

Richarda Nixona v prezidentských volbách, ale na počátku roku 1964 se už stal spolupředsedou prezidentské kampaně Barryho Goldwatera a jeho úkolem bylo přednášení projevů při akcích pro získání prostředků do volebního fondu. Nebyla to první funkce, která byla Ronaldu Reaganovi nabídnuta. V té době už měl za sebou odmítnutí kandidatury na místo kalifornského guvernéra, a to rozhodně ne z důvodu přehnané skromnosti ani střízlivého odhadu svých vlastních možností, ale díky zkušenostem z filmového průmyslu. Věděl, že ucházet se úspěšně o místo vysokého státního činitele předpokládá nutnou dávku popularity a tu je třeba si nejprve získat. Současně si byl však také vědom jedinečné příležitosti využít svou hereckou a řečnickou zkušenost v honbě za hlasy voličů. To byl důvod, proč Ronald Reagan odmítl možnost kandidovat a raději propůjčil svůj podmanivý a přesvědčivý hlas do služeb senátora Barryho Goldwatera. Jeho soupeřem byl toho roku Lyndon B. Johnson, který zastával funkci prezidenta Spojených států po smrti J. F. Kennedyho a hodlal se ucházet o další funkční období. Přestože Reagan mohl podle předvolebních průzkumů předpokládat, že šance republikánského kandidáta jsou pramalé¹, neváhal hovořit na stovkách shromáždění o nesporných kvalitách uchazeče a zářné budoucnosti Ameriky pod vedením Barryho Goldwatera.

Arizonský senátor Barry Goldwater, označovaný, i členy vlastní strany, za „zuřivého Barryho“, reprezentoval extrémní pravicové křídlo politického spektra Republikánské strany. Republikánskou kandidaturu získal až po bouřlivém, vášněmi zmítaném sjezdu konajícím se v červnu 1964 v San Francisku. Za nejsilnější Goldwaterovy protikandidáty byli považováni Nelson Rockefeller a guvernér Scranton. Oba představovali liberálnější a umírněnější proud konzervatismu ovlivněný i politikou bývalého republikánského prezidenta Dwighta Eisenhowera. Ten byl radikálním Goldwaterem obviňován z podpory „desetníkového New Dealu“ a přílišné náklonnosti k demokratickému programu s pouhou snahou o odbourání zvyšujících se nákladů. Náklonnost k politice propagované liberálními demokraty byla klíčo-

¹ *Gallup Polls 1964*: 65 % pro Johnsona oproti 29 % pro Goldwatera.

vá věc, kterou Goldwater a jeho příznivci vyčítali oběma hlavním protikandidátům. Na stranu umírněnějších se postavil i sám Eisenhower, který především nesouhlasil s Goldwaterovým přístupem k Zákonu o občanských právech z roku 1964 a obviňoval ho z přílišného extremismu hraničícího s fanatismem.² Goldwater sám byl zastáncem práva jednotlivých států a jejich vlastních jurisdikcí rozhodovat o aplikaci federálního zákona, či jejím odmítnutí. Situace se dále zdramatizovala ve chvíli, kdy 15. června oznámil guvernér Rockefeller své stažení kandidatury a vyjádřil podporu kandidatuře Scrantona, který pro něj představoval záruku sjednocení rozštěpené strany. Scranton vlil olej do stranického boje o nominaci požadavkem, aby byla republikánská platforma, vydaná v předvečer vlastního sjezdu, doplněna o dodatek. Tento dodatek měl obsahovat především Goldwaterovy politické postoje vztahující se jak k domácí, tak zahraniční politice. Náplní požadovaného dodatku byla jednomyslná podpora Zákonu o občanských právech, zákaz pravicových extrémistických skupin typu John Birch Society³ a obnovení historického práva občanů podílet se na vojenských otázkách, tedy částečného omezení práva prezidenta použít jaderné zbraně. Scranton společně se svým kandidátem na viceprezidenta Cabotem Lodgem, bývalým velvyslancem v Jižním Vietnamu, posílá Goldwaterovi otevřený dopis, v němž ho vybízí k debatě o „goldwaterismu“ a senátorových horkokrevných výrociích o jaderné válce coby řešení všech problémů ve světě. *„Goldwaterismus zkrátka znamená zcela bláznivý soubor absurdních a nebezpečných názorů, které budou americkým národem v listopadu zcela jistě zamítnuty.“*⁴

² In: *Keesing's Contemporary Archives 1964*: rozhovor s D. Eisenhowerem (11. června 1964), s. 20229.

³ *Ultra – nacionální skupina založená Robertem H. W. Welchem* na počátku 60. let zaměřená na boj s komunistickou infiltrací Spojených států. Stanovy organizace se udržovaly v tajnosti, ale její činnost byla potvrzena ve 35 státech. Vyjadřovala nesouhlas s přijatým Zákonem o občanských právech, americkou účastí v OSN i NATO a veškerou spoluprací se zbytkem světa. Většinu liberálně smýšlejících politiků, včetně generála Eisenhowera označovala za komunistické agenty. Společnost byla pojmenována po kapitánu Johnu M. Birchovi, baptistickém misionáři sloužícím v Číně během II. světové války, který byl deset dní po ukončení války zabit čínskými komunisty.

⁴ Citováno z *„Dopisu senátoru Goldwaterovi“* (13. června 1964), *Keesing's Contemporary Archives, 1964*, s. 20239.

Přesto hlasování jasně vyneslo do pozice republikánského vyzyvatele Barryho Goldwatera, který získal drtivou většinu hlasů už v prvním kole hlasování. Scranton okamžitě deklaroval loajalitu novému vůdci strany i přes rozdílnost názorů. Sjezd byl zakončen Goldwaterovou řečí, jíž přijal nominaci své strany.⁵ Bojovná řeč plná jasně formulovaných požadavků a základních tezí budoucí prezidentské kampaně však některé členy republikánské strany ještě více zneklidnila. Výroky, že „*extremismus na obranu svobody není nic špatného*“ a „*kompromis při hledání pravdy není ctností*“ donutily Eisenhowera k pozdější žádosti o vysvětlení těchto poznámek.⁶ Rozdílné názory panující ve straně mezi konzervativním a liberálním křídlem po Goldwaterově nominaci bylo třeba neprodleně vyřešit, aby strana vstupovala do celostátních prezidentských voleb sjednocená, sebevědomá a silná. Proto byla na 12. srpna svolána „sjednocující konference“, jíž se zúčastnili hlavní představitelé strany včetně Eisenhowera, Nixona a Goldwatera. Na této schůzce Goldwater přislíbil podporu Zákonu o občanských právech, odmítl eventuální pomoc od jakékoli extrémistické skupiny a vyjádřil ochotu pokračovat v politice uskutečňované prezidentem Eisenhowerem. Závěrem konference tedy všichni zúčastnění vyjádřili podporu „svému“ kandidátovi a obrátili pozornost k boji o prezidentské křeslo. Goldwaterovo vystupování bylo třeba uhladit, jeho bojovné projevy přiblížit obyčejnému voliči, kterého Goldwaterův mimořádný talent na zastrašování spíše odpuzoval, a rovněž zmírnit extrémně formulované postoje, odvádějící středově orientované voličstvo do náruče demokratů. Tato atmosféra dala vzniknout fenoménu Ronalda Reagana, bývalého herce a čerstvého republikána.

Reaganova životní šance přišla ve chvíli, kdy si předseda kampaně, ropný magnát Henry Salvatori, vyslechl Reaganův projev na jedné z předvolebních akcí. Snad okouzlen řečnickovým zanícením, možná jakousi předtuchou, že tento muž je schopen formulovat republikán-

⁵ *Senator Goldwater's Acceptance Speech* (San Francisco, 15. června 1964), *Keesing's Contemporary Archives*, 1964, s. 20239.

⁶ *Keesing's Contemporary Archives*, 1964, s. 20235.

skou platformu daleko přitažlivějším způsobem než kandidát sám, dospěl Salvatori společně s ostatními sponzory kampaně⁷ k nečekanému rozhodnutí. Dát zanícenému začátečníkovi příležitost vystoupit v televizi v předvečer voleb a získat pro Goldwatera tolik potřebné hlasy. Sám Salvatori k tomu o několik let později, kdy už byl Reagan guvernérem Kalifornie, dodává:

„Lidé Ronnieho kritizují, že nemá žádné politické zkušenosti. Ale on má image a způsob, jak se dostat k lidem. Podívejte se na příklad Goldwatera. Jeho filozofie byla výrazná, ale nedokázal se umírněně vyjadřovat. Guvernér Reagan má podobnou filozofii, ale dokáže se vyjadřovat. Podívejte se na Johna F. Kennedyho. Jako senátor nebyl moc úspěšný, ale udělal velký dojem a měl krásnou ženu. A to má i guvernér.“⁸

Toto rozhodnutí ovšem nebylo výsledkem všeobecného konsensu. Goldwaterovi poradci, stejně jako Goldwater sám, měli obavu už z faktu, že autor projevu pochází z Kalifornie, která byla vyhlášeným centrem extrémistů, jejichž činnost byla Goldwaterovi tolik vyčítána a spojována s jeho jménem. Měl za sebou bouřlivý kalifornský sněm, kde ho sice radikální extrémisté nadšeně podpořili, ale jejich podpora se mu stala hned poté politickou přítěží. Distancoval se od jejich činnosti i podpory, ale Reaganův projev ho mohl vrátit do situace těsně po přijetí nominace. Kromě toho už Reagan nebyl neznámým, protože ohlas jeho spolupráce s korporací General Electric přesáhl hranice státu a jeho jasně formulovaná stanoviska, ne nepodobná Goldwaterovým, hrozila dalším obviněním z protežování hlasů přicházejících z „Birchlandu.“⁹ Pro Goldwaterův štáb znamenal televizní přenos další nezanedbatelné výdaje. Tento problém byl však vyřešen dříve, než ho mohl kdokoli zneužít. Finanční prostředky nutné k odvysílání byly získány ze soukromých sponzorských darů a výnosem z odvysílání tohoto projevu soukromou rozhlasovou společností se sídlem v Kalifornii.

⁷ Podnikatel Holmes Tuttle, a ocelářský král Earle Jorgensen.

⁸ Pozn.: všechny citáty v této práci byly autorsky přeloženy.

⁹ WILLS Garry, *Reagan's America*, London 1988, s. 290.

Goldwaterovi poradci William Baroody a Denison Kitchel po přečtení prvního předběžného náčrtu Reaganova projevu s jeho zveřejněním nejen nesouhlasili, ale považovali jej za příliš radikální¹⁰, a to i pro podporu takového programu, jakým byl republikánský v roce 1964. Obávali se mnoha pasáží projevu jasně útočícího na základní hodnoty amerického liberalismu, tradice New Dealu a vizi americké „velké společnosti“ Lyndona Johnsona. Podle jejich názoru by tento projev neznamenal žádné hlasy navíc, ba naopak by mohl být příčinou jejich odlivu. Nerozhodní středoví voliči by se pravděpodobně ze strachu raději přiklonili k demokratům a skalní demokraté by měli v rukou velmi silné argumenty proti republikánské alternativě. Apelovali na samotného Goldwatera, aby uvážil zveřejnění Reaganova projevu. Goldwater se projevil značně nerozhodně. Nejprve Reaganovi osobně zatelefonoval a vysvětlil mu, proč nemůže přijmout jeho pomoc v kampani, aby o několik hodin později rozhodl ve prospěch ambiciózního Ronalda Reagana a poskytl mu příležitost prezentovat jeho (resp. Goldwaterovu) vizi lepší budoucnosti pro Ameriku.¹¹ Svou roli v jeho konečném rozhodnutí pravděpodobně sehrál i postoj samotného Reagana. Ve zmíněném telefonátu zdvořile požádal Goldwatera, zda by si nahraný záznam mohl alespoň poslechnout dříve, než ho pohřbí do propadliště dějin.¹² Goldwater souhlasil, ale hlavním důvodem byl nátlak hlavního sponzora celé kampaně Salvatoriho, který odmítl věnovat peníze na jiný pořad. Poradci se snažili do poslední chvíle prosadit náhradní program „*Brunch with Barry*“,¹³ aby nakonec sám Goldwater dal projevu zelenou. A tak pro celou zemi nastal v podvečer 27. října roku 1964 symbolický „Čas volby“.

Ronald Reagan byl v roce 1964 ještě považován ze republikánského nováčka, ale rozhodně nikdo nepochyboval o jeho zkušenostech ve styku s obyčejnými lidmi, potenciálními voliči. Málokterému z jeho

¹⁰ *Ibid.*, s. 290.

¹¹ *Ibid.*, s. 221, ERICSON Paul, *Reagan Speaks*, New York 1985, s. 12.

¹² „*Please, do read or see it before deciding to kill it.*“, SHADEGG Stephen, *What Happened to Goldwater?*, Holt, Rinehart and Winston 1965, s. 253–254.

¹³ ERICSON Paul, *Reagan Speaks*, s. 12.

kolegů se naskytla taková příležitost hovořit se všemi společenskými vrstvami jako Reaganovi, bývalému šefovi oddělení pro styk s veřejností obrovské společnosti General Electric a později Borax. A Reagan sám roky před vstupem do Republikánské strany mnohokrát označil za roky pečlivé přípravy. Jeho politický debut byl jen vrcholem jeho hlasatelské, herecké a řečnické minulosti, na jejímž počátku stála zdánlivě zanedbatelná účast ve stávce na Eureka College.

Roku 1928 se student Ronald Reagan spolu s většinou svých spolužáků angažoval ve stávce na odvolání prezidenta školy, který se v důsledku rozsáhlých výdajových škrtů rozhodl zeštíhlit profesorský sbor, čímž připravil studenty o některé důležité semináře. Účast mladého Ronalda Reagana by asi nebyla pro historii nijak zajímavým soustem, pokud by tentýž Ronald Reagan, jen o čtyřicet let později coby guvernér státu Kalifornie, nepotlačil právě takovou studentskou stávku, odmítající jakoukoli souvislost mezi oběma událostmi. Zmínění Reaganovy účasti je však důležité ještě z jiného důvodu. Stávka Reaganovi nabídla možnost, aby poprvé v životě vystoupil před publikem, i když se skládalo jen z jeho spolužáků, a přednesl svůj pohled na věc. Zajímavostí je, že Reagan byl v té době studentem prvního ročníku a přesto se stal členem stávkového výboru, složeného ze studentů vyšších ročníků. Byla to náhoda nebo dobře promyšlený tah? Věděl Reagan, že je to způsob, jak na sebe upozornit, nebo pouze následoval vnitřní instinkt nacházet se ve správný čas na správném místě? A konečně, nebyl to pokus poprvé se sblížit s vynálezem zvaným mikrofon, který mu poté učaroval na celý život? Částečnou odpověď nabízí sama Reaganova autobiografie:

„Ten večer jsem přišel na to, že publikum to cítí, divadelní hantýrkou řečeno: já a publikum jsme byli pospolu. Nebylo třeba velké námahy, aby můj návrh s nadšením přijali – dokonce i přítomní členové sboru hlasovali s nadšeným soublasem. Byl to obrovský úspěch. Zatraceně, ještě tak dva řádky a dokázal bych je donutit projet „každou vesnicí a farmou v Middlesexu“ – a to i bez koní.“¹⁴

¹⁴ REAGAN Ronald a HUMBLER Richard G., *Where's the Rest of Me. The Autobiography of Ronald Reagan.*, New York 1965, s. 36–37.

Z tohoto komentáře je důležitý především jeho úvod a závěr. Reagan popisuje atmosféru studentského shromáždění divadelní hantýrkou jako jistý intimní vztah mezi hercem a jeho publikem. Hercem je on sám a studenti jsou jeho bezdechými posluchači. Byli jeho prvním publikem, první kritikou a prvním povzbuzením. S jistou nadsázkou lze tvrdit, že právě tento okamžik rozhodl o budoucnosti jednoho mladého vysokoškoláka. Situace by se možná vyvíjela jinak, kdyby Reagan u svého křtu veřejných vystoupení propadl. Ale on uspěl a podle vlastních slov poprvé pocítil ono křehké pouto, které spojuje řečníka s těmi, k nimž mluví. A prostředkem k udržení tohoto křehkého vztahu, jak pochopil, nebyly myšlenky, ale slova, kterými jsou tyto myšlenky formulovány. Možná už tenkrát a snad i nevědomky pochopil jednu ze zásad politické komunikace, že zdaleka není tak důležité, co politik říká, ale jak to říká. Stejně tak pochopil základní princip řečnictví, spočívající v projekci nálady posluchačů do řečníka, který pokud tento signál vycítí a následuje ho, vytvoří jakýsi sebevlivňující svazek, jehož imaginárními pouty jsou slova, gesta, mimika. Vše je otázkou schopnosti rétora splynout s posluchači a nenásilně je pomocí citlivě vybraných slov dovést k vlastnímu cíli. Těžko říci, zda si Reagan po svém veleúspěšném projevu uvědomil tyto zákonitosti, či zda byl jen okouzlen posluchačskou odezvou, ale podle jeho pozdějšího komentáře je z poslední věty cítit Reaganovo poznání, že davem lze manipulovat a že k tomu stačí pouze jediný člověk.

Zanedlouho po ukončení vysokoškolských studií se mu naskytlá příležitost pracovat pro rozhlasovou stanici WHO v Des Moines ve státě Iowa. Reaganův hlas nejprve zazníval v obyčejných reklamních šotech. Až později dostal mladý moderátor příležitost zúročit své sportovní nadšení v moderování sportovních pořadů. Tato rozhlasová stanice neoplývala množstvím finančních prostředků potřebných ke kvalitnímu sportovnímu vysílání přímo ze stadionů, a tak z velké části záleželo na komentátorovi, jak zpestří svůj pořad, aby přitáhl posluchače k přijímačům.¹⁵ Byl odkázán pouze na stručné telegrafické zprávy přicházející ze stadionů vzdálených stovky mil, které byl

¹⁵ ERICSON Paul, *Reagan Speaks*, s. 14.

nucen interpretovat tak, jakoby se nacházel přímo v dějišti zápasů. Musel měnit hlas, simulovat přerušování vysílání a vytvářet atmosféru vřavy na baseballovém zápase. „*Neuvěřili by jste, že opravdu na stadionu nejste*“, vzpomíná tehdejší ředitel stanice WHO.¹⁶ S tímto obdobím se pojí velmi známá a pozdějším prezidentem často citovaná historika o jednom rozhlasovém přenosu z baseballového zápasu v Chicagu, v níž Reagan projevil neuvěřitelnou schopnost navození verbální iluze nahrazující nedostatek základní informace.¹⁷ Označení verbální iluze je možné stejně tak dobře nahradit daleko příhodnějším termínem: *lež*. Malá, neškodná a popravdě docela vtipná, ale stále je to lež. Lež dokazující, že než aby Reagan ztratil kontakt s posluchači, tak bude raději předstírat, hrát a především lhát. Jde o epizodu, která u většiny čtenářů jeho autobiografie asi vyvolává spíše úsměv, ale bude docela užitečné si jí připomenout o mnoho let později, kdy se prezident Reagan bude uchýlovat ke stejným prostředkům nikoli proto, aby neztratil náklonnost sportovních fanoušků regionálního rádia, ale náklonnost a podporu celého amerického národa. Budiž tato příhoda brána za předzvěst jeho pozdější fenomenální schopnosti nahradit nedostatek informace iluzí, nebo chceme-li, lží. Hlas a ambice vynesly Reagana z rodného Tampica do rozhlasové stanice v Des Moines, kde strávil pět let, ale ani zde neměla jeho cesta zdaleka skončit.

¹⁶ CANNON Lou, *President Reagan: The Role of a Lifetime*, s. 46 (rozhovor s Myrtle Moon Williamsem).

¹⁷ REAGAN a HUMBLER, *Where's the Rest of Me?*, s. 78–79.

„Viděl jsem Curlyho, jak začíná psát... Vzal jsem si od něj papírek, na kterém byl stručný vzkaz: „Spojení bylo přerušeno.“ Zrovna jsem hlásil, že míček směřuje k metě a v žádném případě jsem ho nemohl zastavit...Nechtělo se mi vysvětlovat posluchačům, že jsme ztratili spojení, a že tedy budou muset poslouchat hudební nahrávky. Napadla mne jediná věc, která by se neobjevila ve sportovních statistikách, a tedy by mě nezradila – oznámit neplatný hod. Takže jsem řekl, že nadhazovač Augie hodil míček na levou stranu pole. S nadějí jsem se podíval na Curlyho. Ten ale jen bezradně pokrčil rameny, takže mi nezbylo, než ohlásit další neplatný hod. A také ten další... Nechal jsem ho házet tyto neplatné míče celých 6.45 min., až jsem o tom sám ztratil přehled. Začal jsem se bát, že možná vytvářím nový světový rekord v tom, jak dlouho člověk zůstane s pálkou v ruce a provádí neplatné body. Tohle už mě mohlo zradit. Ale byl jsem v tom až po uši a neodvážil jsem se přiznat, že se přerušilo spojení. Můj hlas se stále zvyšoval a docházely mi síly, když v tom, díky Bobu, začal Curly psát. Vrhel jsem se na ten kousek papíru. Bylo na něm: Galan je venku ze hry po jediném bodu. Ale v mé hře nevypadl – vypadl až poté, co si takřka vybudoval kariéru na neplatných bodech.“

Snad šťastným řízením osudu, nebo jak on sám říká, následkem toho, že byl ve správnou chvíli na správném místě, podepisuje Reagan v roce 1937 smlouvu se známou filmovou společností Warner Bros Studio a natrvalo se stěhuje do Kalifornie. Kontrakt získává opět malou lží, kdy se při setkání se svými budoucími zaměstnavateli prohlašuje za člena profesionální herecké společnosti. „*Malá lež pro dobrou věc nemůže nikomu uškodit.*“¹⁸ Filmoví producenti jej označovali za nového Roberta Taylora, ale výsledkem Reaganovy herecké kariéry byla účast ve westernech kategorie B, které mladému herci nedávaly příliš příležitosti se projevit. Jeho hrdinové většinou umírají velmi záhy, nebo jim je přisouzena role životních ztroskotanců či přebytečných v milostných romancích. Reagan však neztrácel optimismus a sám sebe hrdopýšně nazývá Errolem Flynnem filmů kategorie B. Za svou hereckou kariéru natočil 53 filmů, ale pouze v jednom jediném hrál zlosyna.¹⁹ Tento fakt bude po ukončení herecké kariéry mnohokrát zmiňovat, aby svou účast v politice asocioval s obrazem hodného chlapce hájícího své morální hodnoty. Ze všech filmů, které natočil, je třeba zmínit dva, které mu daly příležitost ztělesnit postavu nejvíce se podobající jeho vysněnému ideálu amerického hrdiny. Prvním byl snímek z roku 1940 „*Knute Rockne-All American*“, který dal základ jednomu z oblíbených hrdinů Reaganových řečnických příběhů (viz kapitola Americký sen). Druhým filmem, který nabude symbolického významu pro Reaganovu politickou kariéru, se stal film z roku 1941 „*Kings Row*“. Reagan v něm hrál roli mladého muže, který po těžké nehodě přichází o obě nohy. Po procitnutí z narkózy jeho první slova znějí: „*Kde je má zbývající část?*“²⁰ Tato slova se stanou názvem Reaganovy autobiografické knihy vydané v roce 1965 pod názvem „*Where's the Rest of Me*“. Titul nebyl vybrán náhodně, neboť metaforicky objasňuje důvody, které Reagana vedly k odchodu z továrny na sny, jež mu nedávala možnost být sám sebou. Stal se pouhým interpretem myšlenek a slov, které napsali jiní a které on neměl

¹⁸ DALLEK Robert, *The Politics of Symbolism*, Cambridge, Mass. 1984, s. 10.

¹⁹ CANNON Lou, *President Reagan: The Role of a Lifetime*, s. 10.

²⁰ *Where's the Rest of Me?*

možnost ovlivňovat. Pomalu se stával postavami, které ztělesňoval na plátně, a jeho opravdová totožnost se vytrácela. „*Stal jsem se poloautomatem vytvářejícím postavy, které vytvořili jiní. Stěží jsem uvěřil, že ten barevný stín na plátně jsem já sám.*“²¹ Reagan se vnitřně trápil, ačkoliv navenek dále hrál roli hodného hochy s příjemnou tváří a využíval svého výsadního postavení hollywoodské hvězdy. Natáčel i nadále filmy podřadné kvality a v duchu se užíral pro herce typickým pocitem marnosti. „*Velká část naší profese je spojena s předstíráním, interpretací nikdy neexistujících postav, kvůli nimž musí herec strávit nejméně polovinu dne ve fantazii, zkouškami či natáčením. Pokud je člověk pouze herec, myslím, že se velmi podobá postavě, kterou jsem vytvořil ve filmu „Kings Row“. Je jen půl člověka – nezávisle na míře jeho talentu.*“²² Reagan tím bezesporu naznačuje snahu získat alespoň částečně pocit svobody a nezávislosti, které mu filmový scénář odmítá.

Prostor pro sebeuplatnění a zahnání pocitu vlastní zbytečnosti získal Reagan v momentě, kdy vstoupil do odborového Sdružení filmových herců (Screen Actors Guild). Svůj pocit frustrace se snažil horečnatě vymýtít vstupem do mnoha jiných organizací, které však po čase opouští, přesvědčen o jejich komunistické orientaci.²³ Jakoby se svou politickou aktivizací snažil zaplnit onu prázdnou polovinu člověka-herce. Tvrdil, že být hercem znamená být jen polovičním člověkem, potom druhou část mohla vyplnit veřejně prospěšná činnost. Tuto teorii potvrzuje popis jeho prvního pocitu ze schůze Sdružení: „*Když jsem poprvé vstoupil do místnosti, pomalu jsem začal nacházet onu druhou část sama sebe.*“ Původně herecká replika tedy Reaganovi posloužila jako obhajoba jeho zálibení ve veřejné činnosti v rámci odborové organizace, jejímž předsedou se stal v roce 1938.

Našel sám sebe, aniž by se zřekl herectví, které mu zajišťovalo popularitu. Toto zdánlivě pokulhávající spojení však Reaganovi umožnilo svázat herectví, založené na iluzi a fantazii, s realitou, nutnou k angažování se ve věcech veřejných. Tato charakteristická vlastnost

²¹ REAGAN a HUMBLER, *Where's the Rest of Me?*, s. 6.

²² *Ibid.*, s. 6.

²³ American Veterans Committee, United World Federalists a jiné.

ho bude provázet i na jeho cestě vysokou politikou. Reagan-herec, Reagan-politik. Reagan-snílek, Reagan-realista. Role se budou střídat podle situace, atmosféry a publika. Ať už však bude zaujímat jakoukoli roli, bude on sám tím, kdo rozhoduje. Vstupem za řečnický pult se stane sám sobě režisérem i scenáristou a ohlas bude záležet na něm samém.

Paradoxem jeho hollywoodské kariéry je fakt, že pravděpodobně proslul více jako prezident odborového sdružení SAG než jako herec. Obhajoval filmové herce a pronášel krátké projevy, jejichž cílem bylo vylepšení veřejného mínění o hollywoodské herecké smetánce. Jejich zastáncem se stal především v období vyšetřování případné komunistické infiltrace, prováděné Výborem pro neamerickou činnost. Jeho svědectví v konečném washingtonském procesu se proslavilo.²⁴

„Jejich (komunistické) filozofie se děším a hnusí se mi. Stejně tak se mi hnusí jejich způsoby, které přesahují veškeré meze a jsou nečestné. Ale současně bych, jako občan této země, nikdy nechtěl vidět tuto zemi... rozdmýčovat strach či zášť vůči těmto lidem a abychom pro tento strach nebo zlost porušili kterýkoli z našich demokratických principů. Myslím si, že demokracie to zvládne.“²⁵

V roce 1954 Reagan odchází z herecké branže, aby začal pracovat jako vedoucí oddělení pro vztahy s veřejností v koncernu General Electric. Náplní jeho práce byla propagace firmy a jejích výrobků. Jezdil však také po Státech, aby stmeloval jednotlivá pracoviště firmy. Jeho krátké projevy k zaměstnancům se stále více orientovaly na ožehavé politické problémy, stoupající inflaci, nezaměstnanost a nízké platy. Díky těmto propagačním a pracovním cestám měl Reagan možnost poznávat velmi odlišné lidi, což mu později v politické kariéře velmi usnadnilo komunikaci s rozdílnými skupinami. Naučil se přirozeným a okamžitým reakcím, založeným na spontánním jednání.

²⁴ HENRY David a RITTER Kurt, *Ronald Reagan: The Great Communicator*, New York 1992, s. 12–13.

²⁵ Převzato: ERICSON Paul, *Reagan Speaks*, s. 18.

Mimoto dostal jedinečnou příležitost udělat si osobní obrázek o myšlení různých vrstev lidí a podle toho upravovat své projevy. Herecké umění improvizace zužitkoval při nečekaných dotazech. Svým způsobem byla práce pro General Electric jen dalším pokračováním jeho herecké kariéry. Jeho nová role byla psána požadavky a zájmy koncernu. Ty se ale dostaly do střetu se zájmy Reaganovými ve chvíli, kdy začal Reagan začleňovat do svých projevů útoky proti komunismu a především kritiku projektu Tennessee Valley Authority, na kterém se tato firma podílela.²⁶ Projevy také útočily na úlohu vlády v soukromém sektoru ekonomie a nakonec se rozšířily až na kritiku vládních programů a vládní rozpínivosti. Reagan byl stále více a častěji spojován s konzervativní ideologií.²⁷ V roce 1961 ho časopis *Time* označil za „*podivuhodně aktivního mluvčího konzervatismu*“,²⁸ čímž se stával pro Republikánskou stranu stále zajímavějším.

Jak již bylo řečeno na počátku, v roce 1962 vstupuje Reagan do Republikánské strany a již o dva roky později se stává spolupředsedou předvolebního štábu prezidentského kandidáta Barryho Goldwatera. Reaganovy herecké schopnosti i zkušenosti ze spolupráce s firmou General Electric nabývaly v kontaktu s potenciálními voliči velký význam. Dokázal lehce a nenuceně hovořit na stovkách předvolebních shromáždění o republikánském programu, aby jeho snaha o Goldwaterovo zvolení vyvrcholila v roce 1964 v již zmiňovaném, celostátně vysílaném projevu v předvečer vlastních voleb.

Půlhodinová emotivně laděná řeč sice neodvrátila Goldwaterovu drtivou porážku, ale Ronaldu Reaganovi přinesla popularitu v konzervativních kruzích po celých Spojených státech. Zvítězil sice Lyndon Johnson, ale přes 27 milionů občanů volilo v roce 1964 Goldwatera a většina z nich právě na základě Reaganova podmanivého přednesu stavějícího Ameriku na rozcestí. Paradoxně se tato řeč neobjevila ani v jednom z velkých celostátních deníků. Někteří odborníci tvrdí, že důvodem byla její tehdejší bezúčelnost. Barrymu Goldwaterovi nepo-

²⁶ WILLS Gary, *Reagan's America: Innocents at Home*, s. 282, 284, viz dále.

²⁷ HENRY D. a RITTER K., *The Great Communicator*, s. 18.

²⁸ *Ibid.*, s. 23.

mohla a měla tedy být zapomenuta. Nestalo se tak. Nejen proto, že se její autor stal o necelých 20 let později prezidentem Spojených států amerických, ale i proto, že pro Ronalda Reagana se tento projev stal potvrzením jeho slibného startu ve vysoké politice a myšlenkám „Času volby“ zůstal věrný už nadobro. Docházelo pouze k jejich malým úpravám s ohledem na prostředí a situaci, v níž byly přednášeny, ale jádro výpovědi zůstalo nezměněno až do Reaganova prezidentského projevu na rozloučenou.

Čas volby

„*Hodlám hovořit o ožehavých věcech. A neomlouvám se za to.*“ Reagan pronesl první věty svého historického projevu velmi jasným tónem, jímž si dokázal získat pozornost nejen intelektuálů zasvěcujících celý život politice či burzovních makléřů, pro něž by změna kursu vládní politiky bezesporu znamenala změnu ekonomiky státu, ale především obyčejných lidí, kteří slyšeli mluvit „obyčejného Američana“. Už tato první věta slibuje jasnost a průzračnost argumentů, k nimž nebude třeba nic víc než zdravý rozum a velká dávka patriotismu. Tato věta sama o sobě musela zapůsobit na posluchače jako příslib doušku pravdy v moři vládních slibů a zbytečných nadějí. Ten, kdo nesouhlasil s politikou Demokratické strany, právem očekával útočnou a ostře adresovanou kritiku. Ten, kdo sledoval projev z pouhého zájmu, jistě po první větě pronesené válečnickým a velmi naléhavým hlasem zpozorněl v očekávání, jaká bude další argumentace tohoto republikánského radikála. Reagan dobře věděl už z časů spolupráce s korporací General Electric, že nic nezapůsobí na psychiku posluchače více než příslib obnažení pravdy i za cenu vlastního sebezničení. Tento výrok jakoby s sebou přinášel skrytou možnost nezvolení (v tomto případě Goldwatera) a tedy ceny, kterou bude muset Reagan obětovat, pokud národu vyjeví pravdu. Sám sebe tedy stylizuje do pozice toho, který i přes možné nepříjemné důsledky svého činu nehodlá nechat národ v bludu demokratické administrativy a hrozby přicházející z říše zla. Ve světle dalšího podrobného zkoumání Reaganových projevů lze tato první oficiálně vyřčená slova zařadit do objemného souboru výroků či příběhů, ve kterých se Reagan ztotožňuje s mýtickými hrdi-

ny, osvobozujícími národ od zla a svárů prostřednictvím mučednického sebeobětování. Jestliže v tomto projevu zatím pouze používá slovní obraty navozující tuto možnost porozumění textu, tak v pozdějším politickém maratónu vedoucím do Bílého domu nejednou sám sebe jasně označuje za spasitele národa a evokuje příběhy amerických národních hrdinů, s nimiž sdílí jejich nelehký osud. Zatímco v „Času volby“ má ještě perspektivní republikán na mysli spíše politickou oběť, tak o pár let později již při projevech o nutnosti obranné iniciativy mluví o oběti lidské. Přesto je tato věta prvním příkladem prezidentovy dlouhé linie projevů obsahujících ztotožňování se s rolemi lidem obdivovaných osobností, ať už náboženského či historického rázu.

S oblibou sbírané citáty významných světových i domácích státníků si našly místo i v Reaganově prvním veřejném projevu. Schopnost reinterpretace „moudrých slov“ lidí nesmazatelně zapsaných do historie lidstva měla zaručit Reaganovi nejen podporu americké inteligence okouzlené řečnickovými vědomostmi, ale současně, a to především, přinést obdiv národa k člověku, který si nade vše cení své vlastní historie a hodlá dále nést pochodeň amerického pokroku. Reagan citlivě, ale přitom velmi cíleně zamířil na vlastnost v zásadě charakterizující americký národ dodnes, totiž obrovskou pýchu na vlastní minulost, ač na evropské poměry krátkou. Dokázal do své řeči nenásilně vsunout Otce zakladatele na straně jedné a Franklina Delano Roosevelta na straně druhé, doplněné příběhy mnoha hrdinů beze jména, které však jen jakoby potvrzovaly možnost náhodného výběru při hledání pravého amerického patriotismu. Citování národních idolů je věcí pro politické projevy velmi charakteristickou a nebylo tedy divu, že i Reagan zaútočil na citlivou stránku voličů. To, co však je v jeho projevu zvláštností, je použití slov slavných, které jsou naprosto vytržené z kontextu a mnohdy naprosto odporující původnímu záměru.

Prvním takto vědomě „zneužitým či využitým“ není nikdo menší, než jeden z Otců zakladatelů James Madison. „*Celý svůj experiment zakládáme na předpokladu, že si lidstvo dokáže vládnout samo*“. Tam, kde měl Madison na mysli právo občanů spolupodílet se na rozhodování

o jejich vlastní budoucnosti, tam Reagan vysvětlil samosprávu (*self-government*) jako odmítnutí nákladného vládního aparátu a vládních dotací. Právo na samosprávu vysvětluje jako právo na individuální svobodu, což vlastně znamená požadavek zastavení vládních intervencí do privátního sektoru ekonomiky, tedy ideu New Dealu. Madisonovu okleštěnou myšlenku o samosprávě (*self-government*)²⁹ odhazuje ve chvíli, kdy ji už nelze dále využít, a pokračuje ve výkladu vlastního řešení na nápravu toho, co demokraté zničili. Lze jen těžko předpokládat, že by Madison měl na mysli to samé, co Reagan o dvě století později, ale přesto se stal „vhodným kandidátem“ k formulování Reaganovy myšlenky o zeštíhlení vlády a jejích pravomocí. Zatímco Madison zamýšlel poskytnout lidem ústavou zaručenou možnost na spolurozhodování, Reagan si samosprávu vysvětlil jako garanci individuální svobody, která nepřekračuje meze zákona. Do jaké míry byla tato činnost vědomá, založená na pro Reagana vhodném čtení, či do jaké míry šlo o posunutí významu v důsledku jiného pohledu na daný text, by zůstalo možná stranou, pokud by to nebyla jen první z mnoha mystifikací objevujících se v jeho projevech.

Reagan tedy hned v první části označuje vládu za příčinu všech těžkostí, která národ nyní staví před nutnost volby, zda se dá na pomyslném politickém rozcestí doleva, doprava, či dokonce zvolí třetí, „nejzbabělejší“ alternativu, tedy bezpečný střed. „*Připomínám Vám, že neexistuje ani cesta doprava, ani cesta doleva, pouze cesta vzhůru nebo pád.*“ Cestou vzhůru míní Reagan cestu k dosažení absolutní svobody jedince v souladu se zákony, zatímco pád představuje příklon k totalitarismu, lhostejno jak humánní byl jeho počáteční podnět. Při poslechu tohoto projevu nelze přeslechnout náhlou změnu hlasu, hovořícího do té doby jasným, ale klidným tónem. Reagan jakoby chtěl každou hláskou zdůraznit naléhavost své žádosti. Staví své posluchače před nutnost rozhodnout se, jakou cestou se vydají, a ono rozhodnutí musí padnout dříve, než bude pozdě. A zde přichází první paradox Reaganova projevu. Zatímco na počátku žádá národ, aby zanechal nesmyslných domácích šarvátek o politickou moc a zaměřil

²⁹ Pro anglický výraz nenacházím výstižný jednoslovný český překlad.

své úsilí proti nejnebezpečnějšímu nepříteli, jakého kdy lidstvo poznalo (Sovětský svaz), zde dává jednoznačně najevo, že nejlepší alternativou, která by nedopustila výše zmíněnou ztrátu osobní svobody a pocit bezpečí, je samozřejmě strana Republikánská. Ta jediná nedopustí možnost popření práv daných už Ústavou Spojených států. Ačkoliv Ústava sama v textu není zmíněna, je více než zřetelné, že i tady Reagan počítal s okamžitým vyvoláním historicky daných souvislostí. Oživil v zásadě jednu z nejkontroverznějších otázek nejen amerického politického systému, tedy otázku vzájemného soužití dvou základních amerických hodnot- svobody jedince a nutnosti zřeknout se její části pro vybudování bezpečné společnosti. Jinými slovy, míru zasahování státu do života jeho občanů. Podle Reaganova konzervativního cítění nelze tolerovat obětování svobody pro státem zajištěné zázemí.

„A ten, kdo šíří mezi lid dary, pozemky či odměny, je tím opravdovým ničitelem svobody národa.“ Plutarchova myšlenka, stará mnoho set let, jako by byla napsána pro Reagana. Sláva antické kultury společně s odkazem na systém pečlivě budovaný Otcí zakladateli mu zajišťuje jistou obranu proti útokům na jeho nezralost a přílišnou radikálnost. Naopak on svou vizi Ameriky opírá o poznatky daleko zkušenějších lidí, kteří skutečně tvořili historii a jejichž postavení je nezpochybnitelné. Použil tak metodu osvědčenou v politických projevech, která představuje řečníka v příznivém světle úcty k dějinám a vlastním skromném postavení v jejich toku.

Ve chvíli, kdy si takto Reagan připravil bezpečnou pozici „obyčejného Američana“ vyznávajícího hodnoty svých předků, přešel do velmi konkrétního útoku na vládní administrativu představující (podle něj) pro Ameriku jednoznačný krok zpátky. Stále v ozvěně slov starého Řeka vyjmenovává množství federálních programů, které podkopávají tolik ceněnou osobní svobodu. A co více- oslabují národ a podkopávají jeho staletími daný charakter. *„A tak přišel náš čas volby. Musíme se buď rozhodnout nést odpovědnost za náš vlastní osud, nebo se zřeknout odkazu Americké revoluce a připustit, že myšlenky lidí ve vzdáleném Kapitolu mohou plánovat naše životy lépe, než my sami. Už teď je pozdě.“* Pochopitelně ztělesněním první volby je program konzerva-

tivní, zatímco zrada amerických ideálů připadá na stranu liberálně smýšlejících, a především demokratů. Opět se tedy oklikou vracíme k tomu, co Reagan sám na počátku nejen popírá, ale dokonce odmítá, tedy nevyhnutelnost rozdělení veřejnosti na liberály a konzervativce. Svými slovními obraty však z demokratické strany nedělá jen stranu zodpovědnou za neúspěchy, ale seskupení zrádců národa, kteří se vkradli do amerického ráje omezené vlády.

Na vrchol pyramidy zel, které přinesla vláda liberálů, postavil Reagan původně protipovodňový projekt ve státě Tennessee (TVA),³⁰ později rozšířený na rozsáhlý program Správy údolí řeky Tennessee. Ač dřívější horlivý stoupenec Rooseveltova New Dealu, nyní chladně vypočítává nedostatky a chyby monstrózního projektu financovaného pochopitelně daňovými poplatníky. Čísla se střídají s protiargumenty ve fiktivním dialogu Reagana s nedůvěřivými voliči. Ony tři odstavce možného rozhovoru, ve kterém znějí pro mnohé snad šokující čísla, vyjadřují a zdůrazňují řečníkovu schopnost vcítit se do myšlení televizních diváků-voličů, předvídat jejich myšlení a zarazit všechny eventuální námitky hned na jejich počátku. Navíc nejde o klasický nudný výčet čísel a faktů, který většinu voličů spíše odradí, než upoutá. Reagan věděl ze svého předchozího působení, že statistiky, byť jakkoli ohromující, je třeba ambicióznímu projevu velmi opatrně dávkovat a podat je takovým způsobem, aby byl i pro nejobyčejnějšího člověka lehce stravitelný. Kromě toho spíše než řeči samotných čísel využívá metody porovnávání hodnot. Neřekne, kolik je roční úrok z dluhu projektu, ale prohlásí jej pětkrát větším, než by byla roční částka pokrývající výdaje na povodňové škody.

Závěr kritiky federálních programů tvoří pro Reaganovy projevy velmi typický fenomén, tj. příběh. Celý projev je proložen mnoha „příběhy ze života“. Jejich pravdivost je více než diskutabilní. Jde spíše o příběhy dotvrzující diskutovaný problém, jejichž autentičnost většinou nelze vystopovat. V každém případě se Reagan stal v pozdější době mistrným vypravěčem svých příběhů a byly to právě ony příběhy, které si mnohdy získaly obecnost. Snad s výjimkou FDR se

³⁰ Tennessee Valley Authority.

v projevech amerických prezidentů jen zřídka objevoval tento způsob zpestřování a ožívování politických přednesů. Otázka Reaganovy inspirace bude předmětem dalšího studia, ale Rooseveltův vliv je zřetelný i na „Času volby.“

Reaganovy projevy se hemží hrdiny, zlosyny i bezejmennými zástupci z lidu. Právě posledně jmenované příběhy jsou nejvíce diskutabilní a s největší pravděpodobností existovaly jen v Reaganově mysli. Jejich hrdinové však byli nejspolehlivějšími Reaganovými spoluputníky v politické osvětě. Vkládal je do svých projevů s lehkostí, jakoby pod dojmem momentálního nápadu a nikoliv pečlivé přípravy. Projev z roku 1964 představil hrdiny, které pak Reagan s velkou oblibou oživoval, ale jejich příběhy lehce obměňoval. Hybnou silou totiž nebyla jejich pravdivost, ale názornost. Průměrného Američana nezajímalo jméno hlavní postavy ani přesné udání času, ale zda je možné ho potkat na ulici nebo se s ním ztotožnit. Reagan svými „nepřipravenými“ příběhy navozoval přátelskou atmosféru rozhovoru s někým „od vedle“ a současně jakoby říkal: nežiji nikde za skleněnou stěnou, ale tady s vámi a sdílím vaše každodenní starosti. Trápí mne stejné starosti jako vás a pokusím se je společně s Vámi řešit zdravým rozumem. V tom byla pravá síla jeho „náhodných příběhů“, uvozujících či zjednodušujících jakkoli naléhavá politická témata.

„Čas volby“ obsahuje několik takových více či méně úsměvných příběhů. Vlastně každá z oblastí podrobených Reaganově kritice v sobě zahrnuje nějaký příběh demonstrující nenásilnou formou posluchačům, jak se problém odráží ve skutečném životě. Nejtypičtějším a také nejvděčnějším z nich je příběh administrativního pracovníka, který představuje obludnost zbytečného vládního aparátu a byrokracie.

„V dnešní době existuje dva a půl miliónu federálních zaměstnanců. Nikdo neví, co všichni dělají. Jeden kongresman zjistil, co je pracovní náplní jednoho z nich. Tento člověk sedí u stolu ve Washingtonu. Každé ráno k němu docházejí dokumenty. On je potom přečte, popíše a zašle příslušné kanceláři. Jednoho dne přišel dokument, který nebyl určen jeho očím, ale on ho přečetl, připojil označení příslušné kanceláře a odeslal. Za dvacet čtyři

hodin přišel zpátky s poznámkou: „Nebyl jste oprávněn číst tento dokument. Vymažte Vaši značku a označte vymazané.“

Není divu, že si Reagan touto úsměvnou, ale v zásadě velmi výstižnou historkou o zbytečném živení objemné státní administrativy získal sympatie většiny Američanů, kteří se s tímto molochem potýkají dennodenně. Mimoto se Reagan lehce zbavil nálepky dalšího politika postrádajícího zdravý rozum a pohybujícího se ve výšinách politických špiček žijících absolutně mimo každodenní realitu. Jak již bylo řečeno, většina těchto historek není pravděpodobně pravdivá nebo alespoň jejich pravdivost je těžko zjiřitelná už z důvodu, že Reagan používal velmi chytře formu apokryfů. Na druhou stranu je nutno říci, že detaily byly bezvýznamné a byly by měly pravděpodobně rozmělnovací efekt. Reagan svým příběhem o vládním zaměstnanci nemířil svou kritiku na dotyčného jednotlivce, ale celou vládní administrativu, která je stejně tak nesmyslná jako činnost jednoho jejího zaměstnance. „*That's what they all do*“.

Celý projev rozebírající všechny stinné stránky tehdejší federální vlády a kritizující kořeny liberalismu však směřuje k závěrečnému vyvrcholení v podobě apokalyptické rétoriky. Reagan opouští téma kritiky vlastních řad a obrací svou pozornost k nepříteli zvenčí. Nepříteli natolik silnému, že jej nelze porazit rozdrobeným národem utápejícím se v žabomyších politických bitvách. Prezентuje Ameriku jako místo, které stojí před rozhodnutím zda nastane konec světa a s ním tisíc let temna pod satanským marxistickým diktátem, nebo jaderná válka zapříčiněná slabou americkou bojeschopností a obranou. „Čas volby“ začíná nutností amerického národa semknout své řady v boji mezi dobrem a zlem proti „největšímu nepříteli, jakého kdy lidstvo poznalo“. Tato pomyslná bitva Armageddonu, v níž samozřejmě Spojené státy stojí na straně dobra, zatímco ďábelským protivníkem je rudá hrozba přicházející ze Sovětského svazu, je navozena začleněním biblické rétoriky, která dodává celé této části emotivní náboj absolutní naléhavosti působící na věřící i nevěřící. Ďábla vkrádajícího se do „amerického“ ráje představují marxisté, kteří líbivými sliby, tedy jakýmsi jablkem, lákají nejisté, svou vládou zklamané Američany, ke

zradě svého demokratického ráje. Reagan mistrně přetransformoval Johnsonovu platformu „*take it from the haves and gives [!] it to the have-nots who need it so much*“ v marxistický diktát „*od každého podle jeho schopností, každému podle jeho potřeb.*“ Karel Marx se v Reaganově podání stává jakýmsi ďábelským Antikristem, podryvajícím božský plán pro lidstvo. Vždyť Amerika je tou zemí na hoře, k níž se upírají zraky a naděje celého světa. Amerika je tou Bohem políbenou zemí, jenž je předurčena k obhajobě dobra ve věčné bitvě se zlem. A konečně Amerika je tou zemí, která musí nést pochodeň lidských morálních hodnot vpřed i za cenu obětí a ztrát. Kristova oběť na kříži by byla marnou, pokud by Amerika nenásledovala jeho příkladu a svět by ztratil naději na znovuoobnovení svobody a zbavení se jha totalitního režimu. Ostatně tato myšlenka se objevuje i v samém úvodu projevu, jak jinak než formou příběhu:

„Nedávno hovořili moji dva známí s kubánským uprchlíkem. Byl to podnikatel, který utekl před Castrem. Uprostřed jeho povídání o strašných zkušenostech se jeden z mých přátel obrátil k druhému a povídá: „Ani nevíme, jaké máme štěstí“. Kubánský uprchlík se zarazil a řekl: „Jaké máte vy štěstí? Měl jsem kam uprchnout.“ A touto větou bylo řečeno vše. Pokud bude svoboda ztracena tady, není kam utéci.“

Amerika je Reaganem prezentována jako poslední bašta svobody, demokracie a nezávislosti, obklopená zeměmi zaslepenými diktaturou komunismu. Pokud padne ona země vyvolená mezi všemi, pak už není pro lidstvo záchrany. Ačkoliv necituje doslovně Johna Winthropa, je více než zřetelné, odkud čerpal zásobárnu velmi účinných sloganů, které původně vznikly v náboženském kontextu. Ale Reagan jejich religiozitu rozhodně nepotírá, ba naopak ji vyzdvihuje, aby ukázal, že na rozdíl od vratkých morálních hodnot komunismu Amerika stojí na pevných základech křesťanské lásky a tolerance. Proto je třeba se bránit „jablku pokušitele“ a uchránit svou víru a ideály. Tím jablkem není jen vtíravá komunistická ideologie, ale potažmo i již dříve zmíněné federální programy, které nahlodávají společnost a pozvolna mění její myšlení.

Tato apokalyptická rétorika umožnila Reaganovi vytvořit atmosféru nejvyššího ohrožení, kdy je v sázce budoucnost lidstva. Bitva Armageddonu si však žádá smělych a neohrožených bojovníků, kteří nebudou Zlu ustupovat, ale naopak se mu postaví čelem a zaštití slabší.

„Říkají nám, že když se budeme vyběhat přímému střetu s nepřítelem, tak se nepřítel naučí nás mít rád a opustí své ďábelské záměry.“

Politika ústupků či odvaha? To je klíčová volba, před kterou Reagan staví celý národ. Národ, který je však tvořen jednotlivci, kterým nesmí být upřeno právo na vlastní rozhodnutí, protože vůle většiny neznamena práni všech. Každý se musí rozhodnout sám za sebe, zda pošle svou zem a s ní celý svět do „tisíc let trvajících temnoty“, či uchrání pro své děti „poslední největší naději“. Reagan sám symbolicky vystupuje coby poslední hrdina, který je ochoten k oběti, pokud to spasí zbytek národa „žijícího ve sladké nevědomosti.“ Stejně jako kdysi Kristus čelí možnosti zůstat svou dobou nepochopen, ale přesvědčen, že lidstvo jednou pochopí jeho odkaz. Na rozdíl od něj však bere osud do svých rukou, odmítá fatalistickou teorii předurčenosti a vkládá národu možnost rozhodnout o vlastním osudu.

Posledním a snad nejsilnějším argumentem se zdá být závěrečné varování slovy Alexandra Hamiltona, že národ, který dá přednost hanbě před nebezpečím, je národem, který je ochoten přijmout vládcce.³¹ Reagan uzavírá svou řeč připodobněním voleb v roce 1964 k závěrečné bitvě mezi Dobrem a Zlem, jejíž výsledek má v rukou sám americký lid. Pokud by se však při této volbě rozhodl špatně, potom by Kristova oběť na kříži, stejně jako hrdinný boj na concordském mostě, byla zbytečná.

Závěrečný paragraf je mistrovskou směsicí citace, výzvy, varování i hrozby. Jasný, stručný a výstižný shrnutí celého náboje projevu do čtyř jiskrných vět:

³¹ Pozn. aut.: nenacházím vhodnější překlad pro angl. výraz *master*, neboť český ekvivalent *pán* by posunul význam k náboženské terminologii.

„Vy a já máme schůzku s osudem. Můžeme toto [myšleno svobodu] uchránit pro naše děti, tuto poslední nejlepší naději člověka na zemi, nebo je můžeme odsoudit k prvnímu kroku do tisíce let temna. Pokud selžeme, ať mohou v případě neúspěchu alespoň naše děti a vnuci říci, že jsme udělali co bylo v našich silách.“

Nutno však podotknout, že nejméně dvě z těchto vět nejsou výsledkem autorovy geniální rétoriky, neboť jsou vypůjčeny z projevů jiných státníků. Autorem „*schůzky s osudem*“ je Reaganův oblíbený Franklin Delano Roosevelt, zatímco autorem „*poslední naděje člověka na zemi*“ je Abraham Lincoln.³² Zbytek odstavce je tvořen pomocí obrátů těžících ze zaběhané představy výsledku bitvy Armageddonu a tradičního politického odvolávání se na „nevinné“ generace našich dětí, které budou platit za naše chyby, pokud se jich včas nevyvarujeme.

A tak pro Ameriku společně s Ronaldem Reaganem nastal jednoho říjnového večera roku 1964 „Čas volby“. A Amerika si vybrala Lyndona Johnsona a jeho „velkou společnost“. Ronald Reagan měl být pohřben společně s neúspěšnou Goldwaterovou kampaní, ale osud rozhodl jinak.

Nová role

Události let šedesátých silně otřásly celou americkou společností, již spoutávaly předsudky a konvence. Atmosféra byla navozená svobodomyšlnou filozofií hippies, odmítajících jakoukoli formu závazku a vyznávajících značně uvolněné názory na vše, co je obklopovalo. Doba volné lásky, drogového opojení a mírových pochodů. Doba, kdy Martin Luther King měl svůj sen. Doba, kdy mladí Američané hlasitě vyjadřovali svou nespokojenost s nesmyslnou válkou kdesi ve Vietnamu hromadným pálením povolávacích rozkazů a protesty vsedě. Amerika hledala sama sebe a nacházela jen tápání a nejistotu. Se smrtí Johna Fitzgeralda Kennedyho jakoby odešla víra v omlazení a oživení amerického ducha a společnost upadla do apatie vůči čemukoliv a komukoliv. Vietnamské trauma zmrazilo ideály o americké

³² ERICSON Paul, *Reagan Speaks*, s. 29.

neohrožitelnosti a síle a posunulo Ameriku zpět do časů snah o izolacionismus dvacátých let. A ohniskem těchto nálad byl nejlidnatější stát na pobřeží Pacifiku, tedy Kalifornie. Kalifornie vzbouřené mládeže, Kalifornie drog, Kalifornie rokenrolu a Kalifornie Ronalda Reagana.

4. ledna 1966 čtyřiapadesátiletý Ronald Reagan oznámil v televizním vystoupení, že hodlá kandidovat na úřad guvernéra za Republikánskou stranu. I přes nesporný úspěch jeho dva roky starého projevu na podporu Goldwatera to bylo rozhodnutí přinejmenším smělé. Jízlivé reakce na sebe také nedaly dlouho čekat. Demokratický kandidát a tehdejší guvernér Edmund G. Brown Reaganovu účast ve volbách nebral ani trochu vážně. Minulost neúspěšného herce mu zdaleka nedělala takové starosti jako Reaganův stranický kolega George Christopher, bývalý republikánský starosta San Francisca. Jeho pozornost v primárkách se soustředila především na budoucí souboj s Christopherem, aniž by uvážil možnost souboje s Reaganem. Po letech prohlásil: „*Myslel jsem, že je to žert. Skutečně, vždyť navrhnout filmového herce, který ani nebyl hvězdou, bylo přinejmenším směšné. Nebral jsem ho jako kandidáta vážně.*“³³ Pobavení demokraté prý rozdávali samolepky s textem: *Elisabeth Taylorová ministryní práce!*³⁴

Vše tedy nasvědčovalo tomu, že Ronald Regan nedokáže zopakovat svůj triumfální vstup do vysoké politiky z roku 1964 a že jeho politická kariéra bude potupně ukončena již v guvernérských primárkách. Ale Kalifornie je duchovním domovem amerického snu a Ronald Reagan, „barevný stín z Hollywoodu“, svou příležitost pustit nehodlal. Jeho nejnovější paměti³⁵ však podávají o celé situaci značně odlišné vysvětlení. „*Nějak to neprobíhá podle mých představ. Oni snad mají pravdu. Spousta lidí mi totiž po mých projevech říká, že bych na guvernéra měl kandidovat já, možná, že se nakonec dostaneme do pěkně nepříjemné situace.*“³⁶ Takto Ronald Reagan popsal situaci kolem eventuální kandidatury své ženě, aby o několik měsíců později prohlásil: „*Myslím, že před tím nemohu couvnout.*“³⁷ Je těžké uvěřit, že člověk, jehož jediným

³³ KELLEY Kitty, *Nancy Reagan: Unauthorized Biography.*, New York 1991, s. 122.

³⁴ *Ibid.*, s. 122.

³⁵ REAGAN Ronald, *Paměti prezidenta. Život jednoho Američana*, Praha 1997.

³⁶ REAGAN R., *Život jednoho Američana.*, s. 128.

³⁷ *Ibid.*, s. 129.

snem bylo dostat se za každou cenu z venkovského Tampica do velkého světa, že člověk, který se v politice našel, jak o sobě sám tvrdil,³⁸ by dobrovolně odmítal cestu k opravdové politice, která by mu dala příležitost uvést do praxe jeho dávné ideály. Jak jinak přesvědčit své protivníky, že opravdu není jen bezduchý herec, loutka v rukou politických intelektuálů? Přes úspěšnou kariéru ve firmě General Electric, do jejíž ochranné náruče se po prohraných volbách v roce 1964 vrátil, neopustil svůj systém vkládání horkých politických témat do rozmluv se zaměstnanci firmy. Nemohl čekat, že jeho rétorické umění, příjemný vzhled a schopnost nenásilné konverzace zůstanou u republikánských hledačů talentů bez odezvy. Oněmi tajnými muži v pozadí, kteří údajně měli Reagana nejvíce přesvědčovat, byli staří známí z roku 1964 – Henri Salvatori a Holmes Tuttle.³⁹

Jejich hlavním zájmem bylo sjednotit stranu po hrozivé Goldwaterově porážce, ale především bouřlivém celostátním sjezdu, který ještě před vlastními volbami totálně rozštěpil stranu na příznivce Goldwatera na straně jedné a Rockefellera na straně druhé. Mužem, který tyto spory mohl uhladit spojením obou vizí, se zdál být právě Reagan. Jeho vystoupení s „*Časem volby*“ dávalo jistotu, že se nebude opakovat druhý Goldwater. To, co porazilo Goldwatera, byl Goldwater sám, neboť jeho chování, vystupování a způsob přednesu ubíraly nadšení i jeho nejvěrnějším zastáncům. Ronald Reagan měl naopak všechno to, co Goldwaterovi scházelo, a byl ochoten nést Goldwaterovy myšlenky dál.

V listopadu roku 1966 byl představitel hollywoodských filmů zvolen guvernérem nejlidnatějšího státu Ameriky a dostal příležitost dokázat, zda je celá jeho politika jen královstvím slov a iluzí či zda stojí na reálných základech.⁴⁰

Souboj však byl provázen mnoha impertinencemi a sarkastickými poznámkami už při republikánských primárkách, kde Reagan čelil Georgi Christopherovi, který se ho snažil nejprve zdiskreditovat coby extremistu s komunistickou minulostí a posléze ho obvinil z rasis-

³⁸ „*I Found the Rest of Me.*“ (viz předchozí kapitola).

³⁹ WILLS Garry, *Reagan's America. Innocents at Home.*, s. 292.

⁴⁰ REAGAN Ronald, *Život jednoho Američana*, s. 134.

mu.⁴¹ Vzájemné pŕtky nakonec donutily kalifornského Őefa republikánŕ vytvořit pro oba soky nepsanŕ zákon, který nazval jedenáctŕm pŕíkázáním: *Nepromluviš slova křivého o kolegovi republikánovi*.⁴²

Po vyhranŕch primárkách stanul Reagan tváří v tvář Patu Brownovi a jeho slovním insultacím, hraničícím s urážkami na cti. Jedním z nejznámŕjších pŕíkladŕ je Brownova televizní reklama, ve které říká malŕm dětem: „*Mŕm soupeřem v těchto volbách je herec a vy asi dobře víte, kdo zabil Abrahama Lincolna!*“⁴³ Z této repliky lze usuzovat, že Brown skutečně nepovažoval Reagana za vážného soupeře, protože tato asociace byla pŕíliš odvážnou provokací, než aby její autor nemŕl jistotu, že jej samého neohrozí. Brown evidentně podceňoval Reagana pŕedevším v oblasti skutečných znalostí státní správy a vŕbec chodu tak velkého státu, jako je Kalifornie. Využil téměř každé pŕíležitosti, aby zpochybnil Reaganovu kompetentnost pro výkon tohoto úřadu. Reagan musel reagovat a výsledkem byla jeho výchozí pozice *občana-politika*.⁴⁴

Tato taktika měla v zásadě tři nesporné výhody. První byla možnost *zakrývat neznalost* faktŕ a údajŕ nutných ke konkrétním debatám o státní administrativě. Reagan mohl, a také to dělal, bezproblémově ukončit debatu jednoduchŕm pŕiznáním neznalosti. Naopak, efekt na voliče musel být převážnou většinou kladný, neboť stejně jako oni používal pouze zdravŕ rozum. Tím vlastně dokázal nenásilně podsunout posluchačŕm-voličŕm pŕesvědčení, že pŕistupuje k problému stejně jako posluchač sám. Opět využil triku projekce sebe sama do publika, stejně jako kdysi dávno na EureKa College. Za druhé, je už tradicí, že větší sympatie publika si získává *politik-amatér*, než ten, jenž se označuje za profesionálního politika. Brown několika svŕmi poznámkami jasnŕ naznačil, za koho se on sám považuje. Za třetí, a to pŕedevším, svŕm *pŕístupem obyčejného občana* (ač republikána) nabídl možnost svŕm zdravŕm rozumem, ztŕlesňujícím zdravŕ rozum všech občanŕ Kalifornie, vyřešit a rozmotat gordický

⁴¹ *Ibid.*, s. 130.

⁴² *Ibid.*, s. 130.

⁴³ *Ibid.*, s. 129.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 129, dále: WILLS Gary, *Reagan's America*, s. 299.

uzel předcházející demokratické administrativy v čele s Patem Brownem. Tím vlastně svou největší slabost proměnil v největší přednost. Kromě toho zde sehrál pravděpodobně svou roli i fakt, že Kalifornie je domovem továrny na sny a téměř každý Američan má jistou slabost pro tváře z filmového plátna. Samozřejmě tato skutečnost mohla Reaganovu pozici také ztížit, neboť asociaci bezduché líbivé tváře asi není nutné připomínat. Výsledky voleb však ukázaly, že bývalý herec si důvěru občanů získal a Kalifornie byla zvědavá, jak se svou nově nabytou rolí naloží.⁴⁵

Reagan po nástupu do funkce důsledně aplikoval všechny své, a tedy Goldwaterovy staré myšlenky. Jeho program je téměř shodný s textem „Času volby“ a Reagan se ho striktně držel, což mu umožnilo o mnoho let později opírat klíčové body své prezidentské kampaně o konkrétní výsledky. Je zajímavé, že v roce 1976 i 1980 rychle zapomněl na svůj přístup občana-politika, který ke správnému rozhodování nepotřebuje detailní znalosti, aby se dokázal správně rozhodnout. Naopak své argumenty opíral o nepopíratelné odkazy na zkušenosti s administrativou nejlidnatějšího státu celé země. Nekvalifikovanost a nezkušenost se stala neomluvitelnou. Jestlipak si prezidentský kandidát vzpomněl na guvernérského kandidáta?

Podstatnou informací pro pozdější Reaganův přístup k veřejnému vystupování je fakt, že Ronald Reagan si od svých sponzorů poprvé nechal najmout agenturu pro poradenskou činnost Spencer a Roberts.⁴⁶ Přestože Reagan tvrdí ve svém životopise, že si své projevy stále psal sám, zcela určitě již své chování podřizoval pokynům poradců, kteří byli instruováni z nejvyšších stranických kruhů. Paradoxně se tak Reagan zapletl do sebou samým utkané sítě nechtěně čtených scénářů. To, před čím utekl z Hollywoodu, ho dostihlo v Los Angeles. Nechtěl být loutkou v rukou režisérů a tak se stal loutkou v rukou politických poradců.

⁴⁵ REAGAN Ronald, *Život jednoho Američana.*, s. 129–132.

⁴⁶ WILLS Gary, *Reagan's America*, s. 292.

„Sen nám zůstává“

Bylo úterý, 23. března 1976 odpoledne, a v pokoji Hotelu Stoddard ve Wisconsinu seděl Ronald Reagan se svými věrnými.⁴⁷ Měl po pátých prohraných primárkách,⁴⁸ s dvoumilionovým dluhem v rozpočtu kampaně a v očekávání další prohry v Severní Karolíně. Pokoj se utápěl v tichu a všichni přemýšleli o nevysloveném. Odstoupit nebo čekat do hořkého konce na celostátním sjezdu v Kansas City, který se měl konat v půli srpna.

System prezidentských voleb během 70. let doznal změn, které značně pozměnily jejich průběh. V krátkosti šlo o to, že došlo k velkému rozmachu státních prezidentských primárních voleb i caucusového⁴⁹ systému, což přidávalo volbám na dobrodružnosti. Téměř půlroční cesta napříč zemí dávala kandidátům možnost začít v každém státě nanovo a vymyslet pro každý stát tu nejúčinnější kampaň. Původně decentralizovaný systém voleb byl tedy zničen a nová forma svou strukturou v zásadě umožňovala jakýkoliv průběh. Od řetězení vítězství k řetězení proher, od neočekávaných vzestupů volebních preferencí až po jejich pád. Půlroční období nabízelo možnost zvrátu kdykoliv.

Republikánské pojetí primárních voleb se od demokratického lehce odlišovalo. Republikáni stále dávali přednost systému „vítěz bere vše“, kde vítězný kandidát jednotlivých států získal hlasy všech delegátů i v případě, že nezískal více, než padesát procent celkové podpory. Demokraté se naopak řídili systémem poměrného zastoupení, kde kandidát získal poměr hlasů delegátů úměrný výsledku, který se dělil mezi několik kandidátů. Z celkového počtu 2259 republikánských delegátů na srpnový celostátní sjezd bylo 1604 vybráno systémem primárních voleb a zbytek byl dodán prostřednictvím caucusového hlasování. Novinkou bylo veřejné hlasování, při kterém měli voliči možnost vyjádřit pomocí tzv. preferenčních hlasů podporu kandidátům samotným. Tento revoluční krok neměl na vlastní volbu kan-

⁴⁷ ANDERSON Martin, *Revolution*, Cambridge, Mass. 1985, s. 42–43.

⁴⁸ Myšleno po prohře v pátém státě, nikoli výsledku pátých primárek.

⁴⁹ *Caucus*: konference vedoucích strany, kteří volí kandidáty.

Pozn.: pro tento výraz nenacházím vhodný český ekvivalent.

didáta vliv, ale mohl ovlivnit primární volby v následujícím státě, nebo se promítnout do hlasování vlastních delegátů na sjezdu.⁵⁰

Ronald Reagan se rozhodl kandidovat v roce 1976, aby opět „nezklamal“ své příznivce. „*Téměř každý den mi někdo volal a přemlouval mně, abych se ucházel o nominaci na kandidáta za prezidenta za republikány v roce 1976. Volali nejen lidé z Kalifornie, ale z celých Spojených států.*“⁵¹ Měl za sebou dvě víceméně úspěšná funkční období kalifornského guvernéra, která mu dala do rukou velmi pádné argumenty osvobozující ho od jeho hollywoodské minulosti. Nádivkem nebyl ani nováčkem na prezidentském bitevním poli. I když pomíneme jeho horlivou činnost pro senátora Goldwatera v roce 1964, nesmíme zapomínat ani na Reaganovu vlastní kandidaturu v roce 1968. Velmi rychle však zhodnotil své šance a z volebního boje odstoupil, označující ho za chybu. Sám k tomu říká, že jeho úkolem bylo zabránit dalšímu štěpení strany v souvislosti s kandidaturami dvou velmi silných kandidátů – Nixona a Rockefellerera.⁵² Vzhledem k jeho ambicím je však pravděpodobnější varianta přípravy na budoucí snahu o získání prezidentského úřadu.

V roce 1976 se tedy na nejvyšší politické scéně objevuje nový Reagan. Reagan-politik. Přesvědčen o své vhodnosti se však musel poprat o republikánskou nominaci s Geraldem Fordem. Ford neměl jen výhodu svého úřadu, úřadu prezidenta Spojených států, který přináší dokonalejší volební zázemí, ale i výhodu jakéhosi psychologického vlivu na voliče, který úřadujícího prezidenta nevědomky protežuje, pokud jeho administrativa není vyloženě špatná. Na druhou stranu nedokázal Ford přejít stín aféry Watergate, která těžce pošramotila pověst Republikánské strany. Sám Ford si uškodil v očích americké veřejnosti Nixonovým omilostněním. Volby v roce 1976 pro něj byly vlastně první možností být prezidentem na základě rozhodnutí národa, neboť zděděný úřad nelze opírat o voličovo rozhodnutí. Do toho všeho se rozhodl vstoupit Ronald Reagan s jednoduchým pro-

⁵⁰ *Keesing's Contemporary Archives*, 1976, s. 27863.

⁵¹ REAGAN Ronald, *Život jednoho Američana*, s. 169.

⁵² *Ibid.*, s. 154.

gramem aplikace všech úspěšných bodů kalifornského guvernérství. Kluk „od vedle“, „Holandaň“⁵³ Ronald, kovboj ze Západu a guvernér Reagan se chtěl stát prezidentem. Ale místo Reagana či Forda se prezidentem stal Carter.

Onoho březnového odpoledne roku 1976 nic nenasvědčovalo tomu, že by Reaganova prezidentská kampaň měla stejný průběh jako deset let stará kampaň guvernérská. Březen byl svědkem Reaganovy páté prohry právě ve Wisconsinu a také žádostí z mnoha stran, aby ukončil svou kandidaturu. 18. března uveřejnily New York Times článek, ve kterém jasně zhodnotily situaci. „*Pro Reagana by nemělo být otázkou zda odstoupí, ale kdy odstoupí.*“ Mezitím obdržel Reagan několik výzev k odstoupení i z vlastní strany a jeho finanční prostředky vysychaly.⁵⁴ Štáb Reaganovy kampaně propadal depresi a šéf John Sears dokonce tajně jednal se svým protějškem ve Fordově přípravném týmu Rogersem Mortonem o případném Reaganově stažení z boje.⁵⁵ Tento den a následující události jsou důležité proto, že od onoho okamžiku dokázal Reagan získat dvanáct států, počínaje Severní Karolínou. Fénix se zrodil ve chvíli, kdy mu John Sears nabídl poslední, téměř beznadějnou šanci sponzorského daru jednoho texaského příznivce v hodnotě sta tisíce dolarů za předpokladu, že budou tyto peníze použity na zakoupení televizního času a odvysílání Reaganova projevu.⁵⁶ „*Dobrá, tak to uděláme. Půjčíme si sto tisíc dolarů a otevřeme v celostátní televizi otázku národní obrany. A budu se jí držet až do sjezdu v Kansas City. Jdu do toho, i kdybych měl od teď ztratit každé ztracené primárky*“, bouřlivě reagoval Reagan.⁵⁷ Tato epizoda z Reaganova předprezidentského období svědčí o vlastnosti, se kterou se budoucí prezident už asi narodil – odvaze stát si na svém i za

⁵³ Takto R.Reagana označil jeho otec po narození (viz *Život jednoho Američana*) a tato přezdívka ho provázela i nadále.

srov. MORRIS Edmund, *Dutch. A Memoir of Ronald Reagan.*, New York 1999.

⁵⁴ 17. března 1976 – *Natinal Republican Conference of Mayors*, 20. března 1976 – *Republican Governors*.

ANDERSON Martin, *Revolution*, s. 42–43.

⁵⁵ HANNAFORD Peter, *The Reagans: A Political Portrait*, New York 1983, s. 107.

⁵⁶ ANDERSON Martin, *Revolution*, s. 43.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 43.

cenu naprosté prohry. Příhodu lze vykládat dvěma způsoby. Buď jako potvrzení Reaganovy paličatosti nebo jako chvíli, kdy se rozhodl jen setrvačně dokončit, co započal. Proti druhému vysvětlení však stojí Reaganův záměr hovořit o otázkách obrany. Kandidát, který se psychicky vzdá, přece nevyloží na stůl nové karty. Reagan musel vědět, že toto téma jeho kampaň oživí a dá i jemu samému do rukou největší zbraň, tedy mnohokrát vyzkoušenou konfrontační rétoriku. Výsledkem byl projev k národu, pronesený poslední březnový den roku 1976.⁵⁸

„*To Restore America*“ je prvním Reaganovým projevem, který zamířil kritikou i do vlastních řad. Reagan tedy porušil jím samým tolik vyzdvihovanou ctnost „*jedenáctého přikázání*“, které zapovídá křivé slovo o kolegovi republikánovi.⁵⁹ Nejen to, velká část projevu je zaměřena přímo proti Fordovi, jehož vina na situaci roku 1976 je podle Reagana nezpochybnitelná.

První odstavec projevu silně připomíná první odstavec Reaganova *Času volby*. „*Hodlám hovořit o ožehavých věcech*“ rozhodně vyvolává pocit souvislosti s úvodní větou tohoto projevu: „*Rád bych k Vám promluvil o sporných otázkách.*“⁶⁰ Nenásleduje sice impozantní: „*Nehodlám se za to omlouvat*“, ale atmosféra úvodu je přibližně stejná. I další část úvodu je jen opakováním starého apelu na nestrannost, která je příčinou rozdrobeného státu. Starou myšlenku v novém kabátě však doplňuje věta, která je pro rok 1976 nová. „*Jsem kandidátem pro republikánskou nominaci na prezidenta.*“ Zatímco v roce 1964 Reagan hovořil ve prospěch někoho jiného a tedy jeho poznámky o rozdrobenosti národa mohly být přijímány jako názory člověka, kterému opravdu záleží na budoucnosti národa, tak v roce 1976 už mohou být brány jako snaha získat hlasy za každou cenu. Proto Reagan pokračuje: „*...ale doufám, že i demokraté a nezávislí mne nechají dnes večer hovořit, neboť problémy, jímž naše země čelí, jsou problémy, které nenesou*

⁵⁸ „*To Restore America*“, Televised Campaign Speech, Republican Presidential Primary Elections, 31. 3. 1976.

⁵⁹ Autorem Gaylord Parkinson, šéf Republikánské strany v Kalifornii v roce 1966, REAGAN R., *Život jednoho Američana*, s. 130.

⁶⁰ Původní znění: *I'd like to talk to you about issues.*

stranickou nálepkou.“ Tímto úvodem si vlastně předem pojistil příznivce z opačných táborů, protože strhnul ploty oddělující jednotlivé tábory, aby odhalil jednotlivce, kteří chtějí řešit problém a nejsou ovládnuti vlastní stranou. Nepřímo tak zranil největší pýchu každého Američana, že on sám je strůjcem svého osudu a může se rozhodnout jak chce, pokud se mu řešení zdá vhodné.

Po tomto úvodním symbolickém spojení táborů ve snaze vyřešit ony problémy, které jsou daleko důležitější a nesnesou tedy odkladu, se vrhnul do rozboru ekonomické a sociální situace. Opět používá metodu poměrného porovnávání spíše, než údaje statistik. Příkladem může být způsob, jakým národu sdělil aktuální stav zadlužení: *„Tomuto národu trvalo 166 let – do poloviny II. světové války, aby nahromadil dluh v hodnotě 95 miliard. Této administrativě stačilo uplynulých dvanáct měsíců k tomu, aby k tomu přidala dalších 95 miliard.“* Pro prostého Američana je toto daleko poutavější forma získávání ekonomických údajů, než čtení složitých statistických ročenek či projevy zaplněné čísly od první až do poslední věty. Reagan ale skutečně dokázal nudný ekonomický rozbor proměnit ve snesitelnou pasáž. Za viníka hospodářských problémů jasně označuje vládu, která vydává víc, než přijímá. Inflace je pro něj nemocí, kterou je nutné léčit, nikoliv diagnostikovat její příčiny. Lék existuje, a je jím Reaganův návrh vyrovnaného rozpočtu.

Ušetřen nezůstává ani prezident Ford, který je osočen z postupného zamlžování pravých ekonomických ukazatelů federálního dluhu anebo jejich postupné úpravy. Je to první z mnoha útoků na republikánského protikandidáta. Další přichází s kritikou systému sociálního zabezpečení (Social Security). Zatímco Ford je označen za toho, který chce *„uchránit integritu sociálního zabezpečení“*, tak Reagan se představuje jako ten, který jí chce vyléčit nebo alespoň ozdravit. Příčinu veškerého zla, ekonomického poklesu, sociálního zabezpečení až po špatnou zahraniční politiku vidí ve washingtonské vládě byrokratů vedené Geraldem Fordem. *„Washingtonské vládní orgány nejsou odpovědí na zmíněné problémy. Jsou samy problémem.“* To je argument, který Ford použít nemohl, protože se na onom rozhodování podílel. Reagan však nezůstane jen u neškodného zmínění Fordovy

spoluúčasti. Ve snaze definitivně rozlousknout, jak se věci mezi nimi opravdu mají, se rozhodne přímo pojmenovat oblasti, které je rozdělují. Možná pochopil, že úspěšnou kampaň proti úřadujícímu prezidentovi ve vlastní straně lze vést jen naprosto jasným a odlišným programem. Jestliže Ford byl konzervativcem, potom Reagan byl superkonzervativcem. Definitivně zapomněl na jedenácté přikázání a zaútočil na vše, co představoval Gerald Ford. „Byla zde určitá snaha v této kampani vysvětlovat, že mezi mnou a panem Fordem nejsou žádné skutečné rozdíly. Ale já jsem přesvědčen, že jsou, a že jsou to rozdíly podstatné. Jedním z nich je přístup k vládě.“ Zatímco Ford měl možnost podílet se na vládě ještě dříve, než si ho Nixon vybral jako viceprezidenta a byl po většinu svého života součástí vládních orgánů, Reagan strávil většinu života mimo exekutivu. Výjimkou jsou pochopitelně jeho osmi-leté zkušenosti v Kalifornii, které však představuje jako svůj triumf. Pasáže týkající se domácí politiky jsou vytvořeny v neměnném duchu. Nejprve kritika federální správy s prezidentem v čele, po ní zářný příklad Kalifornie pod ochranou Ronalda Reagana. „Kdyby byla Kalifornie samostatným státem, byla by na sedmou nejsilnější ekonomii na světě.“ Reagan se tedy stylizoval do pozice, v níž mohl směle tvrdit: Mám zkušenosti, ale bez účasti na vaší špatné vládě. Navíc mám v rukou klenot – Kalifornii. Kalifornii, kterou jsem zdědil v katastrofálním stavu a přesto jsem z ní udělal vzácný klenot v prázdné pokladně Spojených států.

Jak již bylo řečeno, Reagan považoval za příčinu všeho zla vládu. A plýtvání penězi bylo ničím ve srovnání s plýtváním lidským potenciálem, který byl stále nahlodáván zubem vládních programů ničících lidskou ctižádost a iniciativu. Vzal na sebe úlohu ochránce lidských hodnot proti vládním institucím. Zatímco v „Času volby“ cituje Plutarcha, v „Ozdravění Ameriky“ se dovolává Cicera a jeho myšlenky arogance byrokracie. V zásadě ale opírá své argumenty o pasáže apelující na historické tradice národa. Od zdravého rozumu Thomase Paina přes Jeffersonovu vládu lidu až po Winthropův model města na hoře. Kalifornie je takovým městem na hoře, a stejně jako čekal Winthrop se svými věrnými, zda obstojí v Bohem dané zkoušce, tak i Reagan čekal, zda jeho Kalifornie naplní Bohem určený osud.

Podle něho byla právě tato země vyvolenou k nesení pochodně demokracie a svobody. Kalifornie podle Reagana obstála a teď je na ostatních, aby jí následovali. „*Věřím, že to, co jsme dokázali my v Kalifornii, může být dosaženo i ve Washingtonu, jestliže bude vláda používat zdravý rozum k vyřešení problémů, které jim každodenně byrokracie předkládá. Věřím v lidi.*“ Jestliže Reagan věřil v lidi, potom tedy na Forda logicky zbyla úloha toho, který věří nesmyslné vládě sedící ve Washingtonu a ztrácející kontakt s těmi, kteří jí dali právo tam sedět. Jestliže Reagan je jedním z obyčejných, potom Ford je jedním z byrokratů žijících v izolovaném Washingtonu. A konečně, jestliže Reagan představuje zdravý rozum, schopný rozmotat uzel vládních nesmyslů pouhým náhledem obyčejného Američana, potom Ford je ztělesněním intelektuální zkostratělosti v hlavním městě, která se pohybuje v začarovaném kruhu.

Reagan dělal jen to, co dělali mnozí před ním. Oživoval americké romantické ideály vtělené do Ústavy Spojených států, Bible národa. Tvrdil, že se Amerika příliš vzdálila představám Otců zakladatelů, jejichž cílem bylo omezit zasahování vlády do každodenního života Američanů. Její zodpovědností bylo zajišťovat národní bezpečnost a ochranu demokratických svobod. A to je přesně ta oblast, ve které je vláda pro změnu nedůsledná a opomíjí všechny signály ohrožení. „*Náš národ je v nebezpečí, a toto nebezpečí každým dnem vzrůstá.*“ Stejně jako v „*Času volby*“, míří Reagan celé své televizní vystoupení k závěrečnému vrcholu. V něm navozuje atmosféru nejvyšší naléhavosti, kdy je národ příliš zaslepen, než aby viděl skutečné nebezpečí, v němž se nachází. Reagan tedy odsouvá vnitrostátní šarvátky na vedlejší kolej a vysvětluje, že existuje jen jediný opravdový problém, a tím je národní bezpečnost. Napadá Fordovu zahraniční politiku a nazývá jí „*bez-cílným tápáním*“. Ušetřena jeho kritiky nezůstane ani jedna ze zájmových oblastí americké zahraniční politiky, ale vše vrcholí vztahem k Sovětskému svazu. Jeden jediný odstavec stačí Reaganovi k tomu, aby Forda označil za člověka, který v zájmu klidu odhodil svobodu miliónů lidí uchvácených rudou barvou. Amerika, která si vždy kladla za cíl být *pilířem svobody*, byla najednou označena za *mlčenlivého pozorovatele zotročovaného světa*. Amerika, jejíž ideály inspirovaly tisíce

lidí k přeplutí oceánu, najednou zapomněla, kdo její pomoc potřebuje, a raději uzavírá zbabělé smlouvy vyměňující vlastní svobodu za svobodu jiných národů. „*Amerika, která měla být tím nejskvělejším místem na světě, je najednou až druhá, což by se pro ni mohlo stát osudným.*“ A konečně Amerika, která je apatická a pozadu. „*Nevěřím tomu, že lidé, které potkávám téměř v každém státě této Unie, jsou ochotni hodit tento poslední ostrov svobody na smetiště dějin, společně s ostatky mrtvých civilizací dávných věků. Nazývejte to mysticismem, pokud chcete, ale já věřím, že umístění naší země mezi dvěma oceány, aby byla nalezena těmi, kteří sdílejí zvláštní cit ke svobodě a odvahu opustit zemi svých předků, bylo božským záměrem.*“ Nejen, že Reagan jasně označil Ameriku za *poslední naději člověka na zemi*, jako tomu učinil i v roce 1964, ale současně pozvedl myšlenku přistěhovaleckého národa, který má předky, ač vzdálené, po celém světě. Nemůže tedy lhostejně přihlížet porušování jejich svobod jen proto, že není natolik silný, aby se nepříteli postavil. Amerika 18. století dala vzniknout myšlence vlády coby služebníka občanů, zodpovídajícího se zase jen občanům, takže jestliže Reagan na někoho apeluje, pak na občany. V jejich rukou je moc zvrátit nešťastnou politiku vlády, která nenásleduje názory svého národa. „*Nechci žít v takovémto světě, a myslím že ani vy ne.*“ Tím Reagan vlastně nepřímo vyzval voliče aby, pokud souhlasí, skoncovali s vládou, která se odchýlila od záměrů Otců zakladatelů a odkazu Americké revoluce. „*Jsmo Američané a máme schůzku s osudem.*“ Známý slogan, ve kterém Reagan pouze změnil „*vy a já*“ na „*my*“. Reagan už tedy není tím, kdo plní funkci proroka a svou schopností vidět dopředu zůstává izolován, ale stává se médiem všech Američanů, kteří skrze něho mohou říci své hlasité ne. Je prostým služebníkem božím, jehož posláním je sloužit těm na zemi, kteří to potřebují.

Geniálním řečnickým tahem je pak předposlední odstavec, který má být shrnutím důvodů, proč chce být Reagan zvolen prezidentem. Tam, kde většina řečníků namáhavě hledá závěrečnou nosnou myšlenku, Reagan využívá své největší zbraně – příběhu. Anonymního časem, postavami i místem. Jeho hrdinkou je malá dívenka, kterou Reagan údajně potkal na jedné ze svých volebních cest. Tato dívenka, stojící v první řadě, se prý najednou Reagana otázala: „*Proč se chcete*

stát prezidentem?“ A Reagan zjistil, že ač se jí snažil trpělivě vysvětlovat všechny své důvody, tak to asi nebylo to, co chtěla slyšet. Reagana to zneklidnilo a snažil se sám v sobě najít odpověď. Našel jí a podle příběhu si v duchu přál, aby holčičku potkal znova a mohl jí odpovědět lépe.

„Možná, že teď už bych dokázal odpovědět. Rád bych se dostal do Washingtonu. Chtěl bych se stát prezidentem, neboť bych rád viděl, jak se tato země stane opět zemí, ve které bude moci vyrůstat šestiletá holčička v takové svobodě, jakou jsem zažil já v jejím věku.“

Důvodem proč Reagan použil tento příběh, je jednoduchost jazyka. Jestliže vysvětluje člověk něco šestileté holčičce, nebude zcela jistě používat politické fráze, čísla, složité citace či dlouhé formulace. Použije jazyk, kterému bude rozumět. Stručný, jasný a vlídný. Pravdou je, že onu fiktivní holčičku by asi neuspokojil ani svou rozmyšlenou odpovědí, ale vzhledem k vymyšlenému příběhu asi není třeba rozebírat reálný průběh. Díky tomuto příběhu však Reagan dokázal shrnout své kandidátské ambice do několika málo vět, které nemohly nepohnout žádným rodičem a Reagan ke svému rétorickému arzenálu naléhavosti přidal vlídnější tvář člověka milujícího děti, jehož jediným zájmem je jejich budoucnost.

Reaganovo televizní vystoupení mělo takový úspěch, že vyhrál nejen následující volby v Severní Karolíně, ale pokračoval ve své spanilé jízdě po celých Spojených státech. Počáteční neúspěch byl rychle zapomenut a Reagan se stával Fordovým velmi vážným soupeřem. Fordova obava o osud nominace vyústila ve vypracování zprávy, která měla zhodnotit dosavadní průběh kampaně a vytvořit novou, účinnější strategii proti Reaganovi.⁶¹ Toto memorandum ze 7. dubna 1976 určené do rukou šéfa předvolebního týmu Rogerse Mortona navrhovalo zakoupení pětiminutového televizního času pro odvysílání reklamy zaměřené proti klíčovým bodům Reaganovy kandidatury. Poprvé

⁶¹ wagner1.jpg-www.lbjlib.utexas.edu, (pozn. k 31. 5. 1998 uvedená adresa neexistuje).

měla být odvysílána ve státě Texas a dále ve všech státech, kde se budou následně konat primární volby. Konkrétními cíly tohoto šotu mělo být posílení vedoucí pozice Forda jako vůdce *všech* Američanů, zdůraznění Reaganovy negativní stránky a konečně pojištění si voličovy přízně stálou snahou. Memorandum také obsahovalo stručné zhodnocení Reaganových úspěšných půlhodinových projevů, započatých výše zmíněným projevem z března 1976. Reaganovo obdivuhodné znovunastartování téměř ztraceného boje bylo popsáno jako důsledek schopnosti vést efektivní dialog s voliči, rozšíření vědomostí o Fordově administrativě a krystalizace odlišných názorů obou kandidátů.

„Podle našeho názoru je zřejmé, že úspěch Reaganových projevů nezávisí pouze na otázkách obranyschopnosti státu. Tyto projevy získávají na síle spíše svou kritikou nerozhodného postoje prezidenta Forda a nepochopným současným obranným a zahraničním politiky.“

Na základě tohoto hodnocení je Fordovi doporučena role silného, rozhodného vůdce, který má národu vysvětlit, že je omámen pouhou ambiciózní, nezodpovědnou volební rétorikou. Prezident má vyjádřit své rozhořčení a reagovat na postoje všech ostatních kandidátů. Jméno Ronalda Reagana nesmí být vysloveno přímo, ale formulace musí být natolik jasné, aby národ byl schopen pochopit, kdo je oním neznámým.

Závěrem bylo prezidentovi doporučeno hovořit z Oválné pracovny a jako datum navržen týden před květnovými primárkami v Texasu. Jestliže totiž nebude Reagan zastaven v Texasu, pak má možnost rychle projít ostatními primárkami, včetně domovské Kalifornie, a bouřlivě vstoupit na republikánský sjezd v Kansas City.

Reagan Texas získal, ale nominaci nikoliv. 19. srpna 1976 večer, poslední den republikánského sněmu, měl Ford pronést svůj projev k přijetí kandidatury. Toho dne ráno se poražený Ronald Reagan sešel s těmi, kteří mu vytvořili nezbytné zázemí pro účast v primárních volbách – svým volebním týmem.

„Jdeme dál. Je to jenom jedna bitva v dlouhé válce a ta bude pokračovat tak dlouho, dokud budeme žít. Nancy a já se nebudeme stáhnout a zbytek života strávit v houpacím křesle nicneděláním. Ne, nebudte cyničtí. Nebudte cyničtí, podívejte se na sebe a na to co chcete dokázat. Uvědomte si, že jsou zde miliony a miliony Američanů, kteří chtějí to samé co vy. Kterí chtějí zářící město na hoře.“⁶²

O den později, při letu domů do Kalifornie řekl svému poradci, Martinu Andersonovi na rozloučenou: *„Sen nám zůstává.“*⁶³ Ford sice vyhrál nominaci, ale prohrál volby. Prezidentem Spojených států amerických se stal James Earl Carter. Pro Ronalda Reagana však možná byl den voleb okamžikem, kdy se rozhodl svou kandidaturu zopakovat o čtyři roky později. Své příznivce přece nemohl zklamat.

Nová tvář pro Ameriku – volební rétorika

Máte se dnes lépe než před čtyřmi lety ?

Amerika se pomalu probouzela do nového rána, kdy měla rozhodnout o své budoucnosti v následujících čtyřech letech. Někteří vstávali do nového dne s ozvěnou včerejších slov jednoho z kandidátů na 40. prezidenta Spojených států amerických. S představou nové tváře pro Ameriku. *„Máte se dnes lépe než před čtyřmi lety?“* To bylo základní poselství projevu proneseného Ronaldem Reaganem v předvečer prezidentských voleb 3. listopadu 1980.

Když v roce 1969 publikoval Kevin P. Phillips knihu *„Vznikající republikánská většina“*, ve které předpovídal příchod populistické revolty nové střední třídy proti plánovačům, intelektuálům a příznivcům sociálního státu z liberálního tábora, tak téměř nikdo této předpovědi nevěnoval velkou pozornost.⁶⁴ Když se v roce 1964 ucházel o úřad prezidenta Barry Goldwater s požadavky omezení vládní admi-

⁶² ANDERSON Martin, *Revolution*, s. 47.

⁶³ *Ibid.*, s. 47.

⁶⁴ REEVES Richard, *The Ideological Election*, The New York Times, 19. února 1984, CD-ROM.

nistrativy, snížení daní a návratu k rodinným hodnotám, tak ho považovali za pravicového extrémistu. A když v roce 1976 bojoval o republikánskou prezidentskou nominaci Ronald Reagan s ultrakonzervativním programem, tak mu sami republikáni nedali příležitost postoupit z primárek (ačkoli jen těsným rozdílem necelých sta hlasů). Co tedy bylo důvodem k tomu, aby stejný Ronald Reagan vedl o čtyři roky později, v předvečer prezidentských voleb nad svým demokratickým protivníkem? Co bylo důvodem, že miliony Američanů byly ochotny naslouchat projevu, jehož myšlenky Amerikou zaznívaly bez větší odezvy již téměř dvacet let?

Republikánské primárky nezačaly pro Ronalda Reagana dobře. Na rozdíl od demokratické kandidátky, která v zásadě obsahovala jen dvě jména⁶⁵ – úřadujícího prezidenta Jimmyho Cartera a senátora Edwarda Kennedyho, honbu za republikánskou nominací se spolu s Reaganem chystala podstoupit celá řada politiků. Bývalý ministr financí prezidenta Nixona John B. Connally, kansaský senátor Robert Dole, senátor Howard Baker z Tennessee nebo kongresman John Anderson, ale především bývalý šéf CIA George Bush.⁶⁶ George Bush byl nováčkem v předvolebním boji, ale přesto se mu podařilo porazit Reagana hned v počáteční caucusové volbě v Iowě⁶⁷ 21. ledna. Až do roku 1976 byly za první prověrku kandidátových schopností považovány primární volby v New Hampshire. Avšak právě roku 1976 vytvořil Jimmy Carter precedens, když zvítězil v caucusové volbě státu Iowa více než měsíc před primárkami v New Hampshire.⁶⁸ „*Tato porážka mi připravila jednoznačný šok a velké zklamání*“, říká k tomu po letech sám Reagan.⁶⁹ Důvodem neúspěchu bylo jednak podcenění hlavního protikandidáta Bushe a naopak přecenění vlastních vazeb k tomuto státu, ale především Reaganův staronový šéf kampaně John

⁶⁵ Další kandidáti: guvernér Edmund G. Brown, bývalý předseda Labour Party Lyndon LaRouche.

⁶⁶ *Keesing's Contemporary Archives*, 1980, s. 30408.

⁶⁷ 31,5 % pro Bushe oproti 29,4 % pro Reagana, *Keesing's Contemporary Archives*, 1980.

⁶⁸ REAGAN Ronald, *Život jednoho Američana*, s. 182.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 182.

Sears⁷⁰. Ten totiž Reagana do iowského souboje ani nepřihlásil, neboť považoval stát, ve kterém Reagan strávil několik let jako rozhlasový hlasatel,⁷¹ za předem vyhraný, čemuž naznačovaly i průzkumy veřejného mínění. Reagan se dokonce nezúčastnil ani debaty pořádané místními novinami, jíž se účastnila většina protikandidátů, včetně Bushe.⁷² Bush si tedy vytvořil výbornou výchozí pozici do dalšího boje. Následující primárky v New Hampshire ale prohrál velkým rozdílem a to především díky na první pohled neškodné episodě, která vešla do dějin prezidentských primárek roku 1980.

Před vlastními primárními volbami byla Georgi Bushovi a Ronaldu Reaganovi nabídnuta místními novinami *Nashua Telegraph* sponzorovaná debata. Oba kandidáti souhlasili, ale ostatní republikánští soupeři v čele s Robertem Dolem podali stížnost Federální volební komisi, jejímž předmětem bylo údajné protežování některých kandidátů. Reagan proto vyzval k účasti na této debatě i zbývající kandidáty, neboť Reaganův volební štáb se rozhodl tuto akci zaplatit. Po příjezdu na místo však nebyla pro zbývající kandidáty připravena ani židle. Reagan se přesto pokusil zapojit ostatní kandidáty do debaty a hned na počátku vysvětlit udivenému publiku, o co se jedná. Jeden z místních reportérů vykřikl, aby mu byl vypnut mikrofon. Reagan zareagoval velmi spontánně: „*Ale já jsem si ten mikrofon zaplatil.*“⁷³ Toto Reaganovo velmi rozhodné jednání mu možná přineslo část volebních hlasů. A pokud ne samotný výrok, potom zcela určitě psychologický efekt tohoto jednání. Jestliže je někdo ochoten setkat se svými protivníky, bránit jejich právo zúčastnit se a ještě za to zaplatit, potom není volič, který by toto neoceníl. Malá epizoda má o to větší váhu, že Bush seděl nepohnutě na židli (která mu byla zaplacená protikandidátem) a do incidentu vůbec nezasáhl. Voliči nemají rádi

⁷⁰ Srov. WHITE Theodore, *America in Search of Itself: The Making of the President 1956–1980*, New York 1982, s. 304–305, dále: REAGAN R., *Život jednoho Američana*, s. 182–183.

Pozn.: Sears byl jedním z šéfů Reaganovy kampaně i v roce 1976, spolu s Paulem Laxaltem a Martinem Andersonem.

⁷¹ Viz předchozí kapitoly.

⁷² REAGAN Ronald, *Život jednoho Američana*, s. 182.

⁷³ *Ibid.*, s. 184–185.

nerozhodné kandidáty a Bush je svou bázlivostí nepřesvědčil. Samozřejmě, že Reagan byl veden především svými zájmy a debata by se pravděpodobně stejně točila kolem hlavních kandidátů, ale situace si vyvinula jinak a Reagan jednal. V New Hampshire tedy možná nevyhrály ani kandidátovy názory, ani jeho zkušenost, dokonce ani rétorika, vyhrála iluze silného, přímého a vitálního vůdce, chránícího si práva svá i jiných.

Od tohoto incidentu začal Bush na Reagana ztrácet. Příčinou samozřejmě nebyla jen debata v Nashua, ale také Reaganova výborná strategie, na níž se podíleli členové celého týmu. Hlavní strůjce úspěchu John Sears byl odvolán a nahradil ho bývalý předseda vládní Security and Exchange Commission Bill Casey. Předvolební strategie ale pokračovala ve vytyčených cílech.⁷⁴ Reaganova síla byla samozřejmě v jeho Kalifornii. Potřeboval však alespoň částečně přesvědčit východní pobřeží, získat si Středozápad a okouzlit tzv. sluneční pás států.⁷⁵ Od vítězství v New Hampshire už vyhrával jedny primárky za druhými a koncem května odstoupil i George Bush, který sice ještě zvítězil v Michiganu, ale těsně poté rezignoval. Reagan už tedy jen vítězně dovršil drtivou porážku všech sedmi kandidátů a mohl se téměř v klidu připravovat na republikánský sjezd, který ho měl na začátku července nominovat do funkce prezidentského kandidáta.

Reaganova kampaň měla dva silné stavební prvky, které z ní udělaly spanilou jízdu zemí: Reaganovu osobnost a vybroušené poselství. Oba tyto prvky jsou velmi pevně spjaty. Reaganův program nedoznal od roku 1964 téměř žádných změn. Pro pečlivého pozorovatele je naopak značně monotónním opakováním stejných myšlenek. Nic nového za více než patnáct let. Úspěšná kandidatura v roce 1980 byla výsledkem dokonalé prezentace myšlenek. Jako potvrzení této teze může posloužit příklad Reaganova typického projevu během kampaně v Clevelandu, jak jej zaznamenal novinář Theodore White při svých cestách s prezidentem během republikánských primárek.⁷⁶

⁷⁴ WHITE Theodore, *America in Search of Itself*, s. 304.

⁷⁵ Jižní a jihovýchodní státy USA.

⁷⁶ *Ibid.*, s. 307.

„...když se Carter stal prezidentem, byla inflace 4,8 procenta a on prohlásil, že s tím hodlá něco udělat. A udělal. Nyní dosahuje 16,4 procent. Byl zděšen, že cena jednoho galonu benzínu je 58 centů, a řekl, že se s tím musí něco dělat. A udělal. Nyní je cena galonu dolar a dvacet centů... Zradil pracovníky automobilového průmyslu, zradil i oceláře... je čas změnit tuto zemi... vše, co bylo uděláno, jsou vyšší daně, vyšší inflace, vyšší nezaměstnanost... Proč bychom nezkusili ponechat víc peněz ve vašich rukou, ať je utratíte jak chcete sami... Snížit daně do tří let... zredukovat vládní výdaje... deficitní monstrum!... Federální pomoc školství se stala federální intervencí... Vidím, že děšt stále houstne. Proč se tedy neposunout k tomu hlavnímu, abychom se mohli všichni co nejdříve schovat. Tato vláda zničila velký arzenál demokracie a zanechala nás nechráněné před Sovětským svazem. Říká nám, že musíme podepsat smlouvu SALT II, protože nás jinak nebude mít nikdo rád. Je načase říci, že nás nezajímá, zda nás bude mít někdo rád nebo ne. Musí nás ale znovu začít respektovat... Už žádné Taiwany, žádné Vietnamy, žádné zrady přátel... Bůh Vám žebnej... Děkuji Vám a vaši pomoc budu potřebovat 3. června“.

Jak již vyplynulo z kontextu, byl deštivý den a Reagan musel svou řeč zkrátit na minimum, aby měl pro koho mluvit. Žádné přikrášlování, žádné velké přemýšlení, žádná gesta a dramatické pomlky. Musel mluvit jasně, stručně, výstižně, a hlavně rychle. Paradoxně můžeme z toho, co bylo pouhým provizoriem, vyčíst celý Reaganův program. Nic nechybí. Nic nepřebývá. Je to jen telegrafická verze toho, co propagoval po celé roky. Pokud jen za každou větu dosadíme odstavec či stránku, pak nám vyjde projev v celém rozsahu. Projev přikrášlený o příběhy, doplněný pečlivě připravenými údaji a pronášený s patřičným klidem. Tam, kde v Clevelandu zazněl pravý, obnažený Reagan, nastoupí Reagan herec, který dodá přednesu tu nádech vlídnosti, tu přímosti, tu sentimentálního návratu do dětství či impozantní guvernérské rozhodnosti. Ale stejně jako se liší jeho připravené projevy od situací vynucených improvizací, tak se liší přednesy v jednotlivých státech během kampaně. Zatímco v Kalifornii si může dovolit své nejsilnější výpady proti washingtonské vládě, tak Missouri si raději získává kovbojským kloboukem a opatrně volenými, ačkoli strohými

slovy. Pro ilustraci: zatímco v Kalifornii označuje většinu občanů závislých na sociální podpoře za *podvodníky*, tak v Missouri říká, že tito lidé nejsou *špatní*, ale jen chycení do sítě vládní byrokracie, která potřebuje pro své zaměstnance vymyslet práci.⁷⁷ Zásobárna Reaganových různých přístupů se zdá nevyčerpatelná, ale i ona někdy nevybere vhodnou variantu, což Reaganovi uškodí především ve vlastních prezidentských volbách.

Republikánský sjezd roku 1980 se konal v Detroitu. Poprvé nemuseli delegáti volit mezi jednotlivými kandidáty, protože vítěz byl předem známý. Byl jím ten, kdo došel až do konce dlouhých primárek – Ronald Reagan. Všichni ostatní kandidáti se pomalu stáhli z boje a sjezd se stal Reaganovým triumfem. Nominace byla tedy vyřešena, ale zbývalo vyřešit problém přinejmenším stejně důležitý. Totiž kdo se stane kandidátem na viceprezidenta. Původním záměrem byla společná kandidátka Ronalda Reagana s neúspěšným kandidátem z minulých prezidentských voleb a bývalým prezidentem Spojených států amerických, Geraldem Fordem. Reagan nic nenamítal, až do okamžiku, kdy Ford v rozhovoru pro televizní stanici CBS naznačil jakousi formu spoluprezidentství.⁷⁸ Reagan tuto možnost odmítl a o přijetí kandidatury na viceprezidenta požádal George Bushe, který souhlasil. Poslední den sjezdu se tedy na pódiu haly objevil tandem Reagan-Bush, který měl porazit demokratickou kandidátku Carter-Mondale, nominovanou v New Yorku. Zbývala jediná věc, totiž aby vítěz projevem přijal svou kandidaturu.⁷⁹ A to byla chvíle pro Ronalda Reagana.

Jeho přijímací řeč je v podstatě shrnutím vlastních postojů a republikánské názorové platformy. Přesto je právě tento projev vhodnou příležitostí k potvrzení výše zmíněné teorie, že tedy jeho jednotlivé projevy se neliší šíří záběru, ale mírou přednesu. Rozdílnost Reaganových projevů v předprezidentském období tkví pouze v detailech a doprovodných myšlenkách, nikoli hlavních tezích.

⁷⁷ Příklad Missouri je převzat *Ibid.*, s. 307.

⁷⁸ REAGAN Ronald, *Život jednoho Američana*, s. 186.

⁷⁹ *Acceptance of the Republican Nomination for President*, 17. července 1980.

Reagan zahájil svou řeč, která byla přenášena televizí, vtipnou poznámkou. Touto replikou připomněl svou hereckou dráhu. „*Jsem trochu rozdechvlý, že se poprvé po dlouhé době objevuji na obrazovce v blavním vysílacím čase.*“ Nejen, že tím dokázal nenásilně vplout do projevu, aniž by musel příliš přemýšlet, jak skloubit úvod pro diváky u televizních obrazovek, ale současně i pro delegáty sjezdu. Mimoto navodil atmosféru, že republikánský sjezd není místem tvrdých střetů, jako tomu bylo v minulosti, ale že strana je jednotná a vstřícná. Také v samotném sále dal dost možná zapomenout čtyřdenní únavě a jisté apatičnosti vůči projevu, jehož obsah většina přítomných podrobně znala. Do třetice, tím symbolicky strhl most spojující ho s hereckou minulostí, která je pouhou sentimentální vzpomínkou, už příliš vzdálenou, než aby mu mohla ještě ublížit. Reagan herec je definitivně pryč, to je pravé poselství.

Následuje úvodní část, ve které Reagan zdraví své kolegy, spolukandidáta a celý americký národ. Ale nebyl by to Reagan, aby nepozdravil nejen národ, ale *skvělý* americký národ. Ví, že v něm chce pozvednout sebedůvěru, nechat ho vzpomenout na úžasnou minulost a pevné kořeny, z nichž vyrostl. Střípek toho národa je před ním a stejně jako dříve Otcové zakladatelé dali vzniknout demokratické zemi, tak tito „vyvolení“ zformulovali program, který Ameriku vrátí k hodnotám, které před třemi staletími vedly předky k osídlení Nového světa. *Rodina, práce, společenství, mír a svoboda.* Puritánské hodnoty, jejichž duchovní bohatství je zapomínáno a s ním i americká hrdost a síla. Jestliže tyto hodnoty položily kdysi základ pro vznik národa, pak musí být natolik silné, že dokážou národ znovu pozvednout i stovky let poté. Je třeba se však sjednotit, zapomenout na vzájemné rozdíly a dát Americe nový život.

Po oslavě zářivé minulosti však Reagan vrátí posluchače zpět do reality současnosti. Do té doby téměř anonymní slova se najednou mění v adresná obvinění. A tady přichází chvíle pro srovnání s clevelandským příkladem. Tam Reagan neměl na úvody čas a tak se musel vrhnout rovnou k věci. V Detroitu zdůraznil nejprve americkou jedinečnost, aby potom mohl obvinít z její postupné zkázy Cartera. „*Ale zpět do roku 1976. Pan Carter řekl: Důvěřujte mi. A mnoho lidí to udělalo.*

Dnes je spousta z nich bez práce. Mnozí sledují, jak jsou jejich úspory požírány inflací. A jiní, především staří, bezmocně sledují jak jejich pevně stanovené důchody ztrácejí díky inflaci na hodnotě.“ Stejně jako v Clevelandu je i v Detroitu Carter tím, kdo zradil americké naděje. Je tím, kdo zneužil důvěry milionů lidí a místo slibovaného blahobytu je zavedl na pokraj zkázy. „*Je čas změnit tuto zemi,*“ říká Reagan v Clevelandu. A o dva měsíce později se již veřejně zavazuje, že obnoví schopnost federální vlády vyjít lidem vstříc, aniž by ovládal jejich životy. Tentokrát si ovšem na pomoc bere Abrahama Lincolna. „*Víte, první republikánský prezident jednou řekl: Dokud si lidé uchovají svou ctnost a ostražitost, nemůže vládu během krátkého čtyřletého období ohrozit ani to největší administrativní zlo či nerozum. Kdyby pan Lincoln viděl co se stalo za poslední tři a půl roku, možná by trochu změnil názor.*“ Následuje celá stránka rozboru odpovídajícím třem výrazům – vyšší inflace, vyšší daně a vyšší nezaměstnanost. Přidána je snad jen pasáž o navrhovaném navrácení některých pravomocí federální vlády státům. Tím vlastně vyvolává otázku, která tíží Američany už od filadelfského ústavodárského konventu v roce 1787. I tam probíhala bouřlivá debata nad oddělením státních a federálních pravomocí. Celé generace amerických myslitelů a politiků se snažily vytvořit jednotné stanovisko, ale čas od času se vždy objevila situace, která odhalila nejednotnost veřejného mínění v souvislosti s tímto rozporem.⁸⁰ Od doby, kdy byla přijata Ústava namísto nedokonalých a vágních Článků konfederace, se míra centralizace zakotvená Ústavou měnila s přístupem jednotlivých politiků k této letité dichotomii. Reaganem citovaný a ctěný Abraham Lincoln pevně věřil ve federální vládu, která bude zastřešovat jednotlivé státy. S trochou nadsázky lze říci, že jeho výrok: „*Unie je starší, než státy*“, byl příčinou rozpoutání Občanské války, ačkoliv Lincoln sám by se tomuto obvinění asi bránil. James Madison ve svém Federalistovi č. 51 říká, že „*při tvoření vlády nastane největší problém ve chvíli, kdy je nutno vládě umožnit kontrolovat ovládané a současně ji zavázat, aby kontrolovala sama sebe.*“ Snad nejvýstižněji

⁸⁰ Např. McCulloch vs. Maryland 1819, Dred Scott Decision 1857, Plessy vs. Ferguson 1896, Schechter vs. United States 1935.

tento rozpor charakterizoval na přelomu století Woodrow Wilson: „*Otázka vztahu mezi státy a federální vládou je elementární otázkou našeho konstitučního systému. Jedna generace na ní určitě odpověď nenalezne, neboť je to otázka růstu a každý další krok v našem politickém a ekonomickém rozvoji mu přidává další rozměr. Vytváří tedy novou otázku.*“⁸¹ Ronald Reagan však odmítá jakékoli omluvy a historické precedenty. Jeho filozofie je velmi jednoduchá: Vláda je naším nepřítelem a nejlepší vládou je nejmenší vláda. Její zeštíhlení umožní navrátit většinu pravomocí jednotlivým státům, které jsou kompetentnější k jejich uplatňování. Stejně je tomu i s přerozdělováním státních financí. Podle Reagana státy samy vědí nejlépe, kde jsou peníze nejvíce potřeba a není tedy nutné vytvářet složitou byrokracii k rozhodování o přídelech financí do jednotlivých států.

Všechna tato ekonomická opatření je podle Reagana nutno udělat nejen pro prosperitu národa, ale i jeho sílu. Jestliže je národ ekonomicky stabilní, je i silný a obranyschopný. Pokud je slabý, potom je snadným terčem agresorů. A ti jsou za dveřmi, číhající na příhodný okamžik. Stejně jako kdysi v Hollywoodu, kdy v jednom projevu Reagan použil pro komunisty metafory „*rudých monster kradoucích se zpoza skal*“, tak dnes je těmito skálami úzký mořský průliv oddělující Spojené státy od Kuby, kde trénují sovětské bojové jednotky. Reagan opět vytváří iluzi nejvyššího ohrožení, kdy účinnou metodou zkracování do bodů stupňuje naléhavost a vážnost situace. Není to strach, co ho nutí mluvit o nepříteli, ale naopak nutnost postavit se hrozbě tváří v tvář, zmobilizovat síly, tajný potenciál Bohem vyvoleného národa a zahnat nepřítele zpět. Nejen pro vlastní dobro a vlastní bezpečnost, ale i pro světový mír a pomoc dávným spojencům. Amerika, která byla poslední instancí spravedlnosti a ochrany práv na celém světě se najednou musí ptát sama sebe „*jsme schopní něco udělat?*“,

⁸¹ WILSON Woodrow, *Constitutional Government in the U.S.*, New York 1908, s. 173, původní znění: „*The question of the relation of the states to the federal government is the cardinal question of our constitutional system. It cannot be settled by the opinion of one generation, because it is a question of growth, and each successive stage of our political and economic development gives it a new aspect, makes it a new question*“, převzato PATTERSON T. E., *The American Democracy*, New York 1993, s. 29.

místo aby si kladla otázku, zda „*má něco udělat*“. Ale „*Spojené státy mají závazek ke svým občanům a lidem celého světa. Nesmí nikdy nechat ty, kteří ničí svobodu, diktovat budoucí směr života na této planetě.*“ Ronald Reagan je tedy tím, kdo zůstává jako poslední ochránce lidských práv na zemi, stejně jako by měla Amerika podle své historické tradice zůstat poslední baštou svobody, protože pokud bude i ona pohlcena, nemá už lidstvo kam obrátit své naděje. Stejně jako v roce 1964 staví tedy Reagan národ před historické rozhodnutí. Tentokrát nehovoří o tisíci letech temna či záře, ale pokládá velmi jednoduchou otázku, jejíž odpovědí budou výsledky voleb v listopadu. „*Jsou Spojené státy americké silnější a více respektovány dnes, než byly před třemi a půl lety?*“ Pokud ano, potom si má Amerika zvolit Cartera. Pokud ne, je čas na změnu a tu ztělesňuje Ronald Reagan.

V zásadě lze celý projev shrnout do tří jednoduchých otázek přímo předložených americkému voliči. *Může se kdokoliv z Vás podívat na současnou administrativu a říci „dobré dílo“? Může se kdokoliv z Vás podívat na naše oslabené postavení ve světě a říci, že to tak může být po další čtyři roky? A konečně, jste ochotni uznat, že Spojené státy jsou za svým zenitem a ztratily své místo na slunci?* Pokud ano, volte demokracii a Cartera. Pokud jste ale ochotni vrátit Americe její pravou tvář a získat zpět výsadní postavení v toku světových dějin, potom volte republikány a Ronalda Reagana.

„Lidem, kteří ztratili naději, ji vrátíme a pozveme je na velkou křížovou cestu za novou skvělou Ameriku... své zvolení [prezidentem] bych považoval za obnovení našeho rozhodnutí chránit světový mír a svobodu.“

Několikastránkový projev je tedy myšlenkově téměř identický s jeho telegrafickou podobou v Clevelandu a pravděpodobně i jiných místech volebních zastavení. Je ale rozšířen o specifické rysy Reaganovy rétoriky: příběh, citaci oblíbených frází, osobní vzpomínku a deklaraci víry v Boha.

Republikánský sjezd byl tedy u konce. Televizní sledovanost nebyla příliš vysoká, ale průzkumy veřejného mínění v průběhu následujících dní ukázaly Reaganův obrovský skok vpřed. Statistika NBC

vedla Reagana na prvním místě s velkým náskokem (55 %) před Carterem (24 %).⁸² Jeho spanilá jízda zemí tehdy uchvátila národ a zásluhu na tom měla bezesporu i Reaganova účinná strategie a rétorika. Situace se však poněkud změnila po demokratickém sjezdu v New Yorku, kde zvítězil Carter spolu s Mondalem.⁸³ Reagan i Carter tedy vstupovali do vlastních prezidentských voleb přibližně se stejnými pozicemi.

Reaganova „*Acceptance Speech*“ je však důležitá ještě z jednoho důvodu. Podle mého názoru to byl poslední velký projev, který si Reagan psal sám, nebo alespoň jeho velkou část. V porovnání s dříve zmíněnou televizní řečí v předvečer voleb, nese tato řeč ještě stále rysy jednoduché, přímočaré mluvy, ne nepodobné mluvenému slovu. Její stylistika se omezuje na jednoduché, nerozvité věty, ve kterých dominuje klasické větné spojení – podmět s přísudkem. Dalším typickým jazykovým znakem Reaganových projevů jsou časté imperativy a tázací věty. Pochopitelně tázací věty v podobě řečnických otázek, které nečekají na svou odpověď. Specifikem Reaganových řečnických otázek je ale současně s otázkou vytvořená odpověď. V zásadě je lze rozdělit na dva typy. První, ve kterém se řečník ptá jakoby jménem voliče, a jako Reagan odpovídá. A druhá, ve které položí otázku a odpoví si na ni imperativem (např. *Souhlasíte s Carterem? Volte Cartera! Nesouhlasíte s Carterem? Volte mne!*). Celý tento systém vytváří pocit dialogu s posluchačem, který je utvrzen Reaganovou obvyklou výzvou na závěr, aby se všichni ti, kdo si chtějí popovídat o své budoucnosti, ozvali.

Poslední zajímavostí vztahující se k Reaganovu závěrečnému projevu je jeho psaná forma. Reagan během svých předcházejících volebních kampaní vytvořil svérázný způsob psaných předloh projevů. Zatímco většina řečníků si své projevy píše na velké bílé listy, Reagan si projevy psal na malé kartičky z tvrdého papíru. Jedna z pomluv

⁸² WHITE Theodore, *America In Search of Itself*, s. 328.

Údaje se ale liší podle agentur uskutečňujících průzkum, například Harris Polls (61 % oproti 33 %), Gallup Polls uvádí 45 % pro Reagana proti 29 % pro Cartera, *The Gallup Poll Surveys*, Wilmington 1980.

⁸³ Gallup Polls: 39 % pro Cartera oproti 38 % pro Reagana.

během kampaně v roce 1980 tvrdila, že si Reagan není schopen zapamatovat ani jednotlivá hesla svého programu, a tak je musí mít napsané.⁸⁴ Nebyla to pravda. Martin Anderson uvádí, že Reagan používal skutečně malé kartičky (4 x 6),⁸⁵ ale nebyly na nich body programu. Na tyto kartičky Reagan pečlivě přepisoval plné znění svých projevů. Neměl prý rád velké papíry, které člověka nutily skutečně sledovat text a odváděly pozornost od kontaktu s posluchačem. Rozměr těchto karet je však velmi malý a tak Reagan vytvořil jakýsi vlastní těsnopis, který mu umožnil dostat na jednu takovou kartičku text odpovídající celé jedné stránce typu A4. Některá slova vypouštěl, jiná zkracoval, a pro některé vytvořil zvláštní znaky. Výsledkem byla karta, která nemohla dávat smysl nikomu jinému, než autoru samému. Lze z ní vysledovat jen to, že neodděloval věty, odstavce odděloval silnou čarou a důležitá slova obtahoval tlustou čarou. Výsledkem je velmi úsporný záznam. Ač zdánlivě s rétorikou nesouvisící, považují to za důležitou součást jeho projevů. Řečníci, hovořící o důležitých otázkách, obvykle raději spoléhají na podrobně připravený projev, který pečlivě studují dlouho před vlastním přednesem. Snaží se být přesní a bezchybní, a tak co nejvíce sledují text. Výsledkem je povětšinou ztráta kontaktu s publikem, které instinktivně vyhledává pohled z očí do očí a ztráta pocitu spontánního projevu. Reaganova metoda na něm byla naopak postavena. Vypadal nepřipravený, když přicházel k pultu bez plných rukou papírů. Jeho přípravou byl balíček karet, které se mu pohodlně vešly do ruky. Navíc mohl bez velké námahy, pouhým přesunutím jednotlivých karet a smícháním několika projevů, vytvořit zcela nový projev. Tímto způsobem asi vznikala většina menších kampaňových projevů, které bylo třeba několikrát do dne obměňovat. A dost možná bylo zmiňované clevelandské vystoupení souhrnem hlavních vět jednotlivých karet.

Předpokladem k tomuto postupu však byla dobrá paměť. Reagan měl fotografickou paměť, vycvičenou i dlouhými roky v televizi. Také rozhlasové moderování mu dalo umění nahradit si eventuální výpad-

⁸⁴ ANDERSON Martin, *Revolution*, s. 48.

⁸⁵ Míry uváděny v palcích (1 palec = 2,54 cm).

ky textu improvizací. Vzpomeňme si na příhodu z baseballového zápasu. Reagan se choval stejně pokud mu vypadl text, což se ovšem příliš často nestávalo. Jednak díky zmiňované fotografické paměti, pak díky pečlivé přípravě a posléze díky stále stejné náplni. Ještě jedna věc byla na Reaganovi i přes jeho pokročilý věk zvláštní. Nikdy nenosil brýle. Byl totiž jedním z prvních Američanů, kteří začali nosit kontaktní čočky. Nutně tedy vyvstává otázka, jak mohl číst projevy a současně neztratit oční kontakt s publikem. Reaganovo řešení je přinejmenším neobvyklé. Při projevech si jednu čočku vyjmul, aby mohl číst a díky druhé mohl sledovat publikum, které mělo pocit, že je svědkem nepřipravené, spontánní řeči. Reagan tento systém dovedl k dokonalosti právě při kampani v roce 1980. Je s podivem, jak nevědomky následoval radu svého oblíbeného Abrahama Lincolna, který kdysi sám o sobě řekl: „*Není nic nudnějšího, než lidé, kteří čtou své projevy. Zvláště fádni je potom starý člověk, který si ještě ke všemu musí nasadit brýle a pro jeho výšku shrbit hřbet, aby viděl.*“⁸⁶ Reagan ostatně Lincolna svojí výškou připomínal. Používání karet skončilo s kampaní v roce 1980. Od nástupu do Bílého domu už Reagan využíval povětšinou Teleprompter nebo klasické psané formy projevů.⁸⁷

Ale zpět do srpna 1980. Jak již bylo řečeno, kandidáti vstupovali do posledních dvou měsíců před listopadovými volbami s přibližně stejnými předpoklady. Oba za sebou měli vítězné primárky, ačkoli Reagan mohl pyšně poukazovat na drtivé vítězství, zatímco Carter musel o své vítězství tvrdě bojovat až do sjezdu. Oproti tomu Reagan musel čelit jistým zaběhaným stereotypům ve voličově myšlení. Za prvé, v době kampaně mu bylo šedesát devět let a v případě úspěšných voleb by do Bílého domu vstupoval ve svých sedmdesáti letech. Za druhé, čelil úřadujícímu prezidentovi Spojených států a historicky bylo jen málo prezidentů, kteří nebyli znovuzvoleni.⁸⁸ Za třetí, byl stále alespoň částí voličstva považován za pravicového extrémistu ze Západu, který nemá Východ rád. Za čtvrté, byl to bývalý herec, což

⁸⁶ JAMIESON Kathleen Hall, *Eloquence in an Electronic Age: The Transformation of Political Speechmaking*, Oxford 1988, s. 172.

⁸⁷ Srov. ANDERSON Martin, *Revolution*, Chapter Five.

⁸⁸ Ve 20. stol. W. H. Taft, Herbert Hoover, Gerald Ford (a Jimmy Carter).

svádělo k rychlým soudům o přetvářce či nízké inteligenci. A konečně: mohl by se stát prezidentem ten, kdo si je tolik jistý, že vláda je zlo?

Oba štáby se předháněly ve vytváření efektivních strategií, jak porazit protivníka. 4. září 1980 vytvořil Carterův pracovní tým memorandum,⁸⁹ které mělo vypíchnout hlavní body protiútoky. Z memoranda, které v červnu 1980 sepsal Patrick Cadell, Carterův hlavní analytik, vyplynulo, že prezident je většinou Američanů neoblíbený⁹⁰ a stojí tváří v tvář těžko dosažitelnému znovuzvolení. Situace v září se ale změnila a Carter lehce vedl. Také média mu věnovala více pozornosti. Vzniklo tedy nové memorandum (ze 4. září), které rozdělilo Carterovu kampaň na dvě části – pozitivní a negativní. Pozitivní měla začít od 4. září a měla zahrnovat především televizní šoty ukazující prezidenta v dobrém světle a zanechávající dojem: Carter je elegantnější než Reagan. Negativní kampaň měla začít v říjnu a být přímým útokem na Reagana. Heslem mělo být: *Prezidentský úřad – Vážná záležitost*. Také Reaganův štáb se pečlivě připravoval na poslední boj. Nebyl však založen na útoku na Cartera. Jeho autorem byl Richard Wirthlin, hlavní poradce Reagana.⁹¹ Reaganovým úkolem mělo být rozbití tzv. Rooseveltovy demokratické koalice. Reaganovým cílem se měli stát středoví voliči a jako hlavní cíl byl určen Jih, dále pak bílí jižanští protestanti, dělníci v průmyslových státech, městská etnika a venkovští voliči. Kandidát si měl především podržet image silného vůdce. Především však Wirthlin předpověděl Carterovu útočnou kampaň, takže ve chvíli, kdy skutečně přišla, byl Reagan připraven.

Demokraté se snažili národu vsugerovat představu Reagana jako starého, hloupého a tvrdohlavého extrémisty, který nemá ani potuchy jak vypadá úřad prezidenta. Reagan některé výpady částečně usnadňoval svými výroky na volebních shromážděních. Například při své cestě po Mississippi⁹² hovořil především o navrácení práv jednotlivým

⁸⁹ WAYNE Stephen J., *The Road to the White House: The Politics of Presidential Elections*, New York 1988, s. 211.

⁹⁰ Přesné znění: „... *by and large the American people do not like Jimmy Carter.*“

⁹¹ WHITE Theodore, *America in Search of Itself*, s. 381.

⁹² Všechny následující poznámky jsou převzaty z knihy Theodora Whitea. také: DALLEK Robert, *The Politics of Symbolism.*, kapitola II.

státům, aniž by si uvědomil, jak hluboce je v těchto státech zakoře-
něna vzpomínka na segregáční bezpráví umožněné suverenitou států.
V Michiganu zase prohlásil, že je rád mezi dělníky, zatímco jeho opo-
nent otevírá svou kampaň ve městě Tuscumbia (Alabama), „*místě,
které zrodilo Ku Klux Klan*“.⁹³ Pro tento typ poznámek Reaganovo
hodnocení v průzkumech lehce klesalo. Pak ale nastal zlom. Carter
začal svou negativní kampaň a voliči byli znechuceni. Tisk kritizoval
Cartera a Reagan mlčel. New York Times uveřejnily článek James
Restona,⁹⁴ ve kterém se říká, že „*mnozí z přívrženců Cartera jsou hlu-
boce zklamáni ubohou a vypočítavou strategií jeho kampaně*.“ Role se
vyměnily. Zatímco do konce září byl Reagan viděn jako nevzdělanec,
lehce nebezpečný, s rukou na spoušti, tak od Carterových výroků se
názory začaly měnit. Carter byl naopak posuzován jako ješitný, ubohý
a nejistý. Definitivní tečku za vyrovnaným hodnocením obou kandi-
dátů udělalo pozvání Reagana na celostátní televizi přenášenou pre-
zidentskou debatu v Baltimore. Debaty se měli zúčastnit všichni tři
kandidáti, ve hře totiž ještě zůstával nezávislý kandidát John Ander-
son. V Baltimore si možná Reagan získal sympatie většiny národa. Za
celou dobu, kdy Anderson neustále napadal Cartera za jeho nečestné
výpady, neřekl Reagan téměř nic proti Carterovi a naopak se snažil
Andersona uklidnit.⁹⁵ Ohlas této debaty na sebe nedal dlouho čekat.
Zatímco před debatou prohrával Reagan o 4 %, ⁹⁶ týden po debatě
s Andersonem o pět procent vedl.

Rozhodující bitva se odehrála 28. října v Clevelandu, stát Ohio.
Prezidentské debaty se konají od roku 1960 a jsou velmi sledovaným
pořadem.⁹⁷ Ačkoliv vypadají spontánně, je jejich průběh velmi pečlivě
nastudován. Debaty jsou pro kandidáty značně stresující záležitostí,
neboť mohou významně ovlivnit myšlení voličů a na nápravu chyb už
není čas. Ten, kdo vedl před debatou, nemusí vést po debatě a nao-

⁹³ Reaganova pozdější reakce prý byla: „*Panebože, to jsem nikdy neměl říkat!*“ (REAGAN R., *Život jednoho Američana*.)

⁹⁴ The New York Times, 25. září 1980, CD-ROM.

⁹⁵ WHITE Theodore, *America in Search of Itself*, s. 390.

⁹⁶ CBS Polls: 36 % oproti 40 %.

⁹⁷ V roce 1980 sledovalo asi 120 mil. Američanů. WAYNE Stephen, *The Road to the White House*, s. 220.

pak. Debata začala a Reagan do ní vstoupil s velmi příjemným a sebejistým postojem, zdůrazňujícím jeho mírumilovnost. „*Jsem tu, abych vám řekl, že z celého srdce věřím, že naší prioritou musí být světový mír. A užití síly je vždy jen tou poslední možností, když všechno ostatní zklamalo.*“⁹⁸ Tímto výrokiem vyrazil Carterovi z rukou hlavní argument, že je válečný šílenec, toužící po vyhocení konfliktu. Jak mohl tvrdit Reaganovi, který se usmíval a hovořil klidným hlasem, že touží po válce. Kromě toho, celá debata začala epizodou, která Cartera diskreditovala ještě dříve, než debata začala. Při příchodu na pódium šel totiž Reagan rovnou ke Carterovi, aby mu podal ruku, ale ten byl tak zmatený, že vypadal spíše jakoby čekal ránu nožem do zad.⁹⁹ Od té chvíle už debata byla pevně v rukou Ronalda Reagana. Proslavila se vlastně třemi výroky, z nichž dva náležejí Reaganovi. Prvním je reakce na Carterovo obvinění, že se Reagan kdysi dávno stavěl proti nemocenským dávkám vypláceným lidem žijícím ze sociální podpory. Z Reagana vyletělo: „*Už zase začínáte...?*“ Carter byl umlčen. „*Divákům se to asi líbilo a Carter pravděpodobně ještě zvýraznil účinek těchto slov tím, že vypadal na televizní obrazovce trochu bojácně,*“ píše Reagan ve svých pamětech.¹⁰⁰ Druhým je Carterova odpověď na otázku reportéra *U.S. News and World Report*, týkající se kontroly zbraní a smlouvy SALT. Carter odpověděl: „*Hovořil jsem o tom včera se svou třináctiletou dcerou Amy. Ptal jsem se jí, jaké si myslí, že by mělo být nejdůležitější téma dnešní debaty. Řekla mi, že si myslí, že nukleární zbraně a jejich kontrola.*“¹⁰¹ Tím definitivně ztratil Carter úctu národa a potvrdil pochyby o své nerozhodnosti, ačkoliv toto by za normálních podmínek byla možná neškodná replika. Vždyť kolikrát Reagan použil pro své fiktivní příběhy postavu malého děvčátka. To se však ptalo a neodpovídalo, čímž byl navozen pocit naivity a dětské upřímnosti, kterou se Reagan trpělivě a otcovsky snažil vést. Carter se ale šel poradit se svou dcerou, jakoby nedokázal řešit své problémy sám. A Amerika nemá ráda nerozhodné, slabošské vůdce. Třetím výrokiem

⁹⁸ DALLEK Robert, *The Politics of Symbolism*, s. 57.

⁹⁹ *Ibid.*, s. 57.

¹⁰⁰ REAGAN Ronald, *Život jednoho Američana*, s. 192.

¹⁰¹ WHITE Theodore, *America in Search of Itself*, s. 404.

je otázka, která uzavře dlouhý volební rok a postaví Ameriku před jasně artikulovanou volbu. Při svém závěrečném slovu se totiž Reagan zeptal lidí, zda si myslí, že jsou na tom lépe, než před čtyřmi lety.¹⁰² Pokud ano, tak by měli zvolit jeho protivníka. Pokud ne, tak mají volit Reagana, neboť souhlasí s ním, že dozrál čas na změnu.

Bylo rozhodnuto. Čtyři dny před volbami vedl Reagan předběžných průzkumech téměř podle všech agentur.¹⁰³ Tuto situaci mohlo zvrátit už jen tzv. „říjnové překvapení“. To byl termín, který poprvé použili pracovníci Carterova volebního týmu a skrývalo se za ním propuštění více než padesáti amerických rukojmích, které zadržoval ajatolláh Chomejní v Iránu. Carter se během své administrativy pokusil o záchranné akce, ale ty ztroskotaly. Michael Deaver¹⁰⁴ prohlásil po vyhraných volbách, že by Reaganovo vítězství bylo téměř nemožné, kdyby byli rukojmí propuštěni ještě před začátkem voleb. „*Nic by se s tím nedalo dělat.*“¹⁰⁵ Ale překvapení se nekonalo a tak Ronald Reagan ještě večer před otevřením volebních místností zopakoval svou otázku: *Máte se dnes lépe než před čtyřmi lety?* A Amerika mu odpověděla.

Ronald Reagan získal necelých 44 milionů hlasů, zatímco Jimmy Carter jen necelých 36 milionů hlasů.¹⁰⁶ Čtyřicátým prezidentem Spojených států amerických se tedy stal Ronald Wilson Reagan, který nabídl Americe novou tvář. A Amerika jí vděčně přijala. Ne všichni s ním souhlasili, ale díky jeho jasně formulovanému programu mu každý rozuměl. Amerika chtěla změnu a Ronald Reagan ji nabízel. Historie se tedy opakuje. Stejně jako v roce 1932 zvítězil Franklin Delano Roosevelt, protože nebyl Herbert Hoover, tak Ronald Reagan zvítězil hlavně proto, že nebyl Jimmy Carter. Čas dozrál a s ním i Amerika, která byla ochotná přijmout ideály, jež před necelými dvaceti roky považovala za extrémistické.

¹⁰² Původní znění: *Are you better off than you were four years ago?*

¹⁰³ Např. Gallup Poll 47 % oproti 44 %, Harris Poll 46 % oproti 41 %, *Gallup Poll Index*, December 1980, s. 12.

¹⁰⁴ V předvolebním týmu měl na starosti získávání sponzorů a politickou strategii, později byl vedoucím oddělení styku s veřejností v Bílém domě.

¹⁰⁵ JOHNSON Haynes, *Sleepwalking Through History: America in the Reagan Years.*, New York 1991, s. 37.

¹⁰⁶ Skutečné výsledky: 43 899 248 (50,75 %) oproti 35 481 435 (41,02 %).

Boj o duši Ameriky

Výsledky prezidentských voleb v roce 1984 hovořily o naprosto drtivém vítězství Ronalda Reagana a jeho představy „*Nového patriotismu*“. Bylo to jedno z největších vítězství ve 20. století, ačkoli proti sobě stáli dva kandidáti, jejichž postoje byly více než rozdílné. Amerika tedy musela volit mezi dvěma protipóly – mezi Ronaldem Reaganem a Walterem Mondalem. První byl prezidentem a druhý bývalým viceprezidentem v tandemu Carter-Mondale. První představoval americký patriotismus, druhý zastával americký realismus. První byl řečnickým mágem, druhý odpůrcem vzletných frází. A konečně první byl spokojen a druhý chtěl vše změnit.

„Od okamžiku, kdy jsem k Vám z této místnosti hovořil poprvé, uplynuly již téměř tři roky. Dnes večer jsem tu zcela z jiného důvodu. Překonal jsem těžké vnitřní dilema, zda se mám či nemám ucházet o znovuzvolení.“ Takto uvedl prezident Reagan své oznámení o kandidatuře do boje za své znovuzvolení 29. ledna 1984. Konečné slovo odkládal na poslední možnou chvíli nejen během tohoto projevu, ale i během předstartovní horečky roku předcházejícího prezidentským volbám. Demokraté již měli mezi svými kandidáty, až na Jesse Jacksona, jasno, ale republikáni stále nevěděli, zda bude jejich prezident usilovat o znovuzvolení. Prezident se dlouho odmítal vyjadřovat, ale nakonec bylo jeho odpovědí „ano“. Bylo by zbytečné opakovat, že své rozhodnutí opřel opět o fiktivní přání *oněch* Američanů, které *nemůže zklamat, protože mu věří*.

Prvním dobře mířeným volebním tahem byla ještě v lednu přednesená Zpráva o stavu Unie za rok 1983. Zpráva má být jakousi zповědí prezidenta za uplynulý rok, obsahující výčet všeho, co Ameriku potkalo během onoho roku, eventuálně co ji čeká v roce následujícím. Reaganova *Zpráva o stavu Unie* za rok 1983 je však obrovskou oslavou předcházejících čtyř let a amerického národa, který získal nazpět své ztracené sebevědomí. Reaganův projev se hemží mýtickými postavami dávné Ameriky, hrdiny Ameriky současné¹⁰⁷ i ideály starými jako země sama. Projev, jehož náplní má být shrnutí výsledků

¹⁰⁷ Viz *Teflonový prezident*.

domácí i zahraniční politiky, je výčtem prezidentových úspěchů bez známky jakékoli kritiky. Snížení inflace, hospodářský růst, silná obranyschopnost, posílení pozic v mezinárodním dění a především znovuoobnovení víry Ameriky sama v sebe.

„Celá země nabrala novou energii a optimistický přístup. Amerika je zase zpátky. Stojí vzpřímeně a hledí vstříc 80. létům s odvahou, sebevědomím a nadějí.“

Aby prezident utvrdil svůj národ o pravdivosti svých slov, vyzývá, aby se Amerika ohlédla a porovнала situaci dnešní se situací, ve které se Reagan ujímal prezidentského úřadu. Tím si zároveň otevírá cestu k možnosti hovořit o úspěších celého svého funkčního období, nejen roku 1983. Návrat do let osmdesátých mu ale dává příležitost ještě k jednomu porovnání. Předpokládaným vítězem demokratické kandidátky v 1984 byl Walter Mondale, Reaganem považovaný za typického liberála, který zastává politiku vysokých daní i vládních výdajů.¹⁰⁸ Walter Mondale byl však Carterovým viceprezidentem, tudíž jakákoli kritika administrativy Carterovy je vlastně nepřímo kritikou samotného Mondalea, který ještě nestačil ani vstoupit do kampaně. Přímými zásahy chyb vlády minulé se Reagan snaží zdiskreditovat kandidáta vlády budoucí. Přeneseně se drží filozofie: Podívejte se, co udělali se zemí před mým nástupem, a zhodnoťte, zda chcete něco takového zažít znovu, protože oni se nezmění. Výčtem Carterových chyb, které ihned porovnává se svými nespornými úspěchy (neúspěchy totiž takticky vynechává), názorně předvádí, jak by vypadala administrativa a chod země pod Demokratickým prezidentem, ať už by to byl kdokoli.

Staronový tandem Reagan–Bush se vcelku bez větších problémů proboujel republikánskými primárkami až k získání nominace na srpnovém sjezdu strany Dallasu. Mondaleova cesta za získáním nominace byla složitější. O svou nominaci musel bojovat především s Gary Hartem, Johnem Glennem a Jesse Jacksonem. Nakonec mu ale demo-

¹⁰⁸ REAGAN Ronald, *Život jednoho Američana*, s. 287.

kratický sjezd v San Francisku dal příležitost poprat se s Ronaldem Reaganem v prezidentských volbách a získat po čtyřech letech Bílý dům zpět pro demokratickou administrativu. Na začátku září tedy proti sobě stáli Walter Mondale a Ronald Reagan, respektive Geraldine Ferrarová a George Bush.

O charakteru nadcházející bitvy nejvíce napovídaly závěrečné projevy obou kandidátů na svých sjezdech. Ronald Reagan se vyslovil poměrně velmi jasně a zopakoval tím pouze to, co říkal po celý půlrok a vlastně celé čtyři roky. Voliči mají na výběr mezi vládou pesimistických názorů, obav a různých omezení a mezi vládou naděje, důvěry a růstu. Ale především:

„Letošní výběr není jenom výběrem mezi dvěma naprosto odlišnými osobnostmi, nebo dvěma stranami. Je výběrem mezi dvěma pohledy na budoucnost Ameriky.“¹⁰⁹

Mezitím Mondale prohlásil na sjezdu své strany, že *„během příštích sto dní budeme, každým slovem, které řekneme, každým životem, kterého se dotkneme, bojovat za budoucnost Ameriky“*.¹¹⁰ Těmito výroky oba kandidáti vstoupili do ideologického boje o duchovní zázemí Ameriky, která se musí nejprve zeptat svého nitra, jaká je, aby věděla, jak se má chovat. Tato symbolická bitva se ale odehrávala pouze za řečnickými pulty. Američané prožívali období hospodářského růstu a přes opakované prezidentovy apely na mravní čistotu je nadále více zajímala plná peněženka. I přesto sledovalo prezidentské debaty kolem 120 milionů Američanů.¹¹¹

První prezidentská debata, která se konala v Louisville, byla pro Reagana katastrofou. Hovořil nesouvisle, nesrozumitelně a používal i chybných údajů.¹¹² Následující týden vydal Gallupův ústav pro vý-

¹⁰⁹ *Presidential Nomination Acceptance Address*, Republican National Convention, Dallas, 23. srpna 1984.

¹¹⁰ ERICSON Paul, *Reagan Speaks*, s. 95.

¹¹¹ WAYNE Stephen, *The Road to the White House. The Politics of Presidential Elections*, s. 219.

¹¹² KELLEY K., *Nancy Reagan*, s. 360, také: REAGAN R., *Život jednoho Američana*.

zkum veřejného mínění výsledek průzkumu, podle něhož Reagan zaostával za Mondalem o téměř 20 % a Mondale byl označován za vítěze této debaty. Sám Reagan k tomu ve svých pamětech říká: „Musím přiznat, že jsem probrál. Zaměřil jsem se asi příliš na fakta a čísla, abych čelil vysloveným lžím, které proti mně ve své předvolební kampani Mondale vytahoval, ale ze svého vystoupení jsem moc dobrý pocit neměl... a tisk již celé dva dny vybláňuje Mondalea za vítěze debaty.“¹¹³ Reagan byl ale v debatě v Louisville jen obětí své vlastní rétoriky. Před debatou se pečlivě připravoval se svým štábem, aby ho jeho protivník neporazil v oblasti faktů, zatímco ve formě spoléhal na svou osvědčenou rétoriku a schopnost přesvědčit voliče svým vystupováním. Mondale se na tuto debatu také připravoval, ale přesně obráceným způsobem. Stejně jako kdysi pro Cartera, pracoval nyní v Mondaleově štábu jako poradce Patrick Cadell, který před debatami pro Mondalea opět vypracoval memorandum.¹¹⁴ To mělo jeho chráněnce uchránit před Reaganovými výpady a naznačit účinnou obranu. Jeho podstatou bylo, že Reagan bude nedostatečně připraven v oblasti čísel a údajů, a pokud připraven bude, tak jediné díky pomocným kartičkám, které mu připravuje jeho volební tým. Bude také připraven na Mondalea, který není velkým rétorem a svou mluvu opírá pouze o pragmatické přemýšlení. Jako účinnou strategii tedy Cadell navrhuje naopak mluvu v Reaganově stylu, s důrazem na oční kontakt, který bude nucen Reagan opřevzat a tím se nebude moci soustředit na připravené materiály. Přitom se postupně dostávat k složitějším otázkám a nakonec Reagana porazit na jeho vlastním poli takzvaných úspěchů a jeho rétorikou. Mimoto měl Mondale položit hlavní důraz na vykreslení obrazu prezidenta coby prezidenta bohatých, jehož portrét Calvina Coolidge v Oválné pracovně hovoří za vše. Strategie fungovala a první debata se skutečně odehrávala v tomto duchu. Na druhou debatu v Kansas City, jejímž tématem měla být především zahraniční politika, se ale Reagan důkladně připravil. Nejen, že do sebe přestal, jak sám říká „cpát to velké množství informací“,¹¹⁵ ale podobně jako Mondale vytvo-

¹¹³ *Ibid.*, s. 290.

¹¹⁴ WAYNE Stephen, *The Road to the White House*, s. 220–230.

¹¹⁵ REAGAN R., *Život jednoho Američana*, s. 291.

řil se svým štábem účinnou strategií.¹¹⁶ Základním bodem Reaganova programu se stala otázka *vůdcovské schopnosti*. Podle tohoto návrhu měl Reagan popsat svého protivníka jako *neschopného, slabého, staromódního a úzkoprsého liberála, zkrátka Cartera II*. Naopak Reaganovo vystupování mělo vyslat voličům signál o tom, že *Amerika znovu nastupuje a její úspěch je založen na ekonomickém ozdravění, míru prostřednictvím síly, obnovení tradičních duchovních hodnot a slibu, že to nejlepší je teprve před ní*. Největší silou prezidenta kandidáta tedy měly být uplynulé čtyři roky, zatímco u jeho vyzyvatele měly být tyto roky největším bičem. Ještě jedna věc se měla dostat na přetřes, totiž prezidentův vysoký věk. A právě tato otázka a Reaganova odpověď na ni mu možná získala vítězství ve druhé debatě. Prezident totiž na otázku, zda si myslí, že by jeho věk mohl být v prezidentském úřadu handicapem odpověděl: *Nijak nehodlám pro své politické cíle zneužívat mládí a nezkušenost svého protivníka*. I Mondale se poté zasmál a národ uvěřil, že s prezidentovým úsudkem a schopností reagovat to asi nebude tak špatné, jak demokraté tvrdí. Debaty v roce 1984 však nebyly tím nejdůležitějším faktorem ve volbách. Přestože Reagan první ze dvou debat prohrál a ve druhé zvítězil hlavně díky své schopnosti komunikace, v průzkumu veřejného mínění stále výrazně vedl. Důvodem byl jeho nezdolný optimismus. Novináři ho dokonce začali nazývat *Dr. Feelgood*.¹¹⁷ Celá Reaganova kampaň byla zaměřena na personifikaci prezidenta se vším dobrým v Americe. Potom by útok na něj nebo hlas pro Mondalea byl vlastně útokem proti Americe.

Ještě jedna věc výrazně nahrála do ruky Ronaldu Reaganovi a dokázal z ní mnoho vytěžit. V době kampaně totiž právě ve Spojených státech probíhaly Olympijské hry. Konaly se v Reaganově domovském státě Kalifornii a Ronald Reagan z nich udělal manifestaci velkoleposti Ameriky i přesto, nebo právě proto, že na nich chyběli sportovci téměř všech komunistických zemí. Olympiáda v Los Angeles přesně ztělesňovala ducha Reaganova *Nového patriotismu*.

¹¹⁶ WAYNE S., *The Road to the White House*, s. 191.

¹¹⁷ WICKER Tom, *Debating Dr. Feelgood*, The New York Times, 5. října 1984, CD-ROM.

Americké vlajky, obdiv vynikajícím atletům z celé země a pochopitelně obrovský nárůst patriotismu, který souvisí s každým sportovním kláním. Reagan nepotřeboval mobilizovat k patriotismu stadión, na němž američtí atleti vyhrávali jednu zlatou za druhou a americká hymna zněla každou chvíli. Naopak obratně využil přirozené pýchy národa a na vlně vlastenectví se vynesl až ke svému drtivému vítězství v prvním listopadovém týdnu. V záplavě triček s nápisem USA a amerických vlaječek se cítil Reagan jako jeden z oněch *zlatých*. Bylo jenom otázkou času, kdy jejich vítězství ztotožní se svým a jejich úspěch připíše ke kladům svých čtyřech let v Bílém domě. Při snídani s úspěšnými americkými sportovci to udělal:

„Nemohu si pomoci, ale myslím, že lidé celého světa musí soudit Američany podle toho co viděli ve vás a musí si myslet: Američané? Jsou štedří a plní snahy, plní ducha a jejich motivací musí být samé skvělé věci. Jsou opravdovým národem vítězů.“¹¹⁸

Amerika tedy byla národem vítězů. Protože jsou Američané národem vítězů, musí být každý člověk, který je k tomuto postavení dovedl, tím nejlepším pro jejich budoucnost. A tedy také vítězem. Tím, kdo prohrál, byl Mondale. Jeho *americký realismus* byl poražen a Ronald Reagan získal přesvědčivě mandát na další čtyři roky v Bílém domě,¹¹⁹ které měly z Ameriky udělat „zářící město na hoře“ a uchránit její vlasteneckou duši.

Na domácí frontě

Pompézní podívaná

Inaugurace Ronalda Wilsona Reagana do úřadu prezidenta Spojených států byla rozmařilou oslavou i pompézní divadelní podívanou. Nebyla to inaugurace pro obyčejné lidi, které Reagan tak často

¹¹⁸ ERICSON P., *Reagan Speaks*, s. 107.

¹¹⁹ Poměrem 54 % oproti 38 % (hlasy volitelské 525 oproti 13).

stavěl do centra svého zájmu. Desetimetrové limuzíny, závratně drahé vstupenky a pečlivě vybraná společnost ostře kontrastovaly s kampaňovým ztotožňováním se s prostým občanem. Ostře kontrastovaly i se střízlivou prostotou prezidentského úřadu předchozího obyvatele Bílého domu Jimmyho Cartera. Čtyři dny před vlastním aktem se údajně pořádaly desítky inauguračních večírků, které měly korunovat prvního skutečně konzervativního prezidenta poválečné éry. V době, kdy rostl počet nezaměstnaných a bezdomovců, a v době, kdy se prohlubovala hospodářská nejistota, byla tato okázalá podívaná značně odtrženou od skutečné reality. Svůj nesouhlas vyjadřovali i někteří Reaganovi příznivci z konzervativních kruhů. Reaganův ochránce z roku 1964, Barry Goldwater dokonce prohlásil: „Zaplatit dva a půl tisíce dolarů za vypůjčení vozu na čtyři dny, sedm dolarů za parkování a dva a půl dolaru za šatnu v době, kdy většina lidí v této zemi žije z ruky do úst, je prostě neomalenost.“¹²⁰ Stoupenci této teatrální podívané však argumentovali, že člověk už se nemusí stydět za to, co má. V inauguračním scénáři je dokonce uvedeno, že tato inaugurace má být symbolem kvality a důstojnosti.¹²¹

Mezitím, co se Ronald Reagan se svými blízkými připravoval na svůj první prezidentský projev, dokončoval Jimmy Carter horečnatě jednání o propuštění amerických rukojmí z rukou íránského fundamentalisty Chomejního. Poslední dokumenty k jejich propuštění byly podepsány časně ráno v 6:18 hod, ale letadlo vezoucí na palubě 52 Američanů stále stálo na ranveji kdesi daleko v Íránu. Celé dopoledne se čekalo na zprávu o jeho vzletnutí, aby nakonec Jimmy Carter musel ukončit své poslání prezidenta USA, aniž by mohl oznámit poslední úspěch své diplomacie a důstojně odejít s úctou celého národa. Pocta tedy spadla do klína Ronaldu Reaganovi. Byla to náhoda či připravený tah? Barbara Honeggerová, členka štábu kampaně Ronalda Reagana v roce 1980, vydala osm let po zvolení Reagana knihu,¹²² kde spekuluje o pozadí celé aféry. Měl Bush, jako bývalý ředitel CIA kontakty s ajatolláhem Chomejním? Souhlasil Írán s pozdržením propuš-

¹²⁰ KELLEY Kitty, *Nancy Reagan*, s. 262.

¹²¹ JOHNSON Jonson B., *Sleepwalking Through History*, New York 1991, s. 32.

¹²² HONEGGER, Barbara, *October Surprise*, New York 1989.

tění rukojmích, aby umožnil porážku Jimmyho Cartera? Slíbil tandem Reagan-Bush Íránu miliardy dolarů pokud se dostane do Bílého domu? Ať už je pravda jakákoli, faktem zůstává, že letadlo s osvobozenými Američany opouštělo íránský vzdušný prostor ve chvíli, kdy Ronald Reagan přísahal na Bibli své matky. „*Jestliže můj lid, který se nazývá mým jménem, se pokoří a bude se modlit, a vyhledávat mně a odvrátí se od svých zlých cest, tehdy ho vyslyším z nebes, odpustím mu jeho hříchy a uzdravím jeho zemi.*“¹²³ Pečlivě vybraná pasáž, která naznačuje, kam se bude Ronald Reagan během svého působení v Bílém domě stylizovat. Interpretace je možná dvojí. První, ve které je léčitelem opravdu Bůh, a druhá, pravděpodobnější, ve které je spasitelem sám Ronald Reagan. On bude tím, který uzdraví americkou zem a vrátí víru národu, který o to žádá.

Přirozeným pokračováním této symbolické přísahy byl inaugurační projev nového prezidenta, pronesený půl hodiny po poledni 20. ledna 1981. Snad žádný jiný prezident nevzbuzoval větší očekávání jako řečník. Konečně, celý jeho vzestup do prezidentského úřadu byl založen na schopnosti komunikace a jasného vyjadřování. Od jeho inauguračního projevu se tedy čekalo, že bude brilantní a posune hranici řečnického umění daleko dopředu. Inaugurační projevy nových prezidentů obyčejně nepřinášejí převratné myšlenky, které by se výrazně lišily od náplní volebních programů. Jsou charakteristické svou vybroušeností, výmluvností a nádechem slavnostní příležitosti. Výsledkem jsou projevy plné památných výroků a morálních výzev, odkazujících národ k jeho kořenům a tradicím. Náplň projevu lze tedy předvídat dlouho před projevem vlastním, ale výběr slov a atmosféra, které tyto myšlenky představí národu, záleží na řečníku samém.

Ronald Reagan neponechal při své inaugurační řeči nic náhodě. Jeho uvedení do úřadu bylo svědkem několika nových událostí. Kromě zmíněného propuštění rukojmích, které však ve chvíli jeho projevu ještě nebylo veřejnosti známé a ani Reagan ho nezmínil, šlo především o změnu místa inaugurace. Byla to první inaugurace, která

¹²³ REAGAN Ronald, *Život jednoho Američana*, s. 196.

Pozn. aut. pasáž je ze 7. kapitoly, 14. verš, II. kniha Paralipomenon.

se konala v západním křídle Kapitolu.¹²⁴ Důvody pro výběr tohoto místa byly hned tři, všechny symbolické a všechny se vztahující k projevu samému. Při pohledu k západu mohl totiž Reagan symbolicky přehlédnout celou svou zemi a mluvit k ní, zatímco při pohledu z východního křídla by směřoval jeho zrak mimo americký kontinent. Už tímto nepatrným detailem Reagan naznačil, že cílem jeho zájmu bude především Amerika. Za druhé, oslovil tímto projevem i svou vzdálenou Kalifornii, která stála u zrodu jeho politické kariéry a bez jejíž pomoci by byl nikdy nedosáhl svého snu. A konečně, při pohledu západním směrem mohl Reagan hovořit s kulisou washingtonských památníků Lincolna, Washingtona i Jeffersona, o nichž se při projevu hodlal zmínit. Ještě jedna věc, tak trochu irelevantní, ale přesto působivá, vyslala signál o správnosti změny v Bílém domě. Totiž ve chvíli, kdy Ronald Reagan přistoupil k řečnickému pultu, se do té doby zatažená washingtonská obloha vyjasnila a na přísahajícího prezidenta dopadl první paprsek jasného slunce.¹²⁵ Národ tedy získal svého vyvoleného.

Ani Ronald Reagan nebyl výjimkou v opakování již dříve formulovaného programu. V anglické verzi lze jeho projev označit třemi A: *anti-government, anti-tax, anti-Communism*, v češtině tedy *protivládní, protidaňový a protikomunistický*. Je souhrnem Reaganových starých myšlenek v novém hávu. Novou je však jeho struktura. Projev lze rozdělit do dvou částí. První část tvoří již zmíněné poselství o nutnosti změny vládní administrativy a cílů, druhá část je oslavou národních hrdinů, amerického lidu a americké historie.

Reagan zahájil svůj projev okázalým komentářem o výjimečnosti okamžiku, jímž je klidné střídání prezidentů v Bílém domě, se souhlasem a podle přání občanů. Toto „*předání pravomoci*“, jak říká Reagan, „*není pro zbytek světa ničím jiným, než zázrakem*.“¹²⁶ Tato věta se stala hned o den později námětem několika článků v New York

¹²⁴ WEISMAN Steven R, *Reagan Takes Oath*, The New York Times, 21. ledna 1981, CD-ROM.

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ *The orderly transfer of authority... in the eyes of many in the world... is nothing less than a miracle.*

Times, kde byl Reagan kritizován za neúměrné přehánění výjimečnosti politického systému Spojených států, neboť i Evropa zná demokratické výměny prezidentů a vlád.¹²⁷ Z hlediska rétorického je však zajímavý i výraz „*předání pravomoci*“, který je ve většině amerických dokumentů označován jako „*předání moci*“. Reagan tím vlastně naznačil, že v případě jeho vlády rozhodně nepůjde o moc shora, ale o autoritu, která bude pouze zastřešovat přání občanů samých. Tím se nenásilně dostal ke své staré teorii, že vláda nemá mít jiný zdroj své moci než lid a připomněl dílo Otců zakladatelů.

Po nezbytném úvodu, v němž podle tradice poděkoval svému předchůdci a paradoxně mu poděkoval za pokračování v tradici amerického národa a udržení jeho jednotnosti (což nekorespondovalo s jeho proticarterovskou volební kampaní), se prezident okamžitě přesunul k podle jeho názoru nejpálčivějšímu problému země – ekonomice a vládní administrativě. Tím neporušil strukturu svých předchozích projevů, které vždy začínaly ekonomickým rozborem či kritikou vládního aparátu. Jak již bylo řečeno, námět zůstal, důležité bylo jeho podání. Prvním náznakem řečnické ekvilibristiky je použití výrazu „*tyto Spojené státy*“.¹²⁸ Tím vlastně vyjádřil přesvědčení, že národ tvoří jednotlivé státy a ona zmíněná autorita by se měla navrátit i do rukou jednotlivých států, které jsou přespříliš ovládány federální vládou. Jasně tedy formuloval svůj přístup k odvěkému rozporu amerického politického systému. Více pravomocí státům. „*Je třeba nám všem připomenout, že federální vláda nevytvořila státy, ale státy vytvořily federální vládu.*“ Aby však nevyděsil národ příliš, o něco dále téměř humorně podotknul: „*Aby nedošlo k nedorozumění, nehodlám vládu sprovodit ze světa.*“ Podle šéfa týmu *speechwriterů* Reaganových projevů¹²⁹ Kena Khachigiana, věnoval Reagan této části projevu maximální pozornost a několikrát odmítl již nastylizované verze proje-

¹²⁷ Např. WICKER Tom, *In the Nation. America the Greatest*, 22. 1. 1981, CD-ROM.

SAFIRE William, *The Land Is Bright*, 22. 1. 1981, CD-ROM.

¹²⁸ Český překlad bohužel potírá rozdílnost patrnou v anglické verzi: these United States vs. the United States are...

¹²⁹ *Speechwriter* (či *ghostwriter*): člověk, jehož úkolem je psát projevy a připravovat materiály k jejich sestavování, čeština nemá pro tento výraz ekvivalent, proto ponecháno v originále.

vu.¹³⁰ Po přečtení první verze z 8. ledna měl prý pocit, že umírněné výrazové prostředky by mohly vést národ k názoru, že Reagan ztratil na své síle a přesvědčení. Výsledkem jsou jasné, krátké a velmi kategorické slogany, které přidávají projevu nádech rozhodnosti a neústupnosti, vlastností, které Amerika postrádá.

„Vláda není řešením našeho problému, vláda je problémem.“

„Musíme jednat dnes, abychom zachránili zítřek.“

„Jsme národem, který má vládu – a ne naopak.“

Reagan sice ostře kritizuje vládu, ale současně každou větou zdůrazňuje, že vláda nejsou občané. Vláda je pro něj jakési anonymní monstrum, jehož obětí jsou obyčejní lidé, kteří jsou ale pravými syny svých dávných předků. Reagan velmi rozhodně rozděljuje občany a vládu. To vláda je špatná, protože není tvořena těmi, kteří ji mají tvořit. *„Dobrá, jestliže nikdo z nás není schopen vládnout si sám, potom kdo z nás je schopen vládnout někomu jinému?“* Jediná odpověď je samozřejmě totožná s úmyslem Otců zakladatelů, vtěleným do Ústavy Spojených států amerických a předtím Prohlášení nezávislosti, tedy že vláda musí odvozovat svou oprávněnou moc ze souhlasu těch, jimž vládne. *„My všichni, vně i uvnitř vlády, musíme sdílet toto břímě [rozhodování]... a na řešení se musí podílet všechny skupiny bez rozdílu rasy, národnosti či politické příslušnosti.“*

Další část je tedy věnována podílu jednotlivých skupin na vládě. Reagan zdůrazňuje, že podle tradice jsou si všichni občané rovni. *„My lidé, rod zvaný Američané.“* Součástí myšlenky obnovení ekonomické síly a stability země je také nutnost oprostit se od předsudků a slepého fanatismu. *„...zdravá, rostoucí ekonomika... totiž poskytne rovnocennou příležitost všem Američanům, bez rozdílu zrozeného ve slepém fanatismu a diskriminaci.“* I tato věta byla předmětem sporu Reagana a jeho týmu speechwriterů projevů. Původní verze totiž zahrnovala pouze diskriminaci, ale Reagan trval na začlenění slepého fanatismu s ohledem na antisemitské projevy ve společnosti.¹³¹ Nemohl zklamat

¹³⁰ SAFIRE, William, *The Land Is Bright*, The New York Times, 22. ledna 1981, CD-ROM.

¹³¹ *Ibid.*

voliče menšin, jejichž volební hlasy během kampaně získal. Apeloval na všechny vrstvy bývalých voličů, nyní občanů v čele s nově zvoleným prezidentem, aby se spolu s ním podíleli na rozhodování, tak jak si tradice žádá. „*Naše vláda nemá žádnou moc, kromě té, která jí byla dána lidmi.*“ Vláda minulá totiž zapoměla na tento základ americké demokracie a „*vykázala jisté signály, že přerostla souhlas ovládaných.*“ Tím, že občané zvolili Reagana, vlastně naplnily své dvě pravomoci dané Ústavou. První, že mohou svobodně jednou za čtyři roky rozhodnout o osudu vládnoucích a druhou (jakkoli součástí té první), sice že mají právo svrhnout vládu, která nenaplnuje přání ovládaných. Národ tedy ve volbách roku 1980 rozhodl a nyní by měl napnout všechny své síly k znovuoobnovení americké síly a víry v sebe sama. Všichni se musí podílet na „*novém začátku*“, neboť idealismus a čestná hra je cestou k silnější a prosperující Americe, která bude žít v míru sama se sebou i se zbytkem světa.

Druhá část projevu je jak již bylo řečeno oslavou amerického lidu, jeho historie, tradic a především jejího hrdinství. Zatímco první část byla nesporně důležitá pro vytyčení cílů a postupů nastupující administrativy, ta druhá byla předpokladem pro přesvědčení národa o jejich nutnosti. Reagan tedy začal tím bolestivějším, aby posléze vлил zemi krev do žil odkazem na historii ověřenou duchovní sílu národa, která mu pomohla přejít i ty nejtěžší okamžiky. Vzpomenul tedy těch, kteří ani v nejtěžších chvílích nevzdali boj a obětovali i svůj život na oltář národa. Ti musí být vzorem pro dnešní generaci, která rovněž stojí před bitvou o svou budoucnost. Tato bitva není součástí velkých válek, ale nutného pokroku. Nepřinese fyzické oběti, ale Američané budou nuceni zřeknout se svého pohodlného způsobu života, který je příliš nákladný a neobhajitelný. Za chyby předchozích let je třeba platit, ale při naprostém spojení sil a duchovních hodnot mohou Američané zvítězit. V tomto duchu Reagan oslovil národ, čímž ho sice postavil před nutnost obětí (byť symbolických), ale současně připomněl jeho sílu, která jakoby jen spala a čekala na své probuzení. Odhodil tvrzení Carterovy vlády, že Amerika musí střízlivě formulovat svou budoucnost, aby vyslovil nosnou myšlenku celého projevu:

„Je čas, abychom si uvědomili, že jsme příliš velkým národem, než abychom se spokojili s malými sny.“

Tato věta se stala sloganem celého projevu a jasně dala najevo, co chtěl Reagan svým inauguračním projevem říci i co chtěla Amerika slyšet. Amerika se svou výjimečností liší od zbytku světa a má tedy „nezadatelné právo snít hrdinné sny“. Opět se Reagan vrací ke Carterově administrativě, ačkoli anonymně, když odmítá tvrzení, že Amerika nemá novodobé hrdiny. Pro Reagana jsou hrdinů dennodenně plné ulice, jsou to obyčejní Američané a ti, co je nevidí, jenom nevědí, kam se mají dívat. Toto téma si Reagan již vyzkoušel ve svém televizním projevu v předvečer voleb,¹³² kde stejným způsobem ztožnil každého Američana s největšími hrdiny národa. *„Jejich patriotismus je tichý, ale hluboký.“*

„Když jsem hovořil o těchto hrdinech, užíval jsem slov oni a jejich. Mohl jsem však užít vy a vaše, protože hovořím k těm, o nichž jsem mluvil. Jste to vy, občané této požehnané země. Vaše sny, vaše naděje a vaše přání se stanou sny, nadějemi a přáními této vlády. K tomu mi dopomáhej Bůh.“

Ekonomická síla a jistota bezpečnosti bude tedy produktem každodenní práce novodobých amerických hrdinů, jejichž síla není v odvaze, ale v odhodlání a pevné víře ve vlastní budoucnost, založenou na tradici minulosti. Potom se Amerika ubrání i tlaku zvenčí, kterému se postaví čelem jako dávní hrdinové.

„A až obnovíme naši sílu uvnitř země, potom nás bude vidět silnější i svět. Staneme se opět příkladem svobody a majákem naděje pro ty, kteří svobodu nyní nemají.“

Závěr celého projevu tvoří přehlídka významných postav amerických dějin od koloniálního období až po novodobou historii. Umístění inaugurace do západního křídla umožnilo Reaganovi při projevu

¹³² Viz předchozí kapitola, televizní projev „A Vision for America“, 3. 11. 1980.

hovořit s kulisou památníků Jeffersona, Washingtona a Lincolna, jejichž sochy vévodily panoramatu hlavního města. Bylo tedy naprosto logické, že svou řeč opřel o jejich symbolickou přítomnost. Nežůstalo však pouze u postav dávné historie. Reagan nezapomněl vy-zdvihnout ani činy generací nedávných. „*Za těmito monumenty hrdin-ství [mysleny zmíněné sochy] teče řeka Potomac, a na protějším břehu řeky leží arlingtonský hřbitov se svými prostými bílými znameními, nesoucími kříž či Davidovu hvězdu.*“ Atmosféru hrdinných obětí dotváří prostě vyjmenovaná bojiště světa, kde Američané položili své životy pro věč-nou slávu svého národa.

Celý projev je zakončen, jak jinak, příběhem. Jeho hlavním hrdi-nou je americký voják Martin Treptow, který zemřel během první svě-tové války ve Francii.

„Pod jedním z těchto znamení leží mladý muž, Martin Treptow, který opustil v roce 1917 jedno malé americké město, aby šel bojovat do vzdálené Francie se slavnou Rainbow Division. Byl tam zabit, když se pokoušel pod těžkou palbou doručit zprávu jinému oddílu. Říká se, že u jeho těla byl nale-zen deník, v němž byla napsána pod heslem Závazek tato slova: Amerika musí tuto válku vybrát. Budu proto pracovat, obětovat se i bojovat, udělám co budu moci, jako kdyby tato věc záležela pouze na mně samém.“

Ačkoli Reagan věděl už ve chvíli, kdy se projev tvořil, že postava Martina Treptowa sice není vymyšlená, ale některé fakty jsou záměr-ně zamlčené,¹³³ začlenil tento příběh do svého projevu. Nenásilnou formou předvedl vzor americké připravenosti k nejvyšším obětem ve jménu národního zájmu, a také vyřešil otázku nejefektivnějšího závě-ru. Jako již několikrát mu závěr vytvořil sám příběh, z něhož plyne morální ponaučení či závazek. Závazkem amerického národa a jeho prezidenta roku 1980 se tedy stala ochota obětovat všechny své síly pro národ a obnovit víru v sebe sama a své činy.

¹³³ Např. Martin Treptow není pohřben na Arlington National Cemetery a existence deníku nebyla také ověřena.

RITTER a HENRY, *The Great Communicator*, s. 65.

„Konečně, proč bychom tomu neměli věřit. Jsme přece Američané.“

Reaganova inaugurační řeč je významná přinejmenším ze dvou důvodů. Za prvé se nový prezident nevědomky odklonil od svého předchozího řečnického stylu, vyznačujícího se buď apokalyptickou, nebo vizionářskou rétorikou, aby při svém inauguračním projevu dosáhl pozice národního kazatele či misionáře, jehož posláním je probudit víru. Víru nejen v Boha, ale především v sebe sama. Za druhé, jasně deklaroval, že přes získání úřadu prezidenta Spojených států rozhodně nehodlá opustit dávno vytvořenou osobní ideologii, která ho do Bílého domu dovedla. Reaganova řeč americký národ okouzli-la, odborníci dokonce ohodnotili jeho projev jako jednu z nejlepších inauguračních řečí dvacátého století,¹³⁴ ale Ameriku čekala každodenní realita, která měla prověřit schopnosti nového prezidenta mimo svět vzletného řečnictví a velkolepých snů.

Léčba ekonomie

Počátkem 80. let se americká ekonomika nacházela ve velmi složité situaci, vyznačující se hospodářskou krizí, vysokou inflací, nezaměstnaností, krizí státní regulace a všeobecnou stagnací. Především však šlo o krizi ekonomické teorie, tedy o ztrátu důvěry v Keynesiánské pojetí hospodářské politiky. Ta byla zaměřena na stimulaci poptávky, zatímco pojetí neokonzervativního proudu se orientovalo na nabídku.

Příchod Ronalda Reagana na post prvního muže Spojených států znamenal pro churavějící americkou ekonomiku revoluci, jenž se vyznačovala omezením státní ekonomické intervence a rozšířením sféry tržní regulace. Ekonomický program navrhovaný Ronaldem Reaganem a jeho ekonomickými poradci vycházel z hodnocení dosavadního vývoje a představoval ostrý rozchod s trendy posledních dekád: obsahoval snížení daní, škrty federálních výdajů pro nebezpečnostní položky, zpomalení růstu v nabídce peněz a redukci vládní regulace. Ideologické zázemí „*Programu ekonomického ozdravení*“, jak byl celý

¹³⁴ Hned po I. inauguračním projevu W. Wilsona, dále FDR a JFK.

SAFIRE W., *The Land Is Bright*, The New York Times, 22. ledna 1981, CD-ROM.

projekt nazván, vytvořily tradiční protestantské hodnoty, ekonomie strany nabídky a monetarismus.

Svým inauguračním projevem probudil Ronald Reagan v Americe víru v budoucnost a naději ve zvrácení nepříjemné ekonomické situace. Přesvědčil velkou část národa, že optimismus je to pravé slovo, které dělá zázraky. Atmosféra navozená jeho prvním veřejným projevem a mnoha dalšími menšími projevy vytvořila správné zázemí pro aplikaci nového pojetí americké ekonomiky. Nový prezident vystoupil v televizi již čtrnáct dní po inauguraci, aby představil svou verzi neokonzervativní ekonomie, která má vyvést zemi z hospodářské krize. Reagan využil popularity nového prezidenta a své schopnosti strhnout národ. Svým projevem 5. února 1981 zahájil půlroční kampaň za ekonomické ozdravění, jehož výsledkem měla být stabilizace americké ekonomiky a položení základů pro solidní ekonomický růst. Svůj televizní projev obohatil opět o výstižná srovnání s předcházejícími administrativami, porovnání ekonomických ukazatelů i prosté konstatování jaká je skutečná hodnota dolaru v současné Americe. Tam, kde byl nucen používat složité ekonomické termíny a nezáživné statistiky, se uchyloval k zjednodušování pomocí příkladů, které jsou součástí každodenního života Američanů. Za všechny lze uvést způsob, jakým prezentoval pokračující devaluaci měny.

„Vezměte si dolar, jak jste jej vydělali, utratili, či ušetřili v roce 1960. A teď si vezměte čtvrták, desetník a penny – což dělá 36 centů. To je totiž dnešní hodnota dolaru z roku 1960. A pokud nynější inflace bude pokračovat ještě tři roky, dolar z roku 1960 bude mít cenu čtvrtáku.“¹³⁵

Tímto velmi názorným způsobem nutil obyčejné Američany, aby začali přemýšlet o věcech, o kterých jim předcházející vláda tvrdila, že jsou příliš složité na jednoduchá vysvětlení. Všechny ekonomicky složité operace přeměňoval do velmi reálných situací a příkladů, které si dovedl představit i ten nejnevzdělanější člověk. Za největší překážku ekonomického růstu stále označoval vládu. Bezejmennou, monstróznou

¹³⁵ RITTER Henry, *The Great Communicator*, s. 68.

ní, obehnanou hradbou výmluv. Jeho nadějí však zůstávali prostí občané a jejich zdravý rozum, který změní zkosnatělý vládní aparát a dá volnou ruku progresivním ekonomickým změnám, které měly především sejmout z jejich beder tíhu špatného daňového systému a odbourat zbytečné vládní výdaje. V tomto duchu promluvil i ke Kongresu o několik dní později (18. února):

„Před měsícem jsem byl vaším hostem v této historické budově a zavázal jsem se ke spolupráci s vámi, která bude znamenat pro tento národ, který nadevše milujeme, to nejlepší. Dnes večer jsem zde proto, abych svůj závazek potvrdil... a spolu s vámi dostal slibu danému každému občanovi této země. Poslední, největší naděje člověka na zemi.“

I přes tyto emotivně laděné projevy Kongres otálel s uvedením souboru nových ekonomických zákonů do praxe a nic nenasvědčovalo radikální změně postojů. Náhoda, nebo osud, ale opět nahrála Ronaldu Reaganovi. Jednoho březnového dne se totiž měl prezident zúčastnit odborového shromáždění a pronést projev, v němž by objasnil praktické důsledky ekonomických reforem v praxi. Při návratu do čekající limuzíny se však Ronald Reagan stal obětí atentátu. Reagan byl sice vážně zraněn, ale po úspěšné operaci se vrátil po necelém měsíci do úřadu. Svůj první projev po náročné měsíční rekonvalescenci věnoval ekonomice.

28. dubna 1981 tedy předstoupil před obě komory Kongresu a již svým příchodem vzbudil tříminutové bouřlivé ovace.¹³⁶ I přes avizovanou krátkost projevu a evidentní námahu nevynechal prezident ve svém projevu množství řečnických poznámek a nápadů. Úvod jako obvykle obstarala vtipná poznámka, která ukončila aplaus a dala najevo, že se prezident vrátil ve skvělé kondici, s obvyklým optimismem a nadšením. Poté velice krátce informoval o svém zdravotním stavu a ostře zaútočil na jakékoli spojování atentátu s obrazem nemocné americké společnosti. Zmínil se o tisících dopisů a jiných projevu

¹³⁶ RAINES Howell, *Political Drama Surrounds First Speech since Attack*, The New York Times, 29. dubna 1981, CD-ROM.

podpory, kterých se mu dostalo při léčení a využil příležitosti k poděkování. Z dopisů ale vybral jeden, od malého chlapce, který byl současně vřelý i humorný a posloužil Reaganovi jako názorný příklad. Společnost, která se skládá z takto upřímných a přejících lidí přece nemůže být zkažená. A mimoto, Američané jsou podle prezidenta národem hrdinů:

„Nemocná společnost totiž neprodukuje lidi jako jsou ti, kteří se právě vrátili z vesmíru. Nemocná společnost neprodukuje lidi, jako agenta tajné služby Tim McCarthyho, který skočil mezi mne a muže ozbrojeného pistolí, protože cítil, že je to jeho povinností. Nemocná společnost neprodukuje oddané policisty jako jsou Tom Delahanty a Jim Brady.¹³⁷ Nemocná společnost neprodukuje lidi jako jsme my, kteří jsou tolik pyšní na to, že jsou Američané a tolik pyšní na své spoluobčany.“

Takto uvedený projev si nemohl nezískat sympatie nejen televizních diváků, ale i samotných členů Kongresu. I zapřísáhlí nepřátelé museli ocenit snahu ještě nevléčeného prezidenta věnovat se nejpalčivějšímu problému americké domácí politiky. Reagan tak vlastně navzdory osobnímu neštěstí získal sympatie a podporu celého národa. Okolnosti atentátu a prezidentova reakce na zranění daly Reaganovi vskutku auru národního hrdiny a on ji pak zúročil ve svém pečlivě plánovaném projevu. Mimoto velmi trefně přirovnal svou rekonvalescenci k nutnému léčení americké ekonomiky.

Poté postavil kongresmany před rozhodnutí. Jako již mnohokrát v životě formuloval nutnost rozhodnutí jako „čas volby“. Cesty jsou dvě. První, navrhovaná rozpočtovým výborem Sněmovny reprezentantů, která staví na hlasech minulosti a nepřináší nic nového kromě starých bolestí. A druhá, Reaganem navrhovaná, legislativní cesta k ekonomickému ozdravení, založená na už tolikrát proklamovaných škrtech ve federálních výdajích, snížení daňového zatížení a vyrovnaném rozpočtu.

¹³⁷ Jde o další oběti atentátu z řad ochranky a štábu Ronalda Reagana.

„Jsem přesvědčen, že pomocí zdravého rozumu, který národ již ukázal, [tím, že Reagana zvolil] zvolíme správnou odpověď na tuto otázku.“

Reagan tedy konfrontoval zdravý rozum obyčejného občana s pečlivými analýzami washingtonských intelektuálů, které postrádají to, co je jediné opravdu zapotřebí k uvedení nových ekonomických reforem do života – víru, přesvědčení, neústupnost a ochotu osobních obětí. Téma hrdinství a osobních obětí tvoří i závěrečnou část poměrně krátkého projevu. Tentokrát sáhl Reagan pro své hrdiny do současné Ameriky. Jako první příklad mu posloužili již v úvodu zmínění astronauti raketoplánu Columbia. Jejich osobní odvaha je zde zmíněna pouze jako součást nekonečné lidské touhy bourat bariéry neznámého a posunovat hranice lidského vědění stále dál. Technologický pokrok je zde přirovnán k možnému pokroku ekonomickému, pokud se americký národ rozhodne riskovat a dát šanci nové a neosvědčené metodě. Účinnou metaforou je opět sen, který umožnil prvnímu člověku vzlétnout a může také umožnit Americe získat nazpět ekonomickou prosperitu.

Sen je magickým slovem i poslední části, kterou Reagan otevírá citátem básníka Carla Sandburga *„Republika je sen. Na počátku všeho je sen.“* A k tomu Reagan dodává:

„A to je to, co dělá nás Američany jinými. Vždy jsme dokázali získat nového ducha a mířit k vyšším cílům. Byli jsme odvážní, předurčení, neobrožení a bez obav. Kdo z nás je ochoten jako první prohlásit, že už takoví nejsme a že se musíme stáhnout, a dělat stejné věci, které nás zavedly do současné mizérie? Věřím, že lidi, které vy i já zastupujeme, jsou připraveni pro nový směr... někdo, koho znáte, jednou řekl, že není růží bez trní. Máme před sebou velkou budoucnost. Můžeme obnovit ekonomickou sílu a vybudovat příležitosti jako nikdo předtím. Slovy Carla Sandburga: potřebujeme jen sen, že to dokážeme. Vše, co potřebujeme mít, je víra a sen se stane skutečností. Vše co potřebujeme, je jednat a správná chvíle je právě nyní.“

Těmito slovy, která mluví sama za sebe, zakončil prezident svou emotivní řeč. Společně s okolnostmi provázajícími tento projev, ho

lze označit za jeden z nejsilnějších projevů Ronalda Reagana na domácí politické scéně vůbec. Tam, kde chtěl ve své inaugurační řeči Reagan zapůsobit na Američany oslavou historie bez dalších požadavků, tam v dubnu jasně vyžadoval rozhodnutí, které nenechá všechny ty hrdinské činy bez odezvy. Risk znamená zisk a Amerika už vyzkoušela bez úspěchu všechny staré, osvědčené cesty. Je tedy čas na revoluční krok, k němuž je třeba odvaha a osobní odříkání. Řečeno slovy Carla Sandburga, odměnou za trní budou růže. Řečeno slovy Ronalda Reagana, Amerika se opět musí rozhodnout, kterou cestu si vybere. Při špatném výběru však ztratí svůj sen a s ním i víru a naději. A bez nich nelze tvořit budoucnost.

27. července 1981 se 48 demokratických poslanců přiklonilo na stranu republikánského tábora a umožnilo odsouhlasení nejrozsáhlejšího snížení daní v americké historii přijetím Zákona o ekonomickém ozdravení (*Economic Recovery Act*). Ačkoli bylo přijetí tohoto zákona výsledkem půlroční intenzivní kampaně celé Reaganovy administrativy, bezesporu největší zásluhu na změně myšlení některých kongresmanů, ale i prostých občanů, měl projev Ronalda Reagana z konce dubna. Událost, která Reaganovi málem vzala život, tedy vdechla život novému ekonomickému programu.

Teflonový prezident

Označení „teflonové prezidentství“ Ronalda Reagana se vžilo pro období let 1982-1986.¹³⁸ Je slovním přirovnáním způsobu, jakým Ronald Reagan prezentoval svůj politický program jak na domácí, tak na zahraniční scéně. Jeho dovedné využívání jazyka, řečových schopností a mediální nenucenosti vytvořilo jakousi teflonovou vrstvu po níž stékala veškerá kritika či obvinění. Teflon získal první trhliny až s aférou Írángate v roce 1986 a následující dva roky byly svědkem jeho postupného rozpadu v závislosti na postupujícím vyšetřování aféry a pomalu končícím druhém prezidentském období. Současně lze říci,

¹³⁸ Poprvé použito: STUCKEY Mary E., *Playing the Game: The Presidential Rhetoric of Ronald Reagan*. New York 1990.

Autorka používá tento výraz spíše pro období 1982–1985, později dochází k rozšíření až po Írán-gate.

že těžiště Reaganova zájmu se v této době přesunulo na zahraniční politiku, zatímco doma se největšími řečnickými příležitostmi, sledovanými širokou veřejností, staly každoroční prezidentovy projevy o stavu Unie. Reaganova domácí politika těžila z úspěchu ekonomické kampaně roku 1981 a jejím hlavním cílem bylo udržení započatého směru. K tomu bylo nutno budovat důvěru, víru a pevné přesvědčení v prezidentem nastolenou cestu. Právě pravidelné lednové zprávy prezidenta Kongresu byly výjimečnou příležitostí k posílení všech jmenovaných prvků. A Ronald Reagan, spolu se svým týmem speech-writerů, jim věnoval maximální pozornost.

První Reaganova zpráva o stavu Unie z roku 1982¹³⁹ je unikátní směsicí obhajoby a obžaloby, zakončené hrdinským příběhem dávajícím naději nevěřícím a sílu přesvědčeným. Žalobcem, obhájcem i vypravěčem v jedné osobě je sám prezident. Žaluje bývalou Carterovu administrativu za škody, jejichž následky jsou natolik dalekosáhlé, že je nelze ani s největším vypětím všech sil vymazat během jednoho jediného roku. Tím si vlastně vytváří i vlastní obhajobu, neboť účinnost jeho nových ozdravných zásahů nelze posoudit, aniž by byla brána v úvahu situace, za které byly nasazeny. Jestliže tedy jeho program ještě stále nepřinesl slibované změny k lepšímu, potom nelze vinit ani program ani jeho autora, ale ty, kteří jsou pravou příčinou jeho prozatímního neúspěchu, jeho předchůdce.

„Abychom plně porozuměli stavu Unie, musíme se podívat nejen na to, kde jsme nyní a kam chceme dojít, ale tam, kde jsme byli. Situace loni touto dobou byla hrozivá.“

Následuje ekonomický rozbor stavu, za jakého přebíral Reagan zemi po Carterově vládě. Znovu je prezentováno jediné možné východisko z této situace, kterým je bezvýhradné přimknutí se celého národa k ekonomickému programu, který si sice žádá oběti, ale je cestou k zářné budoucnosti. Protože:

¹³⁹ *The State of the Union Address*, 26. leden 1982, Washington, při společné schůzi Kongresu.

„Pokud to neuděláme, bude celé Americe daleko hůře, než je jí dnes.“

Nabízí se – nebo je nabízena – pochopitelně paralela, která dominuje Reaganovým projevům od „Času volby“, kdy je americký národ symbolicky přirovnáván ve svém snažení ke Kristově oběti na kříži. Zatímco tato generace nebude ušetřena nepříjemných následků tvrdé léčby, generace jejích dětí zažije opětovně zářící město na hoře. Snaha dnešních Američanů rozhodně nezůstane bez odezvy a teprve historie ukáže její význam a správnost rozhodnutí. Reagan představuje současně vizionáře, s pohledem do lepší budoucnosti, a kazatele, nabízejícího lidem naději a spasení, jako odměnu za současné trápení.

„... věřím, že historie bude pamatovat tuto dobu jako dobu amerického obrození. A tuto administrativu jako administrativu změny, a tento Kongres jako Kongres osudu.“

Nezaměnitelným je také způsob, jakým Reagan ztotožňuje americký národ se svou osobou do všeobjímajícího „my“, zatímco všichni ti, kteří maří toto společné snažení, jsou vyobcováni do anonymního „oni“. Za nimi se skrývají všichni ti, kteří nemají dostatek odvahy či víry v sílu národa. Síla této symbolické exkomunikace není ve vydědění ze společnosti lidí, Američanů, ale v jejich zřeknutí se americké tradice, amerických hodnot a americké historie. Podle Reaganovy interpretace nemohou tito lidé věřit v nový začátek jakožto obnovení staré tradice, protože nevěří této staré tradici. Nevěří v kořeny vlastního národa a proto nemají kde načerpat sílu pro novodobou Americkou revoluci. Výrazem *oni* vydědjuje všechny své kritiky a nevěřící Tomáše, kteří nahlodávají přesvědčení o americké výjimečnosti a předurčení k velkým úkolům. Naopak svou projekci do národa zdůrazňuje téměř každou větou, zvláště pak v případě úspěchů, které jsou výsledkem společné práce.

„Dnes jsme společně začali znovu, ale je to teprve začátek.“

Chválí tedy dosavadní snahu, aby ale současně řekl, že je to stále málo. Jestliže se ekonomická situace nelepší, tak je to především pro katastrofální výchozí pozici, ale také proto, že je třeba ještě přitvrdit. Přitvrzení znamená absolutní přijetí všech navrhovaných ekonomických opatření, jakkoli bolestná budou. Není cesty zpátky, existuje pouze jediná cesta a tou je ta vpřed, protože všechny milosrdné kroky stranou povedou k situaci před rokem 1981.

„Naše současné problémy nejsou výsledkem právě probíhajícího ozdravného programu, jak se Vás někteří snaží přesvědčit. Jsou dědictvím dekad zdanování a výdajů. Protože jsou naše ekonomické problémy hluboce zakořeněny, nelze je rychle vyléčit a jediným opravdovým lékem je přimknutí se k našemu pečlivě vypracovanému plánu na obnovu.“

Jedním z neúspěchů Reaganovy rané ekonomické politiky byl stále rostoucí deficit federálního rozpočtu, jehož vyrovnání představovalo základní bod jeho kritiky během prezidentské kampaně v roce 1980. Koncem září již bylo jasné, že původně plánované vyrovnání rozpočtu do konce roku 1984 nebude možné dodržet¹⁴⁰ a Reagan nemohl tuto skutečnost ve své výroční zprávě nezmínit. Jeho podání však není přiznáním chybné či nefungující politiky, ale prosbou prezidenta, aby Kongres za cenu vyrovnání rozpočtu nekládal na bedra amerického daňového poplatníka další zatížení. Svým způsobem vlastně říká, že je ochoten slevit ze svých zásad, jen aby neublížil prostým občanům, na kterých leží největší břímě.

„A tak vás [Kongres] nebudu žádat o vyrovnání rozpočtu, což by znamenalo další zátěž amerických daňových poplatníků... já dostojím svému slovu.“

¹⁴⁰ Plánované vyrovnání rozpočtu bylo námětem Reaganova projevu z 24. září 1981 (*Address on Proposed Spending Cuts*), ve kterém posunuje hranici vyrovnání rozpočtu na rok 1984, oproti svému volebnímu programu, kde označil rok 1983 za hranici pro jeho dosažení. Po sérii veřejných kritik, dokonce i od jednoho z tvůrců ekon. politiky, ředitele Office of Management and Budget, Davida A. Stockmana, nakonec ohlašuje 6. listopadu 1981 odklon od záměru vyrovaného rozpočtu do roku 1984. RAINES H.: *Reagan Abandons Aim of Balancing the Budget by '84*, The New York Times, 7. 11. 1981, CD-ROM.

ochránce míru a svobody na světě. Jestliže si má Amerika uchovat svou Bohem určenou roli, potom je silná obrana nutností. V závěru pak získávají domácí ekonomické problémy nádech malichernosti v porovnání s problémy národů, které obepínají ostnaté dráty a minová pole.

„Ano, máme své problémy... ale my je vyřešíme. Proces už začal a jeho výsledky uvidíme napřesrok.“

Ani tento projev netvoří výjimku v již zaběhnutém způsobu zakončení Reaganových projevů. Naopak je prvním v neměnné sérii, která končí až Reaganovým projevem na rozloučenou v roce 1989. Jedná se o zakončení příběhem. I téma zůstává stále stejné, tedy americké hrdinství a výjimečnost. Jediné, co se mění, je forma prezentace. Právě příběhy jsou oním teflonem, který pacifikuje veškerou kritiku a stmeluje prostého občana se svým prezidentem. Příběhy jsou důvodem, proč Reagan dokázal připoutat většinu národa k obrazovkám. Příběhy jsou způsobem, jak ztotožnit svůj pohled s pohledem národa. I jejich načasování na konec projevu je velmi logické. Následující den po Reaganově projevu se v New York Times objevil článek, který cituje odborníka na prezidentskou rétoriku prof. Theodore Otto Windta, který Reaganův projev ohodnotil jako vysoce působivý, stejně jako jeho rétoriku během prvního roku v prezidentském úřadu. Přesto vyslovil jednu zajímavou myšlenku: *„Jeho projevy nepřetékají květnatou mluvou. Člověk si z nich stěžší něco zapamatuje. Ale to může být právě jeho tajnou zbraní. Mluví jednoduše, jasně a přímo, což z něj dělá-bodrou a upřímnou osobu, která je schopna upoutat pozornost na svůj program.“*¹⁴¹ S tímto názorem lze na základě rozboru projevů souhlasit, ovšem s výjimkou závěrečných příběhů. Většina Reaganových domácích projevů během obou funkčních období je skutečně velmi podobná, což pochopitelně souvisí s neměnnými postoji, vytvořenými již v 60. letech. Příběhy tvoří pravé oživení. Paradoxně

¹⁴¹ KREBS A., *Notes on People: Reagan's Rhetoric.*, The New York Times, 27. ledna 1982, CD-ROM.

Není to prezident, kdo je příčinou těžkostí, ale Kongres a právě ona anonymní masa skrývající se pod označením „oni“. Naopak prezident se stylizuje do role jakéhosi ochránce občanských práv, který sice zná nutnost tvrdých opatření, ale pokud by míra jejich dopadu přesáhla mez přijatelného utrpení, potom vystoupí proti nim sám. Tímto způsobem vlastně Reagan přeměnil vlastní chybnou ekonomickou prognózu v chybu Kongresu a jeho nedostatečné činnosti. Zařazením se mezi občany mohl vystoupit proti navrhanému (vlastnímu) opatření, aniž by musel obhájit ústup ze svého původního požadavku. Touto argumentací nabídl Kongresu volbu mezi dvěma zly. Prvním je další zdanění, druhým nevyrovnaný rozpočet. To, co bylo původně základem jeho vlastního programu, najednou klade za vinu Kongresu. Naopak ho žádá, aby zredukoval vlastní výdaje a výdaje na nepotřebné vládní programy. Předvídavě se ale ihned brání nařčení z upírání pomoci starým a nemocným lidem.

„V rozporu s divokými kritikami, které jste mohli zaslechnout, tato administrativa se neotáčí, a ani nehodlá otáčet ke stáří či chudobě zády.“

Poslední část projevu je věnována zahraniční politice, ačkoli jen velmi zběžně, neboť první rok Reaganova funkčního období je na zahraničně-politická rozhodnutí velmi chudý. I Reagan sám zmiňuje tuto skutečnost, aby vzápětí ujistil, že tato oblast bude předmětem jeho zájmu v blízké budoucnosti. I přesto věnuje tomuto tématu několik vět. Podstatná je především jedna z nich, ve vztahu k Sovětskému svazu, neboť se stane charakteristikou Reaganovy zahraniční politiky po zbytek jeho administrativy.

„V těchto rozhovorech je nutné vyjednávat z pozice síly... a to vyžaduje přebudování naší obrany.“

Na obranu svého postoje si bere slova Winstona Churchilla, podle nichž Sověti respektují jedině sílu. A to je důvod, proč je k vybudování respektu třeba vytvořit silnou obranu. Ale hlavním důvodem není vlastní americká síla, ale silná Amerika, představující posledního

i ony jsou součástí jakéhosi neměnného archívu, či rámce, do kterého Reagan (nebo jeho tým *speechwriterů*) sahal, kdykoliv potřeboval efektivní závěr. Jeho hrdinové mu obstarávají závěrečná slova a jejich činy nahrazují slovem vyjádřenou výzvu. Jestliže zůstane celý projev nezapamatovatelným, potom příběh zastává jeho funkci. Ať už byl Reaganův projev o čemkoli, končil vždy oslavou prostého Američana. To je to, co zůstávalo v mysli milionů Američanů a co vytvářelo onen neproniknutelný teflon. Snaha o rozbití tohoto teflonu by vlastně byla snahou o nabourání vlastní síly, tradice a kořenů. Tento styl byl Reaganovým ochranným pláštěm až do aféry Írángate.

Příběhy se táhnou jako nit všemi důležitými projevy Reaganovy domácí politiky. V roce 1982 je hlavním hrdinou Lenny Skutnik, který necelých čtrnáct dní před projevem zachránil při letecké katastrofě život jedné z obětí topící se v ledovém Potomaku.¹⁴² O dva roky později v roce 1984 zaměřil pozornost na mladého seržanta Stephana Trujilla, veterána vojenské intervence na Grenadě, čímž poukázal na správnost této vojenské akce. Podobně v roce 1985 posvětil vietnamskou válku, když se hrdinkou stala dokonce žena, kadetka West Pointu Jean Nguyen, která uprchla z Vietnamu. Společně s ní vyzdvihl jinou ženu, zakladatelku domova pro děti drogově závislých matek Clare Haleovou. Tento příklad mu zase posloužil jako důkaz tvrzení, že blahobyt společnosti je dosažitelný daleko snáze prostřednictvím individuální charity než federálních programů. Během osmi prezidentských let se dokonce v Reaganově týmu *speechwriterů* projevů vytvořil termín „balkónoví hrdinové“,¹⁴³ který byl označením pro ukázkové hrdiny. Autoři projevů měli dokonce privilegium vybírat nejvhodnější kandidáty. Pochopitelně jejich konečný výběr musel schválit sám prezident, pokud si nevybral svého hrdinu sám. Označení „balkónoví“ má původ v Reaganově oblibě tyto hrdiny národu ukázat. Současně s Reaganovým projevem totiž televize nabízela pohled do tváře těchto hrdinů, posazených do prezidentské lóže po boku první dámy. Tím částečně odrazil i námitky mnoha kritiků, že si své

¹⁴² Letecká katastrofa ve Washingtonu, 13. ledna 1982, při níž se letadlo zřítilo do řeky Potomac.

¹⁴³ *Ibid.*, s. 106.

hrdiny vymýšlí, anebo si vybírá osoby, jejichž totožnost nelze zjistit. Pečlivá choreografie těchto projevů, přímo či nepřímo zaměřená na podporu Reaganových politických rozhodnutí, nejednou přivedla Kongres do úzkých, neboť mu nezbylo než schválit prezidentovo rozhodnutí. V roce 1986 dokonce dokázal Reagan svou Zprávou o stavu Unie uvést do rozpaků samotného předsedu Sněmovny reprezentantů Tipa O'Neilla. Situace nastala při pasáži o nevyrovnaném rozpočtu, tedy výsledku Reaganova ekonomického programu.

„A teď pane předsedo. Vy víte a já vím a americký lid ví — federální rozpočtový systém je rozvrácen, prostě nefunguje. Takže než opustíme toto město, pojďme se společně, Vy a já, pokusit to nějak napravit.“ [následoval bouřlivý potlesk Kongresu]¹⁴⁴ *„... A pak snad konečně dáme Americe vyrovnaný rozpočet.“*

Tip O'Neill [velmi tiše]: *„Jsem pro.“*

Touto poznámkou vlastně Reagan svalil veškerou vinu na Kongres, který není schopen spolupráce, což je příčinou neúspěšných snah o vyrovnaný rozpočet. Sám sebe postavil do role toho, který stejně jako obyčejný Američan, může pouze bezmocně přihlížet, aniž by mohl ovlivnit vládní mašinérii. Kongres je opět oním monstrem, které stojí v cestě rychlému, zdravému a dávno navrhovanému řešení. Kongres je pro něj vláda a Reagan je zase jen občanem-politikem.

Reaganova americká emancipace

20. ledna 1985 byl velmi studený den. Na tento den tradičně připadá přísaha nově zvoleného prezidenta Spojených států amerických. Na rozdíl od svých předchůdců Cartera a Forda dokázal Reagan znovu získat voličský mandát pro další prezidentské období, a tak se očekával obvyklý inaugurační projev staronového obyvatele Bílého domu. Pro velký mráz však byla zrušena veřejnosti přístupná slavnost v západním křídle Kapitolu i přehlídka na Pennsylvania Avenue a místo inau-

¹⁴⁴ JAMIESON K. H., *Eloquence in an Electronic Age*, s. 123.

guračního projevu bylo přesunuto do rotundy Kapitolu.¹⁴⁵ V komorní atmosféře složil tedy Ronald Reagan svůj již druhý prezidentský slib a necelá tisícovka přítomných kongresmanů a pozvaných hostů čekala také na druhý inaugurační projev.

Tento projev je ozvěnou patriotického optimismu jeho kampaně proti Mondaleovi v roce 1984 a oslavou americké obrody dosažené během jeho prvního prezidentského období. Nepřináší novou vizi pro Ameriku, ale zdůrazňuje úspěchy minulých čtyřech let a staví na nedokončených projektech vytyčených prvním inauguračním projevem. Po nezbytném slavnostním úvodu se Reagan vrhá ihned na kritiku stále nedostatečně fungující vládní administrativy a Kongresu. Aby uvedl, jaká je jeho představa dobře pracující vlády, obrací se ke konstitučním kořenům starým dvě století.

„Před čtyřmi lety jsem s vámi hovořil o novém začátku a toho jsme dosáhli. V jistém smyslu je ale náš začátek uzákoněním začátku vytvořeného před dvěma sty lety, když – poprvé v dějinách – vláda, jak řekli lidé, nebude naším pánem, ale naším služebníkem, s pravomocemi, které jí jenom my, občané, můžeme dovolit mít. Tento systém nás nikdy nezklamal, ale čas od času jsme my zklamali tento systém.“

Při kritice hovoří o „dobře míněných chybách minulosti“, čímž evidentně naráží na demokratickou administrativu let minulých a demokraty kontrolovaný Kongres let současných, který je překážkou stojící v cestě opravdovému rozvoji amerického ducha individualismu. Do jisté míry opakuje základní teze republikánské platformy z roku 1980, když klade největší důraz na hodnoty víry, rodiny, práce, komunity a míru. Společnost je třeba oprostít od pevného sevření vládní byrokracie a obranu je nutné přebudovat pro ochranu světového míru. Potom Amerika dokáže změnit nezadržitelný příliv totalitní temnoty v záři lidské svobody.

¹⁴⁵ Stalo se tak teprve podruhé v dějinách USA, poprvé při druhé inauguraci Andrew Jacksona v roce 1833.

Překvapením pro většinu demokratických senátorů však byla především pasáž o nutnosti nestranné politiky na půdě Kongresu.¹⁴⁶ Tato část je navozena dávným příběhem rivalství mezi dvěma Otci zakladateli — Johnem Adamsem a Thomasem Jeffersonem. Toto rivalství však s postupujícím věkem sláblo a oba politici si začali dokonce dopisovat.

„Pouto mezi těmi, kteří pomohli vytvořit naši vládu, bylo opět obnoveno. V roce 1826, roce 50. výročí Prohlášení nezávislosti, oba zemřeli. Zemřeli ve stejný den, v rozmezí několika hodin. A tím dnem byl 4. červenec.“

Působivý příběh je zakončen citátem z Jeffersonova dopisu, napsaného na sklonku života: *„Vrací mne to do časů, kdy jsme byli, ač obklíčeni těžkostmi a nebezpečím, partneri ve stejné věci. Do doby bojů o to, co je lidem nejdražší – právo na to, aby si mohli vládnou sami. Držíce se vždy stejného vesla, s hrozbou zničující každé další vlny, jakkoli neškodné... probíjeli jsme se bouří celým srdcem.“* A Ronald Reagan navazuje:

„Nuž tedy, celým srdcem postavme se dnes jako jeden muž — jeden národ před Bohem, předurčení k tomu, že naše budoucnost bude hodna naší minulosti.“

Názory přítomných hostů na upřímnost tohoto přání se různily. Většina demokratických poslanců vyjadřovala podivení nad prezidentovou výzvou, když neochota ke spolupráci podle jejich názoru vychází především od prezidenta.¹⁴⁷ Také špinavá práce se snižováním rozpočtových výdajů padne především na bedra Kongresu, zatímco prezident bude moci dále vykonávat roli všímavého ombudsmana. Těžko hovořit o možné spolupráci, když paralelou vztahu Adams — Jefferson je vztah Reagan — O'Neill¹⁴⁸, který nefunguje již od začátku

¹⁴⁶ ROBERTS Steven V., *Reagan Takes Center Stage. Both Parties Applaud Call for Cooperation on Goals*, The New York Times, 22. ledna 1985, CD-ROM.

¹⁴⁷ *Ibid.*, např. Bob Carr (Michigan), Richard A. Gephardt (Missouri), senátor Patrick J. Leahy (Vermont), aj.

¹⁴⁸ Předseda Sněmovny reprezentantů po celých osm let Reaganova prezidentství, Demokrat.

Reaganovy administrativy. Tip O'Neill totiž nevynechal jedinou příležitost, aby ostře nezaútočil na „*prezidenta bohatých*“, jehož program označoval za „*krutý výsměch*.“ I přes mírnější komentář vzájemného vztahu mezi oběma politiky v Reaganových pamětech¹⁴⁹ byl tento vztah po většinu jejich spolupráce na bodu mrazu. Po tomto projevu se však O'Neill vyjádřil: „*Udělám vše, co budu moci, abych toto bratrství dvou uvedl v život.*“

Osoby Jeffersona a Adamse si Reagan zcela jistě nevybral náhodně. Nejenže se mu výborně hodily do symbolické výzvy k nadstranické spolupráci v zájmu národa, ale Thomas Jefferson byl pravděpodobně prvním zastáncem vyrovnaného rozpočtu.¹⁵⁰ Po Ústavodárném konventu žádal dodatek o vyrovnaném rozpočtu a Reagan se ho rozhodl už během roku 1981 následovat. Tento dodatek k Ústavě, podle něhož by měl prezident právo vetovat jednotlivé položky rozpočtu, pak požadoval každý rok. Kongres však návrh vždy vetoval.

Hlavním sloganem celého projevu se však ukázala být, do nového šatu oděná, myšlenka Abrahama Lincolna. Kromě oblíbeného citátu hovořícího o „*poslední, největší naději lidstva na zemi*“,¹⁵¹ spojil Reagan Lincolnovo Prohlášení o osvobození otroků z roku 1863 s vlastní interpretací nazvanou *Americká emancipace*. Na základě historicky dané konotace chce symbolicky osvobodit amerického ducha podnikání a strhává ekonomické bariéry bránící jeho rozvoji. Tím vlastně přenáší původní záměr osvobození občanů na osvobození ekonomických práv. Jinými slovy, práv člověka na zbohatnutí vlastním přičiněním. Doslovně lze říci, že se svým způsobem vrací k myšlenkám, které se staly stavebními kameny Americké revoluce. Základem Prohlášení nezávislosti i Ústavy USA je totiž učení anglického osvícenského filozofa Johna Locka, který ve svých Dvou pojednáních o vládě prohlašuje, že „*každý člověk má svá nezadatelná práva na život, svobodu a majetek.*“ Tato fráze byla Jeffersonem a ostatními pozměněna na „*život, svobodu a hledání štěstí*“, čímž vlastně vytvořili mýtus amerického snu, jehož základem je možnost dosáhnout uprostřed rovnostář-

¹⁴⁹ REAGAN Ronald, *Život jednoho Američana*, s. 216–217, 293.

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 299.

¹⁵¹ Ve vztahu k odvěkému závazku amerického národa nést dále pochodeň viz citát.

ské společnosti čehokoliv prostřednictvím vlastní iniciativy. A to je přesně cíl administrativy Ronalda Reagana – vytvoření „*Společnosti Příležitosti*“ v Americe.¹⁵² Přeneseně to však znamená především stop federálním programům, naopak zelenou soukromému podnikání a přenos správy na úroveň jednotlivých států.

Pasáž věnovaná zahraniční politice je nepřímým vzkazem Sovětskému svazu. „*Schválil jsem výzkumný program, který má najít ochranný štít, jenž by dokázal zničit jaderné střely ještě dříve, než zasáhnou cíl. Nebude zabíjet lidi, ale zbraně. Nebude militarizovat vesmír, napomůže demilitarizovat vyzbroj na Zemi.*“ Proti této části se o dva dny později 22. ledna ohradila sovětská tisková agentura TASS s tvrzením, že takovýto výzkum bude jen důvodem pro další zbrojení a zvýší napětí mezi oběma národy.¹⁵³

I přes Reaganův jasně formulovaný vztah k Sovětskému svazu i ostrou kritiku vládní administrativy nepřinesl tento projev nic nového. Nebyl výzvou k novému, ale odkazem na staré. Byl oslavou končících čtyř let, aniž by naznačil změnu pro čtyři roky následující. Mimoto se následující den objevily v novinách kritické články opírající se o názory odborníků na rétoriku, kteří posoudili Reaganův projev jako nevýrazný, suchý a až na výjimky nic neříkající. Poukázali dokonce i nato, že se prezident chvílemi zadržoval v hlase a vynechával některé části pečlivě připraveného projevu. Podle zpráv ze zákulisí prý dokonce vynechal stěžejní pasáž s výzvou k „*dalším letům americké obrody*“.¹⁵⁴ David A. Gergen, bývalý šéf Reaganova tiskového oddělení v Bílém domě, označil tento projev za „*němé volání*“.¹⁵⁵

Reakce americké veřejnosti byly tedy rozporuplné. Důvodů pro nevýraznost tohoto projevu může být mnoho. Jedním z nich mohlo být přesunutí místa projevu na poslední chvíli, čímž Reagan ztratil možnost využívat Teleprompter. Jiným mohla být absence nové nosné myš-

¹⁵² *Let us resolve that we, the people, will build an American Opportunity Society in which all of us – white and black, rich and poor, young and old – will go forward together, arm in arm.*

¹⁵³ GWERTZMAN B., *President Calls Control of Arms his Major Goal*, The New York Times, 23. ledna 1985, CD-ROM.

¹⁵⁴ SMITH Hedrick, *The Presidential Address-Muted Call. Reagan Hails Gains but Sounds No Clear Theme.*, The New York Times, 22. ledna 1985, CD-ROM.

¹⁵⁵ *Ibid.*

lenky nebo nahrazení čtyři roky starého tónu nejvyššího ohrožení smířlivějším tónem sebechvály. V neposlední řadě je třeba zmínit fakt, že až na několik historických výjimek¹⁵⁶ projev postrádal jakýkoli příběh či odkaz na prezidentovu vlastní zkušenost. Ať už bylo ale důvodem cokoli, v porovnání s bouřlivým republikánským útokem na Bílý dům a Senát v roce 1980, spojeným s dramatickým zakončením v podobě íránského propuštění rukojmích, postrádala tato inaugurace všechny prvky Reaganova charismatického vystupování i schopnosti upoutat pozornost.

Od říše zla k Írángate

Zahraniční politika země bývá pro každého nově příchozího prezidenta jednou z prvních výzev. Téměř každá americká administrativa od počátku 20.století vstupovala do čela národa s definovanou zahraničně-politickou koncepcí, kterou od počátku více či méně důsledně aplikovala. První rok bývá nejpříhodnějším okamžikem k převratným změnám. Ronald Reagan byl výjimkou.

První rok Reaganovy vlády se vyznačuje absencí jakéhokoli většího projevu na zahraničně-politické téma. Výjimku pochopitelně tvoří tiskové konference a nucené reakce na světové události, ovšem jasně definovaný koncept zahraniční politiky chybí. Otázka zní, zda byla tato skutečnost záměrem či pouze důsledkem okolností tvořících rámec Reaganova politického účinkování. Mezi ně mohly patřit neustálé výměny spolupracovníků v oblasti zahraniční politiky, jiné politické priority, nejistota na mezinárodním poli nebo prostě nechuť věnovat se v počátcích něčemu jinému, než domácí scéně. Faktem zůstává, že první projev věnovaný zahraniční politice pronesl až 15.října 1981,¹⁵⁷ tedy více než půl roku po nástupu do funkce, v této době, kdy se již domácí scéna otřásala pod mohutným náporům ozdravných ekonomických programů. I následující rok 1982 byl na

¹⁵⁶ Jefferson, Adams, Lincoln, Washington.

¹⁵⁷ „Remarks at the Luncheon of the World Affairs Council of Philadelphia“, In: Public Papers of the Presidents of the United States, sv. 1981, U. S. Government Printing Office, Washington D. C. 1981.

prezidentovy výroky o zahraniční politice chudý a Reagan se stal cílem kritiky jak ze strany tisku, tak jeho politických oponentů a dokonce i z vlastních řad.¹⁵⁸ Nucen k vyjádření nakonec prezident prohlásil: „*Zdá se, že pouze projev o zahraniční politice je důkazem, že nějakou máte. Dokud ho nepronese, tak jí prostě nemáte. Nesouhlasím s tím. Jsem spokojený s politikou, kterou máme.*“¹⁵⁹ I v Bílém domě však převládalo přesvědčení, že je nutné upozornit i na zahraniční politiku, přinejmenším z důvodu rychle se blížících voleb v roce 1984. Jeden z Reaganových politických poradců prohlásil, že „*je třeba nějakého velkého vítězství kdekoliv, na důkaz, že dokážeme zvládnout i zahraniční politiku.*“¹⁶⁰ Howard Phillips, pravicový konzervativce, dokonce komentoval Reaganovo účinkování v zahraniční politice jako směsici rétoriky Winstona Churchilla a politiky Nevilla Chamberlaina.¹⁶¹ Rok 1983 však umlčel veškerou kritiku údajného prezidentova nezájmu o dění mimo hranice Spojených států amerických.

Evangelium říše zla

Počátky Reaganovy apokalyptické rétoriky lze hledat již v reklamních projevech pro firmu General Electric v 50. a 60. letech. Roky jí neubraly ani na síle ani na přesvědčivosti. Naopak ve funkci prezidenta používal Reagan vize Armageddonu a konce světa k prezentaci své konfrontační politiky prosazující nutné legislativní kroky. V jeho projevech přetrval souboj dobra a zla, nechyběla biblická přirovnání i metafory. Zůstala i možnost tisíc let trvajících temna v případě, že americký národ nebude následovat Kristovo učení. Nezměnil se ani představitel zla, Antikrist ničící americký ráj – komunismus a marxisticko-leninské učení. Od hollywoodských výroků o „*komunistech plížících se zpoza skal*“, přes *dábelského pokušitele* z „*Času volby*“, až po *ostnatými dráty obehnanou říši zla* byl nepřítelem vždy svobodu ničící komunistický režim. S tímto přesvědčením vstupoval Ronald

¹⁵⁸ STUCKEY M. E., *Playing the Game: The Presidential Rhetoric of Ronald Reagan*, s. 38.

¹⁵⁹ „*Remarks on the United States Agricultural Policy to Representatives of Agricultural Publications and Organizations*“, In: Public Papers, sv. II, r. 1982, 22. března 1982.

¹⁶⁰ SMITH Hedrick, *Reagan's Crucial Year*, The New York Times, 16. října 1983.

¹⁶¹ *Ibid.*

Reagan i do voleb v roce 1980 a zvítězil. Na své první tiskové konferenci označil Sovětský svaz za zločinné impérium, které je ochotno k „dosažení svých cílů spáchat jakýkoli zločin, lhát a podvádět.“¹⁶² V červnu 1982 označil sovětskou zahraniční politiku za „kroniku tyranie“.¹⁶³ Werner Schmidt ve svém eseji o rétorice v zahraniční politice¹⁶⁴ uvádí, že jedním z předpokladů americkým národem uznávané zahraniční politiky je nebýt „měkký na komunismus“. Ronald Reagan mohl být kritizován za cokoliv, ale jeho léta avizovaný boj se zkázou lidstva mu zajišťoval ochranu před útoky na nedostatečnou tvrdost vůči komunismu. Zpočátku ani nebylo třeba, aby svůj vztah k SSSR zdůrazňoval, protože jeho volební proslovy měl celý národ vryté v paměti. Také Sovětský svaz svou propagandou o válečném štváči a nepříteli komunismu nepřímou podporoval názor americké veřejnosti. Paradoxně první věcí ve vztahu se Sovětským svazem, kterou Reagan ve svém prezidentském úřadu udělal, bylo zrušení embarga na dodávky obilí do Sovětského svazu zavedené Carterem. Reagan to ospravedlnil jako nutnost pro americké farmáře, kteří potřebují sovětský trh jako odbytiště. Podle jeho vysvětlení to nemělo nic společného se zahraniční politikou, ale s prostou ekonomikou, která byla Reaganovou prioritou.¹⁶⁵ Výsledkem bylo, že v průběhu roku 1982 průzkumy veřejného mínění týkající se priorit zahraniční politiky, vykazovaly vztahy se Sovětským svazem na třetím místě a tradiční vypořádání se s komunismem až na místě čtrnáctém.¹⁶⁶

Rok 1983 však učinil přítrž jakýmkoli pochybám o skutečném prezidentově vztahu k Sovětskému svazu. Tichou diplomacií prvního roku nahradilo veřejně vyhlášené křížácké tažení. Za jeho počátek lze

¹⁶² Tisková konference, 29. ledna 1981, In: Public Papers, sv. 1981, s. 57, převzato z: KISSINGER H., *Umění diplomacie*, Praha 1997, s. 802.

¹⁶³ Při příležitosti zvláštního shromáždění OSN o odzbrojování, DALLEK Robert, *The Politics of Symbolism*, s. 131.

¹⁶⁴ SCHMIDT Werner, *Ronald Reagan and his Rhetoric in Foreign Policy*, In: HAFTENDORF Helga a GRUYTER Walter, *The Reagan Administration: A Reconstruction of American Strength*, Berlin, NY, 1988, s. 77–88.

¹⁶⁵ Ve svých pamětech uvádí, že obnovení dodávek obilí bylo součástí reciproční tiché diplomacie. Výměnou získal svobodu pro rodinu pentekostalistů, žijících po čtyři roky v suterénu amerického velvyslanectví v Moskvě, srov. s. 509–510.

¹⁶⁶ In: RIELLY J.E., *American Public Opinion and U.S. Foreign Policy 1982–1983*, The Chicago Council on Foreign Relations, 1983, Gallup Polls.

označit již Reaganův projev k poslancům britského parlamentu během prezidentovy cesty po Evropě v roce 1982.¹⁶⁷ Vrcholem se stal projev na výroční konferenci Národní asociace evangelíků v Orlandu v březnu 1983.¹⁶⁸ Cílem Ameriky tedy již nebylo uvolnění mezinárodního napětí, ale naopak jeho konečné vyhocení, které by donutilo jednu stranu vzdát boj. Konfrontační politika, kterou Reagan do té doby používal v domácích podmínkách, měla začít hrát roli i v mezinárodním měřítku. Reagan odmítl konvenční diplomatické postupy a stejně jako doma postavil národ před nutnost volby svobody či totalitní krutovlády. Postavil tak své evropské spojence před nutnost ukončení období détente. Představil spor Západ-Východ jako hrůznou vizi konfliktu mezi Dobrem a Zlem, přičemž účinek tohoto slovního Armageddonu zmírňoval neustálým poukazováním na historickou nutnost výhry mocnosti Dobra. Evropští spojenci byli znepokojeni možností reakce vyzbrojeného Sovětského svazu i nárůstem činnosti hnutí za jaderné odzbrojení a Reagan byl nucen jet do Evropy obhajovat své stanovisko. V londýnském Westminster Hall prohlásil, že „*předpokladem míru je naše vojenská síla*“, aby vzápětí poslance ujistil, že „*chceme tuto sílu udržovat s nadějí, že ji nikdy nepoužijeme.*“ Sám Reagan shrnuje svůj projev takto: „*Řekl jsem jim, co jsem si myslel. Jadernou válku nemůže vyhrát nikdo a nikdy nesmí být také rozpoutána, ale dříve než budeme schopni přesvědčit Rusy, aby dali prst ze spouště, musíme jim dát jasně najevo, že existuje hranice, za níž svobodný svět nehodlá akceptovat zločinecké chování jiného státu, a abychom to mohli udělat, musíme k Rusům přistupovat z pozice síly.*“¹⁶⁹ Reaganův projev v Londýně však zmínil ještě jednu pro americkou zahraniční politiku důležitou věc. Reagan totiž navrhl, aby demokratické státy po vzoru komunismu přijaly politiku expansionismu, která by hlásala po celém světě evangelium svobody jednotlivce i společnosti, protože:

¹⁶⁷ *Address to the British Parliament, „To Foster the Infrastructure of Democracy“*, Londýn, 8. června 1982, In: *Public Papers*, sv. 1982, s. 744.

¹⁶⁸ *President Reagan's Remarks at the Annual Convention of the National Association of Evangelicals*, Orlando, Florida, 8. března 1983, projev označovaný jako „*Evil Empire Speech*“.

¹⁶⁹ REAGAN R., *Život jednoho Američana*, s. 506.

„Svoboda není jen výsadou hrstky šťastlivců, ale nezczitelným a univerzálním právem všech lidí... Věřím, že obnovená síla demokratického hnutí spolu s celosvětovou kampaní za svobodu posílí vyhlídky na kontrolu zbrojení a na světový mír.“

Téměř s ročním odstupem předstoupil Reagan před domácí americké publikum, aby dovedl svou prorockou rétoriku do konce. V jednom z nejkontroverznějších projevů své administrativy, určeném organizaci evangelických duchovních v Orlando, označil Sovětský svaz za „říši zla“ a domácí i zahraniční politiku převedl do apokalyptického křesťanského podobenství. Projev, který se zabývá širokým spektrem domácích i zahraničních problémů, demonstruje Reaganovu schopnost převést jakékoli téma do rámce opírajícího se o americké tradiční hodnoty založené na křesťanském základě. Mimoto je i vzácnou ukázkou prezidentovy schopnosti přizpůsobit celý projev publiku, kterému je určen.

Reagan zahájil svou řeč v Orlando několika anekdotami namířeny na vzájemný vztah politiky a náboženství. Prostřednictvím těchto anekdot však upozornil na svou hlubokou víru v Boha i přes vysokou politickou funkci. Pointou jedné z anekdot byla totiž snaha politiků dostat se do Nebe, kam nemohou, vzhledem k jejich posunutým morálním hodnotám, jinými slovy, lhaním. Reagan obratně používá anekdotu k možnosti popřít, že by se členové jeho nové vlády zpronevěřili hodnotám, které ctíli již jejich předci a v politice používali metody „účel světi prostředky“. Naopak lehce naznačuje, že ale existují občané, kteří přestávají věřit, odmítají Boha a hledají náhradu v jiných hodnotách (liberálové). Přesto prosí ty (duchovní), jejichž úkolem je sloužit Bohu na zemi, aby dohlíželi na ty, kteří se rozhodli ve jménu Boha sloužit lidem a ochraňovali jejich hodnoty.

„My [politici] potřebujeme vaši pomoc, která by nás udržela být v první řadě vždy věrnými myšlenkám a principům, které nás přivedly na veřejnou scénu.“

Na obranu myšlenky, že bez Boha nelze vykonávat dobrou politiku, cituje slova Williama Penna (*Pokud nám nebude vládnout Bůh, potom*

nám budou vládnout tyrani), Jeffersona (Bůh nám dal současně se životem i svobodu) i Washingtona (ze všech předpokladů a zvyků, které vedou k politické prosperitě, náboženství a morálka jsou největší podporou). Závěrem této části jsou však slova Amerikou uznávaného cizince Alexise de Tocquevilla: „Dokud jsem nevstoupil do kostelů v Americe a neslyšel kazatele planoucí spravedlností, nechápal jsem velikost a ducha Ameriky... Amerika je dobrá. A pokud někdy přestane být dobrá, potom přestane být velká.“ Konec úvodní části představuje Reaganovu výzvu, již zavazuje církevní představitele účastnit se politického života a dělat ochránce morálce ve vysoké politice, protože oni jsou ti, kteří nesou pochodeň duchovních hodnot.

„Jsem skutečně potěšen, že zde dnes mohu být s Vámi, kteří uchováváte Ameriku velkou tím, že ji uchováváte dobrou.“

Tato výzva nebyla určitě pouhým apelem na (podle Reagana) jedinou pravou duchovní sílu Ameriky. Z řady náboženských organizací totiž začaly přicházet kritiky Reaganova jednání, a to především z řad římskokatolické církve. Národní konference katolických biskupů dokonce připravovala dopis, požadující ukončení závodů ve zbrojení.¹⁷⁰ S bilaterálním zmrazením však souhlasily i některé protestantské komunity.¹⁷¹ Reakce na tyto kritiky zaznívá v Reaganově projevu v závěru, kdy říká:

„Pokud nás dějiny v něčem poučily, je to v tom, že naivní politika udržování míru s našimi nepřáteli založená na zásadě „přání otcem myšlenky“ je čirá pošetilost. Znamenalo by to zradu naší minulosti, vzdali bychom se tím své svobody... Prosím Vás, aby jste se v debatách o návrzích na jaderné zmrazení vyvarovali svodům pýchy, pokušení lehkovážně se nad celou záležitost povznést a obviňovat obě strany ze stejné věci, ignorovat tak historická fakta a agresivní choutky říše zla a nazývat závody ve zbrojení obrovským nedorozuměním, čímž by jste se dostali úplně mimo sféru zápasu mezi správným a nesprávným, mezi dobrem a zlem“.

¹⁷⁰ CLINES F. X., *Reagan Denounces Ideology of Soviet as „Focus of Evil“*, The New York Times, 9. března 1983, CD-ROM.

¹⁷¹ *Ibid.*

Tím, že vlastně posunuje závody ve zbrojení do sféry boje mezi Dobrem a Zlem, tak bere náboženským fundamentalistům možnost kritizovat jeho politiku, protože by museli potažmo kritizovat základní bod Písma svatého a samotný základ křesťanského učení. Počáteční pochlebování ve snaze napravit jejich mínění se tedy v závěru mění na útočnou rétoriku mířící na nejzákladnější přesvědčení jeho posluchačů. Jeden z poradců Bílého domu po projevu řekl, že Reagan měl jet původně do Orlanda vyvrátit přesvědčení o sobě jako člověku bažícím po nukleárním konfliktu.¹⁷² Místo toho však Reagan vysvětlil publiku, že vlastně samo neumí vykládat písmo svaté, protože v souboji USA-SSSR přece musí vidět souboj Dobra se Zlem. A Zlo musí být vymýceno, jak praví Bible. Je to tedy Reagan, kdo pozvedává praporek svobody a demokracie, symbolů Dobra, aby vymýtil totalitu a tyranii, odvěké spojence Zla. Reagan se tím dostává do jakési polohy nadnárodního kazatele, který jediný nesklouzl po cestě malých pokušení představovaných líbivými dary federální vlády a nyní obnažuje před celým národem pravdu, která ho má odvrátit od totalitního temna. Je to tedy prezident, kdo ukazuje zaslepeným cestu, místo aby duchovní, jak to po nich chce na počátku, hlídali mravní čistotu politiky prezidenta. Reaganovi se tím povedl kuriózní kousek, když dokázal na sebe namířenou kritiku obrátit proti jejím autorům a ti mu za to ještě bouřlivě tleskali.¹⁷³

Reagan se ve svém projevu dotkl všech otázek sužujících domácí politickou scénu, od modlitby ve školách, přes interrupce až po federální dotace. Celý projev však spěje především k otázce „moderního sekularismu“, který odmítá stará křesťanská dogmata a především základy evangelické víry. Představiteli tohoto volnomyšlenkářského proudu jsou pro Reagana liberálové, kteří prohlašují, že „*nás osvobozují z pověr minulosti*“, aby nás odvrátili od „*vyzkoušených a časem prověřených hodnot, na nichž je tato civilizace postavena.*“ Víceméně tedy Reagan porovnává politický liberalismus se sekulárním humanismem, nebo spíše atheismem. Celá tato „*řečnická rošáda*“ je ale pouze přede-

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ *Ibid.*

hrou k hlavnímu tématu celého projevu. Úvodem si Reagan publikum získal, střední částí ho pokáral a závěrem mu nabídl správnou cestu a rozhrěšení. Současně je kritika liberálů a jejich ideologie jen logickým začátkem kritiky sahající daleko za hranice Spojených států. To, co začíná jako pomoc bližnímu, je ve skutečnosti jablko pokušení a každé další kousnutí znamená propad do tisícileté říše temna.

„Nesmíme nikdy zapomínat, že žádná vláda nezdokonalí člověka. Víme, že žít v tomto světě znamená vypořádat se s tím, co filozofové nazývají fenomenologií zla, nebo teologové učením o hříchu. Na tomto světě existuje zlo a hřích, a nám přikazuje Písmo svaté a Ježíš Kristus bojovat s nimi všemi silami.“

A Amerika bojuje, přestože je její historie také protkaná některými „smutnými epizodami“. Podle Reagana představuje jeho země „pochoď svobody, nejen pro své vlastní občany, ale i pro milióny lidí na celém světě.“ Naopak Sovětský svaz je oním nositelem zla a hříchu, které rozsévá po celém světě. Jako sovětské písmo svaté uvádí údajně Leninovo heslo, které užil již při první tiskové konferenci v úřadu prezidenta v lednu 1981:

„... sovětští vedoucí představitelé jako dobří marxisté-leninisté otevřeně a veřejně vyhlašují, že podporují jedinou morálku, to znamená tu, která pomáhá dosažení jejich jediného cíle, kterým je světová revoluce. Měl bych asi zdůraznit, že jsem pouze citoval Lenina jejich duchovního vůdce, který v roce 1920 prohlásil, že komunisté neuznávají jakoukoli morálku, která se zakládá na nadpřirozených myšlenkách — tak nazývají náboženství — či myšlenkách, které stojí mimo třídní pojetí. Morálka je tedy u nich podřízená zájmům třídního boje. Morální je pak u nich všechno, co slouží k vyhlazení starého, vykořisťovatelského společenského řádu a sjednocení proletariátu.“

Pro Reagana ale sovětský plíživý komunismus neovlivňuje jen smrtelníky, ale i posmrtný život, protože ty, které nahlodá a odvrátí od víry v Boha, odvrátí i od možnosti nesmrtelného života. Lidé tedy

budou umírat v bludu, aniž by poznali Boha. Věrnými zůstanou pouze ti nejsilnější, kteří neodhodí učení svých otců a dávných předků. Zkrátka praví Američané, jak si je představuje Reagan. Jako příklad nezlomné víry v Boha uvádí příběh mladého otce:

„Před mnoha lety jsem slyšel na jednom kalifornském shromáždění mluvit mladého otce. Byl to mladý muž ze světa zábavy. Bylo to v době studené války, kdy byl komunismus a svobodný styl života předmětem mnoha diskusí. A on o tom také mluvil. A najednou jsem ho uslyšel jak říká: „Miluji své dcery nade vše.“ A já jsem si řekl: Ale ne. Toble neříkej. Ale podcenil jsem ho. On totiž pokračoval: „Ale raději bych viděl své malé dcery zemřít hned teď, dokud věří v Boha, než aby vyrostly v komunismu a jednoho dne zemřely bez víry.“

Komunisté jsou tedy „obniskem zla v moderním světě“ a jak již bylo řečeno, Amerika s nimi musí bojovat „všemi silami.“ Podtextem tohoto výrazu by samozřejmě mohlo být všemi zbraněmi. A všemi zbraněmi znamená další zbrojení. Ne pro zbrojení samo, či ukojení válečného chtíce jakéhosi amerického prezidenta, ale pro morální nutnost výhry Dobra nad Zlem. Nukleární zmrazení by bylo pro Reagana podkopáním a rozdělením Bohem předurčené Ameriky. Přestože připouští možnost kompromisu se Sovětským svazem, tak vzápětí jasně deklaruje, že „se nikdy nezpronevěříme našim zásadám a principům, nikdy se nevzdáme své svobody a nikdy se nevzdáme své víry v Boha.“ Naopak:

„Je jasné, že takové zmrazení by nyní bylo velice nebezpečným podvodem, protože je pouhou iluzí míru. Pravda je taková, že míru můžeme dosáhnout pouze pomocí síly.“

Celý tento odstavec¹⁷⁴ byl dopsán osobně Reaganem po přečtení původní verze,¹⁷⁵ z čehož vyplývá, že Reagan skutečně potřeboval

¹⁷⁴ Pokr.: *I would agree to a freeze if only we could freeze the Soviets' global desires. A freeze at current levels of weapons would remove any incentive for the Soviets to negotiate seriously in Geneva and virtually end our chances to achieve major arms reductions which have been proposed. Instead, they would achieve their objectives through the freeze.*

¹⁷⁵ CLINES F. X., *Reagan Denounces Ideology of Soviet as „Focus of Evil“*, The New York Times, 9. 3. 1983, CD-ROM.

přesvědčit o správnosti svého řešení, ale nehodlal o tom diskutovat. V podstatě prezident vytvořil pro svou bezpečnostní politiku paralelu v národních duchovních hodnotách. Celý projev zakončil Ronald Reagan slovy svého oblíbeného hrdiny Whittakera Chamberse, který řekl, že „*marxismus-leninismus je vlastně druhou nejstarší vírou, která se poprvé objevila ve chvíli, kdy v Zahradě ráje zaznělo: Budete jako bozi.*“ Tímto přirovnáním naznačil, že komunismus nepřichází jen z daleké říše zla na východě, ale přetrvává i v samotné Americe v podobě svůdných pokusů. A každý, kdo by ponechal národ upadnout do jha totalitního režimu je hoden zatracení. Prvními malými krůčky k totalitě jsou federální programy a zásahy do soukromí jednotlivce a všichni ti, kteří nutí Spojené státy zůstat v pozici vojenské i morální podřadnosti, jsou přívrženci Leninova učení. Také příklad Whittakera Chamberse není náhodně vybraný, snad i proto, že tento Reaganův oblíbený hrdina má velmi podobné životní osudy jako prezident sám. Od ostatních příběhových hrdinů se liší i tím, že lze jeho totožnost vystopovat.¹⁷⁶ Reaganův obdiv k této postavě byl záhadou mnoha odborníků. Jedním z možných vysvětlení je Reaganovo ztotožnění vlastního vystoupení z Demokratické strany v roce 1950 s Chambersovým přijetím tradičních konzervativních hodnot, včetně přijetí víry v Boha. Především je ale pro Reagana příkladem člověka, který se dokázal odklonit od víry ve stát k víře v Boha. Proto se mohl stát hlavním hrdinou v Reaganových projevech, protože ztělesňoval přesně to, co Reagan žádal po celé společnosti. Jeho symbolické znovuzrození mělo být vzorem pro celou americkou společnost. Ta měla

¹⁷⁶ Původně člen Kom. strany, aktivně činný ve špionážní operaci namířené proti vládě Spojených států, později se však vzdal veškerých vazeb na komunismus, konverze na křesť. hodnoty, v roce 1948 obvinil Algera Hise, jednoho z vysoce postavených úředníků v State Departmentu Rooseveltovy administrativy, ze sovětské špionáže. A. Hiss vypovídal pod přísahou před Výborem pro neamerickou činnost, že se v životě s Chambersem nesešel, byl však obviněn z křivopřísežnictví. Jeho výpověď rozdělila v počátcích studené války národ. Později se Chambers stal modlou pro ty, kteří věřili v Hissovu vinu (Hiss skutečně byl členem Komunistické strany), zatímco pro druhé představoval Chambers příklad pravicové paranoi.
– prezidentem Reaganem velmi obdivován a mnohokrát citován, např. *Conservative Political Action Conference*, 1981.

také odmítnout víru a důvěru ve stát a náhradou přijmout křesťanskou víru v hodnoty rodiny a amerického konzervativního patriotismu.

Ronald Reagan hluboce věřil v apokalyptickou vizi Armageddonu a byl ochoten do tohoto rámce zasadit jakoukoli politickou otázku, ať už to byl vztah se Sovětským svazem, otázka domácí ekonomiky či otázka interrupcí. Prezidentovo emocionálně patriotické myšlení nedávalo možnost kompromisu, jehož sebemenší náznak by znamenal prohru. Jediné, co Amerika potřebovala ke svému vítězství, byla pevná víra. Víra v Boha a ve vlastní jedinečnost. To byly základní pilíře Reaganových projevů a projev o „říši zla“ byl ukázkovým příkladem. V případě, že si Amerika udrží své duchovní bohatství, neexistuje žádná síla, pokušení ani ideologie, která by ji mohla porazit. Naopak, ve světle konfrontace s božím dílem na zemi se musí rozpadnout a být smetena do propadliště dějin.

„Věřím... že komunismus je jen další smutnou, bizarní kapitolou v dějinách lidstva, jejíž poslední stránky se právě nyní píšou. Věřím tomu, protože zdroj naší síly při hledání lidské svobody není materialistický, ale duchovní. A protože nezná žádné hranice, musí vystrašit a nakonec zvítězit nad těmi, kteří jsou ochotni zotročit svého bližního.“

Reaganova rétorika vyvolala bouři kritiky. Časopis *The New Republic* uveřejnil anonymní článek, ve kterém je vyjádřeno pohoršení nad označením Sovětského svazu jako *říše zla* a celý projev je označen za primitivní povídání s apokalyptickou symbolikou.¹⁷⁷ Jiné noviny vyjádřily údiv nad Reaganovou schopností přizpůsobovat svou rétoriku danému prostředí. Russell Baker z *New York Times*¹⁷⁸ porovnal Reaganova slovní vyjádření v případě podepisování dalších dodávek amerického obilí do Sovětského svazu a rétoriku orlandského projevu, aby překvapivě zjistil, že v prvním případě je Sovětskému svazu ponecháno jeho pravé jméno nebo se nanejvýše hovoří o sovět-

¹⁷⁷ In: KISSINGER H., *Umění diplomacie*, s. 804.

zveřejněno 11. dubna 1983 v *The New York Times*, pod šifrou TRB, *Reagan's Holy War*.

¹⁷⁸ BAKER Russell, *The Sound of Baloney*, *The New York Times*, 20. srpna 1983.

ském trhu. Nikde sebemenší náznak dodávání obilí říší zla. Naopak, když má hovořit k evangelickým duchovním, potom vyvolá celou řadu biblických odkazů a Rusko se stává zlovolným Ďáblem pokoušejícím americké křesťanské hodnoty. Tato tajuplná disharmonie, která by pravděpodobně přinesla komukoliv jinému problémy s věrohodností, je však Ronaldu Reaganovi prominuta. Snad proto, že je prostě výborným řečníkem a ví, co si jeho publikum žádá. Svůj slovní projev mění podle potřeby a situace. Ostatně není bez zajímavosti, že termín říše zla za pět let z Reaganova slovníku zmizel. Při návštěvě Sovětského svazu v roce 1988 odpověděl Reagan na připomínku své památné slovní hříčky takto: *...mluvil jsem o jiných časech, jiné éře.*¹⁷⁹ V roce 1983 však podle Reagana nic nenasvědčovalo možnosti vymýtit zlo z mocné říše na východě za tak krátkou dobu.

Hvězdné války

Necelých čtrnáct dní po vášnivém vystoupení v Orlandu upoutal Ronald Reagan pozornost celého národa k obrazovkám znovu. Tentokrát však s projevem,¹⁸⁰ který neměl vyvolat diskuse jen pro jeho rétoriku, ale především pro jeho náplň. 23. březen 1983 měl zásadně změnit dosavadní mezinárodní vztahy i atmosféru jednání u kulatých stolů. Svým projevem totiž prezident Spojených států amerických zrušil způsob obrany země na základě zranitelnosti vlastního obyvatelstva. Odhodil teorii, která byla stavebním prvkem obranného mechanismu světových velmocí od šedesátých let.

Události březnového dne roku 1983 měly však základ v jednom letním dni roku 1976. Dni, kterým končil republikánský sjezd v Kansas City, nominující do funkce prezidentského kandidáta Geralda Forda. Ronald Reagan byl poražen, ale závěrem sjezdu mu byl dán prostor k poděkování příznivcům a závěrečnému slovu. Poražený Reagan tedy vystoupil na pódium a pronesl projev, který nemohl být připraven dopředu, neboť jeho tvůrce dostal slovo až na spontánní přání dele-

¹⁷⁹ LUŇÁK Petr, *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*, Praha 1997, s. 318.

¹⁸⁰ *Address to the Nation on Defense and National Security*, („Star Wars Speech“), 23. března 1983.

gátů sjezdu.¹⁸¹ Obecně se očekávalo, že jeho náplní budou body, které obsahoval už Reaganův volební program. Očekávání se však nesplnilo. Hlavním bodem Reaganova projevu byla obranyschopnost Spojených států amerických a bezpečnostní politika země. Celé toto téma bylo ale zabaleno po „reaganovsku“ do příběhu. Příběhu, ve kterém hlavní hrdina, kalifornský guvernér, dostává úkol napsat dopis, který bude přidán do časové schránky v Los Angeles, jež bude určena k otevření za sto let. Herec Reagan tedy popisuje velmi barvitě, jaké dilema mu přineslo přemýšlení o obsahu dopisu. Měl by psát o domácích problémech země nebo o kritice současné vlády? Nebo o strašných zbraních, jimiž supervelmoci míří jedna na druhou? Co je vhodné pro generaci, která bude žít za sto let? A najednou:

„... mě to napadlo. Ti, kteří budou číst tento dopis za sto let, budou vědět, zda byly tyto zbraně použity. Budou vědět, zda jsme uspěli. A to, jestli poznají svobodu, kterou jsme až doposud zažívali my, záleží jenom na tom, jak se my zachováme nyní. Budou se moci s obdivem oblédnout a říci: Děkuje Bohu za generaci roku 1976, která odvrátila ztrátu svobody a uchránila svět od jaderného zničení? Ale pokud my selžeme, potom zřejmě nebudou mít příležitost si tento dopis přečíst, protože ten mluví o svobodě jednotlivce, a jim asi nebude dovoleno si o ní povídat nebo číst. Toto je naše výzva. A to je důvod, proč bychom my, zde, v této hale, měli přestat mluvit mezi sebou a o sobě a místo toho jít mluvit se světem. Z této místnosti musíme vyjít jednotní a jistí si tím, co řekl jeden velký generál před několika lety : „Není náhrady za vítězství“.

Nejen že tato velmi působivá pasáž vyvolala roku 1976 v sále bouři potlesku, ale především vytvořila základ pro Reaganovu politickou strategii pro zbytek jeho kariéry. Myšlenka na změnu v přístupu k zajištění bezpečnosti země nevyprchala ani během prezidentské kampaně o čtyři roky později a nevymizela ani během dlouhých sezení s vojenskými specialisty v období prezidentském. Ještě jedna věc ovlivnila myšlení budoucího prezidenta jedné ze supervelmocí. Byla jí

¹⁸¹ ANDERSON Martin, *Revolution*, s. 69–71.

návštěva řídicího střediska obrany vzdušného prostoru¹⁸² během závěrečných bojů prezidentské kampaně proti Carterovi v roce 1979. Po prohlídce a odstrašující simulaci jaderného útoku na Ameriku si Reagan pravděpodobně dotvořil mozaiku postoje, který se stal základem jeho projevu v březnu roku 1983. Amerika se prostě nesmí a nebude spoléhat na dobrou vůli někoho, komu stačí ve slabé chvíli zmáčknout tlačítko a poslat celé lidstvo i se všemi podepsanými smlouvami na onen svět. Ostatně projev sám vyjadřuje tuto myšlenku výstižněji:

„Někteří lidé se i nyní mohou ptát: Použili by Sověti vůbec někdy jejich brůzu nabánějíci jaderný potenciál? Opakují tedy: Můžeme si dovolit věřit, že ne?“

Úvodní odstavec Reaganova slavného projevu je kompilací nosných frází dvou starších projevů. Prvním je již zmiňovaný proslov na republikánském sjezdu, který spojil skutky generace současné s budoucností generace příští. V tomto projevu se objevuje věta: *Dospěl jsem k řešení, které nabízí novou naději pro naše děti v příštím století.* Vzpomínku na „Čas volby“ zase obstarává nutnost amerického lidu rozhodnout se a Reagan zdůrazňuje *„vaše rozhodnutí, které musíte udělat sami pro sebe.“* Nepoužívá jako obvykle všeobjímajícího *my*, ale *vy*, z čehož vyplývá, že on své rozhodnutí již udělal a o svém řešení je skálopevně přesvědčen, což dotvrzuje v závěru projevu, když říká: *„Rád bych pouze dodal, že jsem tomuto řešení naprosto oddán“.*

Projev lze rozdělit do dvou částí. První část je zaměřena především na otázku získání podpory pro navrhované výdaje na obranu. Zákulisím tohoto prezidentova projevu před televizními kamerami byl totiž Kongresem odmítnutý Reaganův návrh na rozpočet pro následující fiskální rok.¹⁸³ O konečném rozhodnutí Kongresu mělo být hlasováno několik hodin po odvysílání projevu. Je tedy velmi

¹⁸² North American Aerospace Defense Command (NORAD).

¹⁸³ ZIMMERMANN Karsten, *The Genesis of the Star Wars Speech and the SDI*, In: GREENSTEIN Fred, *The Reagan Presidency: An Early Assessment*, The John Hopkins University Press, s. 143.

logické, že Reagan nutně potřeboval přesvědčit členy Kongresu o správnosti jím navrhovaného řešení a k tomu byl nejučinnější cestou emotivně laděný projev. Adresátem byl ale především americký národ, kterému je během celého projevu zdůrazňováno, že především on je rozhodující silou. Tomuto účelu je přizpůsoben i styl projevu. Veškeré navrhované kroky jsou totiž trpělivě vysvětlovány bez složitých analýz, jakoby by se Reagan řídil heslem „v jednoduchosti síla“. Nejzářnějším příkladem je potom prezentace případných škrtů, navrhovaných demokraty.

„Neexistuje logický způsob, jak říci „utratme o x miliard dolarů méně“. Můžete pouze říci, bez které části obranných zařízení se obejdeme a přesto dokážeme zabezpečit obranu v jakékoli situaci. „Kdokoliv v Kongresu, kdo obhajuje procentuální škrtů ve výdajích na obranu, by měl říci, kterou část naší obrany zruší. Ale měl by si být objektivně vědom toho, že jeho škrtů znamenají krácení našich závazků vůči spojencům nebo otevřenou náruč většímu riziku, nebo obojí.“

Pochopitelně součástí přesvědčovacího procesu je i naprosto „upřímné“ vyložení všech nebezpečností a hrozeb, kterým Spojené státy čelí. Čelní pozici potom přirozeně zaujímá „říše zla“ (ačkoli standardně označována jejím pravým jménem, tj. Sovětský svaz) a jí šířená hrozba komunistické diktatury. Tentokrát však Reagan podpoří svá slova naprosto detailním rozborem sovětské vojenské síly na souši, na moři i ve vzduchu, přičemž největší pozornost samozřejmě věnuje jadernému potenciálu. Neváhá dokonce použít ani několik fotografií dokumentujících rozmístění sovětských zbraní v oblasti Střední Ameriky. Tyto fotografie ještě získají na významu, když zdůrazní jejich odtajnění za účelem naprosté informovanosti národa. Vojenský potenciál Spojených států prezident obratně vynechává, s malou poznámkou, že je prostě menší. Zmiňuje se o něm pouze jednou a to vyzkoušenou metodou porovnávání, v podobě vyhocené, téměř literární zkratky:

„V roce 1978 měli Sověti 600 nukleárních střel středního doletu a začali vyrábět nové, vysoce přesné, mobilní střely typu SS-20 se třemi jaderný-

mi hlavicemi. My jsme ještě neměli žádné. Od té doby Sověti ještě upevnili své vedení. Koncem roku 1979, kdy sovětský vůdce Brežněv deklaroval „rovnováha nyní existuje“, měli Sověti přes 800 hlavic. My jsme stále neměli žádné. Před rokem touto dobou, se pan Brežněv zavázal k moratoriu, nebo zmrazení střel SS-20. Ale loni v srpnu se počet jejich střel zvýšil z 800 na 1200. My jsme stále neměli žádné. V této době sovětský ministr obrany vyhlásil, že „přibližná parita stále existuje“. Ale Sověti od té doby přidávají v průměru tři hlavice týdně a nyní mají asi 1300 jaderných střel. Tyto hlavice mohou zasáhnout jejich cíle během několika minut. My nemáme stále žádné. A tak jak se zdá, vypadá ruská parita jako skóre 1300 k nule v jejich prospěch“.

Tváří v tvář tomuto výkladu by se asi nenašel Američan, který by nesouhlasil se svým prezidentem a nepodpořil jeho návrh na zvýšení výdajů na zbrojení. Zvláště když mu jeho prezident závěrem vysvětlil, že jakékoli vyzbrojování se bude rozhodně odehrávat pouze pro bezpečnost národa a udržování svobody na světě. Ale především pro záruku míru. Amerika musí zbrojit, aby mohla žít v míru. Prezident však má i pro toto řešení:

„Obranná politika Spojených států je založena na jednoduchém principu: Spojené státy nezačínají boje. Nikdy nebudeme agresory. Svoji sílu zvýšíme jenom proto, abychom mohli zabránit agresi – abychom uchránili svobodu a mír... každá část našeho obranného programu – naše lodě, tanky, letadla... vše je zaměřeno pouze jediným směrem a tím je udržování míru.“

Tímto ujištěním uzavírá Reagan první část, aby otevřel druhou, mnohem důležitější. Část, která překvapila celý svět. Nejen Sovětský svaz a spojence, ale dokonce i Ameriku a co více, i některé Reaganovy nejbližší spolupracovníky.¹⁸⁴ Projev byl připravován v naprosté tajnosti a z psaní byl vyloučen dokonce i Reaganův tým speechwriterů, aby nedošlo k úniku informací. Také ministr zahraničí Schultz se o druhé části projevu dozvěděl až velmi krátce před odvysíláním. V projevu

¹⁸⁴ *Ibid.*, dále: REAGAN R., *Život jednoho Američana*, s. 524–526

byly až do poslední chvíle prezidentem dělány úpravy.¹⁸⁵ Paradoxně tato část začíná odvoláváním se na silnou podporu prezidenta národem i Kongresem, která však byla v té době na nejnižší možné úrovni.¹⁸⁶ Ještě jednou se prezident vrací k nutnosti vystříhat se veškerých škrťů v navrhovaném zbrojním programu, ale tentokrát s historickým odkazem.

„Podobné váhání vedlo demokracie k opomíjení jejich obrany již ve třicátých letech a umožnilo tím tragédii druhé světové války. Nesmíme dopustit, aby se pro apatii a nezájem tato smutná kapitola dějin opakovala.“

„To je důvod, proč k Vám dnes hovořím, aby jste si uvědomili, že musíme pokračovat v ozdravování naší vojenské síly. Je jen na nás a naší době, abychom zvolili a zvolili moudře mezi těžkým, ale nezbytným ochraňováním míru a svobody, a pokusem ignorovat naši povinnost a slepě doufat v nejlepší, zatímco nepřátelé svobody sílí den ode dne.“

Celá tato předmluva vrcholí vizionářskou rétorikou tvořenou řečnickými otázkami: *„Nebylo by lepší životy chránit nežli je ničit? Nejsme snad schopni demonstrovat naše mírové záměry tím, že zapojíme všechny své schopnosti a genialitu k dosažení skutečně trvajících stability? Já myslím, že jsme. Ano, musíme být“*. Reagan tímto způsobem velmi účelně přivádí publikum k přesvědčení, že nějaké řešení být musí a co více, jejich prezident ho s největší pravděpodobností našel. Je to vlastně způsob, jak donutit posluchače postupovat takovou myšlenkovou cestou, která vyústí ve schválení prezidentova návrhu. Stačilo by přece prostě oznámit nový program, aniž by národ dostal příležitost se na něm podílet. Reagan však víceméně naladí národ na stejnou vlnu, aby potom mohl bez problémů prezentovat své řešení. Za této situace si může dovolit říci: *„Dovolte mi, abych s Vámi sdílel svou vizi*

¹⁸⁵ *Ibid.*

¹⁸⁶ Asi 37 % (Gallup Polls/ The New York Times), 16. 10. 1983, rovněž: ZIMMERMAN K., *Genesis of the Star Wars Speech and the SDI*, ta uvádí, že podpora Reagana byla v této době ještě nižší, než podpora Cartera v přibližně stejné době a nejnižší v poválečné Americe.

budoucnosti, která skýtá naději.“ V tuto chvíli má prostor k vyložení svého záměru, který ale podává způsobem, jakoby vedl se svým národem dialog. Konečné slovo pak leží pochopitelně na bedrech občanů.

„Co by jste řekli tomu, kdyby svobodní lidé mohli žít v bezpečí s vědomím, že naše bezpečnost nezávisí pouze na neustálé brozbě odplaty za sovětský útok? Co byste řekli, kdybychom byli schopni zachytit a zničit strategické balistické střely ještě předtím, než zasáhnou území naše nebo našich spojenců?“

Ještě než prezident představí onu záruku naděje pro budoucnost svého národa, upozorní na oběti, které si tato naděje možná vyžádá. Stejně jako každý průkopnický čin, ani tento se neobejde bez naprosté oddanosti a maximálního nasazení. Nic velkého ve světě nebylo lehkou záležitostí a Amerika musela za své výtobytky tvrdě bojovat. I tento projekt, který *nemusí být dokončen do konce století*, bude vyžadovat víru nezbytnou k jeho uskutečnění, ale Amerika musí vytrvat, protože její neústupnost i za cenu obětí jí přinese odměnu v podobě světa bez hrozby nukleární války. A to je věc, která stojí za obětí lidskou i finanční.

„Dnes večer, v souladu s našimi závazky spojenými s ABM smlouvou a vědomím, že musíme konzultovat s našimi spojenci, hodlám udělat důležitý první krok tím, že podpořím snahu definovat dlouhodobý výzkum a zdokonalovací program, který by dosáhl našeho konečného cíle ukončení hrozby zapříčiněné strategickými nukleárními střelami. Tato iniciativa může urovnat cestu ke kontrole zbrojení a zbavit nás těchto zbraní vůbec. Nehledáme ani vojenskou převahu, ani politickou výhodu. Naším jediným zájmem je – a ten sdílíme všichni – hledat cesty, jak snížit nebezpečí jaderné války.“

Závěrečný odstavec tedy představuje lidstvu nový projekt, který podle prezidenta *změní běh světových dějin*, jak říká ve své poslední větě. Ronald Reagan tedy představil zbraň, která se výborně hodí

k jeho osobnosti a ideologii.¹⁸⁷ Za prvé je úplně nová a tedy znakem amerického pokroku, který nahrazuje vše staré a zkosnatělé. Za druhé nese znaky Reaganova optimismu, není zbraní ve vlastním slova smyslu, ale obranou. Nehodlá zabíjet lidi, ale střely. Za třetí nabízí náhradu za nukleární Armageddon, který by jinak lidstvo určitě postihl. Její destruktivní síla bude dávat život. A konečně je vynikajícím zosobněním osamocené amerického hrdiny, který dokáže změnit svět. Pro Reagana samého pak bude symbolem silného amerického prezidenta, který může *diktovat* celému světu mír. Nabízí pacifismus prostřednictvím nové zbraně.

Do světových dějin 80. let vešel program SDI pod názvem „*bvěždné války*“. Přestože je tento název považován za žurnalistický obrat, je pro Reaganův projekt vcelku trefný a ani prezident se mu nebránil. Označení je převzato z kultovního filmu americké kinematografie, ve kterém bojují proti sobě síly Dobra a Zla v kosmické válce. Dobro zvítězí díky převratné technologii, a to bylo také cílem Reaganovy Strategické obranné iniciativy v roce 1983.¹⁸⁸

Írángate

Rok 1986 nezačal vzhledem k výbuchu raketoplánu Challenger pro Ameriku dobře. Prezidentova popularita však zůstala nedotčena a po úspěšném dubnovém leteckém útoku na Libyi, považovanou za teroristické ohnisko, ještě vzrostla.¹⁸⁹ Prezident si tímto rozhodným aktem upevnil pozici, kterou zastával již od vstupu do prezidentského úřadu, (dokonce i před ním, při kampani proti Carterovi), že totiž s teroristy vyjednávat nebude. V roce 1985 dokonce v jednom projevu prohlásil, že „*Írán je součástí konfederace teroristických států... nové,*

¹⁸⁷ V roce 1940 hrál Ronald Reagan ve filmu Brasse Bancrofta „*Murder in the Air*“ postavu, která má uchránit tajemství „zázračné zbraně“ Ameriky tzv. *inertia projector*, který dokáže sestřelit nepřátelská letadla tím, že nabourá jejich navigační zařízení, WILLS G., *Reagan's America*, s. 361.

¹⁸⁸ Průzkumy veřejného mínění vykazaly, že koncem září souhlasilo s prezidentem a jeho počínáním 48 % národa, zatímco v lednu 1983 to bylo pouze 37 % (Gallup Polls).

¹⁸⁹ TINDALL G. B. a SHI D. E., *Dějiny USA*, Praha 1994, s. 747.

*mezinárodní verze legálně stanoveného vraždění.*¹⁹⁰ O necelých šestnáct měsíců se ten samý člověk ocitl v situaci, kdy musel celému národu vysvětlovat, jak to že Spojené státy americké prodávají zbraně teroristickému semeništi, Íránu, výměnou za propuštění amerických rukojmí v Libanonu. V případě potvrzení obvinění by prezident nejen zpochybnil víru Američanů ve své slovo, ale také by porušil zákon vydaný jeho vlastní legislativou, který zakazoval prodej zbraní jakékoli straně podílející se na organizovaném zločinu. Mimoto si národ ještě velmi dobře pamatoval trauma íránského, více než ročního zadržování amerických rukojmí na sklonku Carterovy administrativy. Pro Reagana události sklonku roku 1986 a téměř celého roku 1987 znamenaly „pukání“ onoho pověstného prezidentského teflonu a především popularity, kterou se mu podařilo zvýšit až v samém závěru jeho funkčního období v roce 1988.¹⁹¹ Jedním z důvodů tohoto poklesu oblíbenosti bylo i Reaganovo nepřesvědčivé vystupování v toku událostí, které jsou označovány za aféru Írángate.

Ta začala jak již bylo řečeno obviněním, založeném na novinovém článku otištěném v Bejrútu, kde se tvrdilo, že svoboda jednoho amerického rukojmí byla vykoupena dodávkami zbraní do Íránu. Počáteční strategie prezidentova štábu i prezidenta samotného byla „*vyhnout se jakékoli diskusi a pokud možno neodpovídat.*“¹⁹² Bouře ve sdělovacích prostředcích však donutila prezidenta svolat tiskovou konferenci a také promluvit v televizi k celému národu. Ve svých memoárech k tomuto dni Reagan říká: „*Všechno to nezodpovědné žvanění tisku o rukojmích a o Íránu se jim už úplně vymklo z ruky. Vypadá to, jako by se sdělovací prostředky pokoušely o novou Watergate. Na dopoledních schůzkách jsem stanovil pravidla. Chci osobně vystoupit na veřejnosti a říci lidem pravdu.*“ Výsledkem byl první veřejný projev týkající se íránské aféry pronesený 13. listopadu 1986. V něm se Reagan striktně držel navržené strategie. Zpochybnil všechny zdroje přinášející zprávy o tajných obchodech s Íránem a důrazně prohlásil, že jeho administ-

¹⁹⁰ *Remarks at the Annual Convention of the American Bar Association*, 8. června 1985, In: HENRY D. a RITTER K., *The Great Communicator*, s. 73.

¹⁹¹ STUCKEY M.E., *Playing the Game*, s. 73–75.

¹⁹² REAGAN R., *Život jednoho Američana*, s. 481.

rativa „neobchodovala – opakují – neobchodovala se zbraněmi nebo čímkoliv jiným výměnou za rukojmí“. A dodal: „Nekapitulovali jsme a ani kapitulovat nebudeme před teroristy“.¹⁹³ Reaganova pozice ve veřejných průzkumech byla v té chvíli ještě stále neotřesitelná a prezident tedy použil ve svém projevu rétoriku, která ho proslavila a oblékla do neproniknutelného pláště. Aby národ ujistil, že teď skutečně uslyší pravdu, tak prohlásil: „A nyní uslyšíte, jak se věci mají, přímo od zdroje z Bílého domu a mé jméno znáte“, k čemuž dodal jeden ze svých pověstných bonmotů (citaci Willa Rogerse): *Pověsti se šíří rychleji, ale pravda přetrvává*. Prezident tedy řekl národu svou pravdu. Ačkoli v úvodu popřel jakýkoli obchod s Íránem, v reakci na *naprosto falešné* obvinění uvedl tři protiargumenty, consistentní s americkou zahraniční politikou, proč Amerika navázala s Íránem kontakt! Nejdříve řekl, že do Íránu nebyly dodávány celé zbraně, ale pouze malé části a náhradní části do obranných mechanismů. Za druhé, množství dodávaných zbraní bylo příliš malé na to, aby způsobilo válku.¹⁹⁴ A za třetí byl tento malý obchod signálem vstřícného postoje k hledání způsobu ukončení konfliktu na Středním Východě.¹⁹⁵ Reaganovo vystoupení bylo bezchybné, ve stylu duchovního kazatele národa, jemuž patří důvěra celé země. Přesto nebyl ohlas jeho projevu nikterak velký. Průzkum ABC News vykázal, že 56 % národa je přesvědčeno, že se jednalo o nezákonné *kšeftování* s Íránem a 79 % s ním nesouhlasí.¹⁹⁶

Amerika byla tedy v rozpacích a o deset dní později viděla svého neochvějného prezidenta přiznávat nejen obchod s Íránem, ale také podporu nikaragujským *contras* z peněz získaných obchodem s Íránem. A to vše ve světle nedávného Kongresového odmítnutí finanční i vojenské podpory antikomunistickým *contras* bojujícím proti sandi-

¹⁹³ LEE R. a SPANO S.S., *Technical Discourse in Defense of Public Virtue: Ronald Reagan's Explanation of the Iran-Contra Affair*, In: *Political Communication*, sv. 13, 1996, s. 115.

¹⁹⁴ Tento výrok byl přijat skepticky, např. Newsweek uveřejnil článek, ve kterém poukazuje na fakt, že tyto dodávky byly zahájeny již v roce 1982, a propuštění Benjamin Weira v roce 1985 následovalo dvě takové dodávky, *Newsweek*, 24. listopadu 1986, převzato: HENRY D. a RITTER K., *The Great Communicator*, s. 152.

¹⁹⁵ *Address to the Nation on the Iran Arms and Contra Aid Controversy*, 13. listopadu 1986, In: *Public Papers*, 1986.

¹⁹⁶ RITTER a HENRY, *The Great Communicator*, s. 76.

nistické vládě. Následujícího dne pověřil prezident vyšetřením celé záležitosti tzv. *Towerovu komisi* (Tower Commission), jejíž zpráva byla zveřejněna 26. února následujícího roku. Tento čin měl ospravedlnit prezidenta před národem, se kterým se rozhodl společně hledat pravdu. Nutno podotknout, že prezident současně se zveřejněním celé záležitosti prohlásil, že o celé transakci neměl tušení. Postoj, který zaujal během několikaměsíčního vyšetřování, se výrazně lišil od jeho osmiletého účinkování v prezidentském úřadu. Na veřejnosti se příliš neobjevoval a na veškeré otázky, týkající se aféry, odpovídal ve stylu: „*Dokud nebude ukončeno celé vyšetřování, nemám, co bych k celé záležitosti řekl, neboť vím to, co vy.*“ Vyšetřování zatím postupně odkrylo tajné aktivity vládních úředníků, v jejichž středu stál poradce Rady pro národní bezpečnost¹⁹⁷ v otázce boje proti terorismu Oliver North spolu se šéfem Rady admirálem Johnem Pointdexterem¹⁹⁸ a šéfem CIA Williamem Caseyem. Ještě předtím, než byla v únoru zveřejněna zpráva Towerovy komise, zaznamenala obliba prezidenta obrovský propad. Den po jejím zveřejnění však klesla na bod mrazu.¹⁹⁹ Zpráva přisuzovala značnou část odpovědnosti za aféru Írángate Reaganovu nedbalému řízení vlády a neinformovanosti. Všechny velké deníky přinesly na titulních stránkách palcové titulky označující prezidenta za neschopného organizátora žijícího ve sladké nevědomosti o tom, co se děje v jeho vlastní administrativě.²⁰⁰ Charismatický vůdce s darem výřečnosti byl najednou chaotickým snílkem v rukou šedých eminencí Bílého domu. Nutno však říci, že zpráva popřela, že by byl Reagan osobně zainteresován v obou částech aféry. Reagan se snažil obrátit pozornost národa k jiným otázkám, jako byla pokračující jednání s Gorbačovem, další škrty v rozpočtu aj., ale delikátní záležitost Írángate obracela všechny jeho snahy vniveč. Aby získal zpět pošramocenou reputaci, musel vystoupit s projevem, který by mu navrátil

¹⁹⁷ National Security Council.

¹⁹⁸ Nastoupil v roce 1985 po odchodu Roberta McFarlana, který se však na celé aféře podílel i později.

¹⁹⁹ LAMB D., *Many Doubt President's Ability to Lead*, *Los Angeles Times*, 25. února 1987, dále: RITTER a HENRY.

²⁰⁰ Např. *The New York Times*, *Inquiry Finds Reagan and Chief Advisers Responsible for Chaos in Arm Deal*, dále RITTER a HENRY.

důvěru a obdiv země. Opět se chtěl spolehnout na svůj rétorický dar a okouzlit národ svým televizním vystoupením. Pro úspěch tohoto projevu udělal vše co bylo v jeho silách, dokonce povolal i svého dvorního speechwritera Landonu Parvina, který opustil Bílý dům před třemi lety.²⁰¹ 4. března se tedy objevil před televizními obrazovkami, aby přesvědčil Ameriku o své bezúhonnosti, oddanosti a schopnosti vést zemi i nadále.

Byl to však jiný Reagan. Nejistý, zadržávající se, jakoby hledající správná slova a postrádající onen pověstně podmanivý tón hlasu.²⁰² Ve třináctiminutovém rozhlasovém i televizním projevu k národu přiznal Reagan odpovědnost za celý skandál. Na základě zprávy komise veřejně prohlásil svou administrativu za chaotickou. V zásadě lze obsah projevu rozdělit do tří důležitých částí. V první Reagan připouští, že jeho administrativa udělala chybu. Druhou potvrzuje, že národu před několika měsíci lhal. A třetí část tvoří prezidentova snaha vyřešit záležitost napravením chyb a naprostým podřízením se výsledku dalšího vyšetřování komise. Toto rozdělení je však pouze silně zjednodušené, protože za každým bodem se skrývá mnoho protichůdných tvrzení a prezidentových interpretací.

První věty se nesou v duchu jeho dávných projevů, ale ve světle událostí nejsou tolik přesvědčivé. Reagan jako mnohokrát předtím deleguje moc prezidentské funkce na národ nikoliv na svou osobu či Oválnou pracovnu. Po odhalení Northových a Pointdexterových tajných operací však tato moc náležela spíše jim než lidu, který jejich konání neměl příležitost schválit či odmítnout, stejně jako prezident. Prezident přesto pokračuje: „*Vaše důvěra je to, co dává prezidentovi jeho moc, vedení a osobní sílu, a to je také to, o čem s vámi chci dnes večer hovořit.*“ Už podle tohoto úvodu je zřetelné, že se prezident chce pokusit o ozdravení důvěry národa ve svoji osobu.

„Během posledních tří měsíců jsem se odmlčel ve věcech týkajících se Íránu. A tak jste si museli říkat: Tak proč nám neřekne, co se děje? Proč

²⁰¹ RITTER a HENRY, *The Great Communicator*, s. 78.

²⁰² KELLEY K., *Nancy Reagan*, s. 408.

s námi nemluví tak, jako dříve, když bylo národu zle? Někteří z vás si možná i pomysleli: Proč se schovává v Bílém domě? Důvod, proč jsem s vámi nemluvil, byl tento: Vy žádáte pravdu. A jakkoli bylo čekání frustrující, cítil jsem se nepovolaný k tomu, abych pronášel nicneříkající, zkratkovité zprávy či mylná tvrzení, která bych poté musel dementovat, čímž bych vytvářel ještě více pochyb a zmatení. Toho už ostatně bylo dost. Za své mlčení jsem zaplatil vysokou cenu v souvislosti s vaší důvěrou a přesvědčením“.

Potud velmi logické, stejně jako další konstatování, že mlčení dalo prostor pečlivému vyšetřování, které sám nařídil, aby se spolu s národem dozvěděl pravdu. Reaganovo mlčení sice souviselo s tím, že nebyl schopen vysvětlit okolnosti kolem aféry a také cítil, že pro něj tolik potřebná popularita uvažá. Mimoto ani jiné zahraničně politické aktivity nebyly příliš úspěšné – především schůzka s Michaiilem Gorbačovem v Reykjavíku. Celá první část projevu se týká důvěryhodnosti a pravdomluvnosti prezidenta, o nichž se snaží prezident posluchače přesvědčit. Na obou těchto faktorech staví své přiznání odpovědnosti za celou záležitost. Svou důvěryhodnost dokazuje jednoduchým odkazem na to, že to byl právě on, kdo ustanovil vyšetřovací komisi a spustil mechanismy kontrolující celé vyšetřování.²⁰³ Hlavním argumentem mu však má být samotná zpráva komise: *Velmi se mi ulevilo, když jsem si ve zprávě přečetl tuto větu: „Komise je přesvědčena, že prezident skutečně chce, aby byla odhalena celá pravda“.* A tato věta je mým závazkem k vám během dalšího pokračování vyšetřování. K tomuto slibu se vrací i úplném závěru, kdy prohlašuje, že se plně podřídí závěrům komise.

Druhým faktorem, na který poukazuje, je pravdomluvnost. Jak již bylo řečeno na začátku, jedním z provinění, které musel Reagan svému národu vysvětlit, bylo záměrné zamlčování a dezinformace, které provázely aféru v prvních dnech. Prezident zkrátka lhal. Ale podle jeho slov s nejlepším vědomím a svědomím. Na druhou stranu chce upřímně přiznat, že to byla chyba.

²⁰³ Např. povolal vyslance při Radě NATO Davida Abshirea, aby se podílel na vyšetřování a kontroloval jeho průběh.

„A nyní k nejkontroverznější části. Před několika měsíci jsem řekl americkému národu, že jsem nevyměňoval zbraně za rukojmí. Mé srdce a mé svědomí mi stále říká, že je tomu tak. Ale fakta a důkazy to popírají. Podle zprávy komise to, co začalo jako strategické sbližování s Íránem, skončilo ve vyměňování zbraní za rukojmí. To je v přímém rozporu s mým osobním přesvědčením, administrativou a mou původní strategií. Existují důvody proč se tak stalo, ale žádné výmluvy. Byla to chyba“.

Obě zvýrazněné pasáže jsou vlastně vyjádřením pravého prezidenta záměru, oddělit osobní kvality občana-politika a špatné politiky. Jestliže přiznává špatný administrativní krok, potom ho odděluje od spojování s jeho špatným charakterem. Přeloženo: to, že jsem špatně jednal, ještě neznamená, že jsem špatný člověk.

Druhým, snad ještě více důležitým bodem jeho projevu je přiznání zodpovědnosti za události stojící v zárodku celé aféry. Během projevu Reagan několikrát říká, že za vše je zodpovědný především on: *„Jsem tím, kdo se musí americkému národu zodpovídat za své jednání... Jako prezident nemohu uniknout zodpovědnosti... Jsem zodpovědný za celou záležitost... Jak by námořnictvo řeklo, byl jsem za kormidlem, když se to stalo“.* Ale zodpovědnost nepřijímá bezvýhradně. Každé z těchto tvrzení je uvozeno vedlejší větou, která lehce naznačuje, že prezident není tím jediným zodpovědným, např. *„Jakkoli jsem s těmito aktivitami nesouhlasil... Jakkoli zklamaný jsem byl svými podřízenými... A jakkoli jsem byl osobně znechucen...“* Vrcholem je potom rozhodné odmítnutí zodpovědnosti za druhou část aféry, tedy podporu iránských kontras ziskem z obchodů s Íránem. *„Nevěděl jsem o žádném přesunu finančního obnosu nikaragujským kontras“.*

Zpráva komise především kritizovala prezidenta za naprostou neznalost chodu jeho vlastní administrativy, neinformovanost a odpor k detailům nutným ke komplexnímu a zodpovědnému rozhodování o osudu země. Reaganova naprostá nevědomost toho, co se dělo mezi úředníky Rady pro národní bezpečnost, mu přinesla ostrou kritiku jeho stylu managementu. V projevu se však prezident trochu irrelevantně hájil tím, že jeho metoda *„vyslechni, rozděľ a pusť z hlavy“* fungovala i v Kalifornii, a tak nepovažoval za nutné ji měnit. Tímto

konstatováním vlastně přenáší zodpovědnost ze svých beder na bedra svých spolupracovníků, kteří špatně splnili svůj úkol. Jako příklad uvádí nedostatečné záznamy z jednotlivých jednání, čehož výsledkem je překvapivé přiznání: *„Proto jsem si nedokázal vzpomenout, zda jsem schválil přesun zbraní před, nebo až po. Schválil jsem ho, jenom nevím kdy“*. Jakoby tím říkal, že vlastně jeho zodpovědností není chod instituce, ale výběr lidí, a potom přiznává zmýlení, a to vede dále k myšlence, že zmýlení se v člověku nemusí nutně znamenat špatného vůdce či špatnou politiku. Naopak mohlo by to znamenat vlastně sympatický rys toho, že prezident hledá v každém člověku to lepší. Tomu napovídá i následné Reaganovo ubezpečování, že udělá vše pro nápravu, a že se nebude řídit pouze doporučením komise k reorganizaci vládní administrativy, ale že půjde ještě dále: *„vyměním klíčové pracovníky, nařídím přehodnocení všech stanovisek NSC, aby byla v souladu se zájmy amerického lidu a ustanovím právního poradce NSC, který bude dohlížet nad dodržováním práva“*. Po zbytek projevu popisuje změny, které hodlá udělat, aby vláda opět pracovala se souhlasem ovládaných.

Ačkoli tedy prezident přijal zodpovědnost za skandál, v jeho podání je celá aféra pouhou záležitostí opravitelných administrativních chyb, což potvrzuje především závěrečná pasáž:

„... když člověk udělá nějakou chybu, měl by přijmout kritiku, poučit se ze své chyby a jít dál. To je nejlepší způsob jak se vypořádat s problémem. Samozřejmě, že tím nechci snižovat pokračující vyšetřování, ale chod naší země a jejích lidí se musí pohnout dopředu... víte, než člověk dosáhne mého věku, tak udělá spoustu chyb. A pokud žije správně, tak se z nich poučí. Nabere síly. A změní se. Jde kupředu“.

Pro Reagana byla celá záležitost jenom jednou velkou nepříjemností. I ta se však dala napravit, neboť jeho osobní kvality zůstaly nedotčené. Malé chyby v technickém provádění nepopírají sílu charakteru a nepoškodí seznam nesporných úspěchů. Jinými slovy, chybný čin ještě neznamena nemorálního prezidenta.

Zůstává ironií, že politik, který postavil svou kariéru na odporu k byrokracii, musel ustanovit vyšetřovací komisi, která by mu potvr-

dila nevinu (nebo spíše nevědomost). Stejně tak je s podivem, že řečník, který dokázal proměnit i nejnudnější ekonomickou zprávu v dobrodružnou výpravu historií i mýty, nedokázal přesvědčit národ o morální správnosti svého jednání. Projev k Írángate je jen slabým odleskem jeho předcházejících projevů. Do projevu nevložil žádný ze svých slavných rétorických *vynálezů*. Žádný příběh, žádná anekdota, žádná apokalyptická vize ani biblická přirovnání, ačkoli tento projev se nabízel k ohnivému, vlasteneckému projevu. Ostatně stačilo následovat příkladu řečnického patriotismu Olivera Northa, který si při čtyřdenním křížovém výslechu získal srdce milionů Američanů. Reagan však nevyužil svou pověstnou konfrontační rétoriku, podpořenou silným osobním přesvědčením.

Den po projevu zaznamenaly průzkumy veřejného mínění další obrovský pokles popularity prezidenta.²⁰⁴ Američané mu však postupem času začali odpouštět. To ale nebylo tím, co prezident chtěl. V svých pamětech k tomu říká: „*Časem pak výzkumy veřejného mínění ukázaly, že opět stoupá moje popularita, což mně ovšem netěšilo tak, jak si někteří mysleli, protože to vypadalo, že mi vlastně Američané odpouštějí – i když jsem to, čeho by se takové odpuštění týkalo, vůbec neudělal*“.²⁰⁵ Prezident sice ztracenou popularitu pomalu získal zpátky, ale pošramocená pověst mu už zůstala. Později nazval prezidentův tiskový mluvčí Larry Speakes aféru Írángate Reaganovou „*Zátokou sviní*“.²⁰⁶

Americký sen

Bohem vyvolený?

Sedmdesátý den Ronalda Reagana v prezidentském úřadu začal jako každý jiný. Na programu měl časnou snídani se členy kabinetu

²⁰⁴ APPLE R. W., *Iran-Contra Hearings. A Mixed Blessings for Reagan.*, The New York Times, 16. června 1987.

KELLEY K., *Nancy Reagan*, s. 409, nejvyšší pokles popularity prezidenta během jednoho měsíce v dějinách USA.

²⁰⁵ REAGAN R., *Život jednoho Američana*, s. 493.

²⁰⁶ SPEAKES Larry, *Speaking Out. The Reagan Presidency from Inside the White House*, New York 1988, s. 307.

a poté schůzku s poradci v Oválné pracovně. O něco později absolvoval setkání se zástupci hispánského sdružení, aby po obědě odjel na shromáždění odborářů, na kterém měl přednést krátký příspěvek. Nic nenaznačovalo, že by 30. březen roku 1981 měl změnit, byť jen na krátkou dobu, chod Spojených států amerických. A přesto stála Amerika o několik hodin později před traumatem dalšího atentátu na prezidenta a otázkou, kdo bude řídit zemi, pokud prezident útok nepřežije. Ronald Reagan se stal během odchodu ze shromáždění obětí atentátu šílence snažícího se získat pozornost filmové herečky Jodie Fosterové. Televizní kamery donekonečna opakovaly záběry smějícího se a mávajícího prezidenta, jehož tvář se náhle křiví bolestí a okolní strážci se ho urychleně snaží dostat z dosahu vražedné zbraně. Vzpomínky na šokující momenty listopadového dne roku 1963 ovládly celý národ.

Roku 1981 však prezident atentát přežil a navíc mu jeho chování během rekonvalescence přineslo oblibu i u jeho zarytých odpůrců. Okouznil snad celý národ způsobem, jakým reagoval již během převozu do nemocnice i později během léčení. Několik vteřin před těžkou operací, jež mu měla vyjmout kulku z těla, dokázal prezident žertovat s lékaři: „*Doufám, že jste tu všichni republikáni?*“ Operující lékař odpověděl: „*Pane prezidente, dnes jsme všichni republikáni*“. Stejně okouzlujícím způsobem reagoval, když poprvé viděl svou ženu: „*Miláčku promiň, zapomněl jsem se skrčit*“. Každá prezidentova reakce byla potvrzením pro národ, že skutečně našel vůdce se srdcem na pravém místě. Prezident se zařadil mezi hrdiny, o kterých mluvil ve svých projevech, a Amerika mohla být na svého prezidenta pyšná. Období léčení však odhalilo ještě jednu část Reaganovy osobnosti. Prezident Reagan totiž přežití atentátu, který se stal osudný všem jeho předchůdcům, označil za boží záměr. Na druhý den po atentátu navštívil prezidenta v nemocnici kardinál Terence Cooke²⁰⁷ a během rozhovoru s ním prezident pronesl větu,²⁰⁸ která jím byla opakována až do konce obou jeho funkčních období a citována všemi jeho kritiky i obdivovateli.

²⁰⁷ SHEPHERD D. R. , *Reagan Ronald. In God I Trust*, Wheaton, Illinois 1984, s. 4.

²⁰⁸ ERICSON Paul, *Reagan Speaks: The Making of an American Myth*, s. 36.

„Vždy jsem věřil, že každý z nás je zde z nějakého důvodu. Že existuje nějaký záměr, božský záměr, pro každého z nás. A nyní vím, že ať už mi zbývá kolik chce dní, všechny náleží Jemu.“

Veřejně proklamovaná víra v Boha provázela politickou kariéru Ronalda Reagana od samého počátku. Žádný jeho projev se neobešel bez zmínky o vyšší moci, která je strůjcem lidských osudů. Několik dní před atentátem Reagan použil ve svém projevu příběh²⁰⁹ imagi-
nární postavy procházející se a hovořící s Bohem, kterým poukazoval na lidskou závislost na existenci Boha.

„Zdálo se mu o tom, že se procházel po pláži s Pánem. A jak se tak procházeli, nad hlavou vysoko v oblacích se odrážely všechny jeho vzpomínky. A když došli na konec pláže, tak se ohlédl a uviděl dvě řady stop na místě, kudy šli. Ale najednou si všiml, že místy je řada jenom jedné stopy. A pokaždé kdy byla na pláži pouze jedna řada, obloha ukazovala období velkého trápení či tragédií. A tu se obrátil překvapen k Pánovi a řekl: Slíbil jsi, že pokud půjdu s Tebou, tak budeš vždy po mém boku. Proč jsi mne opustil ve chvílích, kdy jsem tě nejvíce potřeboval? A Pán odpověděl: Můj milovaný synu, neopustil bych tě, když jsi v úzkých. Jestliže vidíš pouze jednu stopu, věz, že je to jen proto, že jsem Tě nesl.“

Během léčení se prezident k tomuto příběhu vrátil a oživil ho ztožněním se s hlavním hrdinou. *„Nastala chvíle, kdy jsem byl bezesporu Pánem nesen.“* Amerika měla tedy prezidenta, který neskrýval svou víru a naopak z ní udělal svou přednost. Jeho výroky o modlitbách ve školách, i nesouhlas s umělým přerušением těhotenství byly založeny na silném křesťanském vědomí a nadřazenosti božské existence nad vším světským. Prezidentovo jednání dokonce naznačovalo, že odpovědnost za lidské osudy neleží v rukou lidí, ani jejich vlády, ale je závislá na Boží vůli a milosrdnosti. Jako prezident byl tedy ušetřen na základě Božího záměru, a jestliže Bůh uznal jeho další existenci na zemi za potřebnou, potom by měl i americký národ pochopit prezi-

²⁰⁹ *Ibid.*, s. 36.

dentův program jako Bohem požehnaný a jeho konání za jakousi boží misi na zemi.

Prezident však pochopil své získané postavení na základě vyhraných voleb i jako souhlas ke křížové cestě za obnovením náboženských ideálů v celém národě. Amerika se musí vrátit ke svým kořenům vytvořeným náboženskou čistotou prvních osadníků, aby dokázala načerpat sílu a sebevědomí pro zvrácení svého nepříznivého osudu. Duchovní obrodu vyhlásil jako klíčový bod své administrativy a Boha jako dohlázeatele nad skutky amerického národa.

Přesto je třeba zmínit, že Reaganova víra je vírou v Boha křesťanského, v Boha prvních obyvatel Ameriky a přes často hlávané ekleziologické citění nikdy neopustil přesvědčení o jeho jedinečnosti. Během obou svých prezidentských období musel mnohokrát čelit obviňování z náboženské netolerance. Ačkoli většina jeho projevů nese odkazy na židovsko-křesťanskou tradici, nelze přehlédnout upřednostňování křesťanského náboženství. Jeho zmínky o židovském náboženství jsou většinou doplněny křesťanským přirovnáním a nesou známky opomíjení. Například, když v roce 1981 přál Ronald Reagan národu šťastné svátky vánoční, tak hovořil o výhledu ze svého okna v Bílém domě:

„Jen přes ulici od Bílého domu stojí dva velké symboly tohoto období v roce: Menorah, symbolizující svátek Hanukkah, a vánoční stromek národa. Nádherný, do výšky se tyčící zelený smrček z Pensylvánie. Stejně jako tento strom i naše země žije a dýchá.“

Zatímco židovský Hanukah je jen zmíněn, bez dalšího vztahu k národu, vánoční strom je symbolem celé Ameriky. O rok později při vánočním přání dokonce nepřímo židovskou víru vyloučil z okruhu standardního amerického náboženství.²¹⁰ Prezidentova víra v Boha se dostala do křížku s veřejným míněním především v roce 1984 po lednovém projevu k asociaci církevních rozhlasových hlasatelů.²¹¹ Prezident hovořil o víře, duchovních hodnotách, modlitbě ve ško-

²¹⁰ *Ibid.*, s. 76.

²¹¹ National Association of Religious Broadcasters, *srov.* SHEPHERD D. R., *In God I Trust*, s. 11–14, ERICSON P., *Reagan Speaks*, s. 74.

lách a roli rodiny v životě občanů. Přesto se krátce po projevu objevily ve většině velkých deníků kritiky prezidentovy arogance a nadřazenosti vůči jiným náboženstvím a především volání po zastavení prezidentových veřejných zpovědí o víře v Boha.²¹² Dva týdny po projevu prezident poskytl rozhovor, týkající se jeho vztahu k víře, tiskové agentuře Knight-Ridder News Service, z něhož pochází i následující úryvek:²¹³

Reportér: *„Byl jsem přítomen Vašemu projevu a stejně jako řada dalších jsem si povšiml, že jste hovořil o náboženství více, než kdy jindy. A tak se ptám – zda kázat evangelium Ježíše Krista není příliš kategorické a také by to nemuselo být moudré, zvláště když je v naší zemi spousta lidí, kteří nejsou stejného smýšlení.*

Prezident: *„... není to pro mne lehké hovořit o těchto věcech... ale věřím, že v této zemi byl a stále je velký hlad po jakémisi duchovním obrození. Aby lidé opět začali věřit věcem, kterým dříve věřili – v základní pravdy. Pádu každé říše, a každé civilizace, předcházelo zřeknutí se jejich bohů... a já nechci, abychom se stali další civilizací, jejíž pád začne odvrhnutím svého Boha.*

Reportér: *Ano, ale zmínky o křesťanském kázání a Ježíši Kristu by neměly vycházet od prezidenta, který má stát v čele necírkevního úřadu...*

Reaganovu víru v Boha tedy provází náznaky náboženské netolerance a také dichotomie v prezentaci své víry veřejnosti. Na jedné straně stojí jím deklarovaný hluboce osobní vztah k Bohu a na straně druhé využití každé příležitosti ke zmínění božské všudypřítomnosti a průvodcovství. Nabízí se vysvětlení na základě teorie, která zneužívá pro národ sjednocující víru v Boha k vlastním politickým účelům. Tu však popírá Reagan i jeho poradci a neodpovídá to ani Reaganově osobnosti. Pravděpodobnější je vysvětlení postavené na základě Reaganova neochvějného přesvědčení, že biblická rétorika je tou nejlepší mluvou pro celý svět a prezidentský úřad je „úžasnou

²¹² *Ibid.*, s. 12.

²¹³ *Ibid.*

kazatelnu“,²¹⁴ která dává příležitost Bohem vyvolenému pokračovat v Bohem započaté misi. Ostatně Reagan jen následoval radu Benjamina Franklina, který kdysi řekl: „*Ten, kdo začlení do veřejného úřadu principy primitivního křesťanství, změní tvář světa.*“ A to Ronald Reagan udělal, když zaujal pozici *občana-kazatele*.

Legenda Knute Rockne

Necelé dva měsíce po neúspěšném atentátu a měsíc po velice úspěšném projevu za ekonomické ozdravení, dostal Ronald Reagan možnost hovořit při příležitosti slavnostního zakončení studia na University of Notre Dame.²¹⁵ Tento projev byl pro prezidenta důležitý ze tří důvodů. Za prvé, byla to po atentátu první prezidentova cesta mimo Kapitol, tudíž jí byla věnována mimořádná pozornost všemi sdělovacími prostředky. Za druhé, příležitosti hovořit k posluchačům prestižní notredamské univerzity se dostalo jen několika prezidentům. Za třetí, toto místo se pojí s Reaganovou nejoblíbenější filmovou postavou, kterou hrál. Byla to postava hráče amerického fotbalu George Gippa ve filmu *Knute Rockne-All American*.

Ronald Reagan byl vždy fascinován příběhem norského imigranta Knuta Rocknea, legendárního trenéra fotbalového družstva Notre Dame. Tento muž, který revolučním způsobem změnil celý systém americké kopané, zemřel v roce 1931 při leteckém neštěstí. Podle filmové podoby se pod jeho vedením v letech 1918–1931 stalo z podprůměrného univerzitního družstva mužstvo snů, které vyhrávalo zápas za zápasem a stalo se příkladem jednoty a soudržnosti pro celou zem. Není tedy divu, že se stal Knute Rockne hlavním hrdinou projevu Ronalda Reagana v roce 1981, který si dokonce na pozval pódium filmového představitele legendárního trenéra Pata O'Briena. Celý projev je potom oslavou zapomenutého příběhu i směsicí osobních vzpomínek a upravené historie. Reagan hned na začátku projevu uklidňuje posluchače, že se vynasnaží vyhnout politickým otázkám,

²¹⁴ *Ibid.*, s. 13.

Tento termín poprvé použil prezident T. Roosevelt.

²¹⁵ *Address at Commencement Exercises at the University*, 17. května 1981, University of Notre Dame.

ale celý projev obsahuje politiku přestrojenou do příběhů, respektive příběhu jednoho – příběhu Knuta Rocknea a George Gippa.

„A nyní Vám chci povědět něco o filmu, ve kterém jsme Pat a já a Notre Dame hráli, protože říká něco o Americe.“

V příběhu Knuta Rocknea představuje Ronald Reagan hrdinu svých snů. Norský imigrant, který se během několika let stal Američanem, a díky tomu, že začal trénovat tu nejameričtější hru – americký fotbal, se stal tím pravým Američanem. Reagan však nezdůrazňuje jen jeho sportovní schopnosti, ale především lidské. Vyzdvihuje způsob, jakým ovlivňoval charaktery jeho svěřenců. Podle Reaganovy interpretace se choval Rockne jako otec všech Američanů, protože jeho hráči pocházeli z celé Ameriky a on je dokázal spojit do jednoho týmu, který vyhrával. Základem jeho vítězství byla sebedůvěra a nezlomná víra pečlivě pěstovaná trenérem. Rockne je tedy tím pravým představitelem Reaganova hrdého patriotismu, ale také postavou, která nabízí srovnání s Reaganovým prezidentským úřadem. I Reagan chce po americkém národu obrodu myšlení, víru ve vlastní schopnosti a sebedůvěru kořenící v přesvědčení o jedinečnosti.

Ve filmové verzi je však Reagan představitelem jiné postavy. Postavy fotbalového zadáka George Gippa. Ačkoli osobnost skutečného Gippa vypadala asi jinak²¹⁶ než její filmová podoba, její osud byl stejný. Gipp umírá ještě před absolvováním studia a na smrtelném loži prosí: *„Až vám to vůbec nepůjde a všechno bude proti vám, řekni hráčům, aby vyhráli i za mně. Já sice nevím, kde budu, ale určitě to budu vědět a budu šťastný.“* Knute si jeho slova nechává pro sebe po dlouhých osm let, aby slova ze záhrobí použil ve chvíli největší krize. Ve chvíli, kdy tým, který Gippa nepoznal, prohrává. A přesto dokáže vyhrát, když mu jeho kouč řekne příběh mrtvého spoluhráče a jeho posledního přání. Příběh Gippa je najednou přerušen v Reaganově projevu citátem Winstona Churchilla: *„Když se dějí velké věci ve světě.. tak poznáváme, že jsme nositelé ducha, ne zvířata, a že existuje něco, vymyka-*

²¹⁶ ERICSON P., *Reagan Speaks*, s. 42, REAGAN R., *Život jednoho Američana*, s. 79–81.

jící se času a prostoru, co se, ať už chceme nebo ne, nazývá povinnost.“ Gipp je tedy tím něčím mezi nebem a zemí, co nutí k závazku. A stejně tak i prezident Ronald Reagan:

„Byla to pouze hra. Mohlo to znít sentimentálně, ale je něco špatného na mladých lidech, kteří cítí něco tak silně, když přemýšlí o někom jiném, že jsou schopni se tomu plně oddat? Přijde doba v životě každého z nás, kdy budeme stát tváří v tvář problémům větším, než jsme my sami a nebude to na hřišti.“

Příběh Knuta Rocknea a George Gippa je však v Reaganově podání pouze alegorií velkého příběhu americké historie, jejíž poslední stránky se právě píší a píše je právě mladá generace, ke které prezident hovoří. Role Gippa je rolí Otců zakladatelů, jejichž odkaz je vtělen do Ústavy Spojených států amerických a kteří stejně jako Gipp musí probudit v upadajícím národě víru ve vlastní nepřemožitelnost. Hráče ztělesňuje národ (a mladí především), který se musí sjednotit, aby naplnil odkaz svých zakladatelů (Gipp). A potom je tu postava trenéra, který dokáže svým patriotismem vzbudit v hráčích tolik potřebnou víru, sebevědomí a smysl pro povinnost. Tím je jednoznačně Ronald Reagan (Knut Rockne). Stejně jako Knutův tým propadl přechodně deziluzi, svárům a ztrátě víry v neporazitelnost, tak i americký národ musel čelit podobným těžkostem (Carterova administrativa). A poločas, ve kterém Knute Rockne vyvolal Gippova slova, je „časem volby“, který rozhodne o budoucnosti Ameriky.

Reaganův projev v Notre Dame je neuvěřitelným příkladem přeskoků z reality do fantazie, z historie do současnosti a z postavy příběhu na autora projevu. Prezident v něm vystřídá několik rolí od vypravěče, přes postavu Gippa, projekci Knuta Rocknea až po kazatele, obracejícího svůj lid směrem, který mu vytyčili jeho předci. Příběh jednoho trenéra, jednoho hráče a jednoho univerzitního týmu je v Reaganově podání šokující zkratkou jeho vlastního pohledu na Ameriku, pro kterou se snad i on sám jednou stane legendou.

Hymnus díkuvzdání

28. leden 1986 byl pro Ameriku národní tragédií. Po dlouhých letech výzkumu a příprav měl být vypuštěn do vesmíru raketoplán Challenger. Obrovská celostátní kampaň, provádějící poslední přípravy ve vesmírném středisku NASA, přitáhla k televizním obrazovkám miliony Američanů, kteří se ke svému zděšení stali svědky výbuchu raketoplánu několik vteřin po startu. Tragédie byla o to větší, že na palubě vesmírné lodi byla také učitelka, jejíž přítomnost, na přání prezidenta, měla mít výchovný efekt na mladou generaci. Sledování přímého přenosu startu raketoplánu bylo toho dne v mnoha školách součástí vyučování.²¹⁷ Pro generaci, která nezažila první neúspěchy spojené s dobýváním kosmu a žijící ve snu „hvězdných válek“, byl výbuch šokem. Generace starší zase mohla spojit tuto tragédii s tragédií Vietnamu a syndromem Watergate. Vietnam symbolizoval ztrátu důvěry v americkou neporazitelnost zvenčí, Watergate důvěry v americkou jednotu uvnitř a Challenger porážku v lidstvem dobývaném vesmíru. Otevřenou ránu mohl onoho dne zahojit pouze prezident.

Ještě toho dne večer vystoupil prezident Spojených států v pětiminutovém televizním projevu přenášeném do celé země.²¹⁸ Jeho úkol byl nelehký. Musel současně vyjádřit politování a soustrast nad tragickou smrtí sedmičlenné posádky, a navíc přesvědčit národ o nutnosti pokračovat ve vesmírném výzkumu, který prosazoval. Musel také obhájit vysílání civilních pasažérů do vesmíru a poskytnout útěchu milionům školáků, kteří přestali během několika vteřin věřit v americkou výjimečnost.

*„Dámy a pánové,
dnes večer jsem měl přednést Zprávu o stavu Unie, ale události dnešního dne mne donutily změnit plán. Dnešek je dnem smutku a vzpomínek. Nancy a já jsme hluboce zarmoucení tragédií raketoplánu Challenger. Jsme*

²¹⁷ WEINRAUB Bernard, *The Shuttle Explosion. Reagan Pospones State of the Union Speech*, The New York Times, 29. ledna 1986, CD-ROM.

Průzkum stanice CBS/The New York Times uvádí, že 40 % školáků sledovalo přímý přenos během vyučování.

²¹⁸ *Address to the Nation on the Explosion of the Space Shuttle Challenger (Eulogy)*.

si vědomi, že tuto bolest sdílíme se všemi lidmi této země. Toto je opravdová národní ztráta“.

Úvodem se tedy prezident zařadil mezi občany celého národa, sdílejícího společný zármutek. Vytváří pocit jedné velké rodiny, která truchlí nad ztrátou milovaného člena rodiny. Aby oddělil tragédii Challengeru od spojování s předcházejícími neúspěchy amerického výzkumu, tak říká, že je to první neštěstí, ve kterém „jsme ztratili astronauta během letu.“ Především ale označuje posádku raketoplánu za *Sedm z Challengeru* (Challenger Seven), kteří ačkoli si byli vědomi nebezpečí, dokázali překonat strach a vzlétnout. Reaganovo označení je až příliš podobné názvu slavného amerického westernu *Sedm statečných*,²¹⁹ než aby to byla pouhá náhoda. Reagan, milovník filmových vsuvek ve svých projevech, podsunul národu podvědomé spojení s postavami zmíněného filmu. Stejně jako *Sedm statečných* bylo i *Sedm z Challengeru* výběrem těch nejlepších z nejlepších a hlavně bylo to sedm hrdinů. Tím se prezident dostává ke svému oblíbenému, roky osvědčenému, a nejděčnějšímu bodu – hrdinství obyčejných Američanů. *Sedm z Challengeru* se tak zařazuje do galérie Reaganových hrdinů, jejichž činy a oběti jsou pravými symboly národa. Členové posádky Challengeru však nejsou jen hrdiny, ale také představiteli pokroku a pionýrství, esence amerického národa, protože „*toužili prozkoumat vesmír a objevit jeho zákonitosti.*“ Byli pionýry vesmíru, kteří se stali čestnými členy velkolepé rodiny amerických pionýrů, kteří posouvali hranice známého území i lidského vědění. A „*budoucnost nepatří bojácným, budoucnost náleží statečným.*“ Takto prezident vysvětluje smrt sedmi Američanů americkým školákům, kteří sledovali výbuch v televizi. Jako pravý otec národa jim laskavě vysvětluje zákonitý koloběh života a smrti. „*Já vím, že je to pro Vás těžké pochopit, ale někdy se věci jako je tato stávají*“. Prezidentův počáteční styl, vyjadřující hluboký smutek a pohnutí, které sdílí se svým národem a utěšení

²¹⁹ Původní název: *The Magnificent Seven*, z čehož vyplývá, že český překlad neodpovídá původnímu názvu a i do Reaganovy interpretace by se hodil spíše původní význam slova *skvoštný, skvělý, velkolepý*.

mladé generace, se najednou mění v útočnou a vyzývavou oslavu vesmírného programu. *„Vždy jsem pevně věřil v úspěch našeho vesmírného programu a to, co se stalo dnes, to nezmění... Budeme pokračovat v naší vesmírné odysei... nic tím nekončí, naše naděje a hledání budou pokračovat.“* Jakoby tím odpovídal na národem nevyslovený požadavek: Chceme, aby program pokračoval. Národ však v tuto chvíli asi spíše napadaly myšlenky o zbytečné ztrátě sedmi životů a zastavení nebezpečného projektu. Prezident mění pochyby v jistotu, že je nutné pokračovat v úkolu započatém již prvními osadníky, a poté generací průkopníků Západu. Úkol astronautů byl posláním, které lze splnit pouze naprostou oddaností věci, která je vlastností přesahující čas i prostor.

„Dnešek je svědkem jisté shody okolností. V tento den před 390 lety zemřel nedaleko pobřeží Panamy na palubě své lodi Sir Francis Drake. V jeho době byly velkými hranicemi oceány a jeden historik řekl: „Na moři žil i zemřel a byl v něm také pobřben.“ Stejně tak my můžeme dnes říci o posádce Challengeru: „Jejich poslání, jako Drakeovo, bylo splněno.“

Prezident ve svém projevu splnil roli duchovního otce, který sdílí s národem smutek, aby vzápětí silou vlastních slov a přesvědčení ránu zacelil. Tento projev je příkladem přeměny prezidenta Spojených států v civilního pastora ve chvíli pro zemi nejtěžší. Jeho evangelium zahrnuje hodnotu svobody i pokroku, odkazy k minulosti, oslavu mučednictví a odvahy. Nebylo by to však pravé evangelium, kdyby v něm chyběl Bůh, nejvyšší léčitel ran. Prezident-kazatel tedy posvětit svůj hymnus díkuvzdání posádce raketoplánu Challenger v samém závěru. *„Nikdy na ně nezapomeneme, ani na chvíli, kdy se s námi loučili a odpoutali se od země, aby se dotkli tváře Boha.“²²⁰ Sedm „statečných“ z Challengeru* tedy podle prezidentových posledních slov prokázalo odvahu dokončit své životní poslání a dotknout se tváře Boha.

²²⁰ Během této části projevu byla zařazena poslední fotografie posádky nastupující do raketoplánu, In: JAMIESON K. H. , *Eloquence in an Electronic Age*, s. 129–133.

Pasáž pochází z básně J. G. MAGEE, Jr., *High Flight*, amerického letce zabitého během služby v Royal Canadian Air Force v roce 1941.

Příběh jednoho Američana

Do úřadu prezidenta Spojených států amerických nastupoval Ronald Reagan s přísahou obnovit dávnou duchovní sílu Ameriky a uskutečnit její *americký sen*. O něco později v jednom ze svých projevů řekl, že „*jedním z mých snů je pomoci Američanům povznést se nad pesimismus tím, že obnoví víru v sebe*“.²²¹ V lednu roku 1989 prohlásil v závěrečných větách svého projevu na rozloučenou: „*Přátelé, dokázali jsme to*“. I Ronald Reagan to dokázal. Chudý kluk z Illinois odcházel z Bílého domu jako nejoblíbenější prezident poválečné historie²²² a za svou hvězdnou kariéru vděčil především své neochvějné víře.

Fenomén amerického snu provází americký národ už od jeho počátků. Prvním *americkým snem* byla vlastně touha Evropou perzekvovaných puritánů postavit někde své město na hoře. Puritáni přišli do Nové Anglie s vizí Nového světa, království Ježíšova na zemi. Když v roce 1630 sepisoval John Winthrop na palubě Arbelly svůj „*Model křesťanské lásky*“, asi netušil, že pokládá základ smýšlení nejen pokolení svého, ale i generací o tři století dále. Netušil, že jeho *zářící město na hoře, na němž budou spočívat oči celého světa*, bude citováno politiky všech dob a vytvoří mýtus americké výjimečnosti. A také asi netušil, že se jeho traktát stane nejoblíbenějším zdrojem prezidenta, který se bude ve své době pokoušet o totéž, co Winthrop v 17. století. Ronald Reagan skutečně doslova přejal ideologii starou tři století, aby skrze ní vlil národu na počátku 80. let 20. století novou víru a oživil jeho ztracené sebevědomí. Stejně jako Winthrop toužil po jednotě národa v rukou Božích a Ameriku viděl jako zem zatíženou zodpovědností naplnit božský plán lidského vykoupení. Rozdíl mezi oběma však spočívá v tom, že zatímco Winthrop se plavil do Nového světa s hrstkou pevně přesvědčených a jeho slova měla být plánem, jak přežít v drsných podmínkách neznáma, tak Ronald Reagan musel svůj národ teprve přesvědčit, aby se vrátil ke svým duchovním kořenům. Navíc Winthropova mise nakonec ztroskotala na konfliktu mezi potřebou

²²¹ *Remarks on the American Bar Association* (1983).

²²² 63 % národa schvalovalo jeho prezidentství, Gallup Poll, In: HENRY a RITTER, *The Great Communicator*, s. 63.

silné vlády a svobodou jednotlivce, v čemž měl Ronald Reagan od počátku jasno. Jednotlivec je základem společnosti a proto musí být jeho práva nadřazena zájmům vlády, čímž zase pro změnu oživil konstituční boje z konce 18. století.

Americký sen v podání Ronalda Reagana je především obrovskou příležitostí každého Američana změnit svůj život vlastním přičiněním. Amerika jako země neomezených možností skýtá příležitost pro každého, stačí chtít. Původní záměr Winthropa tedy Reaganovou interpretací dostává jiný rozměr. Je příležitostí změnit chudobu v blahobyt přičiněním jednotlivce samého. Do tohoto jednoduchého vzorce potom Reagan dosadil i vztahy mezi federální vládou a jednotlivými státy, přičemž státy hrály roli jednotlivce, stejně jako vztahy státního a soukromého sektoru ekonomiky. Zkrátka jakákoli vládní intervence či regulace nabourávala přirozenou soutěživost a snahu prosadit se. Podle Reaganovy verze je nejlepší vládou vláda nejmenší, která sice nenechá své občany v nouzi, ale nebude kazit jejich charakter sladkými pozlátky, která nevyžadují aktivitu. Podle něj je pak vztah na obou stranách ztrátový. Vláda utrácí zbytečné miliony a stává se z ní nekontrolovatelný moloch, jednotlivci ztrácí motivaci tolik potřebnou k pokroku svému i celé společnosti. Mimoto ústava, resp. Pátý dodatek garantuje právo na majetek, tudíž by měla naopak vláda zastávat práva těch, kteří jsou ochotni majetek hromadit a ne je ještě více perzekvovat progresivními daněmi. Celý tento systém vede pouze ke ztrátě sebevědomí tolik potřebného k pokroku, který je jednou z nejcennějších vlastností amerického národa od dob puritánů. Svůj postoj opřel o původní myšlenku Johna Locke a o svatém právu na majetek a také jeho amerického pokračovatele Johna Adamse, podle něhož ochrana majetku měla být znakem stability vlády.

Podle Reaganova projevu na rozloučenou se Amerika v jeho rukou stala znovu silnou, protože se dokázala vrátit k těm ideálům, které jí stvořily. „*Dokud budeme pamatovat na naše první zásady a budeme v sebe věřit, budoucnost nám leží na dlani. Chtěli jsme změnit národ a změnili jsme svět*“. Osvobození Ameriky z vlastních pout bylo předpokladem k osvobození celého světa od totalitních režimů. Dokud tedy bude Amerika svobodná a silná, má i svět naději, že jednou bude svobod-

ný a silný. Reaganova myšlenka osobní svobody nekončí s hranicemi Spojených států, ale naopak nabírá na významu. Nejenže bude Amerika „poslední, nejlepší nadějí člověka na zemi“, ale sama se vydá vstříc pomoci národům, které nemají to štěstí poznat chuť svobody. Reaganova doktrína expansionismu svobody a demokracie přesahuje původní záměry Otců zakladatelů i Poutníků, kteří chtěli svou svobodu ohradit dvěma oceány a udržet jako místo poslední naděje celého světa. Reagan ale tuto vlajkovou loď svobody hodlá přemísťovat podle potřeby a naléhavosti volání po celém světě, aby měl každý národ možnost uskutečnit svůj *americký sen*. Reaganova metaforická loď svobody s pravým, ale obyčejným Američanem na palubě, se objevuje i v jeho již zmíněném projevu při odchodu z Bílého domu:

„...a ten námořník na lodi Midway, která hlídala vody Jihočínského moře. Tento voják byl jako většina amerických vojáků, mladý, pohledný a mimořádně všímavý. Posádka najednou zpozorovala na obzoru vratkou, malou loďku. V té loďce byli namačkáni uprchlíci z Indočíny, kteří doufali, že se dostanou do Ameriky. Midway k nim poslala malou záchrannou loďku, aby je dopravila na loď do bezpečí. Zatímco záchranný člun s uprchlíky zdolával rozbouřené moře oddělující je od mateřské lodi, jeden z uprchlíků spatřil našeho námořníka stojícího na palubě a zavolal na něj: „Zdravím tě, americký námořníku. Zdravím tě, muži svobody“. Krátká chvíle nesoucí velký význam. Chvíle, na kterou náš voják, jak mi napsal v dopise, nemůže zapomenout. A nemohu ani já – protože to je obraz Američana osmdesátých let. Jsme opět nositeli svobody. Já vím, že jsme vždy byli, ale ve světle událostí minulých — jsme to museli znovu objevit.“

Během svého prezidentství tedy Reagan dokázal uskutečnit dva pro něj nejdůležitější aspekty velkého *amerického snu*. Svobodu jednotlivce skrze ekonomickou reformu a expanzi svobody do světa prostřednictvím jeho amerických *bojovníků za svobodu*.

Ve svém závěrečném projevu, který představuje shrnutí všech ideálů, kterým prezident věřil a věří, Reagan varuje, že Amerika nesmí nikdy zapomenout na své základy. Jakmile ztratí kontakt s myšlenka-

mi, které jí stvořily, zemře i její americký sen. „*Jestli zapomeneme, co jsme dokázali, nebudeme vědět, kdo jsme*“. Závěrem jeho oslavy Ameriky je potom opět citace oblíbeného Winthropova „zářícího města na hoře“,²²³ ale tentokrát ne jako prostředek vysněného ideálu, ale jako prostředek k vysvětlení jeho vlastní představy zářícího města na hoře: „*V mé mysli vypadá jako velké, pyšné město postavené na útesech odolávajících oceánům, větrem ovívané, Bohem políbené a hemžící se všemožnými lidičkami, žijícími v harmonii a míru. Město, jehož svobodný přístav pulsuje obchodem a soutěživostí. A pokud má to město zdi, tak mají dveře a ty jsou otevřeny komukoli, kdo má vůli a odvalu se do nich dostat... my jsme toto město udělali silnějším, svobodnějším a zanecháváme je v dobrých rukou*“. Tímto závěrem se tedy prezident Reagan rozloučil se svým městem na hoře, Amerikou let osmdesátých a také *americkým snem*, jehož byl on sám nejzářnějším příkladem.

Velký komunikátor

Šestnáct let a dlouhá pouť americkou politikou dělí dva nejdůležitější projevy Ronalda Reagana. Do Bílého domu však existuje mnoho cest. Ve chvíli, kdy Ronald Reagan skládal slib 40. prezidenta Spojených států amerických, měl za sebou nelehkou cestu z malého města v Illinois, přes Hollywood a Kalifornii do Washingtonu. Byla provázena úspěchy i pády, ale onou zlatou nitkou, spojující jednotlivá údobí, bylo Reaganovo umění slova.

Když se v roce 1928 ujal slova při studentské stávce na Eureka College, asi netušil, že mu mluvená řeč vydláždí cestu až do Bílého domu. Když v roce 1938 vstupoval do veřejného života prostřednictvím Asociace filmových herců, těžko si mohl představit, že ho jednou bude Amerika označovat za *Velkého komunikátora* a už vůbec ne, že bude opouštět svůj úřad jako jeden z nejpopulárnějších pováleč-

²²³ Reagan celý projev apeluje na národ, aby nezapomněl na svou historii a zdůrazňuje nutnost znalosti dějin pro budoucnost, ale paradoxně označuje Winthropa za Poutníka, zatímco Winthrop byl Puritán! (tato historická postava se objevuje v Reaganových projevech po dvacet let a vždy s chybným označením).

ných prezidentů Spojených států. Přesto se tomu tak stalo a pravděpodobně největší zásluhu na tom má Reaganova schopnost přesvědčovat spojená s jasným vyjadřováním a názorovou neústupností. Svým řečnickým uměním vstoupil do galérie amerických politiků mezi takové osobnosti, jakými byli Thomas Jefferson, Abraham Lincoln, William Jennings Bryan či Franklin Delano Roosevelt.

Charakteristickým znakem Reaganovy politické kariéry byla neměnnost názorů od poloviny 60. let, kdy se definitivně přiklonil ke konzervativnímu proudu, a krystalicky čisté poselství založené na omezení vládních pravomocí, snížení daní a boji proti komunismu, ničiteli svobody. Jeho ideologií byla víra v základní americké hodnoty, historii a Bohem danou výjimečnost. Neměnnost názorů a tvrdohlavé opakování stále stejných myšlenek mu bylo mnohokrát vyčítáno, ale on sám na něj byl naopak hrdý, protože „*pokud máte něco, čemu pevně věříte – vyplatí se to opakovat tak dlouho, dokud toho nedosáhnete*“.²²⁴ Jeho projevy se tedy příliš nelišily svým obsahem. Tím, co se měnilo projev od projevu, byl jeho přednes, jeho schopnost navázání kontaktu s publikem, výběr slov a především užití výrazových prostředků.

Projevy Ronalda Reagana lze rozdělit do tří velkých časových údobí, která se však částečně překrývají.²²⁵ Prvním z nich je období do památného projevu ve prospěch Barryho Goldwatera v roce 1964. Projevy zahrnuté do této části jsou charakteristické svou apokalyptickou rétorikou, ve kterých Reagan staví americký národ na pokraj zkázy a do stavu nejvyššího ohrožení. Tento způsob rétoriky si Reagan poprvé vyzkoušel během proslovů před Výborem pro neamerickou činnost v Hollywoodu, kdy byla tématem komunistická infiltrace *továrny na sny*. Motiv komunismu jako nejvyššího nepřítele amerického lidu se potom stal nedílnou součástí všech jeho projevů pro firmu General Electric, aby dosáhl svého vrcholu v závěru „*Času volby*“. Reagan

²²⁴ REAGAN Ronald, *Speaking My Mind*, převzato: HENRY a RITTER, *The Great Communicator*, s. 118.

²²⁵ Toto rozdělení (viz dále) je převzato z HENRY a RITTER, *The Great Communicator*, autoři však čerpali z knihy Paula ERICSONA, *Reagan Speaks. The Making of An American Myth*, který odděluje především první dvě období.

v něm poprvé veřejně přirovnal konflikt ideologií Západu a Východu k boji Dobra se Zlem, přičemž postavil národ před nutnost volby mezi cestou k „tisíci letům ráje“, či „dábelskému miléniu“. Světový Armageddon v podobě jaderné války vytvářel vrchol pyramidy zel, která ohrožují americký národ. Jeho počátkem je nevinné podporování federálních programů, které nahloďavají individuální iniciativu, tedy základ amerického snu. Předposledním stupněm jsou ústupky totalitním ideologiím přicházejícím z komunistické říše na východě. Vládní byrokracie je pro Reagana předstupněm pro diktaturu. Stejně tak je zbabělá politika ústupků uskutečňovaná vládou prvním krokem k „přijmutí vládců“. ²²⁶ „Čas volby“ představuje svého autora jako proroka, který vidí do budoucnosti, na rozdíl od mnohých svých zaslepených spoluobčanů, a jeho projev je varováním celému národu, aby se již probral ze svého snu. Je poplašným znamením probouzejícím z apatie ty, kteří se již rozloučili s možností podílet se na vládě, výsadě zaručené Ústavou. Reaganova vizionářská rétorika, představující důsledky špatného rozhodnutí amerického národa, měla být způsobem, jak změnit názory voličů a zajistit Americe skvělou budoucnost. Symbolickým časem volby postavil Reagan Ameriku let šedesátých na rozcestí, jeho konzervativní filozofie však ještě neprobudila národ z letargie ke své budoucnosti.

Druhé období se shoduje s počátkem Reaganova bouřlivého vstupu do vysoké politiky a zahrnuje cestu bývalého herce do úřadu prezidenta Spojených států amerických. Během této doby se Reagan zúčastnil pěti vlastních volebních kampaní ²²⁷ a proto svoji rétoriku částečně posunul jiným směrem. Důvodem ke změně přístupu byla nutnost přiblížit své projevy, a tedy názory, umírněnějšímu proudu voličů. Reagan ze sebe potřeboval strhnout nálepku pravicového extrémisty a fanatika a posunout se k hlavnímu politickému proudu. Předcházející řečnický styl se opíral o jakési zastrašování jaderným Armageddonem, který je nevyhnutelný, pokud si národ neuvědomí vážnost situace. V zásadě nebylo nabízeno východisko z dané situace.

²²⁶ Uvedeno dříve (z angl. originálu *master*).

²²⁷ Dvě guvernérské: 1966, 1970 a tři prezidentské: 1968, 1976, 1980.

Během volebních kampaní si ovšem Reagan vypracoval styl odlišný, založený na biblickém příkladu Jeremiášově.²²⁸ Paul Ericson tento řečnický styl označuje za *politickou jeremiádu (žalozpěv)*.²²⁹ Je jakousi paralelou k biblickému příkladu Jeremiášových žalozpěvů o budoucnosti lidu Jeruzaléma, který odmítá Boží autoritu a Bohem určený osud. Jako možnou nápravu uvádí Jeremiáš obnovení víry, pokání a oddanost. Jednou z nejslavnějších jeremiád americké historie je pak druhý inaugurační projev Abrahama Lincolna, ve kterém nazývá občanskou válku božím trestem za otroctví.²³⁰ Základem Reaganových jeremiád je z předcházejícího období převzatá apokalyptická rétorika, zdůrazňující i nadále hrozbu nukleárního Armageddonu, která je však zakončena návrhem jak tento, pro Ameriku nepříznivý, osud zvrátit. Řešením je návrat k hodnotám, které přivedly národ do Nového světa, k znovuoobnovení historické smlouvy mezi Bohem a americkým národem, protože jenom poté bude možné dosáhnout Bohem určeného osudu země, která je od počátku zaslíbená k tomu, aby nesla pochodeň lidské svobody a demokracie. Aplikováno do politické reality, Reagan tedy tímto způsobem nabízí možnost jak zachránit podle něj katastrofální poměry v americké společnosti a dosáhnout amerického snu tím, že Amerika bude volit stranu Republikánskou a Ronalda Reagana. Ještě jedním argumentem se liší od původního biblického vzoru. Vínou nenesou obyčejní Američané, ale především „*administrativní monstrum*“ sedící ve Washingtonu a omezující práva občanů. Ti potom logicky ztrácejí víru i v hodnoty vyznávané svými předky. Kandidát Reagan se v tomto období stylizuje do role zodpovědného konzervativce, který se nechce dívat na cestu národa do záhuby a nabízí cestu vzkříšení, kterou představuje jeho volební program,

²²⁸ Prorok, který podle Bible přišel do Jeruzaléma, aby předpověděl městu zkázu za chování jeho obyvatel. Mluvil stále v obrazech a podobenstvích, aby mu rozuměli i ti nevzdělaní. Varoval lid před falešnými proroky a podvodníky pachtícími se jen za svým prospěchem. Proslavil se svým proroctvím „... a Pán řekl: *Budete-li mne hledat celým svým srdcem, nechám se od Vás nalézt. Jestliže však budete myslet na Jeruzalém... tu vězte, že sešlu na Vás blud a mor a posléze meč.*“

²²⁹ Srov. ERICSON Paul, *Reagan Speaks*, s. 86–87, převzato HENRY a RITTER, *The Great Communicator*, s. 35.

²³⁰ RITTER a HENRY, *The Great Communicator*, s. ii.

obsahující všechny předpoklady nutné k znovuoobnovení síly a tradice národa. Za jeho šestnáctileté tažení Spojenými státy mu byl odměnou triumfální vstup do úřadu prezidenta v roce 1981. 20. leden 1981 není jen svědkem inaugurace nového prezidenta, ale také konce další etapy v Reaganově řečnickém stylu. Pro svůj prezidentský úřad si totiž Ronald Reagan osvojil pozici duchovního kazatele národa, jehož evangeliem bude svoboda jedince, národní obroda a obnovení síly země ve světovém dění.

Svou pozici národního pastora potvrzuje už při slavnostní přísaze, ve které si vybírá pasáž hovořící o pokoře a odpuštění. Styl *apokalyptické i jeremiášské* rétoriky si ještě ponechává, ale doplňuje ho o rys *kazatelský*, kterým dokáže léčit i prikazovat zároveň. Téměř všechny jeho projevy lze zasadit do rámce, který je tvořen počátečním vytyčením cílů, jichž je nutno dosáhnout i za cenu obětí, aby poté utěšil národ jeho oslavou. Druhá část mu tedy slouží jako způsob přesvědčování. Tam, kde v předchozích letech používal metodu Armageddonu a nutnost pokání, zde využívá americké historie a hrdinských činů pro dosažení symbiózy mezi tím, co chce říci, a tím, co chtějí posluchači slyšet. Jeho projevy jsou založeny na neomezeném patriotismu, sebevědomí, víře v Boha i americkou výjimečnost a pospolitost v dosahování národních cílů. Ačkoli stále sám sebe ještě označuje za *občana-politika*, vědomě se již stylizuje do jakési *nadobčanské* pozice: „*Svým způsobem jsem se stal kazatelem. Kázal jsem ve svých projevech o problémech, které jsme měli, a pokoušel jsem se je pozvednout, aby si mohli navzájem říci: Pojdme s tím něco udělat!*“²³¹ To mu umožnilo prezentovat své stanovisko jako jediné správné, ač bolestné. Dokázal přesvědčit publikum o správnosti své interpretace daného problému, ať už byl jakýkoliv.

Spojovacím článkem, který je nedílnou součástí všech tří způsobů Reaganovy rétoriky, jsou *řečnické prostředky*, které ve svých projevech používal. Charakteristickým znakem Reaganových projevů od dob „Času volby“ je vložený příběh. Zatímco většina prezidentů používala tento způsob jako exotickou součást svých projevů, Reagan příběh

²³¹ HENRY a RITTER, *The Great Communicator*, s. 61, převzato z: REAGAN Ronald, *An American Life*.

hy povýšil na nositele jak vytyčených cílů, tak přesvědčovacích argumentací. Reaganovy příběhy lze rozdělit na několik typů. Prvním jsou hrdinské eposy, které mají sloužit jako oslava hrdinství národa a současně podpora ve chvílích, kdy národ ztrácí sebevědomí. Vděčnými hrdiny jeho příběhů jsou vojáci, kteří obětovali své životy daleko od své vlasti v boji za svobodu. Hrdiny jsou však i ti žijící, kteří demonstrují naprostou oddanost zemi a povinnosti. Rolí těchto hrdinů v Reaganových projevech je pozvednutí morálky a schopnosti obětovat se pro vlast. Jeho hrdinové však nejsou jen postavami odtrženými od vlasti válkou, ve které zachraňují čest své země, ale také obyčejní občané, kteří mu svými malými, hrdinskými činy pomáhají dokázat, že každý Američan je v určité situaci hrdinou. V Reaganově podání jsou všichni Američané hrdiny, což je zase projevem spojení posvátnosti válečných obětí s obětmi, které přináší každodenní život. Jiným typem Reaganových příběhů jsou anonymní příběhy zaměřené na kritiku vládní administrativy. Tyto příběhy byly časté především v prvních dvou obdobích Reaganovy rétoriky. Prezidentské období bylo svědkem logického omezení. Typickým znakem těchto příběhů jsou hrdinové, či zlosyni beze jména, kteří mají být ztělesněním určitého Reaganem zmiňovaného problému. Jednou je to neznámý úředník, jindy senátor nebo i hlava státu. Tyto příběhy nemají zdůrazňovat individualitu, ale zobecnit problém, proto jsou jejich jména pro příběh (a Reagana) nepotřebná. Jejich činy slouží jako příklady pro Reaganovu kritiku celé společnosti. Ve všech případech jsou však Reaganovi hrdinové představiteli určitého Reaganova záměru, ať už je to oslava, kritika nebo závěr obstarávající slova.

Druhou pomůckou je jednoduchost a přímočarost jazyka. Reaganův slovník je v zásadě velmi chudý a strohý. Nepoužívá květnatou mluvu ani brilantní řečnické obraty. Jeho silou je naopak naprosté zjednodušení jakkoli složitěho problému, což mu umožňuje poukázat na snahu přiblížit svou politiku obyčejnému občanovi, jehož právem je být informován o skutecích vlády, kterou si zvolil. Tento styl je také předpokladem ke konfrontačnímu způsobu politiky, kterého byl Reagan představitelem. Přímočarost jazyka je potom Reaganovým vstupním kódem k navození stejného pohledu občanů na problém

tak, jak ho vidí on sám. Současně navozuje jednoduchost jazyka iluzi řečnickova přístupu z hlediska zdravého rozumu, což je z pohledu občana přednost. Tento způsob mluvy pak umožňuje ještě jeden, pro Reagana typický znak, tj. konverzační styl projevů. Jeho projevy, protkané řečnickými otázkami, imperativy a výzvami, navozují atmosféru rozhovoru s občany spíše než pečlivě připraveného textu, určeného k pouhému přečtení. Reagan dokázal setřít rozdíl mezi formálními a neformálními příležitostmi. Následoval tak radu Alexise Tocquevilla, který kdysi řekl, že slova člověka, jehož víra v určité hodnoty je silná, nemusí být přikrášlena ozdobami.

Posledním typickým znakem prezidentovy rétoriky jsou pak citáty z oblíbených osobností či biblických postav. Specifikem jeho použití citátů, které jsou vděčným prostředkem i mnoha jiných politiků, je jejich vytržení z kontextu a použití v jiné souvislosti, někdy i naprosto opačné. Objekty Reaganova zájmu se během jeho politické kariéry stali především Franklin Delano Roosevelt, Abraham Lincoln a Thomas Jefferson. Prostřednictvím slavných postav americké historie dokázal zromantizovat realitu a probouzel v národu hrdost na vlastní minulost, která je podle něj základem pro vnitřní sílu. Ačkoli uznával Boha jako jedinou autoritu, dokázal povýšit slavné osobnosti dějin téměř na jeho úroveň. Nejvděčnějším tématem americké historie se mu potom stalo Winthropovo „*město na hoře*“, které spojoval s obrazem své Ameriky a od roku 1969 ho používal jako svou představu o nové Americe. John Winthrop se stal nedílnou součástí jeho projevů.

Z výše uvedeného vyplývá, že náplň nejsilnějších Reaganových projevů tvoří hymnus patriotismu, víry v Boha, hrdinství, individuální svobody a přesvědčení o americké výjimečnosti. Do tohoto rámce pak dosazoval všechny problémy, kterým jako prezident čelil. Americký sen se mu stal jakýmsi civilním náboženstvím, s jehož pomocí měnil každodenní realitu v *sen*. Příležitostí mu byly projevy na domácí i zahraniční politické scéně. Jeho zkáza přišla ve chvíli, kdy si nemohl vybrat téma a nenašel ani rámeček, do kterého by celou záležitost zasadil, což se mu stalo osudným v aféře Írángate.²³²

²³² Srov. STUCKEY M. E., *Playing the Game*, s. 70–80.

Ronald Reagan se ve svém prezidentském projevu na rozloučenou vyjádřil ke svému označování za *Velkého komunikátora* takto: „*Nebyl jsem Velkým komunikátorem, pouze jsem vyjadřoval velkolepé věci, které nebyly mými nápady, ale vyšly ze srdce velkého národa – z našich zkušeností, moudrosti a... principů, které nás vedly po dvě století.*“²³³ Je možné, že nebyl největším řečníkem amerických dějin. Je i dost pravděpodobné, že na rozdíl od Jeffersona či Lincolna nebude součástí literárních čítanek. Rozhodně však svým populistickým konzervatismem ovlivnil životy milionů Američanů v osmdesátých letech. Nebyl prezidentem pečlivých analýz, ale silných a dobře vyjádřených slov ve správném okamžiku. Jeho přístup k řečnictví nejlépe vyjadřují následující slova, vyřčená po jednom z projevů v roce 1983: „*...a Bůh stál při mně. Nalezl jsem ta správná slova.*“²³⁴

Summary

Ronald Reagan: The Art of Manipulation

The art of rhetoric has played companion to American history since its very beginning. In the context of American politics, rhetoric is primarily associated with the presidential office, and the modern era requires increasingly refined orators in this office. Platform mastery and the head of state should be in harmony with one another, as their co-existence is relayed on to the entire nation. The spoken word is a link providing the bond between the listener and the orator and making them a single unit. Ronald Reagan was a president whose rhetoric is associated primarily with the ability to communicate. His communication skills elevated him to the position of President of the United States of America, and became an integral part of his political

²³³ *Farewell Address to American People*, 11. ledna 1989.

²³⁴ REAGAN Ronald, *Život jednoho Američana*, s. 417.

demeanour, and even his policies. His mastery of rhetoric earned him a place alongside American politicians such as Abraham Lincoln, William Jennings Bryan, Franklin Delano Roosevelt, and John Fitzgerald Kennedy.

The typical feature of Reagan's political career was the constancy with which he kept to his opinions, starting in the mid-sixties when he inclined towards the conservative stream once and for all, and his crystal-clear mission based on restricting governmental power, cutting taxes, and fighting Communism as the destroyer of freedom. His ideology was belief in fundamental American values, history, and God-given exceptionalism. His constancy of opinion and stubborn repetition of the same ideas resulted in speeches that never differed too much in content. What changed from speech to speech was his delivery, his capacity to make contact with the audience, his choice of words, and, above all, the means of expression he used.

Ronald Reagan's addresses can be divided into three large periods, allowing for some overlapping. The first is the period up to the memorable speech in favour of Barry Goldwater in 1964. The speeches of this time are typified by their *apocalyptic rhetoric*, taking the American nation to the edge of destruction and a state of extreme danger. The second period matches the beginning of Reagan's tumultuous entry into high politics. During his election campaigns he formed his own distinct style of *political jeremiads*, based on the example of Jeremiah offered up by the Bible. The cornerstone of Reagan's jeremiads is his apocalyptic rhetoric from the previous period, carrying the threat of a nuclear Armageddon, but concluding with a plan on how to upset fate. This solution is a return to the values that brought the nation to the New World, and to the renewal of the historic pact between God and the American nation. Reagan was rewarded for his sixteen-year campaign of jeremiads over the United States with a triumphal entry to the office of President in 1981. Ronald Reagan adopted the position of spiritual preacher of the nation (*pulpit rhetoric*) for his presidential office, whose gospel would be freedom of the individual, national revival, and a renewal of the country's power in world history.

The connecting link in all three rhetorical methods employed by Reagan is provided by the *rhetorical aids* he used in his speeches. The typical feature of his addresses is the interposed story, elevated by Reagan to carry the set goals of his policy. A second aid is simplicity and directness of language. This style is also the prerequisite for a confrontational method of politics and conversational style of speech. The last attribute typical for the president's rhetoric is his quoting of popular personalities or biblical characters. He exploited famous figures in American history to romanticize reality and rouse the pride of the nation in its own past, which he believed was the basis for its internal strength. A specific trait of Reagan's use of quotations is that he would pluck them out of their original context and apply them in other (often diametrically opposed) circumstances.

Reagan's most powerful speeches, then, are a hymn to patriotism, faith in God, heroism, individual freedom, and a conviction of American exceptionalism. All the problems he encountered as president were introduced into this structure. The American Dream became a civil religion of sorts that he used to change everyday reality into a *dream*. The speeches he gave on the domestic and international political scene were his tool. His downfall came when he was no longer able to find a theme or a framework to house the whole matter. He was not a president of careful analyses, but of strong and well-expressed words delivered at the right moment. He left his presidential office in 1989 as one of the most popular presidents of the twentieth century.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

STUDIA TERRITORIALIA

I – 2001

SBORNÍK PRACÍ
KATEDRY AMERICKÝCH STUDIÍ
IMS FSV UK

Redakční rada: prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc. (předseda)
PhDr. Luboš Švec (výkonný tajemník)
doc. PhDr. Miloš Calda, prof. PhDr. Jan Křen, DrSc., prof. PhDr. Michal Reiman,
doc. PhDr. Lenka Rovná, CSc., PhDr. Jiří Vykoukal, CSc., PhDr. Miroslav Kunštát,
doc. PhDr. Svatava Raková, CSc.

Prorektor-editor: prof. MUDr. Pavel Klener, DrSc.
Vědecký redaktor: doc. PhDr. Miloš Calda
Recenzenti: PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.,
prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

Obálku navrhla a graficky upravila Kamila Schüllerová
Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1
Praha 2002
Sazba a zlom: DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla Tiskárna Kočka, Masarykovo nám. 139, 294 01 Slaný
Vydání 1.

ISBN 80-246-0288-1
ISSN 1213-4449